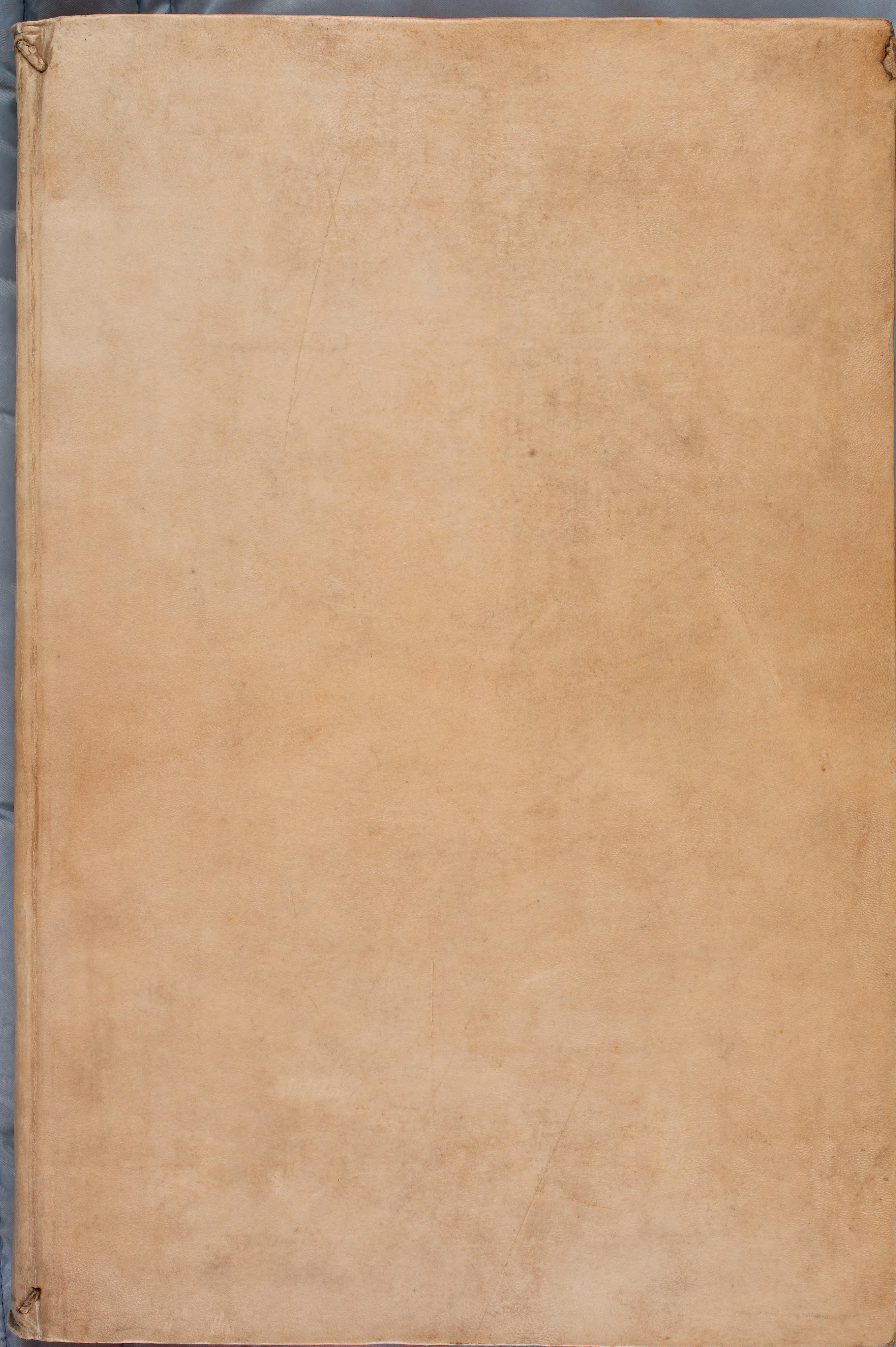

·EX·LIBRIS·LIECHTENSTEINIANIS·

D'AMBOINSCHE RARITEITKAMER,

OF EENE BESCRYVINGE VAN ALLERHANDE

SCHAALVISSCHEN;

BENEVENS DE VOORNAAMSTE

HOORNTJES en SCHULPEN,

ALS OOK ZOMMIGE,

MINERAALEN, GESTEENTEN, ENZ.

DOOR

GEORGIUS EVERHARDUS
RUMPHIUS.

'T AMSTERDAM,
Gedrukt by FRANÇOIS HALMA Boekverkoper. 1705.

D'AMBOINSCHE
RARITEITKAMER,

Behelzende eene BESCHRYVINGE van allerhande
zoo weeke als harde

SCHAALVISSCHEN,

te weeten raare

KRABBEN, KREEFTEN,

en diergelyke Zeedieren,

als mede allerhande

HOORNTJES en SCHULPEN,

die men in d' Amboinſche Zee vindt:

Daar beneven zommige

MINERAALEN, GESTEENTEN,

en ſoorten van AARDE, die in d' Amboinſche, en zommige omleggende Eilanden gevonden worden.

Verdeelt in drie Boeken,

En met nodige PRINTVERBEELDINGEN, alle naar 't leven getekent, voorzien.

Beſchreven door

GEORGIUS EVERHARDUS RUMPHIUS,

van Hanauw, Koopman en Raad in Amboina, mitsgaders Lid in d' *Academiæ Curioſorum Naturæ*, in 't Duitſche Roomſche Ryk opgerecht, onder den naam van

PLINIUS INDICUS.

T'AMSTERDAM,

Gedrukt by FRANÇOIS HALMA, Boekverkoper
in Konſtantijn den Grooten.

1705.

DEN EDELEN ACHTBAREN HEERE,

DEN HEERE,

HENDRIK D'ACQUET,

BURGERMEESTER EN RAAD DER STAD DELFT; DOCTOR, EN VERMAART OEFENAAR IN DE GENEESKUNDE, GROOT VOORSTANDER DER KONSTEN EN WETENSCHAPPEN, EN BEMINNER VAN ALLE BYZONDERE FRAYIGHEDEN, ENZ, ENZ.

EDELE, ACHTBARE HEER.

EEnige jaren herwaarts hebbe ik de eere genoten van met Uwe Ed. Achtb^t. ſchriftelyke onderhandeling te houden over de liefhebberye van Rariteiten, of Zeldzaamheden, in 't byzonder, die men *Conchylia*, of anders Schulpen en Hoorentjes noemt, gelyk ik overzulks ook de meeſte ſoorten daar van, zoo veel ik hier konde magtig worden, (by my een *Synodus Marina* geheeten) uwe Ed. Achtb^t. hebbe overgezonden, tot aanvoedinge van eene vertroude en vaſte Vriendſchap; en omdat ik verzekert was, dat deze geringe ſchen-

kaad-

kaadjen, uit verren lande, Uwe Ed. Achtb[t]. wegens Hare groote kundigheit van, en liefde tot dit ſlach van zaken, altoos aangenaam zoude zyn.

Doch nadien deze dingen, Edele Achtb. Heer, zeer verſcheide namen dragen, zoowel hier in Indiën, als in Europe, waar door zelfs de Liefhebbers zomtyds malkander niet konnen verſtaan, en ik ook het meeſte deel der zelve al hadde beſchreven, eer ik 'er eenige ſchriften uit Europe, inzonderheit van den Italiaanſchen Heere Philippus Bonanus, van bequam, hebbe ik raadzaam gevonden myne Schriften, zoo goet als ze waren, by malkander te pakken, en Uwe Ed. Achtb[t]. over te zenden, op dat Zy die ter drukperſſe, indien Zy ze dies waardig keurde, overgave, en dezelve onder den naam en de beſcherminge van Uwe Ed. Achtb[t]. als aan Haar door myne penne, en noch meer door myn harte gewydt, in 't licht mogten komen. Behalven de

bo-

bovengemelde redenen, die meer dan genoeg zyn, draage ik Uwe Ed. Achtb[t]. dit werk op; om onze vriendſchap vorder te ſterken, en op dat ik voor al de waereld, immers voor 't ooge van Azie en Europe, eenig zichtbaar bewys geeve van de liefde en hoogachtinge, die in mynen boezem voor Haar geveſtigt is.

Ik noeme 't werk, Ed. Achtb. Heer, *de Amboinſche Rariteitkamer*, vermits het meeſt handelt van zulke Zeldzaamheden die in de Amboinſche zee, of aan de ſtranden der naburige Eilanden gevonden worden, en door my met veele moeite en koſten, in myn langwylig verblyf op Amboina, zorgvuldig verzamelt en bewaart zyn; gelyk 'er Uwe Ed. Achtb[t]. ook wel het meeſte gedeelte, in Haar uitmuntend Kabinet, van bezit; nevens zoo veele andere natuurlyke en konſtige frayigheden, die den aanſchouweren eerder tot verwonderinge, dan tot verzadiging ſtrekken. Naar de aanleidinge der

ſtoffen zelfs, Ed. Achtb. Heer, hebben wy het werk in drie boeken verdeelt; waar van het eerſte eene beſchryvinge behelſt van veelerhande weeke Schaalviſſchen, als Kreeſten, Krabben, en diergelyke Zeeſchepzelen, die ik in deze landen en wateren hebbe konnen opſpeuren. Het tweede boek, dat de eigentlyke Rariteitkamer is, vertoont allerhande Hoorentjes, Schulpen, en zeldzame Zeegewaſſen, die in de Ooſterſche zee voortkomen en te vinden zyn. Het derde handelt van zommige Mineralen, Aarde, en vreemde Steenen, die deze Eilanden uitleveren. Doorgaans hebben we 't werk met konſtige Printverbeeldingen verſiert, die, naar wy hoopen, 't ooge der Liefhebberen, vooral den ſmaak van Uwe Ed. Achtb^t. voldoen zullen. Ondertuſſchen durven wy ons belooven, dat deze Beſchryvinge, in haar geheel aangemerkt, den Europeanen niet onſmaakelyk voorkomen zal; dewyl 'er zulke vreemdig-

digheden der Nature in worden vertoont, die niet doorgaans bekent zyn, en den kenneren, in de naaukeurige beschouwinge, (als waarin geene kleene blyken van Godts mogentheit en wysheit zich opdoen) eene byzondere vergenoeginge geeven; waar van Uwe Ed. Achtb[t]. boven veele anderen, eene zekerste ondervindinge hebt.

Hier mede, Ed. Achtb. Heer, sluite ik deze Opdragt, en, na Uwe Ed. Achtb[t]. nevens Mevrouwe hare Echtgenoot, en haar gezegent Kroost, met allen die haar aangaan en lief zyn, alle heil, naar ziel en lichaam, van den Hemel te hebben toegewenscht, onderschryve ik te zyn en te blyven:

EDELE, ACHTBARE HEER.

Amboina aan 't Kasteel Victoria, den 1 September 1699.

Uwe Ed. Achtb[ts] onderdanige dienaar en dienstverplichte Vriend,

GEORGIUS EVERHARDUS RUMPHIUS,
Koopman en Raadspersoon in Amboina.

EDELE ACHTBARE HEER.

't IS nu vyf jaaren geleden, dat de Heer EVERHARD RUMPHIUS *de Opdragt, die hier voorgaat, ten aanzien van den wenzentlyken inhout, aan Uwe Ed. Achtb^t^. op Amboina schreef. Door toedoen en genegenheit van Uwe Ed. Achtb^t^. is 't werk van dien Heere my, hoewel eerst in den jare zeventien hondert een, in handen gevallen, dat dan van my vervolgens op de persse wierd gebragt, daar het door verscheide toevallen, dikwyls aan de menschelyke zaaken verknocht, veel langer dan wy ons verbeeldden op gezwoegt heeft: zoodat wy zelfs zomtyds aan 't volenden begonden te wanhoopen, en nauwlyks wisten hoe wy den Liefhebberen, die 'er naar reikhalsden, zouden ophouden en vergenoegen.*

Dieswegen, Ed. Achtb. Heer, moet ik my ook by Uwe Ed. Achtb^t^. verontschuldigen, 't geene dan verder tot myne gemeene verantwoordinge by de wereld moge strekken,

ken, wiens gedult in dezen te veel gevergt is; dewyl Uwe Ed. Achtb^t. in't byzonder, my met alle recht en reden meermalen tot eene ſchielyker voltoojinge van dit werk heeft aangezet, doch het geene my echter, hoe veel belang ik 'er by hadde; wegens twee of drie voorname redenen onmogelyk was; en zullen Uwe Ed. Achtb^t. met alle Redenlievenden, na het melden van die, my ontwyfelbaar van de naſpraake vrykeuren, als of ik door eene achtelooze ſlofſigheit, of eene al te groote belemmering van andere werken, den voortgang van dit verwaarlooſt hadde, 't geene my al meer dan eens, om van noch erger te zwygen, voorgeworpen is.

Zeker, Ed. Achtb. Heer, ſcheen het werk, met geenen onbevalligen zwier ontworpen, in den eerſten opſlag veel volkomener, en gereeder voor de perſſe dan men naderhant wel bevondt; en vooral ten aanzien van zeer veele afbeeldzelen der Hoornen en Schulpen, die ons, of liever Uwe Ed. Achtb^t. wel door den Schryver belooft waren, maar die echter, door wat toeval is

onbekent, of nimmer overgezonden, af altoos ons nooit ter hand gekomen zyn; zoo dat wy van den nood, als men ſpreekt, eene deugt moſten maaken, en met de riemen roeijen die wy hadden; dat is, dat we met veel moeite, daar ook koſten aan vaſt waren, uit de Kabinetten hier te Lande moſten vervullen 't geene wy uit Indiën niet bequamen; waar toe Uwe Ed. Achtb^t. niet weinig heeft toegebragt, daar 't gemeen Haar in 't byzonder veel verplichtinge, als zonder wie 't werk noch langer hadde konnen draalen, voor ſchuldig is. Veele zaaken, ook, Ed. Achtb. Heer, waren door den Schryver maar, als men zegt, met den vinger aangeroert, die nootwendig eene nader uitbreidinge vereiſchten; gelyk 'er ook zulke in 't geheel ontbraken, die 'er, zonder de ſchikking en orde van 't werk te ſchenden, niet aan mogten gemiſt worden. Hier toe was tyd, onderzoek, en arbeid van nooden; en wy willen voor Uwe Ed. Achtb^t. niet verbergen, dat wy zonder de hulpe en vlyt van den Heere SIMON SCHYNVOET, *groot kenner*

ner en liefhebber dezer Frayigheden, en onzer beide geëerde vriendt, niet waren te recht gekoomen; als die, alles in den grond kennende, niet alleen de aftekeningen der afbeeldzelen, die 'er ontbraken, maar het werk zelf met zyne naaukeurige waarnemingen, die het zelve eenen byzonderen luister en veel lichts toebrengen, doorgaans verrykt heeft; als uit de Byvoegzelen zelfs, met eenig onderscheit van letter gedrukt, t' over blykbaar is.

Dit alles nu, Ed. Achtb. Heer, dwarsboomde niet luttel den spoedigen loop van het werk, gelyk elk, die niet gansch een vreemdeling in dit slach van zaaken is, kan oordeelen. Doch eindelyk zyn wy, met Godts hulpe, alles hier omtrent te boven gekomen; terwyl ondertusschen Uwe Ed. Achtb^t. het berecht uit de Ooster gewesten heeft ontfangen, dat de Heer RUMPHIUS, *Schryver van dit werk, door 't gemeene lot der sterflykheit in het andere leven is overgegaan, waar door 't zyn Ed^t. niet heeft mogen gebeuren deze zyne vrucht, met zoo veel arbeids en zorgen*

ge-

geteelt, voldraagen te zien, en ze Uwe Ed. Achtb^{t}. ter bescherminge over te geeven; waarin ik dan plichtshalven, en'er als het naaste toe gerechtigt, immers in deze landen, zyn Ed^{t}. nu vervange, en het werk met allen verschuldigden eerbied Uwe Ed. Achtb^{t}. zoo wegens dien overleden Heere, als eene vrucht myner persse, aanbiede en opdraage, in die zekere verwachtinge, dat niet alleen het werk zelf, maar ook deze myne eerbiedsplicht Uwe Ed. Achtb^{t}. zal behaagen, en gunstig van Haar ontfangen worden.

Onderwyle, Ed. Achtb. Heer, gelyk ik my in de vordere eere uwer vriendschap aanbeveele, wenschte ik dat my eenige gelegenheit geboren ware, om Uwe Ed. Achtb^{t}. grooter en zichtbaarer bewyzen te geeven, van myne hoogachtinge voor Haren persoon, en verdiensten, zoo omtrent de burgerlyke Regeeringe, als de gelukkige geneesoefening, waar door Uw' Ed. Achtb^{t}. met dobbel recht, gelyk een Vader des Vaderlands, zoo ook in 't byzonder een Vader der Stad Delft en hare burgerye

is,

is; gelyk zy ook daar voor van de gansche gemeente met toejuichinge erkent en geacht wordt. Doch dewyl die zich tegenwoordig niet opdoet, breeke ik af met eenen zegenwensch; dat Godt Uwe Ed. Achtb^t. nevens Mevrouwe hare dierbaare Bedgenoot, en hare Kinderen met zyne hemelsche zegeningen overstroome, en Uwe Ed. Achtb^t: schoon tot hooge jaaren opgeklommen, en niet buiten lichaams zwakheit, noch lange spaare tot de regeeringe der Republyke, die Uwe Ed. Achtb^t. nevens zoo veele van hare Bloedverwanten, zoo eenen grooten reeks van jaaren, met allen luister bekleedt heeft; en zal ik 't my altoos voor eene byzondere eere rekenen, zoo ik iets tot Uw' Ed. Achtb^t. dienst en vergenoeginge kan toebrengen; terwyl ik my oprechtelyk betuige te zyn en te blyven:

EDELE, ACHTBARE HEER,

Amsterdam
den 1 van
Herfstmaand
1704.

Uwe Ed. Achtb^ts onderdanige
en verplichte dienaar,

FRANÇOIS HALMA.

*** VOOR-

VOORREDEN
DES DRUKKERS
AAN DEN
LEZER,
Dien hy alle Heil wenſcht.

a Handel. XV. 18. — WOnderbaar is Godt in alle zyne werken, die Hem, als de eeuwige Oorzaak van alles, [a] van eeuwigheit bekent zyn. Niets is 'er in 't Geheele al, tot in de onderaardſche holen en ſpelonken toe, of het draagt zichtbare blyken van de oneindige wysheit, mogentheit, en goetheit des Scheppers, die alles, met het begin van den tyd, door zynen Goddelyken wille, het wezen gegeeven, en tot nu toe in zyn wezen, en byzondere ſoorten onderhouden heeft; zonder dat Godt, als het Wezen aller wezens, aan iemant gehouden is reden te geeven van zyne werkingen, die daarom onwraakbaar en te pryzen zyn, om dat Hy ze, die het oneindige Wezen is, verricht, van wien niets dan 't geene naar zynen aart volmaakt is kan voortkomen. Dies zong Mozes onder 't oud Iſraël: [b] *De Heer is een rotſteen, wiens werk volkomen is;* en 't gebouw van Hemel en Aarde met alles wat 'er in vervangen is, word altoos als het groote ſchoutoneel aangemerkt, waarop zich Godts deugden en volmaaktheden op het doorluchtigſte vertoonen; zoo dat [c] *zyne eeuwige magt en Goddelykheit van de ſcheppinge der wereld aan, uit de ſchepzelen worden gezien en verſtaan*, naar Paulus woord, *op dat niemant te verontſchuldigen ware.* Hoe heerlyk, hoe verheven, hoe hoogdravende gewagen daar van ook Job en zyne Vrienden, in veele hoofdſtukken van 't Boek zyner lydzaamheit, dat men wegens de uitmuntendheit der ſtoffe, en de voortreffelykheit der uitdrukkingen moet verbaaſt ſtaan, en men zeker de grootſte welſprekendheit van het Ooſten, waar by de hedendaagſche niet haalen mag, hier in ontſloten vindt! En waar loopt toch gedurig het beſluit heene, na dat 'er van weêrkanten eene redeneering gehouden, of een voorſtel van deze verſtandige Ooſterlingen, ſchoon dikwyl qualyk op hunnen verlegen vriend toegepaſt, gedaan is? Zeker nergens anders, dan op Godts oneindigheit en vrye oppermagt, met de nietigheit en onwaardigheit van 't ſchepzel daar tegen over geſtelt: en men hebbe Godt zelf maar op het end van 't gedachte [d] Boek te hooren, daar hy tot een ſtaal, zommige uitwerkzelen zyner mogentheit ophaalt, wanneer men, (ten zy men geen gebruik noch gevoelen van reden hebbe) niet alleen over de Majeſteit der woorden als buiten zich zelven zal worden wechgevoert, maar ook met [e] Job vervolgens betuigen: *dat men zich verfoeit in ſtof en aſſche;* vermids men menigwerf reukeloos en onbetamelyk van Godt en zyne werken gedacht, of geſproken, en Hem, als Godt uit zyne doorluchtige gewrochten kennende, niet als den Opperheer van alles gedient en verheerlykt heeft: Het algemeene quaad van 't menſchdom, na

dat

b Deut. XXXII. 4.
c Rom. I. 20.
d Job. XXXVIII. XXXIX. XL. XLI.
e Job. XLII. 6.

EFFIGIES
GEORGII EVERHARDI RUMPHII, HANOVIENSIS ÆTAT^S: LXVIII.

Cæcus habens oculos tam gnavæ mentis acutos,
Ut nemo melius detegat aut videat:
RUMPHIUS hic vultu est Germanus origine, totus
Belga fide et calamo: cætera dicet opus.

ex tempore posuit N. S. Gub. Amb.

dat 's menschen harte door de zonde tot ongeloof vervallen, en zoodanig verydelt, boos, en verduistert geworden is, dat het tot de allersnoodste afgoderyen is uitgespat, en de schepzelen, ja zelf de verachtelykste, in steede van Godt, in alle eeuwigheit te pryzen, met de hoogste eerbied geëert heeft; als d' Apostel, in zynen brief aan de Kerke van Romen, in het tweede hoofdstuk, wydluftig aanwyst.

Godts volmaaktheden en deugden nu, vertoonen zich niet alleen op het vlakke van de aarde, dat als een kostelyk geborduurt vloertapyt, voor de kunst onnavolgbaar, met oneindige soorten van gewassen en dieren pronkt, boven al met den mensch, 't meesterstuk, om zoo te spreeken, van Godts hand, waarin hy zyne Goddelyke wysheit en alvermogen, op het volmaakste heeft ten toon gestelt, en dien hy, als alleen het redenmachtige schepzel, met krachten en bequaamheden heeft voorzien, om Godt, als zynen Schepper, zyne eenige Oorzaak, met de diepste nederigheit, te kennen, te erkennen, en de eere te geeven, die hem over zyne oneindige werken toekomt. Ook schitteren de heldere straalen van Godts almacht, niet alleen aan den hemel, die met de groote lichten van Zon en Maan, naar haren gezetten loop, en ontelbaare flonkerstarren op 't luisterrykste praalt, waar van de aarde zoo veel dienst en gebruik trekt, ja zonder welke wy de waereld haast in haren eersten mengelklomp verandert zagen: maar ook zelf in de Zee en hare stroomen, de aderen van dien onmeetbaaren waterkolk, waarin ontelbaare visschen, wriemelende, en andere gedierten, door dat Godewaardige woord van den Schepper, *de zee brenge voort*, enz. veroorzaakt zyn, en in hunne soorten bewaart worden.

Overzulks verwondert zich de Goddelyke Harpslager niet alleen over den [f] Hemel en zyne tintelende lichten, maar [g] zingt ook: *Dat die met scheepen ter zee vaaren, Godts wonderen bespeuren in de diepte.* Gelyk dit door eene zekerste ondervindinge van alle volken, in de vier streeken der waereld, eenstemmig gestaafte en bevestigt wordt.

[f] Ps. VIII. [g] Ps. CVII. 23, 24.

Dit gaf dan ook ten allen tyden den onderzoekeren der Nature aanleidinge, om hun verstand te scherpen, en hunne pennen te leenen, tot het ontdekken van de wonderstukken, die de zee in haren schoot teelt; gelyk dan wylen de Heer EVERHARD RUMPHIUS, een man van groote opmerking en geleerdheit, met die lust is bevangen geworden, om eene naaukeurige Beschryvinge der Zeegedierten en Gewassen, omtrent Amboina en andere Molukkische Eilanden te vinden, op te stellen, die hy uit die Landstreeke, tot voldoeninge van de nieuwsgierigheit onzer Landgenooten, herwaarts heeft overgezonden, en die wy thans, weetgierige Lezer, niet zonder kosten en sieraat, en, naar wy hoopen, tot uwe genoeginge uitgevoert, (schoon wat spader dan wy ons zelven in den beginne wel voorstelden,) door onze drukpersse gemeen maaken. Hier bekoomt gy dan de langverwachte *Amboinsche Rariteitkamer*, waarin gy uwen lust, die dagelyks tot dit slach van zaaken schynt toe te neemen, zoo in 't leezen der stoffe, als de beschouwinge der verwonderlyke kunstprinten, daar noch kosten, noch arbeid aan zyn gespaart, ten vollen kont verzadigen. Zeker de geoefende Schryver heeft met dit Werk een onsterflyk bewys nagelaaten, van zyne kennisse, naerstigheit en onvermoeiden yver in het navorsschen van deze natuurlyke zeldzaamheden; en wie moet niet toestemmen, dat hy hier door iet fraais verricht, en by de nakomelingschap eeuwige eere verdient heeft? Want het zy dat wy in zyn eerste Boek de groote en weeke Schaalvisschen; in zyn tweede, de wonderbaare Hoornen en Schulpen; en in zyn derde, de

de ongewoone ſchatten en uitwerkzelen der Nature, in die Ooſterſtreeken, beſpiegelen; wy worden op elken ſtap, om zoo te ſpreeken, verrukt over het geene hy van zoo veele wonderheden meldt. 't Luſt ons derhalven den Schryver eens op het ſpoor te volgen, en, tot gerief des Lezers, als in eene korte ſchets te betrekken, 't geene wydluftig in zyn werk is verſpreidt.

Zyn eerſte hoofdſtuk, van 't eerſte boek, begint hy van den *Locuſta marina*, of Zeekreeft, waar van in 't byzonder zyn doornachtig ſchild, en de ſterkte van zynen ſtaart, waar mede hy zich wonderlyk weet te beſchermen, in aanmerking koomen. Dan zien wy verder den *Urſa Cancer*, eenen zeer vreemden Kreeft, doch die echter zeer goed voor den ſmaak der tonge is. Wyders komt de Knyperkreeft te voorſchyn, waar van men met verwondering de groote kracht zyner ſchaaren, of knyperen, daar hy wonderlyke dingen mede verricht, beſchreven vindt. Maar gelyk elk dier in zyn eigen hoofdſtoffe leeft, vertoont zich hier ook eenen Modderman, die zich in de ſlymachtige kuilen van modderige ſtroomen onthoudt, en, gelyk ſlecht van gedaante en verwe, zoo ook tot ſpyze is. De Beurskrabbe ſchynt gedrochtelyk, en ten deele een Kreeft, ten deele eene Krabbe te zyn, die ook, tegens den aart van alle andere, een inwooner des lands, en nimmer van 't water is. De Steenkrabbe krygt hier ook hare beurt, en word, behalven hare gedaante, als een van de beſte om te eeten beſchreven. De eigentlyke Zeekrabbe word ook aangeroert, en de Stekelkrabbe in 't korte afgemaalt. De Maan- en Hondskrabben worden ook, naar hare byzondere eigenſchappen, afgeſchetſt, en met hare verſcheide ſoorten in de Printverbeelding vertoont. De zeldzaamheit van den *Cancer Raniformis* komt vervolgens voor; die verſcheide Landkrabben, in 't volgende Hoofddeel, tot zynen ſtoet krygt. De leelykheit van tweederleije Doornkrabben, verwekt een afzien en yzing voor hare gedaante, met groot recht voor gedrochtelyk geboekt. De Bloemkrabbe, nevens de eigentlyke ſchadelyke, of vergiftige, volgen malkander; waar op dan de roode, en verſcheide zwarte ſoorten ten tooneele koomen. De Gras- of Moſchkrabbe word mede voor ſchadelyk gebrandmerkt, en daarom van de Viſſchers gewraakt en uitgeſchoten. De *Calappoides*-Krabbe verdiende ook hare plaatze, die, meer uit ſchaal dan vleeſch beſtaande, ondeugende voor den mond is. Maar wat gedrocht vertoont zich flux daar op, de verkeerde Krabbe geheeten, om dat aan haar alles verkeert ſchynt te ſtaan? Zeker niet te onrechte naar de Beſchryvinge die 'er hier van voorkomt. Nu gaan wy tot de Wandelaars over; Krabben, die, uit haar eige ſchaal gegroeit, een vreemt huis, dat tot haar lyf paſt, zoeken, en daar over menigmaal eenen hevigen kryg voeren; ook 's nachts zich niet ontzien, als openbare rovers, hunne oude vuile huizen, in de fraaiſte van andere hunne Meedekrabben, zoo zy ze aantreffen, te verwiſſelen. Wat vindenwe dan niet van den Pinnewachter, dat kleine garneeltje, dat als op ſchildwacht voor zynen huiswaard ſtaat, en hem ter dood toe getrou blyft. De gebaarde Krabbe, nevens de Eendekrabben, meer dan van eenerlei ſlach, volgen daar op, waar van zeldzaamheden gemeldt worden. De bloedige en vierige Zeelappen, met de Zeeluis vinden hier ook hare plaatzen; gevolgt van veelerhande ſoorten van Zeeappelen, waar van eene naaukeurige Beſchryving geſchiedt, die den geeſt tot verwondering brengt. Noch komen de Zeeſlekken, en verſcheide Zeeſtarren te voorſchyn, alle kunſtig naar 't leven uitgebeeldt. Maar wie ſchrikt niet voor het hoofd van Meduza, waar door, naar het zeggen der Dichteren, ſchoon afgehouwen, alles in rotzen veranderde? En

wie

wie zoude niet, op 't gezicht van zulk een gedrocht, als in eenen ſteen verſtyven, en met doodſchen ſchrik bevangen worden? De Zeepylen, of Zeeſpatten vind men hier ook gemeldt, die mede hare verwondering verdienen. Maar men moſt ook hier de Zeeplanten niet overſlaan, noch de Slangen, groote en kleene, die zich in de Indiſche zee onthouden. En wat zyn toch de Quallen of Zeelongen, en waar van daan haren oorſprong, die onzeker is? Maar het Bezaantje verdiende zyne byzondere beſchryvinge, waar van ſchier ongeloofbaare, echter zeer waarachtige dingen worden aangetekent. Eindelyk ſluit de Schryver dit zyn eerſte boek, met de verhandeling der Zeewormtjes, *Wavo* geheeten, daar hy omſtandig den wonderlyken aart, en de zeldzaame wyze van hen te vangen van beſchryft.

Zie daar in 't korte, naaukeurige Onderzoeker van de geheimen der Nature, wat 'er in 't eerſte boek dezer Amboinſche Rariteitkamer is vervat, en verwonder U met my over deze wonderbaare ſchepzelen, doch meeſt over den Schepper, die hun alle, naar zyne eindelooze wysheit heeft veroorzaakt. Doch blyf hier niet ſtilſtaan; maar treê voort tot in de binnenſte vertrekken van dit Ooſterſch Natuurkabinet, waar in U zoo veele, en verſcheide ſlach van Hoornen en Schulpen, met de ſchoonſte verwen geſchakeert, zullen voor 't ooge koomen, dat gy met reden over hen vergenoegt en verwondert zult ſtaan. Hier vindenwe de harde Schaalviſſchen op 't naaukeurigſte ontleedt, en, naar eene gevoegzaame order, vervolgens beſchreven. Wei dan eerſt met uwe oogen op die ſchoone Paerlemoerſchulp, de groote Schipper geheeten, glanſſig van gedaante, en van verſcheiden gebruik. Maar bezie verder, wat 'er van eene kleener ſlach, eigentlyk het Schippertje by ons genaamt, gemeldt word. Wie verwondert zich niet over dit diertje, dat de zeevaart, met zyn licht en teêr bootje, naar de beſte voorſchriften der kunſt zoodanig weet te oeffenen, dat het geenen voorzigtigen Schipper ſchynt te wyken, of in 't zeemanſchap toe te geeven? 't Poſthorentje, naar dat aan 't hoofd van Jupiter Hammon ſtaat, gelykende; de Quallebootjes, en andere Alykruiken vinden hier ook hare beſchryvinge; ook de Maansoogen, Lobbetjes en Spooren; en wat niet al van dit ſlach? Tollen, heeten de Liefhebbers, die omtrent deze gedaante hebben, waar van 'er hier veelerhande, behaaglyk voor 't ooge, vertoont worden. De verſcheide Slekkehoorens vindmen hier naaukeurig beſchreven, en verbeeldt. Daar op volgen de Stormhoeden, dus genaamt naar dat beſchuttend hoofdwapen, in oude tyden gebruikelyk, daar deze Hoorens naar zweemen. Wat de Pimpeltjes belangt; deze kan de Aantekenaar onder geen eenen naam brengen, maar noemt de eene, de getakte Zwitzers broek, de andere de groote, of kleine getakte Moerbei, ook de Paddehooren, Beddetyk, Hoogſtaarten; en wat niet al meer, die kunſtig in onze Printverbeeldingen ten toon ſtaan? Graauwe Kasketten, anders Bezoars Hoorens, ziet men hier ook van verſcheide ſlach wonderlyk in prent gebragt. Dan volgen de Krulhooren, Voethooren, Brandhooren, Spinnekop, en veele andere, die hunne benamingen van de zaaken ontleenen, daar ze naar gelyken, alhoewel zy in de verſcheide Waereltdeelen noch niet onder eenen doopnaam bekent ſtaan. Naaukeurig ſpreekt verder de Schryver van de Slekke Hoorendekzelen, Blatta Byzantia geheeten, en van den Onyx, die in de H. Schrift voorkomt, daar hy 't met dien wydberoemden en geleerden Man, *Samuel Bochartus*, niet eens omtrent is. De Belhoorens hebben verſcheide naamen en gedaanten, en word het gebruik van hun-

hunne visschen, byzonder in de Geneeskunde, hier ontleedt. Maar hier komt ook de Zeetrompet voor, ten gebruike van de Tritons,of Neptuins stoet, door de Dichteren, geschikt, maar die ook door de Alphoreezen van Keram in der daat tot Trompetten gebruikt worden, waar van wy hier de nette beschryvinge vinden, en die, nevens veele andere, hier overschoon zyn uitgebeeldt. Vreemde en wonderlyke naamen draagen ze, te lang hier alle op te haalen; daar dan de Naalden, of Pennen, lange en smalle Hoorens, op volgen, die ook verscheiden van naam en gedaante zyn. Maar beschouw eens de schoone gekroonde Tepelbakken, en verscheide Tooten, zoo geheeten; waar onder de aardig gevlakte Muzykhoorens, Speldewerkshoorens, en bykans oneindige andere, zoo kunstig uitgebeeldt als of men 't leven zag. Krabben, anders Laphoorens, koomen vervolgens hier op 't sierlykste voor 't ooge, die, naar de keurlykheit der Liefhebberen, veele naamen draagen, hier van stuk tot stuk gemeldt. Klipkousfen, of Kliphoorens, en Schildpadhoorens, de laatste naar de schoone gedaante van de Schilden dezer kruipende Lantdieren zoo geheeten, pronken hier op 't papier, nevens hunne Beschryvinge, dat 'er het oog zich naauwelyks in kan verzadigen. De Rollen, of Dadels zyn door de etsnaald ook zoo wonderbaar getroffen, dat 'er niet een vlekje in gemist wordt. Klipklevers, Zeeooren, Pokken, en wat niet al van dit slach? zyn ook op het krachtigste hier uitgebeeldt. Maar wat wonderlyke beeltenissen hebben de Zoolen, Zeepypen, of Zeeslangetjes, hier beschreven, en in plaat gebragt? Vader Noachs Schulpen zyn de gedenkwaardige overblyfzels van dien algemeenen Watervloed, waar mede Godt de vlekken der boosheit van de eerste waereld uitwiesch. De Japansche Speeldoubletten, ook de getande Venusdoublet, draagen deze naamen niet zonder reden, gelyk ook zoo veele andere Schulpen, die hier met hare naamen voorkoomen. De Bontemantels zyn fraai van aanzien, en van waardye, ook het dubbele Venushartje, dat bevallig voor 't ooge is. De groote en kleene Eendebek, anders d' eeuwigdurende Gapers geheeten, vind men hier nevens veele andere beschreven, en door d' etsnaald kunstig uitgebeeldt. De Eendemossel, 't gevlerkte Vogeltje, de Holsters, of Hamdoubletten zyn alle Mossels, verscheiden van fatzoen, die onder de zeldzaamheden in de Kabinetten der Liefhebberen te zien zyn, en hier, naar 't leven afgetekent, voor de oogen speelen. Veele schoone en zeldzaame Oesters, verscheiden van naam, waar onder de Poolsche Zadels, Hanekammen, Lazarusklappen, en Rotsdoubletten uitmunten, zyn wonderlyk door d' etskunst hier verbeeldt. Maar wat zal men van de Venusschulp zeggen, met haair rontom, zoo natuurlyk als het leven, begroeit? Zeker, de Natuur geeft ons zomwylen wonderlyke afbeeldzels van zaaken, die men nooit verwachten zoude; waar van ons de Agaatsteenen, in het volgende boek verbeeldt, ten bewyze strekken; daar ons ook iets, als byzondere wonderstukken, van staat te gewaagen. Eenige uitmuntende en overdierbaare Hoorens zyn noch in het kort Aanhangzel met naamen uitgedrukt, en weergadeloos door den Kunstenaar op 't koper, en vervolgens op 't papier gebragt, waarin de naaukeurigste beschouwers ontwyfelbaar voldoeninge zullen vinden.

Doch gaan wy, naar d' orde van 't Werk, tot het derde Boek over, waarin zoo veele schatten der aarde ontdekt, en zoo veele wonderen der Nature vertoont worden. 't Gout is het dierbaare op de aarde, dat, gelyk in zwaarte en during, alle andere bergstoffen in waardye overweegt. Te recht begint dan onze geleerde Schryver met dat alles vermogende aardteelsel, met

recht

recht mag het zoo heeten, dewyl het in de ingewanden der aarde geteelt, gekoestert, en voldraagen, daar na, door de vroedheit der menschen, in hunnen schoot, om zoo te spreeken, gebaart, en eindelyk, om het gangbaar te maaken, met de beeltenis der Hooge Overigheit bestempelt wordt. Maar wat meld 'er onze Natuuronderzoeker van? 't Opschrift, 't geen de Beschryving beantwoordt, spreekt van de vervalsching van 't gout in Indiën, en dat door twee looze vonden, die de list der Europeërs zelf schynt te overtreffen, doch hier door den Schryver, ter waarschouwinge, ontdekt worden. Maar flux volgt 'er op eene waterproef, van gout en zilver, voor de kundigen, die op den toets dezer metallen afgericht, met de verschei-de toestellen en uitrekeningen hun voordeel konnen doen. Maar zie verder verscheide wyzen van gout te toetzen, en waarop het hecht, of geen proef houdt. Wat *Suaßa* voor een metaal is, word hier wydluftig beschreven; dan hoe zommige Bergstoffen door den geest van 't zout beproeft worden; en vervolgens vinden we eene beschryvinge van zeldzaam Yzer in Indiën; maar meest van de valsche Wonderwerken, die eenen Priesterlyken Koning, op den Javaanschen Oostkant, met yzere ringen en armbanden verricht. Van 't metaal *Gans* geheeten, vind men hier ook meldinge, en daar by eene gissing des Schryvers omtrent een brok van een metaal Radt, 't geen men wil dat uit de lucht is gevallen. Maar de Dondersteenen worden vervolgens, in hunne veelerlei gedaanten en fatzoen, vertoont, en men vind hier over zoo veele bondige redeneeringen, zoo wel van den Schryver, als van den Aantekenaar, dat men ten minsten van de waarheit, wat zommiger ongeloof hier tegen verzint, moet overreedt zyn. De Donderschopjes, die misschien hier Donderbeitels heeten, worden in 't byzonder verhandelt, waar van verwonderlyke dingen voorkomen.

Doch waar toe ons verder in 't benoemen of aanhaalen van deze Wonderstukken der Nature ingelaaten, die best uit het Boek zelf te zien en te kennen zyn, waar heene wy den opmerkenden Lezer voor al het overige verzenden; en, lust het hem, kan hy 'er de lyst der Hoofdstukken over nazien. Ondertusschen hoopen we dit Werk, schoon het den top van volmaaktheit niet heeft bereikt, waar toe geene menschelyke dingen koomen, echter de goedkenninge der Liefhebberen zal behaalen, en plaats in hunne boekeryen, gelyk het dubbel over verdient, gegunt worden.

Hier mede wenschen wy hun allen welvaart, en dat dit Werk tot hun zonderling voordeel en vermaak gedye.

Amsterdam den
1 van Slagtmaand
1704.

F. HALMA.

TAFEL
DER
HOOFTDEELEN
DES
EERSTEN BOEKS,
Handelende van de
WEEKE SCHAALVISSCHEN.

XXII.

TAFEL
DER
HOOFTDEELEN
DES
TWEEDEN BOEKS,
Handelende van de
HARDE SCHAALVISSCHEN.

XXII. HOOFT-

HIER IS BYGEVOEGT

EENE BESCHRYVINGE

Der

AMBOINSCHE HOORNEN en SCHULPEN,

Door den Heer SIPMAN, Doctor in de Medicynen, enz, enz.

Dezelve Verdeelende

in drie Hoofd-ſoorten, of *Claſſes*;

te weeten,

EENSCHAALIGE GEDRAAIDE,
EENSCHAALIGE ONGEDRAAIDE,
EN TWEESCHAALIGE HOORNTJES;

De Eenſchaalige Gedraaide Hoorntjes worden weder verdeelt in XII Hoofdgeſlachten, in zich behelſende meer andere ſoorten:

TAFEL
DER
HOOFTDEELEN
DES
DERDEN BOEKS,
Handelende van de
MINERALIEN, GESTEENTEN,
En Andere zeldzaame zaaken.

XV. HOOFT-

BESCHRYVING
Van het Stuk
GRAAUWEN AMBER,
Dat de

Kamer van Amſterdam uit Ooſt-Indiën heeft gekregen, weegende 182 ponden; nevens eene korte verhandeling van zynen oorſprong en krachten.

D' AM-

D' AMBOINSCHE RARITEIT-KAMER,

Behelzende eene

BESCHRYVING

van allerhande, zoo weeke als harde,

SCHAALVISSCHEN.

INLEIDING.

IT Werk is van de Beſchryving der Dieren afgezondert; en heeft de Tytel van d' *Amboinſche Rariteit-Kamer* aangenomen, om dat daer in beſchreeven worden de dingen, zoo van levende als levenlooſe Schepſelen, die, of wegens hunne zeltzaame figuur, of om datze zelden gevonden werden, de Liefhebbers tot *rariteiten* plegen te bewaren, en is verdeelt in 3 Boeken. *Tytel van dit werk.*

Het eerſte Boek behelſt die geene, die men weeke Schaalviſſen, in 't Latyn *Piſces Cruſtaceos*, in 't Grieks *Malacoſtrea*, noemt, die wel eene harde, dog breekzaame Schaal hebben; gelyk daar zyn Kreeften, Krabben, Garneelen, Zeeappels en Zeeſterren: waar van de twee laatſte ſoorten ook *Zoophyta*, of *Plantanimalia* heeten. *Inhoud van 't eerſte Boek.*

Daar op volgt, in 't tweede Boek, het tweede Hooftgeſlagt, 't geen men eigentlyk *Oſtracoderma*, of *Scleroſtrea*, dat is harde Schaalviſſen noemt; en die een ſteen-of beenharde ſchaal hebben, waarmede zy het geheele lyf, behalven den mond, bedekken; als daar zyn Hoorntjes, Schulpen, en Oeſters. Dit is de eigentlyke Kamer der liefhebbery, of vergadering van alle *rariteiten* in Hoorntjes en Schulpjes beſtaande, die ik in de *Amboinſche Zee* heb konnen opzoeken, en waar door ons *Amboina* in geheel *Europa* bekent is. *Het tweede Boek.*

In het derde Boek ſult gy hebben verſcheide *Mineralen*, raare Geſteenten, Aarden, en Sappen, die men in deze Ooſterſche geweſten vind. *Het derde Boek.*

Eigenschappen der Schaalvissen. De byzondere Eigenschappen der Dieren in 't eerste Boek zyn, datze geen bloed hebben, en hunne Leden zoo bescheidentlyk niet als andere dieren vertoonen. De byzonderheden van het eerste hooftgeslagt zyn datze agt voeten hebben, behalven de scheeren, en nog eenige kleine pootjes by den mond; het hooft, de borst en ruggen aan malkander vast zynde, met uitsteekende en beweeglyke oogen, waar onder Kreeften en Garneelen gerekent worden, die langwerpig van lyf zyn, een langen staart hebben, en agterwaarts gaan.

Welke onder de Krabben behooren. Onder de Krabben behooren die een rondagtig, of een ter zyden gedrukt ligchaam hebben, en ter zyden uitgaan. *Zoophyta* zyn al de andere, die meer de gedaante van een vrugt of plant, dan van een gedierte hebben, zonder uitdrukkelyke leden, behalven de pooten, en egter van binnen een leevend vleesch en aderen, waar mede zy zich beweegen.

HET EERSTE BOEK

van de

AMBOINSCHE RARITEIT-KAMER,

handelende van weeke

SCHAALVISSCHEN.

I. HOOFTDEEL.

Van de Locusta Marina. Zeekreeft. Udang Laut.

Zeekreeft beschreven ten aansien van zyn leden. Eze Zeekreeft komt meest overeen met die men in *Italien* en in de Middelandze Zee vind, doch de Indiaansche is veel doornachtiger, want de geheele rugge, welk deel men in alle deeze soorten het schild (*'t horax*) noemt, is zoo doornachtig, dat men hem qualyk zoude konnen vatten, indien niet alle de doornen voorwaarts geboogen stonden. Inzonderheit heeft hy boven de oogen twee groote voorwaarts gebogene doornen, en onder dezelve nog vier kleindere, weshalven hy van vooren niet aan te doen is. Het agterste deel des Schilds heeft kleine korte doorentjes, en is daar tusschen met korte hairtjes of borstels bezet, zoo dat hy wolagtig schynt. In 't gemeen is hy 14, en 15 duimen lang, behalven de twee lange Baarden die 18, en 20 duimen lang zyn, agter schier een vinger dik, en rond, daar na allengskens spits toeloopende, yder in drie leden verdeelt, en ganschsteekelig: tusschen deze staan nog twee andere korter en dunder baarden, mede in drie leden verdeelt, waar van het voorste zig in twee hoornen splyt, en daar van het eene deel altyd korter is dan het andere. In plaats van scheeren heeft hy twee voeten, aan het uiterste in tweën gespleeten als een tang, voorts de overige gelyk, behalven dat ze grooter zyn. De andere voeten zyn t'zamen agt, niet doornagtig, en van vooren in stompe klauwen verdeelt. De staert bestaat uit acht kringen, die aan d' eene zyde in een spits eindigen, en agter in vyf vinnen, die den staert breed maken.

Van zyn koleur. De Koleur aan den rauwen Kreeft is hoog blauw, met witagtige of vaale plekken hier en daar, een weinig root aan den staert en aan de hoornen. De pooten zyn blauw en wit

Fol. 2.
N°. I.
A
B
van Zuijen Fecit.

wit gestreept. De gekookte is gansch rood. Het Mannetje is altyd steekeliger dan het Wijfje; en indien het zulk een Kreeft is geweest, waar van *Suetonius* schryft, en waar mede Keiser *Tiberius* den armen Visscher den Baard liet wryven, toen hy hem zoo onvoorziens, op 't Eiland *Capreæ*, uit de klippen bekroop; is het wonder dat hy hem het geheele aangezigt niet opgescheurt heeft. Hy heeft veel vleesch, wit, hardagtig en geil zoet; is derhalven van geen groote lekkerny, hoewel men van eene Kreeft een schotel vol kan hebben, en dat alleen uit de pooten en staert; want van 't hol des lyfs nuttigt men niets. De kleine Kreeftjes gelyken wel *Scorpioenen*, en zyn half doorschynende. *En vleesch.*

In 't Latyn noemt men dezen Kreeft *Locusta Marina Indica*. Maleyts *Udang Laut*, zynde *Udang* een algemeene naam van alle Kreeften en Garneel-soorten. Amboins. *Mitta Soa*, als of men zeide *Squilla retrogada*, of in 't Mal. *Udang-Ondor*, dat is te rug loopende Kreeft: op Leytimor *Ulehi* en *Ulehir*. *Zyn Naam in verschei-de Taalen.*

Hy woont in de ruime Zee, evenwel omtrent den wal, hy gaat in de *Seris*, kruipt in de Bobbers, en word met netten gevangen. Levendig kan men hem niet aanvatten, dies hy met een harpoen gestoken word: hy heeft zulk eene sterkte in zynen staert, dat, zoo hy in 't uittrekken of aanhaalen dien om eenen steen slaat, men hem qualyk daar af-trekken kan. In 't water gaat hy voorwaarts, dragende zyne horens op zyde, als hy zyn aas zoekt, want niets is zoo stout dat hem durft ontmoeten: maar iets bemerkende daar hy schuuw voor is, of voelende dat men hem aanhaalt, zoo kruipt hy agterwaarts en steekt de hoorns voor uit. Hy is ook zoo slim, dat hy met een net omsingelt zynde, en geen uitkomst ziende, tegens den bovensten boort van het net opklautert, en zoo men 't hem niet belet, daar over zoekt te springen. De Visschers zien hem gansch niet geerne in de Bobbers, om dat hy, benauwt zynde, de andere vissen geweldig quetst. *Eigen-schappen.* *Hoe hy ge-vangen word.*

De geheele Kreeft word in zout water gekookt, daar na de staert en pooten in stukken geklopt, en al het witte vleesch daar uit genomen, waar over men eene byzondere sausse moet maaken. Men kan zig haast daar aan verzadigen, om dat het zoo lafzoet, en hard te verdouwen is. *Hoe gekookt en toebereit*

Diergelyke Kreeften worden by de *Franschen* in de *Karibische* Eilanden ook *Homars* genoemt; waar van zie *Histor. Antill. Rochefortii*, Cap. 19. die de Karibaners op droogten en zandbanken by nacht vangen, door hulp van brandende toortzen, waar na deze Kreeften kruipen, wanneerze die met een harpoen steeken, of anders by de Maaneschyn waarneemen. Van de *Locusta Marina* zie breeder *Gesnerum de Aquatilibus lib.* IV. *Homars in de Karibische Eilanden, hoe gevangen.*

Alzoo de Heer Rumphius *geen afbeelding van deze* Locusta Marina *heeft gegeven; heeft de Heer Doctor* D'Acquet, *uit zyne Rariteitkamer, ons deze twee toegezonden, die wy wegens hunne zeltzaamheit, en als over een komende met de beschryvinge, oordeelden hier nevens te moeten vertoonen: zie de plaat N° 1. A. en B.*

II. HOOFTDEEL.

Van den Ursa-Cancer, Udang Laut Leber.

Dit is een vreemd slag van Garneelen of Kreeften, breed, en niet hoog; een van die plompe handschoenen, die men wolle wanten noemt, verbeeldende, een span lang, en een hand breed, over zyn geheele lichaam met een grauwe en ruige wolachtigheid bedekt. De rugge is een weinig bultig, met eenige stekels; de staert een weinig ronder, met een rugge in de midden, is van vyf of zes leden, en agter met breede vinnen; hy heeft geen scheeren, maar aan ieder zyde vyf pooten, dewelke eindigen in zwarte en spitze Vogelklauwen, aan de vier voorste voeten enkel, aan de agterste dubbel, of in tweën gespleeten, als een scheer; en staan dezelve agterwaarts gebogen. Daar benevens twee kleene voetjes aan den mond, die hem voor handen dienen. Van vooren is hy op 't breedste, te weeten vyf en zes duimen breed, en aldaar *Beschryving van den Ursa-Cancer.*

 aan

aan de kanten gezaagt, doch het voorste van 't Hooft, heeft aan elke zyde twee breede en dunne lappen, van de zelve schaal gemaakt, doch daar in niet vast, maar beweeglyk, en aan de kanten getandt, die hem voor vinnen dienen. Tussen deeze lappen, vooraan heeft hy twee gekorte hoorns of baarden, en agter dezelve aan de kanten heeft hy de oogen. Hy kruipt meest op den grond, met eenen langzamen gang, alwaar hem de Visschers, met een ligt harpoen, of weêrhaak steeken. Hy heeft een zeer wit, hard en zoet vleesch, beter van smaak dan de Zeekreeften, doch men vindze zelden.

Naam in verscheide taalen. Zyn Naam is in 't Latyn, *Ursa-Cancer* en *Squilla lata*. In 't Mal: *Udang laut leber*. Amboins *Uhut*, op Leytimor *Miju uhut*, of *Cattam gonoffo*, van het haairige schild, als een Calappus Bolster. Jav: *Udang Bladook*.

Ursa Cancer. *De Schryver heeft de afbeelding* C, *zynde het mannetje, verbeeldt: waar by wy hebben gevoegt* D, *het wyfje, ons toegezonden door den Heere Doctor* D'Acquet; *zie de plaat N°.* 2.

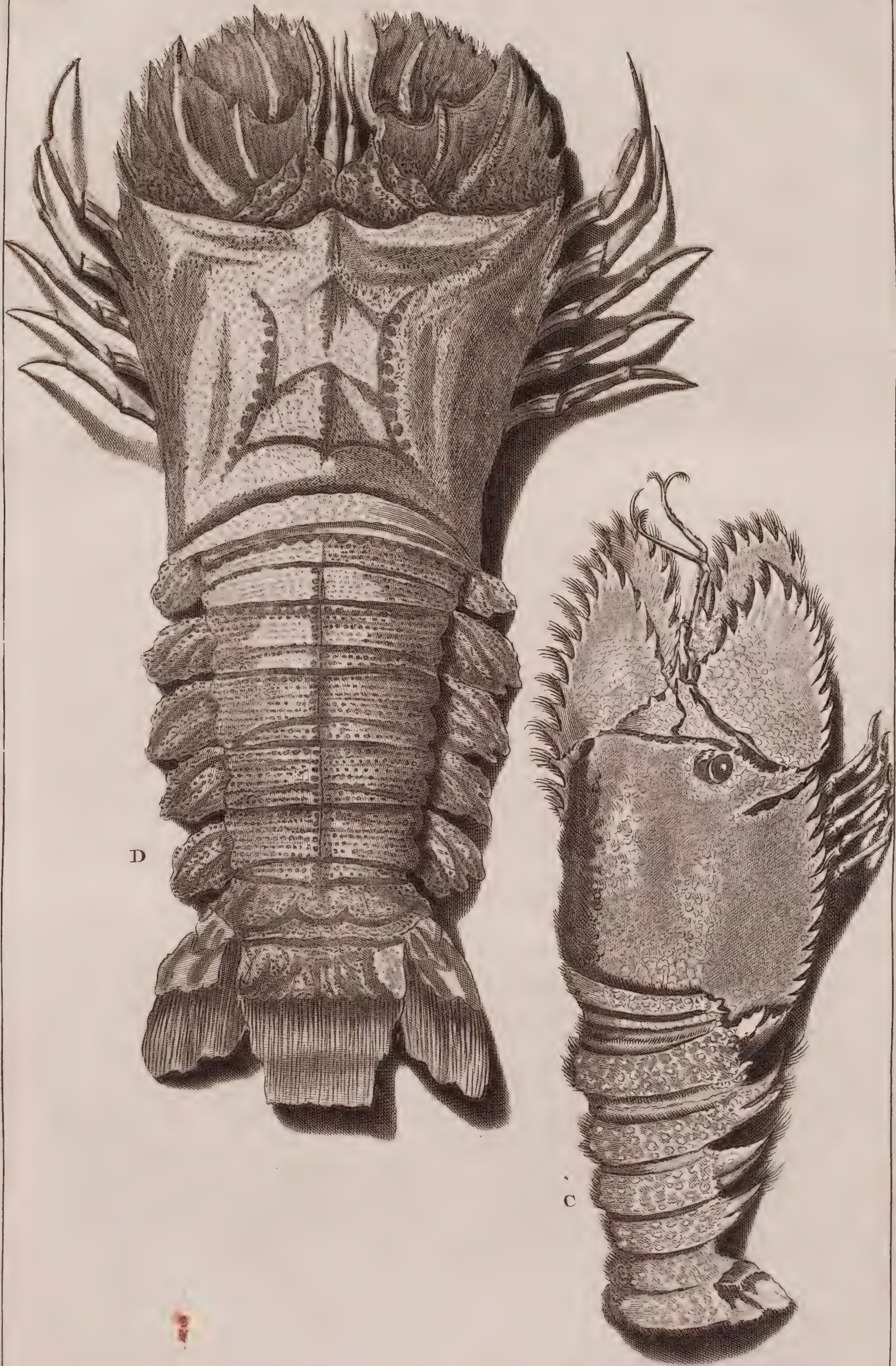
III. HOOFTDEEL.

Van de Squilla Arenaria. Knyper. Locky.

Gedaante van den Knyper-Kreeft. DEze Squilla heeft ook de gedaante van eenen langen Garneel, is in 't gemeen een handlang, en twee vingeren breed, en in twee soorten verdeelt. I, *Locusta* of *Squilla Arenaria Terrestris*. II, *Squilla Arenaria Marina*.

I. De *Squilla Arenaria Terrestris*, is de grootste gemeenlyk een hand lang, en ruim twee vingers breed, schier uit enkel leden gemaakt, te weten, uit vyf breedere, en drie smaldere leden, als zoo veel breede banden, halvemaanswyze t' zamen gevoegt, en 't lyf uitmakende; agter met een breede steekelige staert, uit scherpe spitzen, als een kroon gemaakt, die ten weêrzyden vier vinnen hebben. Onder de vyf breede leden, waar uit het lyf gemaakt is, heeft hy aan ieder zyde vyf dubbele, breede, schubagtige voeten, het blad van een riem gelyk, waar mede hy eenen radden gang maakt. Aan de vier andere smaldere banden van 't lyf, heeft hy nog vier paar kleendere voeten van het voorige fatzoen. Nog heeft hy aan 't hooft twee langronde vinnen, die aan de kanten gehaairt of gebaart zyn, en tusschen dezelve vier korte baarden. De scheeren, het raarste van dezen Kreeft, zyn geheel anders gefatzoeneert dan aan andere Krabben, want zy zyn gemaakt van drie groote deelen, waar van het agterste dik en bogtig is, gelyk aan andere; doch het middelste is dun, breed, en het langste, aan den agtersten rand, met een diepe keep. Het voorste is smal, in vyf of meer kromme tanden verdeelt, gelyk sikkels, of vogelklauwen, die hy verbergen kan, in de voornoemde keep van 't Middel-lidt, als in een scheede, of gelyk de Fransche knipmessen. Onder deze scheeren, ten weêrzyden van den mond, heeft hy nog zes kleene en gevinde (*Pinnatos*) pooten, in scheertjes eindigende. Met de eerstgenoemde Scheeren, of Knypers, doed hy groote kragt, niet alleen met in den grond te booren, steen en zand daar mede weg te smyten, maar ook de kleene visjes daar mede te slaan datze sterven, die hy daar na in stukken snyd, en met de ses kleene pootjes aan den mond brengt; hy kan iemant ook daar mede sterk quetzen, als men hem aanvatten wil, slaande daarenboven met den steekeligen staert; weshalven men hem levendig niet handelen kan, maar moet met stroppen gevangen werden. Hy heeft groote oogen, en wit vleesch, gelyk andere Garneelen, ook van de zelve smaak, goed om te eeten, als hy in zandige plaatzen gevonden word, maar in modderige gronden, deugenze niet veel, en worden zelden gegeeten. *Zyn Koleur.* De Koleur aan den rauwen, is licht ros, en witachtig met bruin gemengt, aan den gekookten bleekrood, en aan de scheeren geheel wit, zommige min of meer rookverwig gespikkelt.

In 't

D
C

In 't Latyn hiet deeze Kreeft *Squilla Arenaria Terrestris*, om dat hy zich wel omtrent de Stranden ophoud, maar daar het zeewater niet heene komt, of op zoodanige Banken die meest droog leggen. Mal. *Udang laut*, met eenen algemeenen naam. Amboins *Lokki* en *Loe*, doch een kleender soort daar van, die niet langer dan een vinger is, noemenze op Hitoe in 't byzonder *Miterna*. Onze Natie noemt hem Knyper; op 't Leytimor *Hehei-Lain*. *Naam in verscheide taalen.*

Hy heeft zyn woning omtrent de strand, op vlakke zandige Oevers, of by den uitgang van eenige rivieren, daarmen veele opgeworpene heuveltjes ziet, gelyk mollehoopen; hier vergraaft hy zig, drie en vier voeten diep onder 't zand, tot dat hy eenen harden steengrond vind. By nacht, of by afloopend water, komt hy daar uit om zyn kost te zoeken, die hy dan naar zyn hol sleept. Hy word aldus gevangen; men ruimt de opgeworpene Aarde zoo diep op, tot dat men zyn gat ziet, daarmen dan een strop aan legt van taaije stoffe, als paerdshaair, gemaakt, dwars aan een stokje vast gemaakt. Aan den kant legt men eenig Aas, daar hy niet by kan of moet door den strop kruipen, het welk hy aanvattende, met eenen den strop toehaalt, en zoo aan 't stokje blyft hangen, 't welk hy in zyn hol niet brengen kan, om dat het dwars leit; doch als men niet gauw daar by komt, kan hy, met zyn scherpe scheeren, het touwtje wel afknypen. De Inlanders eeten hem meest gebraaden, doch wanneer hy meer modder dan vleesch heeft, smytenze hem weg. De scheeren, of knypers, worden onder rariteiten bewaart, wegens haare zeltzaamheit. De Inwoonders van *Boero* houden zyn vleesch beter dan van andere Garneelen en Krabben, en gezond voor den buik. *Zyn verblyf.* *Hoe hy gevangen word.* *Word van d'Inlanders tot spys gebruikt.*

II. De *Squilla Arenaria Marina* is van 't zelfde fatzoen, doch kleender, en veel schoonder geschildert, te weeten met donker-groen, wit en blauw gespikkelt over 't geheele lyf, en rood aan de einden der pooten. Hunne scheeren zyn anders geformeert, want de twee achterste leden zyn rondagtig, groen of gespikkelt; het voorste lidt is regt, zonder sikkels, en rood; waarom deze Scheeren, afgebroken, niet qualyk een Zwaantje met een roode snebbe verbeelden, t' zaamen omtrent een halven vinger lang, en veele die het Beest niet kennen, zien het voor een hals en snebbe van eenig gedierte aan. De gekookte word ook niet rood, maar doods-groen. Het vleesch is witter en beter dan van den voorigen; hy houd zig op in diergelyke kuilen; en zoodanige Stranden, daar groote steenen en zand onder malkander leggen, en daar het zeewater met beurten op en afloopt. Hy werd ook op de zelfde manier met stroppen gevangen. *Gedaante van de Squilla Arenaria Marina.* *Zyn verblyfplaats, en vangen.*

In 't Latyn word deeze Kreeft *Squilla Arenaria Marina* geheeten, om dat hy zyne woning heeft in plaatzen daar de Zee op en afloopt, en in 't byzonder *Squilla Cygnellorum*. In andere taalen heeft hy de zelve naam als boven. De onze noemenze Zwaantjes Krabben, wegens de mooije Zwaantjes die men uit de Scheertjes maakt, en uit deezen inzigt word hy ook meest gevangen, die men hem dan levendig aftrekt; het overige kookt en braad men, als Garneelen. Men kan hem zelden vinden, en noch moeylyker vangen, om dat men zoo nauw het afloopend water moet waarneemen. *Zyne verscheide benaminge en waarom.* *Zeldzaamheid en vangen.*

Een kleender slag, van de laatste soorte, is vier vinger lang, waar van het hoofd of Schild een vierde uitmaakt: het hoofd loopt spits en scherp toe, als aan een Garneel, waar van de twee middelsten in tweën gespleeten zyn, en ten weêrzyden hebbenze twee haairige blaadjes of vinnetjes, die overdwars staan. Het overige van 't lyf is de Staert, gemaakt van 9 kringen of banden, waar van de voorste smal, de agterste allenskens breeder zyn; de eigentlyke Staert is het breedste van 't geheele lyf, zeer steekelig, gemaakt van vier styve doornen, en aan de buitenkanten met twee haairige vinnen. In 't midden van deeze doorns staan noch twee scherpe klauwen, tegens malkander ziende, bedekt met eenen doornagtigen Nagel. Onder de vyf agterste en breedste kringen, heeft hy 10 gehaairde lapjes, als pooten. De voorste en smalste kring heeft niets, de drie volgende middelste lapjes hebben onder zich zes pooten, kort, dun, en met de voorste leden opwaarts geboogen; voor dezelve, aan het schild, staan de Scheeren of Knypers, zynde het raarste van dit dier, verschillende van de twee voorgaande Garneelen, want het zyn geen *Een tweede soort, en haar hoedanigheid.*

 schee-

ſcheeren of tangen in tweën verdeelt, maar eindigen in eenen rechten doorn, die voorwaarts ziet, en in een keep van het middelſte lid ſluit, daar in hy deeze ſpitze altyd verbergt, tot dat hy daar mede ſlaan, en iets weg ſtooten wil; doch aan deze kleene ſoorte is de ſnebbe niet rood, en het lyf groen, maar geel en grauwagtig. De gekookte word zomtyts bruin, zomtyts bleekgeel. Tuſſen de Knypers onder aan den mond, heeft hy noch zes Pooten, kleen, haairig en den mond bedekkende, die hem voor handen dienen.

Zyn verblyf, In den regen houd hy zig onder de klippen op, anders verbergt hy zig in het zand. De Zwaantjes draagende Lokky, is een ſnoode Moordenaar onder de Viſſchen, als hy in een Seri, of in Bobbers komt; want al is hy kleen, en zyne Scheeren naar oogenſchyn zoo onvermoogend, kan hy nochtans groote Viſſchen verwonden, en kleene Viſſchen doorkappen, als ofze met een mes van malkander geſneeden waren; weshalven de Viſſchers dikwils een goed deel zulke doode Viſch vinden, en dezen *Is quaad te vangen, en hoe.* Moordenaar daar onder betrappen, die zig levendig niet laat aanvatten, maar men moet hem ſtraks in den Nek, daar hy op 't weekſte is, ſteeken, waar door hy onmagtig word.

Squilla Arenaria E. *en* Squilla Arenaria Marina F. *Het Zeezwaantje* G, *is een Schaer of Nyper van* F. *Zie de plaat N°.* 3.

IV. HOOFTDEEL.

Van de Squilla Lutaria: Den Modderman: Udang Petsje.

Gedaante van den Moddermans Kreeft. DEze Modderman heeft mede de gedaante van de voorgaande *Squilla Arenaria*, doch het lyf is van een Kreeft, uit twee deelen gemaakt, waar van het voorſte het Hoofd uitmaakt; de ſchaal is dun en week, lang zeven duimen, met twee korte baarden aan 't hoofd: aan ieder zyde, heeft hy vier korte pooten, die in regte en ſpitze klauwen eindigen, en het middelſte lidt is gebaerd, of gezoomt, met een baerdachtig velletje; de ſcheeren zyn als aan andere Krabben, waar van het middelſte lidt wat korlig is, en aan de zyden des zooms, met baardachtige velletjes voorzien, ook de rechter gemeenlyk grooter dan de ſlinker. Het voorſte lidt is een ſcherpe ſcheer, waar van de onderſte, of vaſt ſtaande helft, maar half zoo lang is als de bovenſte. De Staert beſtaat uit 6 kringen of banden, behalven het uiterſte lidt, 't welk een nagel gelykt, ten weêrzyden met twee doornen gewapent. De rugge van den ſtaert is bykans vierkantig, door twee uitſteekende kanten, en ieder kring heeft van onderen een paar ge-*Zyn koleur.* baerde pooten. De Koleur aan den rauwen, is leelyk bleekrood met grauw gemengt, en de gekookte word ook niet recht rood. Hy heeft weinig ja ſchier geen vleeſch, want het geheele lyf en de ſtaert ſteeken vol groenachtige modder, en ſlechts in de ſcheeren vindmen een weinig wit en brokkelig vleeſch, van geenen byzonderen ſmaak.

Waar hy zig houd. Hy houd zich op in kuilen, als de voorige, aan de oevers van modderige ſtroomen, daar hy by laag water boven komt, en langzaam over den grond kruipt, als of hy wiſt dat de menſchen niet veel naar hem vraagen.

Zyn Naam in 't Latyn. Is ſlecht om te eeten. Deze word in 't Latyn geheeten *Squilla Lutaria*, dat is, Modderkreeft. De Inlanders van Celebes eeten het vleeſch van de ſcheeren, 't welk ik hun willende nadoen, hebbe my niet wel daar op bevonden; dies ik hem voor eenen onnutten Kreeft houde, of hy moſt in andere Landen beter zyn.

De afbeelding van de Squilla Lutaria *ontbreekt, doch de Heer Doctor* D'Acquet, *heeft twee ſoorten van dezelve hier toe verleent; Zie de plaat N°.* V. *letter* K. *en* L. *beide van Amboina.*

V. HOOFT-

Fol. 6.
N. III.
E
F
G

V. HOOFTDEEL.

Van den Cancer Crumenatus. Catattut. Beurskrabbe.

Deze gedrochtelyke Krabbe heeft een gemengt fatzoen, van een Krabbe en Kreeft, en is daarenboven een bewoonder des lands, zonder zig ooit in 't water te begeeven. Haar Schild, of *Thorax* is uit vier ftukken gemaakt, waar van de drie grootfte aan malkander vaft hangen. Het voorfte en kleenfte maakt den kop, in een korte fpits eindigende, gelyk aan een Kreeft, daar onder ftaan twee oogen digt by malkander, en ter zyden van dezelve twee baerden, uit twee leden gemaakt, waar van het onderfte en kortfte breedachtig en in takken verdeelt, het voorfte dun is, en maakt met het onderfte fchier een winkelhaak. Hier onder, en ten weêrzyden van den mond, ftaan noch twee andere langer baarden, die te gelyk voor handen dienen, ieder uit vier leden gemaakt, alle als winkelhaaken ftaande; doch zoo dat zy ze t'zamen kan leggen. De onderfte kanten van 't achterlyf zyn met haair bezet. Over dag komt zy weinig uit, fchuilende in de holligheden van groote klippen, maar by nacht, meeft by donkere Maan, komt ze te voorfchyn om haaren koft te zoeken. Het middelfte ftuk is het eigentlyke lyfdekzel, de twee andere zyn twee ronde lappen, aan de zyde overhangende, waar door het achterlyf anderhalve hand breed is, en omtrent ook zoo lang; daaraan volgt een dikke ronde Staert, uit vyf deelen of kringen gemaakt met breede vinnen; onder dezen ftaert is een dikke rimpelige Zak, als een opgeblaze beurze, waar van zy de naam heeft. Zy heeft twee geweldige fterke fcheeren, waar van de eene, gemeenlyk de rechter, kleener is dan de andere, overdwars geribt als met zeebaaren, en op de ribben ziet men korte borftels; behalven die heeft ze noch agt pooten, gefatzoeneert als aan de Krabben, doch veel grooter, en de twee achterfte zyn in fcheeren verdeelt; de lappen zyn van onderen fchubagtig, en het fchild heeft van boven eenige kuiltjes en vooren. De koleur aan de levende is hoog blauw, met witachtige ftreepen op de pooten, en plekken op den rugge. Het vleefch in de beenen en fcheeren is wit en hard, in 't lyf gelyk in andere Krabben, en in de lappen heeft zy een wit week merg als vet, maar de Beurs is opgevult met eene fmeerige fubftantie, als weeke boter, die de befte beet aan deze Krabbe is, en waarom men hem vangt. Van het hooft door 't geheele lyf en den ftaert, loopt een zwartachtige ader, dat haaren darm is, eindigende in het uiterfte des ftaerts. Nevens dezen darm, loopt noch een andere fyne ader, als een witte draad, die men zorgvuldig met den voorfchreven darm uitneemen moet, inzonderheit uit den ftaert als men hem eeten wil, zoo dat 'er niet een ftukje van in blyft, want hier in fteekt eenige fchadelykheit, en, dezelve uitgenomen zynde, kan men de overige boterachtige fubftantie zonder fchroom eeten. Deeze Krabbe heeft in haare fcheeren een geweldige kracht, zoo dat, als zy iets daar mede gevat heeft, men haar eer een fcheer uit het lyf zoude trekken, dan zy het gevatte loslaaten, gelyk ook de fchaalen van de fcheeren op het dikfte zyn. Evenwel, als men haar onder den ftaert kittelt, laat zy zomtyts het gevatte los, en zy kan dat peuteren aldaar zoo weinig verdraagen, dat zoo men haar lange kittelt, zy zoo ontfteeken boos word, dat zy fchuimbekt, en met de fcheeren zig zelven zoodanig in den ftaert nypt, dat ze fterft. Een Kanarynoot, daar aan men met eenen fteen genoeg te doen heeft om op te kloppen, kan zy met haare fcheeren gemakkelyk opkraaken. Ik voer eens in een Orangbay, aan wiens maft wy een Beurskrabbe gehangen hadden, en daar onder ftont by geval een middelbaare Geit, die zy by het oor kreeg, en zoo hoog opligte, datze al van den grond af was, eer wy haar te hulp konde komen, doch de fcheer moft in ftukken geflaagen worden, eer de Geit los raakte.

De Beurs-Krabbe is zeltzaam van gedaante, zie de plaat n. IV. letter H. en I. leeft op 't land.

Schuilt in klippen.

Zoekt by donkere Maan haar voetzel.

Haar breete en verdere hoedanigheit.

Is gevaarlyk te eeten, en hoe goet te maaken.

Haar groote kracht;

en hoe magteloos te maaken.

Zeltzaam geval.

Deeze

Haare verscheide benamingen, en waarom. Deeze Kreeft of Krabbe, hiet in 't Latyn *Cancer Crumenatus*, in't Neerduits *Beurs-Krabbe*, van de aanzienlyke Beurs die zy onder den Staert heeft; in 't Mal. *Cattam Calappa*, dewyl zy zig in de Kalappusboomen onthoudt, hoewel dezen naam noch eene andere Krabbe, hier na beschreven, voert; verder *Cattam Canary*, ook *Cattam Mulana*, van het Eilandje *Mulana*, aan de Zuidzyde van *Uliassar* gelegen, klippig en onbewoont, daar men haar veel vangt; in 't Ambois *Catattut* en *Atattut*.

Haar verblyf is op de klippen, en onbewoonde Eilanden, waar van eenige genoemt. Men vind haar op zoodanige stranden daar steile klippen zyn, onbewoont, vol kuilen, en daar omtrent Kalappusboomen staan, hoewel men haar ook heeft daar geen Kalappusboomen zyn: als op het voornoemde Eilandje Milana, op den steenigen Zuidhoek *Oma*, *Nubsetello*, ofte drie Gebroeders, en op de Zuidzyde van *Leitimor*, by het steene voorgebergte van *Ema*; verder op de onbewoonde Eilanden van *Lussapinje* en eenige Eilanden van *Banda* en *Ternate*; op de onbewoonde Eilandjes *Tafuri*, *Bliau*, en *Hiri*, waar van zy den naam draagt van *Cattam Hiris*. Zy woont in de holle steenklippen, doch altijd op het land, zonder ooit in 't water te komen; zy beklimt *Haar spys is Calappus vrugten.* de Kalappusboomen, welker nooten zy afknypt, en de afgeworpene onder den boom naspeurt, die zy dan met haar scheeren weet op te byten, en het pit daar uit te haalen; *Hoe zy gevangen word.* hier mede word zy ook gevangen. Als men een stukje hard Kalappuspit aan een stokje bind, en in de gaten laat hangen daar in zy schuilt, houd zy dit zoo vast dat men haar daarmede kan uittrekken; 't welk men, als gezegt is, by donkere Maan moet doen, doch by aangestoke dammers en toortsen. De uitgetrokke moet men met de handen niet aanvatten, maar met een stok die gespleten is als een tange, en straks een stropje om 't lyf smyten. Men moetze ook niet by malkander zetten of hangen, of eerst de scheeren vast bewinden, anders zouden zy malkander *Hoe men haar voed en in 't leven behoud; tot spys bereidt, en gebruikt.* dood nypen. Met Kalappuspit kan men haar een tyd lang mesten en levend behouden, ja zelfs naar *Batavia* voeren. Zy worden geheel gekookt, daar na den staert afzonderlyk geopent, de twee voorschreve Aderen zorgvuldig daar uit genomen; het overige merg als gesmolten boter, nevens het vet onder de lappen schuilende, word met peper en azyn of lemoensap tot eene dikke sausse gemaakt, daar onder men dan mengt het witte vleesch uit de pooten en scheeren, en zoo t'zamen eet. Dit word voor een lek*De Chineezen groote liefhebbers daar van.* kerny gehouden, die men op Heere tafels brengt; inzonderheit zyn de *Sinezen* groote liefhebbers daar van, dies men voor een goede Krabbe wel een quart Ryksd. moet geeven, en voor eene middelmatige een schelling. Daar zyn 'er egter, zoo wel onder ons als andere *Gevaarlyk te eeten zoo niet wel bereidt worden, baaren veel quaats; en middel hier tegen.* Natien, die schroomagtig zyn deze Krabbe te eeten, en dat niet zonder reden, overmids ze de kennis niet hebben om 'er den voornoemden witten draad uit te neemen, die onvoorzigtig gegeeten zynde, eene groote benauwtheit en duizeling aanbrengt, doch, zoo veel my bekend is, heeft hy niemant beschadigt; en indien het dan al gebeurde, dat zich iemant qualyk bevond door 't eeten van deze Krabben, heeft men gerede middelen daar tegen: want neemt de wortelen van den *Papaja*-boom, of die van *Siriboppar*, een van deze beide met water gewreven, t'zamen met zwart *Calbahaar*, en dit gedronken, zal alle schadelyke kost weder doen uitbraaken, zoo ze noch in de maage is, en voorts zyne schadelykheit beneemen.

Verscheide gevoelens van haare voorteeling met de Cancellis vergeleken. doch verworpen; reden waarom. Van den oorsprong, en 't voortteelen dezer Krabbe zyn verscheide gevoelens; want veele beweeren datze afkomstig zyn van de *Cancellis*, dat zyn kleine Krabbetjes, in 't Mal. *Cuman* genoemt, die in slekkenhuizen woonen, waar van zie hier na. En zeker men vind onder de gemelde *Cancellis* die groote gelykenisse met de jonge Beurskrabben hebben; doch kan ik deze meening niet byvallen, dewyl de *Cancelli* op allerlei stranden in menigte, maar de Beurskrabben zoo zelden, en op weinig plaatzen gevonden worden. Verder heb ik ook aan de Beurskrabben haare eige Eyeren gezien: *Haar eyeren door den Schryver gezien, en zyn oordeel daar over.* als mede Beurskrabbetjes gehad, die kleender waren dan de grootste *Cancelli*, ook tusschen beide een merkelyke onderscheid bespeurt: weshalven ik oordeele dat deze Krabben haare eige voortteelinge hebben, zynde daar in gesterkt door het bericht der Inlanderen, die deze Krabben vinden op en in zoodanige klippen, daar geene *Cancelli* omtrent zyn.

Roc-

I
H

Rochefort Hist. Antill. Lib. 1. *Cap.* 21. in 't derde Lidt beschrijft de Krabben *Bourfires*, willende mede Beurskrabben zyn, dewelke in de *Antillis* zig in de Bergen ophouden, die vervaerlyke schaeren hebben, waar mede zy tegens malkander kletzen als of het gewapende mannen waren, en jaarlyks eens in volle slagordre van de bergen afdaalen naar de Zee, om haare eyeren aldaar te leggen, &c. Maar men kan uit de beschryving niet bemerken, datze in gedaante of coleur met onze Beurskrabben overeenkomen, zelfs onder die veelerlei Coleuren word geen blauw gestelt, gelyk de onze meest zyn.

Dezelve Kreeft beschreven door Rochefort, en genaamt Bourfires.

De bovenstaande Beurskrabbe moetmen noch in zout, noch in versch water laten komen, want daar in stervenze straks. Ook gebeurt het zeer zelden, dat men haare eyeren by haar vind. Als men de Krabbe omkeert, dat de beurs boven komt, en van achteren aanziet gelykt zy zeer wel een gewapend Man, daarom hy aldus omgekeert in de figuur den naam voert van *Don Diego* in 't volle harnas.

Reden waarom hy Don Diego in 't volle harnasch genaamt word.

Cancer Crumenatus &c. *of Don Diego in 't volle Harnas letter* H. *is dezelve van boven, en letter* I *van een andere zyde; zoo datmen zyn gesteltheit en beurs kan zien op de Plaat N°.* IV.

VI. HOOFTDEEL.

Van de Cancer Saxatilis: Cattam Batu.

DE eigentlyke Krabben verschillen in fatsoen van de Kreeften, of om datze rond, of naar de zyde langwerpig van lyf zyn, en haren gang overdwars neemen. Myn voornemen noch vermoogen is niet om alle de soorten van dit slag te beschryven, dewylze zoo menigvuldig zyn, maar alleen de meest bekendste, die my voorgekomen zyn; en die ik verdeele in eetbare, en schadelyke. Onder de eetbare munt uit in deugd de zoo genaamde *Cancer Saxatilis*, of Steenkrabbe; zy zyn van een gemeen en bekent fatsoen, rond van lyf, omtrent een halve voet breed, min of meer, het voorste deel des schilds heeft aan ieder zyde negen tanden als een zaage, daar na twee groote gaten daar de oogen in staan, en tusschen beide noch zes kerven met twee korte baarden. Het schild is dun en bros, op den rugge wat bultig als een borststuk, voorts effen. Zy heeft twee groote sterke schaeren, dik van substantie en glad, waar van de eene grooter is dan de andere, en aan de twee knypers breede stompe tanden als baktanden, voorts aan weêrzyden acht pooten; den staert verbergenze onder den buik, doch met een onderscheid aan 't mannetje en 't wyfje, want de staert van 't mannetje is kleen, smal, en legt in eene keepe des buiks, doch dat men hem opligten kan; maar die van 't wyfje is grooter, en van den buik los, waar aan men op zyn tyd de eyeren hangen ziet. Het hol des lyfs is uitgepuilt met een wateragtig bruin vogt, als bloed, aan het buikblad hangt een haairig mager vleesch tot het eeten niet dienende, maar aan de kanten heeft hy een wit en geel vet, bequaam om te eeten. Het beste vleesch steekt in de groote schaeren en in de pooten; in den staert is niets bequaam: de levende is donker grauw of zwartagtig, maar de gekookte word eenpaarig licht rood; zy is niet op alle tyden goed en vol van vleesch, schikkende zig naar de Maan; want zoo lang de Maan wast vind men niets dan slym en water daar in; maar by volle Maan is hy vol vleesch en vet, 't welk daar na allengskens weder afneemt, tot een dag voor de nieuwe Maan, wanneer hy weder vol is.

Zie de plaat n°. V. *letter* M.

Onderscheit der Krabben en Kreeften.

Cancer Saxatilis.

Onderscheid tusschen 't mannetje en 't wyfje.

Neemt af en toe naar 't afgaan en aangroeijen der Maane.

Deze heeten in 't Lat. *Cancer Saxatilis*: in 't Mal. *Cattam Batoe*, om dat zy een donker grauwe koleur hebbende, een steen gelyken.

Haar naam en reden daar van.

Haar verblyf. Zy houden zig op aan moerassige plaatzen, daar kleine steentjes en grof zand onder gemengt zyn, inzonderheit omtrent de wortelen van de Mangiboomen, by de uytgangen van de Rivieren, zoo wel in als buyten het water: doch is'er een merkelyk onderscheid in de smaak, die verre zoo goed niet is aan die enkel in 't slyk *Zyn goet om te ecten.* woonen, als aan die in steenagtige plaatzen, en by een lopend water zich ophouden. Zy worden in 't gemeen voor de beste gehouden om te eeten. Men vangt ze met de handen, steektze met harpoenen; doch de meeste kan men bekomen met een vierkant *En hoe gevangen worden.* schepnet, omtrent een vadem breed, *Tejang* genaamt, 't welk men met de vier hoeken aan stokken vast maakt, dat men het opligten kan. Dit *Tejang* legt men, by laag water, plat op den grond neêr, aan de kanten met eenige steentjes bezwaarende, en in het midden eenig aas van hoenderdarmen, of *Calappuspit*. Als het water nu wast, zoo kruypt de Krabbe naar dit aas, en blyft met haare pooten in het net verwart hangen, het welk men merkt aan de boey van ligt hout gemaakt, die men aan het net bind en op 't water laat dryven.

Cancer Saxatiles. *Deeze afteekening ontbreekt, doch de Heer Doctor* D'Acquet *heeft ons d' afbeelding toegezonden. Zie de Plaat* N°. 5. *letter* M. K. *en* L. *behoorende tot het* IV. *Hooftdeel.*

VII. HOOFTDEEL.

Cancer Marinus: Cattam Aijam.

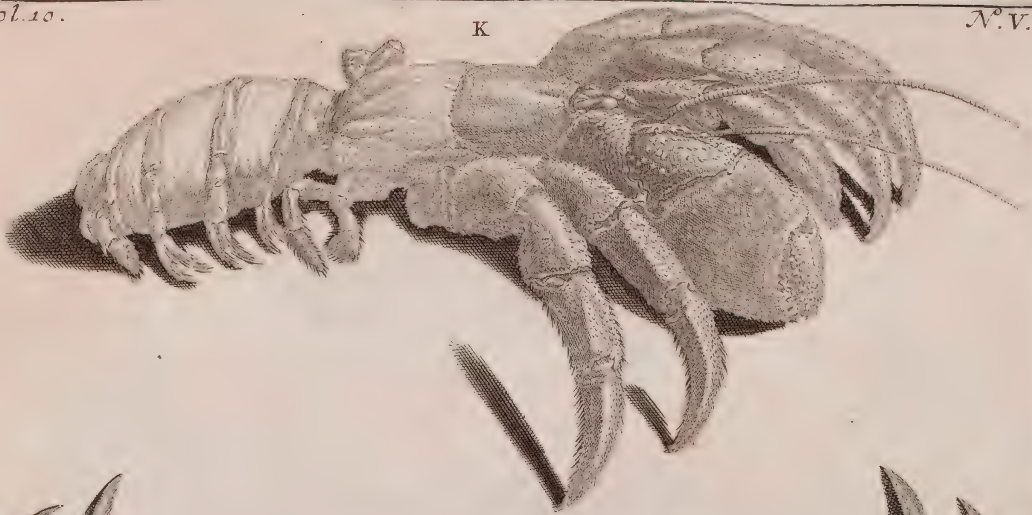
Van deeze Krabbe zyn twee soorten, zie de plaat N°. VI. letter N. en O.

DEeze *Cancer Marinus*, of eigentlyk Zeekrabbe, verschilt niet veel van de voorgaande *Cattam Batu*; zoo dat ze de gemeene man ook onder malkander verwart, doch ik heb ieder zyn byzonder Hooftdeel willen geeven. Zy is verdeelt in twee soorten, te weeten: 1. *Cancer Marinus Lævis*, of effene. 2. *Cancer Marinus Sulcatus*, of gevoorde.

I. Cancer Marinus Lævis. *Haar gestalte.* I. *Cancer Marinus Lævis*, of effene, is kleender dan de voorgaande, aan de kanten maar met zes tanden of spitzen, daar 'er de voorige negen heeft, die ook scherper, hoewel korter zyn. De tangen van de schaeren zyn langer, smaller, en binnen fynder getant. Het schild is aan de meeste effen, uyt den grauwen donker groen. De rest is als aan de voorgaande.

II. *Cancer Marinus Sulcatus*, wiens Schild een dwars hand lang en breed is, doch *II. Cancer Marinus Sulcatus, of gevoorde.* altyd breeder dan lang, is over den schild dwars gevoort, die als ribben uitsteeken, doch niet hoog, zommige draagen ook Schulpen en Oesters op haare ruggen vast gegroeit. *Haar gestalte en grootte.* Rauw zyn ze mede donker groen, gekookt rood, eenparig van coleur, aan de kanten hebben ze vyf tanden als een zaage tot aan de oogen, met kleene korte baarden; zy hebben acht pooten, waar van de zes voorste in spitze klauwen eindigen, en de agterste in langwerpige blaadjes. De schaeren zyn gevoort en doornagtig, aan de spits wit, daar agter een zwarte band, het overige als aan 't lyf; het *Onderscheit van 't mannetje en 't wyfje.* mannetje heeft een smallen staert onder den buyk vast; zy komt nooit op 't Land maar blyft in Zee, doch word by aflopend water op den strand, in de kuilen en steenen betrapt, of anders met treknetten gevangen, en is bequaam tot spyze. Doch *Hoe gevangen worden.* is 't waar, dat de Ervarenheit ons heeft geleeraart, dat'er, onder alle deeze eetbaare Krabben, ook zoodanige zyn, waar van de Eters zich quaalyk bevoelt hebben. Dit gebrek moet men geenzins 't geheele geslagte toeschryven, maar de eene of andere Krabbe in 't byzonder, die, by geval, van eenig schadelyk hout of vrucht gegeeten heeft, gelyk onder anderen verdagt zyn de vrugten van den *Arbor excœcars*, die zeer wel de korrelen van *Cataputia* gelyken; Immers ik weet dat *Sardynen* en andere Strandvissen, deze korrelen gegeten hebbende, bevonden wierden bitter van smaak te zyn, en den buyk te ontstellen.

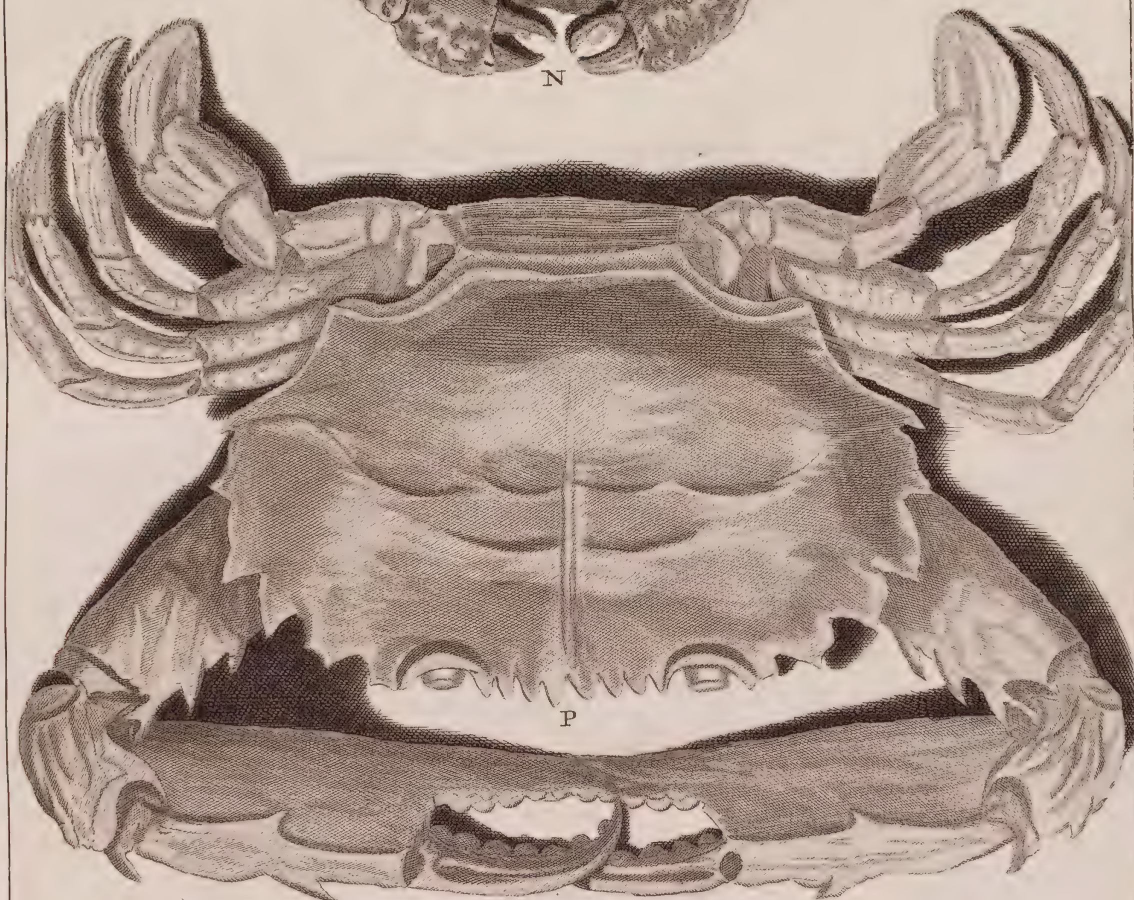
Deeze

K

M

L

N

P

O

Deeze Krab heet in 't Latyn *Cancer marinus. Belg.* Zeekrabbe. *Mal. Cattam aijam*, en *Uccu manu*, dat is, Hoenderkrabbe, om dat haar vleesch zoo smaakelyk is als hoendervleesch. II. *Cancer Marinus Sulcatus*, om dat hy over 't schild gevoort, en moschagtig is; *Ambons. Thu hatan*, dat is, *Cattam Caju*, of Blokkrabbe, om dat hy zig veel ophoud in oude verrotte blokken, of boomen die in Zee dryven. *Haar benaming in verscheide taalen. En redenen waarom.*

Cancer Marinus Lævis. N. *en* Cancer Marinus Sulcatus. O. *d'Afbeeldingen zyn door den Heere Doctor* D'Acquet *ons toegezonden, en tot vervulling van de Plaat* No. VI *noch een Ambonienſche; zie letter* P. *Dit is een andere ſoort van de* Cancer Marinus Lævis; *doch heel raar.*

VIII. HOOFTDEEL.

Van den Pagurus Reidjungan.

De gemeenste onder de eetbaare Krabben, is de Steekelkrabbe, dus genaamt van de twee lange doornen die hy aan de zyden heeft. Het schild is overdwars langwerpig, van 't hooft tot aan den staert, die vier dwars vingeren lang, maar zes vingeren breed is, met scherpe kanten aan de zyden, welke ieder een uitstekenden doorn hebben: van daar tot de oogen toe heeft zy zeven of acht tanden. Het schild is aan zommige glad, aan zommige korrelig, als Segryn leêr, ook hebben zommige op den rugge drie groote plekken, als oogen; in de versche bruin, in de gekookte hoog rood. De Schaeren zyn redelyk lang, uit twee leden gemaakt, waar van het voorste gevoort, en doornagtig is, in twee lange tangen zig verdeelende, die van binnen veele scherpe tanden hebben. Het agterste lidt is aan de bovenkanten ook doornachtig. De andere acht pooten zyn als aan de gemeene Krabben. *Stekel Krabbe, zie de plaat* VII. *letter* R. *Waarom zoo genaamt.*

Deeze Krabben heeten in 't Latyn *Pagurus*. Mal. *Reidjungan*, *Reidjucan*, en *Rindu Rindu*, in 't gemeen ook *Cattam bulan*; Amb. *Leytim. Tatallan*, van de gelykenisse der uitgebreide vleugelen des vogels *Tallan*, dat is, Scheer-vogel. Zommige noemen hem ook *Hyu manu*, 't welk eigentlyk de voorgaande Krabbe toekomt. *Haare benaming in verscheide taalen. En redenen waarom.*

Pagurus Reidjungan. *Zie de Plaat* VII. *letter* R.

IX. HOOFTDEEL

Van den Cancer Lunaris: Cattam Bulan.

Uit het geslagt van de voorgaande, is mede de *Cattam Bulan*, doch kleender, twee dwars vingers lang, en wat breeder. Haar Schild heeft aan de zyden twee regte doornen, van daar tot de oogen zyn de kaken fyn gezaagt. De schaeren zyn kort, dik en sterk, aan de bovenzyde doornagtig. Het schild heeft op den rugge eenige wratten, of uitstekende peukeltjes, en is daarenboven met roode plekjes, als mazelen, gespikkelt. Het lyf is redelyk dik, en uitgepuilt, daarom zy meest gezocht word om te eeten. Men vind ze op alderlei stranden daar zy zig onder de klippen ophoud, en by afloopend water gevangen word. Anders verbergt zy zig in 't zand, doch verraad zig zelven ligtelyk waar ze zit; dewyl men gemeenlyk eenig wroeten onder de voeten gewaar word, als men op die plaats trapt, daar men haar dan uytgraaft. *Cancer Lunaris, zie de plaat.* No. VII. *letter* S. *Haar geslagt en grootte. Verblyfplaats. En hoe gevangen worden.*

 Haar

Benaming in verſcheide taalen. Haar naam in 't Latyn is *Cancer Lunaris*, Mal. *Cattam Bulan*, of eigentlyk *Cattam Bulan Trang*, en zoo in 't Ambons, *Yu Hulam Rita*, of korter, *Yulan Rita*, dat is, volle Maans Krabbe, om dat zy meeſt gevangen word by den ſchyn der volle Maane; als men een *Dammar* op het ſtrand zet, daar zy met troppen naar toe kruipen, zelfs onder het zand, daar men haar onder de voeten wroetende voelen kan.

Cancer Lunaris. *Zie de Plaat* VII. *letter* S.

X. HOOFTDEEL.

Van den Cancer Caninus: Cattam Andjin.

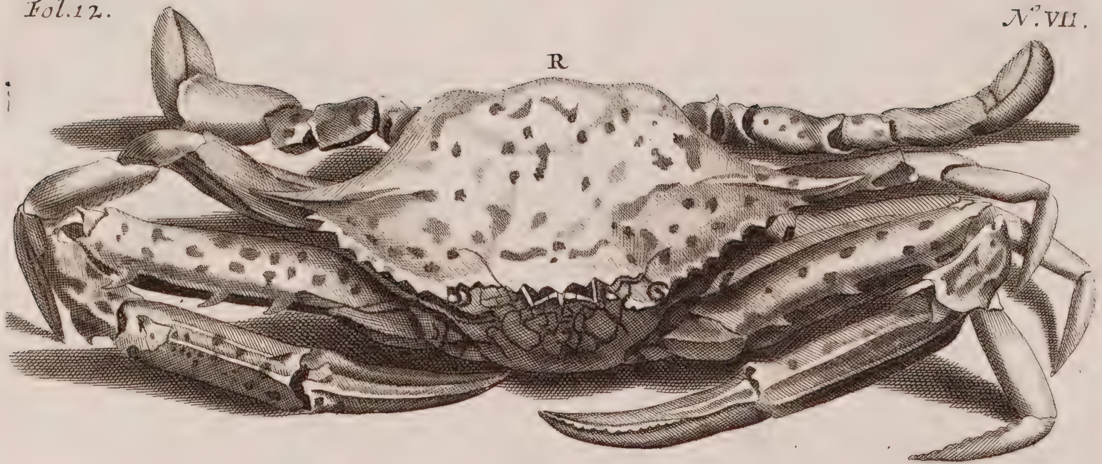
De Cancer Caninus, haare grootte en geſtalte. DE Hondskrabbe is twee duimen lang, en wat minder breed, wat vierkantig naar agteren toeſmallende, dik van lyf met effene kanten; levend, zwart bruin; gekookt, uit den rooden paars. Heeft acht gemeene pooten, waar van de twee voorſte leden haairig, en aan de kanten fyn gezaagt zyn. De ſchaeren zyn kort, dik, en ſterk, van boven effen, en de tangen wit; de ſlinker aan het wyfjen is grooter dan de regter. Aan 't hooft is zy ook effen, met pas kennelyke baerden, en de mond wort bedekt aan ieder zyde met twee breedagtige pooten, voorts de buik effen, en verbergt van binnen redelyk veel vleeſch, inzonderheit veel vet ofte eyer-ſtof. Zy houd zig zoo wel op 't land als in 't water op, doch meeſt onder de *Is ſnel in 't loopen.* klippen; en als men haar op 't lyf komt, verbergt ze zig in 't zand. Zy is ſnel van loop, en ſterk in de ſchaeren; zyn eetbaar, doch met onderſcheid, want die zig *Hoe van ſpys.* te veel op 't land ophouden, worden zoo goet niet geacht, dan die men onder de klippen vangt, by aflopend water. De oogen zyn aan 't voorſte eind rood, met wit omvangen, aan de zyde van 't ſchild is zy ook witagtig.

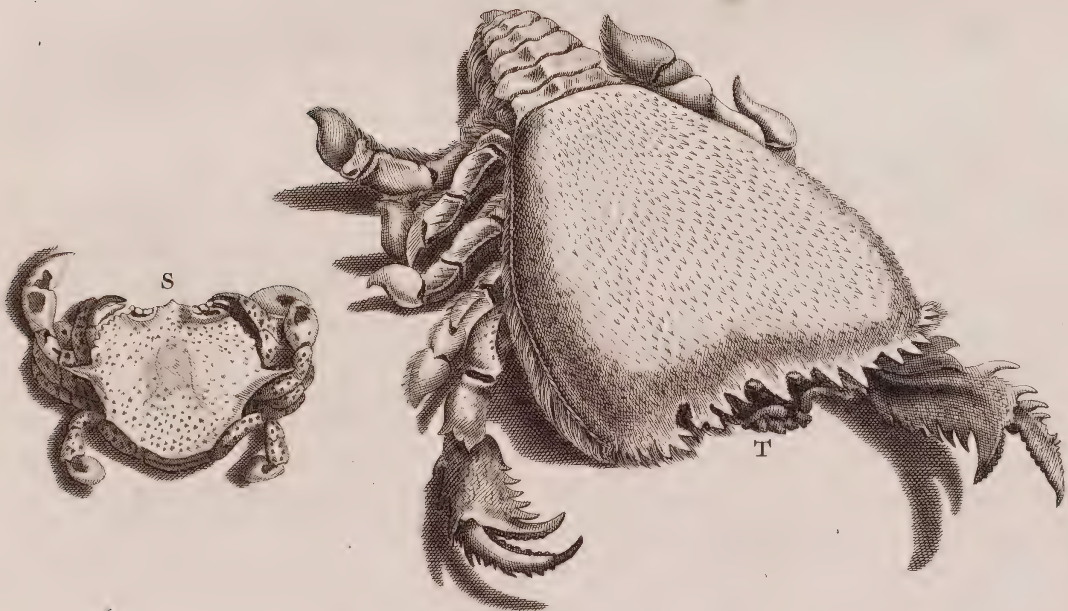
Haare benaming in verſcheide taalen. Haar naam in 't Latyn is *Cancer Caninus*. Mal. *Cattam Andjin*, dat is, Hondskrabbe, van haaren ſnellen loop; Amb. *Leitim: Hyu Sariſſa Poëti*, tot onderſcheid van *Hyu Sariſſa*, die rood uit Zee komt. Daar beneven, *Yu Mattacau*, van haare roode *En waarom.* oogen, en *Hyu Aſſo:* op Hitoe, *Lilu Maolo Yal*, dat is, Kanariskraker.

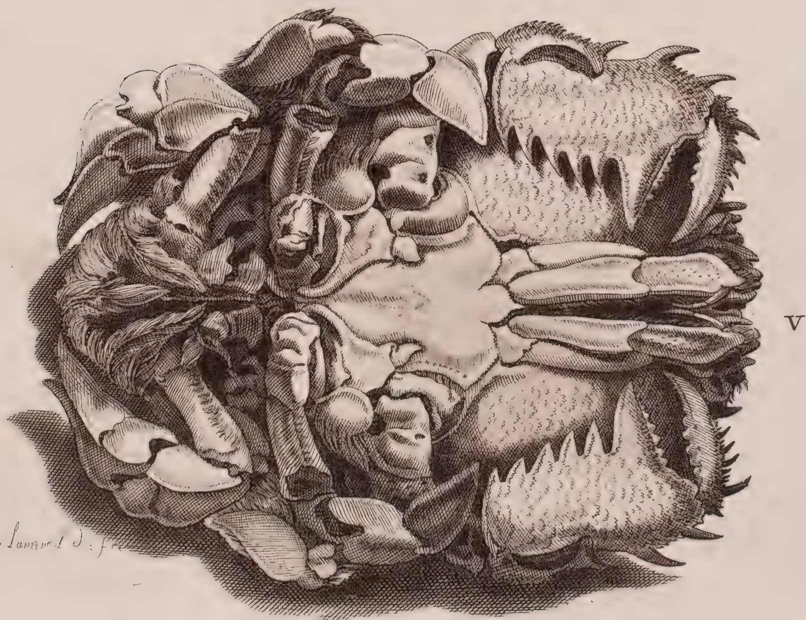
Het tweede geſlagt is kleinder. De tweede ſoort is kleender, maar vierkantig, een duim lang en twee breed, met effene kanten en hooge zyden. De oogen zyn raar geformeert, want onder zyn ze ſmal, waar op een dik knobbeltje ſtaat, zynde het regter oog, en daar op weder een regt hoorntje, zonder merkelyke baarden. De regter ſchaer is veel kleender dan de ſlinker, die kort, breed, op den rugge korrelig, en aan de kanten gezaagt is, aan de uiterſte tippen zit een zwart ſtipje. De agt pooten zyn zeer lang, dun, en als geklauwt: Op den rugge heeft hy een Character als een H. en onder de H nog twee andere puntjes, rood *Houd zig in 't zant en is eetbaar.* en wat ingegroeft, een ſmalle kleene ſtaert in een groeve, daar onder twee kleene hoorntjes als een klauwe; vergraaft zig in 't zand, is eetbaar, en heeft veel vet; de koleur is aan de rauwen grauw geel, aan de gekookten doods bleek. Zy is nog ſneller van loop dan de voorige, zoo dat men haar reekenen mag onder de *Hippos* van *Ariſtoteles*, dat kleene krabbetjes zyn, die zoo ſnel op den ſtrand loopen, als of het paerden waren. Zy voert den naam met de voorgaande, doch tot onderſcheid mag men haar noemen *Hanſze* krabbe van de letter H.

De eerſte ſoort voornoemt. De eerſte ſoort heeft acht haairige pooten, en een plek op de borſt van kleene haairtjes, als fluweel; zy heeft zulk eene ſterkte in haare ſchaeren, dat ze eenen Kanarynoot *Zy beklimt de Calappus boomen.* opkraaken kan, het welk zy met de voorgaande Beurskrabbe, het wilde Zwyn, en den Vogel *Cacatoca* gemeen heeft. Zy beklimt ook de Kalappusboomen, en weet hunne *Graaft door de aarde tot in de huizen.* Nooten af te werpen, die zy daar na doorboord, en het pit zoekt. Zy maakt haare holle gangen tot onder de Woonhuizen, daar ze dan by nacht uit kruipt, en een groot

gewelt

J. Lamarel d. f.

gewelt maakt. Zoo weet zy ook de Hoenderen te bekruipen, dezelve by de voeten te vatten, en naar haar hol te sleepen, waar door dat geraas komt, 't welk men zomtyds by nacht in de Hoenderkotten hoort. Als men heet water in haare hollen giet, moet zy daar uit komen. *Bekruipt de Hoenderen.* *Hoe gevangen word.*

Op onbewoonde Eilanden, inzonderheit op *Lussapinjoe*, zyn deeze Hoenderkrabben zeer groot, met een dik, bultig schild, en schaeren die ruig, en een hand lang zyn, aan 't voorste lidt rond en korrelig, meest op de *Pandang* struiken zich ophoudende, en oneetbaar.

Cancer Caninus. *De afbeelding ontbreekt.*

XI. HOOFTDEEL.

Van den Cancer Raniformis.

De *Cancer Raniformis*, is een zeltzaame Krabbe, omtrent vier duimen lang, en by 't hooft drie duimen breed, bestaande meest uit eene bolagtige ruggeschaal, over al bezet met ruige en steekelige puntjes, en by de schaeren loopt ze schielyk inwaarts, en wort smaller. De staert is kort en loopt schielyk af, bestaande meest uit twee kennelyke leden, eindigende in een smal snuitje, dat zy onder den buik verbergt, en daarom schynt ze zonder staert te zyn gelyk een padde. Aan 't hooft is ook niets te kennen, dan een kleenen mond met korte baartjes bezet, en daar boven op is de schaal haairig, ter wederzyden met kleene korte oogen. De voornoemde schaal is vuil wit, aan de kanten scherp getant, of gezaagt, en gelyk een dik bladt, eindigende in twee korte nypers. Daar agter volgen, ten wederzyden, drie pooten van eene byzondere gedaante, aan de kanten haairig, en eindigen in een langwerpig hart, mede een blaadje gelykende. De twee agtersten zyn mede plat en haairig, en haar hartje is wat krom, als een sikkel uitwaarts slaande, en den staert beschermende. Aan ieder zyde onder de schaal heeft ze een geut of kloove, daar in zy de zes pooten verbergen kan. Zoo trekt zy ook de schaeren zodanig onder het lyf, dat men schier niets bekennen kan; wanneer zy dan recht eene padde gelykt. Zy is in *Amboina* niet veel bekent, en men vint haar op de vlakke en steenige strand van *Loehoe:* of zy tot het eeten bequaam is, kan ik niet zeggen; immers d'Inlanders zyn schroomagtig haar te nuttigen. *Cancer Raniformus, zie de plaat N°. VII. letter T. en V.* *Haar aart en gestalte.* *Trekt haaren staart, schaaren en pooten in.* *Is heel zeltzaam.*

Haar naam in 't Latyn is *Cancer Raniformis.* Mal. *Cattam Codoc.* Amb. *Hyu Allaac*, gemeen met andere. *Benaaming in verscheide taalen.*

Cancer Raniformis. *Zie de Plaat* VII. *letter* T. *daar men haar van boven ziet, en letter* V. *van onderen: wegens haare zeltzaamheit hebben wy nodig geagt haar dus tweevoudig te vertoonen. Zy is ons mede toegezonden door den* Heere Doctor D'Aquet.

XII. HOOFTDEEL.

Van den Cancer Terrestris tenui testa: Cattam Darat.

De Landkrabben zyn mede van verscheide soorten, waar van wy in dit Hooftdeel de dunschaalige zullen beschryven, waar van zommige mede in 't water gaan. *Verscheide soorten van land Krabben.*

Cancer Rubris Oculis. *Haar gedaante.*

Cancer Rubris Oculis: is uit den ronden wat langwerpig, ongezaagt, op den rugge geschildert met bleekgeele bloemtjes. De oogen in de levendige zyn rood als Robynen, heeft twee korte dikke, rondachtige, en gladde schaeren, met korte tangen, aan 't uiterste een weinig zwart, op de schaeren zwarte stipjes, met acht korte en dunne pooten, alle met klauwen; woont mede in de klippen.

De reden van zyn benaaming. *Zyn eetbaar, doch gevaarlyk.* *Voorbeeld van een Vrouw en dogtertje,* *Genees-middel hier tegen.*

Haar naam in 't Latyn is *Cancer Rubris Oculis*, Amb. *Leytim. Hiu matta cou*, gemeen met de voorgaande *Cancer Caninus*, doch welke naam eigentlyk deze Krabbe toekomt, om dat haare oogen veel rooder zyn dan van de andere. Zy worden met de voorgaande voor Landkrabben gehouden, en alsze omtrent den strand gevonden worden, en dat ze een effen schild, en geene haairen hebben, wordenze zomtyds gegeeten, 't welk dikwils mislukt; want op *Hitoelamma* is 't by mynen tyd gebeurt, dat een Vrouw met haar dogtertje niet meer dan de schaeren van zoodanige Krabben (men oordeelde dat het de voorgaande Hondskrabbe was, andere zeggen den *Cancer norius*) gegeeten hadde, en dood by 't vuur gevonden wierden, hebbende de stukken van de Krabben noch by haar leggen. Anders de algemeene tegenbaat voor alle zoodanige Krabben, is het schraapzel van zwart *Accarbahar*. De wortelen van *Siriboppar*, van *Pissang Swangi*, en van het snygras *Lalan* gedronken, of met *Pinang* geknauwt, en het sap ingezwolgen, die deeze schadelyke kost door 't braaken weder doen overgeven.

Gedaante van de Cancer Villosus.

De Cancer Villosus is een gansch ruige Krabbe, langwerpig van lyf, twee en drie vinger breed, en een duim lang, het schild gantsch bedekt met grove borstels, als of het een Zee-appel was, rond en effen van buik. De schaeren zyn mede ruig, kort en dik, heeft zwarte tangen en acht korte pooten. Men houd hem voor een medesoorte van de groote schadelyke; is niet eetbaar, woond in 't zand onder klippen, zyn alle rond van buik, en den staert vast daar aan.

Verscheide benaming, en reden waarom.

Haar naam in 't Latyn is *Cancer Villosus*, Mal. *Cattam Bulu*, Amb. *Yu Huta*, dat is, *Cattam Rompot*, van de ruigte die hy over 't lyf draagt.

Cancer terrestris, tenui testa. Van deeze zyn veelderlei soorten, doch alzoo de Schryver ons geen Afbeeldingen heeft toegezonden, en men ook die niet heeft konnen magtig worden, hebben wy dezelve hier ook niet vertoont.

XIII. HOOFTDEEL.

Van den Cancer Vocans: Cattam Pangel.

De Cancer Vocans. Haar gedaante, Zie de plaat X. letter E.

DEze Krabbetjes behooren ook onder de *Hippos*, maar zy zyn schaars, een duim breed lang, schier vierkantig, voor breedst, en achter toesmallende, met effene kanten. De gekookte word niet rood, maar blyft blauwgroen. De oogen steeken verre uit, aan dunne steelen; hebben acht gemeene smalle en gladde pooten, twee zeer ongelyke schaeren, waar van die aan de rechter hand veel grooter is dan het lyf, aan de kanten en aan 't voorste lidt scherp, op den rugge korrelig, en van binnen met scherpe tantjes. Het schild is wel bultig, doch glad; de nypers van de schaeren hebben altyd een ander koleur, en zyn of geel, of rood; zoo is ook de bovenste nyper lichter, of witagtiger dan de onderste. De schaer aan de slinker zyde is kleener dan eenige poot, met twee subtile knypers. Zy woont op vlakke zandige stranden, en by aflopend water ziet men haar geduurig met de grootste schaere boven 't hooft zwaaijen, als of ze de lieden roepen wilde, en als men haar bykomt, zoo verbergt ze zig in 't zand; zy is dik van lyf, en eetbaar.

Haar woonplaats. *Is eetbaar.*

Cancer Vocans.

Haar naam in 't Latyn is *Cancer Vocans*. Maleits *Cattam Pangel*, dat is, de Roeper om reden, als boven.

Het

Het fchild aan den rauwen is meeft zwartachtig, met witte puntjes als Characters, en de lange oogen kan hy ter zyden in zekere keepen leggen. Hy kan zoo fnel loopen, dat hem een menfch qualyk kan achterhaalen, en als men hem op 't lyf komt, zoo vergraaft hy zich zoo ras in 't zand, dat men hem met uytgraaven qualyk betrappen kan. De menfchen verachten ze tot de koft, om datze zoo kleen zyn, maar niet de Eenden, die de kleenfte najaagen, opgraaven, en inflokken. De *Mippi* worden befchreven by *Plinius*. lib. 9. cap. 31. *Ariftoteles*. lib. 4. *Animalium* noemtze *Hippeas*, dat is, Ruiters, zy zeggen beide dat men ze vind op de ftrand van *Phænicien*, doch *Bellonius* heeftze op de zandige *Syrtibus* gevonden. *Is niet eetbaar. Word door verfcheide Schryvers Hippi genaamt.*

Cancer Vocans. Zie de Plaat X. letter E.

XIV. HOOFTDEEL.

Van de Cancer Spinofus: Cattam Baduri.

Dit zyn lelyke foorten van Krabben, waar van wy twee foorten in dit Hooftdeel befchryven. De eerfte foort is rondagtig van lyf als een Spinne, twee en drie vinger breed van fchild, achter breed en rond, voor wat fmalder, alwaar aan 't hoofd een lapje afhangt, in twee hoornen verdeelt, gelyk de kop van een Springkhaan, aan de zyden met noch eenige kleendere dorens; boven dit lapje ftaan noch twee uitfteekende dorens of hoornen, en daar agter over 't geheele fchild noch veel andere mindere, zoo dat hy geheel doornagtig is, vuilgrauw en altyd met mofch bedekt. De pooten en fchaeren zyn mede doornagtig; het lyf is meeft uitgevult met eene vuilbruine vochtigheit, en weinig vleefch, daarom zy niet gegeeten word. Men vind haar op ftrand by aflopend water onder de klippen, maar nooit op 't drooge land. *Cancer Spinofus. 1. foort. Haar gedaante. zie de plaat* VIII. *N*°. 1. *Is niet eetbaar. Haar verblyf.*

Haar naam is in 't Latyn *Cancer Spinofus*, Maleits *Cattam Baduri*, Amboins *Leytim: yhu* of *hyu*, *makeku huta*, dat is, *Pickol rompot*, of Mofchdraager, by andere *Hyu hatu talae*, om dat hy in de holligheit van de Koraalfteenen woont, inzonderheit als het in zee waait. *En benaming in verfcheide taalen.*

De tweede foort van de *Cancer Spinofus*, is de *Longimanus*, een lelyk en affchuwelyk dier, wiens lichaam mede een Spinnekop gelykt, ontrent twee duimen breed, achter en voor fmal, mede met een overhangend lapje of fnuit aan 't hooft, in een ftompe fpits toeloopende, het fchild heeft achter drie bulten, en is daarenboven vol korte doornen en wratten, die aan de levenden altyd met mofch en andere vuiligheit bedekt zyn, dat men hem qualyk bekennen kan. Aan den buik heeft hy een diepe keep, daar in hy den ftaert verbergt, een fmalle borft, en daar aan 8 korte pooten. Behalven die heeft hy noch twee ongemeene lange fchaeren, zoo dat de geheele Krabbe niet dan fchaeren fchynt te zyn, gemaakt van twee lange en een kort lid, ieder lid vyf, zes, en meer duimen lang, een vinger dik, en fchier driekantig, waar van de binnenfte korrelig zyn, de derde of buitenfte is doorgaans met ftompe doornen bezet, zommige groot, zommige kleen, en de groote verdeelen zich in andere mindere, ook met mofch bedekt. Het voorfte lid eindigt in een korte fchaer, waar van de onderfte tange nederwaarts geboogen ftaat; de koleur aan beide foorten is vuilgrauw, of rookachtig, word ook nooit rood aan de gekookte. Deze laatfte houd zig meeft op den grond van de Zee op, dies hy zelden gevangen werd; hoewel hy zomtyds in de Bobbers kruipt, en ook wel met de netten opgehaalt word. Men vindze zomtyds zoo groot, dat de uitgeftrekte fchaeren meer dan een elle beflaan, en de Viffchers hebben een affchouw daar van, als voor een leelyk Zeegedrogt, weshalven zy hem gemeenlyk weder *De 2. foort. Haar gedaante. Wonderlyke fchaeren deezer Krabben. Zyn heel met mofch begroeit. Houd zich in zee. Is niet eetbaar.*

weder over boord smyten, houdende hem voor onnut, ja schadelyk om te eeten.

Haar benaming, en reden waarom. Tot onderscheid van de eerste, mag men haar noemen *Cancer Spinosus longimanus*, in 't Amboins komt haar eigentlyker, dan de voorgaande, den naam toe van *Thu makeku huta*, dat is, Moschdrager, waar mede hy altyd bedekt is. Als ook *Tu maccar*, dat is, *Cateam duri Sagu*.

Waar gevonden worden. De eerste soort word veel op Amboina gevonden, inzonderheit by *Weynitoe* op vlakke stranden, van zand en kleene steenen gemaakt, en word voor eetbaar gehouden; maar de tweede, of Langhand, is in *Amboinaas* inham meest onbekent, en werd voor ondeugend gehouden.

Een derde soort. De *Cancer Spinosus* heeft noch een gemeene Strandsoort, is 2 duimen breed, en wat langer, voor met een afhangend schildje, als of hy een lapje over den mond had, het achterlyf is wat breeder, en loopt rond toe, na 't fatzoen der Spinnekoppen. De pooten zyn redelyk lang, maar de schaeren veel korter dan aan de *Longimanus*, voorts overal steekelig en knobbelig, op den buik of aan de borst hairig.

Een vierde soort. Doch heel zeltzaam. Haare gedaante, zie de Plaat IX. Noch een grooter en zeltzamer Krabbe komt zelden voor den dag, om dat hy zig diep in de Zee ophoud. Haar lichaam is 4 duimen breed, na vooren smal toelopende, daar men schier niets dan een knobbelige neus, en twee kleene oogjes by malkander ziet. De geheele rug is vol knobbelen, met klooven tusschen beiden, en daar in zeemosch, en kleene kraalstruikjes. Zy heeft lange ongewoone schaeren, ieder 9 duim lang, met diergelyke knobbelen bezet, en daar aan noch dit byzonders, dat de twee lange leden tusschen beiden noch een korter hebben. De 4 andere voeten ter wederzyden, hebben haare gewoone gedaante, behalven dat ze aan 't achterste aan drie zyden met veele scherpe takken bezet zyn. De koleur is rood en wit gespikkelt; zy heeft kleene baartjes, die zy in holle geutjes onder de neus verbergen kan. *Word voor onnut gehouden.* d'Ambonezen zyn 'er zoo bang voor, dat ze haar met de fuik of vishoek ophalende, straks weder in zee smyten, want ze houden haar voor schadelyk tot de kost, hoewelze geen exempel konnen aanwyzen, dat ze in 't eeten leed heeft gedaan. *En zyn veeltyts met Koraal takken begroeit.* Op Celebes Oostkust heeft men ze noch eens zoo groot, alwaar ze meede voor schadelyk gehouden worden. Op haar rug en schaeren dragenze meerendeels 't een of ander Zeegewas, doch meest de witte kraalboortjes, (*Lithodendrum calcarium*) waar uit men kalk brand, en daarom worden ze dikwils door een holle Zee op strand, en in stukken gesmeeten.

Cancer Spinosus, *zie de Plaat* VIII. N°. 1. *Cancer Spinosus Longimanus. Deze afbeelding ontbrak, doch de Heere Doctor* d'Acquet *heeft twee afbeeldingen hier toe beschikt, namentlyk de Cancer Spinosus Longimanus, Major.* N°. 2. *en Minor* N°. 3. *en daar beneffens een der alderraarste Kreeften. De Cancer Aragnoides, zie dezelve Plaat* N°. 4. *en* N°. 5. *is de Cancer Florides. De Heere* d'Acquet *heeft ons noch toegezonden een ongemeene groote Krabbe, by den Schryver bekent, voor de vierde soort van de Cancer Spinosus, die by ons genaamt word de Rotskrabbe, om dat dezelve in 't aanzien wel een Rots of Koraalsteen gelykt, zie de Plaat* N°. IX.

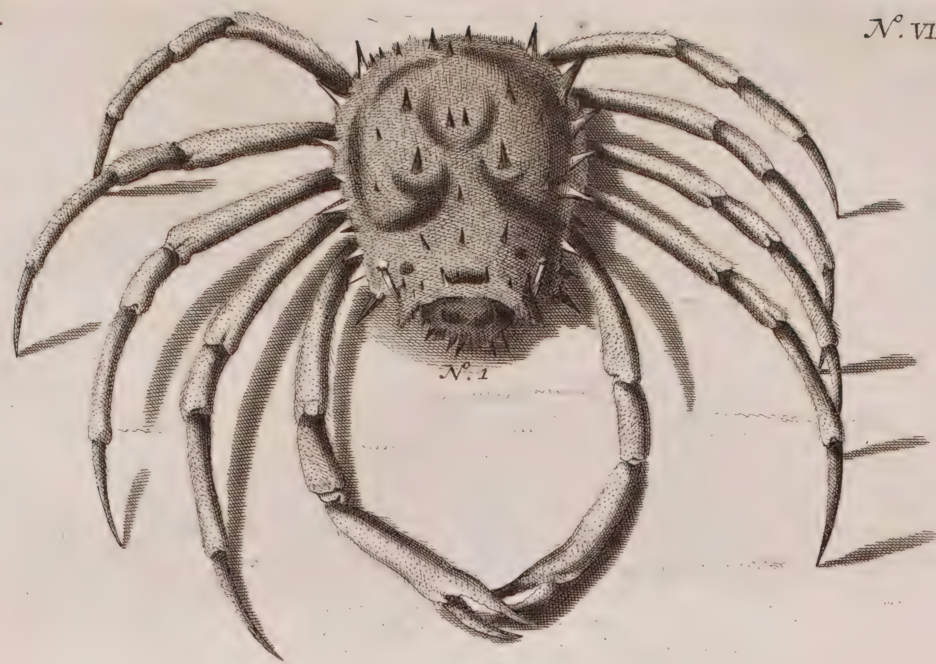

XV. HOOFTDEEL.

Van de Cancer Floridus: Cattam Bonga.

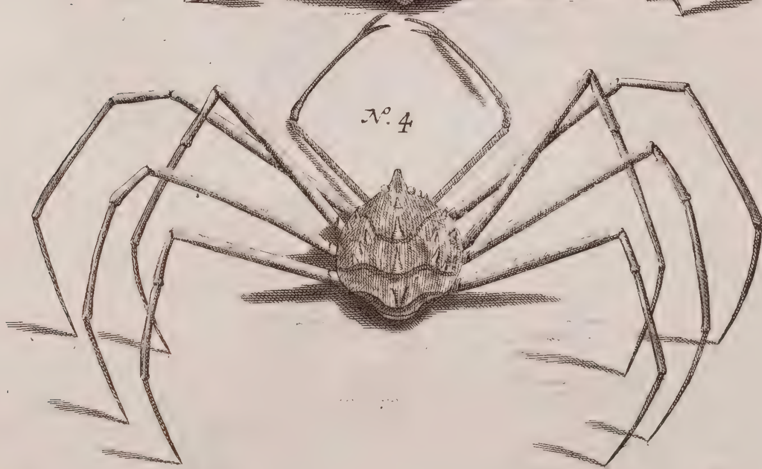
Cancer Floridus. Zyn gestalte, zie de Plaat VIII. N°. 5. DEze is in gedaante van een gemeene Krabbe, langwerpig van schild; schaars twee duimen lang, twee en een half breed, en dikachtig van lyf; het schild is met veele peukeltjes verciert, bleek van verwe, en daarenboven met geele plekken geschildert, dewelke aan zommige linien, aan andere plekken, en bloemtjes verbeelden. Aan de kanten is het schild scherp, aan ieder zyde met een hoekje of tand. De schaeren zyn naar gelykheit des lyfs dik, rond, doch kort, met peukeltjes en korrels bezet, als 't lyf, en daar aan de scherpe nypers of tangen, kastaniebruin,

voorts

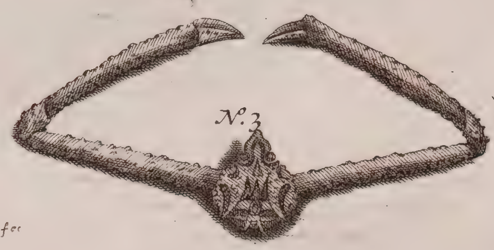

N°. 5

J. Lamsvelt fec

N°. IX.

voorts 8 gewoone pooten in ſcherpe klauwen eindigende, die mede bruin en ruig van korte haairtjes zyn. Zy woond by afloopend water op den ſtrand, en by hoog water kruipt zy zomtyds op de drooge klippen, daar zy by wylen haare oude huit aflegt, die men dan zoo geheel vind, met pooten, ſchaeren en al, aerdig geſchildert en dun, dat men qualyk merken kan; waar het beeſt uitgekroopen is, 't welk men echter van onderen gewaar word, tuſſchen den buik en den ſtaert, alwaar deze leege huisjes geopent zyn. *En verblyfplaats.* *Verwiſſelt van huit.*

Haar naam in 't Latyn is *Cancer Floridus*, Maleits *Cattam Bonga*, dat is, Bloemkrabbe, om dat zy onder alle het ſchoonſte ſchild heeft, als of het met bloemen bezaait was: De *Amboneezen* noemen haar mede *Yu Nikimetten*, dewyl de einden van de ſchaeren zwartachtig zyn, waarom zy onder die geene getekent word, die de Natuur getekent heeft om niet te eeten, gelyk ze dan word gehouden voor eene kleene ſoort van den grooten Zwarttant, hier na in 't 18 Hooftdeel beſchreeven. Zy word niet gegeeten, dewyl de Inlanders een gemeen merkteken hebben, dat alle Krabben, wier ſchaeren aan de nypers zwart of bruin zyn, tot de koſt niet deugen, als of ze van Nature getekent waaren. *Reden waarom zy zoo genaamt word.* *Is niet eetbaar.* *En waarom.*

Cancer Floridus. *Zie de plaat* VIII. N°. 5.

XVI. HOOFTDEEL.

Van den Cancer Noxius: Cattam Pamali.

DEze Krabben worden voor de regt ſchadelyke gehouden, en zyn niet van eenderlei gedaante. De gemeenſte verſchilt niet veel van de eetbare Zeekrabben, doch is wat grooter en dikker van ſchild, 't welk bleek of witachtig is, met roode plekken en Characters als bloemen geſpikkelt, op een andere manier als den *Cancer Floridus*, wiens ſchild met veele peukeltjes verciert is, maar komt overeen met den *Cancer ruber*. Haare oogen ſtaan ver buiten 't hooft, en zyn rood, met groote ſterke ſchaeren; Zy kruipt zomtyds in de Bobbers, doch opgetrokken zynde, word ze ſtraks weg geworpen, om dat ze voor ſchadelyk, ja doodelyk gehouden word: Immers het is in mynen tyd gebeurt op *Hitoelamma*, dat zekere Vrouw van een Krabbe, maar de eene ſchaer op koolen gebraden eetende, vermits ze deze Krab niet kende, by het vuur zittende, in ſlaap gevallen is, wordende daar ter ſteede dood gevonden, gelyk ook haar dogtertje, dat mede daar van at; en kort daar na ook ſtorf; doch alvorens aanwees de Krabbe waar van ze gegeeten hadden; waar van mede boven het XII. Hooftdeel te zien is. De Natuur heeft dan wyslyk geſchikt, dat dit ſchadelyk Beeſt alleen op den grond der Zee zig ophouden, en niet op den ſtrand komen zoude, op dat 'er niet veele menſchen, die hunne koſt by aflopend water op ſtrand zoeken, door beſchadigt wierden. *Cancer Noxius, waar van verſcheide ſoorten zyn.* *Met den Cancer Floridus vergeleeken.* *Is tot ſpyze onnut, ja doodelyk.* *Voorbeelt hier van op Hitoelamma.* *Houd zig op den grond der Zee.*

Haar naam in 't Latyn is *Cancer Noxius*: Maleits *Cattam Pamali*: Amboins, op Leyt; *Yu-Umali*: op Hitoe *Lilu-Umali*, dat is, *Cancer Infauſtus*, of ſchadelyke Krabbe; als ook *Cattam Biſa*, venynige Krabbe, gemeen met de voorgaande. *Haar benaming in verſcheide taalen.*

XVII. HOOFTDEEL.

Van den Cancer Ruber: Cattam Salissa.

Cancer Ruber. *Haar gedaante, Zie de Plaat X. No. 1.* *Is noch weinig bekent.*

DIt is een zeltzaame Krabbe, en word weinig gevonden, wat grooter dan een gemeene Zeekrabbe, 4 duimen lang, en vyf breed, onder alle de dikste van schild, 't welk glad en effen is, een mes dik, aan ieder zyde heeft het een stomp, hoek, of tand, noch een by ieder oog, en noch vier aan 't voorhooft, stomp en rondagtig. De oogen zyn kleen, en schuilen in kleene gaten. Het schild heeft onder aan den buik twee stukken, die daar aan schynen gezet te zyn, en met 'er tyd als halve Maanen afvallen; de schaeren en pooten zyn noch onbekent, dewyl my t'elkens de bloote schilden gebragt wierden. De koleur van 't schild is rood, zelfs aan de levende, als zy uit Zee komt, doch niet doorgaans, want het schild zelfs is bleek, maar daar op ziet men groote roode plekken, van coleur als de afgevallene bladeren van den Boom *Salissa*, of *Catappan*, die rood zyn als een gekookten Kreeft, waar van de drie grootste als dubbeltjes op den rugge staan, 3 kleender by den staert, en zomtyds vier, en noch 4 by de oogen. Dit teiken heeft de Inlanders bewogen, dat ze haar mede voor verdacht houden, en tot den kost niet willen toelaaten. Immers in het dorp *Hucconalo* wierd zy my getoont, dat ze aan zommige Lieden zoude schade gedaan hebben, die haar in den *Amboinsen* inham gevangen, en onvoorzigtig gegeeten hadden; daarentegen andere Inlanders verklaarden, dat zy by haar gegeeten wierden. Deze Krabbe heeft 11 of 13 roode oogen, op het schild in 3 ryen, de grootste als een stuiver. Die van *Hucconalo*, zoo andere willen, hebben haar ten onregte schadelyk genoemt, want op *Caybobbo* en *Bonoa* word zy voor de beste gehouden, zynde vol geel vet, en vol vleesch, hiet op *Bonoa*, *Moele pipi*, dat is, Geschilderde wangen.

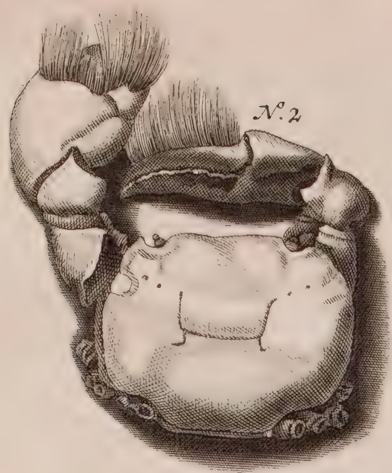
En met bloetroode vlakken. *Word van zommigen voor oneetbaar;* *En van anderen voor goet gehouden.*

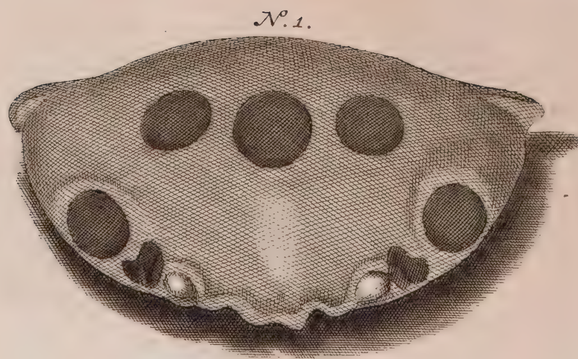
Haar benaming in verscheide taalen. Haar naam in 't Latyn is *Cancer Ruber*; Maleits *Cattam Salissa*, Amboins op Leytim: *Tu Sarissa*, op Oma *Ucu Sarissa*; want *Sarissa* noemen ze op Leytimor, 't welk de Hitoesen *Salissa* uitspreeken, in 't Maleits den Boom *Catappan*.

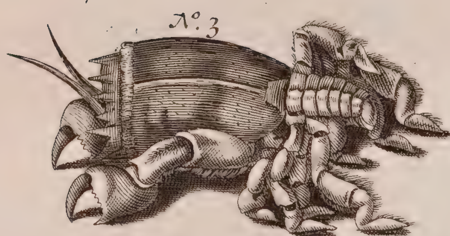
Catam Tambaga, of Koper krabben. *Waarom zoo genaamt.* *Haar gedaante. Zie de Plaat XI. No. 4.* Onder den bovenstaanden *Cancer Aneus*, zoo wel als onder den voorgaanden *Cancer Noxius*, behoort de navolgende, genaamt *Cattam Tambaga*, dat is, *Cancer Æneus*, of Koperkrabbe, dewyl ze rood of Koperverwig is, wanneer zy uit Zee komt, niet veel grooter dan een gemeene Krabbe, ook in gedaante niet veel daar van verschillende, doch gansch kaal van haair over 't geheele lyf, behalven eenige zagte haairtjes beneden aan de pooten. Het schild is digt gemarmert met bruine oogjes, doch omtrent den staert heeft zy 3 regt roode plekken, waar van de middelste vierkant, en de twee ter zyden langwerpig zyn; noch heeft zy eenige verhevendheden, eene geslote Beurze verbeeldende, welker mond naar agteren staat: zy heeft twee kleene oogen, die diep verborgen staan, tusschen de kerven van 't hoofd, en gansch geen baerden. De nypers zyn git zwart, doch niet scherp getand; de agterste en breedste pooten leggen met het agterste en breedste deel of lidt op het achterlyf, bedekkende het zelve tot aan den hals van de Beurs, waar mede zy schynen het agterlyf te beschermen. De pooten eindigen in korte stompe doorntjes. De buik is mede rood en wit gemarmert. Van deze Koperkrabbe word getuigt, dat ze volkomen schadelyk is, gelyk zy ook zelden voor den dag komt. Over 't geheele lyf is zy glad, en blinkende als porcelyn.

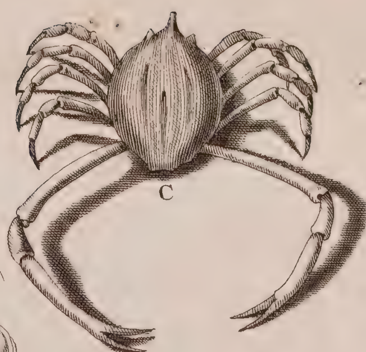
Word voor schadelyk gehouden.

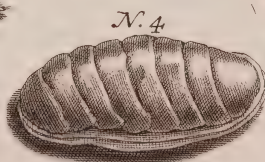
Cattam Catappan. My is eene Krabbe van *Tu Sarissa Assahoedi* toegebragt, onder den naam van *Tu Sarissa*, of *Cattam Catappan*, van de bovenstaande niet veel verschillende, behalven dat zy zoo rood van schaal niet is; de rugge is in 't midden bleekgeel van grond, ter zyden af bruin, met een groote roode plek midden op den rugge, en aan weêrzyden noch vyf mindere,

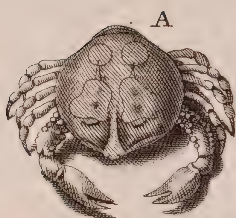

N°. 2

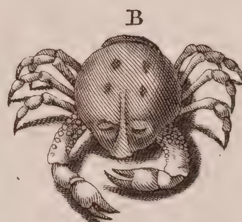

N°. 1.

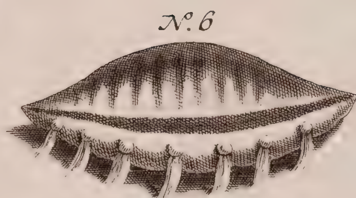

N°. 3

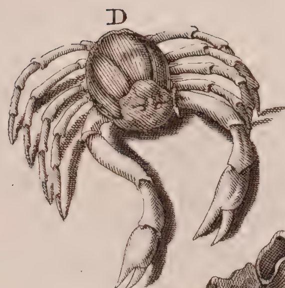

C

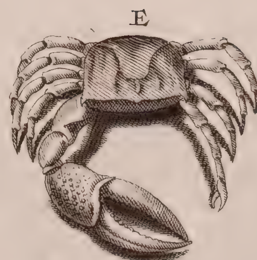

N°. 4

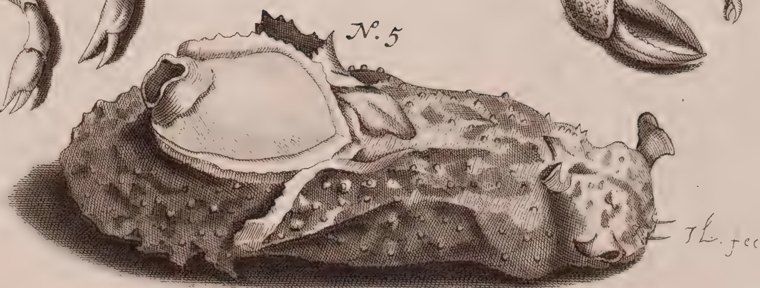

A

B

N°. 6

D

E

N°. 5
JL. fec

mindere, alle rood, aan de kanten van de schaal weinige korte stompe doornen. De buik is hoog verheven, heeft ter weêrzyden vier gladde pooten, en daar aan lange zwarte klauwen; de regte schaer is tweemaal zoo groot als de slinker, beide met zwarte tangen, agter bleekgeel en mede glad, de oogen steeken niet ver uit, en zyn witachtig of bleekgeel, voorts heeft zy geene Baerden.

Cancer Ruber. *Zie de Plaat* X. N°. 1. *Ons toegekoomen uit het Kabinet van den Heere de* Jong. *De* Cancer Ænus, *alzoo ontbrak, is ons door den Heere Doctor* d'Acquet *bygezet: zie de Plaat* XI. N°. 4.

XVIII. HOOFTDEEL.

Van den Cancer Nigris Chelis: Cattam Gigi itam.

DEze Krabbe is op den rug donkerbruin zonder plekken, maar aan de kanten scherp gezaagt, mede zonder baerden; aan den buik ziet men twee schaeren even groot, achter bleekgeel, en voor zwart; de pooten zyn gansch ruig en steekelig, doorgaans met twee rye korte doornen, alle bleekgeel en met haair bezet; de twee agterste pooten zyn zeer kleen, en agterwaarts geboogen, heeft witachtige en heldere oogen, die by nacht blinken als Juweelen, als men met een brandende *Dammar* in Zee gaat, en heeft gemeenlyk een kleender by zig. *Cancer Nigris Chelis. Haar gedaante. Heeft blinkende oogen.*

De kleender is mede geheel bruin, heeft een schildje met geele linien als Characters, vol bulten, en zoo gekrult als of het uitgesneden was, met weinige hoeken aan de kanten, en zonder baard; de schaeren zyn aan 't voorste korrelig en donkergeel met zwarte nypers, de pooten van boven glad, van onderen haairig. Men vind ze op de Eilanden voor *Assahudi*, leggende op den hoek van *Nussanive*, daar ze in de Bobbers kruipen, en van de Visschers opgetrokken zynde, strax weg geworpen worden. *Een tweede soort wat kleinder. Waar gevonden word.*

De grootste is my noch onbekent, behalven de schaeren, die groot en sterk zyn; het eerste en tweede Lidt hebben aan de kanten groote uitsteekende dorens; het voorste is gansch korrelig, met eenige vooren, de tangen of nypers zyn zwart, met scherpe tanden van binnen, aan de gekookte violet-bruin, maar de rest is bleekrood. Zy word mede onder de schadelyke gerekent, dies aan haar geld de waarschouwinge van den Poëet: *Is weinig bekent. En niet eetbaar.*

Hic niger est hunc tu Romane caveto.

Haar naam in 't Latyn is *Cancer Nigris Chelis:* Maleits *Cattam Gigi itam*, en zoo in 't Amboins, *Yu niki metten*, dat is, Zwarttant, want de Maleiers noemen *Gigi* of Tant, het geen wy Schaeren noemen. *Haar benaming in verscheide taalen.*

XIX. HOOFTDEEL.

Van den Cancer Lanosus: Cattam Bisa.

DEze zeltzame Krabbe word ook weinig gevonden, 't welk eene wyze beschikking der Natuur is, dat men haar zelden vind, en dat ze zig ophoud in de diepte der Zee, want deze en de voorgaande Zwarttand worden voor de regt schadelyke Krabben gehouden. Zy is omtrent twee vuisten groot van lyf, een halve voet lang en breed, hoogbultig van rug, aan de kanten met 4 of 5 stompe tanden, *Cancer Lanosus. Is zeltzaam. En by de voorgaande vergeleken.*

Haar gestalte. Zie de Plaat XI. No. 1. tanden, en het hooft loopt fpits toe; daar kleene oogen digt by malkander ftaan, of in de gaten fchuilen zonder baarden, doch by den mond ftaan ten wederzyden 4 fpitze klauwen, 't welk haar handen zyn. Zy heeft twee merkelyke groote en lange fchaeren, in fterke tangen eindigende, die bloot en wit zyn, gefatzoeneert als den bek van een Papagaai. Het agterfte lidt van deze fchaer is, naar gewoonte, fchier driekantig, waar van de eene kant gezaagt is; voorts heeft ze aan ieder zyde vier pooten, van ongelyke grootte, want de twee voorfte zyn de langfte, en aan het middelfte lidt wat krom gebogen, en voor aan met een korte fcherpe klauw als een vogelpoot; de derde voet is pas half zoo lang, en de vierde is noch kleender, en ftaat fchier op den rugge, beide gewapend met kleene ronde klauwen, den angel van een Scorpioen gelyk, doch met dit onderfcheid, dat d'angel van den derden voet inwaarts ziet, en die van den vierden uitwaarts. Tegen over deze klauwtjes ziet men noch een ander en veel korter, met het eerfte de gedaante van een fchaer makende, waar mede zy ook nypen kan, 't welk men ook eenigzins ziet aan de twee voorfte pooten. *Is wolagtig ruig.* De geheele fchaal, pooten en fchaeren, zyn bekleed met een vuilgrauwe mofchagtigheit, in 't gevoel als wolle laken, doch aan de kanten, fchaeren, en pooten, wat ruiger, als borftels, en deze wol hangt haar zoo vaft aan, dat men die maar effen affchrapen kan, daar onder ziet men dan de fchaal, doorgaans dood bleek, op den rug en aan de fchaeren redelyk dik; binnen heeft zy geen byzonderlyk vleefch, maar is vol van een bruinzwarte vochtigheit, die het water paers verft, als men haar kookt. *En leelyk van aanzien.* Het is een leelyk beeft van aanzien, en word voor fchadelyk gehouden, weshalven de Viffchers haar in de Bobbers krygende, ftrax weder in 't water fmyten.

Haar verfcheide benaming. Haar naam in 't Latyn is *Cancer Lanofus:* Maleits *Cattam Bifa*, dat is, *Cancer Venenatus*. In 't Amboins *Yu Teku hutta*, dat is, een Krabbe die gras of mofch draagt.

En word voor onnut gehouden. Onze Amboineezen, zoo Chriftenen als Mooren, houden haar voor fchadelyk, en fmyten ze weder weg, als ze hem vangen, doch zoo my dunkt komt dezen afkeer meer wegens haare leelyke gedaante, dan uit ervaring. *Echter van anderen gegeeten.* Want daar zyn Natien die haar zonder fchroom op koolen braaden en eeten, al het vleefch van 't zwarte bloed afzonderende: Dit doen de Inwoonders van *Bonoa* en die van *Serua*. *Hoe bereid worden.* Op de zelve wyze heeft men genoegzaame ervarenheit, dat den Visopblazer gegeeten zynde, doodelyk is, nochtans zyn'er veele die hem zonder fchade eeten, als ze maar weeten 't vleefch af te zonderen van de flymerige aderen, waar in de fchadelykheit fteekt. *Tot goede fpyze.* Men hebbe wel aan te merken, dat als men in dit Boek zegt eenige Krabben venynig te zyn, zulks gefchied naar de gemeene, hoewel dolende manier van fpreeken, want ze zyn niet vergiftig eigentlyk genomen, maar hebben een worgende en duizelig makende kragt, die men zomtyds met enkele Siroop van Suiker, of eenige vettigheit verdryven kan.

Voorval van diergelyke Kreeft. In 't jaar 1692 wierd'er zulk eene kleene gevangen, die met haar 4 agterfte pooten een Zeegewas, *Bafta Laut*, aan 't eene eind kruiswys en zoodanig gevat had, dat het op haar lag als of het daar op gegroeit was, en zy bedekte zig daar mede als met een fchild: Zy was in een Bobber gevangen, en als zy een tyd lang droog lag, zoo fchuimbekte zy, en wierp veele hooge blaasjes op, gekoleurt als fchuim van klaar zeepfop.

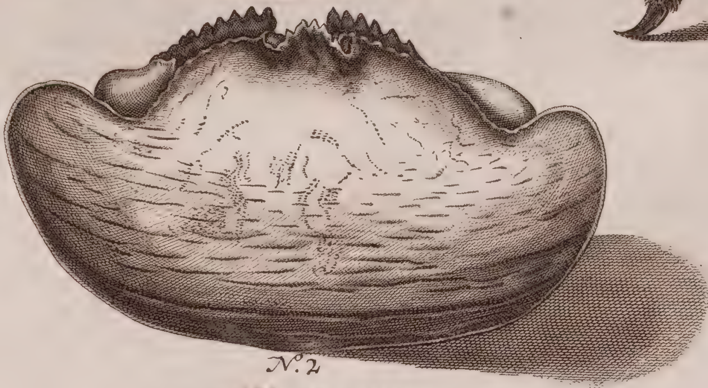
Een andere met fpongien op zyn rug begroeit. Een andere diergelyke Krabbe had haaren geheelen rug bedekt met een Zeegewas, van fubftantie fpongieus, en in veele ftompe fpitzen of lappen verdeelt, gelyk een koraalfteen, daar een takje van zwart *Accarbaar* doorliep. Het fchynt dat deze Krabben met haar ruige ruggen verfcheide dingen konnen vatten, en aan zig vaft maaken, fteekende zomtyds haare agterfte pooten in deze fpongieufe gewaffen.

Cancer Lanofus. *Zie de Plaat* XI. N°. 1.

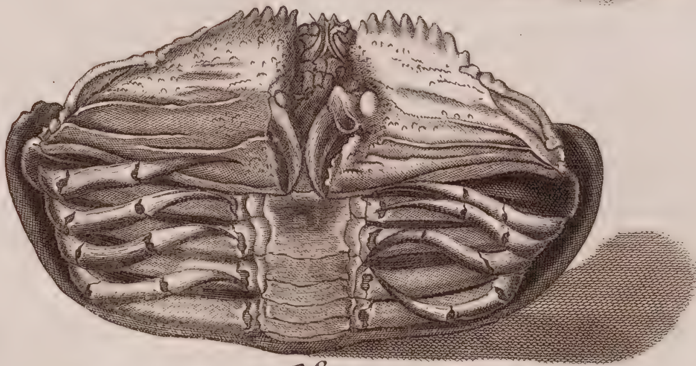
XX. HOOFT-

Fol. 20. N.° 1 N.° XI.

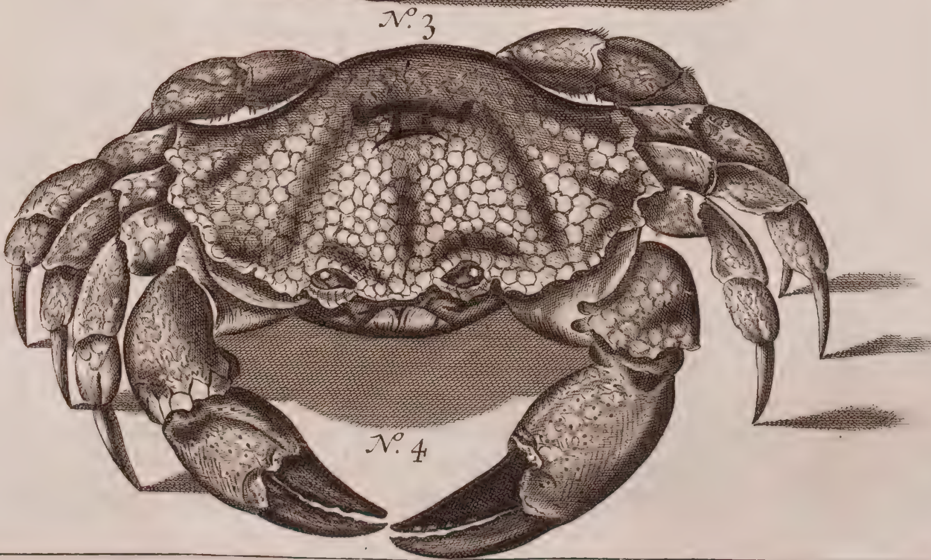

N.° 2

N.° 3

N.° 4

A. v. Buijsen

XX. HOOFTDEEL.

Van den Cancer Calappoides: Cattam Calappa.

C*Attam Calappa* heeft de gedaante van een gebroken *Calappus*, doch veel breeder dan zy lang is, te weeten 4 en 5 duimen breed, en schaars twee lang, gelykende een schuitje, of een lepel uit een *Calappus*dop gemaakt; op den rug overdwars een weinig gevoorent, bultig en bleek van koleur, zoo wel rauw als gekookt. Het schild hangt ter wederzyden met een groote lap over, zoo dat het van onderen meest hol is; met een smalle borst, daar 8 korte en smalle pootjes aan staan, maar de schaeren zyn zoo veel grooter, en van een byzonder fatzoen, gelykende 't handje van een kind, breed en dun aan den voorsten kant, met eenen gekarteldén uitsteekenden hoek, gelyk een Haanekam, met twee kleene doch scherpe nypers. Zy strekt de schaeren nooit regt uit, maar kan dezelve met alle de pooten onder 't schild zoo verbergen, dat men niets daar van zien kan, als zy op het strand stil zit. Daar is zoo weinig vleesch aan, dat ze schier uit enkel schaal bestaat, en derhalven om te eeten ondeugend gehouden word. Als zy op het strand kruipt by den schyn der volle Maane, geeft haar schild een weerschyn van zig, waar aan men haar bekennen kan, anders zoude men haar van 't zand qualyk konnen onderscheiden, wegens d'overeenkomste verwe; men vindze veel op 't strand by het dorp *Hucconalo*, en voorts door den geheelen binnenboezem van den Amboinsen Inham, daar menze ongemoeit laat loopen, om dat ze niemant verwaerdigt om te eeten; doch zommige worden gevangen, gekookt, gedroogt, en tot rariteiten bewaart, meest wegens de rare schaeren en het fraaije schild.

Cancer Calappoides. *Waarom zoo genaamt.* *Haar gestalte.* *Zie de Plaat* XI. N°. 2. *en* 3. *Heeft schaeren als haanekamme.* *Is by 't Maanligt glanzig.* *Zyn niet nut tot spyze.*

Haar naam in 't Latyn is *Cancer Calappoides:* Maleits *Cattam Calappa*, naar de gedaante van een *Calappus*dop. Amboins *Leytim Hyu hulan Pute*, dat is, *Cattam Bulan*, *Cancer Lunaris* van den weerschyn, die zy geeft by de volle Maane, welken naam anders eene andere Krabbe, boven beschreven, mede draagt. De regte Maleyers noemen haar *Cattam Salwacco*, naar de gedaante van een langwerpig Amboins schild. Deze Krabbe komt overeen, immers in schildery, met de *Cancer Heracleoticus* van *Bellonius* beschreven, en afgetekend by *Jonst. Histor. Animal. Aquatil. part.* 2. *cap.* 2. *Sect.* 3. alwaar hy *Gallus Marinus*, of Zeehaan word genaamt, van de gelykenisse der schaeren met een Haanekam, doch verschilt van den regten *Cancer Heracleoticus*, beschreven by *Gesner: Libri* IV. de *Cancris*.

Haar benaming in verscheide taalen. *Word voor de Heracleoticus van Bellonius gehouden.* *Doch t' onregt.*

Cancer Calappoides. *Zie de Plaat* XI. N°. 2. *daar dezelve van boven, en* N°. 3. *van onderen is te zien.*

XXI. HOOFTDEEL.

Van den Cancer Perversus, Balancas.

JAcob Bontius, *Hist. Indic. Libr.* 5. *cap.* 31. beschryft deze Krabbe met een lichtgroen rond schild, en eenen langen staert, zoo spits toeloopende als een Else, die iemant quetzende, zoo groot een pyn aanbrengt, als een Scorpioensteek. Haar vleesch, zegt hy, word wel gegeeten, doch is ver na zoo goet niet dan van andere Krabben.

Cancer Perversus. *Word ook Zeespin en Pylstaart genoemt.*

Het is een gedrogtelyke Krabbe, waar aan men schier alles verkeerd en anders ziet dan aan andere Krabben, en behoort mede onder de grootste. Haar opperlyf bestaat uit twee deelen, waar van het eerste en grootste een schild verbeeld, aan den voorsten kant rond, maar

Haar gedaante. *Zie de Plaat* XII.

maar agter uitgeſneden als een halve Maan, alwaar het agterſte en kleenſte deel met een vel aanhangt; aan zyn eind heeft het een lange driekantige ſtaert, en aan de kanten is het met ſcherpe doornen bezet. Dit agterlyf zoude men naar gewoonte van andere Krabben voor het hooft, en het eerſt genoemde ronde deel voor den ſtaert aanzien, gelyk veele van onze Europeërs doen. Het groote ſchild is een gemeene ſpan breed, zomtyds ook meer, van koleur olyfverwig glad, en boven op met korte ſtekeltjes bezet, waar onder men twee ſtompen ziet, boven witagtig, 't welk de oogen zyn. Het agterlyf, is, als gezegt is, aan de kanten doornagtig, en aan zyn einde heeft het wederom een kleene bogt als een halve Maan, in wiens midden de voorſchreve lange ſtaert is geplaatſt, omtrent een hand lang, ſchaars een vinger breed, en zyn bovenſte kant is mede doornagtig, ſcherp toeloopende als een Elſe. Als men haar omkeert, gelykt zy wel een ſchotel, in wiens midden men het hooft ziet, als een klompje, dat qualyk te kennen is, behalven eenige haairige lappen, die den mond ſchynen te maaken, met noch twee korte ſchaeren, die den mond ſluiten. Aan ieder zyde ziet men vyf ranke pooten, die zy zoodanig intrekken kan, dat men van boven niets dan de bloote ſchaal ziet. Agter de pooten is een zakje, daar eenig eetbaar vleeſch in is, het overige van 't agterlyf is gevult met een modderige ſubſtantie, die zy onder den ſtaert loſt. Wederom is 't een zeltzaam ding aan deze Krabbe de plaats van de eyeren; want als men binnen in de ſchaal kykt, word men niet een eytje gewaar, en een onervaarene zal ook lange zoeken eer hy ze vind, waar van zy nochtans vol is. Men moet dan weeten, dat de groote ſchaal van binnen bekleed is met een dun, doch ſtyf vliesje, tuſſchen het zelve en de buitenſchaal leggen de Eyeren in meenigte verborgen, van grootte en koleur de Javaanſche kleene *Catjang* gelyk, die het beſte deel zyn van deze Krabbe; want hier van maakt men een ſmaakelyk *Bacaſſan*.

Heeft aan den ſtaert een lange pen. *Is wonderlyk van maakzel.* *Heeft niet veel 't geen eetbaar is.* *Echter veel eyers, doch zyn qualyk te vinden.* *En goet tot ſpyze.*

Waar zy zig houden. Men vind haar meeſt op de binnen- of voorzyde van *Jara*, daar moeraſſige en vlakke ſtranden zyn, altyd twee en twee by malkander, te weten mannetje en wyfje, en het wyfje moet het mannetje, 't welk altyd kleender is, op den rugge draagen. Zy maaken eenen raſſen gang, en ſteeken den ſtaert om hoog, waar mede zy zich verweeren.

De Javanen zullen nooit eeten het geen alleen gevangen word, zeggende dat zulks ſchadelyk is, en duizeling verwekt. De ſchaalen worden tot medicyn gebruikt, meeſt tot *Sawan* voor de kinderen.

Haare benaming, en reden waarom. Haar naam in 't Latyn is *Cancer Perverſus*, Verkeerde Krabbe, om reden als boven; in 't Maleits *Balaneas*. Onze Duitſchen noemen ze Zeeluizen, dewyl ze eenigzins naar Weegluizen gelyken. *Jav. Mime* en *Mimi*.

Door Cluſius Exotic. lib. 6. cap. 14. mede verbeeldt. *Cancer Moluccang*, diergelyk eene wonderlyke Krabbe, beſchryft en vertoont in aftekening de Heer *Cluſius*, *Exotic. lib. 6. cap.* 14. onder den naam van *Cancer Moluccanus*, zullende, in 't Jaar van Chriſtus 1603 gebragt zyn, uit de Molukſche Eilanden, daar men ook bemerken kan, dat ze in 't Vaderland mede verkeerdelyk voor het hooft van deze Krabbe gehouden hebben de kleenſte helft, daar den langen ſcherpen ſtaert in ſtaat, en hy bekent zelfs, dat zy aan de geheele ſchaal geen teken van hooft en ſtaert hebben konnen vinden.

Het is my genoeg bekent, dat men ze hedensdaags in de Molukſche Eilanden vind; echter is 'er my eene toegezonden die gevangen was op *Manado*, zynde het voorlands deel van *Celebes*.

De Cancer Perverſus, *alhier Zeeſpin, ook wel Pylſtaart genaamt. Zie de Plaat* XII. A. *word ze van boven, en* B *van onderen gezien.*

XXII. HOOFT-

B
A

XXII. HOOFTDEEL.

Van den Cancelli: Cuman.

DEze Wandelaars hebben de gedaante van vooren als een Krabbetje, van agteren als een hoorntje, en woonen in vreemde huizen; daarom ook haaren oorſpronk onzeker is, gelyk ook haare gedaante. In 't gemeen zyn ze een halve vinger lang, zommige veel grooter, zommige kleender, het voorſte deel des lyfs is een Krabbetje, van veelderlei gedaante, zommige langwerpig, zommige kort en breed, naar dat het ſlekkenhuisje is daar in ze geformeert worden, en het agterlyf eindigt in een weeke krul, gefatzoeneert als de ſtaert van een Garnael, doch zonder ſchaal, en aan 't uiterſte des ſtaerts hebben ze ook een vinnetje gelyk de Kreeften, waar mede zy zich vaſthouden aan den binnenſten wervel van het hoorntje. De eene ſchaer, gemeenlyk de regter, is altyd grooter dan het geheele lyf, zoodanig naar 't huisje gefatzoeneert, datze daar mede de deur deszelfs digt konnen ſluiten als met een ſchild, en het geheele lyf bedekken, zynde de ſchaeren van binnen ſcherp getant, waar mede zy vaſt konnen nypen en houden het geen zy gevat hebben. De meeſte zyn van verwe rookachtig, of aardverwig, met wat paers gemengt, op de ſchaeren glad en van eenderlei verwe, gelyk die geene zyn, die in de Alikruiken woonen; andere, die in langwerpige hoorntjes, of in de *Turbinatis* haar verblyf hebben, zyn langer van lyf en ſchaeren, waar van doch zommige glad zyn, zommige haairig of met borſtels bezet, en met blauwe puntjes op de ſchaeren, leelyk van aanzien. Daar zyn'er ook die naar de Beurskrabben zoo zeer gelyken, dat veele gelooven dat de Beurskrabben hier van haaren oorſprong hebben, 't welk een misgreep is, gelyk ik boven in 't zelve Hooftdeel aangeweezen heb.

Cancelli, zyn Hoornkrabben.

Haare gedaante.

Woonen met het agterlyf in hoorns.

En het harde gedeelte daar buiten.

Gelyken eenigzins de Beurskrabben of Cancer Crumenatus.

De vleeſchagtige ſtaert is aan zommige half doorſchynend, en hebben zy ook haare Eyeren daar onder; als men dien afgeſneden in de zonne legt, zoo zweet daar een olie uit. Haare wooningen zyn allerlei hoorntjes, die de gedaante van Slakken of Alikruikjes hebben, doch meeſt in die geene, die wy hier na in 't Tweede Boek, *Cochleas Margaritica & Semilunares* noemen. Een ieder woont in haar eigen hoorntje, zoo lang tot dat zy groot geworden is, en haar lyf in haar oud huisje niet langer bergen kan, dan moet zy een ander van 't zelfde fatzoen zoeken, of immers het moet niet veel daar van verſchillen, en wat grooter zyn; dan verlaat zy het oude, en weet zig met den ſtaert zoodanig in het nieuwe te draaijen, daar in te woonen, en daar mede voort te gaan, als of zy daar in gegroeit was.

Doch is een andere ſoort.

Verlaaten haar huisjes als ze te groot worden.

En zoeken andere.

Als het nu gebeurt dat'er veele over een huisje twiſten, wie het bewoonen zal, raaken ze daar over in krakkeel, en vegten zoo lang, dat de zwakſte de ſterkſte moet wyken, en haar den buit alleen laaten, doch dit gevegt valt meeſt voor onder zoodanige *Cumans*, dewelke in Alikruiken of zulk een ſlag van Slakken woonen; want die in langwerpige huisjes geformeert zyn, moeten in haare oude huisjes blyven, tot dat ze diergelyke vinden, want dewyl ze geen groote ſchaer aan de regter zyde hebben, konnenze den ronden mond van de Alikruiken niet ſluiten. Dit krakkeelig ongedierte heeft my veel verdriet aangedaan, wanneer ik alderhande fraije hoorntjes te bleeken leide, zelfs op een verheven bank, daar ze 's nagts wiſten op te klauteren; en de mooije hoorntjes met zich droegen, laatende haare oude rokken my ter begluring. Doch zommige van deze dieven betrapte ik wederom, die by geval een huis hadden gekregen dat haar te groot was, of een lange ſtaert of doornen hadde, waar mede zy niet koſten voortkomen. Als men ze uit haare huizen jaagen wil, moet men aan de ſpitze of 't agterſte van 't hoorn een gloeijend kooltje houden, wanneer zy de hitte voelende, daar uit ſpringen, doch zommige laaten zig liever verbranden, de-

Waar over zy te zaamen twiſten.

Voorval aan den Schryver geſchied.

Hoe men haar uit de hoorntjes krygt.

welke

welke myns oordeels zoodanige zyn die daar in gegroeit, en met den ſtaert noch niet los zyn, anders kan men ze ook in de hand houden, en wagten tot dat ze haar hooft van zelfs uitſteeken, wanneer men ze gauw met de vingers moet aantaſten, een weinig vaſt houden en zoetjes draaijen, maar niet ſterk uithaalen, want anders trekt men ze van haaren ſtaert, die dan in 't hoorntje blyft, en op nieuw rot.

Worden van Rochefort Lib. 1. Cap. 14. Soldaaten geheeten. En van andere Heremiten. Haar naam in 't Latyn is *Cancelli*, Maleits *Coeman*, Amboins *Oeman*. De Franſche Bewoonders van de *Carybiſche* Eilanden, gelyk men leeſt, *Hiſt. Antill. Rochefort. lib.* 1. *cap.* 4. noemen ze aerdig *Soldaaten*, dewyl ze geen eigen huis hebben; en over al daar ze komen zig meeſter maaken. In *Languedocq Teſte Rondolet*, men noemt ze ook *Bernard l'Eremite*, om dat ze als Kluizenaars omzwerven, en in gehuurde Celletjes woonen.

Waar gevonden worden. Zyn ſterk in haar ſchaeren. En onnut tot ſpys. Doch word voor hulpmiddelen gebruikt. In verſcheide voorvallen. Men vind ze op alderlei vlakke ſtranden, daar de Zee veelderhande ruigte opſmyt; inzonderheit daar eenig aas of uitwerpzels onder loopen; als het water waſt, begeven ze zich op de naaſte klippen, en als ze een menſch zien aankomen, ſpringen ze met een gedruis van boven neêr, en verbergen zich zoo gauw in 't zand, dat men 'er van hondert qualyk een krygen kan. De gevangene kan men noch in de hand, noch in de zak by zig draagen, want de warmte gevoelende, kruipen ze ſtraks uit het huisje, en nypen met de ſchaeren, (zoo hardnekkig vaſt houdende het geen zy gevat hebben) dat ze zich dikwils eer in ſtukken laaten trekken, dan los laaten. Als 'er na veele mooije drooge dagen een regen komt; kruipen ze 's nachts in de huizen en op de kamers, en maaken aldaar zodanig een gerammel, dat de ſlapende wakker moeten worden, meinende dat 'er Bokken in de kamer zyn. Andere klugten meer bedryven 'er de Inwoonders mede, als ze dezelve iemant 's nachts onder 't hoofdkuſſen ſteeken, of in een toegedekte pot onder de kooi ſtellen. Tot de koſt zyn ze onbequaam, immers in deze Eilanden, doch in voorſchreve *Hiſt. Antill.* leeſt men dat ze de Carybanen eeten, als mede tot eenig Geneesmiddel gebruiken; want uit de ſchaal getrokken, gedoodt en in de Zonne gelegt, geeven ze eenige olie van zich, die nuttelyk geſmeert word op *Guttam Frigidam*, of Koude zinkingen. Men gebruikt ze ook zeer gelukkig om de hardigheit en klieren des lichaams te verdryven. In Amboina is het ook beproeft, dat de ſtaert van deze *Cumans* geſtooten, en pleiſters gewys opgebonden, de pynlyke ſteeken van den viſch *Ican Swangi* en andere venynige viſſchen geneeſt. *Verſcheide gevoelens van haar voortkomen.* Over haaren oorſprong vallen niet minder twiſten, dan van de bovengemelde Beurskrabben; want zommige oordeelen dat ze groeijen uit de overblyſzeltjes der Alikruiken, die men gekookt, en niet wel uitgetrokken heeft, maar het agterſte krulletje hier van met het huisje wegſmyt, en dat daarom het agterlyf van deze *Coemans* ook met de Slakken overeen komt. Andere beweeren met beter reden, dat ze zelve voortteelen, om dat ze onder den ſtaert zoo wel eyers hebben als andere Krabben; miſſchien komen beide deze gevoelens met de waarheit overeen, namentlyk dat de eerſte groeijen uit de reliquien van de weggeworpene Slakken, en daar na weder andere voortteelen, die zoodanige huizen moeten zoeken als haare Ouders bewoont hebben. By dit gevoelen zal ik zoo lange blyven, tot my de Ervaring wat anders heeft geleert, want ik het eenemaal daar voor houde, dat een ieder hoorn zyn byzonder *Coeman* voortbrengt, gelyk men uit haare verſcheide gedaante bemerken kan.

Wederom zyn 'er zommige die ſtaande houden, dat zeker ſlag van deze *Coemans* zoo groot geworden zynde, datze geen bequame huizen meer konnen vinden, voortaan bloot *Zy kruipen by gebrek van hoorns in holle vrugten. Ook in de ſchaeren doode Krabben.* loopen, en eindelyk in Beurskrabben veranderen, 't welk my ganſch niet waarſchynelyk voorkomt, en dieshalven het boven in 't zelve Hooftdeeel wederlegt hebbe. Zy gaan niet alleen de leege alikruikjes bewoonen, maar als ze geen hoorntjes konnen krygen, kruipenze ook in de leege doppen van de vrugt *Parrang*, die men *Faba* en *Caſtanea Marina* noemt: in de leege ſchaeren van groote Krabben, en diergelyken, datze voor haar lyf bequaam vinden, *Ariſt. Lib.* 4. *Hiſt. Animal.* en *Ælianus Lib.* 7. *Cap.* 31. noemenze *Carcinades*, en de laatſte zegt, datze bloot zonder

ſchaal

ſchael geteelt worden, maar grooter geworden, zoeken ze de leege huizen van de *Purpura* en *Turbine*. *Plin. Lib. 9. Cap. 31.* ſchynt ze *Pinnotheres* te noemen, als of men zeide, Pinne- of Schulpjager, en zyn te onderſcheiden van den *Pinnoteres*, dien hy in 't volgende 42 Hooftdeel beſchryft.

Cancelli e turbine verrucoſo, is een kleene vinger lang; de ſchaal licht bruin met roode ſtreepen, en witte puntjes; aan de ſlinker zyde heeft zy een korte dikke hoekige ſchaer, twee lange gladde voeten, en daar agter noch een kleene korte; aan de regter zyde heeft zy een kleene ſchaer, en voeten als de voorige; aan 't uiterſte van den ſtaert, tuſſchen 2 vinnetjes, heeft zy een ſmalle langagtige klauw, als een vogelklauw, waar mede zy zich ſchynt vaſt te houden aan 't binnenſte van 't hoorn; zy leeft niet lang buiten 't water. *Beſchryving van deze Cancel i.*

Rochefort, *Hiſt. Antill. Lib. 1. Cap. 24.* derde lid, heeft noch een koſtelyk gebruik van 't water en olie uit deze *Coemans* getrokken, te weeten, wanneer iemant onder den vergiften *Mancenilie Boom* gezeten heeft, waar door hem het lyf opzwelt, en op de huit puiſten koomen, of dat hy anders door deszelfs ſchadelyke melk bezeert is, zoo zal hy de plaats beſtryken met het klaare water, 't welk in de hoorntjes van deeze Soldaaten gevonden word, of met de olie uit het zelve door de Zonne getrokken, welke hulpmiddelen 't vergift terſtond van deze brandende vochtigheit nederſlaat, en den Lyder buiten gevaar ſtelt. *Rochefort houd de oly en 't water van dezelve tot een Genees-middel voor 't vergift.*

De Schryver heeft van deze Cancelli Cuman *geen afbeelding gegeven; waarom men die hier uitgelaaten heeft: wy zouden 'er wel eenige hier hebben konnen byvoegen, maar alzoo heel weinig verſchillen, als in de grootte, dacht het ons beſt die na te laaten, en den Lezer te wyzen tot de V Plaat, letter* K *en* L. *welke meede diergelyke zyn, en wy ook in 't volgende Deel der Hoornen zullen in haar woonhuizen vertoonen; alhoewel ze in* Jonſton *en* Geſnerus *ons Scorpioenswys voorkomen, aan welker afbeelding te twyfelen is.*

XXIII. HOOFTDEEL.

Van den Pinnoteres, of Pinnewachter.

PInnoteres is een kleen Garneeltje, op het meeſte een pink, maar gemeenlyk twee leeden van een vinger lang, week en dun van ſchaal, gemeenlyk licht of vuurig rood, met witte puntjes geſpikkelt, zomtyds ook licht blauw en half doorſchynend, gelyk donker kriſtal, of ys. Ter wederzyden heeft hy drie dunne pootjes, en voor de ſchaeren by den mond, noch twee kleender. De ſchaeren zyn voor zeer ſpits, ſcherp, en krom als klauwen, waar mede hy zeer fel nypt; laatende zig eer de ſchaer aftrekken, dan dat hy ze zou loslaaten. Den ſtaert draagt hy meeſt onder den buik, gekromt, gelyk alle Garneelen, waar aan men ſubtyle pinnetjes ziet, waar mede hy zyne eyeren bedekt. Dit diertje vind men nergens bloot, op zig zelven wandelen, maar houd zig altyd op in tweederly ſlag van ſchulpen, te weeten, in de *Pinna* of Holſterſchulpen, en in de *Chama Squamata* of Nagelſchulpen, beide in 't volgende Boek beſchreven; ieder van deze ſchulpen haare volkome grootte bekomen hebbende, heeft maar een van deze Garneeltjes by zich, inzonderheit de *Chama*, want in de middelbare *Pinnis* heb ik ze niet gevonden. Dit Garneeltje dan woont daar in, zynen huiswaerd nooit verlatende zoo lange hy leeft, maar dood zynde, ſpringt het Garneeltje daar uit. Derhalven men ook geene van deze ſchulpen tot de koſt gebruikt, als men haaren Medemakker daar niet in vind; en als dezelve by geval daar uit raakt, en verlooren gaat, zoo moet het dier van de ſchulp mede ſterven. Zyn ampt in deze ſchulpen is, dat hy als deurwagter in de ſchulpen moet oppaſſen, en waarſchouwen wanneer 'er eenige prooi of onraad voorhanden is. *De Pinnoteres.* *Zyn gedaante beſchreeven.* *Haar verblyfplaats is in de Pinna, of Holſterſchulpen.* *Leeft in gemeenzaamheit met deszelfs vis of oeſter.* *Neemt het ampt van Deurwagter waar.*

Gevoelen van Plinius. Want, op dat ik met *Plinius lib. 9. cap. 42.* ſpreeke, de *Pinna*, of hier te land de *Chama*, een groot plomp beeſt zynde, doch, zonder gezigt, opent zyne ſchulpen, de kleene viſchjes aanlokkende, die dan zonder ſchroom daar in ſwemmen en ſpeelen. *En reden waarom by de onderlinge liefde der waaterdieren bewyſt.* Het Pinnewagtertje nu ziende dat zyn huis vol vreemde Gaſten is, nypt zynen *Hoſpes* met de ſcherpe ſchaeren in 't vleeſch, die terſtond zyn ſchaale ſluit, de ingeſlotene viſchjes dood, en tot zyn voedzel gebruikt, gevende zynen Kameraad een gedeelte daar van, waar uit *Plin. loc. cit.* wil bewyzen, dat onder de Watergedierten ook eenige driften van onderlinge liefde en vriendſchap gevonden worden; en het is zeekerlyk wonder, dat deze verſlindende Schulpviſch zulk eene trouw, en vriendſchap onderhoud met dit kleen beeſtje, 't welk daar in zonder ſchade woonen kan; echter met die voorzigtigheit, dat ieder Schulpje niet meer dan een Garneeltje lyden wil, waar uit men beſluiten mag, dat de jonge Garneeltjes, van de oude voortgeteelt, ſtraks andere *Pinnas* of *Chamas* moeten zoeken, daar in ze woonen mogen.

Hun naam beſchryving. Hun naam in 't Latyn is *Pinnoteres*, dat is, Pinnewagter, en *Pinnophylax*, en is te onderſcheiden van *Pinnotheres*, in 't voorgaande Hooftdeel beſchreven.

2 Soorten van den Schryver in de Letterſchulpen gevonden. In de Letterſchulpen heb ik, in Oogſtmaand 1683, tweederlei Wagtertjes gevonden, de eerſte was een Garneeltje ter lengte van eenen vingernagel, hoog oranje, geel en half doorſchynend, met dunne witte pootjes. Het ander was een Krabbetje uit het geſlagt van de *Cancellis Anatum*, qualyk zoo groot als de nagel van een pink, met een bultig verheven ſchild, voor ſpits toeloopende, grauw en week; hadde alreeds Eyeren onder den ſtaert: zy waren beide levendig, en liepen heen en weêr. Het ſcheen ons toe dat het eerſte een jongetje was van een Zeekreeft, en het ander een jong Endte Krabbetje, die zoo kleen zynde, in deze ſchulp kruipen, want men vind ze niet in alle.

Van de Pinoteres *of Pinnenwachters, ontbreekt de afteekeninge ook, doch zy zyn van den zelven aart als die in't voorgaande Hooftdeel; zie wat wy daar hebben aangetekent.*

XXIV. HOOFTDEEL.

Van den Cancer Barbatus.

Cancer Barbatus, of Baartkrabben. Haar gedaante. Zie de Plaat X. N°. 2. Dit is een kleene Krabbe, wat minder dan een Ryxdaler groot, van maakzel niet veel verſchillende van den gemeenen *Cancer Caninus*, redelyk dik van lyf, en groot van ſchaeren, die boven by de tangen een bosje zwart haair of borſteltje hebben, als *Papoeze*haair, 't welk haar van andere Krabben onderſcheid, en een zeldzaam aanzien aan deze geeft; het zyn meeſt mannetjes, want ze hebben den ſtaert aan den buik vaſt; zy houden haar op in verſche Rivieren, doch maar in zommige; want op Amboina, in den * Oliphant, vind menze met kleene korte baerden; *En word op verſcheide plaatzen gevonden.* maar op *Ceram* in de Rivier van *Hatihau*, vry wat verre in 't gebergte, vind men de grootſte en raarſte, die vry groote, en wat gekrulde borſtels op de ſchaeren hebben. De *Alphoreezen* van dat Land gebruiken ze tot de koſt.

Haar naam in 't Latyn is *Cancer Barbatus*; in 't Maleits, by proviſie, *Cattam Gigi Boeloe*, want d' Inlandſche naam is my noch onbekent.

Deze gebaarde Krabben komen jaarlyks met groote troppen den Oliphant afdryven, kort wanneer het *Wawo* voorby is, duurende maar twee of drie dagen; daar na vind men ze 't geheele jaar niet meer: doch ik heb aangemerkt, dat ze alle Jaar niet afkomen. *Zyn goet tot ſpys.* Zy zyn goet in de koſt, en de groote ſchaeren bewaart men tot rariteiten, dewyl ze niet veel minder dan de *Ceramſe* gebaert zyn.

De Cancer Barbatus, *of Baartkrabbe, is afgebeeld op de Plaat* N°. X. *en* N°. II.

XXV. HOOFT-

* *Zekere ſtroom in Amboina, dus geheeten.*

XXV. HOOFTDEEL.

Van den Cancelli Anatum: Cattam Bebec.

Daar zyn noch drie of vier soorten kleene Krabbetjes, die men Eendekrabben noemt, om dat de Eenden die opzoeken en graag eeten. *Cancelli Anatum. Verscheide soort.*

I. *Cancellus Anatum Primus*, is van de grootte als een dubbeltje, met een rondagtig en bultig schild, glad en uit den lichtgrauwen, glimmende als eenig steentje, agter rond, en voor by den kop spits toelopende, met kleene pootjes en schaeren, die aan haar agterste gekarteld of gegranuleert zyn. *De eerste soort. Haar gestalte, zie de Plaat X. A.*

II. *Cancellus Anatum Secundus*, is noch kleender, smal en langwerpig van lyf, te weeten van 't hooft tot den staert pas een halven dwarsvinger lang, overdwars een vinger breed, met dunne pootjes en schaeren, die pas kennelyk zyn. Zy loopen heel ras overdwars, en zoo dra zy iemant vermerken, weeten ze zich met eene wonderlyke raddigheit in 't zand te verbergen. Overzulks, al ziet men eenen grooten trop by malkander, als men 'er naar toe gaat, is het geheele zootje in 't zand verborgen, daar ze dan de Endten, die men hier op den strand laat weiden, met eene vaerdigheit weeten uit te haalen, en op te slokken; 't welk ze te gemakkelyker konnen doen, om dat beide deze soorten van Krabbetjes geene zonderlinge schaeren hebben, gelyk de *Cancer Vocans* heeft, die ook wel kleen is, echter zoo veel niet vervolgt word, om dat zy ze nypen kan. *2 Soort, zie de Plaat X.B. Die als ze gezien worden haar in 't zand verbergen.*

III. *Cancellus Anatum Tertius*, is wat grooter dan de gladde met een rond gebult lyf, 't welk agter in een korte spits toeloopt, en over 't geheele lyf is zy ruig, als of ze met zand bezet was, de pootjes zyn subtyl en mager, maar de schaeren zyn lang, en dun, en verdeelen zich in scherpe nypers. *3 Soort, zie de Plaat X. C.*

IV. *Cancellus Anatum Quartus*, is omtrent zoo groot als een nagel van een vinger, met een oneffene of gebulte rug, aschgrauw, ten wederzyden heeft zy 4 smalle en ranke pootjes, ruim een lid van een vinger lang, waar van zy de twee agterste pooten op kan ligten, boven 't lyf, en zig van agteren verweeren; de schaeren zyn wat korter aan de pootjes, en eindigen in subtyle klauwen of nypers, zy loopen als een schim op 't zand, en als men haar te na komt, zyn ze met een snap weg; zy konnen 't lyf opligten op de pooten, gelyk een spinnekop. *4 Soort, zie de Plaat X. D. Zyn heel vaerdig in 't loopen.*

Haar naam in 't Latyn is *Cancelli Anatum*, op 't Maleits *Cattam Bebec*. *Haar benaming in verscheide taalen.*

De eerste soort, of eigentlyk *Cattam Bebec*, komt by laag water met troupen in 't zand, en bakeren zich in de Zon, daar ze schoon blinken met haare gladde schilden, en ligt roode pootjes; om haar nu te verrassen, moet men schielyk toeloopen, haar met een kort netje onderscheppen, of met een bezem hol over bol omkeeren, dat ze zoo ras niet in 't zand konnen kruipen, en dan met de handen gauw opraapen; doch men kan ze ook nagraaven, en uit het zand haalen; deze smyt men voor de Eenden, zoo jonge als oude, die ze graag eeten, en veel Eyeren daar van leggen, want ze zyn onschadelyk in haare Maagen, sluitende haare pootjes, en rollen by malkander als bollen, geenzins haare Maagen quetzende of steekende, gelyk de Garneeltjes doen, waar van dikwils de Eenden sterven, als mede van scherphoekige Kristalletjes, die ze overal op den strand van de Riviertjes vinden en opslokken. *En hoe gevangen worden.*

Cancelli Anatum. *Zyn verscheide soorten, zie de Plaat* N°. X. *letter* A, B, C, D.

XXVI. HOOFTDEEL.

Van den Foetus Cancrorum, Bloedige en vuurige Zee-roode Lappen.

Beschryving der Fœtus Cancrorum. *Hoe gevangen worden.*

Dit zyn kleene schepzels van Krabben en Garneelen, die in de eerste regenmaanden, wanneer de Zon in *Taurus* gaat, met menigte de Rivieren komen afdryven, en zig aan der zelven monden of uitgangen in Zee ophouden, daar men ze met uitgespanne doeken vangt, zy worden gestampt en ingepekelt; waar door ze tot eenen dikken bruinen bry worden, dien men met Limoensap dunder maakt, en tot indooping gebruikt; dit noemt men met een *Sinees* woord *Kitsjap*, en de Schepzels van de voornoemde Garneeltjes noemenze op Hitoe *Oulewan*.

2 Soort. *Zyn op zekere tyden overvloedig veel.*

Daar is noch een andere soort van kleene Garneeltjes, die op zekere tyden des Jaars, met zulk eene meenigte, uit Zee komen, en op strand geworpen worden, dat ze dien bedekken, en purperrood doen schynen; men vind ze meest op de stranden van *Java*, doch 't heugt my dat ik in de Westmoesson den strand van *Laricque* ook zodanig rood heb gezien, bestaande uit diergelyke garneeltjes, waar van het grootste deel wat grooter dan luizen was. Deze konden uit geene rivieren komen, dewyl 'er op die plaats, daar ik ze gezien heb, geene waren, zoo dat ze uit de Zee moeten voortgekomen zyn; het gebeurt ook dikwils, dat men deeze schollen in de Javaansche Zee ontmoet, en dat het schynt als of men door bloed zeilde. De *Javanen* en *Sineezen*, op *Grissek* woonende, weeten deze garneeltjes in menigte op te vangen, te stampen, en in te peekelen, en diergelyken bruinen bry daar uit te maaken, dien ze *Bolatsjang* noemen. Hier uit maaken ze drooge koeken, die ze in andere Landen voeren om Saussen daar van te maaken; doch die wat zuivers wil hebben, moet het by hunlieden in 't byzonder bestellen, want het gemeene *Bolatsjang* wat morssig en vuil toebereid word. In de Reize van *Sebalt de Weert* door de Straat *Magellanes. p.* 15. An. 1599. den 12. January, word verhaalt, hoe hy omtrent den hoek *Rio de Platas*, de Zee zoo rood als bloed heeft gezien, en het water daar uit scheppende, bevonden dat het vol roode wormtjes was, welke, als men ze in de hand nam, als vlooijen weg sprongen. Zommige meenen, dat by zekere tyden des Jaars de Walvisschen hen uitwerpen, doch het is onzeker.

Roode wormtjes door Sebalt de Weert, omtrent Rio de Platas in groote meenigte gezien.

Voorval van zeker Oost-Indisch Schip.

In den jaare 1670 een Schip uit Holland naar Indiën zeilende, verviel wat Westelyker dan de Schipper meende, omtrent de klippen genaamt *Penedos de St. Paulo*, gelegen voor de *Brasilische* kust, op 2 graden Noorder breedte: alhier zwervende, zagen zy op zekeren nacht, agter uit de Zee gansch wit en vuurig; in een halve maan geformeert, omtrent 3 mylen lang en breed, waar naar toe, volgens hunne meening, 't Schip over stuur gevoert wierd, en waar over zy alle zeer verstelt waren, vreezende dat het de voornoemde droogten of klippen mogten zyn. De schuit wierd met der haast uitgezet, om den grond te onderzoeken, die niet gevonden wierd, en met een vaerdigheit quam dat witte en vuurige veld naar 't Schip toe, zoo dat ze zich daar midden in bevonden. Zy schepten van dit water, waar aan men by dag niet bemerken konde van ander Zeewater iets te verschillen; maar eenige linne kleederen agter uit sleepende, wierden s' anderendaags bevonden schoone blauwe plekken te hebben, die men niet konde uitwasschen. Zekere Juffrouw, een der zelver kleedjes, zynde een nachtrokje, aandoende, kreeg een plek op de muis van haar hand, die een *Escharam* zette, doch zonder groote pyn, waar van zy het lidteken tot aan haar dood behouden heeft. In 't jaar 1675, een Schip zeilende omtrent *Manado*, heeft op gelyke wyze by nacht de Zee gansch vuurig gevonden, waar van 't zoo licht wierd, als by heldere Maaneschyn. Zy zyn 'er door heen gezeilt, om dat ze wel wisten dat daar, wegens den grond, niet te vreezen was, doch hebben van het water niets onderzogt.

Ander voorval aan een zekere Juffrouw. *Derde voorval aan zeker Schip omtrent Manado.*

In

In de groote Indische Zee, tusschen *Persien* en *Mallabaar*, ontmoet men dikwils in zee groote stukken en velden, die gansch bloedrood zyn, zoo hoog en levend van koleur, dat men zoude meenen Carmozyn en Purper daar mede te konnen verwen; als men hier van wat opschept, bevind men het water vol kleene blaasjes, als of het enkel qualletjes waren, doch allegaâr met een slymerigheit aan malkander hangende, die niet brand, en als men ze een weinig handelt, versmelten ze t'eenemaal in water: onze Zeelieden noemen dit de Roode Lappen. *Roode Lappen.*

Hier van verschilt de roode koleur, die men op zekere tyden des Jaars aan 't water van 't Roode Meer gewaar word, waar van my een zekere Schipper heeft verhaalt; dat als hy in 't Roode Meer voor de Stadt *Mocha* lag, de Zee eerst wit wierd als melk, daar na bruinrood, doch zoodanig als of het maar een weêrschyn was, en dit duurde omtrent 10 dagen. De Inlanders verklaarden hem, *Voorbeelt hier van.* dat dit Jaarlyks omtrent September geschiedde, doch de oorzaak wisten ze hem niet te zeggen.

XXVII. HOOFTDEEL.

Van den Pediculus Marinus: Fotok. Zeeluis.

Dit is een gemengt fatzoen van een Garneel en een Luis; want hy strekt zyne *De Zeeluis.* pooten niet ver uit, en daarom gelykt hy wel een luis. Hy is een halve *Zyn gedaante.* vinger lang, en een duim breed. Het lyf bestaat uit eene schaal, die bruin *Zie de Plaat X. N°. 3.* geel is, met kleene witte plekken of oogjes. Aan ieder zyde heeft hy 5 pooten, waar van de voorste de langste is, in plaats van een schaer; de 4 andere eindigen in een kleen lapje, 't welk effen buiten de schaal voortkykt. De staert is smal en loopt spits toe, en zoo lang, dat als zy hem onder 't lyf komt, schier aan 't hooft raakt; van onderen hol als een geut, daar in zy hunne eyertjes verbergen. Aan 't hooft ziet men niets dan twee korte baarden.

Deze diertjes kruipen op het zand, met den staert agter uitgestrekt; maar als men *Hun verblyfplaats.* ze vangen wil, verbergen ze zich terstond in 't zand, daar men ze gemakkelyk uitgraven kan. In onzen Amboinzen Inham vallen ze kleen, schaars een lidt van een vinger lang, maar in *Banda* zyn ze grooter, daar men 'er ook meer werk van maakt; want ze *Zyn eetbaar.* worden gekookt en gegeeten als garneelen.

Zy zyn my ook met geenen anderen naam bekent, dan met den *Bandaazen Fotok.* *Hun benaming.* Ik heb ze in 't Latyn genoemt *Pediculus Marinus*, dat is, Zeeluis.

Pediculus Marinus, *of de Zeeluis.* *Zie de Plaat* N°. X. N°. 3.

XXVIII. HOOFTDEEL.

Van den Eschinus Marinus Esculentus. Zeeappel. Seruakki.

De Zeeappel is in Oost-Indiën al zoo gemeen als in de Middelandsche Zee, in *Zeeappelen.* verscheide soorten, gedaante en koleur verdeelt, waar van de gemeene met de Europische meest over een komen. *Aristoteles lib. 4. Hist. Animal. cap. 5.* *Aristoteles stelt 5 soorten.* stelt 5 soorten van den *Echinus Marinus*, als 1 *Echinus vulgaris esculentus.* 2 *Spatagus*, 3 *Brissus*, 4 *Echinometra*, 5 *Genus quoddam pelagium longis ac praeduris spinis.*

spinis. Dioscor. lib. 2. *cap.* 1. stelt geene soorten daar van, en spreekt maar in 't algemeen van hunne kragten. In deze Oostersche Eilanden heb ik, behalven de gemeene, noch veele andere soorten gevonden, zoo dat ik niet weet tot welke ik deze voornoemde brengen zal; echter zal ik ze mede in 5 geslagten verdeelen, en ieder zyn bezonder Hooftdeel geven. Als 1 *Echinum vulgarem*, 2 *Echinometram digitatam*, 3 *Echinometram setosam*, 4 *Echinum sulcatum*, 5 *Echinum planum*, alle in verscheide mindere soorten onderdeeld. Doch ik vind goed hunne algemeene beschryving voor aan te zetten, en zulks in 't korte, dewylze in de Europische Boeken genoeg bekent is. Alle *Echini* of Zeeappels dan hebben een halfronde, verwulfte, en breukzaame schaal, in de gedaante van een bakoven, zommige rond en effen, zommige langwerpig, zommige ingedrukt en gevoorent, en andere plat. Van buiten ziet men over de schaal vier breede straalen loopen, by het bovenste gat als in een *Centrum* t' zamen komende. De schaal zelfs is uit vyf deelen gemaakt, die met getande of gezaagde naaden t' zamen sluiten, gelyk het Bekkeneel aan een menschen hooft, doch ordentlyker. Dezelve is ook met duizenden kleene gaatjes doorboort, die alle in ryen staan, als of het een konstig borduurwerk was, zommige zoo kleen dat menze effen doorzien kan. Noch is de buitenste schaal met ontelbare groote en kleene wratjes bezet, waar van de grootste ordentelyk in de voornoemde breede straalen staan, en op ieder van de wratjes staat een voetje, 't welk in zommige een stompen doorn, in anderen een vinger gelykt, met teêre vliesjes op de voornoemde wratjes vast, en daarenboven met een dunne zenuwe door het gaatje van de wrat, aan het binnenste vleesch vast, en derhalven alles beweeglyk, waar mede deeze diertjes hunnen gang maaken, niet rollende, gelyk zommige voorgeeven, maar regt voortgaande, het zy dan, datze door de Zeebaaren omgeworpen worden, wanneer ze zig met de langste voeten, die op den rugge staan, weder omkeeren, en in hunnen regten stand helpen. Dit verkeerde dier heeft zynen mond naar den grond, en 't gat naar den hemel gekeert, doch de gestalte zynes lichaams vereischt zulks; want om dat het een vlakke bol is, en zyn voedzel op den grond moet zoeken, most noodzakelyk den mond onder staan, en het gat of d'uitgang der uitwerpzelen hier tegen over. De mond is een rond gat, beneden in de schaal; daar in staan 5 tanden tegens malkander, eenen kegel formeerende, van een byzonder fatzoen, met de spitze nederwaarts gekeert, en boven plat. Ieder tand is van twee gestreepte, en brosse beentjes gemaakt, lossélyk tegens malkander gevoegt, van binnen hol met een doorgaand beentje, als een doren, 't welk buiten wat uitsteekt; zoo dat deze 5 spitzen eigentlyk de tanden zyn, die de spitze des kegels formeeren, en agter ziet men noch eenige kromme beentjes, alwaar dezen krop (*ingluvies*) in 5 maagen zig verdeelt, die tegens de schaal aanleggen, en anders niets inhouden dan een bruin vuil water met zand gemengt, en boven weêr t' zaamen stooten by den uitgang; deze tanden hangen losselyk, en met dunne en weeke velletjes aan malkander, en als men den geheelen klomp van de velletjes uitneemt, die zuivert en opdroogt, gelykt ze zeer wel een Keizers Kroon, doch men moet ze met een draadje bewinden, op dat ze niet van malkander valle. Tusschen de voornoemde 5 maagen, vind men noch vyf langwerpige klompjes, van een geele of witagtige drooge substantie, ook tegens de schaal aanleggende, die men de Eyeren noemt, en zeer wel met vischkuit overeen komen, gelyk ze ook in zommige soorten eetbaar zyn. Aan den rand van den mond ziet men noch 5 ooren aan de schaal vast, daar de banden doorloopen, die de krop met de vyf buiken t' zamen voegen.

Haar verscheidentheit onder 5 Hooftsoorten gestelt.

Algemeene beschryving der zelve.

Is zeltzaam van maakzel.

Heeft zyn mond onder op de grond.

En zyn agterste vlak op de rug.

Zie de Plaat XIII. *letter* A.

De algemeene naamen zyn; *Echinus Marinus. Belg.* Zeeappel. Amboins *Seruakki*, op Hitoe *Anay*, op Luhu *Sepalakke*, op Leytimor *Ulen huaa*, of Kleenpotje; maar *Anay* hiet de keel van een Bobber, daar de visschen inschieten, daar een omgekeerden Zeeappel ook wat naar gelykt. *Manuhœlœ est Echinus esculentus.*

Hunne benaming in verscheide taalen.

Om nu tot de gemeene soort te komen, die wy in dit Hooftdeel beschryven, hier van bevinden wy de volgende ondersoorten.

I. *Echi-*

I. *Echinus Esculentus*, is de gemeenste en grootste van bol, in den omloop rond, 5 en 6 dwars vingeren breed, en 2 of 3 hoog, als een vlakke bakoven, zeer dun en bros van schaal, en over al bezet met korte doornen, die omtrent een nagel van een vinger lang, en een naalde dik zyn, staande de grootste altyd op de grootste wratjes, en alle beweeglyk; de koleur schikt zig naar het zand of den grond daar ze zich ophouden, te weeten, gemeenlyk vuil wit, zomtyds eenparig van koleur, zomtyds met donker grauwe plekken rondom bezet, die 5 breede Kringen maaken; doch de stukken van ieder Kring hangen niet aan malkander. Deze hebben de beste Eyeren, bequaam om te eeten, en ook redelyk welsmaakende, bykans als vischkuit. Men kookt ze in water op, duuwt de schaal zoetjes in stukken, neemt de vyf maagen met dat bruine bloed gevult, daar uit, dat ze de Eyeren niet besmetten, die men dan in 't bezonder eeten kan. Daar is ook aan gelegen, op wat voor stranden men ze vind, want men houd die voor de beste, die zig op 't klaare zand ophouden, daar kleene steentjes onder zyn gemengt, en die ook de witste van koleur zyn. Maar alle die men op zoodanige stranden vind, daar zwartagtig fyn zand is met modder gemengt, hebben de schaal bruinder, en zyn hooger van bol omtrent de Eyeren, hebbende ook min of meer iets van en modderigen smaak; met een woord, zy zyn van verscheide gedaante, koleur en hoogte, naar dat de stranden zyn, die wy alle onder deze eerste soort begrypen.

Eerste soort. Echinus Esculentus. Zyn gestalte. Zie de Plaat XIII. *letter* B. *letter* C. *Haar eyeren zyn goet tot spyze. Hoe dezelve bereid worden.*

II. *Echinus Saxatilis*, is mischien de *Brisius Aristot.* kleen en langwerpig van schaal, en groot als een walnoot, dikker en harder van schaal dan de voorige, lichtrood en wit van koleur, met grooter wratjes, de voeten zyn langer en dikker dan die van de voorgaande, schier een vingerlid lang, styf en scherp, zoo dat men ze qualyk vatten kan. Zy houden zich op in de gaten en kuiltjes van de koraalsteenen, daar in ze zomtyds zoodanig groeijen, dat men ze daar uit niet haalen kan, 't welk dit beest ook eenigzins merkt; want als men 't uittrekken wil, zet het zyn steekels noch eens zoo styf, datze overal tegens den steen aanstuiten. Zy worden echter tot de kost niet gezogt, want hunne Eyeren smaaken wat bitter, maar de doppen zyn fraai om onder rariteiten te bewaaren, overmids ze zoo ligt niet breeken.

2 Soort. Echinus Saxatilis. Haar gedaante. Zie de Plaat XIV. *letter* A.

III. *Echinus Niger*, zyn mede kleen, regt rond, als een groote wambusknoop, zwartagtig of aardverwig van verwe, doch hunne tien straalen zyn lichter, met zeer korte en fyne stekelen bezet, als of het stukken van borstels waren. De schaal zoude waardig zyn om te bewaaren wegens haare mooije gedaante, maar zy is zoo bros, dat men ze qualyk handelen kan. Men vind ze veel in den Amboinschen Inham, omtrent *Roema Tiga*, daar de stranden wat steenig en modderig zyn; zy worden mede tot de kost niet genomen. Als men de doppen van deze en andere Zeeappelen bewaaren wil, moet menze geheel op een plank in den regen leggen, tot dat de voeten afvallen, verder met een zagt borsteltje borstelen, en dan in de Zonne droogen, na dat'er al het ingewand uitgevallen is. Alsdan is het zeer speculatief van onderen in deze doppen te zien, wanneer men gewaar word, hoe de Natuur in zoo eene geschikte ordre alle de gaatjes gestelt heeft, zoodanig dat iemant, die deze dieren nooit levendig gezien had, anders niet zou konnen gelooven, of het most een artificieel kunstwerk zyn.

3 Soort. Echinus Niger. Hoe men die bereit om ze te bewaren.

IV. *Oculis Poliphemi*, is een zeltzaame soorte, die weinig voor den dag komt, vermits ze zig in de diepte ophoud. Hy is rond en bultig als een halve kogel, twee vuisten groot, zonder doornen of voeten; met een vuilgroene slym bezet, en eenen sterken zeereuk, dies het schynt dat hy maar voortgerolt, en zomtyds op den wal gesmeten word, daar hy in de treknetten komt. Daar is niets deugdelyks aan hem, daarom hy ook straks weder weg gesmeten word; men vind ze in den Amboinsen Inham. De Amboneezen kooken de *Echinos* niet altyd, maar leggen de omgekeerde op koolen, en bradenze aldus; waar door het vleesch ook harder word, en beter te scheiden is. Zy maaken zulk eene lekkerny van de Eyeren, dat ze die het hoendervleesch voortrekken, tot welk een voordeel een Europeër qualyk te brengen is. Evenwel geeft *Doscorid. lib.* 2. *cap.* 1. hun mede dat getuigenis, datze dienstig voor de maage zyn, en het water afdryven. De assche

4 Soort. Oculus Poliphemi. Waar zy zich ophouden.

van

C

N.° 5

B

A

D

D

N.° 4

N.° 3

E

E

E

N.° 2

N.° 1

D

J. Lamsvelt fec.

van de doppen gemaakt, zegt hy ook goet te zyn, op alderhande schurftheit te smeeren, en vuile verzweeringen te reinigen. Voorts dat ze by aanstaande onweêr zich met steentjes belaaden zullen, op dat ze te vaster staan, en van de baaren niet versmeeten worden; daar van hebben deze Inlanders geene opmerking, noch ooit diergelyke steentjes tusschen hunne voetjes gezien; behalven datze behangen zyn met mosch, wier, en ander diergelyk kruid op den grond der Zee wassende, daar ze misschien moeten doorkruipen.

En hoe tot spyze bereit worden. De Inlanders bereiden ze ook dusdaanig tot de kost; Zy neemen een party rauwe Zeeappels, breeken ze in stukken, neemen de Eyeren daar uit, en doenze in eenen groenen *Bamboes* met *Sajor Songa* en *Sajor Pacu*, laagen maakende, en 'er wat zout en peper by doende; dus toebereidt, kooken zy ze t'zamen.

De Heer Rumphius *geeft in dit Hoofdeel een omstandig verhaal van de* Echinus Marinus Esculentus, *of Zeeappelen, doch geen afbeeldinge, waarom wy noodig geagt hebben, dezelve, zoo veel als doenlyk was, hier by te voegen. Op de Plaat* N°. XIII. *letter* A. *hebben wy laaten aftekenen den mond van eenen Zeeappel, doch geopent, om al zyne leden bequamelyk te zien, die van een heel zeltzaam maakzel zyn; letter* B. *vertoont den Appel, en letter* C. *dezelve met zyne Pennen.*

De Echinus Saxatiles, *staat op de Plaat* N°. XIV. *letter* A. *doch wat kleinder, waar by wy gevoegt hebben den Zeeappel, by ons den Turkschen Tulband genaamt, heel raar, ons te zaamen toegezonden door den Heere Doctor* D'Aquet.

XXIX. HOOFTDEEL.

Van de Echinometra Digitata Prima: Djari Laut.

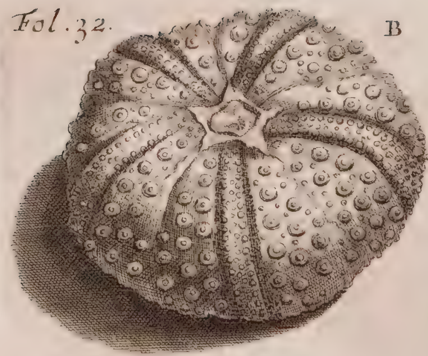
Echinometra. Twee soorten. Echinometras *noem ik alle zoodanige Zeeappels, die met lange voeten als vingers of pylen bezet zyn, waar van wy de twee mooiste soorten in dit Hooftdeel beschryven zullen.

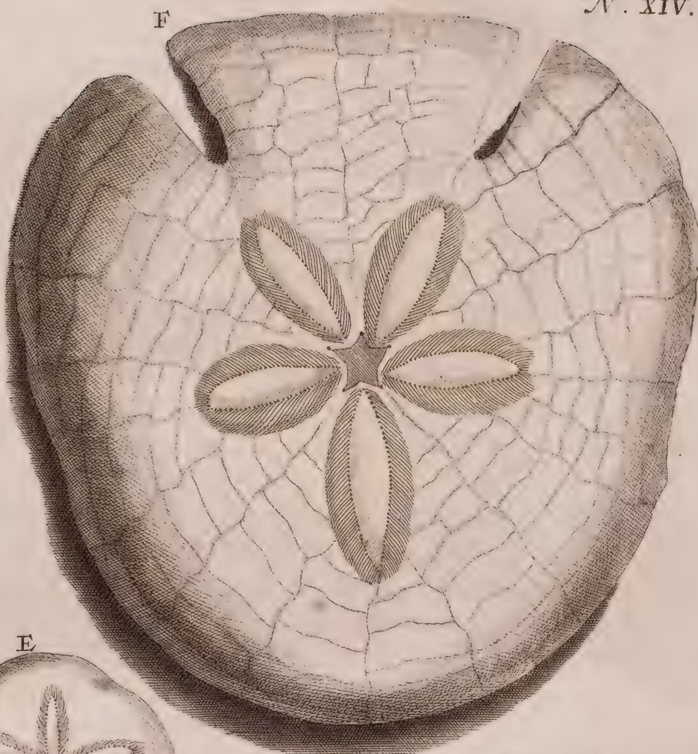
1 Soort. I. *Echinometra Digitata Prima Loblonga*, is wel kleender van schaal dan *Haar gedaante. Zie de Plaat* XIII. N°. 1. de gemeene, doch veel dikker, harder, en vaster aan malkander hangende, uit den ronden langwerpig, onder en boven mede wat plat, langs de 10 straalen of ryen met grooter wratten als met paerlen bezet, die wat ydel staan, en tusschen beide met ontelbare kleender. Yder groote wrat heeft boven op een gaatje, en aan den voet *N°. 2. Is dezelve met haar voeten of pennen.* rondom een kring. De mond is uit den ronden, ook wat langwerpig, en heeft aan den rand naar binnen ook vyf ooren, in de midden doorboort; de tanden zyn als aan de gemeene, doch maaken een stomper kegel, mede met de spits naar beneden uitkykende. De koleur van de schaal is witachtig, naar den lichtrooden trekkende, en de *Zyn van een wonderlyk gestel.* schoongemaakte wratten blinken als paerlen, welke dezen dop een groot cieraat geeven. Op ieder groote wrat staat een voet, in gedaante en lengte van eenen vinger, doch zoo *Zyne pennen als vingers.* dik niet, en op de kleender staan kleender voeten. De groote vingers staan op den rug en aan de zyden, aan 't onderste smal en rond, daar men een kuiltje ziet, 't welk op de wratten past, rondom met een velletje aan de schaal vast; en dat met een zenuwe door 't gaatje van de wratte gaande, aan het ander vleesch vast is, door welkers hulp het dier zyne voeten beweegt. Aan het bovenste eind zyn deze vingers driekantig, en wat scherp, doch de ouden worden rondachtig. De koleur is lichtbruin, maar verbleekt wat aan de gedroogde, met twee of drie witte banden in de midden. Deze schaalen zyn wel steenagtig, en tegens malkander geslagen, blinkende als glas, doch van binnen zyn ze droog en bros, latende zig schraapen als hard kryt. De andere kleender vingers zyn een of twee leden van een vinger lang, boven breed, en wat plat als een spadel; doorgaans lichtbruin, en van digter substantie, daarom ze ook in 't water zinken als steen. Deze vingers hebben eene byzondere en wonderlyke eigenschap, dat ze in 't water geworpen, zommige, en wel de meeste, daar van zinken, en plat nederleggen, zommige staan

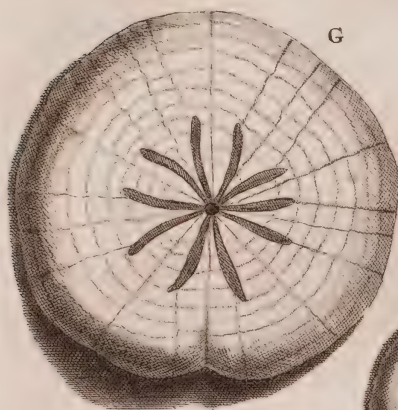
over

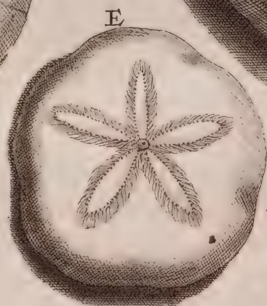
Fol. 32.

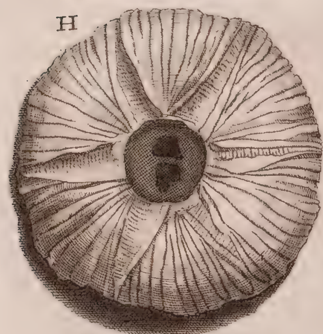

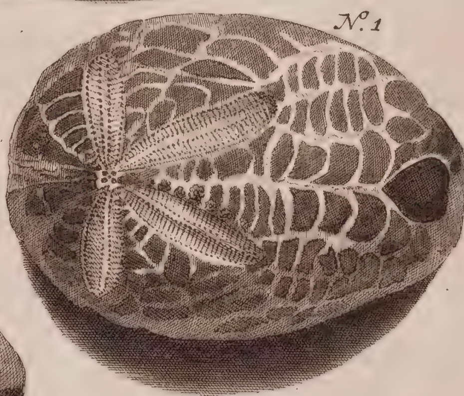

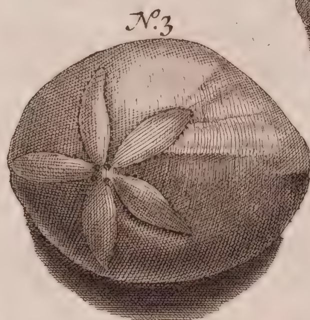

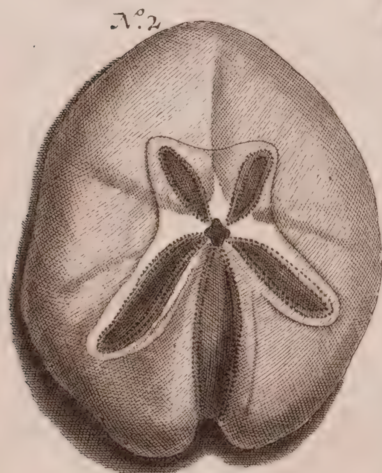

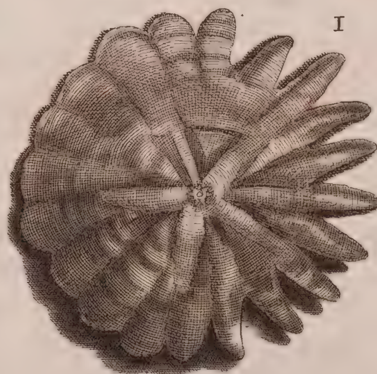

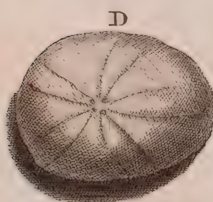

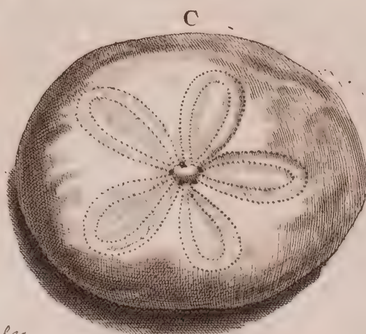

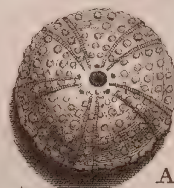

J. Lamsveld. fec

over eind als danzende in 't water, zommige ſtaan ſchuins als een gevelde piek. Ik heb my lang laaten voorſtaan, dat ze den zelfden ſtand verbeelden, dien ze aan 't levende beeſt gehad hebben, doch by nader onderzoek bevonden, dat zulks niet aan alle vingeren waar zy. De zekere oorzaak hier van zoude ik niet konnen vaſtſtellen; doch oordeelen, dat, indien wy met vergrootglazen voorzien waren, wy 't zelve nader zouden ontdekken; wanneer men buiten twyffel bevinden zoude, dat de leggers digter en vaſter van ſubſtantie zyn, maar de ſtaanders, dat is, vingers die overeind ſtaan en dryven, by haare bovenſte deelen ydeler en voozer zyn; dieshalven aldaar meer luchts in zig beſlooten hebben, waar door het dan komt, dat het ligſte deel daar van zig opheft, en 't zwaarſte naar den grond zakt. Als deze vingers langen tyd op de ſtrand, of tuſſchen de klippen dryven, worden ze eindelyk zwaar, en geheel in ſteen verandert, weshalven veele vermoeden, (niet heel onwaarſchynlyk) dat het een byzonder Steen- zeegewas zy.

Hunne naam in 't Latyn is *Echinometra Digitata Prima*, en de vingers in 't byzonder *Digiti Marini*, Maleits *Djari Laut*; by de Amboneezen heeft hy geen byzondere naam dan op Hitoe, *Sulopay*; op Hila, *Hatu Opay*, en *Hatoyhu*; op Loehoe, *Sapalakke*. *Hunne benaming in verſcheide taalen.*

Zy vallen meeſt op de kuſt van *Hitoe*, op zoodanige ſtranden daar groote ſteenen en zand zyn; de Inlanders neemen ze tot de koſt gelyk de voorige, te weten, de eyerſtokken, die men van binnen vind, van het aanhangende vleeſch en ſlym wel gezuivert. De ſteene vingers ſlypen ze wat aan 't voorſte ſpits, dat'er de ſcherpe kanten af komen, en hangen ze hunne kinderen aan den hals, in plaats van babbelſtokjes, zeggende, dat ze een gemakkelyke tanding maaken. Zommige van onze Chirurgyns hebben ervaaren, dat ze gepulverizeert en ingenomen, de zelve werking doen als *Oculi Cancri*, te weeten, om het Water, Graveel en de Maanſtonden krachtig te dryven. Van de *Ternatanen*, en Inwoonderen der *Xulaſſe* Eilanden, heb ik geleert, dat ze deze vingers mengen onder die dingen, die ze tegens ingenomen vergift gebruiken, en heb ik dezelve ook dikwils gevonden onder de bondeltjes, die zy overal op Zeetochten, en in den Oorlog gaande, by zig draagen, die gemeenlyk beſtonden uit 7 ſtukjes. Als 1 een zwart, 2 een wit geknoopt, 3 een grauw, 4 een rood Calbahaar, 5 een *denticuli Elephantis*, hier na onder de *Solenes* beſchreeven, 6 deze ſteene vingers, 7 een onbekent worteltje, doch in plaats van 't zelve was in andere bondeltjes een ſtukje van den *Solen arenarius*, of Zandpype. Andere gevoelden het Geheim daar in te beſtaan, datze deze 7 dingen gebruikten, niet alleen tegens ingenomen vergift, maar ook tegens toverſche beleezing, daar ze zeer bang voor zyn, inzonderheit tegens zoodanige ſchelmſtukjes, waar door ze malkander de manlyke kragt beneemen. *Waar gevonden worden.* *By d'Oculi Cancri vergeleeken.* *Worden tegen vergift gebruikt.* *Ook teegen tovery.*

II. *Echinometra Digitata Secunda l. rotunda*, is wat grooter dan de voorgaande, in 't gemeen een vuiſt groot, regt rond, en wat gedrukt als een kaasje; de konſtigſte en cierlykſte onder alle Zeeappels, want zyn ſchaal is bezet met ſchoone groote wratten, blinkende als paereltjes, ieder met een doorgaand gaatje, en een kringetje rondom: deze wratten ſtaan in 10 ryen of 5 paaren, en in ieder ry, van het bovenſte tot het onderſte gat of den mond, 5 of 6, en daar tuſſchen noch twee of drie halve ryen, ieder van drie of vier wratten; op ieder wrat ſtaat een vinger, ruim zoo lang als de middelſte vinger, hebbende de dikte van een Ganzeſchaft, rond en in de lengte geſtreept, wat ruig, donker grauw, boven met een plat ſterretje van veele ſtraalen, van ſubſtantie harder en ſteenachtiger dan de voorige, derhalven alle in 't water zinkende. Tuſſchen de ryen ſtaan 'er noch andere kleender, doch wat ydel, en boven op meeſt rond. Daar is noch een byzondere ſoort hier van, die de vingers veel korter en dunder hebben, ook met ronde hoofden. De derde ſoort heeft gekartelde kransjes rondom de vingers, die boven $1\frac{1}{2}$ duim niet lang zyn. De vierde ſoort heeft lange en ranke vingers, boven in een ſtompe ſpits toeloopende, wit, licht, en krytachtig van ſubſtantie. De vyf naaden, waar mede de ſchaal te zamen is gezet, loopen niet regt, maar wat bogtig of ſlangswyze, *2 Soort.* *Haar gedaante.* *Zie de Plaat XIII. No. III. No. IV. is de zelve met hunne voeten of pennen.* *Zyn van een wonderlyk maakzel.*

wyze, en hebben nauwe kerven, waar mede zy aan malkander hangen, en vallen de gedroogde derhalven ligt van malkander, of men moet ze met draaden t' zamen binden. Het bovenste gat, of d'uitgang van de Excrementen, heeft rondom noch 5 mindere gaatjes, en de schaal aldaar is van veele kleene stukjes gemaakt, die ligt van een vallen, waarom de geheele *Tholus*, of Slotsteen van dit verwulf, gemeenlyk heel invalt, nalaatende een grooter gat, 't welk men qualyk beletten kan. In den mond ziet men aan de randen ook niet meer dan vyf ooren, doch niet zeer gegaat, daar de banden doorgaan die de Kroon vast houden; deze is als aan de voorgaande; zie beneden.

Hunne benaming en reeden waarom. Hun naam in 't Latyn is *Echinometra Digitata Secunda*. In 't byzonder *Cidaris Mauri*; *Belg*. Moorsche Tulband, om dat de schoongemaakte schaal niet qualyk een Arabische of Mogolsche Tulband gelykt, die met paerlen of Edelgesteenten is bezet; by de Amboneezen heeft hy geen byzondere naam.

Als hy volkomen is, heeft hy 60 vingers in 't algemeen, in 10 ryen staande, daar *'t Getal van hunne pennen.* onder omtrent 28 of 30 groote, en 10 heele kleene. Om ieder groote vinger staan 20 kleene pennen, digt aan de groote leggende, om hem in zynen stant te houden. Hy heeft, als gezegt is, 5 naaden, die paarswyze in malkander sluiten, fyn gezaagt als een *sutura oranii*, doch ieder deel laat zig weder in tweên scheiden, die wat vaster aan malkander kleeven.

Waar gevonden worden. Men vind hem by de eerste, op de kust van Hitoe, als mede in den Amboinzen Inham, daar grofsteenige stranden zyn, doch zyn beide nergens zoo veel dan die in het voorgaande Hooftdeel. Zy worden weinig gegeeten, en de vingers hebben ook geen bekend gebruik, behalven dat ze de vrouwtjes neemen om sterretjes op haare peperkoekjes te drukken; maar de schoongemaakte Tulband is in alle manieren waerd, dat men hem onder de fraaiste Rariteiten bewaare, en zoo hy van malkander valt, kan men hem met een dunne lym weêr t' zamen zetten, die dan vaster houd dan ze te vooren waren.

Siamsche Zeeappels. Eerste soort. En waar toe gebruikt worden. Siamsche Zeeappels zyn een slag van deze twee soorten, doch grooter rond, dikker van substantie, en de korrels staan ordentlyker. Deze weeten ze by den mond uit te snyden, van binnen te verlakken, of met dunne zilvere blikjes te bekleeden, waar uit ze dan fraaije doosjes en drinkkopjes maaken, die redelyk duurzaam zyn.

De voorschreve Zeegriffen worden ook gebruikt tegens het bort, als men dezelve inneemt in water gewreven, met een weinig gember, dat het even de smaak daar van krygt.

2 Soort. Haar gedaante, En verscheide pennen. De tweede of ronde soort, heeft noch eenige kleendere soorten, waar van de eerste mede rond en kaasvormig is, bezet met lange en dunne pylen, ruim een vinger lang en zoo dik als een zeilnaalde, de achterste helft is ruig en met knobbeltjes bezet, de voorste helft ruig of scherp, eindigende in een stompe spits gelyk een Syringa. Andere pyltjes zyn gladder, dunder, en eindigen in een scherpe spits gelyk een naald. Een andere soort is mede rond, platter dan de voorgaande, recht als de wervel van een spil, zyne voeten zyn een lid van een vinger lang, en gekartelt, de kroontjes in kringen boven malkander gezet, aardig om te zien. Een van de eerste soorten, in eene der regenmaanden, Augustus, gevangen, hadde omtrent 60 vingers zoo groote als *Ondervinding van den Schryver.* kleene, welke alle in 't water zonken en plat neêrlagen; dies te onderzoeken staat, of zulks de veelvuldige Regen veroorzaakte, want van de uitgeverste en gedroogde begonden 'er veele naderhand over eind te staan; zoo deden ook de vingers van de eerste of tweede soort, die gevonden wierden in de maagen van eenen grooten Opblazer. De kroontjes *Zie de Plaat* XIII. *letter* A. in den mond van een Zeeappel, bestaan uit 25 of 30 beentjes, die van malkander gaan, waar van de 10 grootste de vyf tanden uitmaaken.

In den jaare 1689, den 19 van Sprokkelmaand, heeft een Noordwesten storm die 8 dagen duurde, de Moorsche Tulbanden in menigte opgeworpen, die men anders in den Amboinschen Inham zelden ziet. Wanneer een vinger gebroken word, groeit

het

het overige stompje aan zyne wratte vast, beweegt zich niet meer. Zommige vingers zyn voor afgesleten en worden krytachtig, waar mede men dan op een lei schryven kan, als met een griffie.

De Echinometra Digitata Prima, *staat verbeeldt op de Plaat* N°. XIII. N°. I. *en* II. *is de zelve, met zyne pennen of voeten, in hunne onderscheide soorten afgebeeldt met de letteren* D, D, D.
De Echinometra Digitata Secunda, *of tweede soort, die noch wonderlyker is als de voorgaande, is verbeeldt op de zelve Plaat met* N°. III, *en* IV. *is de zelve met hunne pennen of voeten, waar van drie soorten zyn aangewezen met de letteren* E, E, E.

XXX. HOOFTDEEL.

Van den Echinometra Setosa: Bœlu Babi.

DEze Zeeappel is kleender van schaal dan de beide voorgaande, anders van gedaante als de *Echinometra Secunda*, ook dunder en platter van schaal, en kleender van wratjes, waar tusschen 'er noch veele staan die minder zyn. De grootste schaalen zyn als een vuist of handkaasje, overal bezet met lange pylen, van 4 tot 6 en 7 duimen lang, in de dikte van een Naainaalde, doch voor zoo spits toeloopende als een verkensborstel. Andere tusschen beide korter, en zoo dun als haairtjes. Zy zyn zwart bruin, zommige vuilzwart, regt, styf, doch zoo brokkelig, dat, zoo dra men 'er tegen stoot, zy afbreeken: aan de zyden zyn ze van onderen tot boven overdwars gekerft als een fyne schroeve, en ruig in 't aantasten. Hy heeft geene zonderlyke Eyeren, en word voor onbequaam tot de kost gehouden. *Echinometra Setosa.* *Zyn gedaante.* *Zie de Plaat* XIII. N°. V. *Is onnut tot spyze.*

Hunne naam in 't Latyn is *Echinometra Setosa*, of *Echinus Setosus*, Maleits *Bulu Babi*, Amboins *Haburu* en *Hahulu*, alle naar de gelykenisse van Verkensborstelen: op Leytimor hiet hy ook *Maccariwan*, dat is, iets 't welk een gelach verwekt als hy iemant raakt; doch meer by de omstanders, dan by den lyder. *Zyn benaming in verscheide taalen.*

Zy houden haar op vlakke zandige stranden, daar weinig steenen zyn, en zomtyds met troupen by malkander, inzonderheit als'er, by aflopend water, eenige vlakke kuilen in 't zand blyven staan. Dit snoode ongedierte maakt de stranden overal zorgelyk, inzonderheit voor die hunnen kost, by aflopend water, daar op moeten zoeken, en omtrent een voet diep in 't water gaan, voornamentlyk by nacht, wanneer men onvoorziens tegens dit dier aanloopt, of daar op trapt, meenende dat het een steen is. Want zoo dra men de scherpe pylen aanraakt, of den voet slegts daar op begint te zetten, zoo heeft men de spitzen van de pylen in de huit, die dan straks afbreeken, en groote pyn verwekken. Het is my zelfs gebeurt, dat ik by Maaneschyn in 't Zeewater wandelende, en eenige Rariteiten onder de klippen zoekende, daar ik noch al wel op dit ongedierte verdacht was, en dieshalven zagtjes voelde onder de klippen, echter twee of drie van deze pylen in myn hand kreeg, schier eer ik voelde dat ik iets aanraakte, want ze staan rondom het dier uitgerekt, als aan een Egel of Yzer varken dat zyne borstels opzet. De heeling van deze steeken is, dat men het gequetste lidt zagtjes kloppe, dat het half besterve, en de stukken van den pyl gansch gemorselt worden; daar na het lidt over 't vuur warm maake, zoo heet men het lyden kan; of, zoo gy 't hebt, smeert een papje daar op van de grauwe *Crusta Accarbary*, 't welk de pyn verdooft, maar het lidt moet men evenwel kloppen om den pyl te vermorsselen. De doppen worden niet bewaart, om dat ze te bros zyn: zomtyds bewaart men de dikste pylen die de dikte van een Zeilnaalt hebben, en onder aan mooi gekartelt zyn met kransjes, doch de langste spits moet men afbreeken, en dit zyn dan Zeenaalden. Over dag kan hy zyne pylen neêrleggen, onder water als de Zonne schynt; dit doet hy ook als hem een hand genaakt, die met gewreeve Gember bestreeken is, dat men *Waar gevonden worden.* *Zyn gevaarlyk te vangen.* *Hulpmiddel hier teegen.* *Hoe men die vangen moet.*

hem zonder schade handelen kan; gelyk de Gember ook de pyn geneest die men van zyne steeken bekomt.

2 Soort. De tweede soort is groot en plat van schaal, met korte pennen voorzien, die zoo vinnig niet steeken als de voorgaande, en hunne pennen zyn veel korter, die voor Rariteiten konnen bewaart worden.

Echinometra Setosa. *Zie de Plaat* N°. XIII. N°. V. *welkers pennen heel dun en fyn zyn, waarom zy ook Zeenaalden by ons genoemt worden.*

XXXI. HOOFTDEEL.

Van den Echinus Sulcatus. Doodshoofden.

Echinus Sulcatus, verschilt van de voorgaande. Haar gedaante. Zie de Plaat XIV. *letter* C.

DEze soort van Zeeappelen wykt wat af van de gemeene gedaante, want dezen *Echinus* is wel mede uit den ronden langwerpig, maar heeft een gemengt fatzoen van een Zeesterre. Immers op den rugge ziet men de verdeeling van eene sterre, met 5 ongelyke straalen, die vol gaatjes zyn, en daar op veele korte voetjes veel stekelyker als borsteltjes. De schaal is witachtig, omtrent de Sterre grauwachtig, dun en zeer breukzaam, zoo dat men ze qualyk handelen kan; aan den eenen hoek van de kanten heeft ze een rond gat, daar qualyk een pink in kan, 't welk de mond is. By den anderen hoek onder aan den buik, hebben ze een ander gat overdwars, wiens eene lip naar den buik wat verheven is, zynde de doorgang van de uitwerpzelen; zoo maaken ook de drie langste straalen van de sterre op den rug drie vooren. Hy word zelden gevonden, heeft noch geen byzondere naam, daarom ik hem by provisie *Echinum Sulcatum* noeme; onze Nederlanders noemen hem Doodshooftje. Zyn schaal in den regen gezuivert en gedroogt, word onder de Rariteiten bewaart.

2 Soort. Haar gedaante. Zie de Plaat XIV. *letter* D.

Noch een tweede soort hier van is wat kleender van dop, uit den ronden, mede langwerpig, en boven een dwarsvinger niet hoog, zonder sterre of vooren op den rugge, maar met eenen gewoonen mond onder aan den buik. De dop is met veele kleene korreltjes bezet, en daar op kleene en digte stekeltjes als stukken van borstelen, grys en glimmende als *Amianthus*, die hy in 't water opregt, maar uitgetrokken neêrlegt. Als men hier op trapt, of de handen daar aan steekt, verwekken ze eenen kleenen brand, jeuken in de hand, en maaken 't lidt rood zonder pyn. De dop heeft aan den eenen kant een rond gat, 't welk zyn mond is, zoo dat het voorgaande zynen uitgang is.

En waar gevonden worden.

Men vind ze veel in den Amboinzen Inham in de Rivier *Weipitoe.*

Echinus Sulcatus, *By ons genaamt* Doodshoofd. *Zie de Plaat* N°. XIV. *letter* C. *een tweede soort letter* D. *die ook* Slange Eyeren *wegens haar gedaante, genoemt worden. Wy hebben hier noch toegevoegt een gemarmerde, aangeweezen door* N°. I. N°. 2. *is een witte, doch wat uit den grauwen. Alle deeze zyn uit het Kabinet van den Heere Doctor* d'Aquet, *en* N°. 3. *is ons toegevoegt door den Heere de* Jong, *welke alle wy, om haare verscheidentheit, noodig oordeelden hier by te voegen.*

XXXII. HOOFTDEEL.

Van den Echinus Planus. Pannekoeken en Zeeréalen.

Echinus Planus. Zyn 3 soorten. 1 Soort.

DEze *Echinus* wyffelt mede tusschen een Zeeappel en een Zeesterre, dies hy onder beide kan getrokken worden, waar van ik drie soorten aangemerkt hebbe. 1. De eerste, die men Zeeréalen noemt, is rond, in den *Diameter* een hand breed, aan de kanten dun, in de midden een schaft dik, witachtig of

of licht grauw. Op den rug vertoont hy een vyfstraalige Sterre, die wat ingezakt is, en met veele kerven geteekent; in de midden of het *Centrum* een pas merkbaar kleen gaatje, en op den buik ook een kleen rond gat, 't welk de mond is, van daar loopen ook vyf vooren zig in de rondte verspreidende. Hy is met weinige en korte stekeltjes bezet, meest op de straal van de sterre, en ook aan den buik met noch kleender, zoo dat hy geenen zonderlyken gang in Zee maakt, latende zig door de baaren van de eene plaats naar de andere dryven. *Hunne gedaante. Zie de Plaat XIV. letter E.*

Van deze soort vind men een groot en raar slag, zeer dun en plat, 5 en 6 duimen lang en breed, in de midden omtrent een schaft dik, alwaar men op den rug een Ster ziet van 5 straalen, omtrent een lidt lang, waar van de voorste de langste is; de twee agterste loopen naar twee keepen of inhammen, die wel twee leden van een vinger diep zyn, als of 'er twee riemen uitgesneden waren, aan de ouden geopent, maar aan de jonge geslooten; de jonge zyn paers, de oude van aschgrauw en donker paers gemengt. Hunne voetjes zyn korte haairtjes of stekeltjes, waar mede zy onder water redelyk ras voortgaan, maar als hen 't water ontgaat, blyven ze op een plaats stil leggen. Men vind ze op de vlakke zandstrand, by de Rivier *Weynitoe* op Leytimor, in de maanden November en December. Hier van worden 'er ook zommige, doch zeer zelden, gevonden, die vyf uitgesneede keepen hebben, gelyk de voorgaande maar twee; doch deze keepen zyn aan de randen toegegroeit. *Een andere van deze soort. Zie de Plaat XIV. letter F. Haar grootte.*

De tweede soort is dikker van schaal, uit den ronden wat hoekig, met twee langere zyden, niet qualyk een Ruiters schildje gelykende. Boven op den rugge heeft hy mede een Sterre, en aan den buik een ronde mond, overal bezet met korte groenachtige stekeltjes. De schaal is witter en vaster dan de voorgaande; aan den buik is hy wat ingedrukt met vyf vooren, en op den rug wat verheven, daar de straalen vol gaatjes zyn. *2 Soort. Haare gedaanten.*

De derde soort zyn de Zeeschellingen, schier van 't zelfde maakzel, in de grootte van eenen Hollandschen Schelling, en een schaft dik, meest rond of een weinig hoekig, als of ze mede een schildje wilde afbeelden. De buik is ingedrukt, en aan de kanten is hy altyd dikker, op den rug met een sterre, en overal bezet met diergelyke korte stekeltjes. Men vind ze by meenigte op de vlakke stranden van de *Oeliassers*, en hebben geen gebruik, als dat men de mooiste tot Rariteiten bewaart, wanneer men ze eerst in den regen legt, tot dat alle de stekeltjes afvallen, zynde de twee laatste soorten harder en langduuriger van schaal, doch de eerste is wel zoo raar en zoo mooi. *3 Soort.*

Hier toe behooren noch eenige Steentjes, die men in de *Uliassers* tusschen de Zeeklippen vind, hebbende de grootte van een stuiver, doch aan den eenen kant met een uitsteekend hoekje, daar een gat doorgaat, als of men ze tot voorhangzels gebruiken zoude. De onderste zyde is glad en effen, maar de bovenste is hol, vol scherpe straalen die Sterrewys staan, als de knoopen van zommige koraalboomtjes. Daar is geen ander leven aan, als dat men ze met een slymerig vleesch, de qualle gelyk, bekleedt vind, 't welk straks wegrot als men ze in de lucht legt. *Waar gevonden worden. Zie de Plaat XIV. letter H.*

De eerste soort, of eigentlyk Pannekoeken, worden 6 of 7 vinger breed bevonden, meest rond, en hebben aan den eenen kant twee inwyken, als of 'er stukjes uitgesneden waren, gelykende niet qualyk het overleer van een schoen, als het de Schoenmaker uitsnyd; ik heb 'er ook gevonden van 5 zulke inwyken, doch die ziet men zelden.

Echinus Planus, *of wel* Pannekoeken *by ons genaamt, hier van geeft de Schryver deeze drie afteekeningen, welke verbeeldt zyn op de Plaat* N°. XIV. *met de letter* E. *die ook een* Zeeréaal *genoemt word. De letter* F. *is eygentlyk de groote* Pannekoek, *van welke noch verscheide kleinder soorten gevonden worden, en een voorbeelt hier van is by letter* G. *Uit het Kabinet van den Heere Doctor* d'Aquet, *hebben wy 'er noch twee bygevoegt, doch heel raar, welk eene verbeeldt staat by letter* H. *zynde deeze steenig, hart; en de ander met de letter* I. *hebbende om zyn halve rondte uitsteekende punten, waarom hy de* Zonnestraalde Pannekoek *genaamt word.*

XXXIII. HOOFTDEEL.

Van de Limax Marina. Zeeslekke.

Limax Marina. Verscheide soorten. *1 Soort.* VAn de *Limax Marina* heb ik de volgende soorten ontdekt. I. De eerste is als een regte Wegslakke, langwerpig, rond of ovaal, vier dwars vingers lang, en twee breed, beneden vlak, en boven half rond. De rug is bedekt met zwartachtige en weeke doornen, daar onder leggen 7 of 8 halve kringen als nagels, of als de leden van een Pantzier aan de schootjes, zwart, hoornachtig van substantie, digt tegens malkander gevoegt, doch zoodanig, dat ze het dier naar zyn believen buigen kan. Van onderen is ze t'eenemaal gelyk de Schulp *Lopas*, of Klipklever, te weeten, zy heeft een geel taai en slymerig vleesch, omgeeven met eenen gefronsden rand, ligter van koleur. Daar mede hangt zy zeer vast aan de Zeeklippen op onbewoonde stranden, inzonderheit by den droogen rysthoek *Siël* genaamt, zynde de Zuidelykste snuit van kleen *Ceram*. Men moet ze met gewelt van de klippen aftrekken, en dan rollen ze zig in malkander als een Egel. Zy hiet in 't Ambois *Kokohot*, op Loehoe *Talluul*, en word by de Inlanders gekookt en gegeeten.

Haar gedaante. *Zie de Plaat X. N°. 4.*

2 Soort. II. *Limax Marina Verrucosa*, heeft mede de gedaante van een kruipende Wegslakke, doch is dikker en bultiger, op den rug met groote wratten bezet, zonder schild of doorn. Men vind haar mede aan de Zeeklippen; omtrent den voorschreven hoek, of op eenzame stranden daar groote steenen leggen. Zy blyft lang op eene plaats, gelyk de *Lopades*, weshalven men de plaats waar ze aan de klippen zitten, kaal en effen bevind; men vind ze ook onder aan de klippen hangen, zelfs daar ze met zand bedekt zyn, gelyk de Ezeltjes (*Azelli*) in de Wynkelders onder de steenen. Voor aan 't hooft steekt zy twee lange horens uit, waar mede zy in 't kruipen den weg zoekt, gelyk alle Wegslakken. Zy hiet in 't Ambois *Ulayl* en *Ulael*.

Waar gevonden worden.

Tylos, by *Plinius*, is een slag van *Azellus*, alzoo genaamt van de weerachtige, (*Calleuze*,) hardigheit des Vleeschs, waar door hy misschien een van deze *Limaces*, of Zeeslakken verstaat.

3 Soort. III. *Limax Tertia*, is anders niet dan een klomp, meer rond dan langwerpig, met een geelachtig taai vleesch, gelyk het voorgaande geil van reuk, anders niet op den rugge hebbende dan een wit beentje, wat grooter dan een dubbeltje, met eenen uitsteekenden krommen hoek, maakende schier de gedaante van een ham.

Haar gedaante. *Zie de Plaat X. N°. 5.*

En waar gevonden worden. Zy groeit op vlakke stranden voor het Kasteel Victoria, en is goed om te eeten, doch is meer by de *Panegeijers* geacht, dan by onze Amboneezen.

Van deze voorgaande noch twee soorten. Daar zyn noch twee andere soorten, meest uit een klomp vleesch bestaande, waar van de eerste een rond schildje, als een vlak schoteltje, draagt.

De andere heeft een langwerpig schildje, schier vierkantig, als een Ambois schild, een halven vinger lang, en een kleenen vinger breed. Beide worden ze mede onder Rariteiten bewaart.

Limax Marina, *of de* Zeeluis, *staat verbeelt op de Plaat* No. X. N°. 4. *en de* Limax Tertia, N°. 5. *Van de andere hebben wy geen afbeelding; doch* N°. 6. *is hier by gevoegt, om dat die meede tot dat geslagt behoort.*

XXXIV. HOOFT-

XXXIV. HOOFTDEEL.

Van de Stella Marina: Bintang Laut.

VAn de *Stella Marina* heb ik de volgende ſoorten aangemerkt. *Stella Marina.*

I. De gemeene ſoort heeft vyf voeten, in de gedaante van een vyfſtraalige Sterre, want de ſtraalen noemt men in 't gemeen de voeten, daar men takken behoort te zeggen, want ieder tak is vier of vyf duimen lang, rond, en dik als een duim, boven glad en hoogblauw; of met laage wratjes bezet, van onderen witachtig, alwaar men in ieder tak in de lengte eene opening of ſcheuring ziet, doch digt geſlooten, en by den mond als in een *Centrum* t' zamen ſtootende, zynde anders daar aan geen kennelyke mond. Uit deze ſcheuren, als men ze omkeert, vertoonen zich ontelbare kleene voetjes, die het dier dan uitſteekt, dan intrekt. Als ze al te zamen uitſteeken, gelyken ze wel een Duizendbeen. Men vind 'er ook onder die 6 takken hebben, te weeten, twee kleene en drie groote; doch deze zyn kleender en grauwer. Zy maaken eenen langzamen gang onder water, daar men ze ſchoon blauw op den grond ziet leggen, en zomtyds word men ſchielyk gewaar, dat ze zich onder de groote klippen verbergen, 't welk zy niet kruipende doen, maar in 't zeewater vlottende. Van binnen is een hardachtig waterig vleeſch, hebben geen onderſcheidene leeden, en rieken zeer ſterk naar 't zeewater; en als men ze hart handelt, veroorzaakt zulks eenige jeukte in de hand. *De eerſte ſoort. Beſtaat uit vyf takken. Waar in veel kleine voetjes geplaatſt zyn.*

Haar naam in 't Latyn is *Stella Marina*, in 't algemeen. *Belg.* Vyfvoet en Zeeſterre; in 't Maleits *Bintang Laut*; Amboins, op Hitoe, *Saſanna*: de algemeene Naam *Sannawaru.* *Haar naam in verſcheide taalen.*

II. *Stella Marina Minor*, is pas zoo groot als een vlakke hand, de takken zyn plat, op den rug gegranuleert, lichtgrauw, of witachtig, anders van 't zelfde maakzel als de voorgaande; word gevonden in ſtille baaijen en vlakke ſtranden, als in den Amboinſchen Inham, by den hoek *Martyn Fonſo.* *2 Soort. Waar gevonden worden.*

III. *Stella Marina Quindecim Radiorum*, word zeer zelden gevonden; is 4 en 5 duimen breed, rondom in 12 of 14 takken verdeelt, die niet alle van gelyke lengte zyn, een ieder heeft in de midden een lidt dat hy buigen kan, omtrent een lidt van een vinger lang, ros van ſchaal, en bezet met ſcherpe ſtekelen, omtrent de nagel van een vinger lang, mede ros als of het een Zeeappel was; beneden ziet men aan de takken een ſcheur, en daar in byzondere kleene voetjes. Zy houd zich in de diepte van de Zee, daar het vol grove ſteenen is, gelyk de ſtrand van *Laricque*, alwaar zy *Hulupana* hiet. Als men zig in haare ſtekels quetſt, verwekt zulks eenen grooten brand en zwaare pyn, daarom zy ongemoeit gelaten word. Men kan haar echter hart droogen en bewaaren, zonder dat haare ſtekels afvallen. *3. Soort. Heeft meerder takken dan de voorgaande. Waar zy zig ophoud.*

IV. *Stella Marina Quarta*, is de grootſte van allen, 8 en 9 duimen breed, mede in 5 takken verdeelt, die beneden vlak zyn; boven loopen ze met een verheven rug toe, ros van koleur, die bezet is met hooge zwarte wratten, hard en ſpits als ſtompe doornen; van onderen aan de takken ziet men beſcheidentlyker de lange ſcheuren, die met gezaagde kanten ſluiten als het Bekkeneel, daar hy ontelbare pootjes uitſteekt, week, buigzaam, en voor met een knopje gelyk de Slakkehorentjes, waar mede zy niet alleen haaren gang maakt, maar ook haar voedzel zoekt, zoo dat deze vyf ſcheuren haar voor vyf monden dienen. Als men dit dier van boven ziet, gelykt het zeer wel een hard gebakke Paſtei, met zwart gebrande knobbeltjes en kanten. Men kan geen leven aan dit dier beſpeuren, dan aan de uitgeſteekene voetjes, want de takken ſtaan ſtyf, en men ziet het geen beweging op den grond maaken, al raakt men 't aan. Als men 't opdroogen wil, moet men 't eerſt in verſch en *4 Soort. De grootſte van allen. Haar gedaante.* *Zie de Plaat XV. letter A.*

warm

warm water leggen, tot dat de brakkigheit uittrekke, en dan in de heete Zon of in den rook droogen, zoo kan men het een tyd lang bewaaren. Maar by regenachtig weêr, of als het vochtige lucht raakt, valt het ligt van malkander.

Haar benaming in verscheide taalen. Haar naam in 't Latyn is *Stella Marina Quarta & Artocreas Marinum: Belg.* Zeepasteitjes; in 't Amboins *Safanna*, als boven.

Men vind ze veel op *Cerams* Noordkust voor *Assahudi*, en op *Bonoa*; als ook in het binnenste van den Amboinschen Inham.

5 Soort. V. *Stella Marina Quinta & Scolopendroides*, is de kleenste, doch levendigste onder alle Zeesterren, afzienlyk van gedaante, want het Lichaam is kleen en plat als een Spinnekop, boven aschgrauw, glad, en met vyf vooren afgedeelt, boven op maar met een velletje bekleed, van onderen schaalachtig, uit den ronden vyfhoekig. Hier aan staan vyf lange en smalle takken, van enkele wervels t'zamen gezet, naar alle zyden buigzaam, als of het vyf lange wormen waren, aan de kanten met twee rygen steene voetjes bezet, die haar t'eenemaal de gedaante geven van een Duizendbeen, zoo dat men ze daar voor aanzien zoude, als men het lichaam niet ziet. Onder aan de takken ziet men geene scheuren, gelyk aan de voorgaande, alleenlyk van den mond gaan vyf korte scheuren uit. Het dier kan deze takken naar alle kanten ras beweegen, gelyk de Zeekat haare armen, en maakt daar mede ook eenen rassen gang, dezelve met veele bogten voortwerpende, en dan het lyf natrekkende. Als men een tak aanvat, kruipt het dier weg, en laat 'er een stuk van in de hand; ook is het wonderlyk om te zien, dat deze takken in veele stukken gekapt, zig alle noch lang beweegen, gelyk de afgekapte staerten van de Haagdissen. Maar als het geheele dier begint te sterven, krult het zyne takken over 't hooft in eenen bol, en sterft zoo in malkander gerolt; in 't lyf vind men niets vleeschagtigs, maar alleen een zwart bloed, is daarom ook tot de kost onbequaam.

Zie de Plaat XV. letter B. en C.

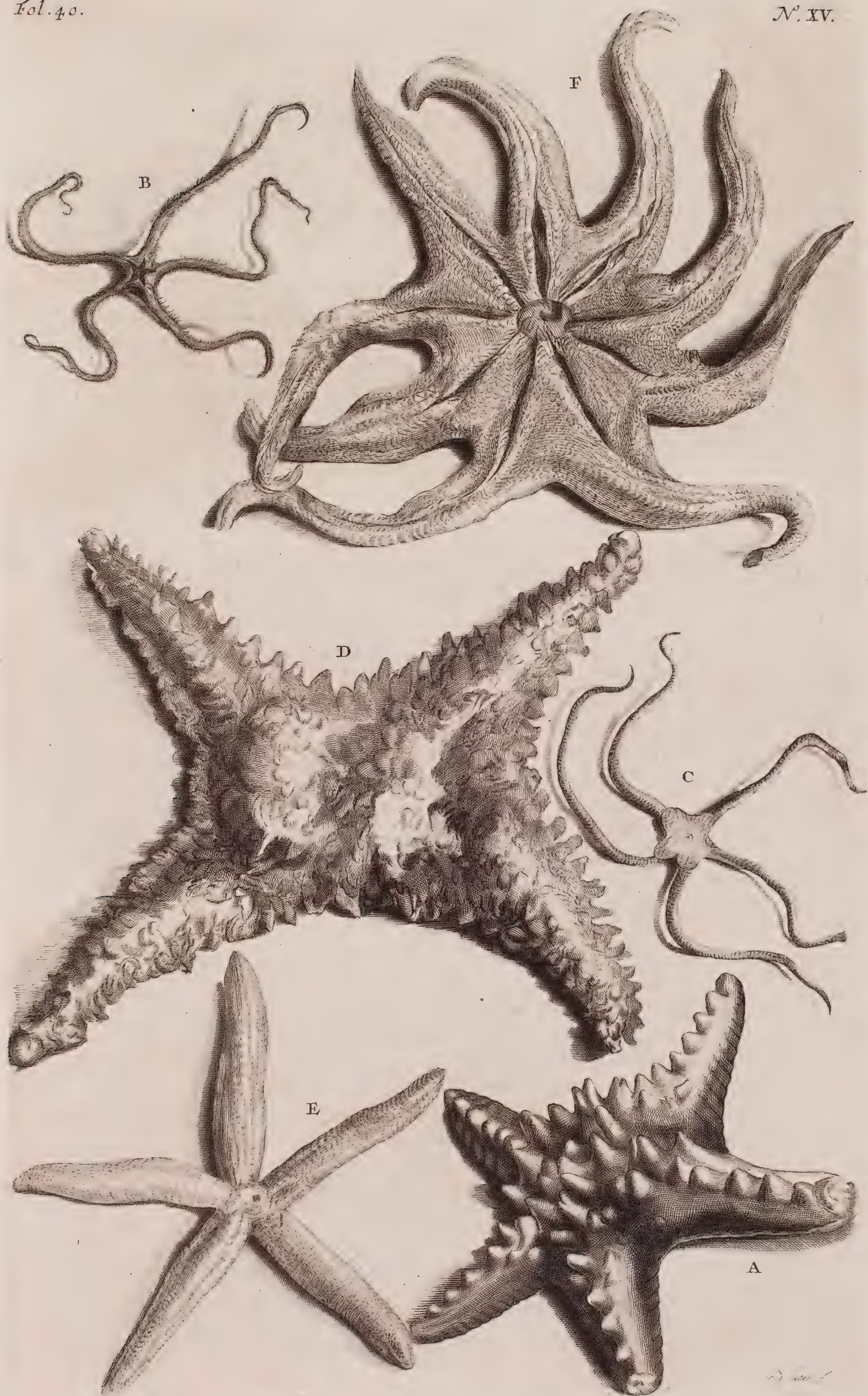
Haar benaming en waarom. Haar naam is *Stella Marina Scolopendroides*; in 't Ambons op Hitoe, *Sanna Waru manuhulu*; iets dat naar Vogelpluimen gelykt, verstaande daar mede de dunne pootjes aan de takken.

Waar gevonden worden. Men vind haar op steenachtige stranden, daar men qualyk een steen kan opligten, of men vind ze daar onder, weetende zich ras te verbergen en weg te kruipen; men ziet 'er schier niets aan dan straalen of takken, zoo dat men meenen zoude het een party Duizendbeenen te zyn, 't geen ieder een vervaert maakt om haar aan te tasten.

De Zeesterren zyn onnut tot spyze. Van alle de Zeesterren word niets tot de kost gebruikt, behalven dat ik zommige Inlanders van de Zuid-ooster Eilanden gezien hebbe, die de eerste, en vierde soort tot spyze bezigen, maar ik heb niet konnen ervaaren hoe zy die toebereiden; anders word *Doch dienen voor aas der Visschers.* 'er een Aas of *Ompan* van bereidt, 't welk zy in de Bobbers der Vischvuike leggen, om de Visch daar binnen te lokken; hier toe neemen ze alderhande Zeesterren, braaden die op koolen, stootenze, en vermengen ze met andere sterkriekende dingen, en binden dat in den buik van de Bobbers. In *Hist. Antill.* leest men aangemerkt te zyn, dat de Zeesterren in de *Caribische* Eilanden, als ze eenig onweêr voorzien, met haare *Hoe zy haar in storm bewaaren.* kleene pootjes veele kleene steentjes omvatten, zoekende haar daar mede te bezwaaren, of als met ankers vast te maaken, op dat ze van de Zeebaaren niet geslingert worden. Die van *Hoeamohel* bereiden ze tot de kost aldus: zy neemen die van de eerste of vierde soorte, snyden ze in stukken, en douwen 'er het zwarte bloed uit, kooken ze dan in water met eenige zuure bladeren, als *Condong* of *Tamaryn*, en laaten ze een paar dagen daar in staan; daar na schrapen ze de buitenste dikke of ruige huid af, snyden ze in kleene stukjes, en kooken ze nochmaals met *Santang Calappa*; waar na ze van hen gegeeten worden.

Stella Marina, *of* Zeestarren, *zyn veele soorten, waar van ons geene afbeeldinge zyn toegekoomen, dan die op de Plaat* N°. XV. *verbeelt staat met de letter* A. *die, om haare gedaante, ook* Zeepasteijen *genoemt worden. De* Stella Marina Scolopendroides, *is aangeweezen met letter* B. *die met doornen omzet is, en letter* C. *is een andere soort, doch geheel glad. Wy hebben hier, om haar ongemeenheit, bygevoegt eene vierstraalige, getekent met letter* D. *en eene vyfstraalige met letter* E. *beneffens eene negenpuntige, met letter* F. *die ons door den* Heere *Doctor* D'Aquet *zyn toegezonden, welke alle in 't leven 3 of 4 maal grooter zyn dan hier verbeeldt staan.*

XXXV. HOOFT-

B
F
D
C
E
A

XXXV. HOOFTDEEL.

Van het Caput Medusæ: Bœlæ Aijam.

Dit Monstreuze Zeedier behoort mede onder de Zeesterren, vreeslyk van aanzien, en niet ligt om aan te tasten voor die geenen, die het nooit gezien hebben, waar van ik twee soorten beschryven zal. *Caput Medusæ. Zie de Plaat XVI. letter A.*

I. Het eerste heeft het Lichaam of het hooft mede als een Spinnekop uit den ronden wat plat, en eenigzins vyfkantig, omtrent een duim breed; de dop is harder dan aan de Zeeappels, boven met een weeke huit bedekt, onder met een langwerpige scheur, 't welk de mond is, bezet met veele voeten. Dit Hoofd verdeelt zig voor eerst in 5 paaren of 10 enkele Takken, waar van twee en twee een gemeenen oorsprong hebben, en met hunne t'zaamenvoeging het voornoemde hoofd maaken, zoo dat het zelve geen byzonder Lichaam is. Ieder tak verdeelt zig in 3 andere, en de zelve wederom in 4 of 5 dundere, zynde de geheele tak ruim een hand lang. Alle deze takken of straalen zyn van ontelbaare steenachtige Wervels t'zaamen gezet, naar alle kanten beweeglyk, gelyk de baart van een Zeekat. Van onderen ziet men in twee reijen ontelbaare kleene witte voetjes, fyn gekartelt, met een geel nopje voor aan, als of het draadjes van een bloem waren, waar mede dit Beest zynen gang verrigt, zoo yslelyk van gedaante, dat men 't voor een klomp van Duizendbeen of kleene Slangetjes zoude aanzien. De gemeene koleur van beide de beesten, is ros, doch men vind 'er ook koolzwart, groen, grauw en geel; het binnenste is niet te onderscheiden in zeekere deelen van ingewanden, maar legt verwart, meest gelykende het geele vleesch van de Mosselen. Onder water gelykt het een wyt uitgebreide bloem, en als men 't opligt, laat het zyn getakte voeten allegaâr nederwaarts hangen, maar uit het water getrokken zynde, sluit het zyne takken opwaarts, slaande de zelve om de hand des geenen die het by den kop vat, die daar over niet weinig verschrikt, meenende dat hy eenig dood Zeegewas aanvat, 't welk zig dan zoo schielyk om zyn handen slaat. Het besterft ook zoodanig met alle de takken opwaarts in een bol gesloten, gelykende alsdan 't hoofd van een kool (*Brassica*) die zig sluiten wil; men kan het echter niet lang bewaaren, dewyl het zoo bros is, en van enkele Wervels lossélyk aan malkander hangt. Het houd zig in de diepten op, daar veel koraalsteenen zyn, en men vind het gemeenlyk om de Zeeboomtjes geslingert, doch word weinig gevonden. *1 Soort. Omstandig beschreeven. Vertoont zig onder 't water als een bloem. Waar zy haar houden.*

II. *Caput Medusæ Secundum*; is noch zeltzamer en wonderlyker dan het voorgaande, doch meest in meerderheit der takken daar van verschillende; want de middelste kop, die mede het lyf van een Spinne verbeeldt, is voor eerst verdeelt in 5 paaren of 10 hoofdtakken, die niet boven een dwars hand lang zyn. Ieder der zelven verdeelt zig in twee andere, die een voet of $1\frac{1}{2}$ lang zyn, doch de eene is altyd langer dan zyn naaste. Elk van deeze verdeelt zig wederom in 20 of 24 kleender takjes, die verwisselt tegens malkander staan, en dezelve eindelyk weder in andere dwarsdraadjes, alle van steenachtige, doch brosse wervels t' zaamen gezet, en naar allen kanten beweeglyk. Alle de mindere takjes zyn ruig van onderen, door welke het voortkruipt, want ze hebben geene voetjes, echter weet het alle zyne takken zoodanig uit te breiden en voort te zetten, dat ze malkanderen niet in den weg zyn. De kop heeft van onderen een rond gat, 't welk zyn mond is, rondom het welk veele kleene tandjes staan; behalven dit noch 5 scheuren by den oorsprong der hoofdtakken, die hem mede voor monden dienen. Het lyf is bedekt met een gladde huid, en de schaal veel weeker dan aan 't voorgaande. Binnen ziet men diergelyke 5 bloedzakken en eyeren gelyk aan de Zeeappels, doch veel kleender; de eyeren zyn geelder of schier roodachtig, harder dan *2 Soort. Noch zeltzamer. Hunne gedaanten. Hebben eyeren als de Zeeappels.*

dan aan de Zeeappels, en de maagen moet men onder de 5 Hoofdtakken zoeken. Het houd zig mede in de diepte op, onder en aan de groote Koraalsteenen, daar het zyn takken in de rondte uitbreidt, beslaande een plaats wel vier voeten in den *Diameter*; gemeenelyk hangt het lyf aan de klippen, en de takken slingert het om de naaste Zeeboomtjes die het zomtyds bedekt houd, inzonderheit die soorte, die wy *Lib.* 12. van ons *Herbarium*, *Pseudo Corallium rubrum* genaamt hebben. Het komt zelden voor den dag, en de Scheepslieden haalen het zomtyds met hun anker op, daar dan niemand zoo stout is die dat vervaarlyke dier durft afneemen, vreemt toeziende, als 'er een oud *Orang Lamma* onder is, die het met de handen durft aantasten, en dat het zyn takken om de zelve slaat, en nochtans niet bezeert. Het uitgetrokkene krult al zyn takken en loofwerk, over 't hooft in een bol, als een sluitkool, en besterft aldus, doch duurd mede niet langer dan de naaste Regenstortingen, wanneer het in stukken van malkander valt, of men moet het geduurig in den rook laten hangen.

En kunnen niet veel bewaart worden.

Haar benaming in verscheide taalen. En waarom.

De gemeene naam van beide is in 't Latyn *Caput Medusæ*, dewyl ik niets anders weet, 't geen met dat Slangenhoofd zoo wel overeen komt als dit dier. In 't Maleits *Bulu Aijam*, naar 't Amboinsche *Manuhulu*, dat is, Hoenderveeren, waar mede ze de veelvoudige takken dezes beests vergelyken, doch dezen naam is in 't voorgaande Hoofddeel ook gegeven aan de *Stella Marina Quinta* of *Scolopendroides*, die met dit dier eenderlei slag is.

Worden van d'Inwoonders tot spyze gebruikt.

De Inwoonders van *Hitoe* en *Hoeamohel*, gebruiken het zomtyds tot spyze, neemende daar toe de tweede of grootste soorte, waar van ze alle de fyne takken weg smyten, en kooken daar van niets dan het middelste lyf, met de naaste hoofdtakken; daar in de maagens verborgen liggen, waar van ze dan niets dan de Eyeren nuttigen. Andere braden het slegts op koolen, en zoeken dan de Eyeren daar uit.

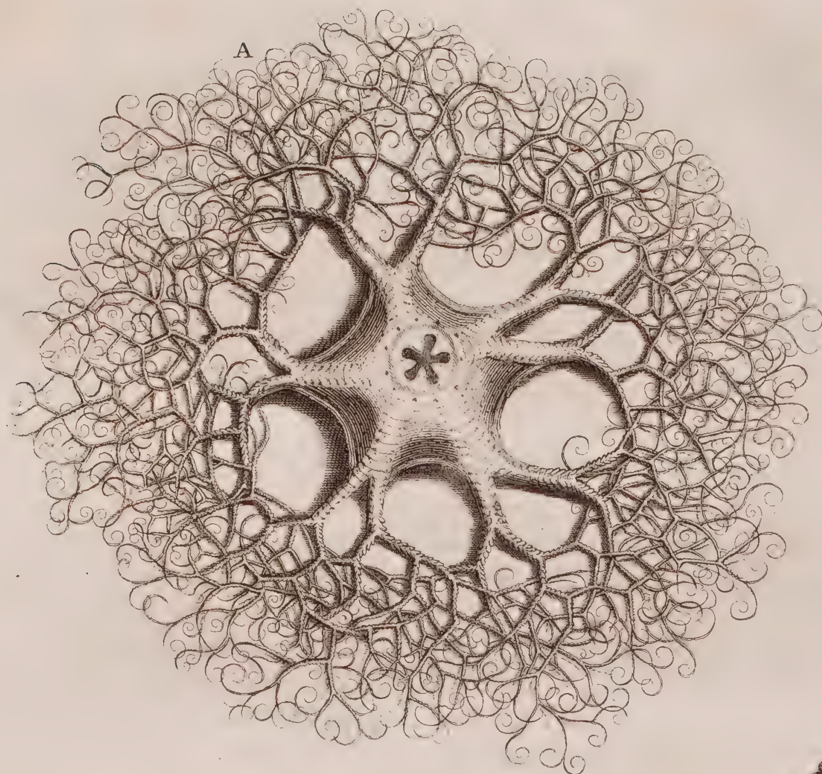
Gedroogt zynde verbeeldt zy de roos van Jericho.

Als men van de eerste soorte eenige kleene vind, die haare takjes ordentelyk opwaarts sluiten, en het hart opdroogen konnen uitstaan, gelyken ze zeer wel de zoo genoemde roos van Jericho, zoo dat men ze eenen onweetenden daar voor verkoopen kan.

[Ca]put Medusæ. *Onder alle Schepzelen die my voorgekoomen zyn, is deze wel 't wonderbaarlykste; 't is een dier 't geen den nauwkeurigen aanschouwer verbaast moet doen staan, en zeggen: Heer, hoe wonderlyk hebt gy alles gemaakt! Deeze Zeestar te verbeelden, is byna onmogelyk, om haare veelheit van leeden, die gedroogt zynde zoo verwart door een leggen, dat men niet dan eene afbeelding by gedagten daar af kan maaken: waarom de Schryver zulks naar behooren niet heeft kunnen laaten verrigten. De Heer* Doctor D'Aquet, *heeft uit zyn Kabinet ons een van deze toegezonden, die wy, zoo veel het doenlyk was, hebben verbeeldt, zie de Plaat* N°. XVI. *Letter* A. *en* B. *is een van haare vyf takken, welke tak zig aanstonts in tweên verdeelt, die ieder weder in tweên is gesplist; gaande zoo opwaarts tot eene tienwervige verdubbeling toe. Voor zoo veel wy hebben konnen bespeuren, komt een straal of tak uit te maaken* 512 *uiteinden, waar van wy in letter* B *maar eenige, om niet verwart te zyn, konnen vertoonen, en indien de andere, die nu afgebrooken staan, meede uitgeteekent ware, zoo zoude het niet anders dan eenen verwarden klomp voorkoomen. Deeze eene dan door vyf vermenigvuldigt, (want deze Star vyf zulke punten heeft) brengen t' zamen* 2560. *uiteinden voort, die alle zoo fyn als een draat gekrult, en om haar veelheit verwart, en door malkander leggen; dit nu zoo zynde, bevinden wy dat ieder punt of tak, altoos door twee opgaande,* 512 *uiteinden maakende, in zig besluit* 1023 *leeden, en de zelve door vyf vermenigvuldigt,* 5115 *leeden uitmaaken. Ieder lidt bestaat wederom in verscheide wervelbeenen, die alle onder rondachtig, boven plat, en op ieder hoek met een doorntje bezet zyn, verbeeldt met letter* C. *Ik heb dezelve nagespeurt, en bevonden dat ieder lidt, (die alle niet gelyk, doch hoe meer naar 't uiteinde, hoe langer zyn,) van* 10 *tot* 20, *ja in zommige heb ik 'er* 24 *getelt, die diergelyke wervelbeentjes hebben: als wy nu de zelve door malkander stellen op* 16 *stuks; zoo komen ze uit te leveren een getal van* 81840. *Dit is nu maar ten opzigt van het kleine* Caput Medusæ, *alhier door den Autheur beschreeven; deze die ik nagespeurt heb, is, zoo als zelve verwart lag, omtrent* 5 *of* 6 *duim lang, en meen, dat zoo de einden uitgestrekt lagen, het einde in zyn middellyn niet wel een voet zoude uitmaaken, zoo dat men hier uit besluiten kan wat 'er van een, die de Schryver den tweeden noemt, moet zyn. Ik heb noch een diergelyke gezien, die, naar ik my verbeelde, regt uit lag, wel drie voeten over 't kruis zou geweest zyn, en echter niet grooter van leeden dan deze voorgaande. Hier uit is te denken, indien de zelve maar* 3, *of vier leeden langer ware, hoe veel uiteinden, leeden, en wervelbeentjes dat die meerder uitmaaken zoude.*

Ik heb uit den mond van zyn Scaarsche Majesteit van Moscovien, wanneer hy my met zyne tegenwoordigheite vereerde, om myne liefhebbery te zien, verstaan, dat in de Caspische Zee veele van deze gevonden worden, en dat ook de manier van de zelve te vangen, met des Autheurs beschryving over een quam, namentlyk, dat met een stok op het dier in 't water steekende, het alle zyne takken om de zelve slaat, en wel vast houdende, zoo uit het water getrokken word: en noch naderhant, ten huize zynde van den Heer de Jong, *en in gesprek raakende*

met

B

met den Secretaris van zyn Scaarsche Majesteit, bevestigde die Heer het meede, met byvoeging, dat 'er veele, en heele groote in de zelve gevonden wierden. De Schryver zegt dat deeze Zeestarren niet wel te bewaaren zyn, doch ik geloof dat de heete Lugt aldaar, hier van de oorzaak is. Die ik ontmoet heb, was hart, en geheel gaaf; doch het kan wel zyn dat die uit een ander gewest, (daar de Lugt zoo veel bederving niet aanbrengt,) zal gekoomen zyn. Hy was heel wit, en die van den Heere Doctor D'Aquet; *uit den geelen grauw, 't welk my doet gelooven, dat deze twee, ieder van eene byzondere gestalte geweest zyn.*

XXXVI. HOOFTDEEL.

Van de Sagitta Marina: Sasappo Laut.

ZEepylen of Zeespatten zyn dunne stokjes, die men binnen eenen zekeren Worm op zommige zandige stranden vind, verdeelt in twee soorten: witte en zwarte. *Sagitta Marina. 2 Soorten, witte en zwarte.*

I. Witte Zeespatten zyn regte stokken, van een $1\frac{1}{2}$ voet lang, aan het eind qualyk een strohalm dik, en allengskens toesmallende, tot de fynte van een draad. Het dikste van dit stokje staat, tegens de gewoonte van zwaare dingen, boven, en het dunste onder, te weeten, in het lyf van eenen dikken Worm, die beneden daar aan hangt, noch wel een halve voet langer dan de pyl; in de gedaante van een buikworm, (*lumbricus intestinorum*,) naar beneden allengskens dikker, tot de dikte van een pink, en dan schielyk in een stompe spits eindigt. De pyl is doorgaans bekleedt met een week velletje, als met een scheede die aan den worm vast is, en heeft ter wederzyden een doorgaande zoomtje, van rood, geele en witte koleur, als of het franje was; in de gedaante van de lange, smalle Maccassaarsche Standaarden. De Worm is wit of vleeschverwig, zonder kringen; maar plat, en een weinig gestreept, van eene harde zenuwachtige substantie, binnen gevult met een vuil water, met weinig zand gemengt; deze Wormen groeijen op vlakke zandige stranden, en staan de pylen altyd regt over eind, by hoog water meest met de pylen boven den grond, doch met Zeewater bedekt, en zoo als het water valt, daalen ze mede in 't Land, en blyven niet boven 3 of 4 vingeren boven den grond uitsteeken. Dieshalven, als men ze hebben wil, moet men zulks met hoog water waarneemen, vattende het bovenste van den Worm, daar de pyl uitsteekt, en 't zelve met eenen ruk uittrekkende; want als men daar aan gaat waggelen, trekt de worm hoe langer hoe meer naar beneden. Boven water gehaalt zynde, verslenssen straks de franjen, aan de zyde hangende, dat men ze niet meer bekennen kan; men legt ze eenige dagen in 't versch water, of in den regen, zoo verrot de worm daar af, en men krygt eene witte pyl daar uit, die van een tot $1\frac{1}{2}$ voet, lang zyn, rond en niet geheel glad, en breeken zeer ligt; men zoud ze voor bezemstokjes aanzien. *1 Soort. Gedaante en grootte der witte. Heeft een worm om zig. Waar groeijen. Hoe gevangen. En gezuivert worden.*

II. De tweede soort is 2 en $2\frac{1}{2}$ voeten lang, waar van de kleenste helft, zynde de regte Worm, glad is, en in zand steekt, de rest naar boven toe, is aan de eene zyde bewassen met twee rygen kammetjes, als haanekammen, doch veel dunder, en uitgebreidt door veele fyne straalen, in 't rond staande, als vischooren, ook met subtile punten uitsteekende, digt boven malkander, en overdwars aan den worm, doch zoodanig, dat men met eenen vinger daar tusschen kan komen. In 't water staan ze mooi uitgebreidt als een bloeme, en verroeren zich, maar uit het water komende, sluiten ze zich naar boven toe tot over 't hooft heene, daar ze allengskens kleender worden. Als men onvoorzigtig deze stekels aanraakt, zoo gevoelt men eene hitte, en de hand word rood, daar op volgt een moeijelyk jeuken, waar na bobbeltjes opkomen, als of men door Bernneetels geraakt was, wel drie dagen duurende, maar als men ze van onderen opwaarts aanvat, gevoelt men niets dan hitte in de hand, waarom men ze dezer voegen moet aanvatten; *2 Soort. Haar gedaante. Die aanrakende verwekken zy groote pyn.*

vatten, de handen met zand eerst ruig maakende. Haare verwe is niet vleeschverwig gelyk de voorige, maar bleek blauw en grauw; by nacht geeven ze eenen vuurigen en groenachtigen slym van zich; de pyl is aan deze niet wit, gelyk aan de voorige, of Hitoeëzen, maar blauwachtig. Zy trekken zich niet verder in 't zand dan tot aan de kammen, en staan op het strand voor het Kasteel Victoria, digt aan den rand van 't laagste water, daar de wal begint af te gaan.

Waar gevonden worden.

Haar verscheide benaming.

Haar naam in 't Latyn is *Sagitta Marina*, *Belg.* Zeepylen en Zeespatten, in 't Maleits *Sasappo Laut*, dat is, Zeebezemstokken. Maccass. *Panadokki.*

Hoedanig in 't water zyn.

Zy worden gevonden op zoodanige stranden, die met het hoogste water niet boven een elle bedekt worden, en waar op met het laagste noch altyd wat blyft staan. De eerste soort vind men op Hitoe, op den strand van *Kaytetto*, de binnenkust van *Hoeamohel* by *Lokki* en *Laala*; als mede op *Macassar*; de tweede soort heb ik nieuwers gezien dan in den Amboinschen Inham, voor 't Kasteel Victoria. Aan de eerste of Hitoeësche soorte, heb ik ook niet ervaaren, dat ze zonderlyken brand of jeukte in de hand verwekken, hoewel ik ze by honderden uitgetrokken hebbe; ook hier niet opgelet, of ze by nacht zoodanige vuurigen en blauwachtigen slym uitgeeven gelyk de gekneusde Duizendbeenen, al 't welk de Amboinsche doen. Deze laatste in den regen en de zonne gebleekt, verliezen wel haare blauwigheit, doch worden nooit zoo wit als de Hitoeësche, waar van misschien de oorzaak is, dat de eene in witter en zuiverder zand groeijen dan de andere. Zy hebben geen gebruik dan dat men de schoongemaakte pylen tot Rariteiten bewaart, moetende in eenen Bamboes geslooten worden, op dat ze niet breeken. Zeekere *Maccassaar* heeft my nochtans voor een groot geheim geleert, dat deze pylen dienen om het grouwlyke *Maccassaarsche* gift uit de wonden te trekken, die door haare venynige spatten gemaakt worden, te weeten, als men een stukje van deze pylen in de wonden steekt, 't welk van zelfs daar in dringt, en het gift uitzuigt, dat men alsdan, met een draadje dat daar aan gebonden is, wederom uittrekt: zoo dat het schynt als of deze Zeepylen van de Natuur geteekent zyn, om dit gift te wederstaan. Want zy gelyken in de dikte en lengte zeer wel naar een *Maccassaarsche* spatte, daar het venynig hooftje noch niet aangevoegt is, en de stukjes trekken in de wonde, naar hunne voorige natuur, toen ze noch in 't zand stonden en nederwaarts trokken. De brand en de puisten die van de laaste soorte aan de huit opkoomen, als men ze hart handelt, of als ons de fyne steekeltjes van de kammen in de hand raaken, worden aldus geneezen. Neemt warme assche met zuur Limoensop gemengt, wryft daar mede de handen een reis of twee, tot dat het moeijelyk jeuken vergaa, maakt daar na een papje van de *Crusta Cinerea Accarbary Nigri*, op eenen steen met water gewreven, en smeert dat op de huid, dit zal den brand en 't fenyn uittrekken.

Dienen om vergift uit de wonden te trekken.

XXXVII. HOOFTDEEL.

Van de Phallus Marinus: Buto Kling.

Phallus Marinus Waar van 3 soorten.

Haare hoedanigheeden.

De volgende dieren noemt men eigentlyk *Zophista* of *Plantanimalia*, die de gedaante van een Plant of ander leevenloos ding hebben, en nochtans onder water leeven; en, zoo men 'er naukeurig opletten wilde, zal men hier van driederlei slag bevinden, of die in drie trappen konnen verdeelen. Den eersten en opperften trap hebben die geene, die de dieren nader komen, en waar in men eenige leeden bescheidentlyk bekennen kan, en waar onder gehooren zommige in de voorgaande Hooftdeelen beschreven, als van de Zeeappelen en Zeesterren. Den tweeden trap hebben die geene, die van beiden even veel hebben, gelyk de dingen die hier na volgen. In den derden en ondersten

dersten trap zyn die geene, die de planten en steenen nader komen, en nauwlyks iets betoonen dat naar levend gelykt, waar van wy een deel in 't einde van 't 12de Boek van d'Amboinsche kruiden beschreven hebben, doch de Natuur is in 't Element des waters zoo verwart, dat men dingen vind, die men qualyk tot een van deze trappen brengen kan, als of'er overblyfzels van den eersten Chaos in gebleven waren; want hier loopen levende, groeijende en minerale dingen alle onder malkander, maakende planten die leeven, starren die groeijen, en dieren die de planten nabootzen. *En tot welk die behooren.*

Onder den tweeden trap van de *Zoophitis* dan, stellen wy den *Phallum Marinum*, waar van wy twee soorten beschryven zullen. Het eerste en gemeenste is de zwarte of donkergrauwe, zeer eigentlyk een Mannelyk lidt, of een schaft van een Kanon verbeeldende, 6 en 7 vingers lang; ruim een duim dik, rond, aan 't eene of agterste eind dikker, gelyk de Kartouwen zyn, voor spits, doch rond toeloopende, alwaar ze een rond hoofdje uit- en intrekken, en daar door een weiachtig water uitspuiten, over 't lyf kaal, doch in de lengte, en overdwars met eenige adertjes gerimpelt of gestreept. De koleur is aan de meeste donker grauw of zwartachtig, aan andere lyfverwig. Haare substantie is hardachtig of calleus, dan inkrimpende, dan zig uittrekkende, waar door ze haaren gang maaken die langzaam is. Binnen hebben ze niet dan een weiachtig water met wat zand gemengt, en voorts rondom het dikke Calleuze vleesch. Men vind ze op vlakke stranden daar veelderlei soorten van wier, en inzonderheit d' *Acorus Marinus* wast. *1 Soort.* *Een Mannelyk lidt gelykende.* *Waar gevonden worden.*

II. *Phallus Marinus Verrucosus*, is grooter dan de voorgaande, 6 en 7 duim lang, agter twee duimen dik, uit den ronden, wat plat, op den rug met veele wratten of knobbeltjes bezet, vleeschverwig of roodachtig van koleur, zig uit- en intrekkende, en van binnen gestelt als de voorige. Beide maaken ze haaren gang zonder voeten, met Slangebogten, op den grond, langzaam voortkruipende. Men vind ze ook op vlakke stranden, die niet te eenemaal droog vallen, al hebben ze geen wier noch steen. De eerste vind men veel voor *Hitulamma*. De tweede in den Amboinschen Inham. *2 Soort.*

Haar naam in 't Latyn is *Phallus Marinus*, in 't Maleits *Buto Kling*. *Belg*. Kaffers-kullen, op Hitoe *Suheru*. *Haar benaming in verscheide taalen.*

Het slegte volkje gebruikt ze tot den kost, te weeten; aan den buik opgesneeden, al het water en zand sterk daar uitgeduuwt, en dan in water gekookt, of op koolen gebraaden, ook wat Limoensap of *Bocassam* daar by doende.

XXXVIII. HOOFTDEEL.

Van d'Anguis Marini: Ular Laut.

BEhalven de groote Zeeslangen, die men op veele plaatzen van de Indische Zee vind, inzonderheit in de groote bogt van *Nova Guinea*, die benoorden het Wezels Eiland ingaat, en het voorste *Onyn* van *Nova Guinea* of *Onyn Cubicy* scheid; (by zommige van de onze, die haar in 't jaar 1675. bezogt hebben, Ryklof van Goens Bay genaamt:) zoo hebben wy noch een kleender slag, met de Blindslange Cecilia groote overeenkomst hebbende, omtrent een elle lang, en een vinger dik, zonder kennelyk hooft of staert, rond, glad en zwart, met eenen langzaamen gang op de vlakke stranden voortkruipende. Deze vind men veel in stille bogten daar d' *Acorus Marinus* wast, gelyk in den Amboinschen Inham. *Angues Marini.* *Haar gedaante.* *Overeenkomende met de blinde Slang.*

Haar naam in 't Latyn is *Anguis Marinus*, *sive Cecilia Marina*, in 't Maleits *Ular Laut*. *Haar benaming.*

Zy doen geen zonderlyk quaat, zynde de schrik grooter dan de schade; als men op haar trapt, slingeren ze zich om den voet; laat men ze met vreeden, blyven ze op haare plaats; maar als men ze hard aantast, byten ze in de handen, dat 'er het bloed uit komt, doch zonder andere schade.

XXXIX. HOOFTDEEL.

Van de Tethyis.

De Tethyis.

Zyn vleesachtige stoffen die aan de Zeeklippen zitten.

DIt zyn vleeschachtige uitwassingen, die men aan zoodanige klippen vast vind, die gestadig met het Zeewater bedekt zyn; incarnaat lyfverwig, zommige rood van koleur, taai en zenuwachtig van substantie, en van verschei-de gedaante; zommige als een stuk vleesch, met veele kerven en rimpe-len; zommige als tepels of vingers; waar van ze in 't Grieksch den naam heb-ben, van buiten glad en slibberig, en als men ze aantast, ziet men dat ze zich een weinig beweegen, maar als men ze te hart aantast, verwekken ze eenen kleenen brand of jeukte in de hand. Binnen ziet men niets dan aderachtige pypen, gevult met water, 't welk men ook uitduuwen kan, als uit tepels; zy hangen vast aan de klippen, daar men ze niet dan met gewelt afrukken kan, doch men laat ze meest met vreden, dewyl het een ondeugend goed is. Ik heb 'er zommige opgesneeden die van binnen ligt rood waren als vleesch, en beweegden zich noch eenen tyd lang. In de Zon-ne gedroogt, krimpen ze zeer t' zaamen, en worden als een hart leêr.

Haar verscheide benaming.

Haar naam in 't Latyn is *Tethya*, dat is, Mammetjes. *Euseb. Nierenb. Hist. Nat. Lib. 6. Cap. 19. vocat eas Carunculas molles*, en *Glandulas ex Athenæo.*

XL. HOOFTDEEL.

Van den Sanguis Belille: Dara Belilli.

Sanguis Belilli.

Is een plant.

Wast alleen op Solor *en de by zynde Eilanden.*

Verhaal daar van door den E. J. Weikersloot *aan den Schryver.*

En hoe tot spyze bereit worden.

VAn het geslagte *Tethyorum*, schynt te zyn de plante of dat gewas, waar van het vermaarde *Dara Belilli* komt. De plant zelfs is my noch onbekent, dewyl men zegt dat ze nergens elders wast dan in de Zee van *Solor*; en de omleggende Eilanden; doch zal ik 'er zoo veel van beschryven, als ik 'er van geloofwaardige Mannen van verstaan hebbe. 't Eerste berigt is my mede-gedeelt in 't jaar 1681. door den E. Jacob van Wykersloot, gewezen Opperhooft op Timor, en luid aldus: De opregte *Dara Belilli* is geen vischbloed, maar groeit op klipachtige gronden, en word omtrent *Larentoeque*, en onder den Berg van *Lamaha-le*, aan den Westkant, op vyf en zes vademen water, gevonden; opgeduikt zynde, is het een slymachtige specie, byna als kroos, dat in de slooten legt, maar bruinder en slymachtiger, zoo dat ze het met messen onder 't water, van den grond of klippen, af, en aan kleene stukjes moeten snyden. Alsdan word het in Zeewater gekookt, en ge-stadig geschuimt, tot dat het zoo dik als bry word, en geen schuim of vuiligheit meer uitwerpt; dan doen ze het in gewoone Bamboesjes, die ze in de Zon zoo lang over eind zetten, tot dat het styf begint te worden, en leggen de Bamboesjes dan gemeen-lyk in de rook, op dat het niet bederve, of eenige Wormtjes (die het versch ge-maakte zeer onderhavig is) inkomen zoude, want het niet te droog kan gehouden worden.

Hier

Hier mede komt meest overeen het geene my verhaalt is door *Radja Salomon*; Koning van *Adimantutu*, behalven dat hy zegt, dat het alleen op *Solor* valt, gelyk ook de *Soloreezen* zelfs bekennen, dat'er maar eenige geslagten onder hen lieden zyn, die het weeten te bereiden. Het zyn lappen als vleesch, aan de klippen wassende, onder rondachtig, boven met lange tepels of vingers, rood van koleur, gelyk de voorschreve gemeene, in Amboina wassende, wit of lyfverwig zyn. Men heeft 'er twee soorten van. De eerste en beste is als men de geheele lappen afrukt, daar zomtyds de klippige wortel noch aanhangt, opkookt, in lange stukken of riemen snyd, een duim breed als teenen van lym: van buiten zwart, van binnen uit den Zeegroenen, en zwarten gemengt als donkere lym, taai, zeer bitter en brak van smaak. De andere soort is in Bamboezen als klonteren van droog bloed, ziltiger dan het voorgaande, min bitter en slegter. Dit word gemaakt als ze het kleen en groot door malkander stampen of kooken, en in Bamboezen gieten als boven.

Een ander verhaal daar van.

Met het voorgaande meest gelyk.

Uit het bovenstaande verhaal besluit ik dat deze *Soloreeze* vleeschlappen, anders niet zyn dan een soort van de hier vooren beschreeven *Tethyis* van de Amboinsche meest daar in verschillende, dat ze rood zyn, van binnen bloedig en bitter van smaak.

De bitterheit trekt zoo klaar naar Slangenhout, dat men zeggen zoude eenig schrapzel of sap van Slangenhout onder dit bloed gemengt te zyn, doch ooggetuigen hebben my verzeekert, dat de bitterheit aan dit vleesch natuurlyk is.

Haar naam in 't Latyn is *Sanguis Belille*, in 't Maleits *Dara Belilli*, te weeten, het opgekookte bloed 't welk men in Bamboesjes verkoopt, omtrent een hand lang en een duim dik, maar het gedroogde vleesch hiet *Dagin Belilli*, 't welk men verkoopt in korte riemtjes gesneden, een vinger lang en dik.

Haar benaming en waarom.

Men vind het nieuwers dan op de voorschreve plaatzen, en word meest door de *Portugeezen* op *Lissau* en *Larentoeque* woonende, aan andere Natien verkogt. De *Soloreezen* worden ook beschuldigt, dat ze het *Dara Belille* zeer vervalschen, 't welk echter meest daar in bestaat, dat ze het in 't kooken niet genoegzaam schuimen, met vuiligheit en al in de Bamboezen gieten, wanneer het noch niet dik genoeg gekookt is, waar door het komt dat de Bamboesjes dikwils half leeg zyn, het bloed in 't knauwen zandig, zeer brak, met weinig bitterheit. Dit Medicament is door de Portugeezen in groote achting gebragt, en het opregte word redelyk dier verkogt, van 't drooge bloed, 't welk in de Bamboesjes steekt, snyd men een schyfje af de dikte van een mes, en de grootte van een dubbeltje tot eene dosis. Dit wryft men in slappen Aracq, of by koortzen in slegt water, en drinkt het aldus in. In 't eerst smaakt het zeer ziltig, doch niet onaangenaam, schier als het Sineesche *Bolatsjang*, waar uit men doopen maakt, daar na word men een klaare bitterheit gewaar, die naar 't Slangenhout trekt. Zyne voornaamste kragten zyn in heete koortzen, die het door een geweldig zweeten verdryft, maar men moet zig 3 of 4 uuren naar 't inneemen voor drinken wagten, want daar door word het zweeten belet, al zoude men grooten dorst lyden, die ook gemeenlyk volgt op 't inneemen van dit Medicament. Voorts word het gepreezen tegens pleuris, of steeken in de zyde, krimping des buiks, Boord en Mordexi, die van overloopende galle haaren oorsprong hebben: als ook tegens ingenomen venyn, komende zyn reuk en smaak niet qualyk met *Theriac* overeen. Men roemt het ook tegens perssing, doch daar heb ik geen ondervinding van, gelyk wel van de voorgaande; staat ook noch te letten, dat men na 't inneemen in 't naaste eetmaal geen Limoenen of eenige zuurte nuttigen mag, want dit zoude doodelyk zyn. Als het de Portugeezen tegens venyn gebruiken, zoo doen ze de Wortel *Lussa Radja* daar by: doe het de eerstemaal in Jappan gebragt wierd, was het in zulken aanzien, dat men voor een katti, of 1 en 1 quart pond van dit bloed, 100 Tail Silvers, of 125 Ryksdaalders kreeg, maar daar na als de gierigheit te veel inbrak, wierd de markt bedorven, en het Medicament veracht.

Waar 't gevonden,

En hoe 't bereid word.

Is een Geneesmiddel.

Voor koortzen.

Is goet voor de pleuris.

Een Katje voor 125 Ryksdaalders verkogt.

XLI. HOOFT-

XLI. HOOFTDEEL.

Van de Pulmo Marinus: Papeda Laut.

Pulmo Marinus. *Zyn Zeequallen.* *Haar gedaante.* *Zyn doorschynend.* *Word door de Zon verteert.* *Haar verscheide benaming.* *Worden gebruikt onder 't maaken van den Arak.*

Dit *Zoophitum* gehoort onder die geene, die men in 't Latyn *Holothuria* noemt; in 't Neêrduits Quallen. Het is schier van de zelve gedaante, gelyk ik ze in Europa op Portugaals stranden gezien hebbe, behalven dat de Portugeezen grooter zyn, en van binnen fraaijer krullen hebben. De Amboneesche Pulmo is in de grootte van een Tafelbord, aan de bovenzyde bultig of rond, gelyk een longe, aan de onderste of binnenzyde gelykt het een schotel; daar men in een vyfhoek fraaije takken of krullen ziet, eenigzins een bloeme verbeeldende. Het lyf van de schotel is half doorschynend, vleeschverwig, de Gelatinen gelyk, die men van gekookte kalfsvoeten maakt, zeer teer en bevende. De takken of roos is regt ysverwig, te weeten, doorschynend en blauwachtig; in Zee dryvende vertoont een weinig leven, want het beweegt zig, trekt zig t'zaamen, en opent zig weêr. Als men 't hard aanvat, zoo brand het een weinig in de hand; zoo dra men het uit 't water neemt, of dat het op den strand gedreeven word, kan men geen leven meer daar in merken, en het kan geen halven dag in de Zon leggen, of het smelt schier geheel weg, nalaatende eenige dunne vliesjes, zoo dat het jammer is dat zulk een schoon Schepzel niet langduurig is, noch bewaart kan worden. Men vind ze veel by klaare nachten, als den Hemel vol Sterren is, en de Wind wat waait, wanneer men ze s' morgens op den strand ziet uitgeworpen. Ik heb de kleene Schepzeltjes van de Zeelonge gevonden op de grootte van een dubbeltje, klaar, doorschynend als ys, in de midden met een rood plekje, 't welk zig in 5 straalen verdeelt, die zig t' zaamen trokken en uitrekten als of het slagaderen waren, die uit het hart haaren oorsprong neemen, en in de hand gantsch niet branden.

Haar naam in 't Latyn is *Pulmo Marinus*; en qualyk *Patella Marina*, welken naam eigentlyk toekomt, een zeekere Schulp, in 't volgende Boek *Lopas* genaamt, *Belg.* Quallen en Zeelongen, in 't Maleits *Papeda Laut*, naar de gelykenisse van den bry *Papeda* genaamt: in 't Amboins op Hitoe, *Methuæ* en *Methuay*; by andere *Mothe* en *Lappia Mutin*, dat is, Koude Papeda.

Veele meenen, dat deze Zeelongen haaren oorsprong hebben uit het snuiten of slaken der Schietsterren, dewyl men de Zeelongen meest vind als 'er eenige klaare nachten voorgegaan zyn, daar in men veele Schietsterren gezien heeft. Zeker het snuitzel van dit *Meteorum* op de aarde vallende, is een uitgebrande, teere, en ligte substantie, de Zeelongen wat gelykende, maar als men het aanraakt, vervalt het tot assche, dit dan op de Zee geschooten wordende, zoude in zoodanige Quallen veranderen. Doch hier tegens schynt te stryden, dat men, als gezegt is, zoo kleene Schepzelen daar van vind, waar uit men zoude besluiten dat ze van een kleen beginsel groot worden, doch men kan hier op zeggen, dat het voornoemde *Excrementum* van Schietsterren, op Zee vallende, in veele kleene deeltjes van malkander gaat, en dan een ieder deeltje zulk een Schepzel formeert. De Inlanders weeten het niet te gebruiken, maar de Sineezen weeten het tot eenige kost te bereiden, en zoo ze zeggen ook eenig Medicament daar van te maaken. Doch onze Natie is van dit gevoelen, dat de *Sineezen* een bedriegelyk en gewinzugtig Volk zynde, deze Quallen tot niet anders gebruiken, dan onder dat mengelmoes te doen, waar uit zy haaren *Arak* branden, om den zelven quantswys sterk en brandig te maaken, die in der daad zoodanig daar van word, maar daar by ook ongezond voor 't hooft, en *Zenuwen* schadelyk, daar om ze dit bedrog heimelyk doen, en zoo het voor den dag komt, worden ze daar over gestraft.

XLII. HOOFT-

XLII. HOOFTDEEL.

Holothuria. Besaantjes.

DIt vreemd slag van *Holothurijs* kan men onder de *Urticas Marinas* reekenen; ik heb het echter in 't byzonder willen beschryven. Men kan het geen eigentlyke gedaante geeven, noch van een dier, noch van eene plante. Het lyf is een langwerpige blaas, omtrent een vinger lang en een duim dik, gelykende het geheele lyf een opgevulde blaaze, en op den rug staan overdwars veele velletjes onder breed, en aan de rug vast, boven spits toeloopende, gelyk een half-zeil, 't welk men een besaan noemt. By de spits zyn alle deze zeiltjes aan malkander vast met een zoom die daar over loopt, en waar mede hy alle de zeiltjes kan nederlaaten en opregten, als hy Wind voeld en zeilen wil. Het lyf is van koleur doorschynend, als of 'er een krystallyne vlesch met dat groen blauwe *Aqua Fort*, 't welk men *Aqua Regis* noemt, gevuld was. De zeiltjes zyn wit als krystal en het bovenste zoomtje heeft wat purpur of violet, schoon om aan te zien, als of het geheele Dier een kostelyk juweel was. Wanneer de zeiltjes gespannen zyn, is het lyf schier driekantig, waar van hy het hooft opwaarts kromt, en het achterste strekt hy uit den buik, die blauwer is dan het boven-lyf, als of het *Aqua Fortis* aldaar lag, en het boven-lyf van krystal was. Dit zeegedierte heeft geen kennelyke mond en als het zyn zeiltjes neêrlaat, gaat het niet te min in 't water voort door de beweeging van zyn lyf, en de aanhangende baarden. Aan de eene, naar myn onthoud de regter zyde, en achter rondom hangt een meenigte van dunne lange baarden, waar van de twee grootste wel twee ellen lang zyn en achter uitdryven; de andere zyn kleen en groot door malkander, veele ook afgebroken en weeder op nieuw uitwassende. De groote baarden hangen met een smal halsken aan het lyf, daarop volgt een langwerpig blaasje en de rest van den baard een schaft of stroohalm dik, allenxkens dunner wordende; de andere baarden zyn in de dikte van een zeilgaren en dunner, alle met veele knopjes bezet, als of ze in zoo veele leeden verdeeld waaren. Haare koleur is schoon blauw, doch zoo dat 'er altyd wat groens onder speelt. Zy zyn zoo teêr, dat ze licht afbreeken en blyven hangen aan 't geene waar meede men ze aanraakt, en verwekken ze een snoode brand en pyn, daar ze aanraaken, dat de huid daar van rood word en met bleinen oploopt, jaa de geheele zyde des lichaams word met pyn vervult, daar men ze aanraakt. Deze schadelykheit schuild meest in de baarden, want het lyf van de quallen heb ik zonder letzel aangeraakt. De Visschers zyn dikwils in de klem met dit ongedierte, wanneer het aan de netten of aan de angel-roeden of visch-lynen blyft hangen, waar aan zy hun dan dapper bezeeren, doch 't beste hier van is, dat men 't niet het geheele Jaar door vind, maar meest in 't uitgaan van de Oostmorissen, of in de maand Augustus; of naa 't eindigen van 't witte water, wanneer het zelve om de West verspreid word. Het heugt my, dat ik, Anno 1662. met een Chaloep van *Poelo Ay* in *Banda* naar *Amboina* vaarende wel een heelen dag zeilde door een zee, dewelke met deze Besaantjes schier bedekt was, met groote schollen of troepen uit het Oosten aankomende. Zeeker Heer, toen ter tyd onzen Gouverneur, dit ziende, zeide: daar ziet gy, wat venynigheit in den grond van de Bandasche Zee of in haar wit water verborgen legt, waar uit zulk een meenigte van zoo venynige quallen voortkomt.

Holothuria. Behoort onder de Urtica Marina.

Zyn gedaante.

Regt een Zeil op.

Daar hy meê zeilt.

Is doorschynend van koleur.

Zyn Zeiltjes needer laatende.

Roeit by echter voort.

Met zyne baarden die achter uit hangen.

Zyn pijnelyk als men ze aanraakt.

Voorval van den Schryver.

Vind de heele zee vol van deeze Besaantjes.

Hunne benaming in verscheide taalen. Hunne naam is *Holuthuria Urticæ ſpecie & Epidromides Marinæ.* *Belg.* Beſaantjes. *Amboins* Hurun ; *Si Ambonitæ Latinam callerent linguam , crederem ab urendi facultate , eis nomen dediſſe.*

Is Schaadelyk in zee. Dit ongedierte moet men doorgaans ſchuuwen om aan te raaken , die zyn handen niet wil verbrand hebben , zoo dat ik niets ſchadelyker in de Zee weet , het welk zulk een fellen brand veroorzaakt ; Evenwel , dat te verwonderen is , zyn zommige Inlanders zoo ſtout , dat ze deze ſnoode quallen in de koſt durven gebruiken , jaa maaken daar een Lekkerny van , *En werd echter tot ſpyze bereid.* dezelve ſlechts in zout water opkookende in een Bamboesje met *Sajor Songa* , Ritzjes en Lemoen-zap daar by doende ; want zy zeggen , dat door 't kooken het alle ſchadelykheit benomen word , daar ze nochtans de voorgaande Zeelongen niet durven nuttigen , maar laaten die aan de Chineeſen. De uitgeworpene op den ſtrand branden zoo zeer niet.

XLIII. HOOFTDEEL.

Urtica Marina : Culat Laut.

Urtica Marina. Vergeleeken by de Potta Marina. Haar geſtalte. URtica Marina heeft meeſt dezelfde gedaante gelyk in de Middellandſche zee de *Potta Marina* , aldus by de Italianen genaamt. Zy gelykt een uitgebreide Bloem omtrent een voet wyd , met gekerfde en gerimpelde bladeren op de grond uitgebreid , groenachtig van koleur , met wat rood en wit gemengt , vleeſchachtig van Subſtantie , daar binnen ſtaan noch andere kleendre bladeren , in malkander gekrult als of ze een kop wilden maaken , van onderen heeft ze een breed ſtuk vleeſch , roodachtig , 't welk haar wortel is , waar meede ze in 't zand vaſt hangt , of aan de ſteenen , die onder in 't zand leggen , als men den middelſten kop aanvat , of dien aanraakt , ſluit ze zich t'ſaamen ; zy brand meede een weinig in de hand , doch heeft niet te beduiden , en gaat lichtelyk weer over , *Hoe geplukt en waar gevangen word.* want men moet ze by dezen kop vatten als men ze uittrekken wil ; zy vallen op zoodanige ſtranden daar het laagſte water noch 4 a 5 voeten diep is ; den hollen kop houd men voor haar Maag , want kleene viſchjes daar in komende , beſluit ze dezelve en verteerd ze.

Haar benaming in verſcheide taalen. Haar naam in 't Latyn is *Urtica Marina.* Mal. *Culat Laut.* Amb. *Ulat* , een gemeene naam met alle Kampernoelien , voor wiens ſoorte zy dit *Zoophitum* houden.

Zyn goed tot ſpyze en hoe bereid word. Zy mogen zoo afzienlyk zyn als zy willen , echter geeven ze een goed moes , 't welk ook lekkere monden wel aanſtaan ſoude. Men rukt ze uit met wortel en al , kookt ze op in zout water , giet het zelve wech en wringt ze wat uit , znyd ze dan in ſtukken en ſtooft ze nochmaals met een gekruide ſauſſe. De Amboineeſen , naar hunne manier , kooken ze in groene Bamboeſen met *Sajor Songa* , laag op laag leggende.

Meer ſoorten en breeder beſchryving zie by *Jonſton* van de Bloedelooze waterdieren *Lib.* 4. *Cap.* 1.

XLIV.

XLIV. HOOFTDEEL.

Vermiculi Marini. Wawo.

DIt zyn kleene Wormtjes of veel meer Schepzels van Wormtjes, ſchaars een voet lang, in de dikte, zommige als zeilgaarn, doch de meeſte als getweernde zyde, in klompjes door malkander vermengt, daar in men altyd d' eene grooter, dikker en langer ziet dan de andere, 't welk men voor de Moeder houd. De Coleur is veelderlei. De meeſte zyn donker groen, doch daar onder ſpeelt vuilwit of geel, rood, bruyn en een weinig blauw. Haare regte gedaante kan men qualyk bekennen, om datze als een verwarde ſtreng gaarn door malkander hangen, en ſtraks in ſtukken breeken, als men dezelve aanraakt; daarom men ze flux by de keerſze beſchouwen moet als zy uit het water komen; maar als men ze in zout water laat ſtaan tot 's anderen daags, en een vergrootglas gebruikt, zoo kan men de volgende gedaante daar aan bemerken; in ieder klomp, als gezegt, is d' een wat grooter dan d' andere, 't welk men de Moeder noemt, heeft de dikte van het groſſte zeilgaren, en zomtyds als een dunne ſchacht, bleekgeel of witagtig, het hooftje even buiten 't water ſteekende, daaraan men niets dan twee hoorentjes bekennen kan, gelyk de Slekken hebben, en aan ieder zyde vier duidelyke voetjes, gelyk rupzen. De andere zyn zeer fyn als haairtjes, en ontelbaar, die zy uit-en intrekken. De kinderen hangen rondom deze Moeder, in de dikte van fyn zeilgaren of getweernde zyde, en groenagtig, zommige een hand, zommige ander halve voeten lang; zy zyn dwers over 't Lyf geribt, als of ze uit veele leden beſtonden, doch zyn zoo teêr, dat ze ſtraks in ſtukken breeken, als men ze handelt of opligt, en in de gekookten kan men de leden beter bekennen. Als men ze 's avonts verſch uit het water gehaalt beſchouwt, kan men klaarlyk tekenen van leven daar aan beſpeuren, doch men kan ze niet tot den dag toe levendig behouden, al laat men ze ongemoeit in 't zout water ſtaan; tekenen van 't gezigt, gehoor, en reuk, kan men ook daar aan bemerken, want het ſchynt door 't gezigt te geſchieden, om dat ze naar eene brandende toortze of licht toeſchieten, en als de Maan opkomt, zoo verbergen ze zig wederom. Het gehoor moet men haar toeſchryven, om dat ze verjaagt worden als men een groot geraas maakt, en van den reuk moet het komen, dat ze zoo greetig naar de bevrugte Vrouwen, en Beenen daar aan Ulceratien zyn, toe zwemmen. Dit gewormte ziet men 't geheele Jaar door niet, maar alleenlyk den 2, 3 en 4den avond na de volle Maan, dewelke voorvalt als de Zon in de Viſſchen is, in Februarius, en Maart, als dan moet men ze ſtraks na Zonnen ondergang zoeken met aangeſtookene Toortzen, op zoodanige ſtranden, daar groote klippen in zee ſtaan, die vol ſcheuren zyn, en egter niet ſcherp of ſteekelig, maar glad, want omtrent deze klippen ziet men zulke wormtjes krielen, op 't water dryven, en naar hen toe komende, die eene brandende toortze in de prauw hebben, daar men ze dan met uitgeſpanne doeken of fyne zeeven onderſchept, en uit het water neemt. De eerſte twee nagten vind men ze omtrent de klippen, maar daar na wat verder daar af in Zee dryven. De Inlanders willen hebben dat men by deze vangſt ſtil moet zyn, geen geraas, nog met ſcheppen nog met praaten, maaken, maar laaten de prauw zoetjes voortdryven. In de volgende volle Maan zyn deze wormtjes al grooter geworden, omtrent een ſtroohalm dik, ganſch gelyk jonge Duizendbeenen, van groen, bruin en wit gemengt, en derhalven wat afzienlyk, 't welk ook een byzondere Naam heeft, en voor het regte *Wawo* niet gehouden word. Na den vyfden avond, op de voornoemde volle Maan volgende, verliezen ze zig, en men kan ze het geheele Jaar door niet meer zien, behalven, als gezegt is, in de volgende volle Maan, wanneer ze een andere gedaante en naam hebben. De voornoemde volle Maan dan, ſtaande

Vermiculi Marini.

Zyn wormen door een geſtrengelt.

En daarom haar gedaante niet kenbaar.

Dan door 't vergroot glas.

Haar grootte.

Zy leeven doch niet lang.

In welker tyt men haar vind.

En waar zy zich onthouden.

Hoe gevangen worden.

Veranderen van gedaante en naam.

de de Maan in de Maagd en de Zon in de Visschen, is de gewoone tyd van het *Wawo*, doch het gebeurt zomtyds, dat men ze ook wat vroeger vind, te weeten by de volle Maan, wanneer de Zon nog niet in de Visschen getreeden is. Zoo komt ook niet jaarlyks in gelyke hoeveelheit het *Wawo* voor den dag: Want wanneer 'er veele warme regens voorgaan, komt het overvloedig, en men kan 't drie avonden na malkander scheppen; maar wanneer 'er veele drooge en heete dagen voorgaan, komt het weinig en maar eenen avond. Over dag kan men bekennen, of het den zelven avond zal opkomen, want men ziet alsdan by dag zwarte plekken in 't Zeewater: Ook heeft men ervaaren, dat het jaarlyks zeer hoog water maakt, of immers hooger dan de dagelyksche vloed is, wanneer het *Wawo* voortkomt.

En worden Wawo *geheeten.*

Gevoelen van waar dezelve koomen.

Het gemeen gevoelen is, dat dit gewormte een uitwerpzel is van de voornoemde klippen, zoo wel die bloot staan, als die onder 't zand verborgen leggen. Immers daar zoodanige klippen niet zyn, vind men dit *Wawo* ook niet: Het meeste word gevangen in den Amboinschen Inham, omtrent den rooden Berg, in de 3 *Liasfersche* Eylanden, op *Latuhaloij* en in *Banda*, als mede in de *Molukkos.*

Haar Naam.

Verscheide benamingen daar van.

Geschikt naar haar verandering.

By provisie mag het in 't Latyn heeten *Vermiculi Marini*; de Maleytsche naam is onbekent, dewyl het misschien in die Landen niet valt: In 't gemeen Amboinsch *Wawo* en *Wau*, 't welk men ook voor Ternataans houd. Op Hitoe, *Melatten*, op Leijtimor, *Laur*, in de Uliazzers, *Melattonno*, in Banda, *Oele*: Dewyl het nu tweederlei is, naar de twee volle Maanen, zoo word het eerste en eigentlyke genoemt *Wawo Kitsjil:* het andere of groote in de volgende volle Maan *Wawo Bezaar*. De Hitoeësen onderscheiden het wat stipter, en maaken 'er drie soorten van. Het eerste genaamt *Malatten Salanay*, dit zyn kleene wormtjes als een hoopen draaden aan malkander hangende, voortkomende by een volle Maan in Januarius, wanneer de Zon in den Waterman gaat, dog dewyl dit niet alle Jaaren voor den dag komt, dat het ook weinig en kleen is, zoo word het niet vergadert, maar tot spys voor de visschen gelaaten. De tweede en eigentlyke soorte heet *Melatten Yan*, dat is *Visch-Melatten*, als of het nu al tot levende vischjes of kennelyke schepzels was geworden. De derde heet *Melatten Lalian*, dat is, Duizendbeens *Wawo*, dewyl het alsdan de gedaante van Duizendbeen bekomen heeft; dit komt uit in de volgende volle Maan van April, en word gehouden voor onbequaam om te eeten.

Dienen tot spyze.

Hoe bereidt worde.

En waar toe meer.

Men maakt groot werk in Amboina en Banda van dit *Wawo*, en die daar aan gewent zyn, maaken 'er eene groote lekkerny van, hoe wel het in 't aanschouwen lelyk schynt; het word op driederlei manier toebereidt: De eerste en smaakelykste manier is, als men het versch kookt in groene Bamboezen, waar toe men neemt het versche *Wawo* van de eerste soorte; laat het zelve in zout water dryven, en zuivert met eenige stokjes alle vuiligheit daar af, die in 't vangen of scheppen daar onder blyven; spoelt het dan met versch water ter degen af, neemt vervolgens groene bladeren van *Sajor Songa*, snyd ze kleen als gekurven Tabacq, doed daar by geraspte *Calappus* pit, Zout, Peper, en, zoo gy wilt, Ajuin en Look, mengt alles t'zaamen met de *Wawo*, en doet het in de Bamboezen, zet die by 't vuur en laat ze kooken. Men eet het niet alleen, maar tot Visch en andere kost, en dan moet men 't nog eerst doopen in *Bocassan* of andere sausse, dan geeft het eenen lekkeren geilen smaak, als het te vooren maar ter dege gezuivert is, van houtjes, kraalsteentjes en stukken van schulpjes, die onder 't *Wawo* dryven. By het voornoemde *Sajor Songa* mag men mengen, of op dezelve manier alleen gebruiken, het *Sajor Pacu* of *Filix Esculenta*; ook de bladeren van 't Boomtje *Lignum Aquosum*, in 't Amboins *Aijwaijl*, en wegens dit gebruik, het *Daun Laur* genaamt. De tweede manier is om in te peekelen; en dit geschied, als men het schoon gemaakte *Wawo*, waar van men al 't water moet laten afloopen dat het schier droog word, in peekel doet, met het sap van Limoen *Papeda*, en zoo wel toegestopt bewaart, dus

kan

kan men 't ruim een Maand goed houden, ſaus daar van maakende, daar in men de koſt doopt om den Eetluſt te verwekken, gelyk men anders met de *Bocaſſan* doed; in deze peekel kan men geen gedaante van Wormtjes meer bekennen, want het ſchier 't eenemaal tot ſlym wegſmelt, inzonderheit wanneer men het water niet ter dege laat afloopen. Een ander manier om *Bocaſſan* te maaken, is dat men 't verſch gevangene *Wawo* niet veel handele zoo lang het noch leeft, maar zoetjes in de korven giet, en zonder 't veel te ſchudden, aan land brengt; men kookt eerſt een ſop van half water en half van 't voorſchreeven Limoen-zap of Azyn met Gember, *Lanquas*, Ritsjes, en, dien het luſt, ook met Look, en giet het alsdan daar over; daar na neemt Ambois zout, rookt het over 't vuur ganſch droog, wryft het kleen en ſtrooit het daar over, bewaart het in digte potjes dat geen lucht daar by komt, zoo hebt gy een goede *Bocaſſan* ter indoopinge dienſtig, dewelke men wel een Jaar goed kan houden, hoewel de wormen ganſch weg ſmelten. De derde manier van 't toebereiden geſchied in den rook, wanneer men de ſchoon gemaakte, en met de boven ſtaande geſneedene kruiden gemengde *Wawo*, op een *Piſſang*-blad, dunnetjes uitbreidt, met een ander *Piſſang*-blad bedekt, en dan tuſſchen dun geſpleete Bamboezen, of *Gabba Gabben* bindt, over 't vuur rooſt, en daar na in den rook hangt; wanneer men 't eeten wil, neemt men het tuſſchen de bladeren uit, dat dan zoo dun is als Pannekoeken, breekt het in ſtukken en doopt het in eenige ſaus. Al het *Wawo*, inzonderheit het ingepeekelde, behoud zynen klipagtigen reuk en ſmaak, daar zig de Liefhebbers niet aan ſtooren, dog word die ook meeſt benomen door de voornoemde Specerijen. Men bevind ook dat het 't water afdryft, doch het word hen verbooden, die eenige zeerigheit aan 't lyf hebben; en wiens Beenen vol zweeren zyn moeten in zee het *Wawo* daar aan niet laaten komen, dewyl het meer verrotting veroorzaakt en de geneezing belet.

Een andere manier om het te bereiden.

Derde wyſe om het te bereiden.

De tweede ſoorte die in de volgende volle Maan opkomt, en alreeds de gedaante van Duizendbeenen heeft, word wegens haar afzienlykheit niet of zelden gegeeten, want men daar van wel geen zonderling letzel bevind, doch by veele eene groote duizeling en benauwtheit verwekt, daarom het beter is dat men 't geheel en al myd. De laatſte ſoort vuurd by nagt in zee, gevende een helder ligt van zig, waarom ze te meer geſchuwt word, dewyl ze deze eigenſchap met de Duizendbeenen gemeen heeft. Tot naarder kenniſſe van dit Schepzel, zal ik hier by de aanteikeningen van zommige Jaaren zetten, wanneer het regte *Wawo* gevangen is.

Welke niet eetbaar zyn.

Anno 1684 heeft men 't gehad den 3, 4, 5^den^ Maart, zynde de volle Maan op den eerſten Maart geweeſt, het quam toenmaals in redelyke menigte voort, onder de klippen, van den rooden Berg tot *Hative Kitſjil* toe, men ſchept het zoo wel in de prauw zittende, als tot de midden toe in 't Water gaande, wanneer iemant van allen eene brandende Toortze in de hand houd, waar toe de Inlanders eene bevruchte Vrouw verkiezen, al zoude zy met de Toortze in de Prauw blyven zitten.

Eerſte opmerking van den Schryver, wanneer 't zelve gevangen is in 't jaar 1684.

Anno 1685 was de volle Maan op den 20 Maart, wanneer de Zon in den Ram intrad, voor en na de volle Maan was het zeer heet en ſtil weêr, waarom men dit Jaar weinig *Wawo* gezien heeft, want op den 22 Maart s' avonds, vertoonde zig dat kleene goedje *Wawo Ican* genaamt, dewyl men 't zelve voor de Viſſchen laat. Den volgenden 23^ſten^ wierd het regte gevangen, dog in kleen getal.

2 Ondervinding 1685.

Anno 1686 was het volle Maan op den 8 Maart, het *Wawo* wierd den 11 van die Maand gevangen, doch mede weinig wegens de voorgaande droogte, hoewel op deze twee avonden een ſterken regen voorviel.

3 Ondervinding 1686.

Anno 1687 den 27 February was het volle Maan, en den volgenden eerſten Maart had het behooren de tyd van 't *Wawo* te zyn, doch is niets gezien, behalven eenige ſlymerige roode draaden, dewelke geen gedaante hadden, zynde al wederom de voorgaande droogte en ſtilte daar van d' oorzaak.

4 Ondervinding 1687.

5 Onder-vinding 1688. Annó 1688 was het volle Maan op den 17 Maart, al wederom by heet en droog weêr, waarom den 19 en 20 weinig *Wawo* gevangen wierd, zynde meeſt verwekt door regen, dewelke twee avonden van te vooren voorviel.

6 Onder-vinding 1690. Anno 1690 den 27 Maart by de volle Maan in den Ram; wanneer het ſtil weêr met weinig regen was, heeft men den zelven avond en de twee volgende, het *Wawo* in redelyke menigte bekomen.

7 Onder-vinding 1693. Anno 1693 den 24 Maart, zynde den derden avond na de volle Maan, heeft men het *Wawo* beginnen te vangen 4 avonden na malkander, in redelyke groote menigte, want omtrent dezen tyd was het een ſtil weêr, wanneer het voornoemde gewormte meeſt voor den dag komt.

8 Onder-vinding 1694. Anno 1694 den 11 Maart, zynde twee dagen na de volle Maan in de Viſſchen, is het *Wawo* gevangen, het was mooi en ſtil weêr, doch is niet veel voortgekomen.

Van de voorgaande Hooftdeelen, namentlyk van 36 tot hier toe, heeft ons de Schryver geene afbeeldingen gegeven, en, naar ik geloof is zulks nagelaaten, om dat het zaaken zyn, die de verderving te veel onderworpen zyn, en niet konnen bewaart worden, gelyk als de Pulma Marinus, *of Zeequallen*, d' Anguis Marinus, de Sanguis Belilla, *en anderen, die enkel uit lil en vleeſch gelykende dingen beſtaan, waarom men zig vergenoegen moet met de beſchryving. Doch de begeerigen konnen* Jonſton *nazien, of wel noch beter* Geſnerus, *uit wien* Jonſton *het toch getrokken heeft, die verſcheide van de voorgenoemde vertoont; hoewel ik niet weet of die overeen koomen met deze, die de* Heer Rumphius *heeft beſchreeven; want ik al veeltyts zie, dat de gedaante en benaming van dezelven by de Schryvers verſchillig zyn en niet overeen koomen.*

EINDE VAN 'T EERSTE DEEL.

D' A M-

D' AMBOINSCHE
RARITEITKAMER
HET TWEEDE BOEK;
Handelende van de Harde
SCHAALVISSCHEN
DOOR
GEORG. EVERHARD. RUMPHIUS.

HET TWEEDE BOEK,
Van de Harde
SCHAALVISSCHEN,
Zynde de Eigentlyke
AMBOINSCHE RARITEIT-KAMER.

I. HOOFTDEEL.

Van de Harde Schaalvisschen in 't Gemeen.

N dit tweede Boek zullen wy beschryven de Harde Schaalvisschen, in 't Grieks en Latyn *Ostracoderma* en *Sclerostrea* genaamt, dewelke met een Steenharde Schaal het geheele lyf, behalven den mond, bedekt hebben; of zoo ze uit twee Schaalen bestaan, zich in dezelve zoo dicht besluiten konnen, dat men van het Dier schier niets zien kan. Haare deelen en algemeene Eigenschappen zullen wy hier niet wydloopig ophaalen, maar wyzen den Lezer tot de Europische Schryvers. *Inleiding en verdeeling.*

Wy zullen ze in drie Hoofdgeslachten of ordens [*Classes*] verdeelen, en dan van ieders Eigenschap in 't byzonder wat melden. *In drie onderscheide soorten.* De eerste orden behelst die geene, die wy Eenschaalige gedraaide heeten, [*Quæ constant una eaque contorta aut anfractuosa testa:*] en die men eigentlyk *Cochleas*, of Slekken en Hoorentjes noemt. *D' eerste soort.* De tweede begrypt de Eenschaalige enkelde, die maar aan de eene zyde een Schaal of *Univalvia*, of doorgaans een enkelde ongedraaide Schaal hebben, en met de andere zyde aan de klippen hangen. *De tweede soort.* In de derde orden zyn, die men de Tweeschaalige [*Bivalvia*] heet, en die wy in 't Latyn *Conchas*, in 't Duitsch Schulpen, Mosselen en Oesters noemen. *De derde soort.*
Die van de eerste orden zyn zoo verschillende van fatzoen, dat men ze qualyk in zekere Hoofd-soorten kan brengen; ja daar zyn 'er onder die een gemengde natuur heb-

De eerſte ſoort in 12 verdeelt. ben uit Viſch en Hoorentjes. Echter om de geheugenis te hulp te koomen, zullen wy ze in twaalf Hoofd-ſoorten verdeelen, met een den Lezer waarſchouwende, zoo hy onder ieder ſoorte zommige vind, die aan gedaante wat veel van malkander verſchillen; dat daar aan niet gelegen is, onder wat Hoofdſtuk dat ze ſtaan. Wy noemen ze met eenen algemeenen naam Hoorentjes, Zeehoorentjes en Zeeſlekken, zonder onderſcheid, dewyl wy onze rariteiten meeſt uit de Zee haalen, of uit zoodaanige plaatſen, daar rivieren zich in zee loſſen. De Maleijers noemen dit gedierte met een algemeene naam *Bia*. De Javaners en andere Maleijers *Crang*. De Amboneezen *Kima* en *Hoeri*. De tweede orden word in twee Hoofd-ſoorten verdeelt; waar van de eerſte zoodaanige begrypt, die maar een bultige of verwulfde ſchaale hebben, en met de andere zyde tegens de klippen zitten; de tweede, dewelke een enkele ongedraayde ſchaal, en daar aan twee openingen hebben. De derde orden is verdeelt in vyf ſoorten, dewelke op zyn plaats zullen verhaalt werden.

De 2 ſoort in 2 geſlachten verdeelt.

De 3 ſoort in 5 geſlachten verdeelt.

Opmerking der eerſte ſoort. In de eerſte orden ſtaat aan te merken, dat al die geene, die een ſlek-vormige, of lang gedraayde gedaante hebben, aan den mond met een dekzel beſlooten zyn, dat aan het vleeſch vaſt is, het welk zy in 't kruipen op het hoofd draagen; maar als ze zich intrekken, den mond daar mede zoo dicht toeſluiten, dat men niets van het vleeſch zien kan. Dit dekzel noemen de Maleijers met eenen gemeenen naam *Matta*, dat is, Ooge; de ſpitze of dat deel, 't welk aan het hoorentje ſpits toeloopt, en onze Natien voor het hoofd houden, is by de Maleijers de ſteert; gelyk het breedſte deel by hun lieden het hoofd, 't welk wy voor het onderſte houden, daar de mond is. Behalven de twee hoorentjes, die het meeſte deel aan het hoofd hebben, en die in 't kruipen voor uit ſteeken, hebben zommige noch een of meer ſnuiten, die zy door een of meer takken, dewelke van onderen half hol als een geute zyn, uitſteeken, en hier in hebben zommige een ſcherp Beentje, daar men zich aan verzeeren kan, en waar mede zy zoo 't ſchynt iets doorbooren konnen. Het vleeſch van het hoofd is hard kraakbeenig, en quaalyk om te eeten, in wiens midden de maage ſchuilt, en daar aan de darmen, en 't geene men *Papaver* noemt, zynde een dun zakje, daar in een groenachtige of ſwartachtige modder ſchuilt, en tot het eeten niet deugt. De darmen krommen zich om het hoofd onder den hals, daar ze haaren uitgang hebben en de vuiligheid uitſmyten. Het overige vleeſch, dat door de kronkelen des hoorens loopt, is geen darm, maar meer voor een vet te houden, 't geen ook het beſte is om te eeten. Het ander ſlag, 't welk lankwerpig van lyf is, met een langen ſmallen mond, heeft aan den mond geen dekzel, maar bedekt zich; of met een hard weerig [*calloſa*] vleeſch, daar aan men zomtyds noch een beentje ziet; of kruipende heel naar binnen toe, dat men daar van niets bekennen kan. Haar andere Eigenſchappen, dat zommige aan de klippen bloot hangen, zommige over den grond kruipen, zommige in het zand zich verborgen houden, zullen wy by ieder ſoorte in 't byzonder beſchryven.

Waar die in beſtaat.

En welk eetbaar is.

Haar eigenſchappen, en, waar zy haar houden.

Manier van 't groeijen van de Schaalviſſchen.

Hoe dezelve groeijen op driederlei wyſe. Eerſte manier. Hier ſtaan aan te merken driederlei Manieren, dewelke alle Schaalviſſchen in het groeijen onderhouden: Naar de eerſte manier groeijen zommige Schaalviſſchen door een toezet van nieuwe ſtoffe aan den mond van de ſchaal, [*per appoſitionem novæ materiæ*] gelyk doen de *Murices* en *Turbinata*. In de *Murex* is dit op het klaarſte te zien, wiens voorſte deel der ſchaal altyd dunder en zuiverder is dan de achterſte deelen. Deze ſtof word geteelt uit een taaije quyl of ſlym, die het dier van zich geeft, en zich formeert in een dunne ſchaal, aan de opening van den ouden mond, en loopt zoo voort tot omtrent een vierde van den omloop, al waar ze dan ruſt en eenen nieuwen getanden of getakten mond formeert. De ſchaal van den *Murex* ſchynt wel driekantig te weezen, zoo dat een ieder toezet t' elkens een derde van de ſchaal formeert. Maar de onderſte zyde, daar de mond ſtaat, is altyd breeder dan de twee ſchuinſſe van den rugge,

Namentlyk door quyl of ſlym.

rugge, zoo dat ze bykans de helft van den omloop beslaat. Hier uit volgt dat dit geslacht van tyd tot tyd zynen mond aan de schaal verandere, of na 't vervolg van draaijingen voortzette. De tweede manier geschied door uitrekking over 't geheele lyf naar alle kanten, (*per extensionem totius corporis testacei*) want dit slag behoud altyd een en den zelfden mond, maar het geheele lyf word grooter Naar deze manier groeijen alle *Porcellanæ* en *Cauris*. De derde manier geschied door toezet en uitrekking te gelyk, (*per appositionem & extensionem simul*) gelyk doen alle Schulpen, Mosselen en Oesters, die niet alleen aan den voorsten rand een toezet krygen, maar de schaal in zich zelfs, of veel meer haare blikken [*Lamellæ*] worden over 't geheele lyf ook dikker, krygende, zoo t' schynt, haar voedsel uit dunne adertjes die aan den *Spondylo* vast zyn. Doch by alle staat aan te merken, dat de oude deelen der schaalen, inzonderheid aan haar buitenste huid en uitsteekende hoornen, zoo veel voedsel niet meer krygen, of zoo veel invloeijing van het dier niet meer hebben, als de jongste toezet; want alle hoekken, doornen of nagels, die eens volmaakt zynde afgebrooken worden, groeijen niet weder aan.

De tweede manier.

De derde.

Aanmerking.

II. HOOFTDEEL.

Nautilus Major sive crassus: Bia papeda.

Voor het eerste geslacht van de eenschaalige en gedraayde hoorentjes, stellen wy die geene, dewelke van binnen een Paerlemoer schaal hebben, of immers zoodanig blinken als of het Paerlemoer was. Deze zyn van verscheide gedaanten, waar onder uitmunt de *Nautilus*, draagende eene gemengde natuur van Visch en Schulpen, waar in hy van alle andere Schaalvisschen verschilt; want de Visch die daar in woont of die deze Schulp formeert, is een slag van den *Polypus* of Veelvoet, verdeelt in twee soorten grove en fyne, die wy ieder zyn byzonder hoofdstuk zullen geeven.

De Nautilus Major eerste geslacht.

Nautilus Major sive crassus, is het geen men in 't gemeen Paerlemoer hooren noemt, waar van wy de twee voornaamste deelen, ieder in 't byzonder, beschryven zullen, te weeten; de Schaal of het Huisje, en den Visch die daar in woont. De schaal heeft de gedaante van een gemeene Slekke, of van dat verdichte hooren [*Cornu Ammonis*,] of ook wel van een rond bootje; want de kiel is recht rond, van vooren naar achteren omtrent 6 en 7 duimen lang, het voorste deel maakt het Bootje, 't welk boven open staat 4 en 5 dwers vingers breed. De achtersteven verheft zich boven deze vlakte met een ronde krul, die in zich zelf gedraayd en gewonden is, nergens geopent, maar gansch toe verwulft. Van het hol of ruim des Boots is hy van binnen afgescheiden door een afschutzel, [*Parietem intergerinum*] in wiens midden een rond gaatje is, daar een dikke naalde door kan, van buiten wyd, en van binnen in een kort pypje eindigende. De krul is van binnen verdeelt in ontelbaare Kamertjes, door diergelyke Scheids-Muuren alle in de midden het voorschreeven gaatje hebbende. De schaal heeft twee korsten vast op malkander liggende, en echter qualyk de dikte van een mes uitmaakende. De buitenste korst is grof gelyk aan andere schulpen en met fyne scheurtjes, wat oneffen, vuil of bleek wit; aan de kiel van eene koleur, naar achteren, daar de krul begint, is ze overdwars, met veele bruine en breede banden geteekend, dewelke allenxkens smaller werden tot aan het opperste van de krul: De ander helft der krul naar binnen ziende, is zwart en het onderste deel zilver verwig. De binnenste korst is tweederlei, want die van 't Bootje is schoon Paerlemoer verwig, doch meer groen en rood vertoonende, een weerschyn als een reegenboog van zich geevende, doch niet doorschynend al is ze schoon gemaakt, wanneer ze schaars de dikte van een half mes behoud. De scheids-muuren, of

Dezelve beschreeven.

Zyne gedaante. *Zie de plaat N. XVII. letter A.*

Is binnen in veel Kamertjes verdeelt. *Zie dezelve plaat letter C.*

Is buiten schorsachtig.

En binnen paerlemoer.

of afſchutzels, zyn mede van een Paerlemoerachtige Subſtantie, doch veel ſchoonder, gladder en blanker, als ſilver blinkende, zoo dat deze hooren in ſchoonheit van verwe de gemeene Paerlemoer te boven gaat. d' Inwoonder, of het dier wil uit de maagſchap van den *Polypus* of Veelvoet zyn, doch van eene byzondere gedaante gefatzoeneert naar de holligheit van de ſchaal, die het niet ganſch vervult, wanneer het zich t' zaamen trekt.

De Viſch daar in, ziet dezelve plaat letter B.

Verdere beſchryving van dezelve.

Het achter deel zyns lyfs is wat uitgeholt, dat het tegens de krul gelyk overſtaat; het bovenſte dat ons aanſchynt (want dit eigentlyk het onderſte van het dier is, wanneer 't zelve voort kruipt) is meeſt vlak of een weinig bultig, kraakbeenachtig en rimpelig, naar den roſſen of licht bruinen trekkende, met eenige ſwartachtige plekken, de welke verſchieten gelyk aan den Veelvoet; het onderſte deel, 't welk tegens de kiel aanlegt, en in 't gaan het bovenſte word, is mede kraakebeenig, doch weeker dan het voorige met veele wratten bezet. Tuſſchen beiden, aan 't voorſte deel, ziet men eenen klomp van ontelbaare voetjes met verſcheide lappen boven malkander geſtelt, en ter weer zyden den mond bedekkende, zynde ieder lap gefatzoenecrd als een hand van een kind, waar van de grootſte en buitenſte zich verdeeld in 20 vingeren of voetjes, ieder een halven vinger lang, en een ſtroohalm dik, rond, glad, zonder die wratjes die men aan des Veelvoets baarden ziet, doch aan 't voorſte breedachtig, gelyk het plat van een riem; hier onder legt het tweede en derde lapje, of handje, mede in 16 vingers verdeeld, en daar onder al weer andere kleendre en met kortere vingers tot op den mond. Alle deze vingers kan hy intrekken en uitſchieten naar believen, die hem dienen niet alleen voor voeten in het kruipen, maar ook voor handen om zyn aas aan te vatten, en naar den mond te brengen.

Hunne vingers of voeten.

Hunne mond.

De mond is gelyk de Snebbe van den vogel *Caccatuwe*, of gelyk een ander Zeekatte, te weeten, het bovenſte deel groot en krom, aan de kanten wat gekerft of getandt, het onderſte kleen en onder het bovenſte ſchuilende. Beide aan 't achterſte einde wat hol of in tweën gedeelt, waar mede zy in 't vleeſch ſteeken. De geheele mond is been hard, ſwart en naar den blauwen trekkende gelyk Indigo, van achteren omgeeven met een kring van wit en hardachtig vleeſch, en daar onder noch een ander velletje, 't welk ſchier de geheele ſnebbe bedekt, gelyk dezelve ook ganſch verborgen legt onder een ſlym en onder de voornoemde voetjes, zoo dat men niets daar van zien kan eer menze van malkander trekt.

Hunne oogen.

De Oogen ſtaan naar de zyde, doch meer naar de kiel, zeer groot als navels, geformeert met geen kennelyken Oogappel, maar aan deſſelfs plaats hebben ze een gat, en zyn van binnen gevuld met een ſwart bruin bloed. Van het achterſte des lyfs, 't welk tegens het eerſte afſchutzel legt, gaat een langen ader door alle de gaatjes van de afſchutzels, en door alle de kamertjes tot aan het binnenſte middelpunt, de welke het eenigſte is, waar mede de viſch aan de ſchaal vaſt hangt, en die al mede ligt af breekt als men den viſch uit trekt, zynde voorts de kamertjes leeg. Onder de ſnuit heeft hy een half ronde pyp, die echter t' zaamen gerold is, van witagtig vleeſch gemaakt, gelyk aan andere Zeekatten, en daar in iets als een tonge verborgen; doch hy heeft geen merkelyke opening in den buik, hoewel het buiten twyfel het zelfde kanaal is, waar door de Zeekat haar ſwart bloed uitſchiet.

Uitlegging van de afbeelding.

Tot beter verſtand van dit dier, zullen wy de by gevoegde figuur uitleggen, gelyk het zelve uit zyn ſchaal genomen en afgeteikent is, naar dien ſtand als het op 't water dryft, te weten met de opening van het bootje om hoog; daar in beduiden B, C, D, E, het bovenſte kraakebeenige deel, by C, tegens den zwarten krul A aanleggende, zynde B, een wit vel 't welk aan de kanten rondom gaat. De oogen gelyken beter naar een oor of navel, en zyn in de midden doorboord. F, is de voornoemde kanaal. De geheele buik G, H, I, K, L, is gemaakt van een dunne huid, de welke aan de zyden by D, op 't dikſte is; de binnenſte holligheit is gevuld met een verwerd ingewand en een donker bruine vochtigheit. By M, zyn twee ronde ſchyven als of het eyers waren, binnen met een geele ſlym gevuld. By I, ſiet men eenen breeden band, die om den buik gaat. By K, is de voornoemde ader, die door alle kamertjes gaat. By N, zyn twee eyformige

geele

geele klieren met blaasjes boven op, zynde, zoo het schynt, de maage des diers; want van daar tot aan de swarte snebbe gaat een wyde keel, gevuld met zand, steentjes en schilfferen van Oosters en Mossel-schaalen. [Doch dewyl deze figuur t' zoek geraakt is, werd in plaats van dezelve een andere hier nevens gevoegt, dewelke doch haare byzondere letteren en byzondere uitlegging heeft.] Wanneer hy aldus op 't water dryft, zoo steekt hy het hoofd met alle de baarden uit, en spreid dezelve op 't water, met de achtersteeven of krul altyd boven water, maar op den grond kruipt hy omgekeerd, met het bootje om hoog, en met den kop en baarden op den grond, maakende eenen redelyk radden voortgang. Hy houd zich meest op den grond, kruipt zomtyds ook in de visch-fuiken of bobbers, maar na een storm, als het weer stil word, ziet menze met troepen op 't water dryven, zynde buiten twyffel door de ongestuimigheit der baaren opgeligt, waar uit men bemerkt, dat ze op den grond zich ook met troepen by malkander houden. Dit dryven duirt echter niet lang, want alle de baarden intrekkende, keerd hy zyn bootje om en gaat weer te grond. Daar en tegen de leege schaale vind men dikwyls dryven, of op den strand gesmeeten, want dit weerloose dier geen dekzel hebbende, is een prooy voor Krabben, Haijen en Kaimans, weshalven men de schaal aan de kanten meest afgeknaagt vind, en dewyl hy niet vast aan zyn schaale hangt konnen ze hem licht daar uit trekken, en laaten de leege schaal dryven. De Jonge schepzels van dezen *Nautilus*, noch niet grooter dan een schelling zynde, zyn schoon Paerlemoer verwig van buiten en binnen, zoo dat de ruige schaal eerst metter tyd daar over groeit, 't welk van 't voorste deel of het bootje af begint.

Heeft zandsteentjes enz. in zyn maag.

Hoe hy op 't water dryft.

En weeder te grond gaat.

Verstrekt tot voetzel voor Krabben, Haijen en Kaimans.

Jong zynde, zynze van buiten Paerlemoer van koleur.

Hun naam in 't Latyn is *Nautilus major sive crassus*. Neerd. *Paerlemoer hooren*. Maleits *Bia papeda*, *Bia Coijn*, 't welk echter eigentlyk de schaale bedied. In 't hoog Maleits *Krang modang*. Amb. *Kika*; en dewyl daar onder de volgende *Nautilus* begreepen word, zoo noemen ze deze soorte *Kika lapia*, dat is *Papeda hooren*.

Haar benaaming in verscheide taalen.

Men vind ze in alle zeën van de Moluksse Eilanden, als mede omtrent de duizend Eilanden voor *Batavia* en *Java*, doch meest de leege schaal, want het dier werd zelden gevonden of het moest in de bobbers kruipen.

Plaats waar dezelve gevonden worden.

Het dier word tot de kost gebruikt gelyk andere Zeekatten, doch het is vry harder van vleesch en zwaar om te verduuwen. De schaal is in grooter gebruik om 'er schoone drinkvaten van te maken, gelyk ze in Europa bekent zyn, hier toe moet men de grootste en gladste verkiesen, en wel toe zien, dat ze aan de zyde geen gaatjes hebben, want veele hebben een of meer ronde gaatjes, daar men pas door zien kan, die gemaakt werden door zeekere holle wratten, [een slag van *Balanis*] welker slymerige worm een scherp tandje heeft, waar mede hy deze harde schaal doorboord, als hy daar op komt te groeijen, welke schaalen dán tot dit werk onbequaam zyn. De geheele moet men 10 à 12 dagen in eenige suurte leggen, als in gooren ryst, azyn, of water daar in wyngaart loof verrot is, zoo gaat de buitenste schelle af, die men met sterk schuuren afwryven moet, beginnende aan die plaatze daar ze op 't dikste is, en zoo ze noch niet geheel af is, moet men ze al wederom hier in leggen, tot dat het Paerlemoer over al voor den dag komt, 't welk men dan met een slap sterk water strykt, tot dat het zyn volkomen glans bekomt, en ten laatsten met zeepwater afspoeld. De schoon gemaakte worden by de kamertjes door gesneeden, dat de vier of vyf achterste doorluchtig worden; de drie ofte vier volgende kamertjes worden geheel uitgesneeden, en in de binnenste krul snyd men een geopend helmtje, en aan de zyden rondom het bootje kan men alderhande figuuren snyden, die men met gewreeve koolen en wasch of oly door malkander gemengt wryft, tot dat ze swart uitsteeken. De Inlanders, de moeite van schoon maaken niet willende doen, snyden den ondersten boodem zoodanig uit, dat 'er een groote leepel of schuitje van word, dewelke onder anderen dienstig is om 'er de *Papeda* uit te eeten, waar van dezen hooren by hun lieden zyn naam heeft; doch dewyl by de *Papeda* een saus komt van zuure lemoenen of azyn gemaakt, zoo krygt het

Hun gebruik tot spys.

En hunne schaal tot drinkkroezen.

Hoe dezelve daar toe bereid.

En opgeciert werden.

Worden ook tot leepels gemaakt.

het binnenfte Paerlemoer een bleek vlies hier van, 't welk men dierhalven t' elkens moet affpoelen met zeep of afch-water.

By Plinius bekent.

By *Plinius Lib.* 9. *Cap.* 29-30. vind ik maar eenderley foorte van dezen vifch, dien hy *Nautilum Pompilon* en *Nauplium* noemd, welke befchryving paft op de volgende fijne *Nautilus:* maar de hedendaagfche Schryvers van de Middellandfche zee hebben twee foorten aangemerkt, waar van *Bellonius* deze eerfte en dikke foorte *Cochleam margaritiferam* noemt, en hem toefchryft veele kameren en van binnen een fchaal blinkende als Paerlemoer, zoo dat het dezelfde zal zyn dien de hedendaagfche Grieken, naar 't fchryven van *Robertus Conftantinus*, *Talamen tucta podiu*, dat is, *Polythalamum*, of een hoorentje met veele kamertjes noemen. Diergelyk een hooren moet *Cardanus* ook gehad hebben, 't welk hy *Cochleam Indicam* noemt, van gedaante als een galey en bequaam om 'er koftelyke en fchoone drinkvaten van te maken.

En by andere Schryvers meer.

Vreemd voorval van een diergelyk vifchje. Welke fteentjes voortbrogt.

Op *Boero* is in een diergelyken vifch (miffchien in de *Glandulis* die het vet verbeelden) een fteentje gevonden, zoo groot als een boontje, wit als een ftukje alabaft, doch zeer ongefchikt van figuur, hoekig, en met kuiltjes als of het van veele ftukjes t' zaamen gezet was; niet te min hard en blinkende. Een Chineefche vrouw, die het gevonden had, hadde het eenen tyd lang in een doosje alleen bewaart, wel verzekerd, dat 'er niemand was by gekomen, en het zelve wederom openende bevond ze dat het een kleen fteentje gebaard hadde, zoo groot als een linze, doch ronder en dikker, ook wit en glad, een tyd lang daar naa noch twee andere fteentjes, hebbende de grootte van een moftaard korl, doch het eene was zoo bros, dat men 't met de vinger in ftukken kon wryven. Na dien tyd heeft het groote fteentje niet meer gebaard, en men kon niet bemerken waar de gebaarde fteentjes gezeten hadden. Doch ik giffe, dat het uitgevallene brokjes zullen geweeft zyn, en de plaatzen daarze geftaan hadden zyn miffchien effen wit en glad geweeft, dat men het afvallen niet bemerken konde. Zy bewaarde hem met dat bygeloof, dat ze goed geluk met moffelen te zoeken hebben zoude, om goed *Bocaffan* daar van te maaken. Diergelyke baarende fteenen heeft *Plinius* mede befchreeven, *Lib.* 37. daar hy ze *Peantides* en *Gemonides* noemt.

Aanmerking van den Schryver daar op.

Zy zyn by nat weêr vogtig.

Deze hoorens hebben de Natuur, doch gemeen met eenige andere *Turbinatis*, dat ze by vochtig regen weêr altyd zweeten, en dat zoo rykkelyk dat 'er de druppels opzitten, al heeft men ze lange jaaren in huis bewaart, en al veegt men ze dikwils af, 't welk veroorzaakt word door de zoute vochtigheid, die in de kamertjes zit en langzaam opdroogt, om het welke wech te neemen, moet men ze dikwils uit waffchen, en weder in de zonne droogen.

En reden waarom.

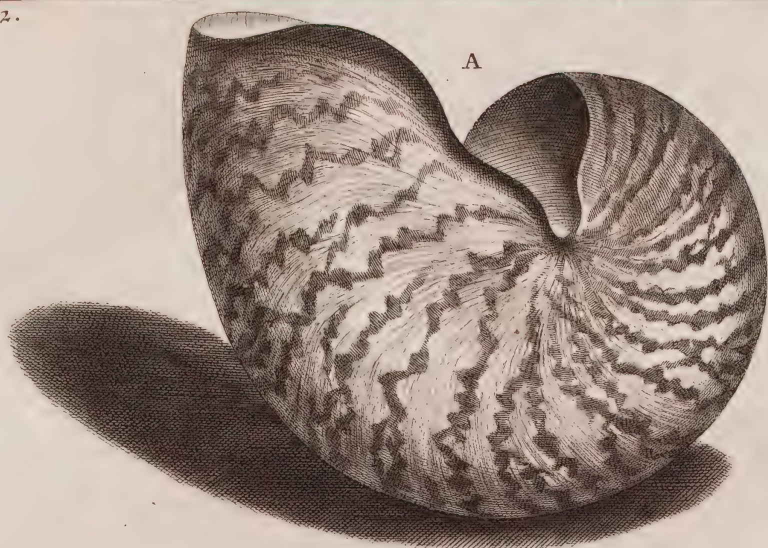
In de *Hift. Antill. Cap.* 19. *Art.* 4. *Lib.* 1. kan men beter uit de figuur, dan uit de befchryving bemerken, dat door *Bourgou* de *Nautilus Major* verftaan word; want de gedaante des Vifchs word niet geftelt noch de buitenfte fchaal befchreeven.

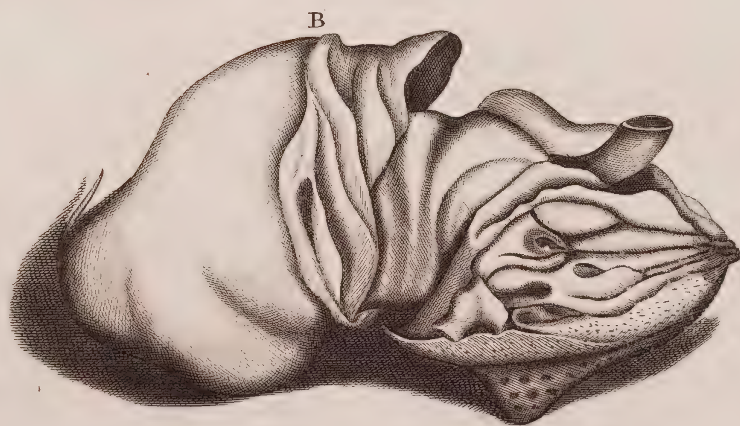
Waarfchouwing.

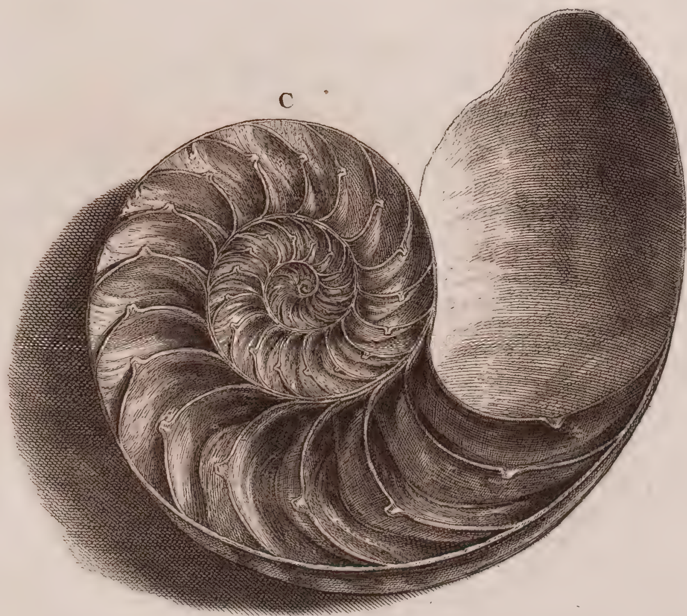
Tot waarfchouwing dient, dat men zich niet daar aan ftooten moet, wanneer de nieuwe Schryvers dezen hooren *Cochleam margaritiferam* noemen, en wy Duitfche Paerlemoer hooren, als of men ze voor de moêr van de rechte paerlen hield, daar nochtans dezen hooren alleenlyk zoo genoemt is van den fchoonen Paerlen glans der fchaalen. Zie hier van het nieuwe Rariteit-boek van *Philip Bonannus*, *Part.* 2. *Claff.* 1. N. 1 en 2.

De Nautilus Major, *is by ons bekent met de naam* Coquilie, *alhoewel de Franfchen alle hoorens zoo noemen, echter gaat die naam in 't algemeen by ons zoo door, en wy verftaan geen andere daar meê dan deze. Hy is verbeeldt op de plaat* N. XVII. *met letter* A. *doch wat volmaakter van vlakken, als die wel in 't gemeen vallen; en om aan te toonen welke de befte zyn, heb ik deze, voor die van den Schryver, hier laaten ftellen. Letter* B. *is de Vifch door den Autheur befchreeven, maar alzoo op die tekening de letters ontbreeken, geeven wy de Leezers de befchryvinge, zoo als die voor heen is ter neder geftelt, over, om zelfs na te zien, welke deelen van den Vifch daar door verftaan moeten worden.*

Ik hebbe, om den liefhebberen te meer te voldoen, een dezer Hoorens laaten doorfnyden, om des te beter de inwendige kamertjes te vertoonen, die zoo wel niet uit de befchryving, als door het oog, zyn te begrypen. Het is een wonderlyk maakfel, en 't is onbedenkelyk, dat dezelve alle vol vifch zyn, daar haar gemeenfchap van d' eene kamer in d' ander voor aan pas de dikte van een naalde, en achter pas van een fyn haairtje oopening heeft. Ik heb in dezelve getelt ontrent 50 kamertjes, en geloove dat 'er in 't end' meerder geweeft zyn; maar de tuffchenfchotjes zyn zoo zwak, dat ze, alhoewel ze met een fyn werktuig je doorfneeden wierden, echter aan ftukken bryzelden. Zie de afbeelding zoo na als de plaatfnyder die koft krygen op dezelve plaat letter C.

A

B

C

III. HOOFTDEEL.

Nautilus tenuis : Roema gorita.

Dit is nu de eigentlyke *Nautilus*, dien wy, tot onderscheid van den voorgaanden, den dunnen of fynen doe genoemt hebben, en den Ouden alleen schynd bekent geweest te zyn, want hy heeft de rechte gedaante van een galey, met een smalle kiel en twee hooge opgaande zyden, achter met een kleene krul, daar de voorgaande schielyk toeloopt en niet veel draaijingen heeft. Ik heb daar van twee soorten bekomen, groote en kleene: De groote *Nautilus* is een hooren van 5 tot 7 duimen lang, en vier duimen hoog; doch men vind 'er ook van een spanne lang, gemaakt van een enkele dunne schaal, hebbende de dikte van perkament, half doorschynend, spierwit als papier, zommige ook geelachtig. De kiel is schaars een halve vinger breed, half rond als een kring, in veele kanten of kerven gedeelt, van dewelke veele plooijen langs de zyden op loopen en schier alle vergaderen achter by het hoofd, daar de krul begint innewaarts te krommen, doch veele loopen onder wegens dood, zoo dat de geheelen hooren vol plooijen is. De kiel tot boven over de krul is zwartachtig, als of zy berookt was, 't welk zich niet afwasschen laat. De zyden zyn recht, en staan schuyns over eind, maakende boven eene opening van 2 en 3 vingeren breed, en achter by de krul hebben ze een uitsteekende hoek als een oor; de Visch die daar in woont, heeft merkelyk de gedaante van een *Polypus* of Veelvoet, te weeten van dat slach, 't welk *Aristot. Bolitæna* noemt, gansch week van vleesch, met 8 baarden verzien, waar van de 6 voorste kort zyn, wit en vol wratten gelyk alle Zeekatten, die hy in 't zwemmen als een rooze uitbreid. De twee achterste zyn noch eens zoo lang, dewelke hy langs de krul achter uitstrekt, in 't water laat hangen, en daar mede zyn bootje bestuurd; want ze zyn rond en glad, maar aan 't einde breed als het blad van een riem, zilververwig, en aan de kanten ook met wratjes, zoo dat dit bootje bestuurd word, gelyk een soort van Javaansche Sloepen, *Tingang* genaamt, in 't gemeyn *Tinan*, dewelke met 2 roers bestuurd worden. Tusschen de voorste baarden heb ik geen dun velletje konnen bemerken, gelyk de Schryvers melden van den *Polypus* in de Middellandsche Zee; wel is waar, dat dezelve baarden steeken in een zak van een vel gemaakt, en aan 't hoofd hangende, 't welk hy eenigsins uitspand met de twee bovenste baarden, doch dat zoude tot het zeilen niet veel helpen. Daarentegen oordeele ik, dat hy zyn zeilagie maakt, niet zoo wel met dit velletje, als met het hol van het bootje, 't welk hy met de voorsteeven om hoog licht, laatende den wind daar in blaazen. Want men bevind dat dezen visch zeilende het meeste lyf in 't achterste bergt, houdende alleen de twee voornoemde roers daar buiten om te stuuren; maar als 'er geen wind is, zoo brengt hy alle zyne baarden buiten, laatende de voorsteeven weder zakken, en dan roeit hy. Als hy nu eenig gevaar of laage vermerkt, zoo trekt hy al zyn vleesch binnen boord, keert den achtersteeven om hoog, dat het bootje water schept, en gaat zoo te grond, zoo dat men heel stilletjes in den wind naa hem toe moet koomen, en hem met een veerdigheit onderscheppen, als men de schaale met visch en al hebben wil; dit gebeurd zoo zelden, dat de Visschers het voor een groot geluk achten, als 'er eenen vangen, 't welk meest geschieden moet, als na een onweêr eene groote stilte volgt. Met zyne pootjes vat hy alderhande houtjes aan, die hy in zee vind, waar mede hy dan gaat dryven. In het hol van het bootje ziet men den wyden lossen buik, gelyk aan andere Zeekatten, en onder de baarden in dezen buik een wyde pyp, waar mede hy het water uitpompt, als hy boven komt; op de vlakte des buiks en van den rugge t' zaamen een zak uitmaakende, ziet men diergelyke donker bruine starretjes en plekjes, gelyk aan den *Polypus*, dewelke verschieten en haar verwe veranderen. Hy legt los in zyne schaal,

Gedaante van den Nautilus. *Zie de plaat N. XVIII. letter A.* *Waar van 2 soorten.* *De groote hier beschreeven.*

Het dier daar in beschreeven.

Heeft baarden in 't water hangen, waar mee hy zich bestiert.

En voort zeilt.

Doch onraad vermeemende trekt zyn wandt in en zinkt te grond.

Is los in zyn schaal.

En koomt die wel te verliezen. *Hoe hy op de grond, en weeder booven koomt.*

schaal, hebbende geene ader in de krul vast gelyk de voorgaande; weshalven hy ook zeer ligt uit zyne schaal geslingert word, dewelke als dan op 't water komt dryven, en, by een gelukje, door de visschers opgevangen word, eer ze tegens de klippen in stukken geslaagen word. Op den grond van de zee keert hy het bootje om, en gaat op den kop, gelyk hy ook gezien word met den kiel om hoog, als hy eerst boven koomt, maar keert behendig het bootje om, en hooft het water uit, dat hy dryven kan; de baarden als gezegt, in eene rooze uitbreidende. Men heeft ze ook gezien, dat ze onder een groot blad van een boom met de baarden vast hingen, en daar onder schuilende gingen dryven. De oogen zyn niet hol gelyk aan de voorgaande, maar vol en klaar.

De Nautilus Minor beschreeven. Haar gedaante, Zie dezelve plaat B. *Is van dezelve natuur als de voorgaande.*

De kleene *Nautilus* is aan visch en structure der schaale de voorgaande meest gelyk, doch veel kleender en wyder van boot, drie en 4 duimen lang, twee en drie vingeren wyd, met een breede kiel, die in mindere en stompere kerven verdeelt is, en dierhalven ook minder plooijen heeft, die mede schuins en bochtig naar het middelpunt by de krul loopen. De schaal is zoo zuiver noch wit niet als aan de voorgaande, maar vuil hoorenverwig en als berookt, de kanten aan de kiel zyn mede zwart, evenwel met veel wasschen in zeepwater en bleeken kan men ze eenigzins witter krygen. De visch is als aan de voorgaande, en hy gebruikt zyne baarden ook op dezelfde manier, doch word meer roeijende dan zeilende gevonden, inzonderheid onder bladeren en dryfhouten zich verbergende; anders houd hy zich meest op den grond, en komt zomtyds ook in de visch-fuyken, weshalven hy meer gezien word dan de voorgaande.

Hebben eyers en hoe die zyn.

Of deze beide visschen uit hunne schaal vallende op zich zelfs in zeewater leeven konnen, is onzeeker: Immers ik heb ze versch uit zee gebragt gehad, dewelke straks stierven, al deed ik ze in 't water. Ik heb ook eyers in hunnen buyk gevonden, zynde ronde witte korlen aan een klomp hangende, en ieder hadde boven op een zwart stipje als een oog. Zy beide hebben ook diergelyke zwarte snebben of een *kakatoes* bek, die diep onder 't vleesch verborgen legt. Op den bodem van de *carina* of schulpe vind men een klontje eyers of kuyt van gedaante of verwe gelyk andere vischkuyt, en 't geheele klontje is omgeeven met een dun vliesje; al is het geheele huysje niet grooter dan een vinger, zoo hebben ze echter een eyerstok, als een kussen, op de kiel leggende.

Hunne benaaming in verscheyde taalen.

Hun naam in 't Latyn is *Nautilus tenuis & legitimus*, en zyn Bootje *Carina Nautili*. Neerd. *Doekhuyven*, van de veele plooyen. Mal. *Roema gorita*, dat is, *Domuncula Polypi*, gelyk hem ook de Grieken *Ovum Polypi* noemen. Amboinsch *Kika wawutia*.

Word zelden gevonden. *En van de Indianen op haar feestdagen gebruykt.* *Hunne waarde.*

Deez hooren word zoo zelden gevonden, dat het in Indiën zelfs hoog geschat word. De Inlanders houden 't voor een gelukkig teeken, als zy het vinden, en bewaaren het onder hunne schatten, hetzelve zelden vertoonende dan op feest-dagen en openbaare vrolikheeden, wanneer de vrouwen hetzelve voor den dag brengen, als ze den ronden dans, *Lego Lego*, aanstellen; daar dan de voordanzersche deez hooren verheeven op de rechter hand draagt; doch zy zyn 'er zoo vies niet mede, al is zy wat berookt, gescheurt en vol gaten; daarom men ze by tyds met geld of goede woorden uit hunne handen moet krygen, als men ze ongeschonden hebben wil; voor het gemeene slag, in wiens boot 4 of 5 mutsjes water gaan, betaalt men zonder te dingen 1 Ryxdaalder, doch men heeft ze namaals daar voor niet meer konnen hebben, en daar zyn 'er geweest van 8 mutsjes, of een Zeeusche kan, daar men 9 Ryxdaalders voor het stuk gegeeven heeft, om dat ze ongemeen zyn, en boven die maat heb ik 'er geen gezien. Die van de tweede soorte zyn slecht en van geene waardye. Een zeltzaam voorval moet ik hier omtrent verhaalen.

Vreemd voorval tusschen een Arent en den Nautilus.

Een Zee-Arent, [*Haliaetos*] zynde een vogel die geduirig op zee gaat rooven, nam zulk een *Nautilus*, in Zee dryvende, op, en voerde hem in de lucht, doch dewyl het hem meest om den visch te doen was, en hy zig om de rariteyt niet veel scheerde, sloeg hy zyne klauwen meest in den visch, waar door hem het hooren quam te ontvallen, dat door een zeltzaam geval tusschen de klippen op een zandplekje zoodaanig viel, dat daar van niets gebrooken wierd, dan een kleen hoekje aan den voorsten rand; en een visscher daar omtrent zwervende, nam het vaardig op en bragt het by

my.

my; dit dan, als een ander *Palladium* uit den hemel gevallen zynde, een klein fchetsje van het vermaarde fchip Argos, heb ik in 't jaar 1683. tot een gedachteniffe gezonden aan den Heer *Johan Michael Fehr, Philofophiæ & Medicinæ Doctor, Phyficus Suinfurtenfis Ordinarius & Academiæ Curioforum Naturæ per S. Romanum Imperium ftabilitæ electus Præfes dictus Argonauta*: in welk Collegium ik het zelve jaar tot een Lid aangenomen ben onder den toenaam van *Plinius*, door gunftige recommandatie van de Heer *Chriftianus Mentzelius*, *Med. Doctor, Archiater & Confiliarius* van zyn Keurfurftelyke doorluchtigheyt van Brandenburg, *Apollo* van 't zelve Collegium.

De Schryver aangenomen tot een medelid van d' Academie Curiof. in Duytfchland.

De oude Grieken noemen dezen vifch *Nautilus*; *Suidas, Nautes* en *Ovum Polypi*; *Athenæus, Nauplium*, zommige ook *Pifcem nauticum*: *Ariftot. Hift. animal. Lib. 4. Cap. 2.* heeft al in zyne tyden twee geflachten daar van aangeteykent; het eerfte heeft een geftreepte fchaal als de *Jacobs* fchulpen, binnen hol, en aan den vifch niet vaft, dit geflacht is klein, uit de maagfchap van *Bolitæna*, een foorte van *Polypus*, weyd omtrent de ftranden, en word dikwyls uit zyn fchaal geflingert op het drooge, daar hy dan opgegeeten word of bederft; het tweede geflacht is aan zyn fchaal vaft als een wech flekke [*Limax*] nooit buiten zyn fchaal komende, maar zomtyds zyn baarden op 't water uitbreydende: het eerfte zal buiten twyffel onzen fynen *Nautilus* zyn, en het tweede de voorgaande paerlemoer hooren. *Plinius* befchryft hem als een byzonder wonderwerk der zee, doch, naar zyne manier, wat donker en onder twee naamen, die hy zoo het fchynt voor twee verfcheide dingen of viffchen gehouden heeft; d' eerfte noemt hy, *Lib. 9. Cap. 29. Nautilum* en *Pompilum*, dien hy met zyne eygen woorden aldus befchryft, dewelke ik, om hunne kortbondigheit aldus verduytfche, en hier by zette. „ Onder de voornaamfte wonderwerken behoort die, welke men *Nautilum* of *Pompilum* noemt, deze „ op den rugge leggende, dat is, de openinge van de fchaal om hoog keerende, komt „ boven op de zee, en door zyn pypen al het water uitgehooft hebbende, roeyt hy „ veerdig daar heenen; daar na de twee voorfte baarden achterwaarts krommende „ (*Athenæus* fegt opheffende) fpant hy het dunne velletje tuffchen dezelve zoodanig „ uyt, dat hy daar mede zeylt, en met de andere baarden roeyt, en met den middelften ftaert als met een roer zyn fchip beftuirt, zoo vaart hy daar heenen op de hooge zee de jachten [*Liburnicas*] naabootfende, en zoo hem eenige vreeze overkomt, „ fchept hy water en gaat te gronde. Daar na in 't volgende Capittel 30. befchryft hy naar zyne meening eenen anderen vifch, doch uit het verhaal van *Mutianus*, dien hy *Nauplius* noemt, met deze woorden:

Hoe by de Grieken en andere Schryvers bekent zy.

En by haar onder 2 geflachten bekent.

Door Plinius *befchreeven.*

En voor een wonderwerk gehouden.

Komt met dees Schryvers verhaal over een.

Mutianus *heeft voorgegeeven, dat hy noch een ander foorte van vifch gezien heeft* in Propontide, *dewelke in een fcheepje woonde, of een fcheepje droeg; het is een fchulp, gelyk een bootje gefatzoeneert, met een ronde en verheevene achterfteven, maar voor met een fcherpe fnuyt, hier in woont de* Nauplius, *een diergelyke Zeekat alleenlyk om vermaak en om te fpeelen, 't welk op tweederley manier gefchied; want by ftille zee ftrekt den opfitter zyne voeten uit, en roeyt daar mede in 't water, maar als hem een luchtje aanlokt, zoo ftuurt hy met dezelve, en keert het hol van het fchuytje tegens den wind, waar door hy zeer licht zeylt. Het vermaak van 't eene is om te draagen, en van 't ander om te ftuuren, en beyde gaan t' faamen te grond, 't welk zomtyds voor een droevig voorfpook gehouden word van der menfchen ramp, dat is, veele houden 't daar voor, als ze dezen* Nauplius *fchielyk zien te gronde gaan, dat het een voorfpook zy van aanftaande fchipbreuk.*

Mutianus *be-Schryving hier van.*

Die haar Nauplius *noemt.*

Alle beyde deze befchryvingen paffen op onzen fynen *Nautilus*, dien *Jonfton* uit *Bellonius* wat klaarder befchryft; (*Hift. Natur. de Exang. aquatilibus Titul. 3. de Turbinatis*) alwaar wy met de woorden van *Jonfton* beginnen fullen. „ De *Nautilus*, welken *Suidas, Nautes*; andere *Nauticus*, en 't gemeen *Nautilus* noemen, en dezelve met „ den *Nauplius* van *Athenæus* fchynt te zyn, word van de hedendaagfche Grieken *Thalamis Toukdapodius* genoemt, gelyk *Robertus Conftantinus* fchryft. Wy hebben van „ hem by *Ariftoteles* twee geflachten. De eene welkers fchulp de *Pectunculus* gelykt,

Verder door Jonfton *befchreeven.*

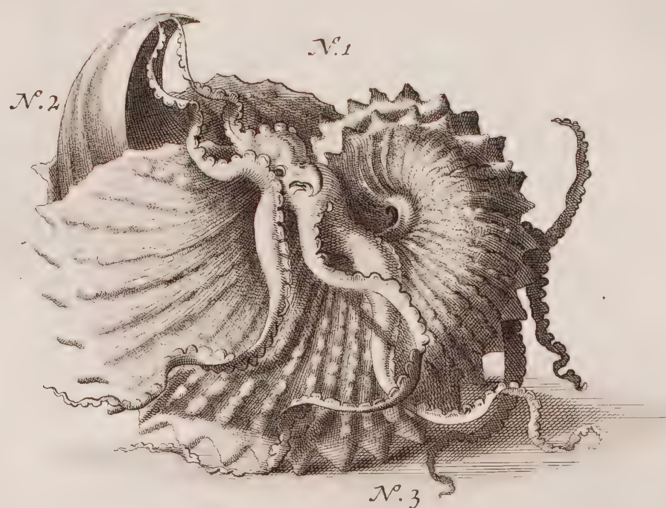
„ maar

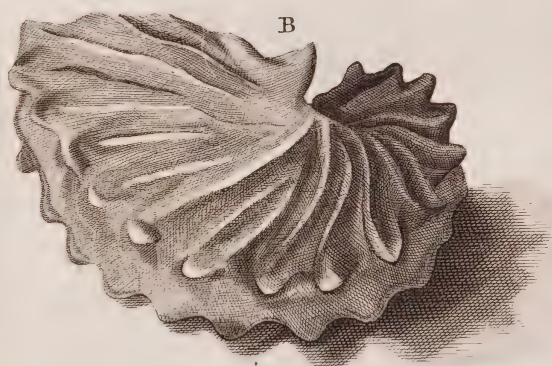
„ maar die hol en uit de Natuur aan hem niet vast is; hy weyd dikmaal omtrent het „ land, waarom hy van de baaren op 't drooge geworpen word, daar hy uit de schulp „ vallende, of gevangen word, of sterft; dit geslacht is klein, en de *Bolitœna* een ge- „ slacht van de *Polypus* gelyk. De andere hangt in de schulp als een slek, deze gaat 'er „ nimmer uit, maar steekt zomtyts zynen arm buiten.

Als mede door Bellonius. Bellonius heeft hem nauwkeurlyk beschreeven. *De schulp zeyt hy uit drie stukken te bestaan (naamentlyk uit een kiel en twee boorden, hoewel ze nochtans enkel is) welkers zyden als aan de kiel schynen vast gehecht, en veeltyds zoo groot, als met twee handen kan omvat worden; zy zyn alle niet dikker dan een parkament, met langwerpige streepen, aan de randen met kerven gekartelt en rond afloopende; maar het gat, daar de* Nautilus *door gevoed word, en uit de schulp kruypt, is groot; deze schulp is breukzaam, melkwit, helder en glad, en van gestalte als een rond schip, want hy vaart boven op de zee, en doet sich met een omgekeerde bolle schulp op, om te beter op te duykken, en opgereesen zynde keert hy de schulp weder om, maar tusschen de armen van den* Nautilus *is een dun vlies, gelyk tusschen de klauwen van de platvoeten, en veel dunder, ja als en spinnekops raach, maar nochtans sterk, daar hy den wind in laat waayen; de krullen die hy weêrzyden veel heeft, gebruykt hy voor een roer, en als hy schrikt, vult hy zyn schulp met water en sinkt te grond.*

't Gevoelen van dezen Schryver over dezelve. Hier op zeg ik nochmaals, dat ik aan den Oost Indischen *Nautilus* dat dunne vliesje tusschen de twee voorste Baarden, het welk de *Autheuren* dezen visch toeschryven, meerendeels gevonden heb, behalven aan eene soorte, die hier naa volgt; als ook dat de bovenstaande naam *Thalamis Toukdapodius* niet kan verstaan worden van den rechten of dunnen *Nautilus*, dewelke geene kamertjes heeft, maar van den paarlemoer hooren in 't voorgaande hoofdstuk beschreeven. *Bontius Lib. 5. Cap. 27.* stelt de *Nautili* onder de *Polypos* met *Plinius*, en 't fatzoen van de schaal komt ook ten naasten by over een met de onzen, echter kan ik niet raaden, wat hy voor een visch gehandelt heeft, waar aan hy de handen zoo verbrand heeft, dat hy met look in water gewreeven zynde, heeft moeten geneezen; want nooit gehoort is dat een *Polypus* brande, daarom ik gisse dat daar van eenige woorden moeten uitgelaaten zyn, en dat men zyn zeggen van quallen moet verstaan.

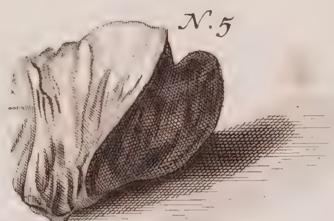
Waarneeming van den Schryver. Anno 1693. in Januarius is een *Nautilus* gevangen op *Hitoe*, wiens boot lang was 7 duymen, hoog 6 duymen, verschilde wat in gedaante van de boovenstaande meest in de twee achterste of bovenste baarden. Want de zes baarden waaren van 12 tot 14 duymen lang, aan de voorste helft zeer dun en smal, de achterste waaren met zuygwratten [*Acetabulis*] bezet. *En verdere beschryving.* De twee achterste of bovenste baarden, (by andere voor de twee voorste gehouden) waaren veel dikker, achter ruym een vinger dik en met zuygwratten bezet, verwisseld tegens malkander staande; de voorste helft had een dun en breed vel of lap, als een omgekeerde Bezaan, te weeten achter zmaller, van vooren breed, waar in hy van 't voorgaande verschilt: *Hoe hy roeyt en zeylt.* met deze lappen schynt het, dat hy zoo wel roeyt als zeylt, want met de zuygwratten vat hy de kanten van zyn boot, en met het breede deel roeyt hy, gelyk ook met de andere baarden, die als dan buiten boord leggen; als hy nu zeylen wil, zoo recht hy de beyde lappen over eynd. Maar ik hebbe nooit aan eenig *Nautilus* konnen bevinden, dat de twee gemelde baarden *Doch verwerpt het oprechten van 't Bezaantie.* met een dun scheyd velletje aan malkander zouden gegroeyt zyn, gelyk men by de Europische Schryvers leest; weshalven ik noch by myn voorige meening blyf, dat hy met het voorste en holle deel zynes schips de zeylagie volbrengt. Hy was zoo slim, dat als de visschers met een prauwtje hem vervolgden, dat hy dan naar de rechter, dan naar de slinker zyde zyn boot keerde; weshalven, de visschers bemerkende dat hy water wilde scheppen en te gronde gaan, most 'er een over boord springen en met zwemmen hem achter haalen. *Bonannus getuygt, dat die in de Golf van* By den hedendaagschen vermaarden Autheur *Philippus Bonannus* in zyn Boek genaamt *Recreatio mentis & oculi* N. 13. *Class.* 1. *part.* 2. word hy in 't Italiaansch *Polpo moscardino* en *moscarolo* genaamt, en gezegt; dat hy dikwyls gevan-

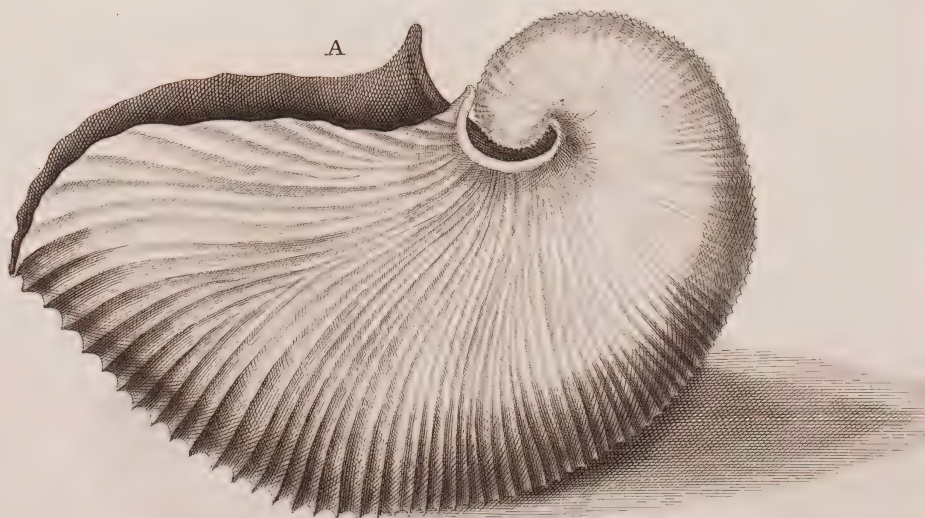

Deur F.

gevangen word in de Adriatiſche zee, of Golf van Venetien aan de zyde van Italien, onder andere Zeekatten zomtyds naar den ſtrand zich begeevende om aldaar te weyden, 't welk niemand aan de Ooſt-Indiſche ooit heeft bemerkt, die nergens dan in de ruime zee, en altyd een alleen gezien word. Onze *Nautilus* heeft onder de baarden in de opene buyk noch een pyp, waar door hy het water uitſpuygt, en dat vry wat hoog, en de viſſchers dikwils in 't gezicht; achter aan dezelve pyp hangt een blaasje, gelyk aan den *Polypus* en *Sepia*, doch hier in vind men geen rood, maar een bruyn paars bloed. Voorts blyft noch voor 't menſchen verſtand verborgen; hoe dezen viſch zyn ſchaal formeert, daar aan hy nergens vaſt is, en echter t' zaamen groeyen, nooit daar uit ſpringende dan by nood, wanneer men de leege ſchaal bekomt. De viſch gaat naar den grond, maar niemant weet of hy wederom een ander huys formeert: Immers het is een viſch zeer teêr, en ſtraks ſterft hy als men hem een weynig handelt, zelfs in zeewater kan men hem niet lang in 't leven bewaaren. De zwarte randen van den verſchen aan de kiel, kan men eenigzins wit wryven met wit fyn zand, doch aan 't bovenſte van de achterſteeven gaan ze niet uit. Zyn bruyn bloed verſchiet mede door 't lyf, en maakt plekken, doch aan de dooden verbleeken ze. Ik heb in hunne maagen ook gevonden ſtukjes van andere baarden, en zyne eyers lagen buiten 't lyf in 't hol van de ſchulp, doch aan den viſch vaſt.

Venetien mede worden gevonden.

Hoe hy zyn ſchaal bekomt, is den Schryver onbekent.

En is zeer ſlap van leven.

De Nautilus tenuis, *word by ons* Nautilus, *by de zeevaarende lieden* 't Schippertje, *(om dat zy die veel over de zee zien vaaren) doch by de oude liefhebbers, de* doekehuyf *genaamt, wegens haare gedaante en teêrheit, want zy eer een kamerdoeks huyfje, zoo als eertyds gedraagen wierden, gelyken, als een hooren uyt zoo een woeſt element als de zee is. Ik hebbe zoo een* Nautilus *gezien, die omtrent een Amſterdamſche houtvoet groot was, en, zoo ik bericht ben, tegenwoordig word bewaart in 't Cabinet van den groot Hertog van Florence, die een groot liefhebber van uytmuntende zeegewaſſen is. Des Schryvers opmerking omtrent het oprechten van 't bezaantje of klein zeyltje, waar mede dit dier vaart, verdient geloof, vermits zyn E. booven zyn nauwkeurig onderzoek, daar zelf oog getuygenis van heeft, daar alle de andere Schryvers zulks meeſt uit mondelyke berichten hebben, gelyk ik zelf mede van veele zeevaarende luyden heb verſtaan, die my verzeekerden dat dit dier voor aan een opgerecht zeyltje heeft; of 't zou konnen zyn, dat het een andere ſoort was, den Schryver onbekent. De overleeden Hr.* Volkertsz *een der grootſte Liefhebberen en kenders van zynen tyd, heeft een diergelyke naar 't leven laaten afteekenen, en door* Savry, *beneffens veele andere uitmuntende hoorens, in 't kooper brengen, welke nu noch beruſtende zyn in 't voortreffelyk Cabinet van den E. E. Heer* La Faille, *Hoofd officier der ſtad Delft. Ik heb een afbeelding daar van, welk ik goet dacht hier neevens te zetten, zie hem verbeeldt op dezelve plaat met* N. 1. N. 2. *is het zoo genaamde bazaantje, en* N. 3. *zyn de riemen, waar mede hy zich beſtiert of wel voortroeyt, de hooren is van een heel ander maakzel, want hy op zyn ribben geknobbelt is. Die Engelſchen liefhebber,* M. Liſter *geeft hem in zyn* Hiſtoria Conchyliorum, lib. IV. ſect. IV. *een veel grooter zeyl, veel licht uit giſſing; doch deze van* Volkertsz *komt met de zeylaagje van die* Geſnerus *heeft laaten afbeelden beſt overeen: alhoewel de hoornen van* Geſnerus, M. Liſter, Bonanus *en dezen Schryver malkander beter gelyken. Behalven die twee ſoorten, die de Heer* Rumphius *ons geeft, zyn 'er noch verſcheyde andere. Deze getekent met* N. 4, *is in verſcheyde Cabinetten te zien; hy is veel fynder dan de voorgaande, breeder van kiel, wyder van buyk, witter van ſtof, en op zyn ſtriemen geknobbelt. Noch een andere ſoort is 'er, die deze heel wel gelykt, doch is zmalder van kiel, en fynder geknobbelt, zonder ſtriemen; waar van eenige te zien zyn in de uitmuntende Cabinetten van de Heeren* d'Aquet, Feytemaas; *en wel de grootſte en beſte die bekent is, by Juffr.* Oortmans *groot liefhebſter van diergelyke fraijigheeden. Hier volgt nu noch een andere ſoort alleen (voor zoo veel ik weet) onder my maar beruſtende, zie hem afgebeeldt op dezelve plaat met* N. 5. *Hy heeft de gedaante van een waterlandſche boerinne kap, is heel wyd, plat gekruynt, eenigzins gekielt, doch heeft gewronge ſtriemen en knobbels, en is niet gelyk zydig als de andere, 't welk my doet gelooven, dat het een misgeboorte van den* Nautilus *is.*

IV. HOOFTDEEL.

Cornu Ammonis: Poſthoorentje.

DIt is een klein hoorentje in de gedaante van een rams hooren, of gelyk men den Godt *Hammon* aan de ooren ſchildert, zoo groot als een dubbeltje. Men zoude het aanzien voor een afzetzel van den *Nautilus major*, wiens achterſte krul het gelykt, welk het echter niet is, maar een geſlacht op zich zelfs, want het krult zich wel in malkander, gelyk een rams hoorentje, maar de gieren hangen niet aan malkander, en zyn geſcheiden tot het binnenſte tipje toe, daar men een klein knopje aanziet als een paereltje, of als een neet van een luys. De buitenſte gier heeft de dikte van een middelbaare ſchaft, buiten rond en recht wit, van vooren afgebrooken, binnen doorgaans met veele afſcheidzels, in zoo veele kamertjes, ver-

De Cornu Ammonis beſchreeven.

Gelykt de Nautilus major, maar is heel klein.

Hunne gedaante, zie de plaat N. XX. N. 1.

Is binnen vol kamertjes. deelt, blinkende als wit paerlemoer, en ieder affcheidzel heeft een klein gaatje, met een ftuk van een pypje naar binnen toe, t' eenemaal als de *Nautilus major*; hierom gelooven veele dat dit kleine afzetzels van dien zyn, daar ik nochtans deze Pofthoorentjes grooter bevonden hebbe dan de kleinfte van de voorfchreeven *Nautilus*, dewelke ook fchoon paerlemoer zyn van buiten en binnen. Daar en tegen deze Pofthoorentjes hebben in hunne voorfte kamer een flymerig dier, 't welk aan de klippen hangt, *En zit aan de klippen.* met eenen dunnen en fmallen dooren, die door het beeft en de eerfte gaatjes gaat, en aan de klippen vaft zit. Als nu de Noorde wind waayt, en de zee ontftelt maakt, zoo worden deze hoorentjes van de klippen afgefmeeten, waar door het komt dat ze aan den mondt altyd afgebrooken fchynen. De fpitzen blyven aan de klippen zitten, die noch zoo ftyf zyn, dat ze iemant de voeten verzeeren als men daar op trapt. De Amboineefen gelooven, dat ze gegenereert worden van de witte meeuwen drek; 't welk *'t Gevoelen der Amboineefen over zyne voortkoming.* voor eerft niet waarfchynlyk is, men vind ze niet altyd, maar alleen in zeekere maanden, wanneer de Noorde wind waayt, en dan met meenigte op den ftrand gefmeeten onder andere ruigte. *Doch door den Schryver tegen gefproken.*

Hunne benaaming in verfcheide taalen. Hun naam in 't Latyn is *Cornu Hammonis*. Neerd. *Pofthoorentje*. Amb. *Tay manufamal*, dat is, Meeuwen drek, om reden als boven gemeld is.

De Cornu Ammonis, *word by ons, als by den Schryver, ook 't* Pofthoorentje *genaamt, en, fchoon het heel klein is, zoo is het zelve zoo wonderbaar van maakzel, dat het geene behoeft te wyken. 't Is van buiten wit en mat (dat is zonder glans) maar van binnen paerlemoerachtig en doorfchynend dun. Heeft ontelbaare kamertjes, die alle gemeenfchap tot malkander hebben, door een heel klein gaatje. Ik heb getracht om 'er eene midden door te fnyden, en dezelve, gelyk de* Nautilus Major, *te vertoonen, maar zulks is my t' elkens miflukt wegens zyne teêrheit. Zie hem afgebeeldt op de plaat* XX. N. 1.

V. HOOFTDEEL.

Carina Holothuriorum: Qualle Bootjes.

De Carina Holothuriorum befchreeven. DEze willen mede uit de maagfchap van de *Nautili* zyn, hoe wel ze de gedaante van een Alykruik hebben, gelyk wy een kleine foorte in 't volgende hoofdftuk befchryven zullen. Zy zyn omtrent een duim breed, rond, aan den buitenften gier wat kantig, beneden platachtig, en uit weinig gieren beftaande, gelyk de Landflekken. De fchaal is enkeld, dun en doorfchynend, zeer *Haar gedaante. Zie de plaat N. XX. N. 2.* licht, beneden licht viool blauw, boven naar den loodverwigen trekkende; de mond is wyd, rond, doch beneden met een uitfteekend hoekje als een hanglip, en van binnen zyn ze wit. Het dier hier in woonende is geenzins uit den flekken aard, maar een flach van Quallen overeind ftaande als een lid van een vinger, wanneer ze in zee dryven; dit Qualletje is fchoon klaar, als een kryftalletje, met eenen blauwen glans, en beftaat uit enkeld flym, die met een huidjen omgeeven is, en als men 't een dag bewaart, zoo vergaat het. Deze bootjes worden zelden gezien, immers in Amboina *Worden zelden gezien.* hebben wy ze eerftmaal gehad Anno 1682. in Auguftus, en September by 't uitgaan van den Oogft, wanneer zy met groote fchoollen quamen aandryven uit het Ooften in d' openbaare zee, *Manipa* en *Boero* voor by, daar ze de Inlanders opfchepten by droog weêr. Het bootje lach met de opening om hoog, en het Qualletje ftont als een pylaar- *En zeilen over zee.* tje over eind, zeilende, zoo het fcheen, met een flap koeltje, wonderlyk om aante- zien, dat een zulke vloot van wel duizend kleine fcheepjes, zoo eenpaarig by malkander voer. Als men ze uit de zee nam en in een fchootel met water zette, bleeven de *En hebben een fchoone weêrfchyn.* Qualletjes noch wel een dag over eind ftaan, een wonderfchoonen weêrfchyn van zich geevende, als of de fchaal met Edel gefteente vervuld was; doch men befpeurde weinig leven daar in, allenxkens opdroogende, dat ik na vier dagen haar fatzoen noch bekennen konde. De Inlanders verklaarden, dat ze diergelyken nooit te vooren gezien hadden.

Hun

Hun naam in 't Latyn is *Carina Holotuhri*; men mag ze onder de *Neritas* reekenen, 't welk zyn kleine hoorentjes in de Middellandſche Zee, die mede op 't water dryven, in 't Griex alzoo genaamt van 't ſwemmen; de Onze noemen zè *Qualle Bootjes*. By de Inlanders hebben ze geen naam. *Waarom zoo genamt.*

Van de Carina Holothuriorum, *of het* Qualle Bootje, *heeft ons de Schryver geen afbeelding gegeeven, doch wy hebben 'er uit onze verzameling, een laaten aftekenen; zie het op de plaat* XX. N. 2.

VI. HOOFTDEEL.

Cochlea Lunaris Major: Matta bulan beſaar, of Matta Lemboe.

HEt tweede deel van het Hoofdgeſlacht, begrypt alle de geene die de gedaante van een gemeene Alykruyk hebben, en niet te min paerlemoerachtig van binnen zyn; waar van wy twee ſoorten beſchryven zullen. De eerſte ſoort, Reuſe-ooren genaamt, zyn de grootſte van dit geſlacht, in 't gemeen twee vuiſten groot en meer, van fatzoen als een Alykruike, met eenen grooten ronden mond, die aan den benedenſten hoek ook een weinig uitſpat, en daar door de gedaante maakt van een oorlapje. De buitenſte en grootſte gier heeft twee kanten, een naar boven en een naar beneden, en tuſſchen beide noch een rugge, alle drie met knobbelen bezet. De ſchaal is gemaakt van twee dikke huiden, waar van de buitenſte grauwachtig is, doodsverwig, wat ruig en vol ſcheuren, doch hier en daar geplekt als de ſlangen, met ſwart, bruin, en zomtyds ook ſpaans groen; hoe kleinder de hoorens zyn, hoe fraaijer dat ze geplekt en hoe effender dat ze zyn; en men vind 'er ook ganſch grauw zonder plekken, dewelke men voor ſlecht acht. De binnenſte huid is ſchoon paarlemoer, niet blank, maar alle de verwen van een regenboog vertoonende, te weeten, groen, rood, en blauw. Zy laat zich ook in ſchilfferen verdeelen als men ze in ſtukken ſlaat, welke alle dezelfde koleur behouden. Het dier daar in is naar evenreedigheit groot, van vooren met een hard wit vleeſch. De achterſte krullen zyn enkel vet, en tuſſchen beiden is een groot *Papaver* of Zandſak. Op zyn hoofd draagt het een groot rond ſchild, waar mede het zyne deur vaſt ſluyt, een hand breed en een vinger dik, ſteen hard, als of het een witte keyſteen was, aan de buitenſte zyde wat bultig als een linze, wit, en zomtyds met vlakke kuiltjes. Aan de binnenſte zyde is het plat, doch een weinig met gieren uitſteekende, die ſchielyk in malkander loopen en een navel formeeren, met een ros of bruinachtig velletje bedekt, dat daar vaſt aanzit, en deze zyde aan 't vleeſch van 't dier; in 't kruipen draagt het dezen ſchild op 't hoofd, doch het begeeft zich niet verre buitens huis, houdende wel de helft noch van den ſchild binnen de ſchaal; het heeft zulk een ſterkte, dat 'er geen man zoo ſterk is, die het uittrekken kan, al heeft hy 't onder de ſchaal gevat, maar het zoud hem veel meer de hand mede intrekken. Dezen ſchild dan behoord onder die men *Umbilicos marinos*, of Meernavels noemd, waar onder deze de grootſte is. Het houd zich op omtrent zoodanige ſtranden, die ſteile klippen hebben, daar de zee hard tegen aanbrand, en zyn dierhalven moeijelyk om te duiken, doch daar ze zyn vind men 'er veele by malkander, maakende zeekere Compagnie of Troepen, gelyk men zegt de *Tsjanckor* op de kuſt *Coromandel* en *Ceylon* doen.

De Cochlea Lunaris beſchreeven. Eerſte ſoort. Hunne gedaante. Zie de plaat N. XIX. letter A en B. Hunne koleur. Zyn inwendig ſchoon paerlemoer. Zyn Hoofd is met een ſwaar ſchild bedekt. En word een Venus navel geheeten. Ook Umbilicus marinus of meernavel. Waar zy haar ophouden.

Zyn naam in 't Latyn is *Cochlea Lunaris Major*. Neerd. *Reuſe-ooren*. Maleits *Matta bulan beſaar*; want men moet weeten, dat de Maleijers *Matta Bulan*, dat is, Maans oogen noemen alle hoorens, die een rond, dikachtig en ſteenhard ſchild draagen, 't welk met zyne buitenſte zyden een volle maan verbeeldt; men zoude het billyker *Cochlea Margaritica* noemen, dan *Cardanus* omtrent den voorgaanden *Nautilo majori* *Hunne benaaming in verſcheide taalen.*

 doet;

doet; om dat het uitdrukkelyker de gedaante van een slek heeft, dan den zelven *Nautilus*.

Het dier word tot spys gebruikt. De Inlanders maaken daar veel werks van, te weeten tot de kost, dezelve in heet water lang opkookende, tot dat het schild zich opent; het beste daar aan is de staert, want het voorste vleesch is vry wat hard, en al dat groene of swartachtige *Papaver* moet men wech snyten, dewyl het zelve bitter en zandig is. De Koningen van *Boeton* eygenen zich dezen kost alleen toe, weshalven hunne onderdaanen deze hoorens hun alleen moeten brengen. *Hoe men deze hoorens de huit afneemt en paerlemoerig maakt.* De onze maaken meer werks van den hooren, die, zoo hy schoon geplekt, als een Luipard, zonder scheuren en geheel is, bewaart word, anders stopt men den mond toe met kley en boven op met wasch, dat de scherpigheid niet aan het paarlemoer koome, en legt dien eenige weeken in azyn of gooren ryst, doch den azyn moet men 2 of 3 maal verwisselen, en zoo dikwils ook schuuren, tot dat de binnenste ruige huid afgaa, en de geheele hooren paerlemoer worde; die men dan met sterk water overstrykt, en noch eens met zeepwater asspoelt. De Japanders slaan *En waar dat dan toe gebruikt worden.* deze paerlemoer schaal in stukken, en zetten dezelve aan de groote Kantooren of Kassen, om 'er het zwarte lakwerk, bloemen en starren uit te formeeren, 't welk een groote fraaijigheit geeft, schoonder koleuren vertoonende dan het oprechte paerlemoer.

Het schild is een goed middel voor veele quaalen. Het steene schild, of Maans oog, kan men in plaats van liksteenen gebruiken, ook verzeekeren my eenige *Chirurgyns* in het zelve alle de krachten van *Oculi cancri* bevonden te hebben, als wanneer men 't zelve in stukken stoot, in azyn dissolveert, en ingeeft, om 't geronnen bloed te scheiden, de stonden der Vrouwen te verwekken, en het graveel af te zetten.

De tweede soort. Hier toe behoort een kleine soort niet grooter dan een nagel van een vinger of duim, van gemeene Alykruiken fatzoen, met eenen wyden ronden mond, geslooten met een rond steendekzeltje, 't welk aan de kanten eenen loodverwigen kring geeft, maar boven op wit is. De schaal zelfs is van buiten doods aardverwig, en zomtyds met *Zyn van weinig waardy.* weynige witte stippen; binnen een weynig naar paerlemoer trekkende. Zy hebben geen groote fraaijigheit, zyn derhalven het bewaaren niet waard, maar worden van de In- *Doch worden van d' Inlanders gegeeten.* landeren veel gekookt en gegeeten, inzonderheit by de *papeda*, om dat ze een zoet, hoewel weynig, vleesch hebben; en daarom noemen ze zommige *Bia papeda Kitsjil.* De dekzels van de Reuzen-ooren leggen de Inlanders in water, daar ze hunne jonge kinderen uit wasschen, tegens het *Sawan*, dat is, de quaade lucht, die de kinderen bevangt en onrustig maakt.

De Cochlea Lunaris major, *word van den Schryver ook* Reuze ooren *genaamt, by ons zyn die bekent met den naam van den bonten* Knobbel hooren: *men vind 'er die schoon zee groen zyn, die dan de groene* Knobbel hooren *worden geheeten; zie hunne afbeelding op de plaat* XIX. *letter* A. *is die van boven, en letter* B. *dezelve van onderen. In haar opening of mond, zit het schild of dekzel* Umbilicus Veneris, *of by ons de* Venus navel *aangeweezen met letter* F.

VII. HOOFTDEEL.

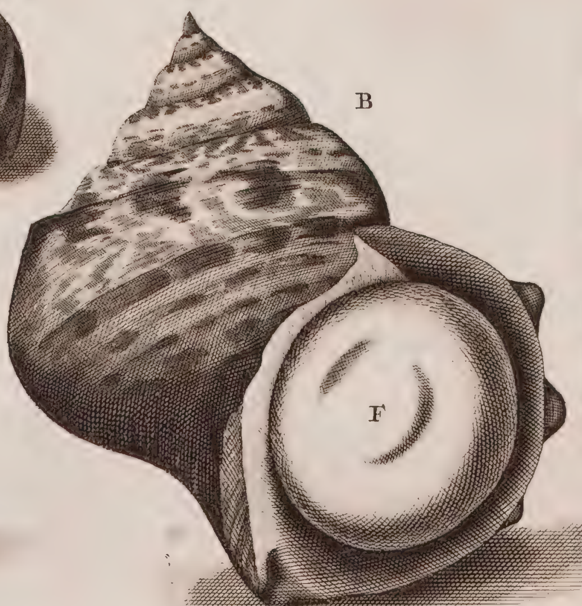
Cochlea Lunaris minor: Bia matta bulan.

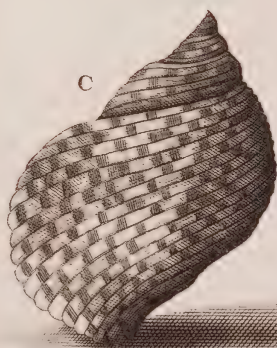
Cochlea Lunaris minor, waar van vyf soorten beschreeven. Alle de volgende hebben mede de gedaante van gemeyne Alykruiken, met een dikke dubbelde schaal bekleed, en den mond sluitende met een rond Maans-oog, 't welk wy *Umbilicus Marinus*, of Zee-navel noemen, waar van wy vyf soorten beschryven zullen.

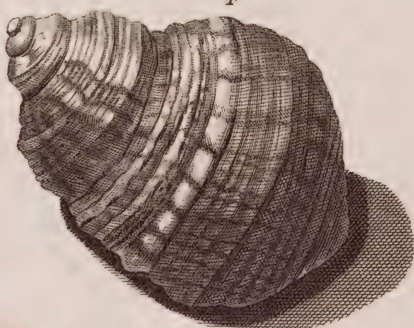
Eerste soort, zie de plaat N. XIX. letter C. I. *Cochlea Sulcata nigra.* Maleits, *Krang sussu*, om dat ze eenigzins verbeeld een klein mammetje, heeft van buiten een dikke en swarte schaal, overdwers of langs de gieren diep gevoorent, en daar en boven wat ruig als of ze schubachtig was, zonder glans, doch zomtyds met weinige spaansgroene of witte plekken; binnen is een bleek wit

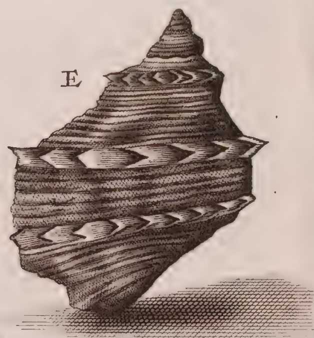
N°. XIX.

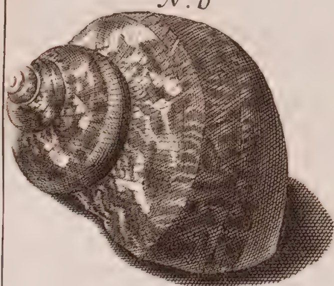

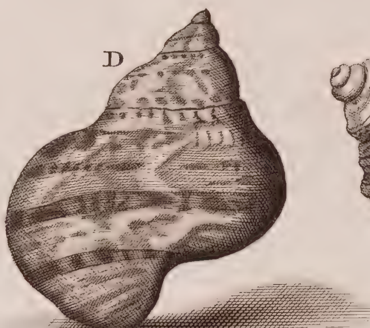

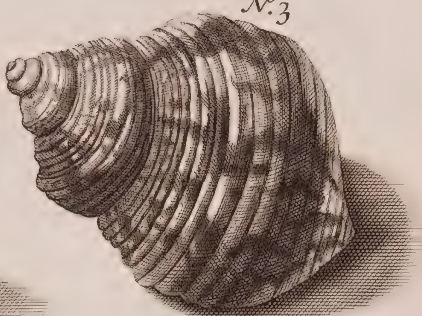

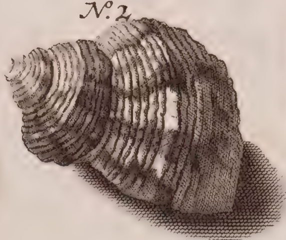

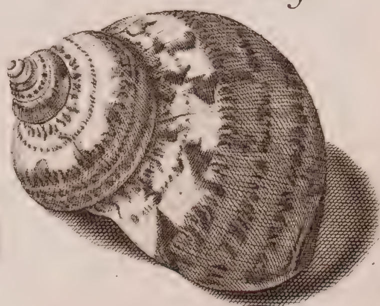

Deur F.

wit paerlemoer; het dekzel is aan de bultige of buitenſte zyde vuil wit, met eenige korreltjes, en zomtyds in de midden zwartachtig; het dier is goed om te eeten, maar de ſchaal heeft geen mooijigheit.

Tweede ſoort. Zie de plaat XIX. letter D. *Welke de beſte zyn.*

II. *Cochlea petholata.* Maleits *Bia pethola*, is ſchier van het voorige fatzoen, of wat kleinder, en de gieren zyn aan de voorſte zyde wat kantig; zommige ook recht rond, van buiten ganſch glad en met verſcheide verwen geſchildert, gelyk de kleedjes *Pethola*, of de groote Slange *Ovlar pethola:* de meeſte koleur is bruin met zwarte en witte plekken, maar als 'er groene en hoogbruine onderloopen, die acht men voor de beſte; zommige van de geheel ronde hebben, in plaats van plekken, zwarte ſtreepen langs de gieren, van binnen zyn ze geelachtig na paerlemoer trekkende; zyn dekzel is eene van de ſchoonſte *Matta boelangs*, recht rond, beneden plat, en, naar gewoonte, met een navel getekent, boven ſchier half rond of linzeformig, meeſt zwart, aan de kanten groen en ros, glad en blinkende als een Oſſen oog. Noch vind men een kleinder ſoort zwartachtig met een groene weêrſchyn; het dier is wat harder van vleeſch dan de voorgaande, taai en ſlymerig, en daarom tot de koſt niet bequaam. Men vind ze zeer zelden, en worden daarom onder de beſte rariteiten gerekent, wegens de mooije koleur van de ſchaale.

Een ander ſoort. Zie de plaat XIX. N. 1.

Derde ſoort. Zie de plaat N. XIX. letter E. *Word een gloeijende oven genoemt.* *Een andere ſoort. Zie dezelve plaat N. 2.*

III. *Coclea Lunaris aſpera*, heeft de gedaante van de eerſte ſoorte, langs de gieren mede gevoorent en ganſch ruig, met uitſteekende ſchubben, waar door ze ſchier ſteekelig zyn. Het Maans oog is als aan 't voorgaande, doch ſlechter, en van minder glans, ook meeſt zwart, of aan de kanten wat ros; de grootſte ſoort hier van is als een Hoender-ey, van buiten meer ſteekelig, en van binnen heeft ze een geel paerlemoer, waar door ze een gloeijenden oven gelykt, en ook zoo genoemt word; de kleinder ſoort is min ſteekelig, en heeft van binnen een wit of zilververwig paerlemoer, die gemeener en ſlechter is, en haar Maans oog is wat gekorrelt; beide zyn ze van buiten zwartachtig zonder glans, en zomtyds met ſpaanſchgroene plekken; de beſte tot het eeten zyn, als men het groene *papaver* wechſmyt, en hen zoo lang kookt dat zich de dekzels openen.

De vierde ſoort, is veel kleinder.

IV. *Cochlea Lunaris minima*, is qualyk zoo groot als een nagel van een duim, van buiten mede gevoorent, licht karſtanje bruin, zonder glans en ſteekels, van binnen geel met weinig paerlemoer; het dekzel is mede een rond ſchildje, zwartachtig en zonder glans.

De vyfde ſoort.

V. Groote zilvere ovens zyn deze ſoort gelyk, behalven dat ze aan den bovenſten omloop een kant hebben, en daar aan eenige ſchubben, voorts van buiten met wit en zwart geſchildert, doch het witte is het minſte, en van binnen mede zilververwig; worden zelden gevonden.

Alle deze ſoorten noemen ze met eenen algemeenen naam *Bia matta bulan*, en worden op de markt te koop gebracht tot de koſt, behalven de tweede ſoort, die zeltzaam is, en meeſt in de Uliaſſers valt.

De Cochlea Lunaris minor: *De eerſte ſoort ſtaat afgebeeldt op de plaat* N. XIX. *letter* C. *De tweede ſoort is letter* D. *en word by ons een* Naſſauwer *gebeeten, waar van wy hier neffens vier ſoorten uit ons Cabinet vertoonen, doch die alle uitmuntend van koleur en tekening zyn, zie haar op dezelve plaat* N. 5, 6, 7. *en* N. 1. *is by den Schryver een andere ſoort van de letter* D. *Wy zouden noch veele van deze hier by konnen voegen, maar meenen te konnen volſtaan met de beſte te vertoonen; het is een deugd van haar als zy ſchoon zilver mondig zyn. De derde ſoort van den Schryver ſtaat verbeeldt met letter* E. *deze zyn van buiten bruin geel plekkig, doch hoe zwarter hoe beter; zy worden by ons* Gout monden *genoemt, wegens haar ſchoon gout paerlemoer koleur; waarom de Schryver haar ook de* gloeijenden oven *noemt. Een tweede ſoort hier van, zie dezelve plaat* N. 2. *zy zyn grauw groen en bruin gevlakt; wy noemen die om haar wit paerlemoer* Zilver mondjes. *Waar nevens wy noch voegen den geplekten of* Bonte Zilver mond *N.* 3. *als mede de* Groene Zilver mond *N.* 4. *die mede heel zeltzaam is; van de 4 ſoort geeft ons de Schryver geen afbeelding, veel licht om dat die weynig van waardy zyn; als mede van de 5 ſoort, waar in zyn* E. *aanwyzing doet tot de eerſte.*

VIII.

VIII. HOOFTDEEL.

Umbilicus marinus : *Matta bulan.*

Den Umbilicus marinus beschreeven, en waarom zoo genaamt.

WY zullen nu hier by malkander verhaalen alle de dekzels van de voorgaande hoorentjes, by de Maleijers, *Matta bulan*, dat is, Maans-oogen, genaamt; maar in de Europische boeken hieten ze *Umbilicus marinus*, naar de gedaante van een navel, die ze aan de binnenste of platte zyde hebben, waar mede ze tegens 't vleesch van 't dier hebben aangezeten, en worden verkeerdelyk voor byzondere hoorentjes gehouden.

Eerste soort. Zie zyn gedaante op de plaat N. XX. letter A.

I. Het eerste en grootste is het dekzel van *Auris Gigantum*, *Cap. 6.* een hand breed in den *Diameter*, gelykende beter een liksteen van marmer of eenen kaisteen gemaakt, dan een deel van een hooren; aan de binnenste zyde wel plat, maar de gieren maaken met haare kanten eenige verhevenheit, voorts met een bruine huid bekleed, die daar zeer vast aanzit; de buitenste zyde, als gezegt is, wit en bultig als een linze, aan zommige effen, aan de meeste oneffen met eenige vlakke kuilen. Als men het schild in stukken slaat, bevind men verscheide dikke huiden over malkander leggen, waar uit blykt, dat het metter tyd en met laagen aangroeyt. Als het lang op den strand legt rollen, zoo word de bruine huid afgeschuurt, en zoo glad, dat het een enkelde kaisteen gelykt.

De schildjes van de kleine soorten, in 't zelve hoofddeel beschreeven, komen in geene achting, en worden daarom niet getelt.

De tweede soort. Zie de plaat N. XX. letter B.

II. *Umbilicus marinus niger*, is het dekzel van de tweede en derde soorte, in 't voorgaande hoofddeel, de schoonste van allen, en meest blinkende, en daarom voor den eigentlyken *Umbilicus marinus* te houden; doch hy verschild merkelyk van den *Umbilicus*, dien men in de Middellandsche zee vind, want die is wel plat aan de binnen zyde, en met een navel geteikent, maar aan de bultige zyde is hy ingedrukt, met een merkelyk kuiltje, ros, of oranje van koleur: daarentegen de onze is, aan dezelve zyde, uit den half ronden, plat en effen, meest zwart, met groen en ros gemengt, zeer glad en blinkende als een Ossen oog, hebbende de grootte van een dukaat of minder.

De derde soort. Zie dezelve plaat letter D.

III. *Umbilicus granulatus*, is het dekzel van de eerste en derde kleine soorte, in verre zoo mooi niet als de voorgaande, en daarom onder geene rariteiten gerekent. De eerste is aan de binnenste zyde ook niet recht zwart, maar scheef en kuilachtig, aan de buitenste vuilwit, zonder glans en korreligheid. De andere mindere soorten worden hier toe gerekent.

Waar die gevonden worden.

Hunne eigenschap.

Deze Maans-oogen vind men op *Boero* en elders, meer langs de strand verstrooyt zonder haare hoorentjes, en het bruine vel meest afgesleepen, waar door de misgreep komt, dat men ze voor byzondere hoorentjes houd; deze hebben de eigenschap, dat, als men ze in een vlak schoteltje legt, daar azyn of zuir Limoen zap in is, en een reis of drie op den bodem omwryft, zoo bewegen ze zich van zelfs, zommige doen het ook zonder wryven, maar staan straks wederom stil. Die men versch van de hoorentjes uitneemt, willen zulks niet of qualyk doen; waar uit schynt, dat ze op strand in de zonne leggende sponsachtig worden; want alle zoodanige dingen, die zich in azyn van zelfs verroeren, moeten sponsachtig [*Porosæ*] zyn, en eenige ingeslotene lucht hebben, die den indringenden azyn zoekt uit te dryven, en door dien stryd het lichaam beweegt.

En waar toe dienstig.

De Inlanders houden deze Maans-oogen van de tweede soorte voor goede oogsteenen, waar mede ze de verhitte oogen bestryken, inzonderheit als ze de kleine zweertjes (*Hordeola*) krygen, om dezelve te verdryven; anders hebben onze Chirurgyns ervaaren, dat alle deze steenen gestooten, en in azyn gedissolveert, dezelve kragten

N. 4
N. 5
N. 6
G
I
H
N. 1
K
A
N. 2
C
E
D
F
N. 3
B

ten met de *Oculis cancri* hebben; d' *Umbilicus marinus*, uit de Middellandsche Zee, is by de Turken, inzonderheit op *Candia*, gebruiklyk in 't bord of brand van de maage, wanneer ze den zelven op 't kuiltje van 't hart leggen, een weinig draaijende tot dat hy vast kleeft; en wanneer ze den afgenomenen naweegen, en die zwaarder bevinden dan hy te vooren was, zoo houden ze 't voor een teken, dat hy de vochtige dampen naar zich getrokken heeft. *Umbilicus uit de Middellandsche Zee.* *Zie dezelve plaat letter* C.

De Umbilicus marinus, *of* Maans oogen, *zyn by ons bekent met den naam van* Venus navelen, *waar van veele soorten zyn. En alhoewel de Schryver hier van geene afbeeldinge heeft gegeven, vertoonen wy ze echter, vermits 'er veele onder ons berustende zyn, die met de beschryvinge over een koomen. De eerste soort, (zie de plaat* XX. *letter* A.) *is de aldergrootste. De tweede soort letter* B. *is uitnemend granzig en schoon. De derde is afgebeeld by letter* D. *en is boven op geheel met paerelen bezet. De vierde soort is die uit de Middellandsche Zee, aangewezen met letter* C. *hy is uit den rooden vleeschverwig, en heeft recht de gedaante van een Navel. Letter* E. *is dezelve van onderen. Letter* F. *is een andere soort, maar bolachtig en schoon getekent. Letter* G. *is nog een andere soort: hy ziet groenachtig grauw en is onder wat flauwer van tekening als de voorgaande.*

IX. HOOFTDEEL.

Cochlea Laciniata: *Lobbetjes en Spooren.*

DIt zyn platte Alykruiken, met de binnenste gieren maar een weinig verheven, en van twee soorten. *Cochlea Laciniata of Lobbetjes zyn 2 soorten.*

I. *Cochlea Laciniata.* Neerd. *Lobbetjes*; is plat met weinige gieren, buiten gansch ruyg, en aan de kanten van de gieren met uitsteekende kromme lappen, die al mede gestreept of gevoorent zyn, en tusschen de lappen met mindere dunne stompe steekeltjes, die over de geheele schaal staan; van de groote lappen staan 'er gemeenlyk 5 in een omloop, en ieder is van vooren door eene kloove in tweën gedeelt; zommige hebben, in plaats van lappen, over 't geheele lyf stompe steekels; haar koleur is meest grauw, zonder glans, met weinig rood gemengt, zelden zuyver, maar met wit zeegruis bewassen; van binnen zyn ze recht paerlemoer, en haar dekzel is een rond schijfje, dun, donkerbruyn, buiten hol met een kuyltje, binnen uitpuylende; de grootste zyn als een rykxdaalder, de gemeene als een schelling. Met haare gedaante verbeelden ze de oude kraagen, die men Lobbetjes noemt. *Eerste soort.* *Haar gedaante. Zie de plaat N. XX. letter* H. *Haar koleur.* *Is binnen paerlemoerig.*

II. *Calcar* of spooren zyn qualyk zoo als een schelling, noch platter en dunner, langs de gieren met een uitsteekende kant, daar aan men in de ronde veele uitsteekende hoeken ziet, de gedaante van een spoor uitmaakende, van buiten vuylgrauw, ruyg en kartelig, van binnen paerlemoer; haar dekzel is een klein rond schildje, aan de buiten zyde wat ingedrukt met een kuyltje, blinkende als een roodachtige paerel. Beide zyn ze tot de kost bequaam. Zy vallen op zoodanige stranden die vlak zyn, en in kleine steentjes bestaan met grof zand vermengt, gemeen in den Amboinschen Inham by den rooden berg. Die men bewaaren wil, moet men met sterk water van het aanhangende zeegruis zuyveren, en voorzichtig met een messje schrapen, op dat men de uitsteekende hoeken niet afbreeke. De spooren hebben tweederlei gedaanten; want zommige hebben de bovenste gieren verheeven als alykruiken, doch tot aan 't binnenste met de uitsteekende tanden verciert; andere zyn plat, recht als een spoor. *De tweede soort, worden spooren genaamt.* *Zie haar gedaante op de plaat N. XX. letter* I. *Worden tot spys gebruikt.* *Haar verscheidentheid.*

De Cochlea Laciniata, *of ook* Lobbetjes, *worden by ons* Dolfyntjes, *ook wel* Baardmannetjes, *genaamt; zie haare afbeelding op de plaat* XX. *aangewezen met letter* H. *Zy zyn bruynachtig grauw, zomtyds met rood gemengt; doch de H.* Vincent *vertoont 'er een, die geheel schoon rood inkarnaat is: buiten deze, heb ik nooit diergelyke gezien.*

De andere, door den Schryver Calcar *of* spooren *genoemt, word by ons de kleine* Zonnehooren *geheeten: zie hem op de zelve plaat, by letter* I. *verbeeldt; waar by wy gevoegt hebben de groote* Zonnehooren, *aangewezen met letter* K. *deze is graauwachtig wit, ook heel zeltzaam en ongemeen.*

X. HOOFTDEEL.

Trochus: Bia Cucussan.

De Trochus beschreven, en waarom zoo genoemt. TRochus noem ik alle zoodanige hoorentjes, die de gedaante, van een tol, waar mede de Jongens speelen, of van een omgekeerden trechter hebben, te weeten van een breed voetstuk, schielyk spits toeloopende in een korte pyramide of kegel; waar van vier soorten aangemerkt zyn.

Waar van vier soorten. *Eerste soort. Zie haar gedaante op de plaat N. XXI. letter A. en B.* I. *Trochus primus sive maculosus*, is beneden drie of vier vingeren breed, en niet veel hooger, aan de kanten van de bovenste gieren met uitsteekende hoekjes, een weinig getand, maar de kant van den ondersten gier is effen; de buitenste huyd heeft zwarte en roodachtige plekken, zonder glans; maar de binnenste is slecht paerlemoer; de mond is smal, uit den ronden langwerpig; echter het schildje, 't welk den zelven bedekt, is rond, zeer dun als een blik, buygzaam, honigverwig en met veele kringen in een spits toeloopende.

Tweede soort. Zie de plaat N. XXI. letter C. II. *Trochus secundus*, is zmaller van *basis* of voetstuk, maar hooger van top, buiten gegranuleert of doorgaans met korreltjes bezet, bleekrood, ongespikkelt en doodsch van verwe.

Haar benaaming in verscheiden taalen. Deze beide noemt men eigentlyk *Trochus*. Maleytsch *Bia cucussan*, naar zeeker keuken gereedschap, 't welk een omgekeerden trechter gelykt. Neerduytsch *Tollen*. Band. *Tombor*.

Derde soort. *Haar gedaante. Zie de plaat N. XXI. letter D.* *Het dier beschreven, en waar het zich houd.* III. *Trochus tertius sive papuanus*, ut & *Trochus longævus*. Mal. *Cucussan papouan*, heeft de grootte van de eerste soorte, maar is zeer ruyg en rimpelig over 't geheele lyf, en daarenboven aan de kanten van de gieren met knobbelen bezet, dik en steenhard van schaal, van buiten doodgrauw, daar wat groens onderloopt, niet te min zuyver van binnen, zonder paerlemoer; hun schildje is mede als een dun blik, 't welk het dier zeer diep intrekt; het dier zelf is heel hard en taai van vleesch, onbequaam tot de kost. Deze *Trochus* houd zich niet in zeewater op, maar hangt aan de steile klippen, daar het zeewater tegen aanspat. In Amboina vind men ze niet veel grooter dan een kleine schelling; maar in de Papoesche Eilanden, *Manipa* en *Kelang*, grooter dan een ryxdaalder. *Is lang van leven.* Dit dier is zoo hard van leven, dat zulks iemand niet lichtelyk gelooven zoude, die het niet bezocht heeft; immers ik had het op 't bloote zeggen niet durven schryven, indien ik 'er geen ervaring van hadde. De Papoewen zeggen, dat het een geheel jaar zonder kost of drank kan bewaart worden, waarom ook by hun *Bygeloof der Indianen daar van.* lieden het gebruyk is, dat ze deze hoorentjes in haare Tomtommen of strooije koffertjes by hunne kleeden leggen, tot een bewaarder van hunnen huysraad; want, zoo het dier voor den gewoonlyken tyd sterft, zy gelooven, dat uit dat koffertje wat moet gestoolen zyn. *Ondervinding van den Schryver.* Van het Papoesche Eiland *Messoal* zyn my in 't jaar 1675 omtrent 12 stuks van de grootste soorte toegezonden, die ik in eene groote aarde schotel in myn kamer zette, en al te zamen over de twee maanden in 't leven behield, na dat ze alreeds een maand onderwegen waren geweest; daar na deed ik, uit een verkeerd medelyden, wat water in de schotel, en zette een ruyge zeeklip daar in, op dat de diertjes van honger niet sterven zouden; toen kropen ze terstont uit het water na de drooge buitenkant van de schotel; die in 't water bleeven, begonden allenxkens te sterven, zoo dat ik in de vierde maand de helft al quyt wiert; de overige liet ik daar na in de schotel *En zyn gevoelen, waarom zy zoo lang leven.* kruipen, wanneer ik bevond, dat my de laatste in de negende maand afstorf; waar uit ik besluit, dat deze dieren haar voedzel zuygen uit de ziltige vochtigheit der klippen, daar ze aan hangen, en geenzins in 't water het konnen harden; 't welk echter te verwonderen is, dat ze niet te min, onder alle hoorentjes, de hardste schaal en vleesch hebben; waarom ze met recht *Trochus longævus*, of langlevende *Tollen* geheeten worden.

Na

J. d. later sc.

Na dien tyd heb ik ze mede aan den ſteilen hoek van *Nuſſanive* gevonden, die, by waſſend water, met het zelve wel bedekt wierden, maar kroopen allenxkens om hoog; deze heb ik 7 maanden bewaart, en daar na noch levendig naar Batavia laaten overbrengen, zoo dat 'er kans was deze hoorentjes levendig naar Holland te vervoeren. Men zoude ze mogen vergelyken by de Beeren, die men zegt een half jaar aan hun pooten te konnen zuygen, en daar door het leven te onderhouden; want het is zeker, dat dit dier zyn voedzel moet hebben van den taeijen ſlym, die het by zich heeft. In 't jaar 1693. heeft een zoodanige *Trochus* na een geheel jaar op *Sluitens* noch geleeft.

Worden by de Beeren vergeleken.

IV. *Trochus quartus*, is kleinder dan de voorgaande, en neigt wat naar de gedaante van Alykruiken, want de tip is wat verheven, en de mond ſtaat niet onder, gelyk aan den voorgaanden, maar wat ter zyden; het dier heeft een dikke en als dubbelde lippe aan den zelven, waar door den ingang nauw blyft; het heeft de grootte van een kleine ſchelling, met ronde gieren, en is bezet met grove korrelen, bleekrood, met groen en grauw gemengt, binnen een weinig paerlemoer, en een dun langachtich ſchildje. Wy noemen dezen ſoort, diklip, dat is, *Labeonem*.

Vierde ſoort. Haar gedaante, zie de plaat N. XXI. letter E.

Alle ſoorten, behalven de derde of *Papoeſche*, zyn bequaam tot ſpyze, doch men moet ze wat lang kooken; om ze te krygen, moet men de huysjes in ſtukken ſlaan, want zy trekken zich zoo verre innewaarts, dat men ze anders niet kan uithaalen.

Zyn alle eetbaar behalven de derde ſoort.

Dit zyn de ſoorten van 't eerſte hoofdgeſlacht, die paerlemoer van binnen hebben. Ook vind men noch eenige *Quisquilias*, dat is, ſchorri morri, of klein goedje tot dit geſlacht behoorende, dewelke ik niet waardig achte te beſchryven; maar de Liefhebbers moeten ze evenwel hebben, die hunne Kabinetten met allerley ſoorten willen voorzien. Dit moet men mede van alle de volgende geſlachten verſtaan, die haare *Quisquilias* hebben, en van my niet aangehaalt zyn.

Daar zyn noch meerder ſoorten, doch niet waardig geacht om te beſchryven.

De Trochus, *of* Tollen *van den Schryver, worden by ons* Pyramiden, *of ook wel* Bagyne drollen, *genoemt. Hy geeft ons maar vyf afbeeldingen, die op de plaat* XXI. *worden aangewezen, met letters* A. B C. D. *en* E. *de andere heeft hy niet nodig geacht te beſchryven; doch, alzoo zyn Ed. 'er ons geene vertoont dan Amboinneeſche, daarom hebben wy nodig geacht, eenige, en voor al de beſte (hier nevens) van andere plaatzen te vertoonen: zie op de zelve plaat* XXI. *N. 1. is eene uitmuntende lichtbruine van koleur, met eenen dunnen witten band daar om heene, beſtaande alle uit fyne witte paereltjes. N. 2. is een andere en hooger getopt met ſcherpe punten; is blauw, oranje en bruin gebandeert. N. 3. gelykt letter* A. *doch is aan zyne naaden of voegen rondom gebobbelt. N. 4. is van de zelve gedaante, doch in plaats van koleurde vlammen is ze geplekt, groen, rood en wit. N. 5. heeft verhevene geknobbelde kringen, en is rood en wit geplekt. N. 6. is platter, doch ſpits getopt, ze heeft roode en witte vlekken. N. 7. is hooger getopt, en heeft in zynen omloop kartelen of golven, is bruin en wit gekoleurt. N. 8. is een diergelyke, doch flauwer gekartelt. N. 9. en 10. zyn gelyk van koleur, maar verſchillen van gedaanten en knobbelen. N. 11. is een heel fyne geſtreepte, bruin en grauw geplekt van koleur, doch deze ſchil afgenomen zynde, heeft ze een paerlemoer, ſchoon blaauw, rood en groen, weerſchynig. Van alle deze, die pyramidaal zyn, munt uit N. 12. zy is Carſtanje bruin, rondom fyn en gelyk geſtreept, is heel zeltzaam, en, om hunne gedaante, de* Zeeton *genaamt.*

XI. HOOFTDEEL.

Cochleæ valvatæ: *Bia Tsjonckil.*

Het derde Hoofdgeſlacht van de eenſchaalige hoorentjes begrypt de *valvatas ſive ſemilunares*, die de gedaante van een kleine Alykruike, en tot haar dekzel een halve maanswys ſchildje hebben; daar de voorige een rond ſchild hadden, 't welk aan de gekookten zich niet intrekt, maar ter zyden afwykt; zy worden in 't algemeen by de Amboineezen genaamt, *Matta tahettul*, [*ſponte aperientes*] om dat het gekookte vleeſch met het dekzel licht uit te neemen is. Zy zyn tweederlei, gladde en geſtreepte; waar van wy de gladde in dit hoofddeel beſchryven, beſtaande in deze volgende ſoorten.

De Cochlea valvata, beſchreven.

Waar van tweederlei ſoorten.

I. *Valvata lævis prima ſive vitellus.* Neerd. een *Dooijer*, is een ronde Alykruik met de ſpitzen niet verheven, glad en dooijer geel, zoo dat men ze voor een dooijer van

Eerſte ſoort. Zie haar ge-

daante op de plaat N. XXII. letter A. een ey zoude aanzien, indien ze niet aan den onderſten gier in een rye eenige witte oogjes hadde, die haar verzieren; van binnen is ze glad en ſchoon wit; het dekzel is een halve maan, van buiten zoo wit en glad, dat men het voor een ſtukje wit porcellein zoude aanzien, doch de kanten zyn wat gekartelt en gezoomt; de binnen zyde is vaal, waar mede het aan 't dier hangt, en 't ſluyt effen op den mond, zoo dat 't dier het niet kan intrekken. *Waar dezelve gevonden word.* Zy word weynig gevonden, meeſt op gemengde ſtranden van groove kaiſteenen en zand, op de kuſt van *Hitoe*.

2 Soort. II. *Vitellus pallidus*, is wat grooter dan de voorgaande, van verwe doodbleek, de mond heeft beneden een uitſteekenden hoek; het ſchild is mede wit, maar in verre na zoo mooi niet als het eerſte, aan de boven zyde met diepe vooren doorgeploegt: men noemt ze *de Joode*.

3 Soort. Zie haar gedaante op dezelve plaat, letter B. III. *Vitellus compreſſus*, deze gelykt beſt naar eenen leggenden dooijer, want hy is platter dan de voorgaande, glad, leververwig, zonder ſpikkels; de mond langachtig ſmal, met een dun donker bruin ſchildje.

4 Soort. Zie letter C. IV. *Valvata quarta*, heeft de gedaante van de eerſte, doch kleinder, behalven dat de mond aan den onderſten hoek wat uitloopt, over 't geheele lyf is hy wit, maar langs het midden van de gieren, in een en zomtyds twee of vier ryen met zwarte droppen geſpikkelt; het ſchildje is uit den grauwen wit, en langs de kanten gegranuleert. Een kleinder ſoorte hier van heeft over het witte lyf 4 of 5 ryen zwarte of zwart bruine droppen, en word daarom *Canrena lima* genaamt.

5 Soort. Zie letter D. V. *Valvata quinta*, heeft dezelfde gedaante, maar is over 't lyf donker grauw of leververwig met witte banden langs de gieren, doch de meeſte hebben maar een witte band; het ſchildje is als aan 't naaſt voorgaande.

6 Soort. Zie letter E. VI. *Valvata ſexta*, is kleinder dan alle voorgaande, donker leververwig, zonder ſchildering, en aan den mond zwart, waarom men ze zwartmondjes noemt; het ſchildje is mede ſteenhard, vuilwit en gegranuleert.

7 Soort. Zie letter F. VII. *Valvata ſeptima ſive albula*, heeft weynige gieren, de punt wat verheeven, met een wyden mond, daar een donker bruin of honigverwig dekzel opzit, dun als een hoorne blik; de meeſte zyn ſpierwit. *Van deze zyn 3 ſoorten.* Een ander ſoort heeft alleenlyk aan den mond een zwarte plek. De derde ſoort is ronder en over 't geheele lyf oranje geel met diergelyke dekzels. Deze *Albulæ* worden in 't byzonder by de Amboineezen genoemt *Iſſi paleſſu*, dat is, die meer vleeſch hebben dan ze bergen konnen, want ze kruipen met zoo veel vleeſch daar buiten, dat men onmogelyk zoude achten, 't zelve in haar huys te konnen bergen, 't welk ze echter noch al konnen intrekken, en den mond ſluiten met dat donker bruine blikje.

8 Soort. Zie letter G. VIII. *Valvata octava ſive tenuis*, is kleinder en dunder van ſchaal dan de voorgaande *albula*, ook ronder van lyf, zommige zwart, zommige vaal, beide met witte ſlangetjes geſchildert.

9 Soort. IX. *Valvata nona ſive Gothica*, is klein, rond, van maakzel het zwartmondje gelyk; aan de kanten van den mond een weynig purperverwig of paers, over 't lyf wit, doch vol vaale Characters, als of het oude Gothiſche letteren waren; ze ſluyt den mond met een wit porcelleinachtig ſchildje; men noemt ze ook *Bia ſaraſſa Kitſjil*, tot onderſcheid van 't groote, 't welk de harp is. *Deze alle zyn tot ſpys onbekwaam.* Alle deze *Valvatæ* hebben een hard taai vleeſch, en worden tot de koſt niet gezocht, om dat ze een worgende kracht hebben.

10 Soort. Zie letter H. X. *Valvata decima fluviatilis ſive rubella*. Maleits *Bia mattacou*, dat is, roodoog; deze Alykruik groeit in de zoete rivieren, daar dezelve in zee loopen, en aan haaren mond gladde klippen hebben; of op zoodanige ſteenige ſtranden, daar zoete wellen uit den grond komen, gelyk men 'er veele heeft by de wortelen van *Mangi mangis*. *Waar deze groeit.* Zy heeft het fatzoen van gemeene Alykruiken, dun van ſchaal, buiten zwartachtig en doodſch, met eenen wyden mond, die aan de kanten ros is, waar van ze den naam hebben; het ſchildje is mede halve maans wyze, glad en blinkende, boven met een uitſteekend hoekje als een tand, met zwarte en roſſe vuilgeele aderen, die met den

boch-

bochtigen kant paralleel loopen, in de gedaante van een agaat, glad en blinkende. Men vind ze aan de hardachtige en roode steenen kleeven, gelyk de *Patellæ*, doch 't is licht haar daar af te trekken; op haaren rugge is ze dikwyls bezet met zoo veele vuilwitte wratten als korrelen, dat men de schaal qualyk bekennen kan, het geen haare Jongen zyn, die daar op blyven zitten, en daar aan vast besterven; en als men ze in stukken drukt, vind men alreeds een slymerig diertje daar in. Deze is daarentegen bequaam tot de kost, en zoet van smaak, word ook ten dien einde op de markt te koop gebragt, men vind ze aan den mond van groote rivieren in redelyken overvloed, doch met zoodanig een onderscheid, dat de rechte roodmondjes groeijen aan harde en rosse klippen, gelyk op *Hitoe*, waarom ook de geheele strand van diergelyke steenen en Alykruiken *Mattacou* bygenaamt is. Maar die men in moerassige rivieren vind, al hangen ze mede aan harde steenen, hebben weynig of zomtyds niets roods aan den mond, dewelke echter zoeter van smaak zyn. De voorschrevene Jongetjes, wat grooter geworden zynde, verlaaten de schaal van de Moeder, en kruipen aan de klippen. Men vind 'er ook, waar aan dezelve wratten afgewreeven zyn, nalatende veele geele kringetjes, die haar dan verzieren. Men vind ze ook in de kuilen van harde roodachtige aarde aan de oevers van rivieren.

Heeft haar Jongen buiten op den rug zitten.

Is goed tot spyze.

Cochlea valvata, *by ons worden die* Slekke hoorens *genaamt; de Schryver geeft ons eenige afteekeningen verbeeldt op de plaat* XXI. *en met letteren aangewezen.* A. *is de eerste soort, van de 2de is geen afbeelding, maar de 3de soort is te zien by letter* B. *de 4de by letter* C. *de 5de by* D. *de 6de by* E. *de 7de by* F. *de 8ste by* G. *de 9de ontbreekt, doch de 10de is met letter* H. *aangewezen; waar by wy noch twee uitmuntende voegen als N. 1. en N. 2. van welke N. 1. ook maar alleen bekent is.*

XII. HOOFTDEEL.

Valvata Striata: *Bia Tsjonkil.*

DEze *Valvatæ* hebben mede een halve maans wyze schildje, maar zyn over de geheele schaal min of meer geribt of gestreept, bestaande in de volgende soorten.

De Valvata striata, zynde de tweede soort.

I. *Valvata striata prima sive alpina*, is een zeer mooije Alykruik, zonder een verheven tip, maar met een wyden mond en een dikke schaal, die boven op pas kennelyk gestreept, maar met zwart aardig geschildert is, als of het verwarde takkebosschen, of een wild gebergte was, gelyk men in de Landkaarten, de Alpes of ander groot gebergte, schildert; de mond heeft een dikke lip, aan de kanten lichtgeel; het schildje is lichtgrauw, blinkend, steenhard en gegranuleert, en aan den bovensten hoek met een uitsteekend tandje. Men heeft hier van 3 veranderingen; de eerste is de voornoemde rechte *Alpina*; de tweede is ronder en bultiger, dieper gestreept en vol zwarte stippeltjes, waar van men geen figuur kan maaken, waar door ze echter zwart schynt; de derde heeft spitze zwarte bergen, die men daarom spitsbergjes noemt, en is schier niet gestreept.

Van deze de eerste soort beschreeven. Zie de plaat XXII. letter I.

Van deze zyn weder 3 soorten.

II. *Valvata secunda sive fasciata*, is de voorige gelyk, behalven dat ze, langs de gieren, een, twee, of drie roode banden heeft, zynde het overige geschildert als vooren. Zy word weynig gevonden, en meest op *Poeloron* of andere Bandasche Eilanden, waarom ze ook *Poelorontjes* genaamt worden.

De 2 soort. Zie letter K.

III. *Valvata tertia undulata*, is wat ronder of bultiger dan de voorgaande, en merkelyk gestreept of langs de gieren gevoorent, en aan de kanten van den mond een weynig getand; de schaal is geschildert overdwars met zwarte wateren, waarom men ze Camelottjes noemt; zommige hebben in plaats van zwarte, geelachtige wateren; de mond en het schildje zyn als aan de voorgaande, doch haaren tip steekt wat meer uit, en eyndigt in een korte spits; aan den mond hebben ze ook niets geels, maar zyn vuilwit, ze heeft aan dezelve een breede lip, die schuins afvalt naar binnen toe.

De 3 soort. Zie letter L.

Alle

Haar benaaming in verscheyde taalen. En waarom. Waar zy zich onthouden.

Alle de voorgaande soorten worden eigentlyk in 't Maleitsch *Bia tsjonckil* genaamt, als of men Peutertjes zeide, om dat men het vleesch uit de gekookte met een spelde uitpeuteren of uithaalen moet; wy noemen ze in 't Latyn *Valvatas striatas*, in 't Amboinsch op Hitoe, *Matta Cahettul*, dat is, die haar *Matta* of schild van zelfs openen, als zy gekookt worden; men vind ze op zoodanige stranden, daar groote klippen in het zand uitsteeken, want by leeg water, schuilen ze in het zand, maar als het water wast, kruipen ze daar uit, en hangen aan de holle klippen; zy zyn van de beste tot spyze, hebben een zoet vleesch, en geeven daar by noch een goed sop. De meeste en de beste vallen in de Bandasche Eilanden; men vind ze ook aan den hoek van *Nussanive* en op *Outoemoerij*. Die men tot rariteiten bewaaren wil, moet men niet kooken, want daar door verbleeken ze, maar van malkander op een plaats leggen, dat ze den anderen niet raaken; ook moet men 'er geen zoet of regen water laaten op komen, maar haar droog laaten uitrotten.

De 4 soort. Zie letter M. Van deze zyn 3 soorten.

IV. *Valvata granulata*, deze is wit van schaal, maar doorgaans met ruige wratten of korreltjes bezet, die in ryen staan, en tusschen beiden langs de gieren vooren maaken; de mond is zeer wyd, met een grauwachtigen gegranuleerden dekzel; tusschen de korreltjes of wratten ziet men aan de versche eenige korte borsteltjes, waar door ze als met zwart gespickelt schynen. Een tweede soort hier van is kleinder, vuilwit of schier grauw, noch ruiger aan de wratten dan de voorige, doch mede diep gevoorent en zonder glans; de eerste word zelden gevonden; de tweede heeft men op Amboina by de rivier Weynitoe, omtrent de wortelen van de Wakkatboomen. Hier by behoort de kleine vuilwitte strand soorte, overal in den Amboinschen Inham gemeen.

De 5 soort. Zie letter N.

V. *Valvata sulcata nigra*, deze is diep gevoorent met uitsteekende ronde ribben, zwart van schaal en moschachtig, maar als men ze zuivert, komen 'er witte streepjes op de ribben voor den dach, waar door ze gespikkelt worden, doch altyd blyft het zwartte meester, deze voorens maaken den kant van den mond ook gekartelt; het schild is zwartachtig, aan de buiten zyde gegranuleert met zoodanig een tand als de voorige, en haaren tip steekt gansch niet uit. In 't Amboinsch word ze genoemd *Kima Ahoessen*, om dat ze, te veel gegeeten, moeyelyk is voor die den hoest hebben, en een kleine jeuking in de keel veroorzaakt.

Haar hoedanigheid

De 6 soort.

VI. *Valvata sulcata alba*, is kleinder en ronder dan de voorige, met eenen uitsteekenden tip, wit van schaal, of met een weinig rood gemengt, meest zonder schildering, doch zommige hebben over den rugge weinige zwarte stipjes; de lip is zeer dik, en heeft aan den voorsten kant eenige uitsteekende tanden, waar door de mond zeer nauw word, en een klein schildje, als een stuk van een nagel, vertoont.

Haar gedaante.

De 7 soort.

VII. *Valvata compressa*, deze is schier niet dan mond, van vooren breed en schielyk met smalle gieren toeloopende, zonder eenigen tip, uit den ronden wat plat gedrukt; de schaal is buiten een weinig gevoorent, met breede platte ribben daar tusschen, uit den zwarten en witten geschildert met streepen en plekjes; de mond, die haer ook omvangt of besluyt, is nauw wegens deszelvs dikke lippen.

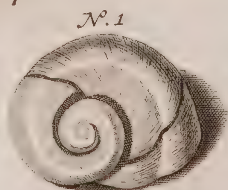
De 8 soort.

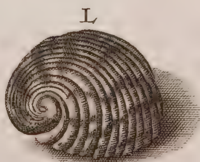
VIII. *Valvata minor*, onder de *Quisquilias* van dit geslachte behooren de *Valvatæ minores*, die men over al aan de kanten van 't water van verscheiden gedaanten vind, alle niet veel grooter dan de nagel van een vinger. De mooiste daar onder hebben 't fatzoen van de bovenstaande eerste soort, doch zyn dunder van schaal, en naar proportie wyder van mond, op den rugge effen, en met zwarte takkebosschen geschildert. De tweede is platter, diep gevoorent en zonder glans. De derde is effen van schaal, van koleur eenparig, lichtrood of geel. De vierde is ook effen van schaal, maar verziert met verscheiden banden: Deze alle zyn gemeen op *Hitoe*, daar het steenige stranden heeft, maar in den Amboinschen Inham onbekent.

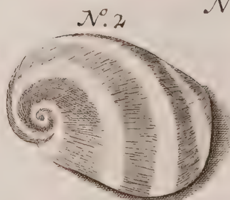
Onder deze zyn verscheide soorten begrepen.

De 9 soort. Zie dezelve plaat, letter O.

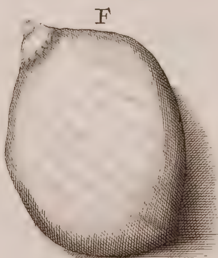
IX. *Valvata spinosa*: Neerd. *Rivier doorentjes*. Dit zyn doorenachtige Alykruikjes, die men niet in zee, maar in de rivieren vind van tweederlei soorten: de grootste zyn als de nagel van een duim, aardverwig en doodverwig van koleur, langs den bovenkant

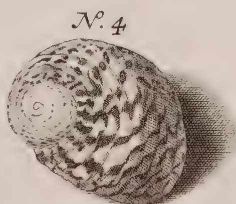

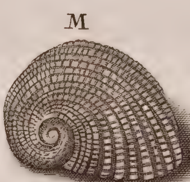

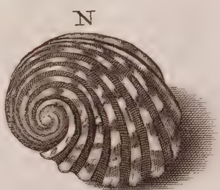

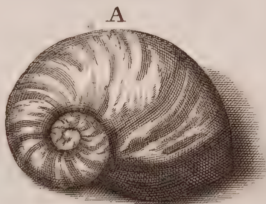

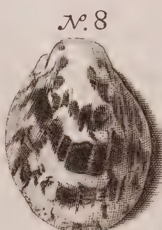

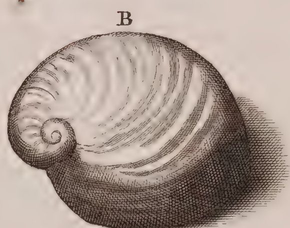

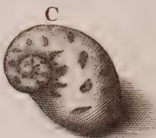

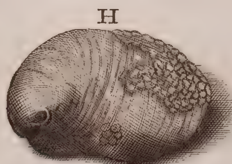

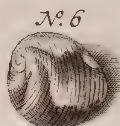

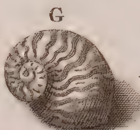

Deur F.

kant van de gieren met ſtompe doornen bezet; men vind ze omtrent de uitgangen van de rivieren, lelyk en ongezien, doch goed om te kooken: de andere zyn veel kleinder, als de nagel van een pink, zwart, dun van ſchaal, en ook met ſcherpe ſtyve doorentjes bezet; zy zyn in alle rivieren gemeen, alwaar ze op de ſteenen zitten, en de voorbygangers niet weinig quellen, want, als men op zoodanige ſteenen trapt, dan blyven ze met haare doornen in de voeten ſteeken. Men gevoelt ze meeſt, als 'er by droog weêr een ſchielyke regen valt. Zy worden op 't Amboinſch genoemt *Hehul*.

Waar zy gevonden worden.

Cochlea ſtriata, *zyn voor 't meerendeels de voorgaande gelyk, doch verſchillen daar in, dat zy verheven geſtreept zyn. Van deze en de voorgaande zyn veele ſoorten, waar van zommige* Witmondige ſlekhoorens, *en andere* Maan hoorens *genoemt worden, om dat zy binnen in den omtrek van hunnen mond een halven witten kring hebben, in welken men de gedaante van een halve Maan beſpeurt. Op de* XXI. *plaat, by letter* I. *ſtaat verbeeldt de eerſte ſoort, en by letter* K. *de 2de. by letter* L. *de 3de. de 4de by letter* M. *de 5de by letter* N. *de 6de 7de en 8ſte ſoorten zyn niet verbeeldt, doch de 9de by letter* O. *dus verre die van den Schryver. Deze volgende zyn wegens hunne zeltzaamheit van ons hier by gevoegt. N.* 3. *is de rechte Maan hooren, waar van 'er weinig gevonden worden. N.* 4. *is een 2de ſoort: deze beide zyn zwart en wit geplekt. N.* 5. *is een 3de ſoort, wit en zwart met Oranje banden. N.* 6. *is een 4de ſoort, bruinwit en zwart gevlekt. N.* 7. *is een 5de ſoort, zwartgrauw en wit gebandeert. en N.* 8. *is een rechte wydmond, zwart en wit geplekt. Meer ſoorten zoude men hier konen by voegen, maar vergenoeg u met de alderbeſte te zien.*

XIII. HOOFTDEEL.

Caſſides tuberoſæ : Bia Cabeſette.

Het vierde hoofdgeſlagt van de Eenſchalige, begrypt die de gedaante van ſtormhoeden en gemeene ſlekken hebben; en eerſtelyk de ſtormhoeden, die wy verdeelen, 1. *in Caſſides tuberoſas*, 2. *Verrucoſas*, 3. *Læves*, 4. *Murices*. *Caſſis tuberoſa*, of gebulte ſtormhoed, heeft een gemengd fatzoen van een ſlekke, en een *Voluta*, want het hoofd is breed met veele kringen of gieren in malkander loopende, gelyk het hoofd van een *Voluta*, maar het lyf is groot en bultig, als een *Cochlea*; alle hebben ze een lange ſmalle deur of mond, daar van de buitenſte kant buitenwaarts is omgewelt, of dik gezoomt; den mond ſluiten ze niet dicht, want ze hebben maar een langwerpig beentje, of donkerbruin en dun ſchildje, 't welk ze zeer diep intrekken, zoo dat men het niet zien kan. Zy beſtaan in de volgende ſoorten.

De Caſſides tuberoſæ beſchreven; waar van 4 ſoorten.

I. *Caſſis tuberoſa prima ſive Cornuta*. Neerd. *Gehoorende ſtormhoeden* of *Oſſekoppen*, deze zyn de grootſte van dit geſlacht, van tweederlei gedaante, doch met 'er tyd in een komende; want zoo lang zy noch niet grooter zyn dan een of twee vuiſten, hebben ze aan den kant van den bovenſten gier veele ſtompe hoorens, te weeten, 11 en 12 aan eenen halven omloop, want het overige is bedekt met den mond; de voorſte zyde, die wy het hoofd noemen, en daar ze op 't breedſte zyn, maakt de *Voluta* of krul, daar men de gieren in malkander ziet loopen, en eindigen in de midden met een korte ſcherpe ſpits; van dit breede hoofd loopt de bultige rugge allenxkens ſmal toe tot aan 't voorſte eind, 't welk zich opwaarts kromt als een ſtaert; dit eind noemen wy, ten aanzien van den hooren, den ſtaert, maar ten aanzien van het dier, is het zyn hoofd; want door dezen ſtaert, die van binnen hol en naar vooren geopent is, ſteekt het dier zyne tong uit; de rug heeft noch 2 ryen met ſtompe bulten, en de geheele ſchaal is met korte groeven gegraveert, doorgaans vuilwit, hier en daar met zwartachtige of donkerbruine plekjes; de mond, als gezegt, is lang en ſmal, heeft aan den buitenſten kant een breede lip, die aan den binnen kant met ronde tanden bezet is, en voorts uitwaarts omgewelt; de tegen overſtaande lip, aan den hooren zelf, loopt breed uit, en beſlaat ſchier den geheelen buik, is zeer glad en blinkende, gelyk ook de buiten lip en de geheele binnenſchaal, uit den witten naar 't geele of vaale trekkende; het overige van de buitenſte lip ziet men op verſcheiden plaatzen aan de deure van de *Voluta*, waar door blykt, dat deze hooren groeit door aanzettinge t' elkens van een halven gier,

De eerſte ſoort, zyn de de gehoorende ſtormhoed. Zie zyn gedaante, op de plaat N. XXIII. letter A. Dezelve verder beſchreven.

Hoe ze aan groeit.

dewelke

dewelke dan over de voorige lippen overgaande, moet het dier noodzakelyk, door een ingeboorene doch wonderlyke eigenschap, al het geen, dat hem in den weg tegenstaat, wederom konen wech ruimen en nederleggen. Dit kan men klaarlyk zien, als men de hoorens in stukken slaat, wanneer men aan de binnenste gieren niet dan kleine overblyfzelfs van de oude lippen ziet, die echter klaarlyk aan de buitenste *voluta* bespeurt worden; en dit moet men mede verstaan van alle de volgende horentjes dezes geslachts, inzonderheit van den *Murex aculeatus*. Als deze hooren nu zoo groot word als een mans hoofd, dan heeft hy zoo veele kleine bulten nier meer, maar alleenlyk vier of vyf uitsteekende stompe horens; aan den bovensten omloop, gelyk de stompen van de eerst uitkomende horens aan een bok, blyvende de voorige mindere bultjes noch al kennelyk aan de binnenste omloopen van de *voluta*; de buitenste lip is als dan zeer dik en breed uitwaarts omgewelt, en daar achter met breede zwarte streepen; de buitenste schaal is zonder glans, doch zuyver en mooi gespikkeld; maar hebben dat gebrek, dat ze dikwyls met zeegruis bewassen en gansch dood zyn, te weeten, zoo verre zy met den rugge boven het zand uitsteeken, want zy leggen voor 't meeste deel in 't zand begraaven; dit zeegruis vreet ook zomtyds zoo diep in, dat ze gaatjes en kuyltjes in de schaal maaken, en de horens zyn dikwyls wel half uitgevreeten. Het dier heeft een dun taai vleesch, van vooren bedekt met een langwerpig dun beentje, honigverwig en wat getand, een klauw van eenen grooten vogel gelykende.

Omstandige redenen daar van. *Waarom dezelve zeer zelden onbeschadigt gevonden worden.*

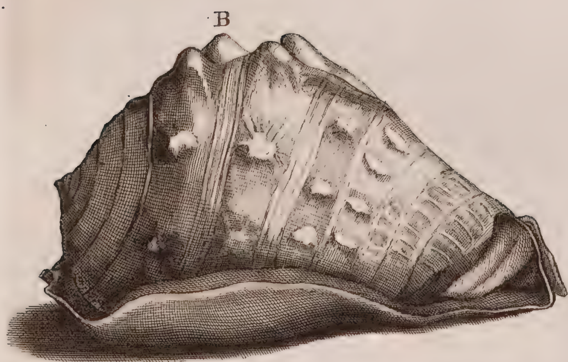
Haar naam in 't Latyn is *Cassis Cornuta*. Neerd. *Gehoorende stormhoeden* of *Ossekoppen*. Maleitsch *Bia Cabesette* en *krang boekoe*. Amb. *Hubussuta*, van de zelfde beduidenisse. *Boetons Tandaca*. Men kan ze niet wel onder eenig bekend geslacht van de oude naamen brengen, doch met den *Murex* zouden ze ten naasten by wel over een komen. Ik bevinde wel dat d' *Aporrhais* van *Aristoteles* by zommigen op deze manier beschreven of afgeteikent word; doch dewyl d' *Aporrhais*, volgens zynen naam, eene groote slekke is, die, als eenen klompigen steen, van de klippen afhangt, als of ze daar op druypen wilde; zoo kan het onzen stormhoed niet zyn, dien men anders niet vind dan in 't zand begraaven, zomtyds geheel, zomtyds met den rugge wat uitsteekende. Men vind ze op vlakke zandige stranden, in de Liassersche Eilanden, inzonderheit op *Oma* voor *Haroeko*. De Inlanders leggen ze zoo geheel op koolen, braden ze, en slaan de huyden in stukken, om het vleesch daar uit te haalen. Die men tot rariteiten bewaaren wil, moeten geheel onder het zand uitgegraaven, en van een middelbaare grootte zyn, want deze zyn zuyver van schaal, en de zwartbruine plekken vertoonen zich door 't boenen; anders als 'er noch wat dun zeegruis op zit, moet men ze eenige dagen in den regen leggen, met zand schuuren, en met sterk water overstryken; doch als dan moet 'er geen vleesch meer in zyn, want de slym van 't doode vleesch, daar uit loopende, bederft den schoonen glans aan de onderste zyde, 't welk men dood noemt, en met geen konst te herstellen is; en dit moet van alle gladde horentjes verstaan worden.

Haar benaaming in verscheiden taalen. *Waar dezelze gevonden worden.* *En hoemen die schoon maakt.*

II. *Cassis rubra*. Roode stormhoed; dit is een raar slach en word weinig gevonden, kleinder dan de voorgaande, omtrent 2 vuysten groot; de *voluta* met haar spitze puylt wat meer uit, en de rug is bezet met ronde, en niet hooge knobbelen, tusschen welke de schaal met korte groeven en ribben verciert is, zwartbruyn en rosachtig, geschildert als de veêren van een hoen; de buyk of de mond is rood, als rauw en bloedig vleesch, gelyk mede de binnenvlakte, aan den eenen kant van den mond, ook omgekrult is; het vleesch van 't dier trekt ook naar den rooden. Men vind ze mede in 't zand begraaven, gelyk de voorige met den rugge zomtyds wat uitsteekende, dewelke dan zoo verre begroeit zyn, zoo dat ze niet schoon gemaakt konen worden; maar die men onder 't zand vind, zyn doorgaans schoon, glad en blinkende; men vind ze weinig, en schier alleen op de Eilanden Manipa en Bonoa, waarom ze onder de voornaamste rariteiten gerekent worden; men vind ze veel op Boeton, en worden van de Maleijers zeer gezocht om 'er bonte arm-ringen van te maaken.

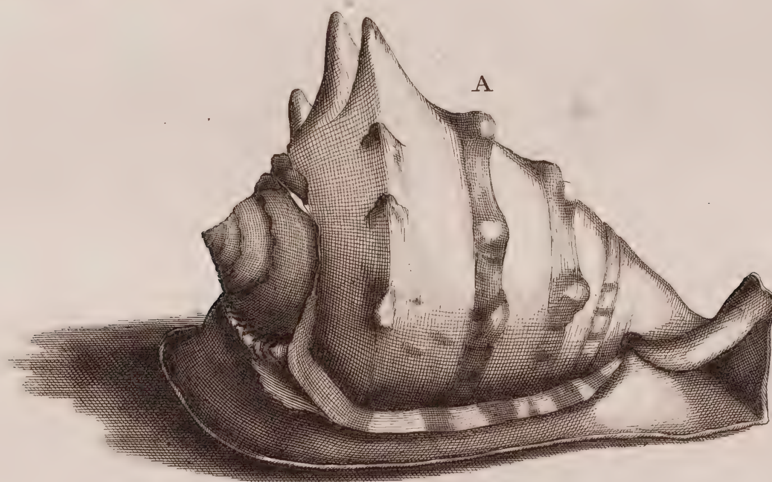
2 Soort. Cassis rubra. Zie haar gedaante op de plaat XXIII. letter B. *Waar zy zich ontbouden.*

III. *Cas-*

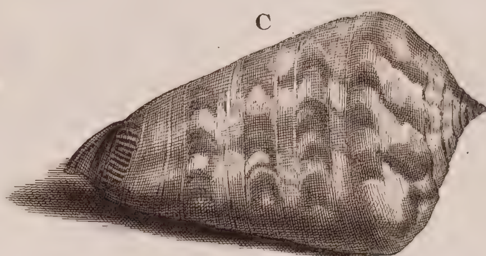

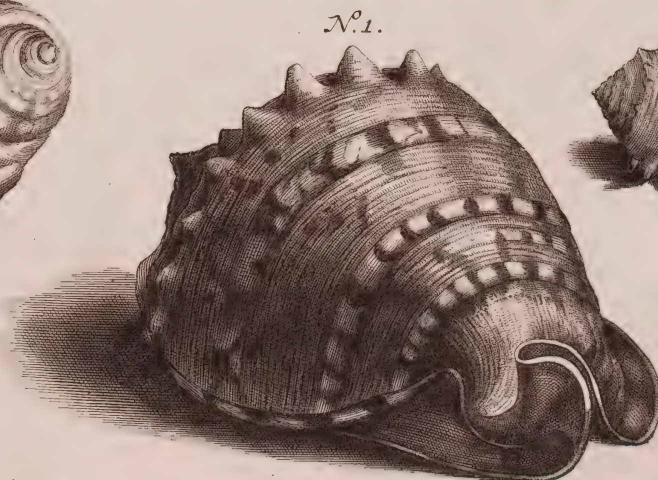

P: d Sater: f.

III. *Cassis pennata*, is een medesoort van de naast voorgaande; heeft geene knobbels over den rug, behalven eenige korter aan den bovensten gier; de mond heeft geen omgekrulden lip, maar eindigt met een enkelde schaal; de buyk is zoo rood niet, maar vaal; doch de rug is mooijer geschildert met zwart, bruin, en wit, gelyk hoender veeren, of gelyk het gemarmelt papier, 't welk men Turksch noemt. Zy worden zoo zelden gevonden, dat ik 'er in mynen geheelen tyd maar eene bekomen hebbe, die my van *Cerams* noordkust gebracht is. *De 3. soort. Cassis pennata. Zie dezelve plaat letter C.*

IV. *Cassis aspera*. Neerd. *steekelige Kasketten*. Deze is niet veel grooter dan een ey, over 't geheele lyf donkergrauw, en bezet met veele scherpe knobbeltjes, die stompe doornen gelyken, en daar tusschen noch veele rimpelen en groeven, zynde de steekelige tanden mede aan de gieren van de *Voluta* te zien, die wat uitpuilt; achter hebben ze geen gekrulden staert, gelyk de voorgaande *Kasketten*, of maar een klein beginzel daar van; de mond heeft ook geen omgeworpen of omgekrulden lip, aan den buitenkant evenwel een weinig getandt, en de zyde daar tegen over is glad, effen, en lichtgeel. Het dier sluit den mond met eenen langen smallen nagel, dien men voor eenen *Unguis odoratus* zoude houden, doch is niet gebruykelyk. Deze soort is in Amboina zelden te vinden; de mooiste komen van de *Tukabessische* Eilanden, by zyden *Boeton* gelegen. Een slechter slach valt op *Cerams* zuidzyde, omtrent *Kellimoeri*. Men vindt ze ook op de westkust van *Samatera*. *De 4. soort. Cassis aspera. Zie haar gedaante by letter D.* *Waar dezelve gevonden worden.*

Cassides tuberosæ, *zyn by ons genaamt* Stormhoeden. *De Schryver geeft ons eenige afbeeldingen, die wy hier op de plaat* XXIII. *met letters aanwyzen; alhoewel die by letter* C. *eerder onder de* Voluta, *hier na beschreven, behoorde gestelt te zyn: doch wy zullen van des Schryvers verdeeling niet afwyken. De eerste soort staat verbeeldt by letter* A. *De tweede by letter* B. *De derde by letter* C. *En de laatste by letter* D. *N.* 1. *is die geene, dien wy Stormhoed noemen: Hy word ook de gebreide Stormhoed of Hoorn genaamt, wegens zyne kleine kartelen, die hy over al heeft. N.* 2. *is een andere soort, bruin gevlamt en weinig geknobbelt; is heel ongemeen. N.* 3. *een andere soort met fyne en scherpe kartelen; en N.* 4. *heeft ronde banden over zich heen leggen, die eenigzins bruin gevlekt zyn.*

XIV. HOOFTDEEL.

Cassides Verrucosæ : *Pimpeltjes.*

DIt slag van hoorentjes bestaat schier uit enkele knobbelen, gelykende zekere kleine en geknopte glaasjes, Pimpeltjes genaamt, waar uit men brandewyn drinkt; men kan ze niet wel onder zekere soorten brengen, om dat schier ieder Eiland een byzondere heeft; derhalven ik maar de volgende en meest bekende zal voorstellen. *De Cassides verrucosæ beschreven.*

I. *Verrucosa prima sive Ceramica*, is de grootste van dit geslacht, met een uitsteekend hoofd, gelyk een *Turbo*; het overige van de schaal geformeert als een *Murex*. Op de gieren staan 7 uitsteekende knobbels, als of het stompe doorens waren, die ook de gieren tot den tip toe vervolgen, en dan staan'er noch andere mindere op den rug, en daar tusschen met plooijen; aan den staert hebben ze geen krul, en geen omgeworpen lip; de schaal is van buiten doodsch, aardverwig, en aan de knobbels zwart, voorts zeer dik en hard, als of het een knobbeligen steen was; aan den mond zyn ze vuilwit, en het dier sluit den zelven met eenen langwerpigen *Unguis*, donker honig verwig, en tot reukwerk eenigzins dienende. Men vind ze op *Cerams* zuydkust, daar de stranden vol kleine zwarte steenen zyn. *Eerste soort. Zie de gedaante op de plaat* XXIV. *letter* A. *Waar dezelve gevonden worden.*

II. *Verrucosa secunda* heeft de grootte van een hoender ey, aan 't hoofd zoo uitsteekende niet, gelyk de voorgaande, maar beter de form van een *Voluta* uitdrukkende; aan de gieren staan 8 knobbels in eenen omloop, breeder en stomper dan de voorgaande, aan de eene zyde met een keep, als of ze t' saamen geweldt waren; het overige van den rug is met korte doornen bezet, en met ribben tusschen beiden: omtrent de snuit worden de doornen al weder grooter, en de snuit is zonder krul; de *De 2. soort. Zie op de plaat* XXIV. *haar verbeeldt by de letter* B. *Haar verscheidentheit*

 lip

breeder beſchreven. lip is enkeld dik en wat gekartelt; de koleur is doodſch, bleekwit, maar de doornen zyn zwart, meerendeels met zeegruis zoodanig bedekt, dat ze beſwaarlyk zyn om ſchoon te maaken; andere zyn dunner van ſchaal en aan den mond met halfronde ſchubben, 't welk de Jonge en halfwaſſe knobbelen zyn; een derde ſoort is platter van hoofd, ſchier als een rechte *Voluta*, en witter van ſchaal; een vierde ſoort heeft den tip weêr wat uitſteekender, de doornen kleinder doch ſpitſer, aan den mond zwart gelyk ook de meeſte ſchaal is. Alle deze ſoorten worden gehouden voor de gemeene Pimpeltjes, die meeſt bekent zyn en op allerlei ſtranden vallen, doch meeſt die met ſcherpe kraalſteenen vervult zyn, inzonderheit op het kleine Eilandje *Nuſſaanan*, of het Duyven Eiland, tuſſchen Amboina en Ona gelegen; haaren *Unguis* kan men tot reukwerk gebruyken. In 't Maleitſch noemd men ze *Bia papuwa*.

En waar die gevonden worden.

De 3. ſoort. Zie dezelve plaat letter C.

III. De derde ſoort heeft een breeder hoofd, van buiten wit en krijtachtig, met ſtompe knobbelen, en daar tuſſchen rimpelig; aan den mond wit met een weinig geel of paers gemengt. Men noemd ze Bandaſche Pimpeltjes, om dat ze in die Eilanden meeſt vallen.

De 4. ſoort. Zie haar by letter D.

IV. Wydmondige Pimpeltjes, hebben het fatzoen van *valvata*, te weeten een wyde mond, en een dunne kant; doch de ſchaal is dik en doorgaans met ſtompe knobbeltjes bezet, die zoo zwart niet zyn als aan de voorige. Deze vallen meeſt op *Leytimors* zuydzyde, en worden gegeeten gelyk de voorige, zomtyds ook niet, om dat haar vleeſch wat bitter is.

De 5. ſoort. Zie afgebeeldt by de letter E.

V. Kleine Geelmonden, zyn niet grooter dan een hazelnoot, met een zeer nauwen en gefronsden mond, daar aan men geele plekjes ziet, op de ſchaal krijtachtig, daar zwarte knobbeltjes uitſteeken als ſtompe doornen. Daar en boven is 'er eene andere ſoort, die noch kleinder is, en wyder van mond; op de ſchaal taneyt, met weinige ſtompe knobbeltjes. Deze noemt men bruine Pimpeltjes; doch deze beide hebben noch meer veranderingen, naar de verſcheidenheit der Eilanden.

Waar van noch meerder ſoorten.

Een 6. ſoort verbeeldt by letter F. op de plaat XXIV.

VI. Haairige ooren, deze komen de *Buccina* nader, want zy hebben een uitſteekend hoofd of tip, het overige van 't lyf is hoog of bultig, daar en boven geribt, en met ronde knobbelen bezet, en overal, doch meeſt op den rug, bekleedt met ſtompe borſtels, die daar vaſt aanblyven al worden ze gedroogt; doch aan de oude verlieſen ze allenxkens; de mond is nauw en met wonderlyke kronkelen bezet, de gedaante van een oor eenigzins uitmaakende, met wyd uitgerekte lippen, die glad en blinkende zyn, daar het overige van den hooren ruig en doodſch is; aan 't einde hebben ze een opgeworpen ſnuit of ſtaert; aan de voorſte zyde geopent en hol. Een tweede ſoort valt wat platter aan den buik, en de ſtaert gaat rechter uit; de rug is min knobbelig, maar dichter bezet met zachte borſteltjes als wol, die daar ook vaſt aanblyven. Zy worden weinig gevonden, en meeſt op de kuſt van *Hitoe*.

Deze worden ook Ooren genaamt. Waar van noch een 2 ſoort.

De 7. ſoort. Zie die verbeeldt by letter G. Waar die gevonden worden.

VII. Paddetjes, hebben ook de gedaante van een *Buccinum*, uit den ronden wat gedrukt, met een kant aan de eene zyde, op den rug geſtreept of gevoorent, met korte doch ſteekelige peukeltjes bezet, gelyk de rug van een Padde, van verwe vaal; de ſtaert is zonder krul, de mond wyd, met een dikke gekartelde lip. Deze vind men omtrent den Amboinſchen Inham, omtrent het Kaſteel Victoria, in een ſlykig zand met ſteenen gemengt; worden in 't Maleitſch *Bia Codoc* genaamt.

De 8. ſoort. Zie by letter H. op dezelve plaat verbeeldt.

VIII. *Ranulæ*, Kikvorſchen, zyn ſchier van dezelfde gedaante, doch korter en gedrongener van ſchaal, achter uit met een ſtaert, die een weinig opwaarts kromt; de ruggen zyn mede geknobbelt en gerimpelt, doch niet ſteekelig, ook vaal en doodſch van verwe; de mond heeft een dikke gladde lip, aan den buiten kant gekartelt. Men vind ze by de voorige, doch zeldzaamer, en zy gelyken een Kikvorſch met eenen ſtompen ſtaert; hebben ook noch een verandering, die zeer klein is, ruig, rimpelig en kalkachtig van ſchaal, met een recht opgeworpen ſtaert, gelyk de Meerkatten den haaren draagen.

De 9. ſoort. Zie haar afgebeeldt by letter I.

IX. *Knoddekens*, zyn ook een gemengd fatzoen van *Buccinum* en *Cochlea*, kort gedron-

N°. 1
F
B
C
G
A
N°. 4
E
N°. 3
N°. 2
I
D
H
N°. 5
N°. 6

drongen en hoog van ſchaal, met uitſteekende ronde knobbeltjes; vaal van verwe en zonder ſtaert; de lip des monds loopt ſcherp toe en is gekartelt; zy gelyken de knodden, die aan de ſchaapen hangen.

Alle deze ſoorten worden onder de Murices *gerekent.*

Alle deze ſoorten en *Pimpeltjes* hebben een donkerbruin of zwartachtigen nagel, waar mede zy den mond ſluiten, dien men, by gebrek van ander, tot reukwerk gebruiken kan. Alle zyn ze aan den ſchaal ruig, en zonder glans, met zeegruis en kalk bezet, zoo dat men ze niet zonder veel moeite met veel ſchraapen en ſterk water kan ſchoon maaken; zy alle konnen onder de *Murices* gerekent worden.

Caſſides verrucoſæ, *deze konnen wy onder geen eene benaming brengen, nademaal ieder by ons een byzondere naam heeft, die elk op zyn plaats zal aangewezen worden. Van den Schryver zyn ons negen ſoorten toegevoegt, op de plaat* XXIV. *met letteren aangewezen. Die by* A. *is de getakte* Zwitſers broek, *waar by wy voegen N.* 1. *die de* Zwitſers broek *by ons geheeten word. De 2de ſoort is verbeeldt by letter* B. *De 3de by letter* C. *by ons genaamt de* groote getakte Moerbei. *De 4de ſoort by letter* D. *De 5de ſoort by letter* E. *die wy de* kleine getakte Moerbei *heeten. De 6de ſoort by letter* F. *van den Schryver genaamt* Haairige ooren, *om dat haar buiten huid met haairtjes bezet zyn, doch wy krygen die meeſt ſchoon en zonder haair, waarom zy Oorreliezen, of Oorhorens genaamt worden. De 7de ſoort is letter* G. *deze noemen wy de* Paddehoorn, *wegens zyne gedaante. De 8ſte ſoort is verbeeldt by letter* H. *die wy* Hoogſtaerten *noemen. De 9de ſoort by letter* I. *onder welke ſoorten ook behooren de* Schilpad ſtaerten, *of* Beddeteiken; *de eerſte benaming naar zyn klein puntig ſtaertje, en de andere naar zyne ſtreepen of banden; van dezen zyn verſcheiden ſoorten, doch de beſte zyn de* dubbelde getakte, *met N.* 2. *en de* gladde, *met N.* 3. *aangewezen, waar van wy 'er een met Oranje banden bezitten. N.* 4. *is een getakte baſtert ſoort. N.* 5 *en* 6. *zyn geknobbelde, doch die zelden voorkomen.*

XV. HOOFTDEEL.

Caſſides Læves ſive cinereæ : Grauwe Kasketten.

De Caſſides Læves, &c. beſchreven.

Eerſte ſoort. Zie haar afgebeeldt op de plaat XXV. *by letter* A.

Deze zyn rond en glad, van gemeene ſlekken gedaante, doch altyd met een uitſteekende tip, beſtaande in de volgende ſoorten.

I. *Caſſis Cinerea lævis*, deze gewint de groote van een vuiſt, doch is gemeenlyk kleinder, rond en glad van rugge, behalven dat de bovenſte gier eenige donkere voetſpooren van knobbelen heeft; de koleur is aſchgrauw, zomtyds naar den blauwen, zomtyds naar den vaalen trekkende; achter met een omgeworpene en gekrulden ſtaert, die wyt geopent is; de mond heeft aan den buiten kant een dikke, ronde, en omgewelde lip, aan wiens onderſte hoek 3 of 4 ſcherpe tanden ſtaan; de tegen over ſtaande lip is vet uitgebreidt als een vlerk, zeer glad en blinkende, en daar achter ziet men een dikke naad, langs de lengte van den ſchaal gaande, zynde het overblyfzel van eenen ouden mond. Deze grauwe Kasketten groeijen mede door eene toezetting zoodanig, dat haare oude lip blyft ſtaan, en daar onder eene nieuwe dunne ſchaal voortkruipt; dewelke alle hoeken en kanten aan de over zyde ontmoetende, door de kracht van 't levende dier weder week word en zich nederlegt, weshalven men dikwils de oude naaden in den mond voelen kan, daar de nieuwe lip al over heen geloopen is; en deze oude lip ziet men zomtyds over den rugge gaan; de binnenſte vlakte is aan den Jongen vaal en half doorſchynend, aan den Ouden violet en glad; den mond ſluiten ze met een lang, dun, en donker bruin ſchildje, tot reukwerk niet dienſtig. Zy hebben noch eene verandering van ſoort, daar de ſchaal op den rugge rimpeliger is, en aan de gieren merkelyker tanden heeft, die wat ſcherp zyn. Zy vergaderen in September, 20 en 30 op eenen troep, en leggen haare eijeren, de een na het ander, doch by malkander, op de ſteenen, ter diepte van twee vademen. Deze eijeren zyn kort, getakt en bros, gelyk *Alga Coralloides*, omtrent een duim lang, digt in malkander in de midden gekropt, boven op met een ſtompe ſpits, week, ſlymig, en licht bruin, omtrent zoo dik als zeilgaaren; ouder geworden zynde, vind men de gedaante van kleine ſlekken daar in, waar uit de voornoemde Kasketten groeijen. Een ander gedaante van eijers van grauwe Kasketten, heb ik gevonden in 't jaar 1694. in October, zynde een klomp als een Eenden ei, van buiten vuil-geel, als vuil waſch,

Hoe dezelve aangroeijen.

Wanneer zy vergaderen en voort teelen.

't Welk door eijeren geſchiet.

ruig, gemaakt van veele dunne laagen op malkander, en tusschen beiden met scheidvelletjes veele celletjes uitmakende; doorgesneden was ze van binnen dichter, van verwe vleeschrood met wit vermengt, spongieus van substantie, doch van binnen was 'er geen gedaante van hoorentjes te vinden, boven op zat een diergelyke Kasket, van onderen was het op een steentje vast, en ter zyden zaten noch 3 of 4 hoorentjes. Zy vallen op *Roema tiga.*

Haar naam in verscheiden taalen.

Men noemd ze in 't Latyn *Cassis Cinerea lævis.* Neerd. *Grauwe Kasketten.* Maleitsch *Bia bawang*, om dat het gekookte vleesch van het dier gegeeten, een weinig naar look riekt, en die ze veel eeten, krygen 'er een sterkriekende zweet van; doch andere noemen ze ook *Bia Cabesette Kitsjil.* Men vind ze overvloedig in den Amboinschen Inham, omtrent het dorp *Hoecconalo.*

De 2 soort is op dezelve plaat afgebeeldt by de letter B. Zyn heel zeltzaam.

II. *Areola.* Neerd. *Beddekens*, is diergelyk een Kasket, rond en glad van schaal, doch op den rugge geteikent, met groote vierkante plekken, taneyt van verwe, in ordre gestelt gelyk de beddekens van een thuin; aan den mond hebben ze de drie scherpe tanden niet, gelyk de voorige, maar aldaar in een rye veele kleine tandjes: Deze worden zelden gevonden.

De 3 soort staat verbeeldt by de letter C.

III. Buikjes, zyn mede gansch rond en kort van tip, wyd van mond en dun van schaal; de eene soorte komt met de beddekens over een, waar van ze donkere voetspooren op den rugge heeft, daarenboven met enge vooren langs de gieren; de andere is wat grooter en ronder, merkelyk gevoorent zonder bedden, maar eenpaarig van eene bleekgeele of vaale verwe.

De 4 soort is afgebeeldt by de letter D. Van deze zyn verscheiden soorten.

IV. *Fimbriata striata*, gestreepte zoomtjes, zyn kleine langwerpige Kasketjes, naar 't fatzoen van de *buccina* trekkende, alzoo genaamt, om dat ze aan den eenen kant van den mond een breeden zoom hebben, die met korte zwarte banden geteikent is, en daar by eenige scherpe tandjes; op den rugge langs den hooren zyn ze geplooit, glad, lichtbruin of taneyt; den mond sluiten ze met een klein geel en dun schildje, 't welk zich verre naar binnen trekt. Men vind hier van ook geheel witte, of een weinig met ros gemengt, die heel zeltzaam zyn.

De 5 soort. Zie dezelve plaat XXV. letter E.

V. *Fimbriata lævis*, gladde zoomtjes, zyn van 't voorige fatzoen, dunner en gladder van schaal, zonder plooijen, vaal, met bruine slangetjes geteikent; het zoomtje is smal, doch heeft mede zyne zwarte bandjes en scherpe tandjes. Men vind ook van deze gladde zoomtjes, die geen slangetjes hebben, maar bruine puntjes op een ry staande.

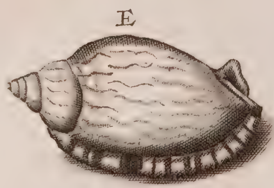
Een kleinder soort beschreven.

Hier toe behoord een kleine soort, niet boven een nagel van een duim lang, glad van schaal, vuilgroen, of een luttel gespikkelt, aan de gieren weinige peukeltjes, aan den mond een smal zoomtje met scherpe tandjes.

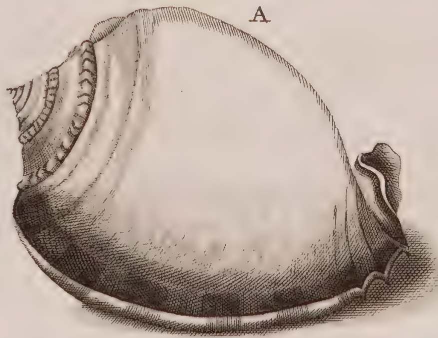
Cassidis Lævis, *&c. deze heeft de Schryver mede onder de voorgaande geslachten gestelt, en niet zonder reden, want het ook Kasketten of Stormhoeden zyn, doch zy hebben by ons een andere benaming, namelyk die van* Bezoar Hoorens, *om d' overeenkomst van verwe en glans; doch zy zyn zeer verscheyden van malkanderen. De* 1ste, *die verbeeldt staat op de plaat* XXV. *by letter* A. *is de gemeene* Bezoar Hooren. *De* 2de *soort is by letter* B. *die by ons genaamt word de kleine* gevlakte Bezoar; *van deze zyn 'er noch* 2 *soorten, d' eene wat kleinder en flauwer gevlakt en gekartelt, d' andere is veel grooter, aangewezen met N.* 1. *Hier by komt de* gestreepte Bezoar, *verbeeldt by N.* 2. *van welke maar weinige bekent zyn. N.* 3. *is een* wilde Bezoar, *veel lichter en dunner van stof, als d' andere: ook heel zeltzaam. N.* 4. *is een* dwarsgestreepte Bezoar. *De* 3de *soort van den Schryver is aangewezen by letter* C. *N.* 5. *deze is een andere soorte, doch dieper gevoorent. De* 4de *by letter D. en de* 5de *by letter* E. *waar van wy noch* 4 *soorten vertoonen, aangewezen met N.* 6, 7, 8 *en* 9. *welke laatste soort heel ongemeen is, want boven zyn geplekte zoom aan den mond, heeft hy diergelyke over zyn rug loopen.*

XVI.

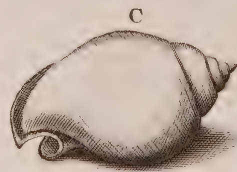
E

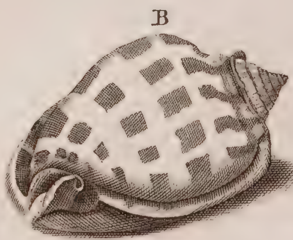
A

C

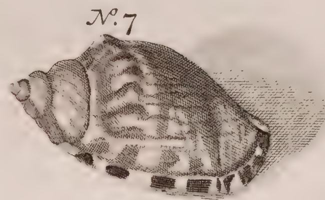
B

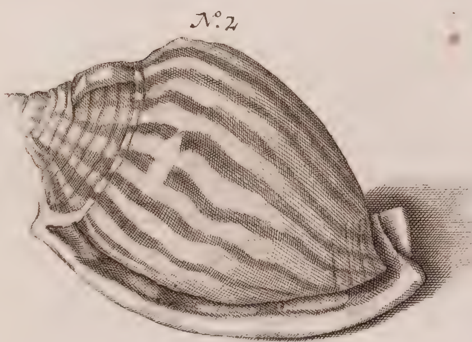
N°. 6

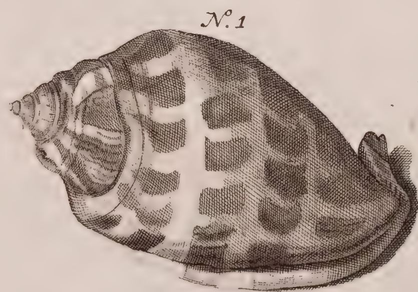
N°. 7

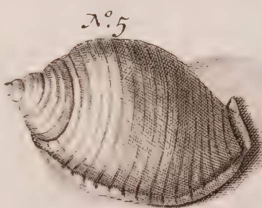
N°. 2

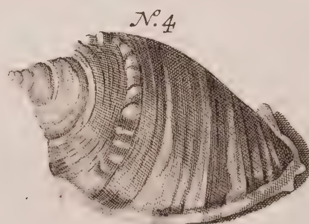
N°. 1

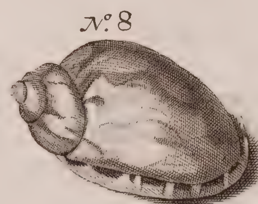
N°. 5

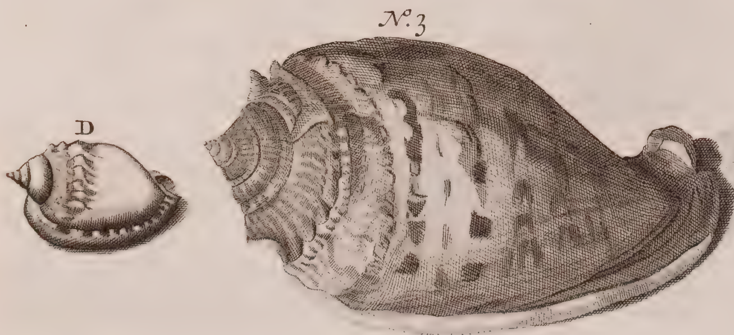
N°. 4

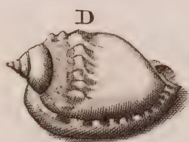
N°. 8

N°. 3

D

N°. 9

Deur F.

XVI. HOOFTDEEL.

Murices : Bia Unam.

HEt vierde ſlach, van 't vierde hoofdgeſlacht, zyn de getakte en doorenachtige Kasketten, die wy voor Ooſt-Indiſche *Murices* houden, en in gedaante, maar niet in eigenſchap, wat verſchillen van die in de Middellanſche zee gevonden worden, hebbende een gemengd fatzoen van *Caſſis* en *buccinum*; zoo dat zommige van dit ſlach voor een *Buccinum* mogen gehouden worden; daarentegen, zommige onder de *Buccina* aarden naar deze Kasketten. Zy beſtaan in de volgende ſoorten. *De Murices beſchreven.* *Waar van veele ſoorten.*

I. *Murex ramoſus.* Neerd. *Getakte Kasketten.* Mal. *Bia unam.* Amboinſch *Lay noa* en *Palay noa*, op Leytimor *Saſalon.* Deze is de grootſte en voornaamſte van dit geſlacht, met een kort op malkander gedrongen en verheven ſchaal, dewelke driezydig ſchynt, waar van de twee ſchuinſe den rugge maaken, en de derde den buik; ieder zyde is aan den kant bezet met kromme doorenachtige takken, te weeten, 5 grootere aan het lyf, en 3 aan den ſtaert of ſnuit, die breed en wat verheven is; ieder tak is weder verdeelt in andere kleindere, en daar door ganſch ſteekelig, alle een weinig achterwaarts gebogen, van binnen hol, en van vooren een weinig geopent, gelyk ook den ſtaert of de ſnuit is; de ſchaal is daarenboven langs de gieren geribt, ruig, en met ſtompe knobbelen bezet, de voorſte helft zuiver, maar de achterſte kalkachtig, 't welk bykomt, om dat de voorſte helft altyd de jongſte is, want aan dezen hooren op 't kennelykſte te zien is, hoe die met toezetten aangroeit, te weeten, t' elkens een derde van den omloop, waar door alle de tegen overſtaande takken, gelyk meermaals hier vooren gezegt is, door de wonderlyke eigenſchap van 't dier week gemaakt en nedergelegt worden, zynde de overblyfzels van de getakte ryen noch aan het hoofd te zien, 't welk tot den uiterſten tip toe doorenachtig is, maar drie ryen ziet men altyd volkomen, als mede drie ſnuiten; binnen is dezen hooren wit, glad en blinkende als porcellein, aan den mond licht rood of inkarnaat, gelyk ook de tanden zyn, die men aan de getakte ryen ziet; de mond is geſloten met een rondachtig ſchild, boven met een uitſteekend hoekje en wat krom, als de klauw van een dier, ter grootte van een ſchelling, zomtyds ook van een ryksdaalder, zoo dik als een ſtroohalm, of wat meer, doch de eene kant is altyd dikker en ronder; de buiten zyde is hoorenverwig, of vuilgrauw in verſcheide verhevene kringen verdeelt, zoo als het na malkander aangegroeit is, 't welk gemeenlyk met het getal der toezetten, of doorenachtige ryen, over een komt; de binnen zyde loopt ook met veele kringen door malkander, rimpelig en donkerbruin gelyk harpuyen, maar de eene kant is rond en glad. Dit ſchild nu is de rechte *Unguis Odoratus*, te weeten, van het breede ſlach, die men in de Apotheeken *Blatta byzantia* noemt, waar van hier na meerder. *D' eerſte ſoort, ſtaat afgebeeldt op de plaat* XXVI. *met de letter* A. *Haar takken of krollen beſchreven.* *Beſtaan in drie ryen.* *Hoe haar ſlekken dekzels worden.* Unguis odoratus, *ook* Blatta bizantia *genoemt.*

Deze heeft noch een kleinder ſlag, witter van ſchaal, en korter van takken, dewelke in vyf ryen ſtaan, gelyk 'er de voorige drie heeft; zyn *Unguis* is mede zwartbruin, niet grooter dan een nagel van een vinger, en mede krom, die voor de beſte onder alle word gehouden; de eerſte ſoorte houd zich wat diep in zee, en is veel te vinden in den Amboinſchen Inham by den hoek *Martyn Alfonſo*, doch op 't meeſte niet grooter dan twee vuiſten, maar in de Eilanden van *Aroe*, en op *Nova guinea*, vallen ze zoo groot als een kop, en haaren *Unguis* grooter als een kleine hand; de kleine ſoorten vind men in de Eilanden van *Tukkabeſſi.* *Van deze noch een 2 ſoort, met 5 ryen takken.* *Zie haar op dezelve plaat N.* 2. *En zyn heel zeltzaam.*

II. *Murex Saxatilis*, heeft de grootte van de voorgaande, doch zyn hoofd of *turbo* ſteekt verder uit, zoo dat hy meer een *Buccinum* gelykt; hy heeft geen drie doorenachtige ryen, maar uitſteekende knobbels en rimpels over 't geheele lyf; de mond is ſlecht, *De 2 ſoort. Zie haar gedaante op de plaat* XXVI. *letter* B.

flecht, met een enkelde lip, binnen ros en geelachtig, voorts zonder fnuit; zyn *Unguis* is dun, plat en flecht. Hy word weinig gevonden op zeer fteenachtige ftranden, gelyk by oud *Hative*, enz.

Waar die gevonden worden.

De 3 waar van verfcheiden foorten zyn. *De 2 van deze is verbeeldt op dezelve plaat by letter* C. *De derde, en vierde foort befchreven.*

III. *Murex minor*, deze heeft vier veranderingen: 1. De grauwe, die langwerpig als een *Buccinum* is, over 't lyf ruig, rimpelig en grauw, met 3 ryen ftompe takken. 2. De zwarte, in 't gemeen Brand-hoorentjes, of Munk-yzers, Maleitfch *Bia papua* geheeten, deze is niet boven een kleine vinger lang, met drie ryen zwarte en fcherpe takken bezet, gelyk ook het geheele hoorentje meeft zwart is, als of het verbrand ware, doch zoodanig, dat men de witte vooren daar tuffchen ziet. 3. De bruine, deze is van dezelve groote doch met langer takken, en donker bruin van koleur. 4. De bleeke, deze is bleekgeel of vuilwit, met een breede lip aan den mond, ook een breede ftaert, en daar aan ftompe doornen. Alle vier hebben ze eenen kleinen *Unguis*, die men ter nood tot reukwerk kan gebruiken. De tweede foorte hier van is gemeen op alle ftranden die fteenachtig zyn, maar de drie anderen zyn zelden te vinden.

De 4 foort aangewezen met letter D.

IV. Het Schorpioentje is een kleine *Murex*, met een rond ftomp hoofd, en een lange rechte ftaert, daar aan ftompe takken ftaan, in gedaante als de pooten van een Scorpioen, zomtyds donker grauw, zomtyds vuilwit; deze is zelden te vinden.

De 5 foort. Zie dezelve plaat, letter E.

V. Gedroogde peer, dit is een hoog bultig hoorentje, met een bochtigen ftaert, over 't lyf met knobbelen en rimpelen bezet, en daarenboven met 6 of 7 ryen borftelen, die aan malkander vaft zyn, als of het velletjes waren, doch die met fchuuren licht afgaan, als men z'er af hebben wil; van koleur ros en vaal, hier en daar met zwarte plekken; de mond heeft een dikke lip, aan den binnen kant met eenige vooren, en is gekartelt.

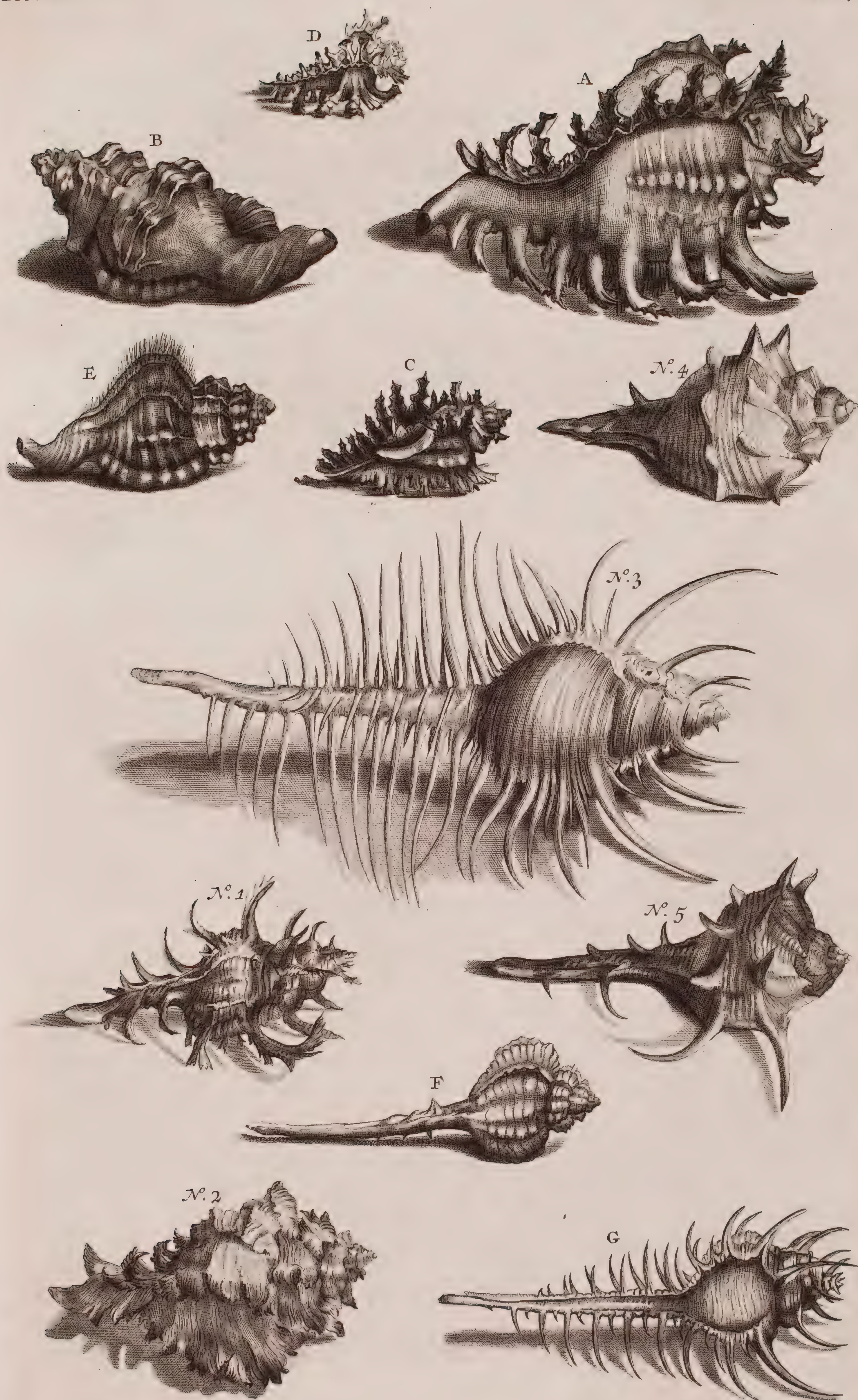
De 6 foort ftaat afgebeeldt by letter F.

VI. *Hauftellum*. Neerd. een Scheppertje. Maleitfch *Bia Sibor*, is mede rond van hoofd, gerimpelt en met drie naaden, zonder doornen: de ftaert is recht fmal, en wel 3 maal langer dan het hoorentje, binnen hol, waar door het dier zyn tong uitfteekt, en boven aan ziet men 2 of 3 korte doorentjes; in den mond zyn ze roodachtig, en zyn *Unguis* is aan de buiten zyde ganfch rimpelig of gevoorent, dezelve dient tot reukwerk.

De 7 foort is aangewezen met letter G. *Van deze een 2de foort, verbeeldt op dezelve plaat met* N. 3. *Deze zyn heel zeltzaam.*

VII. *Tribulus*. Neerd. *Spinnekop*. Maleitfch *Bia Duri Lemon*, deze is van fatzoen als de voorgaande, maar op de drie naaden ftaan lange fcherpe doornen als Lemoen-doornen, doch wat gekromt, die ook langs den ftaert loopen, over 't geheele lyf eenpaarig grauw. Men heeft noch een raar flach hier van met lange doornen, die dichter by malkander ftaan als de tanden van een kam, en by haaren oorfprong andere kleine doorens hebben; zyn *Unguis* dient ook tot reukwerk. Het eerfte flach vind men overvloedig op vlakke zandige ftranden, in den Amboinfchen Inham, zynde een groote plaag voor die de zegens trekken, om dat ze met haare doornen de voeten bezeeren. Maar het ander flach is raar en zelden te vinden, word daarom onder de voornaamfte rariteiten gerekent. Men noemt ze Kammetjes en Neete-kammetjes, in 't Maleitfch *Bia Siffia*.

De Murices, *wy zullen des Schryvers benaming, zoo als voor heen veelmaal gedaan is, voor by gaan, en dezelve noemen zoo als die by ons bekent zyn. De Eerfte foort, is verbeeldt op de plaat* XXVI. *by letter* A. *die by ons de* Krul hooren *word genaamt, om zyne omgekrulde takken. N.* 1. *heb ik hier by gevoegt om zyne ongemeenheit, die ook 't* Harte hoorentje *genaamt word. De 2de foort, is verbeeldt by letter* B. *wy noemen hem de* Voet hooren, *ook wel de* gedroogde Peer. *De 3de foort, ftaat by letter* C. *en word by ons* Brandaris *of wel de* Brand hooren *genaamt, om dat hy zwart gebrand fchynt. N.* 2. *is een dubbelde van die foort, deze zyn heel ongemeen; haar grond is wit en de takken of krullen zyn mede zwart; noch een foort is 'er met zwarte banden en krullen. De 4de is verbeeldt by letter* D. *waar van een zwarte, en een witte by my bekent is. De 5de foort, by letter* E. *en de 6de by letter* F. *die wy noemen de* Snippekop, *en niet te onrecht, want hy die gedaante heeft; de Heeren* Feitemaas *vertoonen 'er twee van deze, die geheel blauw zyn, 't welk iets ongemeens is. N.* 4. *is een getakte* Snippekop; *en N.* 5. *een gedoorende, van welke maar een by my bekent is. De 7de foort, is aangewezen met letter* G. *en wort de* Spinnekop *genaamt; waar van wy een tweede, zynde een dubbelde, afbeelden met N.* 3. *een heel zeltzaam ftuk, waardig om te befchouwen, ons toegezonden door den Heer Doct.* D' Aquet: *Mejuff.* Oortmans, *heeft onder haare uitmuntende verfameling een diergelyke, als mede de Heer* van der Burg, *een is 'er by de Heer* Vincent, *en de laatfte beruft onder den Heer* de Jong, *buiten welke ik 'er geene zoo ken.*

D
A
B
E
C
N°. 4
N°. 3
N°. 1
N°. 5
F
N°. 2
G

XVII. HOOFTDEEL.

Unguis Odoratus : Sche-Chelet : Unam.

Hier zullen wy nu in 't byzonder beschryven wat voor dingen onder den *Unguis Odoratus* verstaan, en van wat voor hoorentjes dezelve genomen worden. *De Unguis odoratus beschreven.*

Unguis Odoratus, is een dekzel, in de gedaante van een hooren, of van een klauw zonder eenige mooijigheit, van koleur donker hoonig verwig, of als donker harpuys, waar mede zommige hoorentjes hunnen mond sluiten. De Ouden hebben ze alleenlyk gehaalt uit de Purperslekken; maar wy zullen hier vertoonen verscheiden hoorentjes, die dezelve uitgeeven, gelyk alle de voorgaande *Murices* zyn, en hier na noch eenige volgen zullen onder de *Turbines* en *Buccina*. Deze *Unguis* heet ook *Onyx Marina*, en is door geheel Indien een bekent reukwerk, zynde de *Basis* of 't voornaamste onder alle reukwerken, (*Thymiamata*) te weeten, die men op koolen rookt, of waar mede men *perfumeert*, gelyk de *Aloe* is onder de pillen; zy heeft aan zich zelven geen aangenaamen reuk, maar in grove stukjes gebroken en op koolen gelegt, riekt ze eerst als gebraade Garneelen, maar trekt terstond naar Bernsteen, of, zoo *Dioscorides* wil, naar *Castoreum*; zoo dat ze alleen gerookt geen groote lieflykheid heeft, maar onder ander reukwerk gemengt, geeft dezelve, om zoo te spreeken, zyne mannelyke kracht, en duirzaamheit; want om dat meest alle reukwerken bestaan uit zoodanige houten, resinen, en zappen, die een zoete, bloemachtige of geilen reuk hebben, zoo moet men den Zee-nagel daar onder mengen, om ze krachtig en duurzaam te maaken. Men kan dieshalven dezen *Unguis* vergelyken met een Bas in de Muzyk, die alleen gehoort geene bevalligheid heeft, maar onder andere stemmen gemengt, een zoet akkoord maakt, en dezelve staande houd: van deze heb ik de volgende soorten beschreven. *Zyn slakke dekzels.* *Worden tot reukwerk gebruikt.* *En onder andere stoffen gemengt.* *Gelykenis.*

I. *Onyx major sive taurina*, is de grootste en bekendste van allen, zynde het dekzel van *Murex major*, in 't voorgaande hooftdeel beschreven, zoo groot als een Ryxdaalder min en meer, ook van dezelve dikte, uit den ronden aan de twee hoeken wat spits toelopende; buiten vuil grauw, met eenige ribben of vooren; de binnen zyde is aan den eenen kant dik, rond en effen; het overige is laager, dunner, en met veele kringen door malkander loopende gekrult, van verwe als donker harpuys. *D' eerste soort beschreven.*

Die van *Onin* en *Nova Guinea* komen, zyn de grootste en dikste, maar veele daar onder hebben een brandigen reuk, 't welk ontstaat, om dat de Wilden de hoorens op koolen braaden, om het vleesch daar uit te eeten. Dezen *Onyx* komt wel over een met het geen men in de Apotheeken *Blatta Byzantia*, in 't nieuwe Griesch *Blattion Byzantion* noemt, het welk wil zeggen, een blad van *Byza*, eertyds een stad in Africa gelegen, waar van daan men misschien dit reukwerk bragt, en niet van *Byzantium*, 't welk *Constantinopel* is. Onzen *Unam* is ook wat bochtig of innewaarts gekromt als de klauw van eenig groot dier; hy is de gebruiklykste onder alle reukwerken, men stoot hem niet fyn, maar alleenlyk in grove schilfertjes of brokjes, om zynen goeden reuk te verspreiden, moet hy langzaam op de koolen smelten, en niet haastig verbranden; men mengt hem onder droog reukwerk *Aståangi*, ook inzonderheit onder de Makkassersche *Dupa*, op zyn plaats beschreven; ook heeft hy noch eenig medicinaal gebruik, behalven dat men in de Europische boeken vind; want de Inlandsche Meestressen wryven daar van een weinig op eenen steen, en geeven dit te drinken tegens 't kolyk en buikpyn; als mede gebruiken ze den rook daar van tegens de moeder ziekte, doch als dan moet men ze wat hard braaden. *Welke de grootste zyn.* *Worden Blatta Byzantia genaamt.* *Hoe die tot reukwerk gebruikt worden.* *En waar ze meer dienstig toe zyn.*

II. *Onyx secunda*, is het dekzel van de volgende *Purpura*, omtrent een halve vinger *De 2de soort.*

ger lang, en een dwars vinger breed, dikker en zwartbruinder dan de voorige, ook beter naar eene klauwe gelykende, bochtig en scheef; aan de buiten zyde grauw, binnen donkerbruin, en de eene kant is mede verheven, rond en plat, het overige laager en rimpelig, daar hy aan 't vleesch gezeten heeft. De Maleijers noemen dezen in 't byzonder *Unam Casturi*, dat is, *Onyx moschata*, om dat hy, naar hunne meeninge, zoeter van reuk is, dan de voorige; daarom hy ook meer gebruikt word tot welriekende zalve, dan tot reukwerk op koolen.

De derde soort. III. *Onyx minima & moschata.* Mal. *Unam Casturi*, heeft de grootte van eenen vinger nagel, en is mede bochtig en krom; komt van de kleinder soorte des voorgaanden *Murex ramosus*, welke valt in de Eilanden van *Aru* en *Tuccabessi*; deze word voor de beste van alle gehouden tot reukwerk.

De vierde soort. IV. *Onyx quarta*, deze behoort mede onder de *Blattas*, en is het dekzel van de volgende *Buccina Tritonis*, gelykende een breed blad, 5 duimen lang, $2\frac{1}{2}$ breed, een strohalm dik, weinig bochtig, maar meest vlak; de buiten zyde is grauw en kalkachtig, de binnenste honigverwig, lichter dan de voorgaande, en de eene kant steekt zoo niet uit; aan reuk wykt hy de voorige soorte, en word maar by gebrek van dezelve gebruikt.

De vyfde soort. V. *Onyx quinta*, is mede een *Blatta* 4 duimen lang, en twee breed; aan de beide einden toegespitst, donkerbruin, en zuiver, in de midden met een keep, schaars een strohalm dik; deze is een dekzel van de *Buccina Aruana*, en word de naast voorgaande voorgetrokken; doch is weinig te vinden, om dat hy nergens valt, dan op *Aru* en *Nova Guinea*, daar hem de Maleijers en Makkassaren van daan haalen.

De zesde soort. VI. *Onyx sexta*, is dun en plat, en heeft de grootte van een duim nagel; aan de buiten zyde is hy geribt, met uitsteekende kringen, hy komt van de twee voorgaande *Murices*, *Haustellum* en *Tribulus*, gemeen in Amboina, en word maar gebruikt by gebrek van anderen.

De zevende soort. VII. *Onyx septima*, deze heeft de grootte en gedaante van den *Onyx tertia*, doch is dunner en platter; komende van de wydmondige kleine Pimpeltjes, en zyn mede goed van reuk.

De achtste soort. VIII. *Onyx octava*, deze is kleinder en ronder dan de voorgaande, doch dikker en aan de buiten zyde ruiger; hy komt van den *Murex minor*, en is slecht van waardye.

De negende soort. IX. *Onyx nona*, is een geheel ander slach, komende van een slekke, die niet in zee, maar in de moerassige rystvelden wast, dun en plat, schaars een lid van een vinger lang; aan de buiten zyde grauw en kalkachtig, aan de binnenste zilververwig blinkende. Deze slekken vind men meest in de rystvelden van *Makkassar*, omtrent *Marus*, en worden aldaar *Sisse* genoemt, in 't volgende hoofddeel beschreven; doch dezen *Unguis* is slecht van reuk, en word niet veel gebruikt. Dit slach maakt eenigzins waarschynlyk het geen *Dioscorides* schryft, *Lib.* 2. *Cap.* 8. dat de *Conchilia*, waar uit hy zynen *Unguis odoratus* haalt, in Indien zouden groeijen in zoodaanige moerassen, daar de *Nardus* wast, dien deze slekken zouden afweiden, en waar van haaren *Onyx* zynen goeden reuk zoude bekomen; hoewel my tot noch toe niets is ter ooren gekomen van zoodaanige moerassen, daar de *Nardus* zoude wassen, waar van in tegendeel eenpaarig getuigt word, dat hy diep landwaarts in, en op het gebergte groeit: immers dit kan dienen, op dat men de schriften der Ouden zoo terstond niet laaken, of met leugens betichten moet, als men een zaak terstond zoodaanig niet bevind, gelyk zy ze beschreven hebben; daar dagelyks dingen voor den dag komen, die lang onbekent zyn geweest, en men echter in de schriften der Ouden vind, dewelke dikwils niet recht verstaan worden: zoo kan men den geheelen text van *Dioscorides* verdedigen, als men hem behoorlyk uitlegt; voor eerst, als hy zegt, dat *Onyx* een dekzel is van een *Conchilium*, het geene gelyk, waar mede de Purperslek bedekt word, zoo moet men daar door niet de schaal of 't huis verstaan, maar het dekzel of het schildje, waar mede veele hoorentjes,

Dioscorides aangetrokken, en tegen gesproken.

Doch van den Schryver door reden verdedigt.

tjes, inzonderheit alle *Murices*, hunnen mond dicht toesluiten, welk schildje zy boven hun neus aan 't voorhoofd vast hebben: waar door *Nicolaus Mirepsicus* ook kan staande gehouden worden, dewelke oordeelt, dat *Onyx* een beentje uit de neus van een Purpurslek is: het zeggen van de *Nardus* rykke poelen, kan men tweezins verstaan; of dat boven aan den Ganges in der daad bergen zyn, die de *Nardus* draagen, en aan wiens voeten zoodaanige moerassige velden zyn, in welke diergelyke Slekken of Hoorentjes groeijen, die een *Onyx* hebben, 't welk wy zoo even met het voorbeeld van Makkassar bewezen, en waar van de beste soort by *Dioscorides*, *Nardus Gangitis* bygenoemt word; of *Dioscorides* kan dezen misgreep van den gemeenen man gevolgt hebben, die het *Malabathrum* toenmaals ook *Nardus* noemden, 't welk, naar zyn schryven, in moerassige plaatzen groeijen wil, zynde hedendaags in Europa onbekent, hoewel de nieuwe kruidkenners de bladen van de wilde kaneel daar voor houden. Over den reuk moet men niet veel haairklooven, of dezelve welriekend, of sterkriekend moet overgezet worden; want wy hebben boven gezegt, dat hy van zich zelf, en alleen gerooken, niet zeer aangenaam is, en dat van desselfs reuk naar 't verschil der neuzen geoordeelt word: want hy zal den eenen zwaar voorkomen, naar *Castoreum*, *Bitumen* of gebraade Garneelen trekkende; andere (gelyk meest onze Inlanders) houden hem voor lieflyk, en vergelyken hem by *Casturi*, dat is, Muskus.

Te gelyk ook Nicolaus Mirepsicus.

Zyn reuk by d'eene veracht, en van d'ander bemindt.

De namen van deze 5 welriekende Nagelen, zyn in 't Latyn *Unguis odoratus*, *Onyx marina*, en *Conchula Indica*; de platte dunne soorten in 't byzonder, met een nieuw Grieksch woord *Blattion Byzantion*, en in de Apotheeken *Blatta Byzantia*: in 't Arabisch *Adfaro tibi*, of naar de gemeenen uitspraak *Adfar al tibi*, dat is, welriekende Klauw. By *Plinius Lib.* 32. *Cap.* 10. vind men ook *Ostracion*, naar de gelykenisse van een potscherf: by de Hebreen *Schechelet*: in 't Maleitsch *Unam* en *Unam Carbou*: in 't Makkassaarsch, 't welk ook Maleitsch is, *Ambelau*: in 't Boetonsch *Lacca nuga*: in 't Amboinsch *Laynoa matta*: in 't Chineesch *Lepi* en *Hiole*; andere noemen dien in 't byzonder *Tanka nuda*, den kleinen *Onyx*, en *Ambelau* of *Unam Carbou* den grooten. Het *Schecheleth*, *Exod.* XXX. vs. 34. zynde een van die vier dingen, waar uit het heilige reukwerk gemaakt wierd, word van meest alle de Overzetters vertaalt, *Onyx*; het welk my ook het waarschynlykste voorkomt: echter heeft het den geleerden *Samuel Bochartus*, in zyn *Hierozoico Lib.* V. *Cap.* 20. *p.* 808. behaagt, het zelve over te zetten, *Bdellium*, uit inzigt zoo het schynt, om dat de Jonge Rabbynen, die meest in Europa geleeft hebben, t' zelve *Schechelet* hebben gehouden voor een wortel, of iets, dat van een plante komt; gelyk het de Hoogduitsche Joden noch noemen Nagelwortelen, ziende op het kruid *Caryophyllata*; ook heeft hy in *Galenus* geleezen, dat het zwarte *Bdellium* zommige witte plekken heeft, die hy wegens de overeenkomst met mensche nagelen, *Onyx* noemt; waar uit *Bochartus* besluit, dat *Schechelet*, *Bdellium* moest zyn; maar dewyl men nergens leest noch hoort, dat *Bdellium* onder reukwerk gebruikt word, waar toe, daarentegen, by alle Oostersche natien de *Onyx marina* gebruikt word, zoo doet men veel beter, dat men by de voorige overzetting blyft. Men behoeft ook geene zwarigheit te maaken, waar van daan de Israëliten in de Woestyne dezen *Onyx* gehaalt hebben, die zoo verre uit zee komt, daar ze het *Bdellium* en *Ladanum* uit het naaste Arabien genoegzaam konden bekomen: want uit *Dioscoridus*, op de bovengenoemde plaats, blykt alrede, dat de beste *Onyx* quam uit het roode meir, en de kleine zwarte uit Babylonien, werwaarts hy gebragt wierd uit *Bassora* en de Persische zee; en dus hebben zy dien immers van wederzyden konnen krygen. Tot bewys hier van dient inzonderheit een plaats uit *Alcasuino*, in zyn Traktaat van de Waterdieren, in 't Hooftdeel van *Itar*, gelyk hy dezen *Unguis* noemt, die zeer overeenstemmende met den text van *Dioscorides* is. *Bochart*. p. 806. *Avicenna* in 't Hooftdeel van *Aphdar* of *Unguis odoratus*, na dat hy de woorden van *Dioscorides* verhaalt heeft, doet hy 'er van het zyne noch dit by: dat de beste *Ungues* komen uit het Roode meir van *Mecha* en de Zeehaven *Judda*, die goed van reuk zyn, en de gebruikelykste in de Geneeskunst. Vervolgens haalt hy noch meer andere

Haare benamingen in verscheide taalen.

En waarom.

Bochartus *aangetrokken.*

En tegen gesproken.

Beneffens andere zwarigheden opgelost.

En verdedigt.

andere plaatzen op, daar goeden *Onyx* valt, te weten, van ganſch *Jemen*, of Gelukkig Arabien, *Bacharyn*, en het ſlot *Abadan* by den *Tigris* gelegen, *Baſſora*, en meer havens van den Perſiſchen Golf.

Waarom dezelve Byzantia genoemt word. *Byzantium* of *Byzacium*, daar de *Blatta* haaren naam van heeft, is naar 't getuigenis van *Plinius*, *Lib.* 4. *Cap.* 5. een Landſchapje geweeſt in Afrika, by de kleine *Syrtes*, door de *Libyphœniciers* bewoont, daar eertyds de ſteden *Leptis major* en *Minor*, *Adrumetum*, *Ruſpina* en *Tapſus* ſtonden, hedendaags vind men de ſtad *Mahumeta* daar; van de voorſchreve plaatzen dan ſchynt het, dat men eertyds de *Blatta Byzantina* gebragt heeft. *Word by de Chineezen voor een geneesmiddel gebruikt.* By de Chineezen is de groote ronde *Unguis Lepi*, komende van den *Murex ramoſus*, gebruikelyker tot de geneeskunſt, dan tot reukwerk; hy word gepulverizeert met andere heelkruiden, in d' Oly *Maju* gekookt, en daar uit een wondzalve gemaakt. De voorſchreve *Murex ramoſus* word in 't Chineeſch genaamt *Tsohil Le*, dat is, het doorenachtig Hoorentje, en valt in de zee voor *Quantung* grooter, dan in Amboina: Deze *Unguis* alleen is by hun lieden bekent.

Unguis odoratus, *word by ons* Blatta Byzantia *genaamt, zynde dekzels van Hoorn-ſlakken. De Schryver heeft hier geene afbeeldingen van gegeven, echter hebben wy 'er voor den Liefhebberen, die dezelve niet mochten kennen, vier byzondere en wel de voornaamſte laten aftekenen, die te vinden zyn op de plaat* XX. *by* N. 3. 4. 5. *en* 6.

XVIII. HOOFTDEEL.

Cochleæ Globoſæ.

De Cochlea Globoſa beſchreven. Waar van verſcheiden ſoorten zyn. HEt vyfde hoofdgeſlacht van de Eenſchaalige Hoorentjes begrypt die geene, welke een ronde figuur of gedaante hebben, de gemeene Slekken naaſt komende, als mede noch eenige andere, die van de ronde gedaante wat afwyken, en alle t' zaamen onder de *Cochleas Globoſas* gerekent worden; beſtaande in de volgende bekende ſoorten.

De eerſte ſoort, zie de plaat XXVII. *letter* A. *Haar gedaante beſchreven.* I. *Cochlea ſtriata ſive olearia.* Mal. *Bia minjac*, deze is meeſt recht rond, met een redelyke wyde mond, langs de gieren met uitſteekende ribben, en aan den rand van den mond gekartelt, van koleur licht paers, met grauw gemengt, doch op de ribben met veel bruine plekken geſpikkelt; gemeenlyk een vuiſt groot, doch de meeſte zyn van een eenparige koleur zonder ſpikkels: deze Slek word veel gebruikt by de Amboineezen om de Klappes Oly af te ſcheppen, wanneer dezelve gekookt word, waar van ze de naam heeft: doch hier toe verkieſt men zoodanige, die dun van rand of ſchaal zyn. Het Dier daar in heeft geen dekzel, maar legt bloot gelyk andere Slekken, en zyn eijers (*Favus*) is een klomp van verwarde, dikke en witte draaden, die men zomtyds aan den mond ziet hangen, waar van echter geen Jongen komen.

Ondervinding van den Schryver. In 't jaar 1667. heb ik ſulk een Hooren gevonden, geen Dier in hebbende, met een ſlymerige huid overtrokken, maar ganſch gevuld met een *Melicera*, of Eijerſtok, beſtaande uit ontelbaare witte takjes, los aan malkander hangende, en bezet met witte doorſchynende korreltjes, zoo groot als gerſt, doch langwerpiger en ſchier alle getekent met 2 zwarte ſtipjes, als of ze de oogen van een Dier wilden worden; de takken geleken het *Lithodendrum calcarium*, waar uit men kalk brand. Deze Hooren word by de hedendaagſche Grieken genaamt *Cocholi batar*, dat is, *Cochlea pelagia.*

De 2de ſoort, zie dezelve plaat by letter B. II. *Cochlea ſtriata altera*, is kleinder en dikker van ſchaal, de dikke en ronde ribben zyn onderſcheiden met heel kleine voorens, bruingeel, en met witte oogen; de mond is nauw, met een dikke en zeer gekartelde rand; men noemt ze de diklippige Olyhooren.

De 3de ſoort, aangewezen met letter C. III. *Cochlea pennata.* Neerd. Patryzen. Mal. *Bia Culit bawang*, is een wydmondige Slekke met weinige gieren, en een dunne ſchaal, die lichtbruin en wit geſchildert is, gelyk de veeren van een Hoen of Patrys.

IV. *Co-*

IV. *Cochlea pennata altera*, is ronder dan de voorgaande, ook dunner van schaal, by na als parkement, waarom ze de Inlanders by een Ajuyn-schelle vergelyken, en daarom eigentlyk *Culit bawang* genaamt word; zy is gansch licht, als't beest daar uit is, het welk, gelyk in de voorige en volgende, mede bloot legt zonder eenig dekzel. *De 4de soort, met letter D.*

V. *Cochlea patula.* Neerd. Wydmonder, is by na niets dan een gaapende mond, met weinige gieren schielyk toeloopende; de schaal is zeer dik, steenhard, doch by den mond dun en kartelig, voorts rimpelig, op den rugge grauw met zwarte en witte plekjes; de mond word gesloten met een dun en zwart bruin dekzel. D' eene soort is grooter dan een Eenden-ei, en word zelden gevonden. Een ander soort is veel kleinder en bultiger, grauw en kalkachtig. *De 5de soort, is verbeeldt by letter E. Hier van een 2de soort.*

VI. *Rapa.* Neerd. een Knol, is rond van lichaam, met een plat hoofd, en achter heeft ze een korte gekrulde staert, gelyk een verkens staert, dun en licht van schaal, wat ruig en gerimpelt, licht citroen geel, en zelden te vinden. *De 6de soort, met de letter F.*

VII. *Bulla.* Neerd. Blaasjes, dat is een byzonder fatzoen van Slekken in malkander gerolt, met weinige gieren, en eenen langwerpige wyden mond, wiens buitenkant langer is dan het overige lyf, verdeelt in drie soorten: De eerste, is de grootste en dikste van schaal, zoo groot als een ronde Pruim, en over t' geheele lyf gespikkelt, bruin, en zwart, op de manier als de Kievits-eijeren, en met eene slymerigheit overtogen. De tweede, is dun van schaal en wyder van mond, bleekwit, en heel fyn gestreept of gevoorent. De derde soort, is de kleinste en alderdunste, by na als een waterblaas, mede wit, doch over dwars geteikent met veele zwartachtige en bruine streepen. De eerste en tweede soorten zyn gemeen; maar de derde is raar; als deze laatste met zwarte en roode streepen getekent zyn, noemt men ze Prince vlaggetjes. *De 7de soort, op dezelve plaat, by de letters G. en H. Waar van 3 soorten. Eerste soort. 2de soort. 3de soort. Zyn zeltzaam.*

VIII. *Cochlea Imbrium.* Mal. *Bia Ribut*, is een platachtige Slek met een spits hoofd, en een nauwen mond, binnen diep gekartelt en aan de kanten omgeworpen; dood van verwe met donkerbruin geschildert, en aan de zyden met breede zwartachtige streepen, als of het voeten waren; de tegen overstaande kant van den mond is mede wat scherp, zoo dat ze een platte Kikvorsch gelykt; zy is van geen mooi fatzoen of koleur, behalven dat men zommige bewaart, om dat men de gedaante van een dier met pooten daar uit bespeuren kan. Men vind ze omtrent den zeekant, onder het verrotte ruigte, bladen en houtjes, zoo wel op strand als landwaart in; ja dikwyls op de bergen, daar geen omgang van menschen is, en ook niet waarschynlyk, dat ze van strand schielyk derwaarts zouden gekropen zyn; derhalven het algemeen gevoelen is, dat ze door de wind by sterken regen beneden opgeraapt, en aldaar neêr geworpen worden: doch my dunkt waarschynlyker, dat ze door den regen aldaar geteelt worden, om dat men ze zoo wel klein als groot vindt. *De 8ste soort, aangewezen met letter I. Waar deze gevonden worden, en hoe.*

IX. *Ficus.* Neerd. een Vyg, by andere genaamt een Luit, is mede een Slek van een byzonder fatzoen; want het lyf is rond, met een plat hoofd, en achter loopt het smal toe, gelyk een Peer; wyd en langwerpig van mond, dun van schaal, donkergrauw of aardverwig, zonder glans, by na rimpelig en ruig; word echter onder de Rariteiten bewaart. *De 9de soort, met letter K. aangewezen.*

X. *Umbilicata*, is een plat gedrukte Slek, beneden gansch plat, boven een weinig verheven, en met veele smalle gieren in malkander loopende, aan de kanten scherp; van onderen maakt ze de gedaante van een navel, doch omtrent het middelpunt ziet men een open, en aan de kanten gekartelt kuiltje; de bovenste vlakte is een weinig gerimpelt, boven met bruinachtige en witte kringen tusschen beiden, met korte fyne vooren; de mond is smal met een dun dekzeltje: Daar van zyn noch twee kleinder soorten, pas zoo groot als de nagel van een vinger; waar van de eene meer verheven, grauw, rimpelig, en zonder glans is; de tweede is platter, niet rimpelig, maar glad, met lichtbruine vlammetjes: men zou ze voor Land-slekken aanzien, 't welk zy echter niet zyn, maar houden zich op aan den strand in zeewater. *De 10de soort, verbeeldt by letter L. En omstandig beschreven.*

XI. *Arcularia major*, is een kleine Slek, zoo groot als een nagel van een duim, met *De 11de soort, afgetekent by letter M.*

met een ſpits hoofd als een *turbo*, op den rugge geplooit, en aan de kanten van den omloop gekartelt, dik van ſchaal en vuilwit of geelachtig van koleur; de mond is ſmal met een dikke lip, waar aan ſcherpe tandjes ſtaan, en geſlooten met een dun geel dekzeltje.

De 12de ſoort, verbeeldt by letter N.

XII. *Arcularia minor*, is zoo groot als de nagel van een pink, van fatzoen als de voorgaande, doch met een verhevene bult, en niet gekartelt, donker grauw van koleur, doch glad en blinkende; de mond is zeer nauw met een dikke lip. De Maleijers noemen ze *Bia Totombo*, dat is, *Arcularias*, om dat men ze gebruikt tot de ſtrooije koffertjes, in 't Maleitſch *Totombo*, by de Ternatanen *Tomtomme* genaamt, dewelke vierkante koffertjes zyn, die d' Inwoonders van Ooſt *Ceram* en *Goram* van zekere bladen der boomen konſtig weten te vlechten, en boven op in zekere ryen met deze hoorentjes bezetten, het bultje afſlypende, en met ſtroogaarn daar aan vaſt naajende; 't welk nieuw zynde een mooi gezicht geeft, maar geen hondert jaaren duurt, om dat het ſtroogaarn zoo licht verrot.

Worden tot cieraat van koffertjes gebruikt.

De 13de ſoort, aangewezen met letter O.

XIII. *Serpentuli*, Slangetjes, dit zyn platte ſlekken in malkander gerolt als een opgeſchote ſlang, van tweederlei gedaante, beide dun van ſchaal, met een omgeworpene lip aan den mond. De eerſte en grooter ſoort, Olyfant ſnuit, is eenpaarig bruin van koleur. De tweede is kleinder en platter met eenige zwartachtige of donkergrauwe vlammetjes. Daar is noch een derde ſoort, kleinder dan die beide, meeſt bruin en glad, die zich niet ophoud in zeewater, gelyk de voorgaande, maar op 't land in de ruigte, en by de wortelen der Boomen. Diergelyke, en noch kleinder en dikker van ſchaal en gladder, worden gevonden op den ſtrand van den Perſiſchen Golf, omtrent *Gamaron*, die wy ook gevonden hebben op *Hatuwe* van *Cerams* Noordkuſt.

Hier van tweederlei ſlach.

De 14de ſoort, afgebeeldt by de letter P.

XIV. *Cochlea terreſtris*, word hier ook onder gerekent, om dat ze met de twee voorgaande ſoorten groote gelykenis heeft, en ze word, om haare mooijigheit, onder de rariteiten aangenomen; zy is van fatzoen gelyk de gemeene ſlekken, dun en licht van ſchaal, van veelderlei koleur; de meeſte zyn licht geel, met een of meer witte banden; andere met bruine banden; zommige geheel bruin, met en zonder banden; zommige aan de bovenſte helft bruin, aan de onderſte wit of licht geel, die men niet veel vind.

Waar van verſcheide ſoorten zyn.

De 15de ſoort, aangewezen met letter Q.

XV. *Cochlea lutaria*, of Slyk-ſlekken, zyn tweederlei, groot en klein. De groote heeft de gedaante van een gemeene ſlekke, of gelyk de bovenſtaande *Vitellus*, dun van ſchaal, donkergroen met bruin gemengt, gelyk de drooge bladen van *Cotihomera*; overdwars loopen dunne geelachtige adertjes; de mond is groot en rond, geſloten met een dikachtig dekzel of langwerpig ſchildje; deze is de bovenſtaande *Onyx* N. IX. Als ze voortkruipen, ſteeken ze twee hoornen voor uit, als andere Land-ſlekken, draagende als dan het ſchild op den rug; onder hebben ze een ronden mond, waar mede zy het ſlyk en water inzuigen. De tweede ſoort is kleinder, van het zelfde fatzoen, doch loopt ſpitzer toe. Op Makkaſſar word de eerſte ſoort *Siſſo Capong* genaamt: De tweede ſoort *Siſſo Potir:* op Tombocko, *Wonko* of *Wonke:* op Baliſch, *Kakol.* Men graaft ze beide op *Makkaſſar* uit het ſlyk in de ryſtvelden, op *Tombocko* ook uit de ſlykerige oeveren der revieren, daar ze zoo groot worden als een kleine vuiſt; zy hebben goed vleeſch om te eeten, worden in water gekookt, en het vleeſch daar uit gehaalt met een Limoen-dooren, doch men kan ze ook uitzuigen, om dat haare ſpitzen gemeenlyk afgebrooken zyn; haare dekzels zyn aldaar een gebruikelyk reukwerk, hoewel beide ſlecht, en by gebrek van ander *Unam*; doch de kleine worden voor beter gehouden. De kleine is op Tombocko doorenachtig, en word genaamt *Senipa*; in water-bakken kan men ze levendig houden en over zee voeren.

Waar van 2 ſoorten.

Haar benaming.

En waar zy gevonden worden.

Zyn goed tot ſpyze.

Op Makkaſſar zyn 3 ſoorten van deze Land-ſlekken.

De Makkaſſaarſche *Siſſo* is driederlei. De eerſte en grootſte genaamt *Siſſo ſalombe*, heeft de grootte van een kleine vuiſt, is glad en zwart, doch tegen het licht gehouden ziet men twee of drie zwarter ſtreepen daar doorgaan; haar ſchild is gefatzoeneert als een oor, dik en beenhard, buiten doodsbruin, van binnen donker paerlemoerachtig, tot reukwerk niet bequaam. 2. *Siſſo capong* is de middelbaare ſoort; en de *Siſſo potir* de kleinſte, met een ſpitze tuit, wiens dekzel is een ſlechten *Unam*.

Het

J. Lamsvelt: fec

Het dekzel van de groote *Cochlea Lutaria*, is langwerpig als een ſtompe halve maan, ter dikte van een mes, van buiten vuil grauw, van binnen witachtig als ongepolyſt zilver blinkende; aan de ſlykerige rivieren zakken ze zoo diep in het ſlyk, dat ze den harden grond raaken, hoewel men ze ook aan de klippen vind, die omtrent zulke ſlykerige plaatzen ſtaan. Men kan ze uit het Griekſch *Pomatias* toenoemen, dat is, Dekzel-ſlekken, dewyl ze alleen onder alle Land-ſlekken een dik dekzel hebben; men vind ze op *Celebes*, *Java*, *Baly*, en *Sumatra*, overal in de ſlykerige ryſtvelden, daar ze zoo groot zyn als een vuiſt; als de ryſtvelden indroogen, verbergen ze zich in den droogen ſlyk, daar ze dan blyven, tot de regen oogſt weêrkomt. Zy zyn goed om te eeten, als men ze in water kookt, of op de koolen braadt, de voorſte ſpits ofte ſtaert eerſt in ſtukken ſlaande, dan kan men ze gemakkelyk uitzuigen, of met een Limoen-dooren uithaalen; in water-bakken gedaan, kan men ze levend houden, over zee voeren, en in andere vyvers verplanten, gelyk de Romeinen eertyds met diergelyke ſlach deden, die ze uit Africa lieten haalen; zy worden inzonderheit gezond gehouden voor koortzige menſchen, en die een begin van de teering hebben. Diergelyke ſlekken zyn my gebracht van *Coetſchien*, en vallen, naar myn giſſing, mede op *Ceilon*, over al in de moeraſſige ryſtvelden, en worden veel tot ſpyze gezogt.

Waar die gevonden worden.

En hoe zy zich verbergen.

Zyn goed tot ſpys.

En konnen lang bewaart en vervoert worden.

XVI. Onder de *Quiſquilias* van dit geſlachte, behooren noch verſcheide kleine ſlekjes en hoorentjes, geene byzondere beſchryvinge waardig; waar onder de voornaamſte zyn, die men Steentjes [*lapillos*] noemt, ſchaars zoo groot als de nagel van een vinger, met een ſpits hoofd, gelyk de *buccina*, een nauwen mond met een dikke lip; zommige bruin met witte oogjes; zommige gerimpelt en met ſtreepen aardig geſchildert; ook noch andere kleine ſlekjes, gelyk de *ſerpentuli*, doch met een verheven tuitje.

De 16de ſoort, op de plaat XXVII. *aangewezen met letter* R.

Waar van noch veele ſoorten.

Cochlea Globoſa, *zyn die ſoorten, die wy* Bel hoorens *noemen, waar van ieder weêr zyne byzondere benaming heeft. De eerſte is verbeeldt op de plaat* XVII. *by letter* A. *die bekent is onder den naam van* geplekte Bel hooren. *De 2de ſoort by letter* B. *waar toe wy 'er noch een voegen, met* N. 1. *zynde de* geknobbelde Bel hooren, *die zelden voorkomt. De 3de ſoort by letter* C. *die genaamt word de* Patrys hooren, *ook wel het* Kivits ei. *De 4de ſoort by letter* D. *word by ons geheeten de* Ajuin-ſchil. *De 5de ſoort is by* E. *afgebeeldt. De 6de ſoort met letter* F. *is de* Knol bel *of* Knol hooren *genaamt. De 7de ſoort word by letter* G. *een* Agaatebakje, *ook wel het* Kivits ei *genaamt; waar van letter* H. *eene aan de mond zyde vertoont; van deze zyn veele ſoorten, waar onder eene heel wit. De 8ſte ſoort met letter* I. *die wy de* Toveraar, *ook wel de* Toover-ſlak *noemen. De 9de ſoort by letter* K. *deze is by ons bekent met den naam van den* Peer hooren: *hy word ook de* Spaanſche vyg, *wegens zyne gedaante, genaamt, van welke verſcheide ſoorten zyn. De 10de is verbeeldt by letter* L. *die wy de* Wervel hooren *heeten, en word ook genaamt de* Perſpectiv hooren, *om zyn diepgaande en allenks verminderde inzigt, 't geen hy van onderen heeft. De 11de ſoort met letter* M. *En de 12de by* N. *De 13de by letter* O. *die wy* Bel-ſlak *noemen. De 14de by* P. *word by ons* Poſt hooren *geheeten. De 15de by letter* Q. *is een* gebande Ajuyn-ſchil. *De 16de by letter* R. *is een andere ſoort van* Poſt hooren, *waar van 'er noch veele ſoorten bekent zyn.*

XIX. HOOFTDEEL.

Buccinum: Bia Trompet.

HEt zeſde en zevende hoofdgeſlacht, zyn de *Turbinata*, beide van zoo een nabuurig fatzoen, dat men veele ſoorten van het eene geſlacht voor die van het ander zoude aanzien; doch tot beter verſtand, noemen wy *Buccina* zoodaanige hoorentjes, welker tuit of *turbo* kleinder is dan 't overige van 't lyf, of immers niet veel langer; van buiten meerendeels ruig, geknobbelt en geribt, van dewelke wy in dit hoofdſtuk zullen handelen. Haare algemeene naam is in 't Latyn *Buccinum*. Maleitſch *Bia trompetta*. Amb. *Kima Tahuri*: waar door evenwel de grootſte ſoorten verſtaan worden, die men tot Trompetten gebruiken kan.

De Buccinum beſchreven.

I. *Buccina Aruana*, alzoo genaamt van 't Eiland *Aru*, daar men ze van daan brengt, hoewel ze mede aan het naaſte *Nova Guinea* valt, anders in de Amboinſche geweſten onbekent: dit is de grootſte en plompſte van alle, die ik gezien heb, zwaar en dik van ſchaal, ruim een en een half voet lang, en een ſpan hoog, met weinige gieren en

De eerſte ſoort, zie de plaat XXVIII. *letter* A.

een korten tuit maakende, achter met een korte ſtaert of ſnuit; over 't geheele lichaam is ze ſchilfferig of geborſten, wit en zonder glans; het dekzel is een dunne *Blatta*, langwerpig en zwartbruin, word onder de beſte *Onyx* gerekent, boven Hooftdeel XVII. Soorte V. vermeldt.

De 2de ſoort, zie dezelve plaat letter B. II. *Buccinum Tritonis*, is naaſt de voorgaande de grootſte en ſchoonſte van de *Turbinata*, die eigentlyk de naam toekomt van *Bia Trompetta*, *Krang Seroney* en *Kima Tahuri*; gelyk men de *Tritones*, of Watermannen ſchildert: onze Duitſche noemen *Haare benaming. Gedaante.* dezelve Kinkhoorens; andere Schryvers *Turbo magnus*: zy gelykt meer naar een *Turbo* dan naar een *Buccinum*; zy is rond en dik van lyf, in een langen tuit eindigende, zonder ſtaert, effen en glad van buiten, doch de bovenſte randen van de gieren zyn gekartelt, *Koleur.* als of ze met verſcheiden ſnoeren van *Paternoſters* belegt waaren: over 't geheele lyf zyn ze aardig geſchildert, gelyk Hoender-veeren, of noch nader gelyk Turkſch papier, en daarenboven ſchoon blinkende; de mond is wyd en rond, zyn rand aan de rechter zyde gekartelt, en met tanden verciert; van binnen zyn ze ſchoonlicht, *En grootte omſtandig beſchreven.* of vuurrood, glad en blinkende als porſellein; het Dier heeft een grof ſterk vleeſch, ter dikte van een arm, rimpelig als de hals van een Schildpad, bruin en ros geſpikkelt; waar aan vaſt is een langwerpig ſchild, 5 duimen lang, 3 breed, en een mes dik, het welk is de *Onyx*, die boven Hooftdeel XVII. Soorte IV. ſtaat beſchreven.

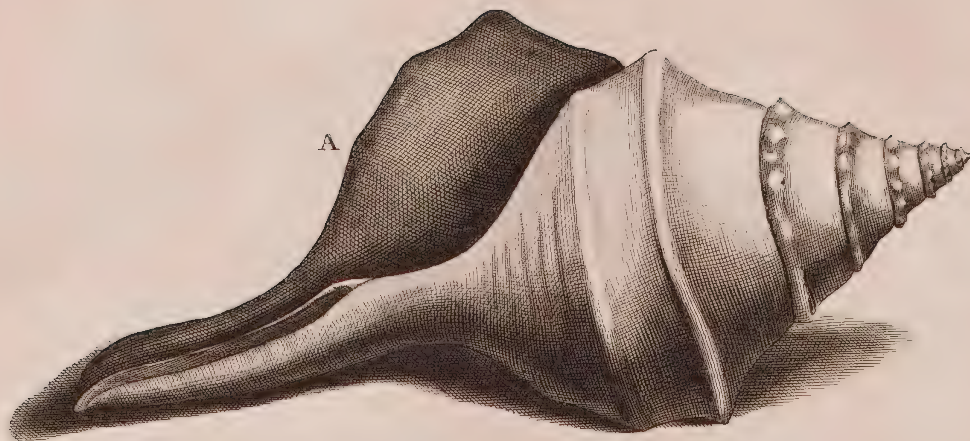
De grootſte van deze ſoorten zyn ruim $1\frac{1}{2}$ voet lang, 6 of 7 duimen hoog; haare ſpits is meeſt een weinig afgebroken, en over 't lyf bezet met witte en roode grove ſtipjes, *Hoe ze gezuivert worden.* die men met een pennemes afſchraapen moet, na dat zy eerſt met ſterkwater vermurwt zyn. Deze worden onder de voornaamſte Rariteiten gerekent, en zoo zy zuiver *Waar zy zich onthouden.* zyn, gelden ze gemeenlyk zelfs in deze Eilanden het ſtuk een Ryksdaalder. In *Amboina* zelf vind men ze weinig, maar zy komen meeſt uit de Zuidooſterſche Eilanden; zy houden zich diep in zee, en kruipen zomtyds in de Viſchfuiken, gelyk ik 'er een op *Hitoe* gekregen heb van 't grootſte ſlag, die den hals uitſtrekte zoo dik als een been; *Zyn heel ſterk.* en als ik het ſchild wilde afſnyden, trok het Beeſt my de hand en 't mes naar binnen *En worden de hoorens tot trompetten gebruikt.* toe, zoo dat ik genoeg te doen hadde, dat harde vleeſch te doorſnyden. De *Alphorezen* van *Ceram* gebruiken deze Hoorens tot hunne Trompetten, maakende in de middelſte kring een gat, daar in zy blaazen, welk geluid zeer ver gehoort word, en op welk de nabuurige *Negoryen* t' zaamen moeten komen; diergelyke hoorne Trompetten gebruiken ook de *Tartars* in hunne Legers, gelyk men vind by Vader *Martinus* in zynen Tartariſchen oorlog, en 't welk my ook van de Chineſchen verhaalt is.

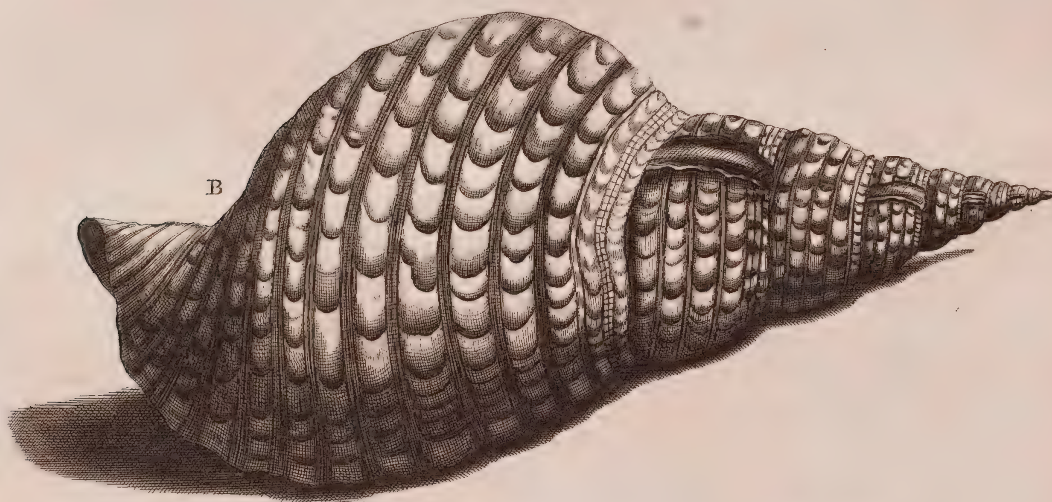
Het Dier heeft achter een roodachtig vleeſch, of liever vet, bequaam om te eeten, maar het voorſte is te hard; in de maag vind men ſtukjes van ſchulpjes, koraal en keiſteentjes.

Worden ook kinkhoorens genaamt, en waarom? De naam van Kinkhooren hebben ze gekregen, om dat ze kinken of een ſuiſſen veroorzaaken, als men ze met den mond tegens de ooren houd, de gemeene man malkander wys maakende, dat dit een vaſt kenteken van de oprechte is, quanſuis om dat men daar in hoort het ſuiſſen van de wilde zee: Evenwel loopt hier een misſlag onder, *Doch tegen geſproken.* want dit ſuiſſen word men niet alle dagen of alle uuren gewaar, maar alleen over dag, wanneer de lucht bewogen word door wind, regen, of ſtemmen der menſchen; daarentegen by ſtille nachten, zal men geen ſuiſſen vernemen, en niettemin zyn ze van de oprechte. In Europa maaken ze malkander ook wys, dat het voor koortzige men- *Zy zweeten by regenachtig weêr.* ſchen gezond is, water uit deze Hoorens te drinken. Noch hebben ze eene zeldzaame eigenſchap, doch met eenige andere Hoorens gemeen, dat ze by langduurig regenachtig weêr zoodaanig zweeten, dat 'er de druppels op ſtaan, 't geen ik ervaren heb aan zoodaanige, die ik al over de 16 jaaren bewaart had; en dit gebeurt t' elkens al weder, als de regen komt, ſchoon men ze zelfs dagelyks droog afveegt.

Hoe men dezelve lang goed kan behouden. Om hunnen levenden glans te onderhouden, moet men ze zomtyds, immers alle twee jaaren, eens in zout water eenige uuren laten leggen, 't welk men noemt: *de Hoorentjes te drinken geven*; daar na moet men ze met verſch water afſpoelen, in de

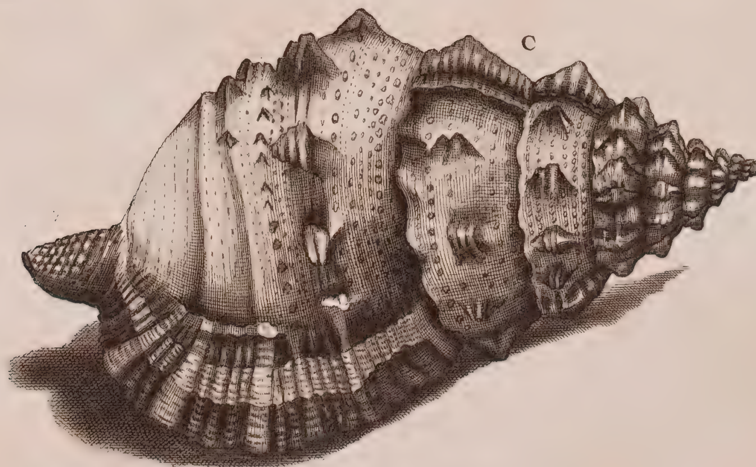
zonne

J. v. Later f.

zonne droogen, en met een wolle lap zagtjes en lang wryven, tot ze warm worden, waar door ze zoo glimmend worden als een ſpiegel. Deze *Buccina Tritonis* hiet op 't Chineeſch *Tsjanku*, of *Tsjaku*; op de Eilanden *Liukieuw*, of *Lequeos*; van waar ze de Tartars haalen om Trompetten van te maaken. *Haar benaming in verſcheide taalen.*

Hiſt. Antill. Lib. 1. *Cap.* 19. *Art.* 8. noemt alle Kinkhoorens *Cornets de mer*, waar onder ik door de witte, welke het yvoor gelyken, de *Subulas*, of Marrelpriem verſta; maar de gedaante van de *Trompette marine*, of zee Trompet, is onze *Buccina Tritonis*.

III. *Buccina tuberoſa*, of geknobbelde Kinkhooren, is veel kleinder dan de voorgaande, in 't gemeen een hand lang, over 't lyf geheel rimpelig, en met knobbelen bezet, zonder eenige glans of mooijigheit, vuilwit van verwe, echter, wegens zyne zeldzaamheit, onder de Rariteiten getrokken, doch van binnen is hy ſchoon wit als Porſellein: men noemt hem *Hector*. *De 3de ſoort, aangewezen met letter C.*

IV. *Buccina tuberoſa rufa*, rood geknobbelde Kinkhooren, deze is noch korter dan de voorgaande, mede geheel knobbelig en rimpelig, met het zeegruis of kalk zeer bezet, en dieshalven moeijelyk om ſchoon te maaken; ros van koleur, met zwarte plekken op de knobbelen; de mond is rond, aan de kanten zeer gefronſt, en beſloten met een dun donker bruin dekzel, gelyk ook de voorgaande; beide zyn ze tot reukwerk niet gebruikelyk; men vind ze weinig, en meeſt op zoodaanige ſtranden, daar groote keiſteenen zyn. Op *Tombucco* of *Celebes* Ooſtkuſt, word deze zoorte eigentlyk *Honka* genaamt, en zeer gezocht van haare voorvechters, als ze ten oorlog willen gaan, niet zonder overgeloof: want zy moeten van buiten bruinrood en van binnen ſchoon vuurrood zyn; de knobbels omtrent den mond moeten ook op zekere manier met malkander overeenſtemmen: waar in ze dan Gengber met noch eenige andere worteltjes, als ook briefjes met characters getekent ſtoppen, en binden ze dan in hunne gordels om de lendenen vaſt, geloovende, dat ze als dan gelukkig en onquetsbaar in den Strijd zullen zyn; hier door worden ze zoo ſtout, als den Griekſchen held Ajax voor Trojen, waarom wy dit Hoorentje den bynaam van *Ajax* gegeven hebben; gelyk het voornoemde wit geknoopte den toenaam van *Hector*. *De 4de ſoort, afgetekent by letter D.* *Vreemd bygeloof der Indianen.*

V. *Pſeudo-purpura*. Baſtaard Purperſlek. Deze noem ik zoo, om dat ze eenigzins de gedaante heeft van de Purpurſlekke uit de Middelandſche zee, en van binnen een rood bloedig vleeſch heeft, gelyk men aan geen andere Slekken ziet; doch of daar in een rood bloed of zap te haalen zy, waar mede men zou konnen verwen, is noch niet onderzocht; zy heeft een gemengt fatzoen, van een *Murex* en *Buccinum*, zoo dat men ze onder die beide geſlachten kan brengen; zy is 5 en 6 duimen lang, van vooren uitgeſpitſt met veele gieren, en achter met een merkelyke dunne ſnuit; de bovenſte gieren der randen zyn met knobbelen bezet, zomtyds zoo ſcherp als ſtompe doornen; het overige van de ſchaal is effen donkergrauw, of aardverwig, zonder glans; en als men het bovenſte vliesje afſchraapt, ('t welk niet licht te doen valt) is de ſchaal wit, met zwartachtige draaden over dwars; de rand van den mond is dun, met ſcherpe tanden gezaagt; tegen over is hy glad en purperverwig; de binnenſte vlakte des Hoorens is met dunne ribbetjes gevoorent: het Dier daar in, is hard, en rood als rauw vleeſch, goed om te eeten; draagt op het hoofd een langwerpig ſchildje, een lid van een vinger lang, en krom als een klauw van een beeſt, net ſluitende op den mond, buiten vuilgrauw en effen, binnen donkerbruin en wat gerimpelt. Dit dekzel is van de beſte *Onyx marina*, by de Maleijers *Unam Caſturi*, dat is, *Onyx moſchata*, genaamt, om dat ze voor de welriekenſte van alle *Unams* gehouden word naar 't gemeene gevoelen, maar niet naar 't myne; want zy riekt naar niets minder dan naar *Moſchus*, maar wel naar gebrande Garneelen met barnſteen gemengt, en ik zoude den *Unguis* van de eerſte ſoorte voortrekken, of deze moeſt in andere landen beter zyn dan de Amboinſche. Zy is beſchreven in 't XVII. Hooftdeel, de II. Soort. *De 5de ſoort, is verbeeldt op de plaat XXIX. by letter E.* *Haar gedaante.* *En koleur beſchreven.* *Zy zyn goed tot ſpyze.*

Deze Hoorens vind men redelyk veel in den Amboinſchen Inham, aan de Noord-zyde, *Waar zy gevonden worden.*

zyde, en zy komen met troepen by malkander voor den dag, maar in zekere maanden, en vertrekken dan wederom naar de diepte. Die men tot Rariteiten bewaaren wil, moet men van het bovenſte vliesje niet berooven, want anders, door dien men het zelve nooit geheel af kan lichten, ſchynen ze ſchurft te zyn.

De 6de ſoort, is op dezelve plaat met letter F. aangeweezen. *Haar gedaante beſchreven.*

VI. *Fuſus*, een Spil; dit is een langwerpig Hoorentje; wiens bovenſte helft is een *Turbo* of Kegel, daar de gieren met diepe klooven onderſcheiden zyn, en daarenboven gevoorent, hebbende op de midden van ieder gier een uitſteekenden vooren, gelyk een naad; de andere helft is een lange ſmalle ſnuit, van binnen hol als een pyp, en aan 't einde een weinig gekrult; over 't lyf is de geheele Hoorn vaal, zonder glans, en met een dun vliesje bekleedt, het welk daar niet af te ſcheiden is; maar de ſpits, en het einde van de ſnuit zyn zwartachtig; de mond is klein en rond, geſlooten met een rondachtig ſchildje, dat zwartbruin is, doch tot reukwerk niet gebruikelyk: Eerſt uit zee komende, zyn ze met eene wolachtigheit bekleedt, die zich licht laat afwryven.

De 7de ſoort, zie haar by letter G. afgebeeldt. *Hier van een 2de ſoort.*

VII. *Fuſus brevis*, Stompe Spil, verſchilt niet veel van de voorgaande, behalven dat ze dikker van lyf zyn, en een dikke korte ſnuit hebben, langs de gieren met knobbelen bezet, donkergrauw en gevoorent als de andere. Een tweede ſoort hier van is rond van gieren, zonder knobbelen: haarer beider ſchilden zyn van buiten ruig met kringen afgedeelt, en eenigzins tot reukwerk dienende; hoewel ze in 't Hoofdſtuk van de *Unguis Odoratus* niet gemeldt worden.

Haar lengte en dikte.

De rechte Spil is 9 en 10 duimen, de ſtompe Spil 4 en 5 duimen lang; in de midden ſchaars een duim dik, aldus genoemt naar de gedaante van een ſpil, en word weinig gevonden.

Worden zelden gevonden.

Daar is noch een andere zeldzaamer ſoort, die niet voor den dach komt, als wanneer 'er eene by geval in een viſchfuik kruipt, want ze houd zich op in de diepte. Zy is grooter dan een gemeene Spil, mede gevoorent en ganſch wit, langs de gieren met knobbelen of bulten, die omtrent de ſpits wat ſcherp zyn.

De 8ste ſoort, word aangeweezen met letter H. *Waar van verſcheide andere ſoorten.*

VIII. *Buccinum piloſum primum ſive craſſum*, in 't Neêrlandſch, Haairige Diklipjes, of Baertmannetjes; deze zyn van verſcheide gedâante, alle met een korte dikke ſtaert, en een breede gekartelde lip, over 't geheele lyf gevoorent, en met verſcheide ryen van borſtels bezet, ruig en zonder glans: De eene ſoort is rondachtig van gieren, aan de zyde tegen den mond overſtaande, met een dikke uitſteekende naad: Een ander ſoort is niet alleen gevoorent, maar ook met knobbelen en bulten bezet; de mond is klein, van binnen ros, en geſloten met een dekzel als een *Unguis*.

De 9de ſoort.

IX. *Buccinum piloſum tenue*, is niet boven twee duimen lang, dun van ſchaal, mede gevoorent, en met lange weeke haairen bezet, die in ryen aan malkander vaſt ſtaan, en licht af te wryven zyn, daar de voorige vaſt ſtaan: men houd ze voor het wyfje van de eerſte.

De 10de ſoort, op dezelve plaat by letter I. *Is een ſchoone Hoorn.* *Doch heeft een ſlechte Inwoonder.* *Is vergiftig.* *En word echter gegeeten.*

X. *Mitra papalis*, de Pauskroon, is een langwerpig glad Hoorentje, van een byzondere gedaante; want de eerſte gier is zoo lang als al 't overige lyf, langwerpig als een rol, ganſch zonder ſtaert, over 't lyf wit, maar dicht bezet met roode droppels, die eenigzins in ryen ſtaan, en waar van de meeſte vierkantig zyn, als of het koſtelyke ſteenen waren aan eenen Paus-kroon: de bovenſte kanten van de gieren zyn mooi gekartelt of getandt, gelyk ook de lip van den mond. Deze Hoorn heeft een ſchadelyk Dier tot zynen Inwoonder, hard, taai, wit en ſlymerig van vleeſch; in zyn ſnuit, die zomtyds als een lange tong uithangt, verbergende een klein beentje, als een doorn, waar mede zy eene fenynige ſteek konen geeven, als men ze levendig in den hand houd, waar van zommige ook geſtorven zyn: het Dier zelf gekookt en gegeeten, brengt een dodelyk worgen aan, weshalven het tot de koſt verworpen is; hoewel de geringe luyden op *Karbobbo*, een dorp van groot *Ceram*, daar zy veel vallen, dezelve zomtyds op koolen gebraden, zonder ſchade eeten: want wie zoude zeggen, dat onder zulk eene heilige Pauskroon een doodelyk fenyn ſchuilde?

Hier van een 2de ſoort.

De tweede ſoorte hier van is kleinder, aan de kanten ſyn of weinig gekartelt, en de

J. d. Later f.

de droppels zyn bruinrood, die men bruine Pauskroonen noemt. Een derde ſoort blyft klein, omtrent een halve vinger lang, meeſt rood, met witte vlammen, en diep gekartelt of getandt langs den omloop der gieren: de twee eerſte ſoorten zyn zeldzaam; maar de derde is gemeen.

Als mede een 3de ſoort.

XI. *Mitra Epiſcopi*, een Biſſchops-mijter, is van de voorige gedaante, doch ſmaller en langwerpiger, zonder tanden aan de gieren, behalven aan den mond, daar ze ſcherp getandt is; over 't lyf glad, met groote roode plekken geſchildert, zoo dat het rood even zoo veel is als het wit: In 't vleeſch ſchuilt mede het voornoemde fenynig beentje, waarom men ze in de koſt myden moet: Ze is lang 4 en 5 duimen, en ſchaars een duim dik; het vleeſch van 't Dier verrottende, verandert in een zwart ſlym, als inkt. Ze is gemeen op den ſtrand van *Kaybobbo*. Men vind 'er noch een kleinder ſoort, ſchaars een pink lang, over 't lyf wat gevoorent, en brandverwig; waarom men ze brandige Pauskroonen noemt.

De 11de ſoort, word verbeeldt by letter K.
Haar gedaante beſchreven.

XII. *Turris Babylonica*, Babyloniſche Toren: Deze loopt met veele gieren in een ſpitze kegel toe, gelyk een *Strombus*, achter met een ſtaert of ſnuit, langs de gieren diep gevoorent, waar van een langs den rugge uitſteekt; de grond is wit, met veele zwarte puntjes, die deuren en venſters verbeelden, gelyk men die aan de Babyloniſche Toren ſchildert. Dit Hoorntje heeft ook een zeker geſlachtteken, te weeten, dat het boven in den hoek een keep heeft, als of 'er een ſtuk uitgebroken was; het dekzel van den mond is een zwartbruine *Unguis*: Het heeft noch twee kleine ſoorten; waar van de eene kleine bleeke puntjes heeft; de andere is meeſt zwart; van gedaante komen ze met de bovenſtaande Spil over een, behalven dat ze kleinder en geſtipt zyn.

De 12de ſoort, is op dezelve plaat aangewezen met letter L.
Deze vergeleken by de Babyloniſchen Toren; waarom by zoo ook genaamt word.
Waar van nog 2 onder ſoorten zyn.

XIII. *Buccinum granulatum planum*, is ſchaars een pink lang, de onderſte of eerſte gier is breed, uit den ronden wat plat gedrukt, met twee uitſteekende naaden; d' eene aan den mond; d' ander daar tegen over: voorts over 't geheele lyf bezet met ronde korrels, die in ryen ſtaan, en zomtyds *Paternoſters* verbeelden, zynde de meeſte wit; de middelſte, een band uitmaakende, zyn rood en zwart. Aan de verſche ziet men korte en ſtyve haairtjes in de laagte tuſſchen de korrels ſtaan.

De 13de ſoort.

XIV. *Buccinum granulatum rotundum*, is een enkelde *Turbo*, rond van lyf, en zonder naaden; ook doorgaans met ronde korrels bezet; eenparig vuilwit, zonder banden.

De 14de ſoort, word aangewezen met letter M.

XV. *Buccinum aculeatum*, is omtrent een halve vinger lang, en over 't geheele lyf ſteekelig; dwars over de gieren ſtaan ruige ribben; daarenboven is hy gevoorent, lichtbruin van koleur.

De 15de ſoort, met letter N.

XVI. *Buccinum undoſum*, is een kort bultig Hoorntje, een lid van een vinger lang, dik van ſchaal, met 5 ruggen dwars over de gieren, verbeeldende eenige zeebaaren, en langs de gieren diep gevoorent; aan den mond met ſcherpe tandjes: De ruggen zyn zwart of brandverwig, het overige is vaal. Een tweede zoort daar van, is meeſt rond, zonder baaren, doch mede gevoorent, en bezet met een wolachtigheit, die daar vaſt aan kleeft. Een derde beſtaat meeſt uit een groote ronde gier, achter met een kort rond ſtaertje, dun van ſchaal, en omgeeven met veele ribben, als draaden daar omgebonden; deze is zelden te vinden; maar de twee eerſte zyn gemeen.

De 16de ſoort, is verbeeldt by letter O.
Hier van een 2de ſoort.
Derde ſoort.

XVII. *Buccinum lineatum*, is mede een enkelde en effene *turbo*, ſchaars een pink lang, omringt met zeer fyne of kleine zwarte ſtreepjes, als of 'er zwarte draaden omgewonden waaren: de ſchaal is ligt, met kleine tandjes aan den mond: In haar vleeſch heeft ze mede dat fenynig doorntje, gelyk de Pauskroonen, waar voor men zich wachten moet, op dat het niemant in de hand quetze.

De 17de ſoort, word aangewezen door letter P.

XVIII. *Digitellus*, het Vingertje, is ook maar een halve vinger lang, dik van ſchaal, en lip, achter met een kort ſtaertje, over 't geheele lyf korrelig, vaal, en zomtyds met eenige banden: De voorſte *turbo* ſtaat altyd wat krom, en zyn ſpits is ſtomp, waar door het een vingertje gelykt, het welk naar iets wyſt. Een tweede kleinder ſoort, is glad, wit, en blinkende als porzellein: deze word zelden gevonden.

De 18de ſoort, met letter Q.
Hier van een 2de ſoort.

De 19de soort, is getekent by letter R.
XIX. *Turricula*, het Torentje. Mal. *Bia bidji gnemon*: Dit is een byzonder fatzoen onder de *Buccina*, langwerpig, onder en boven toegespitst, waar van de onderste gier zoo lang is, en meermaalen langer dan de verdere *turbo* of spits; de schaal is dik, aan den rand van den bovensten gier een weinig geplooit, en overdwars met zeer kleine vooren: zommige zyn ros of geel over 't geheele lyf: zommige hebben roode en zwarte banden: zommige zyn doorgaans een weinig geplooit, met en zonder banden. De kleinste soort daar van is wederom effen, of aan de randen een weinig geplooit, en zwartachtig van koleur; de mond is langwerpig, nauw als een scheur, en het Dier heeft geen been noch dekzel.

Van deze zyn veele soorten, en verscheide gekoleurt.

De 20ste soort, is afgebeeldt by letter S.
XX. *Turricula plicata*, geplooide Torentje, deze is dikker van lyf en schaal, meest grauw, met uitsteekende plooijen als ruggen, en overdwars gevoorent, zoo dat ze gansch rimpelig en ruig zy: doch hier by komt noch een soort, die wat slechter is, maar desselfs ruggen loopen scherper toe, en hebben gemeenlyk banden: de Maleijers noemen deze tweede soort, *Bia bidji gnemon*, naar de gelykenis van *Gnemon*, Korrels, die by ons de olysteenen gelyk zyn. Deze hebben veele veranderingen, die wy alle echter onder deze twee soorten brengen.

Van deze zyn nog meerder soorten.

De 21ste soort, met letter T.
XXI. *Turricula filis cincta*, deze is ronder van lyf, omgeeven met zwart of bruinachtige en uitsteekende ribbetjes, als met dunne yzerdraaden.

De 22ste soort, met letter V.
XXII. *Turricula granulata*, deze is noch kleinder, waar van de eerste gier het meeste lyf uitmaakt, rondom en dicht met kleine korreltjes bezet: D' eene soort is lichtgrauw: D' andere heeft eenige banden van roode, zwarte, en blauwe korrels, als of het *Paternosters* waaren, gelyk men ze ook wel noemt.

De 23ste soort.
XXIII. *Buccinum angulosum*, schynt mede geplooit te zyn, doch de ruggen zyn smaller en scherper; ze is dun en ligt van schaal, eenpaarig donkergrauw.

De 24ste soort, met letter W.
XXIV. *Buccinum scalare*, het Wendeltrapje, is een raar, klein, en wit Hoorntje, buiten omgeeven met veele plekken, die dwars aan de gieren staan, als schubbetjes, en in ordre opgaande als een wendeltrap.

De 25ste soort, aangewezen met letter X.
XXV. *Buccinum spirale*, zynde de alderkleinste van dit geslacht, is schaars een lid van een vinger lang, grauw of bruin, ruig, en gerimpelt. Deze noemt men in Portugaal eigentlyk *Bozios*, ('t welk echter een gemeene naam is van alle *Buccina*) ze worden veel in de kloosters verkocht, waar uit de Nonnen, tot tydverdryf, kranssen en hoedbanden maaken.

De 26ste soort, is op de zelfde plaat XXIX. *met letter* Y. *aangewezen.*
XXVI. *Buccinum foliorum*, zynde mede van de kleinste Hoorntjes, dun van schaal, uit eenen ronden gier schielyk toeloopende in een spits, zoo scherp als een naald; langs de gieren is ze fyn geribt, groengrauw van koleur, met zwartachtige stipjes; den mond sluit ze met een dun rond dekzeltje. Men vind ze by menigte aan de bladeren en takken van zoodaanige boomtjes en heesters, die op den strand wassen, inzonderheit op het *Mangium fruticans*. De Inlanders neemen de grootste, kooken ze, en eeten ze.

Waar deze gevonden worden.

Dit zesde geslacht heeft ook syne *Quisquiliæ*, of kleine schorri morri, van verscheide gedaanten, die men hier en daar op steenige stranden vind, welkers gedaante uitwyst, dat ze onder de *Buccina* behooren.

De Tsjanko beschreven.
Tsjanko van de kust gebragt, komt met geen van de Amboinsche Hoorntjes overeen; behalven eenigzins met de *Pseudo-purpura*, uitgezondert dat ze geen bulten, noch doornen heeft, maar rond toeloopt in een stompe spits, met een dikke snuit: deze Hoorn is schaars een span lang, zeer zwaar en dik van schaal, te weeten, ruim een schaft dik; de buitenste huid is onzienlyk vuilgrauw, met geel gemengt, hier en daar geborsten, en met afgesprongene schilffers; binnen in den mond is ze Oranje-geel, doch allenxkens naar binnen witter, maar niet Paerlemoerachtig; aan de slinker zyde van den mond ziet men drie uitsteekende ribben, die wendeltrapswyze binnenwaarts omloopen; haar gebruik is om 'er armringen van te maaken, als men ze overdwars in stukken zaagt. Zy hebben een Koning, zoo men in 't gemeen gelooft; doch by nader onderzoek heeft men

Is heel zwaar van stof.

Van deze worden Armringen gemaakt.

men bevonden, dat het een wyfje of Koningin is, van den gemeenen troep niet verschillende; behalven dat haar gier verkeert, of naar de rechterhand omloopt, als men den mond recht voor zich houd; gelyk hy aan alle andere Hoorntjes slinks omloopt, ten aanzien van de aanschouwers. Naar 't verhaal der Duikeren, vind men de *Tsjanki* op den grond van de zee, op zeekeren tyd des Jaars, met honderden in eenen troep over malkander vergadert, waar aan men bekent, dat ze dezen Koningin onder zich verborgen hebben, en, naar men gist, haar als dan bezwangeren: want kort daar na vind men op dezelve plaats een raare *Melicera*, of Eijerstok, hangende veele kristalachtige korrels, als druiven, rondom aan eenen steel in 't zand opgerecht, waar uit dan Jonge *Tsjanki* voortkomen. By de Inlanders is deze Koning, zoo zy hem noemen, zeer duur, geevende voor 't stuk wel hondert *Pagoden*, om dat hy zoo zelden gevonden word: de gemeene man mag hem ook niet verbergen, maar moet hem aan hunne Koningen leveren.

Hebben een verkeerden omloop.

Waar zy zich houden.

En hoe zy voortteelen.

Zyn van een groote waarde.

De Buccinum, *deze hebben, als de voorgaande, by ons andere benamingen, zie de eerste soort op de plaat* XXVIII. *met letter* A. *aangewezen. De 2de soort by letter* B. *zyn 't die men* Trompetten *noemt, ook wel* Tritons-hoorns. *Men vind van deze heel groote, waar in omtrent de zyde aan de derde krul, of omloop een gat is gemaakt, door 't welk men sterk blaazende een groot geluid kan maken. De Heer* vander Burch *heeft 'er ons een wat kleinder ter hand gestelt, aangewezen met N. 1. waar in het geheele Dier noch is, en gelykt wel naar 't geen met* K. *en* L. *op de* Vde *plaat, in 't eerste Deel is aangewezen; doch met dit verschil, dat de pooten en nypers wat scherper en dunner zyn. De 3de en 4de soort, met de letters* C. *en* D. *aangewezen, hebben by ons de naam van* Olykoeken, *om dat zy de koleur en gedaante daar van hebben; ja zelfs, als zy wel gepolyst zyn, zoo is haar glans even eens, of zy met olye besmeert waren; die by letter* D. *is een enkelde; en die by letter* C. *een dubbelde, en word ook wel de* gebulte Olykoek *genaamt: van deze zyn nog verscheide soorten, waar onder twee uitmunten, en zelden voorkomen; namelyk de* gefronste, *en de* Olykoek met rosynen. *De 5de soort, is verbeeldt op de plaat* XXIX. *met letter* E. *De 6de soort, met letter* F. *die men* Spillen *ook* Tabakspypen *noemt. De 7de soort, met letter* G. *En de 8ste met letter* H. *De 9de heeft geen afbeelding. Doch de 10de soort, is aangewezen met letter* I. *deze is de* Pauze-kroon, *een Hoorn eertyds van den eersten rang: 't gedenkt my, dat 'er twee hondert guldens voor wierd betaalt; alhoewel nu hunne waarde wat vermindert is, zoo blyven zy noch goed, indien zy heel hoog rood gevlakt zyn, 't welk men dan* Primierkoleur *noemt; ook als hun koleur, van beneden tot boven aan den top, gelyk blyft, zonder te verminderen, die men dan* Topschoon *noemt, en zy moeten voor al geen naaden of voorens hebben. Het* venynig angeltje, *'t geen de Schryver in deszelfs visch aanmerkt, moeten de Roomschgezinde liefhebberen ongemerkt laaten voorbygaan; als mede dat in de* Bisschops mijter *is, aangewezen met letter* K. *zynde de 11de soort. Wy noemen die* Oranje pennen, *om dat hunne vlakken schoon hoog Oranje zyn: de Heeren* Feitemaas *bezitten een van deze met schoone Citroengeele vlakken: buiten deze zyn 'er my geene bekent. De 12de soort, met letter* L. *aangewezen, word by ons* Piramyde *genaamt, waar van mede verscheide soorten zyn. De 13de soort, heeft geen afbeelding; Doch de 14de soort, staat by letter* M. *die wy, om zyne knobbelachtigheit, de* Ryslenbryhoorn *noemen. De 15de soort, met letter* N. *word het* Distelhoorntje *genaamt. De 16de is verbeeldt by letter* O. *De 17de by letter* P. *De 18de by letter* Q. *De 19de met* R. *die in 't gemeen* Bandpennen *genaamt worden; waar van veele soorten zyn. De 20ste by letter* S. *is een soort van de voorgaande. De 21ste by letter* T. *De 22ste met letter* V. *deze word om zyn schoone koleurde banden de* Staaten Vlagpen *gebeeten. De 23ste soort heeft geen afbeelding; Doch de 24ste by letter* W. *deze geeft ons de Schryver voor een* Wenteltrapshoorn, *alhoewel het maar een bysoort is: Met heel weinig verandering, worden op onze stranden diergelyke veele gevonden, en van onze Visschers, doch te onrecht,* Kinkhoorns *genaamt: het zou wel gevoegt hebben de rechte* Wenteltrap *hier by te zetten, maar alzoo ons, onder 't maaken van deze plaat, de afbeelding ontbrak, zoo zullen wy die op de eerste plaats, die ons voorkomt, vertoonen. De 25ste soort, word met letter* X. *En de 26ste met letter* Y. *aangewezen.*

Van de Tsjanko *geeft ons de Schryver geen afbeelding, doch dezelve word by ons de* Offerhoorn *genaamt, om dat de Heidenen dezelve in hunne offerhanden gebruiken, waar mede zy welriekende olye of balsem gieten (zoo men zegt.) Zy komen hier meest, buiten om met lompe cieraaden, en van binnen heel hol uitgesneden, waarom men gelooven moet, dat zy tot eenig gebruik zoo gemaakt zyn. Ik heb dezelve nooit heel ontmoet, als nu by de Heer de* Jong, *die 'er eenige van Ceilon heeft gekregen, doch dezelve zyn my, om dat de plaat al gemaakt was, te laat toegekomen; waarom ik die niet heb konnen laaten afbeelden: ook is hy grof, plomp, zonder koleur of eenige tekenachtigheit, en derhalven ook niet waard, om 'er een nieuwe plaat van te maaken.*

XX. HOOFTDEEL.

Strombus. Naelde. Sipot.

ONder het zevende geslacht behooren de *Strombi*, dewelke zyn smalle, lange Hoorntjes, met veele gieren in een lange spits toeloopende, gelyk een houte nagel. Men noemt ze eigentlyk *Strombi*, of *Turbines*, in 't Duitsch, Naalden, of Pennen; Mal. *Bia Krang*, *Djarong* of *Sipot*. Zy zyn van tweederlei fatzoen, slechte, en hoekige of knobbelige. De slechte zyn effen van schaal. De gieren hebben geene of kleine keepen tusschen beiden, of zyn een weinig geribt, als volgt.

De Strombus beschreven.

Waar van veele soorten.

De 1ſte ſoort, zie de plaat XXX. letter A. I. *Strombus primus ſive ſubula*, een Elze of Marlpriem, deze is de grootſte van dit geſlacht, op het meeſt een hand lang, doch gemeenlyk korter, effen van ſchaal, vuilwit als yvoor, met zwartblauwe plekken of ſtreepen aan den kant der gieren: het Dier is wit, zeer hard, en taai van vleeſch, onbequaam tot eeten; het ſluit zynen mond met een dun klein dekzeltje, 't geen het Dier echter qualyk bedekt: in zyn vleeſch zit een venijnig beentje, wiens ſteeken voor doodelyk gehouden worden, gelyk het ook groote pyn verwekt, als men zich in de ſcherpe ſchaal, of in zyn ſpitze verzeert.

De 2de ſoort, zie letter B. II. *Strombus ſecundus*, is van de voorige lengte, doch ſmalder, en niet boven een vinger dik, langs de gieren met groote zwarte droppels bezet, en de gieren puilen in de midden ook wat uit.

De 3de ſoort, verbeeldt by letter C. III. *Strombus tertius*, is het gemeene ſlach; waar van zommige witachtig zyn, met lootverwige plekken en ſtreepen; zommige zyn wit, met zwarte ſtipjes langs den kant der gieren; andere zyn ſtomp van ſpits, als een zwik, dat men in een vat ſteekt; wederom andere hebben roſſe en kromme ſtreepen, als of 'er verwart garen oplag.

De 4de ſoort, by letter D. IV. *Strombus quartus*, is lichtbruin, met groote witte oogen, en de gieren puilen mede in de midden wat uit; zyn zeer zelden te vinden.

De 5de ſoort. V. *Strombus quintus*, is ligt van ſchaal, lichtrood of vuurverwig, met witte ſlangetjes, ook zelden te vinden.

De 6de ſoort, by de letter E. verbeeldt. VI. *Strombus dentatus*, gekartelde Naalde, is mede lichtbruin, en aan de kanten der gieren met ſtompe tandjes, en langs de gieren met dunne ſtreepen verziert.

Van de Eilanden *Luſſapinjos* brengt men noch een raare Marlpriem, langs de gieren getandt of gekartelt, gelyk de voorgaande, doch van koleur bleekgeel, als vuil yvoor, met heel kleine ſtreepen, en daarom genaamt de yvoore Marlpriem.

De 7de ſoort, by letter F. VII. *Strombus ſeptimus*, is een pink lang, en een ſchaft dik, dwars over de gieren met fyne groeven, gelykende een Eenhoorn.

De 8ſte ſoort, by letter G. VIII. *Strombus octavus ſive Lanceatus*, Piekenier, is een kleine, en ſmalle Naalde, wit en glad, langs de gieren ſtaan veele zwarte ſtreepen overend, als of men een deel opgerechte pieken zag.

De 9de ſoort, by letter H. IX. *Strombus nonus ſive granulatus*, gegranuleerde Naalde, is een klein goetje ter groote van Naainaalden, beneden een ſtroohalm dik, met veele korreltjes bezet; zommige ook geribt en gekartelt, van verſcheide fatzoen.

De 10de ſoort, by letter I. X. *Strombus chalybeus*, Zeilnaalden, zyn de kleinſte van dit geſlacht, een weinig hoekig, doch gevoorent: zommige heel blauwachtig, als geblauwt ſtaal: zommige met witte en zwarte ſtipjes.

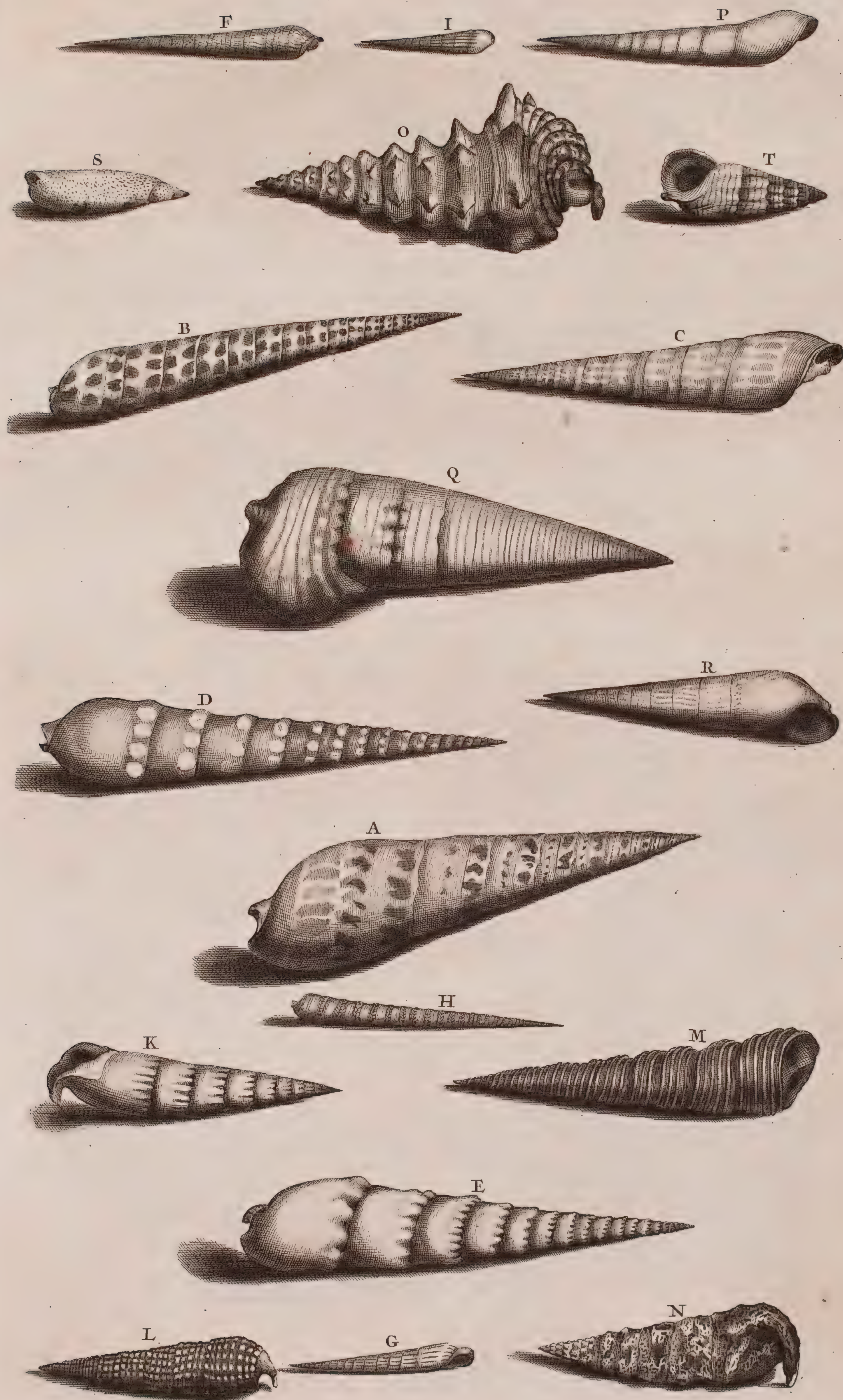
De 11de ſoort, by letter K. XI. *Strombus caudatus albus*, witte Tuitjes, zyn als andere Naalden, doch hebben achter een omgekromden ſtaert; de witte zyn dwars over de gieren gevoorent, en hoe meer voorens zy hebben, hoe raarder zy zyn, ſluitende haaren mond met een dun geel dekzeltje; zommige zyn geheel wit; zommige met fyne, zwarte, of bruine ſtreepen omvangen, die de raarſte zyn; een derde ſoort is geheel ruig, en gekartelt, ja ſchier ſteekelig.

De 12de ſoort, by letter L. XII. *Strombus caudatus granulatus*, is ganſch korrelig; zommige geheel grauw; zommige hebben de grootſte korrels wit, dewelke fraaijer zyn. Men noemt deze beide ſoorten Tuitjes, naar de gelykenis van een tuit aan een Schenkkan.

De 13de ſoort, by letter M. XIII. *Strombus tympanorum*, of *Tympanotonos*. Neerd. Trommelſchroeven, naar de gelykenis van het houtje, waar mede de Tamboers hunnen trommel ſpannen; haare gieren zyn met keepen onderſcheiden, en daarenboven geribt, eenpaarig taneit van koleur, en zonder tuitje; doch een raarder ſoort hier van is geheel wit; deze zyn de raarſte onder dit geſlacht, immers op *Amboina*; maar worden ook gevonden op de Zuidzyde van *Ceram*, in den Landſtreek van *Kellimoeri*: mooijer, en grooter vallen ze op *Java*, en *Sumatra*.

De 14de ſoort, by letter N. XIV. *Strombus tuberoſus*, geknobbelde Tuitjes, is de eerſte onder de hoekige Naalden, vol groote knobbels, en aardig geſchildert met zwarte plekken en ſtreepen.

XV. *Strom-*

F
I
P
S
O
T
B
C
Q
D
R
A
H
K
M
E
L
G
N

XV. *Strombus angulosus*, ruige Trommelschroeven, deze zyn zeer ruuw van fatzoen, niet alleen knobbelig en gehoekt, maar ook diep gevoorent, ruig, zonder glans en kalkachtig, dieshalven moeilyk om schoon te maaken; achter hebben ze geen merkelyken staert, echter loopt de mond aldaar wat scheef.

De 15de soort, by letter O.

XVI. *Strombus fluviatilis*, Riviernaalden, in 't Amboinsch *Sessu*; in 't Maleitsch *Sipot aijer*, en slecht *Sipot*. Deze zyn lange smalle Naalden, dun en ligt van schaal, grauwgroen, of slykverwig, zonder glans of mooijigheit, 4 en 5 duimen lang, schaars een vinger dik: een ander soort is kleinder, stomp van spits, en met zwartachtige streepen getekent: zommige zyn ook wat hoekig langs de gieren. Men vind ze aan den mond van alderhande Rivieren, daar het slykig is, leggende in het slyk verborgen, daar men ze met menigte uithaalt, en op de markt te koop brengt, want ze geeven een goede spyze; zelf het sop daar van word tot het eeten van *Papeda* gebruikt: men dient ze echter een halven dag of nacht in versch water te laten leggen, op dat ze het zand en slyk wat uitspouwen; zy zyn zoet van smaak, doch als men ze eeten wil, moet men van de spits een groot stuk afslaan, en dan kan men ze uitzuigen, of anders met een speld uithaalen; haar mond is gesloten met een dun zwartachtig dekzeltje.

De 16de soort, by letter P.

Deze worden in Rivieren gevonden.

Worden tot spyze gebruikt.

XVII. *Strombus palustris*, Amb. *Sipot kitsjil*, Makkass. en Maleitsch *Borongan*, deze is van gedaante als de Marlpriemen, doch korter, leelyker, slykverwig, gemeenlyk met een afgebroken spits, binnen wit en glad, en den mond met een dekzel gesloten; zy houd zich op in de moerassige Zagoebosschen, op Amboina onbekent, doch zeer wel bekent, en word veel gevonden op *Ceram*, *Boero*, en *Celebes*; deze is mede bequaam tot eeten, en word daarom veel gezocht en toebereidt als de voornoemde.

De 17de soort, by letter Q.

XVIII. *Strombus palustris lævis*, is dik van schaal, hebbende de gedaante van gemeene Naalden, met een kleine keep aan den hoek van den mond, glad, zwart of donkerbruin. deze valt mede aan moerassige Rivieren by de wortelen der Boomen, en zyn ook goed om te eeten.

De 18de soort, by letter R.

XIX. *Terebellum*, een Kuipers-boor; deze tel ik mede onder de *Strombi*, wegens haare lange en smalle gedaante, hoewel zy van een byzonder maakzel is, de Rollen naarder komende; want zy heeft maar een groote gier, een smalle en lange mond, en loopt schielyk spits toe, als een Kuipers-boor, of gelyk de spits van een houte Teil: de meeste zyn vaal of lichtbruin, met zwarte streepen en adertjes: zommige met zwarte stipjes: men vind 'er ook spier witte; zy zyn dun, ligt, en glad van schaal, en kunnen uit het water springen, als of ze uit een boog geschooten wierden.

De 19de soort, by letter S.

Van deze zyn verscheide soorten.

XX. *Strombus mangiorum*, is een grove Naalde, omtrent een vinger lang, van buiten ruig, en diep gevoorent, staalgroen en zonder glans, met een breede lip aan den mond; hy houd zich op in moerassige plaatzen, daar een harde grond en steenen onder zyn, by de wortels van het *Mangium caseolare*, en aan de steenen daar omtrent; hy is van geen zonderlinge mooijigheit, word echter, wegens zyn fatzoen, onder de Rariteiten bewaart, en van de Inlanders tot de kost gezocht, gelyk den voorgaanden *Sipot aijer*.

De 20ste soort, aangewezen met letter T.

* *De* Strombi, Naalden, *by den Schryver genaamt*, *zyn by al de Nederduitsche Liefhebbers onder den naam van* Pennen *bekent*, *die ieder weder haare byzondere benaming hebben. Die met letter* A. *aangewezen*, *op de plaat* XXX. *word geheeten de* dikke Tyger-pen. *Die met de letter* B. *de* dunne Tyger-pen. *Die met* C. d' omwonde Pen. *Die by letter* D. *de* wit geplekte Pen. *By letter* E. *de* gekartelde Pen. *Die met de letters* F, G, H, *en* I. *werden* Naalde-pennen *genoemt*, *om haar dun-en scharpheit. Die by* K. *de* Snuit-pen. *By* L. *de* Kobbel-pen. *Die by* M. *de* enkelde Trommelschroef; *van welke noch een andere grooter soort is*, *die men de* dubbelde Trommelschroef *noemt. Die by letter* N. *de* gedoornde Snuit-pen. *Die by* O. *word de* Westindische Pauze-kroon *genaamt*, *veelligt om dat ze daar van daan eerst tot ons is overgekomen. Die by* P. *is een* Slakke-pen. *Die by* Q. *een* Westindische bastert Pauze-kroon, *ligt om dezelve reden als de voorgaande. Die by de letter* R. *aangewezen*, *is een andere soort van een* Slakke-pen. *Die by* S. *is de* gestippelde Boor: *waar van meer soorten zyn*; *als de* witte; *de* gestreepte; *de* gevlamde; *enz. En die by letter* T. *afgebeeldt*, *word onder de* Bandhorens, *gerekent. Van deze* Pennen *zyn noch veele andere soorten*, *doch alzoo de voornaamste hier zyn vertoont*, *moet het den Liefhebberen genoeg zyn.*

XXI. HOOFTDEEL.

Volutæ. Bia Tsjintsjing.

De Volutæ beſchreven.

IN het achtſte geſlacht komen die geene, die wy *Volutæ* noemen; in 't Duitſch; *Wellen*; in 't Maleitſch, *Bia Tsjintsjing*, en *Krang lanke*; dit zyn alderhande *Volutæ*, daar men ringen van maaken kan, hoewel dit laatſte eigentlyk op een zekere ſoort paſt.

Waar van deze benaming komt.

Voluta is een konſtwoord uit de Boukunſt ontleent, waar door betekent worden de krullen, die men aan de Joniſche en Corinthiſche pilaaren ziet, naar welkers gelykenis deze Hoorntjes genoemt worden: want zy hebben een plat hoofd, uit veele gieren in malkander loopende, gemaakt, in form van een *linea ſpiralis*, of ſlangelyn: het lyf is langwerpig, uit veele nauwe gieren gemaakt, over malkander gerolt, en achter ſpits toeloopende, zoo dat ze op het hoofd ſtaande een kegel, of piramide gelyken. Uit het gevolg van dat fatzoen, hebben ze een lange ſmalle mond, en het Dier heeft ganſch geen dekzel, trekkende zich zoo ver naar binnen, dat men niets daar van ziet. In zee zyn ze ſchier alle met eene wolachtigheit en ſlymerige huid bedekt, die ligtelyk kan afgeſchrapt worden. Zy zyn zeer verſchillende van fatzoen onder malkander, gelyk uit de navolgende ſoorten blyken zal.

Waar van veelderlei ſoorten zyn.

De eerſte ſoort, is afgebeeldt op de plaat XXXI. by letter A.
Worden by een Keizersrok vergeleken.

I. *Cymbium*, gekroonde Bak, of Kroonhoorn, Mal. *Bia ſempe*, by de Inlanders van de Zuid-Ooſter Eilanden *Wina*. Deze heeft een verſchillend fatzoen van de volgende *Volutæ*, want als men hem overeind houd, en van achteren beziet, gelykt hy een wapenrok, of Keiſersrok, (*paludamentum*) boven op met veele tanden, die in een kring ſtaan, als een kroon; van voren gelykt hy een langwerpigen Bak, met een wyden mond, buiten wat ruig, en donkerbruin, hier en daar met groote witachtige plekken; binnen is hy vuilwit, als yvoor; de gieren aan de eene zyde beſlaan pas de helft van de breedte, en daar in legt een groot Dier, van een hard grauwachtig vleeſch, bloot en zonder dekzel. De grootſte zyn 15 en 16 duimen lang, en 9 duimen breed. In Amboina vallen ze niet, maar veel in de Zuid-Ooſter Eilanden, inzonderheit op *Key*. De Inlanders eeten het vleeſch, de geheele ſchulpen op koolen braadende, doch de grootſte breeken ze de binnenſte gieren uit, en maaken daar van bakken en ſchotels; een profytelyken huisraat, om dat het niet ligt breekt, en als de maaltyd gedaan is, dient ze hun tot hooſvaten, om het water uit hunne vaartuigen te ſcheppen. Deze uitgeholde vaten brengen ze zomtyds te koop; maar de geheele kan men qualyk krygen, of men moet ze uitdrukkelyk beſtellen. De Chineezen noemen dezen Hoorn, *Ongle*, dat is, Koningshoorn, en weeten uit zyn binnenſte deel aardige lepels te maaken, dewelke men qualyk kan raaden, van welk een Hoorn zy gemaakt zyn; doch zy dienen beſt voor iemand, die ſlinks is.

Hunne grootte.

En hoe tot ſpyze bereidt worden.

Van deze noch een 2de ſoort, verbeeldt by letter B.

Daar valt noch een kleinder ſoorte op *Ceram*, niet boven de 7 of 8 duimen lang, lichterbruin en gladder, boven op met een ſmalle kroon, die men zomtyds geheel krygen kan, om dat ze te klein zyn, om 'er bakken uit te maaken.

De 2de ſoort, afgebeeldt by letter C.

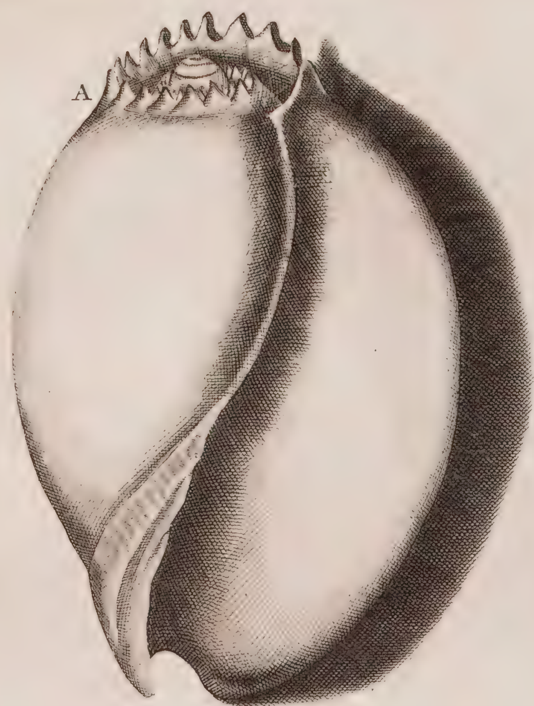
II. *Meta Butyri*, Boterweg: deze is onder de *Volutæ* de grootſte; het hoofd is wel platachtig, doch aan de kanten rond, en in de midden met een uitſteekend ſpitsje, zoo dat hy niet overeind kan ſtaan, over het geheele lyf is hy geel, als boter, met zwarte of bruine ſtipjes, die in een rye ſtaan, maar aan het hoofd zyn het breede aderen of ſtreepen. Zy worden zelden gevonden, inzonderheit die gaaf en geheel van ſchaal zyn; want dikwyls hebben ze ſcheuren, of leelyke naaden.

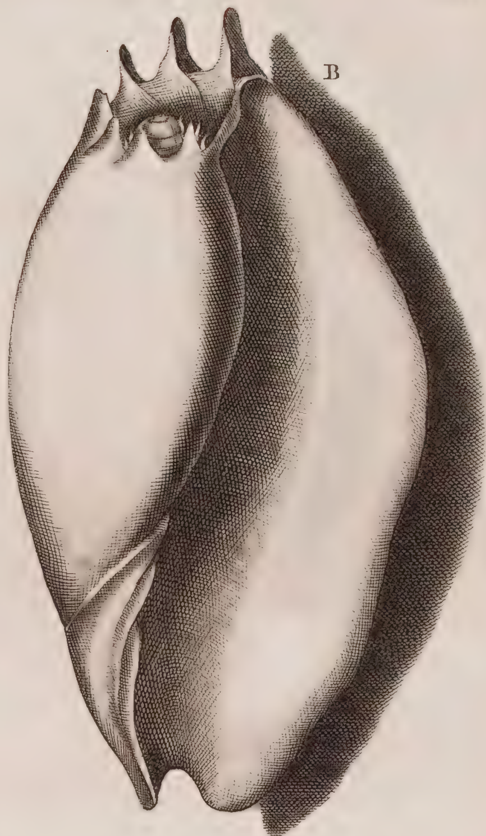
Van deze is nog een 2de ſoort.

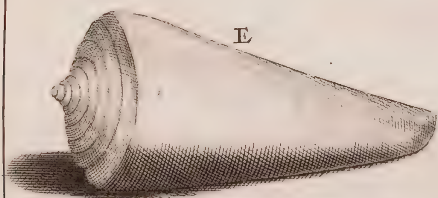
Men heeft hier van noch een kleinder ſoort, waar aan de Characters ordentlyk ſtaan, gelyk aan den Muzykhoorn.

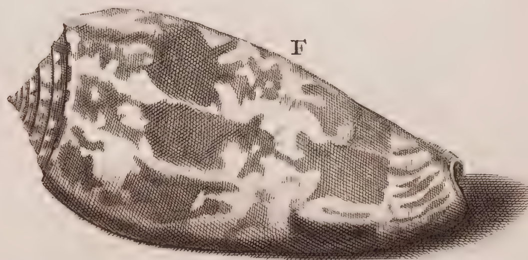
De 3de ſoort, aan-

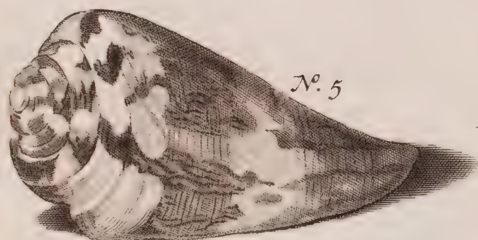
III. *Voluta muſicalis*, Muzykhoorn, of A. B. boekjes, anders Letterhoorns; deze is d' al-

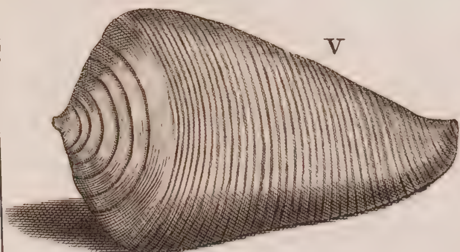

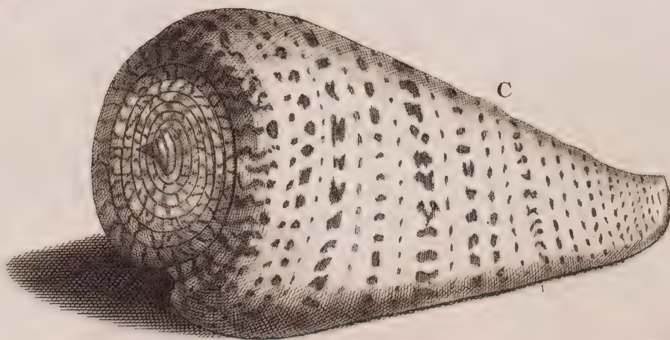

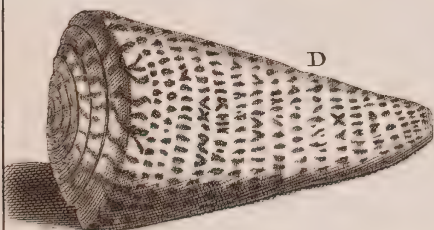

Deur F.

d' alderplatſte van hoofd, zoo dat hy over eind kan ſtaan, als een kegel; de ſchaal is wit, maar dicht bezet met grove zwarte, en vierkantige Characters, alle in ryen ſtaande langs de gieren, en eenigzins verbeeldende Muzyknooten; doch aan zommige zyn de Characters langwerpig, en die 'er naaſt aan ſtaan, wat korter; diervoegen als men de letteren ziet in de A. B. boekjes der kinderen: het hoofd is met gelyke Characters getekent, en over 't lyf loopen noch 2 of 3 geele banden, die de mooiſte zyn. Daar is ook een ſoort, die de Characters zeer klein en ydel heeft, naar den voorgaande Boterweg aardende; de mond is zeer nauw, zoo dat men qualyk iets van het Beeſt ziet; en de buitenſte ſchaal is bekleedt met een dun vlies, 't welk men terſtond aan de verſchen afſchrapen moet, anders is het moeijelyk af te krygen. Zy zyn ook meeſt vol ſcheuren, zoo dat men weinig gladde vind, en de beſte moeten niet boven drie duimen lang zyn; de binnenſte omloopen zyn zoo dun, als een Perkament, doch zoo ſtyf als de hoorne blikken aan de Lantaernen, dicht op malkander gerolt, en zonder Characters. Op *Borneo* in de *Landas* worden deze Hoorns mede getrokken tot armringen.

gewezen met letter C.
Haare vlakken by letteren vergeleken.
Waar van noch een 2de ſoort is.
Worden tot Armringen gebruikt.

IV. *Cereola*, Keersjes, Mal. *Bia Liling*: deze zyn ook kegelvormig, doch het hooft puilt meer uit, zoo dat ze niet wel konnen ſtaan, van een eenpaarige koleur, als verſch opgeſneede waſch; behalven achter aan den mond hebben ze een violette of zwartachtige plek; over 't lyf zyn ze fyn geribt, en de verſche zyn mede met een dik vel overtrokken, 't welk men terſtond afſchrapen moet. Een tweede ſoort hier van is breed van hoofd, met een kort ſpitsje in de midden, en korter van lyf, mede waſchgeel, en overdwars met fyne witte ſtreepen getekent; doch aan den mond hebben ze den voornoemden violetten plek niet.

De 4de ſoort, afgebeeldt by letter E.
Van deze noch een 2de ſoort.

V. *Voluta Tigerina*, Tygers: deze zyn niet breed van hoofd, maar lang van lyf, en de kringen van het hoofd maaken eenige groeven; het lyf is getekent met groote kaſtanjebruine plekken, die zomtyds ook zwartachtig zyn, en de grond is wit, of lichtrood. Deze plekken verbeelden verſcheide figuuren, van Wolken, Gedierten, en Menſchen, die een groote kiſt draagen, naar dat iemand ſchrander is in 't beſpiegelen; langs de gieren zyn ze fyn geribt, of geſtreept, en met een dun vlies overtrokken, 't welk aan den gedroogden moeijelyk af te neemen is. Zy vallen op de kuſt van *Hitoe*.

De 5de ſoort, aangewezen met letter F.
Waar die gevonden worden.

VI. *Nubeculæ*, Wolkjes, zyn mede langwerpig als de voorgaande, doch aan 't hoofd wat geknobbelt, als of het een ſoort van de voorſchreeve Bakken was, mede wyd van mond, en dun van ſchaal; deze is aan d' eene en grootſte ſoorte bruin, met vuilwit geſpikkelt; aan d' andere ſoorte purperachtigbruin, met blauwe en witte ſtippeltjes, die met troeppen door malkander loopen, als of het wolkjes waaren, veel ſchoonder en raarder dan de eerſte: andere noemen de voorgaande Tygers.

De 6de ſoort, by letter G.
Waar van noch een 2de ſoort.

VII. *Veſpertilio*, Vleêrmuis, Mal. *Bia morſego* en *Bia buduri*, Amb. *Ruluton*. Dit ſchynt in 't eerſt een *Murex* te zyn, want de kanten van de omloopen zyn bezet met ſcherpe knobbels, als de doornen van een Rozelaar, maar het Dier daar in woonende bewyſt, dat het onder de *Volutæ* behoort, welke alle zonder dekzels zyn: 't hoofd puilt ook vry wat uit, als een *Turbo*, daar aan men ook doornen ziet; de ſchaal van buiten is bleekwit, zomtyds lichtrood, met zwarte plekken en wateren getekent, gelyk de vlerken aan een vleêrmuis; de mond is wyd, vervult met een hard knarsbeenig vleeſch, aan de buiten zyde fraai geſchildert, met geelgroene en zwarte ſtreepen.

De 7de ſoort, afgebeeldt op de plaat XXXII. by letter H.

De tweede ſoort is langwerpig, lichtrood op den grond, met donkerbruine wateren; in plaats van doornen, heeft het hoofd ſtompe knobbels. De derde ſoort is mede langwerpig, en met ſtompe knobbels, rookverwig, met donkerbruine ſtreepen geſchildert, in plaats van wateren, die wat verwart loopen als garen. D' eerſte zyn op alle ſtranden gemeen, hoewel men 'er weinig vind, die ongeſchonden zyn, maar meeſt geſcheurt, en met doode vlekken. Voor de mooiſte houd men, die bleek zyn, en op den grond breede zwarte wateren, en hoog verheevene knobbels hebben. D' Amboineezen zoeken ze zeer tot de koſt, ſmaak hebbende in dat knarsbeenige vleeſch, hoewel 'er wat bitter onder loopt: De Boetonders leggen ze den kinderen in 't ſlaapen

De 2de op dezelve plaat, verbeeldt by letter I.
Van deze nog een 3de ſoort.

onder

onder 't hoofd, om voor het nachtelyk verschrikken en schreeuwen bevrydt te zyn; noemende die in hunne taal Droomhoorntjes; in 't Mal. *Bia mimpi*: by anderen ook *Bia baduri*, dat is, Steekelige Hoorntjes, welken naam ook gegeeven wordt den *Tribulus*, hier boven vermeldt. Zommige Amboineezen noemen ze ook *Makiijn horun*; en men vind dikwyls aan de klippen, daar ze woonen, een bosje van witte en hoekige eijers hangen, doorschynende als ys, en met smalle halzen aan malkander hangende, niet ongelyk de eijers van een Zeekat; doch men houd ze voor de eijers van deze Hoorntjes, en doen niet tot de voorteeling, gelyk alle *Melicera* van Hoorntjes niets anders zyn, dan een overvloed van nering. Zy hieten op 't Boetons *Cantaruga*, om dat ze, als boven gezegt is, droomen verwekken, en de kinders gerust doen slapen, als men ze hun onder de kussens legt.

Hebben verscheide benamingen. En waarom.

De 8ste soort, is verbeeldt op dezelve plaat met letter K. Haar gedaante en koleur.

VIII. *Harpa*, de Harp, is ook een wydmondige *Voluta*, wel de mooiste van dit geslacht, van buiten verziert met breede en uitsteekende ribben, die boven eindigen in spitze doornen, en verbeelden de snaaren van een harp, loopende de doorntjes door den geheelen krul; de ribben zyn vleeschverwig, de tusschenplaatzen wat bruinder, met witte kerkvensters verziert en getekent; in den mond aan den buik zyn ze zwart; het Dier heeft veel hard en knarsbeenig vleesch, aardig geschildert, met lichtbruin en geel, boven op met sterretjes. Zy hebben een stuk vleesch voor aan, zoo groot, dat het niet wel in de schaal kan, 't welk ze los konnen laaten en wechwerpen; doch wat daar uit groeit, is onbekent: immers men vind 'er veele, die dit stuk niet hebben, en als men t' stuk afrukt, vind men daar onder eenige witte korrels, als of het eijers waaren. Zy zyn van natuur straks schoon, maar men heeft moeite, om 'er het vleesch uit te krygen, want als men ze kookt, en laat verrotten, krygen ze doode vlekken, te weeten, overal daar het doode bloed raakt, waarom men het vleesch moet uitsnyden, zoo verre men kan, en het overige de mieren laaten uiteeten. Zy heet op 't Amboinsch, *Tattahul*, ('t welk ook den *Sibor* beduidt) en haar vleesch word voor schadelyk gehouden.

Hoe die van haar vleesch gezuivert worden.

De 2de van deze soort, is verbeeldt op dezelve plaat by letter L.

De tweede soort is kleinder, maar fraaijer dan de voorgaande, om dat ze mooijer geschildert is, als met bloemtjes en roode vlekken; de ribben zyn met zwarte streepen gestreept, en aan den mond hebben ze scherpe tandjes, die de voorgaande niet heeft; deze noemt men Edele Harpen.

De 3de by letter M. Waar deze zich houden. Verscheide benaming.

De derde soort is klein, en langwerpig; waar van de ribben maar blinken, en de tusschenplaatzen zyn doodsgrauw, met kleine vensteren getekent. D' eerste en derde soort vind men overal in Ambon: maar de tweede valt in de Liasserische Eilanden. De Liefhebbers geeven deze Hoorntjes verscheide naamen, naar hunne zinlykheit, om dat ze de voornaamste onder de Rariteiten zyn; de Maleijers noemen ze *Bia sarassa*, naar de mooije gebloemde kleedjes alzoo genaamt; by d' onzen hieten ze ook *Amourretjes*, van de Liefde; andere noemen ze in 't Maleitsch *Bia basaghi*, of *basigi*, dat is, 't hoekig Hoorntje. In de maand May met het begin van den regen *Mousson*, worden de meeste gevangen; als dan bevind men ook de voorschreven *Mola* van zyn Dier afgevallen, geformeert als een hart, aan de buitenste zyde bultig of rond, en met goude sterretjes of bloemtjes getekent, aan de onderste zyde plat, witachtig, met purpere droppels, als mazelen, daar ze tegens het ander vleesch gezeten heeft, 't welk in 't eerst mede witachtig is, maar allenxkens verandert, bloemtjes en streepen gewinnende, ook is de *Mola* altyd harder van vleesch, dan het overige van 't Dier.

En wanneer ze gevangen worden.

De 9de soort, is verbeeldt op dezelve plaat by letter N. Haar gedaante, Koleur, En 't Dier omstandig beschreven.

IX. *Voluta marmorata*, in 't Neêrd. *Marmerhoorntjes*, in 't Maleitsch, *Bia Tsjintsjing*, dat is, Ringhoorntjes, van 't volgende gebruik; deze zyn kegelformig, aan de kanten van d' omloopen gekartelt of getandt, en een kort spitsje aan het hoofd in de midden, over 't geheele lyf gespikkelt, met groote witte plekken onder den zwarten grond, recht als dat slach van marmer, 't welk men *Leucostiĉton* noemt, 't welk hun een fraai aanzien geeft; de mond is smal, daar in het vleesch van 't Dier bloot legt, behalven aan den bovensten hoek, daar het een kleine nagel heeft, geschildert met geele en zwarte streepen, en by de snuit steeken ze een smalle tong uit, met geel of licht-

Fol. 134.
XXXII.
II
P
Q
R
S
N
L
M
N°. 1
H
I
K
O
T
Deur F.

lichtrood gezoomt: Zy zyn omgeeven met een dun vliesje, 't welk daar aan vast houd, en ten eersten moet afgeschrapt worden: Haar *Melicera* is een verwert klontje van dikke draaden, of verwert zeilgaren, wit, rood, en kraakebeenachtig, goed om te eeten, gelyk het Dier ook is; de meeste en mooiste vind men in de *Uliassers*, weinig op *Hitoe*, en klein *Keram*. Zy worden veel gezocht om 'er Ringen van te maaken, die niet alleen de Inlandsche, maar ook onze vrouwen aan de vingeren draagen; dit geschied met groote moeiten, en schier zonder gereetschap, want zy slypen het hoofd op eenen ruigen steen, tot dat men alle de holligheeden tusschen de krullen van binnen ziet, zy slaan het achterlyf met steenen af, of zaagen het af met eenen dunnen vijl, en slypen 't overige, tot dat 'er een Ringetje van word; konnen ook uit ieder Hoorn niet meer dan twee Ringetjes krygen; deze zyn schoonwit, als het witste been, glad en blinkende, als yvoor; want de zwarte koleur gaat niet in de witte substantie van de schaal, en wort 'er uit gesleepen: Zommige laaten deze Ringetjes glad; zommige snyden ze uit met karteltjes, en bloemwerk; zommige weeten ze ook zoo aardig te snyden, dat 'er een verheeven kasje, met een zwart plekje daar boven op, aan blyft, als of het een formeele ring was met een ingevatte steen. Uit de bovenstaande derde soort *Voluta musicalis*, kan men deze Ringen ook maaken, als mede uit eenige andere *Volutæ*, en Schulpen; doch deze *Marmorata* houd men voor de beste; hier toe moet men neemen zoodaanige Hoorntjes, die niet lang uit de Zee geweest zyn, ook niet lang in de aarde gelegen hebben; want zoodaanige Ringen worden doodsch, en zonder glans, gelyk ook die gedraagen worden van ongezonde menschen: Men moet ze ook niet hard handelen, om dat ze ligt breeken, inzonderheit die van Schulpen gemaakt zyn. Zy pleegen noch andere hovaardye met deze Ringen, die zoodaanig met goud beslaande, dat men beide, 't goud en den Hoorn kan zien; zomtyds maaken ze een groeve in 't midden van den Ring, en leggen daar in een gouden hoepje, of eenen anderen ring van zwarte substantie, gelyk van Schildpadshoorn, enz.

Zyn goed tot spyze.

Waar van Ringen worden gemaakt.

Haar koleur dringt niet door.

Welke tot Ringen moeten gebruikt worden.

Die veeltyds met goud beslaagen worden.

X. *Voluta pennata*; deze zyn langwerpig als een Rol, het hoofd niet plat, maar uitpuilende in een *Turbo*; met een klein rood spitsje boven op, van tweederlei gedaante, geel en bruin: De geele soort noemt men Korhoenders (*attagenes*) item Goudelakens, want zy zyn over 't geheele lyf geschildert met geele veêren, die zwarte randjes hebben, schier gelyk de veêren van dien Vogel: De tweede soort is wat kleinder, en smalder, recht als een Rol, met bruin en wit geschildert als veêren, die men Zilverlaken noemt; beide hebben ze een smallen mond, en konnen een tongetje uitsteeken, dat wit is, en rood gezoomt, en daar in een beentje, of doorntje, 't welk mede smert, als ze iemant steken: De derde of bruine soort, heeft noch een verandering, die grooter is, ook met bruin en wit geschildert, doch de veêren leggen zoo ordentlyk niet; zyn doodsch van koleur, en langs de gieren fyn geribt: Hoewel de *Attagenata* dagelyks gevangen en gegeeten word, zoo is hy nochtans niet onverdacht van venyn, 't welk in *Banda*, zou ondervonden zyn aan een slavin, die wel wist niets anders in de hand gehad te hebben, als dit Hoorntje, 't welk zy in Zee opgeraapt had, onder 't trekken van den Zegen; en naar strand gaande voelde zy een kleine jeuking in de hand, die door den arm allenkskens opkroop door 't geheele lichaam; en is alzoo op staande voet daar aan gestorven.

De 10de soort, is afgebeeldt op dezelve plaat, by letter O.

Van deze een 2de soort, met letter P. aangewezen.

Noch een 3de soort.

Worden gegeeten.

Doch zyn venynig.

Voorbeeld daar van.

XI. *Voluta maculosa*, geplekte Katjes, deze zyn ook kegelvormig, met eenen scherpen spits boven op, en aan de kanten wat scherp, over 't lyf met breede plekken, die meest hoog geel zyn, zwart of lootverwig gespikkelt, gelyk zommige Katten, en daarenboven met fyne stipjes, als zand, bestrooit, die meest in ryen staan: In plaats van plekken, hebben zommige, aan den bovensten kant van de gieren, zwarte streepen, en het hoofd is met diergelyke stipjes gespikkelt; zommige hebben zoo weinige plekken, dat ze meest wit, of bleekgeel zyn, die men voor slecht acht: Men vind 'er ook die grauwachtig zyn, en van andere verwe; doch alle aan 't hoofd met die zwarte stipjes bezet of getekent.

De 11de soort, word aangewezen met letter Q.

Waar van men noch meerder soorten vindt.

De 12de soort, verbeeldt by letter R.

XII. *Voluta cinerea*, in 't Neerd. Asschepoesters, zyn de voorige gelyk, doch ronder, aan de kanten, van 't hoofd, met een scherpe spits boven op, en over 't geheele lyf donker aschgrauw, niettemin glad en blinkende, zonder schildering, dan hier en daar met een zwart plekje: zy zyn raar, en worden zelden geheel gevonden, maar meest met een scheur, als of ze eertyds afgebrooken, en wederom aangegroeit waaren.

De 13de soort, by letter S.

XIII. *Voluta spectrorum*, Spookjes, van fatzoen de voorgaande gelyk, maar van koleur den Boterweg, wiens klein geslacht zy zyn, te weeten, dooijergeel van verwe, met eenige magere en gehakte Caracteren, die best naar de spooken gelyken, die de Kaartemakers schilderen in de groote en grouwelyke woestyne van Lob, bewesten *Sina* gelegen.

De 14de soort, by letter T.

XIV. *Voluta maculosa granulata*, Gegranuleerde Katjes, zyn een klein slach van Katjes, met groote plekken, en over 't lyf bezet met steekelige korreltjes, van twee of driederlei gedaante.

De 15de soort, zie de plaat XXXI. by letter V.

XV. *Voluta filis cincta*, is een korte Welle, met een breed hoofd, bruin, en met zwartachtige draaden, als Zeilgaren, bewonden; en is zelden te vinden.

De 16de soort, zie de plaat XXXIII. by letter W.

XVI. *Voluta filosa*, is een plompe Wel, met een rondachtig hoofd, en stompe kanten; het lyf is getekent met rosse kromme aderen, als of het bruin Arakans garen was, en daarbeneven met eenige breede banden van vermengde koleuren.

De 17de soort, op dezelve plaat by letter X. Hier van een 2de is verbeeldt by letter Y.

XVII. *Volutæ fasciatæ*, zyn van veelderlei fatzoen, maar hebben dat tot een gemeen merkteken, dat ze een breeden band in de midden om 't lyf hebben: De eerste soort is breed van hoofd, en geelgroen of doodschgroen over 't lyf, schier als een groene kaas, met eenen breeden witten band om 't lyf, waar door noch eenige zwarte stippels loopen, aan den mond zyn ze violet of zwart: De tweede soort is bruin, met eenen witten band, en, aan 't onderste van 't lyf, korrelig: De derde soort is de mooiste en zeldzaamste, schaars een pink lang, kegelvormig, met een plat hoofd, en in 't midden van 't zelve een grove spits; het lyf is boven en onder bruin, met verscheide spikkeltjes, en in de midden eenen witten band, 't welk al weder gedeelt word door een rye van spikkeltjes, heel glad en blinkende als gepolyst letterhout; deze noemt men Speldewerxkussen, of *Bia bantal:* Noch zyn 'er verscheide kleinder soorten, wiens onderscheid meest in de koleuren bestaat.

De 18de soort, op dezelve plaat XXXIII. verbeeldt by letter Z. Een 2de by de letters AA.

XVIII. *Voluta arenata*, Zandhoorntjes, of Vliegescheetjes, zyn van tweederlei fatzoen: De eerste en grootste heeft groote en zwarte stipjes over 't geheele lyf verspreidt, als Vliegescheetjes: De andere soort is kleinder, aan het hoofd gekartelt, en bezet met zeer fyne zwarte stippeltjes, als of het zwart zand was, die hier en daar zoo dicht staan, dat ze zwarte plekken uitmaaken.

De 19de soort, afgebeeldt by de letters BB.

XIX. *Musica rusticorum*, Boerenmuzyk, is een korte dikke Wel, schaars een duim lang, lichtrood op 't lyf, met groote zwarte vierkante droppels, die in ryen staan, als aan het Muzykhoorn, grof en versleete van schaal; want men vind ze altyd op steenige stranden.

De 20ste soort, by de letters CC. Hier van een 2de gegranuleert met DD. aangewezen.

XX. Grauwe Munniken, of Oude Wyven, is een slechte soort van Wellen, smal van hoofd, en aan 't lyf wat buikig, slecht grauw, met eenige rimpelen: Hier van is een kleinder slach, schaars een nagel van een duim lang, als een rolletje in de midden, mede wat buikig, wit, en met zwarte fyne korreltjes bezet, die het ruig maaken.

De 21ste soort, by de letters EE.

XXI. *Terebellum granulatum*, Ruige of Gegranuleerde Kuipersboor, heeft de gedaante wel van 't zelve, om dat het smal en langwerpig is als een rol, behoort echter onder de Wellen naar uitwyzinge van zyn hoofd; het is over 't geheele lyf gegranuleert, en daarenboven gevoorent, en geribt; van koleur vaal, of ros, zomtyds ook met plekken, als de Katjes; dit slach vind men nergens zoo veel, als op het Eilandje *Nussatello.*

De 22ste soort, by de letters FF.

XXII. *Voluta fluviatilis*, Amb. *Laholun* en *Lahorun*, en *Papeijte*, dat is, *Amarula*, heeft een gemengt fatzoen van een *Voluta* en Pauskroon, dunschaalig, vuilgrauw, met

fyne

EE
W
Y
N°. 2
AA
Z
DD
N°. 3
CC
GG
BB
X
N°. 4
N°. 1
FF
HH

fyne voorens langs de gieren, en aan haare kanten met weeke doorntjes, zomtyds ook met ſtompe en ſtyve: zy houden zich in den mond van diepe riviẽren. De Inlanders eeten ze, hoewel ze bitterachtig van ſmaak zyn. Anderen rekenen ze onder de Pauskroone.

XXIII. Boterwegje van *Boero*, is niet grooter dan een lid van een duim, rondachtig van hoofd, aſchgrauw van lyf, met veele banden dwars getekent, die uit ſtukken van ſtreepen beſtaan.

De 23ſte ſoort, aangewezen by de letters GG.

XXIV. Midas Ooren, is mede een Slykhoorn, met eenen langen ſmallen mond, over 't lyf zwart bruin: zy vallen in brakke ſlyk, en men heeft 'er groote en kleine. Zie deze uitvoerlyker beſchreven in 't volgende XXV. Hoofdſtuk, de XII. Soort.

De 24ſte ſoort, by de letters HH.

Melicera of *Favago*, is als een Eijerſtok, of Spinzel (*ſalivatio*) van zommige Hoorntjes, 't welk zy als een overtollig voedzel op zekeren tyd des Jaars uitwerpen; gemeenlyk by de veranderingen van de Mouſſonnen, als in May, zynde t' begin van den regen-Mouſſon; en in October, 't begin van den droogen Mouſſon, of Amboinſchen zomer: 't is niet van eenderlei gedaante, waar van ik de twee voornaamſte beſchryven zal. 't Eerſte is t' uitwerpzel, of d' Eijerſtok van de VII^de^ Soort dezes Hoofdſtuks genaamt *Veſpertilio*, of *Bia morſego*; dit is fraai van aanzien, hebbende de gedaante van een kleine Tros druiven, van witte beziën, ter grootte van kruisbeziën, of minder; doorſchynende als kriſtal, hardachtig, met drie of twee ruggen, anders zouden ze rond zyn, alle met ſmalle halzen, aan malkander hangende: Als men ze opent, of in ſtukken duuwt, komt 'er een weiachtig ſlym uit, maar in de Zon gelegt, droogen ze geel op, en dan blyft 'er niets aan, dan het drooge velletje, dat naar de ſchillen van erweten gelykt: Men vind ze aan 't voornoemde Hoorntjes vleeſch hangen, en zomtyds op kleine ſteentjes geplakt, eenen Tros druiven verbeeldende. Zy zyn de Eijers van een *Sepia* zeer gelyk, doch deze zyn ronder, en hebben twee zwarte ſtipjes, die de oogen van dat Dier worden. De tweede ſoort is een Spinzel, of Klompje, van witte en dunne touwtjes uitgeworpen, by de IX^de^ Soort *Marmorata*, als mede van de *Cochlea Olearia*, gelykende het Chineeſche *Laxat*, wanneer het gekookt is; men houd dit goedje, en noemt het ook de Eijers van gemelde Hoorntjes, doch het doet tot de voortteling niets, en is maar een overtollig uitwerpzel, immers zoo veel tot noch toe bekent is. De laatſte ſoort is zomtyds wit, zomtyds lichtrood, kraakebeenachtig, en gekookt zynde, goed om te eeten; *Plin. Lib.* 32. *Cap.* 11. noemt zoodanige Hoorntjes, die dit Spinzel uitwerpen, *Melicembales*, 't welk men verbeeteren moet, *Meliceribales*, of *Meliceribali*, en ſchryft zulks de *Buccina* en *Purpuræ* toe; doch haaren *Melicerum* vergelykt hy, by ſchillen van *Ciceren*, 't welk met de eerſte ſoorten overeenkomt.

De Melicera beſchreven, is afgebeeldt op de plaat XXXII. *en by de letters* II. *aangewezen.* *Zie op dezelve plaat, letter* K.

Hier van een 2de *ſoort.*

En een 3de. *Is goed tot ſpyze.*

De Voluta, *en alle de ſoorten, die de Schryver daar onder gerekent heeft, zyn (doch eenige weinige daar uytgeſlooten) by ons bekent onder den naam van* Tooten, *die alle wederom haare byzondere benaming hebben; onder deze ſoorten zyn de alderwaardigſte Hoorns, waar van wy op zyn plaats iets zullen zeggen. Die op de plaat* XXXI. *met* A. *en* B. *zyn aangewezen, worden by ons onder de* Bakken *geſtelt, en niet onder de* Tooten, *om dat zy heel groot en wydmondig zyn: Zy hebben boven in haaren kroon een tuit, gelykende een tepel, waarom zy* Kroontepelbakken *genaamt worden. Van deze zyn meerder zoorten, namentlyk* enkelde Tepelbakken; *ook die zonder tepels zyn, en dan, na haare koleur, of* Achaatebakken, *of* witte, *ook* geplekte, *en* geſtreepte bakken *genaamt worden. Wy verwerpen den naam van* Kroonhoorn, *om dat die is gegeeven aan eenen anderen ſoort, die by de Liefhebbers heel hoog gewaardeert word: die hier na zal aangewezen worden. De* Toot, *by letter* C. *verbeeldt, ſtaat by ons bekent met den naam van* geelen Tyger, *om dat die een geele grond heeft met zwarte plekken. En die met letter* D. witte Tygers Toot, *om dat zyn grond zuyver wit is. Van deze zyn noch meerder ſoorten, waar van de gemeenſte geele banden heeft. Die aangewezen is met letter* E. *word de* Menniſte Toot *genaamt, om datze zonder banden of vlakken is, doch ſchoon van luiſter, als ze naar de konſt ſchoon gemaakt is. Die by* F. *afgetekent is, word* de Wolkhoorn *genaamt, waar van ook verſcheide ſoorten zyn. Die by letter* G. *word* de Achate Kroonbak *geheeten. Die by de letters* H. *en* I. *verbeeldt zyn, op de* XXXII. *plaat, worden by ons* wilde Muzyk-Hoorns *genaamt, om dat'er eenige onder dit geſlacht, (waar van ik 'er wel in de twintig ken) naar den rechten* Muzyk-hoorn, *gelyken, alhoewel zy alle in koleur en gedaante verſcheelen. Die by letter* K. *word* de grauwe Chriſant. *By* L. de bonte Chriſant. *En by letter* M. de kleine Chriſant *genaamt; doch hedendaags breekt de benaming van* Harpje *ook door. Van deze is noch een witte zoort; en een die roozenrood, bont, en fynder getekent is, doch deze zyn heel zeldzaam, en, voor zoo veel ik weet, maar drie bekent. Die afgebeeldt is by letter* N. *word by ons* de Hartshoorn *genaamt, om dat zyn witte vlakken, op eenen zwarten grond, Menſchenhartjes verbeelden. By deze voegen wy noch een ſoort, heel ongemeen; zie hem verbeeldt op dezelve plaat, by* N. 1. *ons toegevoegt door den Heer* Vincent. *De Heer Doctor* D' Aquet *heeft een diergelyke, buiten welke ik'er noch maar twee ken; hy word genaamt* de Hartshoorn met banden. *Die verbeeldt zyn by de letters* O. *en* P. *worden by ons* Speldewerkshoorns, *van zommigen* Goudlakenze *genaamt, doch te onregt, want* de Goudlakenze *veel bruinder en hooger van koleur zyn. Van deze* Speldewerkshoorns *zyn veele ſoorten, als met* banden, *met* witte gronden, *met* blauwe ſtreepen, *en andere. Die verbeeldt ſtaan by de letters* Q. R. S. *zyn* Achate Tooten, *waar van veele ſchoone ſoorten zyn, en waardig gehouden worden: doch deze zyn van de geringſte, en van den Schryver genaamt. Die by* Q. geplekte Katje. *By* R. Aſſchepoeſter. *En die by* S. 't Spookje, *welke benaming aangenomen behoorde te worden, om dat wy geen byzondere naamen tot deze ſoorten hebben. Die by letter* T. *is een uitmuntend* Tootje, *en, voor zoo veel ik weet,*

weet, alhier by geen Liefhebbers te vinden. Hem quam een grootser naam toe, als 't gegranuleerde Katje; *doch ik zal 't niet hernoemen. Die verbeeldt is by letter* V. *noemt men de* Eikenhout-Toot; *van welke wy op de plaat* XXXIII. *een* 2de *soort vertoonen, afgebeeldt by* N. 1. *deze heeft een witten band aan zyn kruin, en diergelyk een door het midden loopen; buiten deze is tot noch toe geen andere bekent. Die by de letter* W. X. *en* Y. *op dezelve plaat verbeeldt zyn, worden by ons* gebande Olyvetooten *geheeten; van welke laatste, by* Y. *getekent, veele soorten zyn, die men waardig houd, als zy rondom, en ook topschoon zyn: de Schryver noemt die by* W. *verbeeldt is,* Arakans garen: *by letter* X. Groene kaas: *en by* Y. 't Speldewerks kussen; *waar by wy 'er noch een voegen, verbeeldt op de plaat* XXXI. *met* N. 5. *deze word by ons de* groote Olyvebandtoot *genaamt, doch is heel zeldzaam. Die verbeeldt is op de plaat* XXXIII. *by letter* Z. *staat by den Schryver, en by ons bekent, met den naam van* Vliegescheet. M*aar de andere by de letters* AA. *is een* Muggescheetje, *om dat hy fynder van stippen is; hier toe voegen wy noch een (doch een veel zeldzamer soort) aangewezen met* N. 2. *de* Vloojescheet *genaamt. Die by de letters* BB. *door den Schryver* Boeren Muzyk *geheeten, worden by ons* geplekte Tooten, *ook wel* geplekte Katjes *genaamt. Die verbeeldt zyn by de letters* CC. *en* DD. *zyn, volgens den Schryver,* oude Wyven: *waar van* DD. *gegranuleert is. Die by* EE. *de* gegranuleerde Kuipers boor. *Nu volgt, by de letters* FF. *een* rivier Paussekroon, *mede onder de Tooten niet behoorende. Die by* GG. *is bekent voor de* Cyperse Kattoot, *om haar grond koleur, waar op haar tekens zwart met witte stipjes zyn. Deze Tooten zyn heel zeldzaam: De Heer Doctor* D' Aquet, *en de Heer* Vincent *zyn 'er maar bezitters van; buiten deze ken ik 'er nog maar twee. Die by de letters* HH. *noemt de Schryver* Midas oor, *om zyn gedaante; doch behoort niet onder de Tooten: wy hebben noodig geacht, hier by te voegen een rechte* Bruinnet; *zie haar afgebeeldt op dezelve plaat by* N. 3. *waar van meerder soorten zyn, doch de beste is de* geele Nethoorn; *die ons minder voorkomt als de voorgaande: die afgebeeldt is by* N. 4. *is de* Bruinettoot, *en berust in 't Kabinet van den konstryken* Bronkhorst, *voornaam Meniatuur-schilder tot Hoorn, buiten welk 'er noch maar twee bekent zyn.*

Aanhangzel tot het XXI. Hooftdeel.

Dus verre zyn wy den Schryver gevolgt, doch alzoo onder de voornoemde Tooten, *(gelyk voorheen gezegt is) de waardigste Hoorens zyn, hebben wy niet konnen nalaaten omme den Liefhebberen te vertoonen de alderzeldzaamste, die by den Schryver niet moeten bekent zyn, en weinig gevonden worden, alle afgebeeldt op de* XXXIV. *plaat. Die met letter* A. *is aangewezen, komt den voorrang toe, en is genaamt* d' Oranjen Admiraal, *hy is zuiver wit van grond, heeft twee schoone hoog-Oranje banden om hem heene loopen; verder is 't heele lichaam weder snel gebandeert, met witte en zwarte scharpsnydende plekken; zyn kruin, met de zelvde koleur en banden, is topschoon. Onder de Zeegewassen, en voornamentlyk de* Tooten, *is hy de alderschoonste Hoorn, die my bekent is. De Ed. Heer Burgermeester* D' Aquet *te Delft, meermaalen hier genoemt, is'er alleen bezitter van, buiten welk 'er geen bekent is. Die verbeeldt is by letter* B. *is genaamt* d' Opper Admiraal, *en is, eer de voorgaande bekent was, de eerste Hoorn in rang geweest. Buiten deze, die hier verbeeldt is, bezit de Heer* van der Burg, *in zyn uitmuntend Kabinet, een diergelyke: zyn koleur is geelachtig bruin, met wat bruinder gevlamde streepen, die door een gevlochten zyn, met witte hartsgewyze plekken, heeft vier geele banden om hem heene loopen, met fyne witte vlakjes, en is aan zyn kruin rondom getant of getopt. Nu volgt* d' Admiraal, *mede van koleur en plekken, als de voorgaande, doch heeft een band minder: zie hem verbeeldt by letter* C. *Voor deze, die hier afgetekent staat, wierd eertyds 500 gulden (doch vruchteloos) geboden, waar uit men bespeuren kan, wat waarde die gehad heeft, alhoewel 'er nu geen meer dan toen bekent zyn geweest; hy was toen berustende in 't Kabinet van Zwammerdam. Nu volgt noch een andere soort, mede* d' Admiraal, *aangewezen met letter* D. *genaamt, doch verscheelt wat van de voorgaande. De Heer* Ovens, *konstschilder, heeft bezitter van deezen geweest, doch is met zyn Kabinet, na zyn overlyden, naar Engeland gezonden, en aldaar verkocht. Nu volgt, die met letter* E. *is aangewezen, en genaamt word* de Westindische Admiraal, *is mede een heel schoon stuk, doch zoo waardig niet als de voorgaande. Hier volgt nu* de Vice Admiraal, *by letter* F. *verbeeldt, deze is een heel ongemeenen Hoorn, is hoogbruin, en wit gevlakt, heeft een witten band, met fynder bruine aderen, die in 't midden door hem loopen, en is heel hoog getopt. Daar zyn noch verscheide soorten, die mede zoo genaamt worden, doch deze is de rechte, en heel zeldzaam. Nu volgt* de Geneesche Toot, *verbeeldt by letter* G. *een Hoorn, die eertyds de tweede in rang was, en hoog gewaardeert wierd, welke waarde hy by dezen tyd nog redelyk behouden heeft; hy is gridelyn of flauwpurper van koleur, heeft om hem zwarte en witte scherpgeplekte banden, die in breede en smalle bestaan. Volgt nu* de Kroonhoorn, *aangewezen met letter* H. *van deze zyn my ses soorten bekent, die alle van waardy zyn. Van deze bezit Juffr.* Oortmans, *en de voornaame Liefhebber* Cattenburg *de beste. Die by letter* I. *verbeeldt, is geen van de minste: de Heer Secret.* Blaauw, *heeft 'er in zyn uitmuntend Kabinet een, die voor niemant wykt. Deze voorgaande Hoorns, of Tooten, zyn alle van den eersten rang, en men moet, om een geacht Kabinet te hebben, deze voor al trachten te bezitten, alhoewel zy bezwaarlyk te bekomen zyn: Dit zy gezegt ten opzicht van de Tooten; doch daar zyn onder de andere soorten ook voornaame, die waardig zyn, en op haar plaatze zyn aangewezen. Nu volgen de* Tooten, *die* Achaate-Tooten *worden genaamt, waar van ook veele soorten zyn, die by de Liefhebbers waarde hebben. Onder deze munt uit, die op de zelvde plaat, by letter* K. *is verbeeldt; als mede die by de letter* L. de gestreepte Achaat-Toot *genaamt. Die by letter* M. *be-*

H
I
F
M
L
B
G
A
C
D
E
K

D
B
A
C
E
F
H
Deur F.

behoort ook onder dezelve, doch word van anderen de klimmende Leeuw-Toot *geheeten, om haare vlakjes, die wel Leeuwtjes gelyken; zy worden om haare koleur ook wel* Schildpad-Tooten *genaamt, doch dan, als zy grooter gevlakt zyn; dus verre van de ongemeenste en uitmuntenste Tooten.*

XXII. HOOFTDEEL.

Alatæ : Amb. Tatallan.

HEt negende hoofdgeslacht behelst die geene, die wy *Alatæ* noemen, dat is, gevleugelde, om dat d' eene lip altyd breed uitloopt; in 't Amboinsch *Tatallan* en *Talatallan*, naar de gelykenisse der uitgespreide vleugelen aan den vogel *Tallan*, dien wy Scheervogel noemen; zy hebben een gemengt fatzoen van een *Buccinum* en *Voluta*; want het hoofd loopt spits toe, als aan een *Buccinum*; maar het lyf is langwerpig, als een *Voluta*, met eenen langen smallen mond: Tot een byzonder kenteken van dit geslacht, hebben ze aan den mond een lang beentje, van verwe en substantie den *Onyx Marina* gelyk, aan de buitenzyde scherp gezaagt, beneden spits, en boven aan een hard vleesch vast, 't welk een handje gelykt; waar mede dit Dier niet alleen zynen gang volbrengt, van plaats tot plaats zich voortstootende, maar ook geweldig daar mede, als met een zwaard, schermt, en al, het geen hem tegen is, wegstoot; inzonderheit een zekere soort hier van, de Wyzers genaamt, dat rechte Schermers zyn.

De Alatæ *beschreven.*

In haar gestalte.

En hoedanigheden.

De *Alatæ* zyn van tweederlei slach; want de uitloopende lip is aan zommigen in verscheide takken verdeelt; aan anderen is dezelve effen en glad, bestaande na malkander in de volgende soorten.

Zyn tweederlei van aard.

I. *Harpago*, Bootshaak, of Duivelsklauw, is de grootste onder dit geslacht, een hand of een span lang, als men de takken mede rekent; het lyf is een platte *Voluta*, wiens hoofd in een spitze *Turbo* eindigt; de rugge is overdwars geribt, met bulten bezet, en met bruine, of zwartachtige plekken geschakeert; maar aan den mond zyn ze licht roozenrood; aan den rand hebben ze 6 lange takken, binnen hol en spits toelopende: waar van de achterste, die om den *turbo* staat, de langste en de rechste is: de twee naaste, ter wederzyden daar aan volgende, zyn naar den voorigen gekromt: de drie overige zyn korter, en zoo krom als een haak, zoo dat men den Hoorn daar aan hangen kan; waar van de twee aan 't voorste of by de snuit staan, van malkander afgekeert, als twee Buffelshoornen; en naast daar aan heeft de schaal aan d' eene zyde een wyde keep; de voorste lap van het Dier, die men in den mond ziet, is week, dun, uit den groenen en witten geschakeert, en dezelve heeft zyne uitwaassing, die naar alle takken loopen. Men verdeelt ze in mannetje, en wyfje; waar van het mannetje smalle en dikke takken heeft, meest toeverwulft, aan de oude ook massyf zonder holligheit; de plekken zyn meer bruin of ros, dan zwart, en zyn stomper, en wyder geopent als een geut; maar het wyfje is dun van schaal, zwaar gespikkelt. Daar is ook noch een byzonder slach, met een breed hoofd, en 't lyf schielyk spits toelopende, zonder takken of uitlopende lip, genaamt *Stomyjes*, maar met eenen dunnen, gezaagden, en als uitgebrookenen rand aan den mond, voorts over 't lyf mede zwart gespikkelt, en men zoude ze voor een onvolmaakte *Harpago* aanzien. Ik oordeel, dat deze Hoorns by *Plinius* genaamt worden *Pentadactyli*, dat is, Vyfvingers, om dat ze, misschien in de Middellandsche Zee, niet meer dan 5 takken hebben. De mooiste hier van vind men in de Bandâsche Eilanden, als ook veele op *Bonoa*, en *Manipa*; doch die zyn zeer begroeit met zeegruis, 't welk moeijelyk af te neemen is, en dikwyls de schaal met gaatjes doorvreet. In *Banda* en in de Zuid-Ooster Eilanden word het Dier tot de kost gezocht, bradende den omgekeerden Hoorn op koolen, en slaande daarna de schaal in stukken.

De 1ste soort, is afgebeeldt op de plaat XXXV. by letter A.

Haar gedaante,

En koleur,

Omstandig beschreven.

Zie het wyfje verbeeldt by letter B.

Zie de afbeelding by letter C. waar van noch een soort, by letter D.

Welke de beste zyn, en waar ze gevonden worden.

II. *Cor-*

De 2de soort, verbeeldt by letter E. II. *Cornuta. Heptadactyli* by *Plinius.* Neerd. Krabben. Maleitsch *Bia Cattam.* Amboinsch eigentlyk *Tatallan.* Band. *Sipe cornuti:* Deze is kleinder dan de voorgaande, in 't gemeen een hand lang, wiens tip in 5 takken verdeelt is, en als men die van 't hoofd en den staert daar by telt, zyn 'er zeven, van ongelyke lengte, want die twee omtrent den *turbo*, of 't hoofd, zyn de langste, en die aan de zyde de kortste: Op den rug hebben ze twee of drie hooge en smalle bulten, en daarenboven overdwars geribt; zommige zyn vaalgeel, zonder spikkels, en van weinig glans, doch deze hebben de langste takken, die ook opwaarts gekromt staan: Andere hebben rosse en zwarte plekken op den rugge, wiens takken korter zyn, aan den mond zyn zommige geel, zommige violet; het Dier hier in verdeelt zich in lappen, als boven staat, maar by de snuit steekt het een lang vingertje uit, rond en styf, met een kloofje in 't voorhoofd, 't welk de mond van 't Dier is: dicht daar achter ziet men twee korte Hoorntjes, en daar op harde oogen, gelyk de Krabben hebben.

Is bleek van koleur. *En andere bruinder by letter F. verbeeldt.*

Zie de plaat XXXVI. by letter G. Het wyfje hier van heeft korter en breeder takken, beneden half hol, als de pypjes van een lamp, en doorgaans dunner van schaal: Hier van vind men 'er ook tweederlei; de eene slecht, vaalgeel; de andere met zwarte plekken: Zy hebben ook haare Stompjes, gelyk de voorige, die een byzondere soort maaken, zonder takken, met een gezaagden of afgebrooken rand, geelachtig van koleur. Zy worden mede tot de kost gezocht, en zyn op alle stranden gemeen; doch men vind 'er weinig, die niet met Zeegruis besmet zyn. By *Jonston Histor. Pisc.* worden deze Hoorns onder de *Murices* gerekent, en *Coracoides* genaamt, om dat de takken naar Ravens-bekken gelyken.

Waar van noch een 2de soort.

De 3de soort, is verbeeldt op de plaat XXXV. by letter H. III. *Cornuta decumana*, is een zwaaren plompen Hoorn, wel tienmaal zwaarder dan de voorgaande, wegens de dikke schaal, die aan de uitlopende lip ook 7 korte takken heeft, den staert daar onder gerekent; de rug is niet zeer gebult, maar zoodanig met Zeegruis bedekt, dat men het voor een klippe zoude aanzien. Zy word zeer zelden gevonden, en schier alleen op *Bonoa.*

De 4de soort, is afgebeeldt op de plaat XXXVI. by letter I. IV. *Cornuta millepeda.* Neerd. Duizentbeen, deze is platter dan de voorgaande, op den rug vaal, en dicht gespikkelt, met rosse streepen; de lip verdeelt zich in 10, en zomtyds 11 korte takken, alle naar achteren gekromt, waar van de snuit en 't hoofd de langste zyn; op den rug heeft het verscheide knobbeltjes, en de lippen zyn mooi geschildert met zwarte en roode streepen.

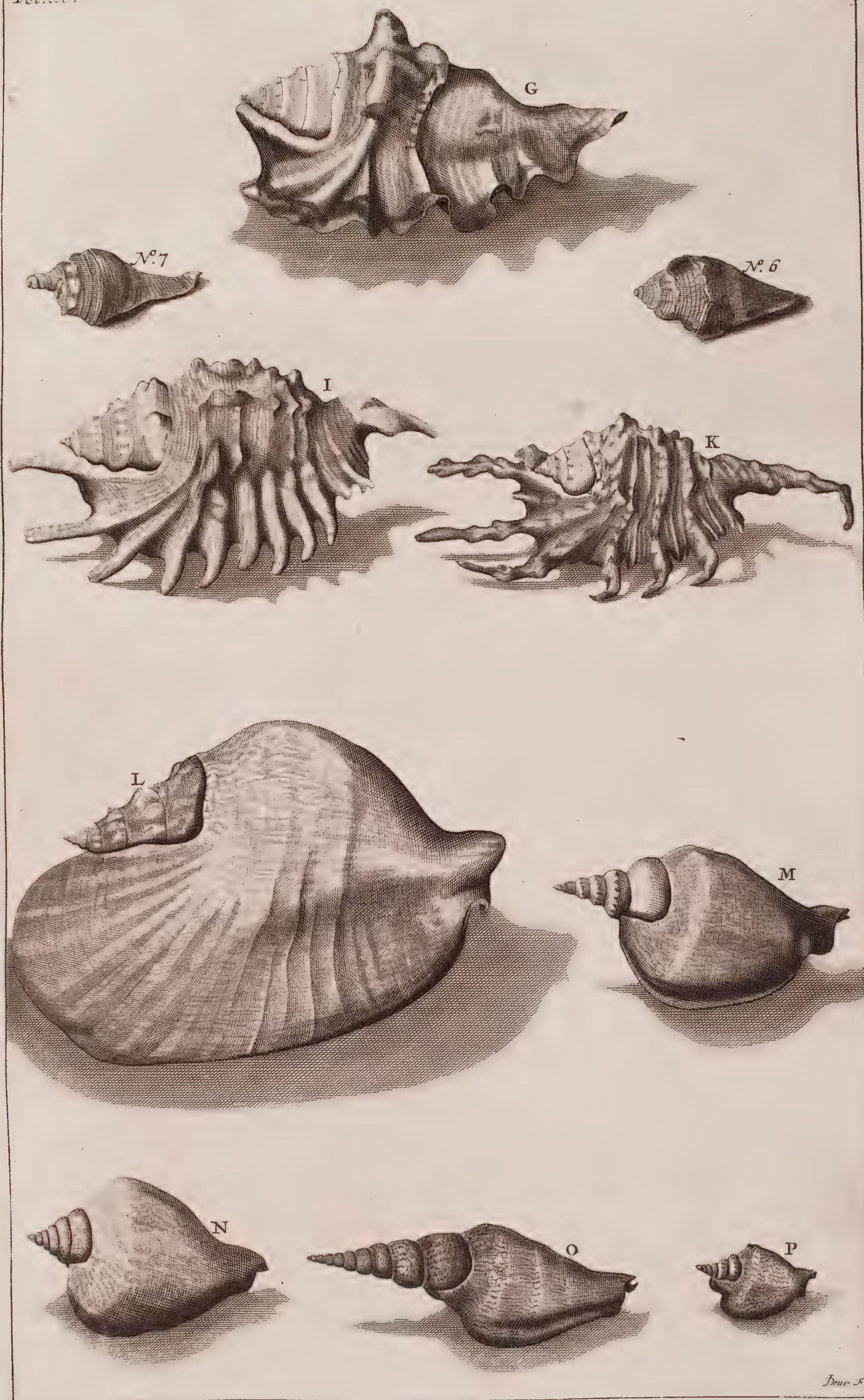
De 5de soort, op dezelve plaat, by letter K. V. *Cornuta nodosa.* Neerd. Podagra, of Scorpioen; deze is 't kleinste van dit geslacht, ook in veele takken verdeelt, waar van de staert lang, en krom is als een Scorpioens staert: Alle de takken, en de rug zyn geknobbelt, gelyk de vingers, aan die het *Podagra* lang gehad hebben; aan den mond is het geribt, met zwart en rood geschildert, maar de uitsteekende ribben zyn wit. Het word weinig gevonden, en meest in de *Liassers.*

De 6de soort, by letter L. VI. *Alata lata*, Breedlip, dus verre van de *Alatæ* met getakte lippen; volgen nu de ongetakte met een enkelde slechte lip, waar onder de grootste is de Breedlip, om dat ze zeer breed uitloopt, dik en kantig van lip, die zomtyds van binnen hol is; over 't lyf donkergeel, met weinige rosse plekken, van binnen glad en rood, zelden te vinden; deze noemen zommige eigentlyk *Tallan.*

De 7de soort, by letter M. VII. *Epidromis*, een Bezaantje, dezes lip loopt op 't breeste, en zyn *turbo* of hoofd steekt uit, gelyk een *Buccinum*, en naast daar aan is de lip op het grootste en breedste; als men de spits onder houd, gelyken ze zeer wel een Bezaantje; zy zyn op den rug plat, en dooijergeel, meerendeels eenparig van koleur, zommige met weinige rosse streepen.

De 8ste soort, by letter N. VIII. *Epidromis gibbosa*, Bultjes, zyn als de voorgaande, doch kleinder, bultiger en dikker van schaal, hooger geel, en doorgaans met rosse kromme streepen, als draaden verziert: beide hebben ze een zwaerd, daar zy mede schermen; en vallen veel in den Amboinschen Inham.

Een 2de by letter O. Daar is noch een *Epidromis*, langer dan de voorgaande, en smalder van vlerken, die

Fol. 110.
XXXVI.
G
N°. 7
N°. 6
I
K
L
M
N
O
P
Deur F.

die men smalle en opgerolde Bezaantjes noemt; doch zelden te vinden, deze kan men voor een byzondere soorte houden.

IX. *Epidromis minima*, kleine Bezaantjes, zyn schaars een lid van een vinger lang, dik van schaal, op den rugge bruin, voor in den mond schoongeel; worden op de kust van *Hitoe* op steenige stranden gevonden. De Maleijers noemen deze 3 soorten *Bia Leijer*. *De 9de soort, by letter P.*

X. *Lentiginosa*, Sproetjes, zyn breed, maar dik van lip, over 't lyf met bulten en knobbels bezet, met zwart, ros, en groen gespikkelt, doch doodsch van koleur, maar van binnen zyn ze glad, uit den geelen incarnaat, en met kuiltjes onder de buitenste knobbels. Maleitsch *Bia Tajlala*, om dat haare spikkels naar sproeten gelyken. *De 10de soort, by letter Q. op de plaat XXXVII.*

XI. *Pugiles*, Schermers, Maleitsch *Bia t'unjockan*, dat is, Wyzers, om dat ze, nevens de spitze voor uit, een kleine vinger hebben, waar mede zy naar iets schynen te wyzen: zy zyn mede niet breed, maar dik van lip; voor hebben ze een merkelyken *turbo* of toegespitst hoofd, en achter een staert om hoog gekromt, aan te zien als een Ambonees, die op een voet staat en sagelilt: Zy zyn tweederlei van fatzoen; 't eerste slach is grauw, zeer geribt, en met knobbels bezet; de rand des monds is dik, doch heeft een scherpen kant; van binnen zyn ze lichtrood, met witte aderen; de Wyzer, of 't vingertje, is bykans zoo lang als het lyf, en staat gemeenlyk wat krom: Het tweede slach is bruin, effener en gladder, over den rug met witte spikkeltjes, en aan den bovenkant met weinige knobbels; de lip is mede dik, doch tonder dan aan 't voorgaande, van binnen schoonrood: de Dieren hebben het zwaerdje getand, en meer tot hun wil, dan eenige van de voorgaande; 't zelve staat aan een klein handje, en zy zyn daar mede zoo vaardig, dat 'er 3 of 4 in een schotel leggende, met andere Hoorntjes opgevult, zoodanig aan 't schermen en wegruimen geraaken, dat 'er weinige in de schotel blyven; en niemant is zoo sterk, dat hy de versche dit zwaertje afrukken kan: Zy zyn gemeen op alderhande stranden van de Amboinsche Eilanden, en worden, gelyk de voorgaande, van de Inlanders gegeeten, doch hebben alle 't gebrek, dat ze, die hun veel eeten, een bokachtich zweet aanbrengen. *De 11de soort, op dezelve plaat, by letter R. Waar van een andere. En noch een 2de soort is. Zyn zeer sterk.*

XII. *Luhuana*, in 't Duitsch Loehoneesche Hoorntjes, deze gelyken eenen langwerpigen *Buccinum*, omtrent ½ vinger lang, doch hebben het gemeene kenteken van de *Alatæ*, te weeten, een ronde keep in de lip omtrent de snuit, dik van schaal, op den rugge effen, witachtig, met breede vaale plekken, die eenige breede banden maaken, van geen zonderlingen glans; binnen in den mond hebben ze tot een byzonder teken, dat ze aan den lip schoonrood zyn, zoo verre men naar binnen kan zien; aan de zyde, daar tegen over, zyn ze zwart, met groen en geel gezoomt: Deze zyn mede goede Schermers, en worden veel gegeeten. Men vind ze veel op alderhande stranden, doch nergens zoo veel, als op het land van *Loekoe*, waar van ze den naam draagen, en in den zelven geheelen bogt van *Kajbobbo*: zy zyn wegens hunne meenigte in geene achting. *De 12de soort, afgebeeldt by letter S. Zyn goed tot spys. En waar gevonden worden.*

XIII. *Canarium*, Maleitsch *Bia Canarj*, alzoo genaamt, naar de gedaante van een geschilde Kanary, zyn van fatzoen, gelyk de voorgaande, doch doorgaans kleinder, van 4 of 5derlei soorte: De eerste en grootste zyn een kleine vinger lang, slecht en effen van schaal; zommige met donkergrauw of rookverwige; zommige met geele banden op een witten grond: Men vind 'er ook, doch zeer zelden, die gansch wit zyn: De vierde soort is niet boven een vingerlid lang, met bulten aan den bovenkant, en een verheeve lip aan den mond, grauw, met zwartachtige of bruine stipjes: De vyfde soort is noch kleinder, maar de mooiste van schildery, want op een witten grond, ziet men lichtroode en groenachtige plekken en stipjes, die eenige bloemen verbeelden; zommige met banden en streepen; zommige met stipjes, die in ryen staan. Zy zyn mede Schermers, en als het rechte Dier daar uit is, groeit 'er een *Cancellus* in, of *Cuman*; van andere *Cumans* daar in verschillende, dat hy zoo geen groote schaer heeft, waar mede hy de deur van zyn huis sluiten kan, gelyk de *Cumans* van de Alykruiken. *De 13de soort, by letter T. Een andere soort, by letter V. Een derde by letter W. En noch meerder soorten.*

XIV. *Canarium latum*, verschilt van de voorgaande, om dat het breed uitloopt, *De 14de soort, by letter X.*

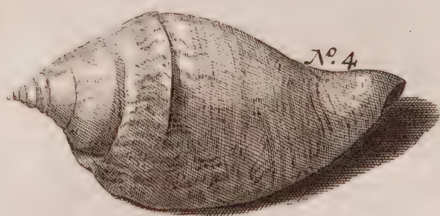
schier

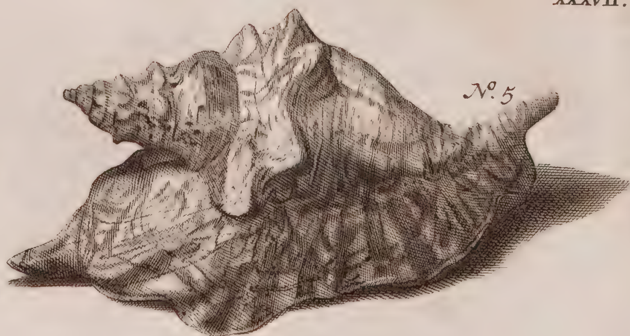
schier als een Bezaantje; over 't lyf donkergrauw, met geele en witte spikkeltjes; waar onder men zomtyds langwerpige vind, die naar opgerolde Bezaantjes gelyken.

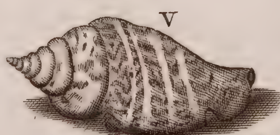
De 15de soort, by letter Y. XV. *Samaar*, gehoort mede onder de Kanaryen, langwerpig, rond, en toegespitst, om den omloop met plooijen verziert.

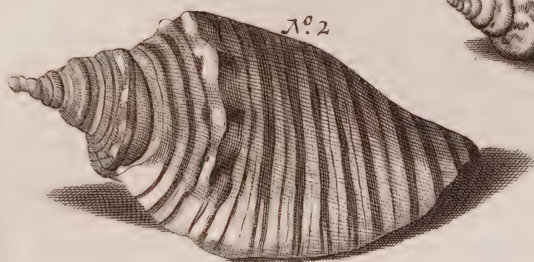
d' Alatæ, *worden by alle de Nederlantsche Liefhebbers* Krabben *genoemt; (eenige uitgezondert) die men* Laphoorns *noemt. Deze* Krabben *zyn veele in soorten, en ons bekent onder de benaming van Mannetjes en Wyfjes. De Mannetjes zyn, die hun takken dicht toe, en geslooten zyn; de Wyfjes, die haar takken platter en open zyn als gooten. De Schryver heeft ons verscheide soorten toe laaten komen, onder byzondere benamingen, die wy daar by zullen laaten. De eerste is verbeeldt op de plaat* XXXV. *by letter* A. *die by hem* de Bootshaak, *ook wel* de Duivelsklauw *word genaamt: Een andere van deze soort, is verbeeldt by letter* B. *dewelke by ons voor het Wyfje van de voorgaande word gehouden: Noch een soort, by letter* C. *noemt de Schryver,* Stompje; *van welke een tweede by letter* D. *verbeeldt is. De 2de soort, met letter* E. *aangewezen, word de* geplekte Krab; *en die by letter* F. *de* geele Krab *genaamt, om dat ze geelachtig, wit, en zonder vlakken is. Zie hier van een Wyfje verbeeldt op de plaat* XXXVI. *by letter* G. *Die by letter* H. *is de 3de soort, en staat op de* XXXV. *plaat; waar van niet te zeggen valt, dan dat dezelve dienstig is voor grot-of fonteinwerk; want hy om zyn plompheit geen plaats in een Kabinet verdient. Doch de Schryver toont wysselyk aan, wat voor soorten de Natuur al voortbrengt. Hier volgt nu de 4de soort, verbeeldt op de plaat* XXXVI. *by letter* I. *die de Schryver* Duizentbeen *noemt: Deze, en ook de navolgende, aangewezen met letter* K. *zyn zeldzaam; en word de laatste by ons de* Podegra kreeft *genaamt, veelligt om de knobbels, die in zyn takken staan, waar van wy 't Wyfje, op de plaat* XXXVII. *by N.* 1. *hebben laaten verbeelden. Nu komen die soorten, die by ons* Laphoorns *genaamt worden, om haare groote en ongespleete vleugels of lappen, die bezyden hun mond uitsteeken; alhoewel de Schryver die onder de voorgaande stelt. Wy zullen echter den Schryver, die deze volgende de 6de soort noemt, byblyven, hy is aangewezen op de* XXXVI. *plaat, by letter* L. *en word by ons* de groote Laphoorn *genaamt. De 7de soort, by letter* M. *noemt de Schryver* 't Bezaantje, *doch hy is by ons* het Duifje *geheeten. De 8ste soort, by letter* N. *verbeeldt, noemt zyn Eed.* 't Bultje; *waar van noch een 2de soort, by letter* O. *het* opgerolde Bezaantje *word geheeten. De 9de soort, by letter* P. *is een kleinder van de voornoemde. De 10de soort, is verbeeldt op de plaat* XXXVII. *by letter* Q. Sproetje *by den Schryver, en by ons* Kikvorsch *genaamt. De 11de soort, aangewezen met letter* R. de Schermer, *of* de Wyzer *genaamt, word by ons* 't geknobbelde Laphoorntje *geheeten. De 12de soort, by letter* S. 't Loehoensche Hoorntje. *De 13de soort, by* T. *verbeeldt* de gebulte Kanary; *waar van een andere by letter* V. de gebande Kanary; *en een 3de by* W. de gebloemde Kanary. *De 14de soort, by letter* X. de breede Kanary. *De 15de soort, by letter* Y. *een* Samaar: *Deze alle, naar de benaming van den Schryver; waar by wy noch voegen eenige noodige stukken, onder deze behoorende, die weinig bekent zyn. Op de plaat* XXXVII. *by N.* 2. *is afgebeeldt het Pronkstuk der* Laphoornen, *namentlyk de* Oranjevlag, *zoo genoemt, om zyne schoone oranje, en witte banden, en die waarlyk over al de* Laphoorns *de vlag voert; en is, buiten die de Heer* Vincent *bezit, geene dan deze bekent. Hier by heb ik gestelt den* Lapschen geplekten Laphoorn, *toebehoorende den Heer* de Jong, *die dezelve uit Lapland heeft bekomen, en buiten deze, geene meer bekent is, aangewezen met N.* 3. *hy is geelachtig wit, met zwarte stippelen en vlakken. N.* 4. *is een andere soort, my uit West-Indien toegekomen, doch met weinig koleur. Die afgebeeldt is, by N.* 5. *word mede onder* de Laphoorns *gerekent; van deze zyn veele soorten, en men vind 'er nauwlyks twee, die malkander gelyken, waarom zy by de Liefhebbers* Kemphaantjes *worden geheeten. Op de voorgaande plaat* XXXVI. *is noch een klein* gebandt Laphoorntje, *by N.* 6. *verbeeldt; en by N.* 7. *een diergelyke, doch aanmerkelyk, om zyn gedraaide spil of toppunt, waarom ik 't zelve waardeere.*

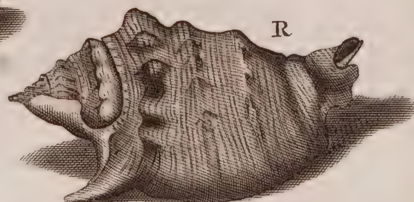
XXIII. HOOFT-

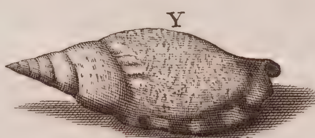

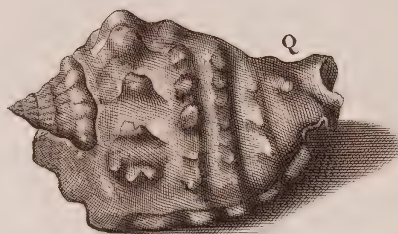

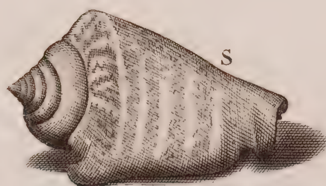

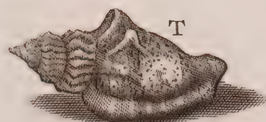

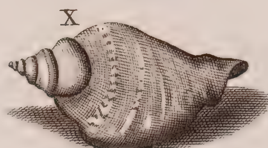

Deur F.

XXIII. HOOFTDEEL.

Porcellana major : Bia belalo.

HEt tiende Hoofdgeslacht behelst de *Porcellanæ*, een byzonder slach van Hoorentjes, in fatzoen van alle de voorgaande veel verschillende, want deze hebben gansch geenen *Turbo*, of uitsteekend hoofd; zy zyn rond gebult van rugge, aan den buik platachtig, waar langs een scheur of smalle mond loopt, langer dan de geheele Hoorn, wiens lippen ter wederzyden innewaarts loopen, doch zoodaanig; dat d' eene aan den rechterhand geenzins innewaarts gerolt of gewonden is, maar gekartelt of met stompe tanden gezaagt; d' andere zyde hier tegen over, is aan den mond mede wat gekartelt, vol ribben of voorens, en loopt voorts innewaarts, met veele draaijingen t' zaamen gerolt; de beide einden van dezen scheur zyn schier even eens; doch aan 't bovenste ziet men eenige voetstappen van de draaijingen, en daar aan op zommige eenen kleinen spits of *turbo:* Voorts zyn alle deze soorten van natuur glad, en blinkende als een spiegel, zoo dra ze uit zee komen: Haaren gemeenen naam is in 't Latyn *Concha venerea*; by *Ennius*, *Matriculus*; by *Plinius Lib. 9. Cap.* 25. is ze qualyk uit de *Mutiano-Murex* te scheiden, daar nochtans aan alle deze soorten niets scherps of steekeligs is, 't welk op eenen *Murex* past. Hedendaags noemt men ze *Porcellanæ*, uit navolginge van de Grieken, die ze *Charinæ* noemen: *Apud utrosque nomen acceperunt à similitudine pudendi muliebris, quod Græci Chæron, Latini porcum & porculum vocant, cujus aliquam similitudinem refert hujus* Conchæ *rima*; zommige Duitschen noemen ze uit gelyke reden Klipkoussen; doch met eenen fatzoenlyken naam mag men ze wel *Porcellanæ* noemen; Mal. *Bia* of *Sipo bilalo*, dat is, Likhoorntjes, om dat men daar mede linnen, papier, en diergelyke kan likken, dat is, glad maaken; Amb. op Leitimor, *Huri*; op Hitoe, *Hulilu.* Zy bestaan in de volgende soorten:

De Porcellanæ beschreven. *Hier van zyn veele soorten.* *Plinius tegengesproken.* *Waarom die Porcellanæ genoemt worden.* *Worden Klipkoussen genaamt. Ook wel Likhoorns.*

I. *Porcellana guttata*, Neerd. Klipkoussen, Mal. eigentlyk *Bia bilalo* en *Krang krontsjong*. Dit is, de grootste en schoonste van dit geslacht, omtrent een kleine vuist groot, zeer rond, en glad van rugge, en dezelve dik gespikkelt met zwarte droppels, daar andere kleindere bruine en geele onderloopen; en langs den rugge gaat een goudgeele streep, doch niet aan allen; en hoe eenpariger de zwarte droppels zyn, hoe raarder men ze houd; straks uit zee komende blinken ze als een spiegel; de buik is niet zeer plat, maar effen, zoo dat ze daar op leggen konnen, zeer wit en blinkende; van het Dier ziet men niets dan eenen dunnen lap, schier op dezelve manier gespikkelt als de schaal, te weeten, met zwarte, bruine, en geelachtige droppels, daar witte korreltjes op zitten, en beneden steekt het een korte tong uit, en daar aan twee korte hoorntjes met de oogen: 't Geene men voor 't Wyfje hier van houd, is dun en ligt van schaal, gewint schier zyn volkomen grootte, eer het d' eene lip omrolt, dewelke scherp en dun is als parkement; de schaal is schoon geschildert met zwart, blauw, en geel; en hoe meer blauw hier onder loopt, hoe raarder zy zyn: Men vind ze op zoodaanige stranden, die een wit zand hebben, met groote klippen, die daar in bloot leggen; zy houden zich meest onder 't zand verborgen, want al wat boven 't zand uitsteekt, word ruig en doodsch, maar by nieuwe en volle Maan, komen ze by nacht uit het zand, en hangen aan de klippen: Men heeft veel moeite om 'er het Dier uit te krygen, dat de schaal haaren schoonen glans behoud; want als men ze vergraaft, of onder den Hemel laat leggen, zoo gewinnen ze eenen doodbleeken koleur, die onder de buitenste gladde schaal doorblinkt, zoo dat het schynt, dat dit Dier allenkskens stervende, zynen schaal van haaren glans berooft; dierhalven is 't de zekerste weg, dat men de versche niet meer dan in heet water steeke, dat ze even daar in konnen sterven, het vleesch met haa-

De 1ste soort, is verbeeld op de plaat XXXVIII. by letter A. *Haar gedaante. Omstandig beschreven.* *Van deze een 2de soort, die men voor het Wyfje houd.* *Waar zy zich onthouden.*

En hoe men die moet zuiveren. *Opmerking omtrent het schoon maaken.* ken zoo veel uithaalende, als men kan, en het overige met den ſchaal aan eenen ſchaduwachtigen plaats leggende, daar ze noch regen, noch zon bereiken, en zoo laat men ze van de Mieren uiteeten: Men moet ze in geen verſch water leggen, zoo lang 'er iets van 't vleeſch in is, want een nacht daar in blyvende, zullen ze verbleeken, ook moet het doode bloet van d' eene d' anderen niet raaken, waar door ze mede bederven; om het tweede of derde jaar moet men hun te drinken geeven, dat is, eenen halven dach in zout water leggen, met verſch water uitſpoelen, en dan weder in de Zonne droogen; uit den ſchaal maakt men tabaksdoozen en lepels, maar by deze Inlanders zyn ze in geen gebruik, behalven dat zommige arme Luiden, door den honger geprangt, die op koolen braaden, en eeten; 't welk hen zomtyds zoo qualyk bekomt, dat zommige het met den dood moeten bezuuren, en zommige worden ter nauwer nood noch geredt: Deze gedenken niet aan den gemeenen Grondſpreuk, by d' Inlanders vaſt geſtelt, dat onder de Zeehoorntjes al 't geene glad en blinkende is, of 't geene niet dan roode ſpikkels heeft, tot de koſt niet deugt: Daarentegen, dat de ruige en ſteekelige altyd beter zyn. Wanneer nu iemant onvoorzichtig hier van mogte gegeeten hebben, zal men hem terſtond rykelyk ſuikerwater, of eenigen dikken ſyroop ingeeven, om het worgen te beletten, dat de keel niet toetrekt; en daar na tot tegenbaat het zwarte *Calbakaar* (in 't XII[de] Boek van onzen *Herbarius* beſchreven) met water gewreeven, ingeeven, 't welk die ſchadelyke koſt door braaken uitwerpt; dit moet veerdig toegaan, om het geneesmiddel in de maag te brengen, eer de keel toetrekt, in welk een geval het niet helpen kan; gelyk in 't jaar 1664. aan een Vrouw op de *pas Baguala* bezogt is, die door t' nuttigen van dit Dier is geſtorven, dewyl 't *Calbakaar* te laat aanquam, en de keel al toe was.

Welke ſoorten tot ſpyze bequaam zyn. *Raad tegen die ſchaadelyk zyn.* *Voorval 't geen doodelyk was.*

De 2de ſoort, afgebeeldt op dezelve plaat by letter B. II. *Porcellana montoſa*, is wat kleinder dan de voorige, en doodſcher van glans, bleekwit van ſchaal, daar op veele hoeken en heuvels met roſſe ſtreepen ſtaan, als of men van verre een rond geheuvelt gebergte zag, gelyk men het Eiland *Aſcenſion* ſchildert: By de onze word het de *Caap* genaamt, beduidende de *Caap de bon Eſperance*; maar is zeer zelden te vinden, en in Amboina genoegzaam onbekent.

De 3de ſoort, verbeeldt by letter C. III. *Concha teſtudinaria*, Karet, is langwerpiger dan de voorgaande *Caap*; op den rugge ſchoon geplekt, gelyk men aan Schildpadshoorn, of karet ziet, en voorts ſpiegelglad; eertyds qualyk genaamt *Caap falſo*, doch nu hiet ze *Karet*, en word onder de raarſte gerekent.

De 4de ſoort, by letter D. IV. *Argus*, dit is een langwerpige *Porcellana*, bruinverwig van ſchaal, doorgaans aardig geſchildert, met witte oogen, elk oog is uit 2 of 3 kringen gemaakt, gelyk men den reus *Argus* ſchildert: Zy worden ook zeer zelden gevonden, om dat ze zich wat diep in zee ophouden, en zomtyds in de bobbers kruipen, of door een aardbeeving opgeworpen worden, gelyk in 't jaar 1674. by den hoek *Ciel*, op klein *Keram*, gebeurt is; doch de meeſte daar onder zyn doof van koleur, en de blinkende heel raar.

Zyn heel zeldzaam.

De 5de ſoort, by letter E. V. Slangekoppen, groote; deze zyn plat van buik, en hebben rondom eenen ſmallen kant aan den buik, een vinger breed; boven de kanten zyn ze rondom zwart of donkerbruin, blinkende als een ſpiegel; de rug is met taneite plekjes geſpikkelt.

De 6de ſoort, by letter F. VI. Slangekoppen, kleine; zyn van het zelve fatzoen en verwe, doch kleinder, niet boven een lid van een vinger lang, mede zeer glad en blinkende: Zy zyn gemeen op ſteenige ſtranden, gelyk die van *Laricque* en *Nuſſatello* zyn. Men vind hier van een raar ſlach, op den rugge blauwachtig, met eenen geelen ader, 't welk men blauwe Slangekoppen noemt.

Een andere ſoort, by letter G.

De 7de ſoort, by letter H. VII. Witte Jamboezen, zyn van grootte en gedaante de voorgaande gelyk, doch ganſch wit; gelyk zeker ſlach van witte wilde Water-Jamboezen; de rug heeft overdwars eenen uitſteekenden kant, en by de twee einden ziet men een bleekwit korreltje, in een kring ſtaande, als een ingevatte paerl, en daar by een lichtrood plekje, 't welk met ter tyd verbleekt; het Dier is mede wit, en dun doorſchynend, met zwarte ſtipjes, en word weinig gevonden.

VIII. *Tal-*

VIII. *Talpa*, een Mol, deze is langwerpig, rond als of het een rolle was, zwart of donkerbruin aan den buik, en aan de zyden; de rug heeft twee bleeke, en tusschen beiden eenen rossen band: Zy worden by de Inlanders veel gebruikt tot het gladmaaken van de Pissangbladeren, daar ze de tabaksrolletjes van maaken, en hebben de koleur en gedaante van een Mol. *De 8ste soort, by letter* I.

IX. *Carneola*, Maleitsch *Bia daging*, is mede langwerpig als de voorgaande, doch aan de einden ronder, daar de voorige een kuiltje hebben; eenparig lichtrood, of vleeschverwig. *De 9de soort, by letter* K.

X. *Porcellana salita*, Zoutkorreltjes, deze zyn korte, ronde *Porcellanæ*, omtrent 2 duimen lang, op den rug grauwbruin, met witte droppels, die eenigzins uitsteeken, als of 'er korrels zout op gestrooit waaren; op den buik zyn ze roodachtig, doch besterven meest bleekgeel; het Wyfje hier van is dun van schaal, met weinige en geenzins uitsteekende korrels. Zy zyn gemeen op alle stranden, en daarom veracht. *De 10de soort, by letter* L.

XI. *Porcellana Litterata sive Arabica*, Letterhoorntjes, of Arabische Hoorntjes, zommige houden ze voor de Muzykhoorntjes: Zy zyn plat van buik, met eenen dikken kant rondom, die wat uitsteekt; op den buik zwartachtig, en aan de zyden met zwarte droppels; de rug is getekent met taneite of rosse streepjes, en stippeltjes, 't Arabische schrift zeer wel gelykende; doch andere maaken 'er een *tabulatuur* met Muzyknoten van; men kan 'er ook eenige van onze Letteren uit beschouwen. Een tweede slach hier van is ligt van schaal en koleur, in plaats van schrift, heeft het veele verwarde streepen, als of het Landschappen waaren; zie de kluchtige figuur van een Muzicaalhoorn by *Rochefort Hist. Antill. Lib.* 1. *Cap.* 19. *Art.* 9. *De 11de soort, by letter* M. *Waar van een 2de soort.*

XII. *Porcellana lentiginosa*, Kakkerlakjes, zyn ruim een lid van een vinger lang, en hoog gebult; op den rug vol rosse, zwarte en hooggeele spikkeltjes, waar tusschen lichtblauw loopt: Men zoude meenen, dat het de Jongen waaren van d' eerste soorte, doch deze worden niet grooter, en hebben tot een byzonder teken aan den buik eenige uitsteekende ribben, van 't eene einde tot het ander: De Wyfjes zyn ligter van schaal, zonder ribben aan den buik, eenparig met ros gespikkelt, en zoo ligt, dat men ze van haar plaats wechblaazen kan. *De 12de soort, by letter* N. *Een andere soort, die men voor 't Wyfje houd.*

NB. Als wy in 't verhaal dezer Hoorntjes van Mannetje en Wyfje schryven, moet men niet meenen, dat onder dezelve in der daat zulk een onderscheid van geslacht zy, maar om dat, naar de gemeene gewoonte, voor 't Wyfje genomen word, het geene t' ligste, en 't gladste is. *Aanmerking.*

XIII. *Variolæ*, Mazelen, zyn weder wat langwerpig, en van tweederlei slach: Het eerste en grootste heeft aan de zyden groote zwarte droppels, gelyk zeeker slach van kinderpokjes, die de Maleijers, *Lute lute bessi*, dat is, Yserpokjes noemen: Het ander slach is wat kleinder, en heeft aan de zyden purpere droppels, gelyk de mazelen (*morbilli:*) beide zyn ze op den rugge verwart gespikkelt, met ros en taneit; doch de laatste zyn de mooiste. *De 13de soort, by letter* O, *en* P.

XIV. *Ovum*, Maleitsch *Bia* of *Sipot Saloacco*, deze zyn van gedaante als een Eendei, of wat langwerpiger; de tip van den mond is langer dan het geheele Hoorn, en gekartelt; de geheele schaal is spierwit, spiegelglad en blinkende, behalven de dikke lip, die aan zommigen geelachtig of vuilwit is; van binnen is de schaal violet, en het Dier van buiten pikzwart, gelyk het ook in een zwarten inkt versmelt. Deze witte Eijers zyn in groote achting by de Alphooreezen, of wilde Bergwoonders van *Keram*, op wiens stranden zy ook meest vallen; want niemant onder hun mag deze Hoorntjes aan den hals, of in de tuit van 't haair draagen, dan hunne Voorvechters, en die eenige hoofden van den vyand gehaalt hebben: Als men ze in stukken slaat, en met slypen op een steen daar uit ronde, langwerpige, of van andere gedaanten stukjes formeert, worden dezelve gebruikt, om de lange schilden *Saloacco* genaamt daar mede in te leggen, 't welk hun eenen grooten fraaijigheit geeft, om dat deze stukjes schynen, als of ze wit verglaast waaren, en fraai uitsteeken op die zwarte schilden, die met rood en geel gezoomt *De 14de soort, afgebeeldt by letter* Q. *Haare Eijers worden tot spys, en haar Hoorn heel waardig gehouden. En tot sieraad der schilden gebruikt.*

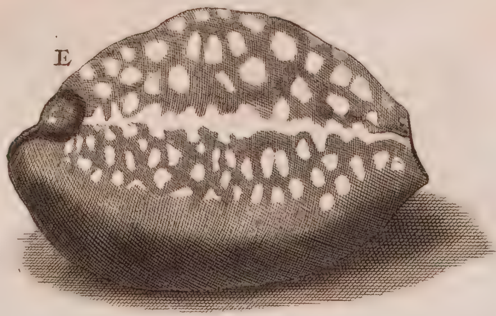
Van deze noch een 2de soort. zoomt zyn, en hier van hebben ze hunnen naam. Men vind 'er een slach, dun van schaal, hebbende de lip enkeld, scherp, en niet omgekrult, dewelke men voor de *Als mede een 3de.* Wyfjes houd, gelyk boven in d' eerste Soort gezegt is. Een derde slach blyft klein, een weinig knobbelig of korrelig, en dik van schaal.

Hebben haar naam na 't Chineesch Porsellein; of wel het Porsellein na dezen Hoorn. Van deze Hoorntjes nu, heeft dat kostelyk Chineesche aardewerk, Porsellein, zynen naam; of, om dat men eertyds gelooft heeft, dat het uit derzelven stof gemaakt wierd; of, 't welk gelooflyker is, om dat de Porselleine vaten in wittigheit en gladdigheit overeenkomen met deze Hoorntjes: Maar of nu ons hedendaagsch Porsellein vaatwerk, met het geen de Ouden *Vasa Myrrhina* noemden overeenkomt, word by de Geleerden onderzogt; immers de geleerde *Julius Scaliger Exercit. 92.* houd het *Waar van verscheide gevoelens aangehaalt worden.* wel daar voor, dat de Porselleine vaten hunne naamen bekomen hebben van de *Concha porcellana*; en *P. Bellonius* in zyne *Observ. Lib. 2. Cap. 71.* noemt wel de Porselleine vaten, naar 't gemeen gebruik, *Murrhina*, doch trekt in twyfel, of het de oprechte *Murrhina* der Ouden zy, beweerende met beter redenen, dat de oprechte *Murrhina* gemaakt wierden van d' Edele steenen *Sardonyx*, *Onyx*, *Jaspis*, en diergelyke: waar mede overeenstemmen *Georg. Agric. de Re Fossil. Lib. 6.* en *Boëtius de Boot*, in zyn *Gemmarium Lib. 2. Cap. 85.* doch de rechte historie van 't Porsellein, zie in 't volgende Boek.

Hoe men dezelve moet vangen. Om deze Hoorntjes te vangen, neem een stuk van 't *Caju sonti*, of *Perlarius primus*, leg het in zeewater, daar het niet boven 4 voeten diep is, en laat het aldaar rotten, zoo zullen deze Hoorntjes zich daar omtrent vergaderen: De gepulverizeerde schaal word ook onder de papjes gemengt, die men op het lyf smeert der geener, die *Doch zyn onnut tot spyze.* gezwollen en waterzuchtig zyn; het Dier zelf deugt niet om te eeten, vermids het worgt, en dikwyls den dood aanbrengt. By *Phil. Bonannus Part. 3. Fig. 252.* word het *Ovum marinum* genaamt.

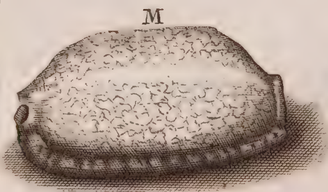
De Porcellanæ majores, *worden alle by ons* Klipkousſen, *en by de Varensgasten noch slimmer genaamt; doch men zou die 't best*, Kliphoorns, *moogen noemen, 't welk ik altoos doe. Van deze zyn veele soorten, waar van eenige maar byzondere naamen hebben: het zyn maar gemeene Hoorns, om dat zy 'er overvloedig zyn, uitgenoomen eenige weinige, die aangewezen zullen worden. De eerste soort, is verbeeldt op de plaat* XXXVIII. *by letter* A, *deze is heel gemeen; doch daar is een 2de soort, dewelke ligter van stof, en dunner van schaal is, ook veel zeldzaamer als de voorgaande. De 2de soort, afgetekent by letter* B, *is ook ongemeen. Doch de 3de soort, by letter* C, *heeft veel meerder waarde: hy word genaamt de* Schildpadhoorn, *om zyn bruine vlakken, die gloejend en doorschynend zyn; onder deze soorten munt hy uit, en wel voornamelyk die, dewelke bewaart word in 't kabinet van den Heer Secret.* Blaauw. *De 4de soort, verbeeldt by letter* D, *word by ons de* dubbelde Argus *genoemt, om zyne plekken, die ieder met een rond ringetje zyn omtrokken: 't is een soort, daar men eertyds veel voor besteedde, en is noch heel zeldzaam, waarom hy ook noch in waarde is. De 5de soort, by letter* E, *is 'er te overvloedig, om hem waardig te houden. De 6de soort, by letter* F, *is als de voorgaande, en by den Schryver* Slangekop *genaamt: van deze is nog een 2de soort, aangewezen met letter* G. *De 7de soort, by letter* H, witte Jamboezen, *doch by ons* Hoogruggen *genaamt. De 8ste soort, by letter* I, *worden hier, als ook by den Schryver*, Mollen *genaamt. De 9de soort, by letter* K, *is heel gemeen. De 10de soort, by letter* L, Zoutkorreltjes. *De 11de soort, by letter* M, Arabische letters. *De 12de soort, by letter* N, Kakkerlak. *De 13de soort, by letter* O, roode Mazelen; *waar van noch een 2de soort, by letter* P, *verbeeldt is. De 14de soort, is afgebeeldt by letter* Q, *en word by ons* de witte Porselleinhoorn *genaamt; van deze is noch een 2de soort, veel dunner en ligter van stof, inwendig zoo wit als van buiten; doch zyn heel ongemeen.*

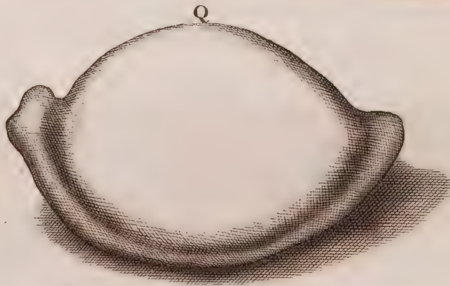
XXIV. HOOFT-

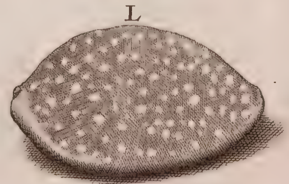

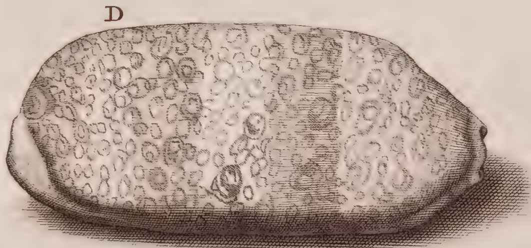

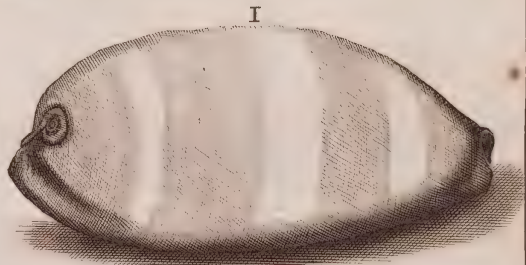

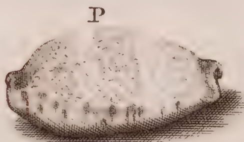

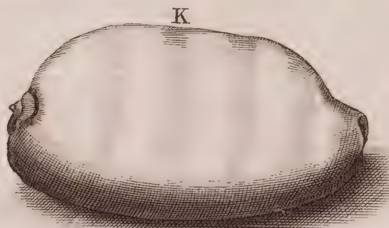

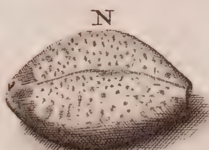

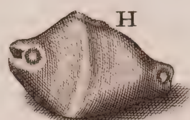

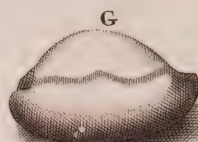

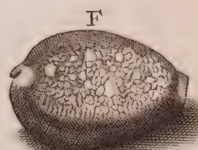

Deur F.

XXIV. HOOFTDEEL.

Porcellanæ minores : Bia Tsjonka.

De kleine *Porcellanæ* maken het elfde Hoofdgeslacht, en bestaan in veelderhande soorten, zelfs in fatzoen van malkander verschillende, doch dewyl ze het gemeen teken van de *Porcellanæ* hebben; zullen wy ze door malkander in dit elfde geslacht begrypen. Zy worden in 't algemeen genaamt, by de Maleijers *Condaga*, en *Bia tsjonka*, om dat men ze veel gebruikt tot zeker spel *Tsjonka* genaamt, waar in men veele kleine dingen telt in zekere kuiltjes, die in een dikke plank uitgeholt staan: De voornaamste daar onder zyn, die wy *Thoracia*, dat is, Borststukjes noemen, om dat ze zeer wel gelyken naar een borststuk van een wapen: in 't gemeen worden ze *Cauri* of *Caudi* genaamt, en bestaan in de volgende vier soorten. *De kleine* Porcellanæ *beschreven; waar van veele soorten zyn.*

I. *Thoracium oculatum*, Witoogjes, zyn omtrent een lid van een vinger lang, met eenen breeden en gekartelden kant, daar aan men een breede zwartachtige plek als een brandmerk ziet; de rug is vaalgrauw, met veele witte ronde oogjes; de mond is zeer gekartelt, en van binnen lichtrood: Zommige zyn breed als een borststuk, 't geen de mooiste zyn: Zommige zyn langwerpig, hebben geen uitsteekenden kant, en ydele oogjes. Men noemt ze ook Brandvlekjes. *De 1ste soort, is verbeeldt op de plaat* XXXIX. *by letter* A.

II. *Thoracium stellatum*, Sterretjes, zyn wat kleinder dan de voorgaande; aan den buik en de zyden lichtbruin, of ros, met wat paars aan de einden; de rug is bleekwit met rosse of bruine sterretjes versiert, gelyk de steen *Astroites*. *De 2de soort, by letter* B.

III. *Thoracium vulgare*, *sive Cauricium*, gemeene geele *Cauris*: deze hebben de eigentlyke gedaante van een borststuk, aardig met kleine bulten versiert, zeer glad en bleekgeel, zomtyds met eenen hooggeelen kring op den rug, aan den buik wit, en by den mond gekartelt, in 't gemeen zoo groot als een nagel van een vinger, of duim; doch hoe kleinder hoe fraaijer de bultjes staan: Deze zyn nu dat vermaarde geld, 't welk men met scheepen vol van de Maldivische Eilanden afhaalt, en naar *Bengale* en *Siam* brengt, om aldaar voor klein geld te dienen; doch daar loopen noch andere soorten van kleine *Porcellanæ* onder, die men alle *Condagæ* noemt. *De 3de soort, by letter* C. *Zyn by d' Inwooners van* Bengale *en* Siam *gangbaar geld.*

Wadaat by d' Arabiers, zyn kleine witte Hoorntjes, uit het geslacht van *Concha Venerea*, dewelke men in die landen gebruikt, om de halzen der honden, en diergelyke, daar mede te versieren; en die ik niet anders oordeele te zyn, dan *Cauris*. *Worden ook tot sieraad gebruikt.*

Van *Caudi*, of *Cauri* schryft *Franciscus Pyrard* in zyn tweede hoofdstuk aldus: daar is noch een andere rykdom in de *Maldivis*, 't welk kleine Hoorntjes zyn, dik als een pink, geheel wit, zommige glad en blinkende, die men vischt tweemaal s' maands, drie daagen na de nieuwe, en drie daagen na de volle Maan, op andere tyden worden die niet gevonden; 't zyn Vrouwluiden, die ze gaan zoeken aan den zeestrand, waarom zy zomtyds tot aan haar middellyf toe in 't water gaan: Deze Hoorntjes worden in zulken menigte weggevoert naar alle gewesten van Indiën, dat ik zomtyds gezien heb 30 en 40 scheepen vol met dezelve bevragt. By die van *Bengale* zyn ze in zulk een waarde, dat ze daar voor gemeen geld gangbaar zyn, hoewel die Natien, Goud, Zilver en andere Metallen genoeg hebben; en dat, 't geen te verwonderen is, de Koningen en groote Heeren aldaar heele pakhuizen laten bouwen, om ze te bergen, en ze voor een deel van hunnen schat houden. De Kooplieden haalen ze alleen om naar *Bengale* te voeren, dewyl ze elders niet gevonden worden. In *Cambaja*, en andere plaatzen van Indiën, beslaan ze de schoonste in zilver en goud, en houden ze voor een groote Rariteit, ja als of het Edelgesteenten waaren. Franciscus Pyrards *aanmerking.* *Hoe die gevangen worden, en vervoert.* *En grootelyks in waarde gehouden.*

IV. *Thoracium quartum*, slechte *Cauris*, zyn kleinder dan de voorgaande, zonder bulten, *De 4de soort, by letter* D.

bulten, en effen van kanten; op den rugge blauwachtig of lootverwig, met een hoog-geelen kring omgeeven, als of men eenen ingevatten Turkois zag, doch de blauwe koleur verbleekt metter tyd, en word bleekgrauw: Deze zyn in *Amboina* gemeen; maar de rechte *Cauris* niet: Den blauwruggigen *Cauris* van de vierde foorte leggen de Chineezen een nacht in Lemoenfop, tot dat ze fmelten, dit drinken ze tegens het pynlyk en kalkachtig wateren, miffchien gelyk wy met Kreefts-oogen doen.

Worden voor geneesmiddel gebruikt.

De 5de foort.

V. *Cafuaris* Eijers, deze zyn langwerpig, met ronde en effene kanten, in 't gemeen een lid van een vinger lang, met doodfchgroen, bruin, en ros gefpikkelt, gelyk de eijers van den vogel *Cafuaris*; zomtyds eenpaarig; zomtyds met eenen breeden brandvlek op den rugge.

De 6de foort, by letter E.

VI. *Dracæna*, Draakenhooftjes, zyn bleekgrauw of vaal van fchaal, overdwars met twee ronde ruggen, en tuffchen beiden met eenen grooten brandvlek; die zomtyds een Eiland; zomtyds een vliegenden draak gelykt: Deze zyn zelden te vinden.

De 7de foort, by letter F.

VII. Blauwruggen, zyn langwerpig, met eenen witten uitfteekenden kant of lyft, aan d' eene zyde op den rug verfcheide verwig, met taneite en zwartachtige ftreepjes, die eenige Landfchapjes verbeelden; zomtyds hebben ze 4 zwarte oogjes aan beide einden, dewelke raar zyn; zomtyds is 't buitenfte velletje door 't zand afgefchuurt, en dan zyn ze doorgaans paars op den rug: Men noemd ze ook Lyftjes.

De 8fte foort, by letter G.

VIII. *Jsabella*, deze zyn mede langwerpig rond, als een rol, zonder kant aan de zyden; de beide einden zyn Oranjegeel, en ftomp; de rug is vaal met weinige zwarte ftreepen: Men vind 'er ook heel witte.

De 9de foort, by letter H.

IX. Kleine *Argus*, is vaal op den rugge, doch dicht bezet met groote witte oogen, die met fmalle randen aan malkander hangen: Deze zyn weinig te vinden.

De 10de foort, by letter I.

X. *Nuffatellana granulata*, Ryskorrels, zyn niet boven een nagel van een vinger lang, en rond gebult, over al bezet met uitfteekende korreltjes, die langs den rugge met een vooren onderfcheiden worden, op den buik geribt: De mooifte zyn fpierwit, of zomtyds loopt 'er een licht purper op den grond: De flechtere trekken naar den grauwen of bleeken koleur, en hebben fynder korrels: Een derde flach, is zoo groot als een lid van een vinger, ydel van korrels, op den grond ftaalblauw; zommige zyn uit den rooden grauw, en zoo blinkende, dat ze fchynen geëmalieert te zyn. Dit goedje valt nergens zoo overvloedig, als op het Noordelykfte van de drie Gebroeders, of *Nuffatello*, zynde drie kleine, doch hooge Eilandjes voor den Wefthoek van groot *Amboina*, alwaar zoo wel deze, als de drie voorgaande, en navolgende foorten overvloedig vallen, daar een fyne witte zandftrand is: Men vind 'er ook, hoewel weinige, op de kuft van *Hitoe*, maar die zyn nooit zoo wit, als die van *Nuffatello*.

Een andere foort. *Een derde.* *En waar die gevonden worden.*

De 11de foort, by letter K, *en* L.

XI. *Globuli*, Knopjes, deze zyn kleinder, ronder en hooger gebult dan de voorgaande, aan beide einden met een uitfteekend hoekje, en als het zelve afgefleeten is, gelyken ze wel kleine Wambais knoopen: Het eene flach is met korreltjes bezet; zommige bleekgeel; zommige wit: Een ander flach is wat kleinder, ganfch glad, behalven dat het op den rugge eenen fynen vooren heeft; mede zomtyds geelachtig; zomtyds wit.

Waar van meerder foorten zyn.

De 12de foort, by letter M.

XII. *Afelli*, Efeltjes, zyn wit, maar hebben dwars over den rugge drie breede zwarte ftreepen, als of 'er drie zakken over een Ezel gelegt waaren, of beter, als of 'er twee witte zakken op eenen zwarten Ezel lagen.

De 13de foort, by letter N.

XIII. Paereltjes, zyn van gedaante als de *Bia Saloacco*, *Num.* 13, in 't voorgaande Hooftdeel, befchreven; doch niet grooter dan een vinger breed, blyven ook zoo klein, en zyn geheel wit, dat men ze voor paereltjes aan de ooren zoude konnen draagen.

De 14de foort, by letter O.

XIV. *Urfulæ*, Beertjes, is een klein goedje, meeft wit, en hebben op den rugge eenen grooten vaalen plek, waar uit men een Beer of diergelyk een beeft kan afzien.

De 15de foort, by letter P.

XV. *Pediculus*, de Luis, dit is 't alderkleinfte Hoorentje fchier van alle geflachten,

ten, in 't gemeen niet veel grooter dan een dikke vette luis; zommige als weegluizen: Zy zyn ganſch wit, en overdwars geribt en gevoorent, als of men de ribben van een luis zag; doch alle de ribben eindigen in eenen vooren, die langs den rug gaat. Men vind 'er een groot ſlach van, als een middelbare hazelnoot, op dezelve manier geribt en gevoorent, doch zoo wit niet als de kleine. *Van deze noch een andere ſoort.*

De Porcellanæ minores, *zyn kleinder ſoorten als de voorgaande: De eerſte is verbeeldt op de plaat* XXXIX. *by letter* A, *en worden* Witoogjes *genaamt. De 2de ſoort, by letter* B, *zyn* Starretjes. *De 3de ſoort, by letter* C, *zyn* Cauris, *doch by de Hoogduitſchers* Slangehoofden, *die dezelve veel gebruiken tot ſieraad van hunne paardetugen. De 4de ſoort, by letter* D, blauwe Cauris. *Van de 5de ſoort, ontbreekt ons de afbeelding. De 6de ſoort, by letter* E, 't Draakenhooftje. *De 7de ſoort, by letter* F, *zyn* Blauwruggen *genaamt. De 8ſte ſoort, by letter* G, *zyn* Iſabelle. *De 9de ſoort, by letter* H, de kleine Argus. *De 10de ſoort, by letter* I, *is* de Ryskorrel. *De 11de ſoort, by* K, 't korrelige Knopje: *Hier van een 2de ſoort, by letter* L, *verbeeldt*, 't gladde Knopje. *De 12de ſoort, by letter* M, *waar van noch een andere ſoort, met Oranje vlakken. De 13de ſoort, by letter* N. *De 14de by letter* O. *De 15de by letter* P, *afgebeeldt; dus verre de Schryver, waar by wy noch voegen eenige, die ongemeen zyn. Die met letter* Q, *is een ſchoone gewolkte* Achate Kliphoorn. *Die verbeeldt is by letter* R, *word de* witgeplekte Achaat *genaamt. Die by letter* S, *is een heel ongemeenen, ons van Cartagena toegezonden, waarom wy hem de* Cartageenſche Kliphoorn *noemen: Deze zyn niet bekent, dan in de Kabinetten van den Heer Secret.* Blaauw, *en van den Heer* Feitemaas.

XXV. HOOFTDEEL.

Cylindri: Rollen.

Het twaalfde en laatſte geſlacht van de Eenſchaalige gedraaide Hoorns zyn de *Cylindri*, of Rollen, aldus genaamt van haaren langwerpigen figuur, als een t' zaamen gerolt papiertje, of linnen: Deze alle zyn dik van ſchaal, glad, blinkende, en met een kort tuitje voor uit; wegens haar Cylindervormig fatzoen komen ze met malkander zoo na overeen, dat men ze aan 't gevoelen niet wel onderſcheiden kan, beſtaande het verſchil meeſt in de ſchilderyen en verwen, als volgt: *De Cylindri beſchreven.* *Waar van mede veele ſoorten.*

I. *Cylinder porphyreticus*, is van buiten uit den donkergrauwen, en zwartachtig geſpikkelt, gelyk die ſoort van Marmer, die men Porphyrſteen noemt, hebbende dwars over de midden eenen zwarten band; van binnen zyn ze hoog geel. *De 1ſte ſoort, is verbeeldt op de plaat* XXXIX. *by* N. 1.

II. *Cylinder niger*, Satyne Rolletjes, deze zyn zwart als ſatyn, en ſpiegelglad, zonder vermenging van andere koleuren, als ze van de rechte zyn; want voor ſlechter houd men, die omtrent den kant naar kaſtanjebruin trekken; de kant is gezoomt met een of twee uitpuilende ribben; doch de rechtzwarte zyn gemeenlyk ongezoomt. Dit ſlach vind men ſchier nergens dan op *Honimoa*, in het bochtje van *Tjouw*, en worden voor de raarſte van dit geſlacht gehouden. *De 2de ſoort, by* N. 2. *Dewelke de raarſte zyn.*

III. *Cylinder tertius*, is ſtomp van tuit, van koleur meeſt olyfverwig, met kleine zwarte ſpikkels, die eenige Eilanden verbeelden: Andere hebben verſcheiden banden overdwars, gelyk men aan den Agaatſteen ziet: Zommige zyn van eenderlei koleur, te weeten lichtbruin, en Iſabelle. *De 3de ſoort, by* N. 3.

IV. *Cylinder quartus*, is noch ſtomper van tuit, en legt bykans in een kuiltje; de grond is mede olyfverwig, en de gladſte van allen, met zwarte plekken en ſtreepen, die in ordre ſtaan, en niet qualyk een ſleep of ſtatie van mannen verbeelden, die met lange mantels een lyk volgen, waarom ze in 't gemeen *Sepulturæ*, of Prinſe begraaffenis genoemt worden. *De 4de ſoort, by* N. 4.

V. *Cylinder quintus*, deze is wel groenachtig, met dooijergeele, en weinige paersblauwe plekken geſpikkelt; doch van de gemeenſte en ſlechſte. *De 5de ſoort.*

VI. *Cy-*

De 6de soort. VI. *Cylinder sextus*, Grauwe Monniken, deze zyn van buiten dicht gespikkelt met donkergrauw en zwartachtig, gelyk d' eerste soorte; en die ydele plekken hebben, zyn schiergrauw; haare tuiten steeken wat meer uit, en een soort daar van is in den mond violetverwig.

De 7de soort, by N. 5. VII. *Cylinder septimus*, Kamelotjes, deze zyn met zwartachtige wateren of baaren geschildert, gelyk kamelot.

De 8ste soort, by N. 6. VIII. *Cylinder octavus*, Blauwdroppen, verschillen wat van de gemeene gedaante, want zy hebben eenen merkelyken tuit, en eenen uitsteekenden rib, die scheef over den rug loopt, vuilwit of geelachtig, met weinige paarsche of blauwachtige droppels bezet: Een slach daar van blyft kleinder, stomp van tuit, en heeft zwarte droppels.

De 9de soort, by N. 7. IX. *Cylinder nonus*, zyn de groote Glimmetjes, spits van tuit, spiegelglad; zommige gestreept; zommige donkergroen en zwartachtig gespikkelt, die gemeen zyn: Men vind 'er ook geheel witte, doch zelden.

De 10de soort, by N. 8. X. *Cylinder decimus*, kleine Glimmetjes, deze worden niet boven een nagel van een vinger lang, gespikkelt als de voorige: Een slach daar van word zoo spits als een *Buccinum*: *Waar van noch een andere soort.* Een kleinder slach hier van is zoo raar, met streepen en plekjes gespikkelt, dat men ze voor den steen Jaspis zoude aanzien, inzonderheit als ze in een ring zoodaanig gevat worden, dat men niets dan den rugge daar van ziet; doch men moet ze met honderden by malkander hebben, om zoodaanige uit te zoeken.

De 11de soort. XI. *Cylinder*, Achaatjes, zyn mede niet veel langer dan een nagel, van tuit stomp, lichtrood of paarschachtig, met aderen als Achaat. Alle de voorgaande XI. soorten van de *Cylindri*, hebben een hardachtig wit vleesch, zonder eenig dekzel, onbequaam tot den kost naar den gemeenen regel: Al wat glad en blinkende is, dient tot de kost niet. *Waar deze gevonden worden.* Haar eigen Vaderland zyn de *Liassersche* Eilanden, inzonderheit *Honimoa*, het groote Rif van *Goeli goeli* aan tot *Kessing* aan *Kerams* Oosthoek; daar beneven de Amboinschen inham aan de Noordzyde.

De 12de soort. XII. *Cylinder lutarius*, Slykrolle, dit is een byzonder fatzoen, uit een *Buccinum* en een Rolle gemengt, 4 duimen lang, en ruim 2 vingeren breed, van koleur aardverwig, in den mond Oranje, met eenen dikken lip: *Zyn Riviershoorns.* Men vind ze in de Moerassige Zagoebosschen van *Keram*, of diergelyke Moerassige rivieren, en derhalven zyn ze niet onder de Zeehoorntjes te rekenen; *En goed tot spyze.* zy zyn goed om te eeten, worden daarom gezocht, en zyn zoet van vleesch en sop, gelyk de bovenstaande *Sipot aijer*: Dit slach kan men ook onder de *Volutæ* rekenen, en zy worden in 't gemeen genaamt Midasooren: *Waar van noch een andere soort is.* Men heeft 'er noch een kleinder slach van; doch beide hebben dat gebrek, dat haare spitzen wat afgebroken zyn. Deze zyn ook in 't voorgaande, XXI. Hooftdeel, XX. Soort, onder de *Volutæ* gerekent.

De Cylindri, Rollen; *waar van veele soorten zyn, zy worden by ons* Dadels *genaamt, om dat zy de steenen van dezen vrucht wel gelyken. De Schryver geeft ons van dezelve veelerhande, die alle op de plaat* XXXIX. *afgebeeldt zyn. Die by N. 1. is wel de grootste; alhoewel 'er van dit geslacht noch grooter zyn. Die by N. 2. word by ons* de zwarte Dadel *genaamt, om zynen schoonen zwarten koleur. N. 3. is een* bonte Achaat Dadel. *N. 4. noemt de Schryver*, Prinse begraaffenis. *Van de 5 en 6de soort ontbreekt ons d' afbeelding, en 't is door de veelheit van dit geslacht niet wel te gissen, welken soort de Schryver hier mede meent. De 7de soort, is verbeeldt by N. 5. De 8ste by N. 6. De 9de by N. 7. De 10de by N. 8. die wy alle laaten by de benamingen, die de Schryver hen heeft gegeeven, om dat wy 'er geene toe hebben. De 3 laatste soorten, die beschreven zyn, ontbreeken, gelyk van de voorige, d' afbeeldingen; doch wy voegen hier in de plaats eenen gansch ongemeenen, aangewezen met N. 9.*

XXVI. HOOFT-

J. d Later f.

XXVI. HOOFTDEEL.

Conchæ Univalviæ.

NA de twaalf geslachten, te weeten der Eenschaalige gedraaide Hoorntjes, volgt nu het geslacht van de Eenschaalige ongedraaide, verdeelt in twee geslachten. Het eerste, waar van wy in dit Hooftdeel spreeken, begrypt die geene, welke maar aan de eene zyde een schaal hebben, en met de andere zyde bloot tegens de klippen zitten; bestaande in de volgende soorten. *De Conchæ beschreven, van welke 2 soorten zyn.*

I. *Lopas* of *Lepas*, *sive patella*, een Lampje, of Schoteltje; Maleitsch *Bia sabla*; heeft een hooggebulte schaal, als een gezwel, of een platte Piramide aan de klippen zittende; buiten ruig, grauw, en zonder glans, van binnen vuil paarlemoerverwig: De grootste soort hier van is buiten meest effen, of met weinige donkere ribben; de mond heeft de grootte van een ryksdaler, doch langwerpig: De tweede soort is zoo klein als een bloedvin; zomtyds diep geribt, niet grooter dan een stuiver; zomtyds met uitsteekende hoeken, en wat plat, zoo dat ze een klein Schildpadje verbeeld: De derde soort is schier plat, en rond van omloop, buiten slecht gespikkelt met zwart, van binnen zilververwig. *De 1ste soort, is verbeeldt op de plaat XL. by letter A.* *Een andere soort, by de letters B, en C.* *Een 3de by letter D.*

Men noemt ze in 't gemeen *Patellæ*, dat is, Schoteltjes, in Portugaal *Lambroa*, dat is, Lampjes, zy zitten zeer vast aan de klippen, en moeten met scherpe beitels afgeslagen worden, niet zonder quetzing van den schaal: Men kan niet merken, dat ze haar plaats veranderen, want daar ze zitten, maaken ze eenen kaalen plek: Zy zyn alle goed tot de kost, inzonderheit die men aan de Zeeklippen in Portugaal vind, die ook doorgaans grooter zyn dan de Amboinsche: Men zet den omgekeerden schaal op koolen, braad ze in haar eigen sop, en men neemt het vleesch met een spits houtje daar uit: Men kan ze ook kooken alleen in water, als boontjes. De Rivier-*Lopas* word genaamt *Ahaân*, en is ter grootte als de nagel van een duim, in zyn vleesch met een dun en wit beentje voorzien, in gedaante als een pennemesje. Een ander slach is dunner en platter, en word genaamt *Bessi mattal*, heeft eenen dunnen schaal; zyn vleesch is eetbaar, en zonder het voornoemde beentje of pennemesje. *Haare benaminge, en waarom.* *Zyn goed tot spyze, en hoe die bereid word.*

II. *Auris marina*; Maleitsch, *Telinga maloli* en *Bia sacatsjo*; Amboinsch, *Hovileij*; deze heeft de gedaante van een langwerpig oor, te weeten, aan de eene zyde met een verheeven kant, die by den eenen hoek in een krul toeloopt; langs dien kant heeft de krul verscheide gaatjes, waar van de voorste doorgaan, doch de achterste niet; buiten is ze ruig, en zonder glans; van binnen schoon zilververwig, of paarlemoerachtig; zy heeft veel vleesch, 't welk bloot aan de klippen hangt, gelyk de *Patellæ*, doch zyn zoo goed niet om te eeten als deze; want de grootste en mooiste soort is ruim een vinger lang, van buiten effen met donkergroen en zwartachtig gespikkelt als een slang: De tweede en gemeenste is korter en breeder, van buiten met veele peukeltjes bezet, wit en kalkachtig: De derde is noch breeder, dun van schaal, van buiten effen, doch een weinig geribt: De vierde is zeer klein, schaars een lid van een vinger lang, van buiten effen en wat gespikkelt, zonder gaatjes; die men aan kleine steenen langs den strand vind zitten. *De 2de soort, is verbeeldt op dezelve plaat by letter E, van buiten, en F, dezelve van binnen.* *Een andere by letter G.* *De 3de by letter H.* *De 4de by letter I.*

III. *Balani*, Ekelen, Puisten; Maleitsch, *Gindi laut*, en opgaande Tulpen, hebben de gedaante van een opgeborsten gezwel, wassen veele by malkander, groot en klein, en zitten met klompen aan de scheepen, en aan zommige groote klippen, met een vlakken bodem daar tegens aangeplakt, zoo dat ze aan den bodem toe zyn; van daar loopen ze als een stompe Pyramide, met oneffene zyden, van buiten geribt of gevoorent, rood met grauw gemengt; boven hebben ze een opening, welken zommige by een opgaande Tulp vergelyken; de kanten van den mond zyn scherp, en als uitgebroken; *De 3de soort, is afgebeeldt op de plaat XLI. by letter A.* *Groeijen onder aan de scheepen.* *En worden Tul-*

pen genaamt, om haare gedaante. ken; in de opening ziet men een gestel van twee platte en gekartelde beentjes, een weinig gekromt als een Papegaaisbek, die als tanden tegens malkander sluiten, en met dunne velletjes aan 't vleesch vast zyn; maar ieder tand laat zich weder in tweën deelen: Als ze deze tanden openen, ziet men daar uitkyken een bosch van 12 korte en kromme pluimtjes; waar van de twee middelste de grootste, en ter weêr zyden allenkskens kleinder zyn; aan de binnen zyde haairig als de pooten van zommige krabben: deze gebruikt het Dier tot een middel om zyn voedzel uit zeewater te haalen, en dezelve weder intrekkende, sluit het zyne tanden t' zaamen; het binnenste vleesch rauw zynde, is gansch slymerig, zonder zandzak, of *Papaver*, om dat het schynt van enkel water te leeven; maar gekookt zynde word het wit en hardachtig, van eenen treflyken smaak, als het witte vleesch of het vet van de beste krabben, met een zuur en gepepert sausje: Dit is te verstaan van de groote Knoesten, die aan de scheepen en chalouppen groeijen; want die aan de klippen zitten, zyn zoo goed van smaak niet: Als men ze van 't hout afbeitelt, dat ze aan den bodem onbeschadigt blyven, en in zout water zet, ziet men, hoe ze den voornoemden snebbe buiten den mond verheffen, de baarden of pluimtjes uitsteeken, en aan de kanten van den schaal den aanhangenden slym, en 't mosch aflikken met de ruige korreltjes, die aan de baarden zyn, 't welk dan buiten twyffel haar voedzel is; maar zoo dra men ze beweegt, trekken ze haare baarden en snebben weder in: Merk hier weder aan de voorzichtige Natuur, die aan deze Knoesten van buiten dezen mosch en slym aanzet, waar van dit onbeweeglyk Dier leeven moet. De Chineezen houden het voor een kostelyk eeten gekookt zynde; men haalt het ook raauw uit, en zout het in als *Balatsan*, maar het moet ten minsten een half jaar staan: Het huisje van binnen heeft omtrent de midden rondom eenen uitsteekenden kant. Men vind ze met klompen van een vuist, en een hoofd groot aan de scheepen zitten; de grootste in de midden, en de kleine rondom. Men vind noch twee of drie kleinder slach, die van buiten niet geribt zyn, maar leelyk grauw, ruig en gegaat; de mond is in drie of vier styve spitzen geopent, daar in men zig wakker bezeeren kan, als men onvoorzichtig daar op trapt: Deze laatste vind men zoo wel aan de klippen, als aan de schildpadden. De Chineezen neemen de grootste klompen, zetten die voor hunne Huisgodekens, en stellen daar kaersjes in, als in een kandelaar: Noch ziet men diergelyke puistjes, die als overhangende wratjes op andere Hoorntjes zitten, boven toe en onder open, alwaar ze een scherp beentje hebben, waar mede zy den schaal, daar zy op zitten, doorbooren konnen, en een rond gaatje daar in maaken, als of het door konst gedrilt was. In 't Maleitsch worden ze genaamt, *Gindi batu*, of *Gindi laut*; om dat ze gelyken den tuit van een porselleine gietkan; Chineesch, *Tsjip.*

Zie dezelve plaat letter B.

De ingetrokken baard, die het Dier by letter C.

Groeijen ook aan de klippen.

Opmerking.

Worden by de Chineezen zeer bemint, en tot spys gebruikt.

Worden ook ingezouten en bewaart.

Van deze noch meerder soorten.

Worden tot kandelaars gebruikt by de Afgoden.

Reden haarer benaming.

De 4de soort, is afgebeeldt op de plaat XL. by letter K.

IV. *Verruca testudinaria*, Maleitsch *Kutu totruga*, dat is Schildpadsluis. Dit is ook een *Balanus*, die men nergens ziet dan aan de groote Schildpadden, niet verheven, maar plat, een lid van een duim lang, een halven dwars vinger hoog, en rondachtig, t' zaamen gezet van 6 beenderen van ongelyke grootte, die met naaden en groeven aan malkander hangen; witachtig en effen: van onderen zyn ze plat, daar ze tegens den schaal van den Schildpad zitten, en die helft van dien grond is de dikte der schaale, sponsachtig, en vol gaatjes; in de midden staan ze open, hebbende 't bloote vleesch tegens den Schildpad aanleggen: Boven zyn ze ook open, en hebben aldaar in den mond twee tanden tegen malkander gevoegt, gelyk de eerste *Balanus*, daar tusschen noch andere kleindere beentjes zyn, zich alle in 't vleesch beweegende: In de midden is een slymerig Dier; met het onderste sponsachtige deel houden ze zich vast aan de Schildpadden, en veranderen niet van plaats: Men vind ze niet aan alle, maar meest aan die zich ophouden op de Schildpads Eilanden *Lussapinjoe*, 25 mylen bezuiden Amboina gelegen: In de Amboinsche vind men de 2de soorte van 't eerste slach, te weeten, die grauwe of verhevene Wratten heeft.

Deze zitten op de Schildpadden.

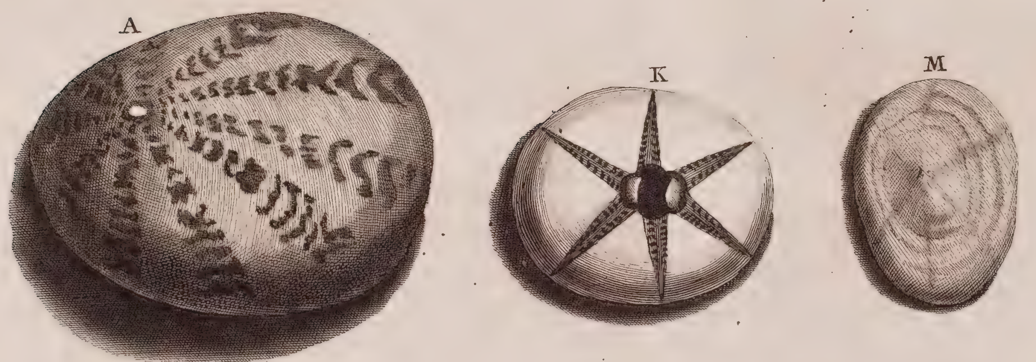
En waar die gevonden worden.

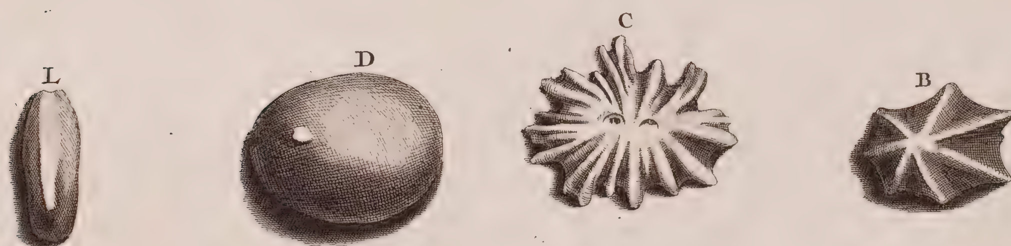
De 5de soort, is verbeeldt

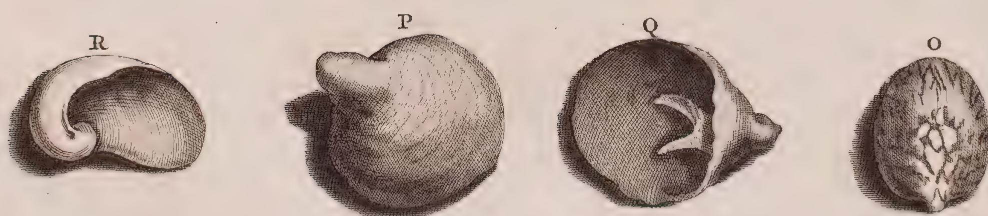
V. *Opercula callorum*, dit zyn Dekzeltjes van zekere stukken vleesch, die wy *Callus* noemen, zynde een slach van den *Limax marina*, die zich in zandige en slykige stran-

den

J. Lamsvelt: fec

den onder het zand houden, dit dekzel op den rugge als een nagel draagende, waar van ik driederlei slach aangemerkt heb: Het eerste slach is een langwerpig beentje, een lid van een vinger lang, gefatzoeneert als een langwerpig Amboinsch schildje, beneden wat hol, en boven gebult: Het ander is grooter en ronder, als een schoteltje, met scherpe kanten, vuilwit, en wat paarlemoerachtig: 't Derde is een wit beentje met een uitsteekend hoekje, en daar by een bochtje gefatzoeneert als een schonkje van een varken; de twee eerste leggen op den rugge van 't Dier, wat uitkykend; maar t' derde legt in 't vleesch, schier gansch verborgen, welk vleesch geil van reuk is, doch goed van smaak, als t' gekookt word. Het is moeilyk te vinden, dewyl het zoo diep in 't zand steekt: Men heeft het op 't strand voor 't kasteel *Victoria*.

op dezelve plaat met letter L.

De 2de by letter M.

De 3de by letter N.

VI. Nootedoppen, deze zoude men ten aanzien van de helft voor een schulp aanzien; want zy hebben aan den eenen hoek een kantje, als of het de wervel van een schulp was, 't welk echter zoo niet is; want zy kleeven met de opene zyde tegens de klippen; op den rugge zyn ze geschildert, als of het kleine hoenderveêren waaren.

De 6de soort, by letter O. *verbeeldt.*

VII. Orlamjes of Vischhuiven, zyn vuilwitte wratjes, met de tuit wat overhangende, gelyk de Orlamsche mitjes der Matroozen, of de huiven der Vischwyven; binnen hebben ze een rond beentje, gelyk een halve pyp; en met de opene zyde zitten ze vast tegens de klippen.

De 7de soort, by letter P, *van buiten, en by* Q, *van binnen te zien.*

VIII. Melknapjes, dit is een kleine vlakke *Patella*, glad, en van binnen melkwit.

De 8ste soort, by letter R.

De Schryver stapt hier af van het geslacht, by ons bekent onder den benaming van Hoorns, *en gaat over tot het andere, namentlyk der Eenschaaligen, by ons bekent onder den naam van* Klipkleevers, *om dat de visch altoos tegen de rotzen, of klippen aanzit, en buiten om met een* Schulp, *of* Schild *gedekt en bewaart is. Van deze zyn'er veele soorten, waar van eenige verbeeldt zyn op de plaat* XL. *Die by letter* A, *noemt zyn Ed. een* Lampje, *of* Schoteltje; *als mede die by de letters* B, C, *en* D, *zyn aangewezen. De 2de soort, by letter* E, Zeeooren *by den Schryver, word by ons de* lange Paarlemoerschulp *genaamt: By letter* E, *is de buitenste, en by* F, *de binnenste zyde vertoont. Die by* G, H, *en* I, *worden ook maar* Paarlemoerschulpen *geheeten. De 3de soort, is afgebeeldt op de plaat* XLI. *by letter* A, *die by ons* Pokken *worden genaamt; zy groeijen onder aan de scheepen, en zyn hen hinderlyk in't zeilen, ook wel aan rotzen, schulpen, steen, en hout; zy zyn veelderlei van gedaante en grootte, doch deze is wel de voornaamste. 't Geen by letter* C, *word aangewezen, is de Visch, die in dezelve zit met zynen uitgestrekten baard; en dat by letter* D, *is dezelve, doch in een geslooten. De 4de soort, is afgetekent op de plaat* XL. *by letter* K, *is een* Schildpadpok; *deze zyn heel zeldzaam. De 5de soort, is verbeeldt by letter* L, *van welke wy heele groote bezitten: Van deze is noch een 2de en een 3de soort, afgetekent by de letters* M, *en* N. *De 6de soort, is verbeeldt by letter* O. *De 7de by letter* P, *van buiten, en by* Q, *van binnen. Deze word by ons* Zotskap *genaamt: een Schulp of Hoorn voortyds zoo ongemeen, dat men plagt te zeggen, als men diergelyken niet bezat,* noch niet in den kap te zyn; *hy is noch waardig, als hy wat groot is. De 8ste soort, by letter* R, *noemt de Schryver een* Melknapje; *doch wy hebben hem altoos den* witten Oorschulp *genaamt: Zy zyn heel zeldzaam, en, voor zoo veel ik weet, maar drie bekent; van deze is noch een andere soort.*

XXVII. HOOFTDEEL.

Solen: Cappang.

Het tweede slach van de Eenschaalige Schulpen bestaat uit een lange pyp; die zommige recht; zommige krom, en aan de beide einden open zyn; doch zoodaanig: dat het eene eind altyd smal is, als een afgebroken spits, alwaar de schaal op 't dikste is, en van binnen ziet men de holligheit door een scheiding in tweën verdeelt, 't welk echter niet diep ingaat, en hier heeft het Dier hun begin, zynde als de wortel daar van: het ander eind is altyd grooter en dunner

De Solen *beschreven.*

Zyn lange pypen.

van schaal, dewyl het Dier aldaar zyn aangroeijen heeft; zoo dat de pyp hoe langer hoe wyder word; hier van heb ik drie soorten gevonden.

Waar van 3 soorten.

De 1ste soort, is verbeeldt op de plaat XLI. by letter D. is het onder-, en letter E. het boven-eind.

Haar langte en dikte.

I. *Solen arenarius*, Zandpyp, Maleitsch *Cappang bezaar*, in de Uliassers *Hatu Aätu*, Neerd. Koedarm; by zommige Tritonshoorn of Zeetrompet, doch verkeerdelyk, genaamt: Deze gelyken zeer wel groote Koedarmen aan 't achterste eind, 't welk wy de wortels noemen, zyn een vinger dik in den diameter, doch de schaal is aldaar op 't dikste, en binnen met een scheidsmuur, in tweën, of driën gedeelt, die niet boven een vinger lang ingaat, doch aan zommigen met een kalkachtige *substantie* meest toegegroeit is: Aan 't voorste eind zyn ze 2 en 3 vingers breed in den diameter, in 't gemeen 2 en 3 voeten lang, weinige recht, maar de meeste krom en bochtig; de schaal is ruim een strooohalm, zomtyds ook een schaft dik, van buiten wit, en overdwars met kringen getekent, ook hier en daar met scheuren, die niet doorgaan, zoo als het Beest zyn aangroeijing genomen heeft; omtrent den mond zyn ze altyd op 't witste en zuiverste, maar by den staert of wortel zyn ze vuil, zwartachtig en begroeit; binnen legt een slymerig Dier, 't welk door 't kooken wat hard word, en bequaam om te eeten, van smaak als de beste Mosselen; voor in den mond heeft het 2 beentjes als een Myter tegen malkander sluitende, niet aan den schaal, maar aan 't vleesch vast, 't welk zyne tanden zyn; waar mede het zich den wech bereid om zyn schaal voort te zetten: Dit groot slach *Cappang* vind men op weinige plaatzen, als op *Keram* in den bocht van *Amaheij*, en in den bocht van *Kaijeli*, op *Boero*, alwaar het omtrent de wortelen van de *Mangi mangi*-boomen groeit, in een grond die van kleine steenen, en zand gemaakt is; derhalven het in 't groeijen zich krommen en formeeren moet, zoo als de steenen en wortelen toelaaten, die het in 't groeijen ontmoeten, derhalven men zoo weinige rechte vind: Onze Amboineezen maaken hedendaags weinig werk daar van, ja zouden ze niet eens opzoeken, zoo wy 'er zomtyds niet eenige begeerden om tot Rariteiten te bewaaren; doch zy weeten te zeggen, dat ze eertyds van de Maleijers en Vreemdelingen zeer wierden gezocht, toen zy noch in deze gewesten mogten komen om te handelen, niet alleen om het Dier te eeten, 't welk zy zeer preezen, om de mannelyke krachten te versterken, maar ook om de schaal of pype met zich te voeren, dien zy tot eenige geneesmiddelen gebruikten; doch hebben zulks aan d' Amboineezen niet willen openbaaren: Ten tyde van Oorlogen, als wy zomtyds der vyanden vaartuigen veroverden, hebben wy gevonden onder hunnen huisraad, dat ze stukken van deze pypen onder ander koraal en zeegewassen bewaarden, waar van ons namaals d' Inwoonders van de Xulasche Eilanden, die daar van schynen de beste kenisse te hebben, deze opening deden: Dat deze schaal onder andere gewassen uit de zee, te weeten, drie of vierderlei slach *Calbahaar*, en de navolgende *denticuli Elephantis* een beweert Tegegift zyn tegens alderhande ingenomen fenyn, om dessels krachten te dooden, en dan door andere braakmiddelen uit het lyf te jaagen; daarenboven tegens zekere betovering of schelmstukken, die zy malkander zeer ligt aandoen, om iemant de mannelyke krachten te beneemen, weshalven zy deze dingen altyd by zich klaar hebben, als zy van huis reizen; de schaal in stukken gebroken, bevind men dat ze uit verscheiden korsten over malkander leggende gemaakt is, die glad zyn en blinken als de schilfferen van *Bezöar*, hoewel de buitenste gansch rimpelig, ruig en zonder glans is: In 't wryven geeft ze een moerasachtige reuk van zich, schier als de *Mangi mangi*, daar ze by groeijen.

Worden tot spys gebruikt. — *Worden zelden gevonden.* — *Waarom dezelve niet recht zyn.* — *Worden gebruikt tegen fenyn.* — *Waangeloof der Landaard van deze Hoornen.*

Nader beschryving van deze Hoornen.

By nader onderzoek bevind men, dat deze *Solenes* aldus groeijen: Het breedste en dunste deel staat onder, en is gesloten met een dunne schaal, die zeer ligt breekt, waar uit men besluit, dat ze neêrwaarts groeijen: Het dikste en smalste deel staat boven, alwaar het door een scheiding in tweën gedeelt is: Uit ieder opening gaat een lange pyp opwaarts, wel twee spannen lang, dewelke een weinig boven den grond uitsteeken, en zy konnen ze uit en inhaalen naar believen: Uit ieder pyp hangt een klein stukje vleesch, waar door het Dier zyn voedzel zuigt, doch als men daar by komt, trekt het in, en spuuwt het water wel een vadem hoog uit: Deze pypen zyn zeer

dun

dun en bros, breeken ligt af; doch groeijen wederom aan, en boven ſtaan zy een weinig van malkander: Men kan ze zelden uitgraaven, dat deze pypen daar aan blyven, en de pypen zelfs zyn met een kalkachtige en broſſe ſchorſe bekleedt, die zeer ligt afvalt. Men vind ze op *Amaheij* in een moelige moeras, tuſſchen de *Mangi mangi*-boomen, daar in men tot boven de knie zakt, doch daar onder is een harde grond van kleine ſteentjes gemaakt. Die van *Amaheij* gebruiken deze Hoorns, om daar op te tuiten, als zy het volk in de kerk en de kinderen in de ſchoole willen hebben, waarom men ze Schooltrompetten mogt noemen. *Worden voor blaashoorns gebruikt.*

II. *Solen lignorum*, Neerd. Boorworm, Maleitſch *Cappang* en *Utor*, Amboinſch *Ahet*. Deze gelyken naar gekronkelde hoenderdarmen, daarom ze zommige Maleijers ook noemen *Purrut aijam*, zy hebben de dikte van Tabakspypen; zommige dikker; zommige dunner, doch de ſchaal van zich zelven is niet dikker dan een dubbeld parkement, ook van verſcheide rolletjes gemaakt, van buiten ſchoon wit met fyne kringetjes, met eenen diergelyken Dier, als 't voorige, bezet: Deze groeijen in 't verrotte hout, zoo aan ſcheepen, als boomen, die in Zee dryven; inzonderheit aan het *Mangi mangi*-hout, daar in ze zoo vermenigvuldigen, dat men geheele boomen vind van binnen met deze Pypen opgevult, met zeldzaame krullen en bochten over en door malkander lopende, doch de meeſte zyn leeg, om dat het Beeſt verrot, als het de ſchaal niet verder voortzetten kan: Het is een ſchadelyke peſt voor de vaartuigen van inlandſch hout gemaakt, die door dezen Worm zoo doorboort worden, dat ze zinken moeten, inzonderheit als zy niet neerſtig met kalk, en eenig olye, in plaats van teer, geſmeert worden: De grootſte hier van worden een vinger dik; waar van men de ſtukken tot diergelyke geneesmiddelen bewaart, als de voorgaande. *De 2de ſoort, by letter F, en G.* *Waar deze groeijen.* *Zyn ſchadelyk onder aan de Scheepen.*

III. *Solen anguinus*, Maleitſch *Cappang* of *Bia ular*, dit zyn diergelyke Pypen, niet boven een ſchaft dik, met veele zeldzaame krullen te zaamen gedraait als een ſlange; van buiten wit, wat hoekig, en met korreltjes bezet; van binnen met diergelyk een ſlymerig Dier, en een getand Mytertje voor in den mond: Zy groeijen niet in 't hout, noch in den grond, maar aan zoodaanige klippen, die vol kuilen zyn, en uitſteekende knobbels hebben, daar zich deze Slangetjes omleggen, met den mond aan de klippen zuigende: Hier onder gehooren noch andere zeer kleine Pypjes, die aan de ſteenen vaſt gegroeit zyn, of ten deele los, ook met ſlangevormige bochten, doch niet boven een ſtroohalm dik. D' eerſte vind men zelden, en worden onder de voornaamſte Rariteiten bewaart. *De 3de ſoort, by letter H.* *Deze groeijen aan de klippen.*

IV. *Denticuli Elephantis*, Olyphants tanden, Maleitſch *Tando laut*, dit zyn kleine *Solenes*, ruim een middelſte vinger lang, beneden ſchaars een pink breed, boven toegeſpitſt, doch zoodaanig, dat 'er altyd noch een opening blyft, en weinig gekromt als een Bokshoorn, of wat rechter, gelyk Olyphants tanden; van buiten met uitſteekende ribben, groen, by den tip witachtig: Een tweede ſlach is langer, ranker, en zoo groen niet, maar bleek Spaanſchgroen: Het alderkleinſte ſlach is pas een lid van een kleine vinger lang, diergelyke men op de Perſiaanſche ſtranden vind: In alle zit van binnen een ſlymerig Dier, en als men ze weglegt, verſmelt al het vleeſch: In 't vleeſch zyn geen tandjes, maar een rond mondje, en aan 't zelve een doorgaande adertje, zonder eenige hardigheit, daar in men een rysje kan ſteeken; door dit mondje zuigen ze het ſlyk, en fyne zand binnen; in water gelegt, willen ze het zelve niet uitſteeken. Men vind ze op vlakke ſtranden, daar een harde grond, en ſtille Zee is, gelyk in den Amboinſchen Inham; de breedſte helft ſteekt in het zand, en de ſpits daar buiten ſchuins uit: Wegens haare kleinigheit worden ze van d' Inlanderen tot den koſt niet gezogt, maar wegens haare zeldzaame gedaante komen ze onder de Rariteiten. *De 4de ſoort, verbeeldt by letter I.* *Waar van een 2de ſoort.* *Ook een 3de.* *Waar deze gevonden worden.*

V. Men vind noch een ſoort van de *Solenes*, meeſt aan en in de Koraalklippen; waar van zommige recht zyn, als ſtukken van darmen, of ſauſyſen; dik van ſchaal, ordentelyk geribt, en bruinachtig; andere zyn dikker, effener, en ronder van ſchaal, doch gekron- *De 5de ſoort, by letter K.* *De andere ſoort hier*

van by letter L. kronkelt als ſtukken van een kronkeldarm (*colum*;) aan het eene eind open, en met het ander aan de klippen vaſt gegroeit.

Waar de Olyphantstanden gevonden worden. De Olyphantstandjes worden ook bevonden ſchuins in 't zand te ſteeken, met de ſpits onder, en daar aan een adertje als een blaadje, met den breeden mond even buiten 't zand, wiens ſcherpe kanten de voeten mede bezeeren; maar die met de ſpits boven leggen, zyn door 't aanſlaan der zee omgekeert, en meeſt leeg. Men vind ze veel aan den mond van de rivier *Waÿnitoe*, en op den Galghoek: In 't vleeſch word geen ſcherp beentje gevonden, en zomtyds gelyken 'er twee in malkander geſtooken te zyn.

Hier volgen nu de Zoolen, *by ons* Zeepypen, Zeeſlangetjes, *en die wy naar hun gedaante hier na zullen noemen. De Schryver noemt deze de tweede ſoort van d' Eenſchaalige, alhoewel dit een byſoort der Hoorns, en die van 't voorgaande Hoofdſtuk, een byſoort der Schulpen is. Van deze is de eerſte ſoort, verbeeldt op de plaat* XLI. *by letter* D, *'t welk het onderſte deel van een* Zandpyp, *by ons een* Oſſedarm *genaamt is; en het bovenſte deel by letter* E. *De 2*[de] *ſoort, is by de letters* F, *en* G, *aangewezen. De 3*[de] *ſoort, by letter* H. *De 4*[de] *ſoort, by* I, *en by ons ook een* Olyphantstand *geheeten. De 5*[de] *ſoort, by letter* K, *en van deze noch een andere by letter* L, *verbeeldt. Tot hier toe de Schryver: Waar by wy noch voegen eenige ſtukken, die heel ongemeen zyn. Die met* N. 1. *aangewezen, is een* Hoornſlangetje, *zyn ſchoonheit beſtaat in zyn gekronkelt ſtaartje, 't geen heel ſcharp moet zyn.* N. 2. *is een diergelyke, doch korter in een gedrongen.* N. 3. *is een uitgeſtrekte* Hoornſlang. *En* N. 4. *een gekrolde op een Hoornſlak gewaſſen.* N. 5, *en* 6. *zyn beide andere ſoorten van* Olyphantstanden. *En* N. 7. *is de zoo genaamde* Venusſchagt; *een heel zeldzaam ſtuk, 't geen maar by weinige Liefhebbers word gevonden.*

XXVIII. HOOFTDEEL.

Chama aſpera: Bia Garu.

De Chama *beſchreven.* TOt hier toe zyn verhandelt de Eenſchaalige Hoorntjes, zoo gedraaide, als ongedraaide; volgen nu de Tweeſchaalige, (*Bivalviæ*;) dewelke wy eigentlyk in 't Latyn *Conchæ*, in 't Duitſch Schulpen noemen, in 't Maleitſch behouden ze noch al den algemeenen naam *Bia*, in 't hoog Maleitſch *Krang*, in 't Amboinſch *Kima* en *Ima*. De Tweeſchaalige verdeelen wy in zes geſlachten, de Rivierſoorten t' elkens onder haars gelyke Zeeſoorten begrypende; en zyn deze: *En in verſcheide ſoorten verdeelt.* 1. *Chama aſpera*, 2 *Chama Lævis*, 3 *Pecten*, 4 *Tellinæ*, 5 *Muſculi*, 6 *Oſtrea*. *Chamæ* noemen wy alle zoodaanige Schulpen, die op den grond bloot leggende, meeſt gaapen, en daarom niet qualyk Gaapers genoemt worden: Deze zyn al van *Plinius* in 2 geſlachten verdeelt, te weeten, in *Chametrachea*, en *Camelæa*, waar van wy ieder een byzonder Hoofdeel geeven.

De Chama Aſpera. *Chametrachea*, of *Chama aſpera*, is die een ruige ſchaal heeft, 't zy door uitſteekende ribben, 't zy door ſchubben en nagelen; en zyn deze:

De 1[ſte] *ſoort, verbeeldt op de plaat* XLII. *by letter* A. I. *Chama ſquammata*, Nagelſchulpen, qualyk van zommigen Klipkouſſen. Maleitſch *Bia garu*, dat is Krouwers, om dat men daar mede iemant euvel krouwen zoude, of om dat ze iemant de handen krouwen, als men ze handelt. Amboinſch *Maêka*, Ternat. *Kima*: andere neemen *Kima* voor recht Maleitſch, Boëtonſch, *Morabo*, Bandâſch, *Maniwoc*, Maccaſſ. *Alibo*.

Van deze zyn ongemeene groote. Deze worden de grootſte onder alle Schaalviſſchen; want men vind 'er zoo groot, dat 'er 6 of 8 menſchen aan een genoeg te draagen hebben; doch dewyl deze zich altyd in de diepte ophouden; *Ook kleiner.* en dat men daarentegen omtrent de ſtranden een kleinder ſlach vind, die niet boven een hand lang worden, zoo zullen wy ze verdeelen in *Chamæ decumanæ*, of *Pelagiæ* en *Littorales*. De *Littoralis* eerſt beſchryvende, zoo is dezelve

A
K
E
N°. 7
H
N°. 2
N°. 1
C
G
D
F
N°. 3
I
D
N°. 6
N°. 4
N°. 5
L
J. Lamsvelt

zelve een hand lang, en minder van gemeene schulpfatzoen, te weeten, uit den ronden langwerpig, verdeelt in Wyfje en Mannetje: Het Wyfje is het gemeenste, wiens schaal verdeelt is in 4 of 5 uitsteekende ronde ruggen, tusschen beiden diepe vooren maakende, die met scherpe kanten nauw in malkander sluiten, behalven aan de eene zyde, daar ze een nauwen opening hebben, wiens kanten gekartelt zyn, zoo dat deze schaal op en neêr gaat als zeebaaren, zoo wel binnen als buiten; op den rugge staan groote kromme schubben, der menschen nagelen zeer gelyk, van vooren rond en scherp, doch de meeste, inzonderheit de oude zyn afgebroken en geschonden, en hoe volkomener deze nagels zyn, hoe beter Rariteit zy maaken: Deze kleine soorten zyn van buiten vuilwit, zonder glans, van binnen geelwit als yvoor; doch aan de oude is de buitenste schaal zeer begroeit met mosch, kalk, en ander zeegruis, ja met andere schulpen, mosselen, en koraalboomtjes; zoo dat men ze eer voor een klip, dan voor een schulp zoude aanzien: Het Dier daar in woonende, is ysselyk van aanzien, want als men den gapenden aanschouwt, ziet men niets dan een gespannen vel, vol zwarte, witte, geele en lootverwige aderen, geschildert als een slangevel; de geheele schulp is eenigzins driezydig; waar van de voorste, daar zig 't Beest opent, de langste is; de tweede aan des Beests slinker zyde, als het voor ons legt, is meest geslooten, dien wy den rugge noemen; de derde aan des Beests rechter zyde, is zyn buik, daar de voorschreve gekartelde opening is, in de Wyfjes zoo nauw, dat men qualyk een mes daar in kan krygen: Deze twee smalle zyden maaken een stompen hoek, daar de twee schaalen t' zaamen sluiten door een *Gynglymum*, te weeten, de uitsteekende hoekjes van de eene schaal sluiten in de holligheeden van de andere, zynde daarenboven verbonden met een dik huidje, 't welk van buiten daar tegen aanlegt: In 't geopende Beest ziet men ook twee gaten, naar de twee voornoemde smalle zyden; 't eene naar de slinker zyde, is klein, en meest geslooten, waar door het Dier zyn overtollige vochtigheit lost, aan de rechterhand heeft het een grooter rondachtig gat, waar uit een lange quast hangt van groove en taaije draaden gemaakt, 't welk men den baard noemt; waar mede zy aan de klippen vast hangen om niet geslingert te worden, doch in een zandgrond maaken ze deze baarden ook vast, zynde aan hunne uitersten vermengt met steentjes en ander zeegruis, doch het is niet waarschynlyk, dat ze daar door eenig voedsel trekken; midden in de schaal, doch de opening nader, staat een dikke pilaar, die in de groote een arm, en in de kleine een vinger dik is, zynde de *tendo* van een taai draadig vleesch gemaakt, aan beide schaalen vast, waar mede het Dier hun schaale t' zaamen trekt, en zoo vast geslooten houd, dat men ze met geen gewelt openen kan; rondom deze pilaar legt een hardachtig vleesch, als een ronde schyf, 't welk men *Spondylum* of een wervel noemt, en het beste is dat men eeten kan; aan t' zelve is t' ander witachtig vleesch vast met een groote geele klomp, als een dooir van een ei, 't welk des Diers vet is; daar onder legt een sak van een zwart slym, met zand en steentjes gemengt: Het Mannetje is langwerpiger, in 9 of 10 ruggen verdeelt, en op dezelve staan de schubben dicht, doch veel korter dan aan 't Wyfje, en d' opening aan d' eene zyde is veel grooter; anders evenwel van t' zelfde maakzel.

Zynde Mannetje en Wyfje.

Hebben buiten op schubben als nagels.

En zyn inwendig slecht van visch.

Haar verdere gedaante.

Omstandig beschreven.

Hoe zy haar aan de klippen vast houden.

De *Pelagia* word van 3 tot 4 en 5 voeten lang op dezelfde manier verdeelt, als de voorige; de schubben zyn wel 2 messen dik, meest stomp en afgebroken van buiten; aan de bovenzyde zoodaanig begroeit, dat men ze qualyk schoon kan krygen; de onderste is altyd zuiverder en effener; de schaal is in de gemeene een dwars hand dik: Men vind 'er, die over ½ voet dik zyn, waar uit men ligt kan afmeten de zwaarte van dezen schulp: Als men den schulp in stukken slaat, zoo bevind men dat ze uit verscheide laagen gemaakt is, dewelke buiten twyffel van tyd tot tyd over malkander groeijen, 't welk men buiten aan de afzetzels afnemen kan, zoodaanig dat t' elkens de jongste laage onder d' oudere voortgroeit, en haar na voren toe uitbreid, waar door het komt, dat de jongste laag met een de voorste is, en zoo scherpe kanten maakt, die als een mes snyden: Hierom is het zeer zorgelyk deze schulpen te handelen, zoo lang het

De Pelagia beschreven.

Haar dikte.

Zyn sorgelyk te handelen.

het Beest daar in is, zoo men zich niet bezeeren wil. In de Molukkische en Papoësche Eilanden, daar wel de grootste vallen, heeft men ervaren op onze Chalouppen, als de Matroozen het anker laten vallen, en het ankertouw by geval in deze gaapende schulp komt, dat ze toenypende t' zelve afknappen, als of het afgekapt was: Iemant zoude gevaar loopen om een hand te verliezen, die het gaapende Beest wilde aanraaken, zoo hy niet iets tusschen den schaal lag, om voor 't sluiten bevryd te zyn: De Visschers haalen ze aldus voor den dag: Een Duiker maakt een touw daar om te brengen als een strop, welken zy dan met alle man ophysen, daar na maakt men met een mes of parring door den opening aan de zyden te dringen, en den *tendo* of pilaar door te snyden, waar in alle de kracht van 't Beest legt, en dan gaapt de schulp van zelf, en kan niet meer sluiten; op welk manier men ook alle Dieren en Menschen verlost, die aan dezen schulp vast raaken.

Hoe die door de Visschers gevangen, En krachteloos gemaakt worden.

Op den grond als gezegt is, gaapen ze meest altyd, inzonderheit om de kleine visschjes te vangen, die in meenigte daar in zwemmen en speelen, tot dat ze al 't zaamen schielyk besloten worden, en dan tot voedzel van 't Beest dienen: Dit plompe Beest heeft altyd een Kameraatje by zich, 't welk hun wachter is, zynde een soorte van Garneeltjes, hier boven in 't eerste Boek onder den naam van *Pinnoteres* beschreven, 't welk den schulp in 't vleesch nypt, als het ziet, dat 'er veel prooi in haar huis is, waar op de schulp dan toenypt, en men gelooft, dat het Beest niet leeven kan, als dat Pinnewachtertje by geval daar uit raakt, dewyl het Beest zonder gezicht is, en zich voor de roovers niet wachten kan.

Hoe zy haar voedzel vangen. Heeft een wachter by zich. Zonder welken het niet leeven kan.

Daar is noch een ander slach, dunner en platter dan de voorige *Littoralis*, en meer in een kring geformeert, ydel van schubben, die niet te min lang zyn; zommige lichtgeel; zommige lichtrood van schaal, met noch andere veranderingen; doch de mooiste en beste om te bewaaren zyn niet boven een vinger lang, zuiverwit en vol schubben of nagels: by onze Amboineezen zyn ze niet zeer gebruikelyk tot den kost, daar ze by andere volkeren zoo veel meer zyn: De Inwoonders van *Bonoa* en de *Papoeën* zyn zeer graag daar na, en ik heb 'er gesien, die met grooten zmaak het rauwe vleesch, inzonderheit het geele vet opaaten: De *Badjos* (zynde menschen die gestadig op zee zwerven, en hun met visschen geneeren) vangen de grootste, neemen 'er het vleesch uit, en rooken het zelve als rookvleesch, *Dendeng bia* genaamt, 't welk zy dan op *Makkassar* en *Bima* te koop brengen; een lekker kostje voor yzere tanden en dikke tongen; slimmer als gedroogde Zeekatten, doch t' word meest by den Theebak opgeschaft om daar van te peuzelen. In den *Tendo* of band of den omliggenden *Spondylo* worden zomtyds eenige mooije steentjes gevonden den steen *Calapites* of *Calappus* zeer gelyk, te weeten als Alabast; zommige schoon wit; zommige vuil of geelwit; zommige ook met een paarlachtige weêrschyn, en by den eenen hoek half doorschynend als Achaat: van den steen *Calappus* kan men ze hier in onderscheiden; dat de steen *Calappus* of gelyk en eivormig is als een Hagedissen-ei, gemeenlyk met een donker hoekje, 't welk de wortel is, waar mede het aan den *Calappus* dop vast gezeten heeft; of Linzevormig, gelyk die men in 't appeltje vind. Daarentegen deze Schulpsteentjes, die wy *Chamites*, in 't Maleitsch *Mesticabia garu* noemen, zyn oneffen, hoekig, en meerendeels geelachtig. In de Amboinsche vind men ze weinig, maar meer in de Makkassarsche en Papoësche, zelfs in het gerookte *Dendeng* heb ik kleine half doorschynende gevonden; want die niet boven een erwete dik zyn, zyn de zuiverste en witste, maar die de grootte van een knikker hebben, zyn hoekig en vuilwit: die met visschen en schulpen haar kost moeten soeken, draagen deze steenen gaarn by zich: Anders onze Amboineezen zyn wat bygeloovig, om deze groote schulpen in haare vaartuigen over zee te voeren, zeggende dat ze wind en onweêr ontmoeten souden: Men brengt 'er evenwel zoo nu en dan een aan van 't grootste slach om in de erven by de huysen te zetten, en de hoenders of ander tam gevogelte daar uit te laaten drinken, 't welk zy voor die vogels zeer goed achten om gezond te blyven, en nooit letzel aan de

Een andere soort beschreven. Worden van d' inwoonders gegeten. Inzonderheit van de visschers, die dezelve vangen en rooken. In dezelve worden steenen gevonden den Calappus gelyk. Doch met dit onderscheid.

Chamites, Mestica bia garu. *Dat ze zoo niet van gedaante zyn. Bygeloov der Amboineezen, die gelooven, dat zy onweêr verwekken. Worden tot drinkbakken der Hoenderen gebruikt.*

de oogen te krygen; doch dan besterft de yvoore gladdigheid van binnen, en word grauw; men moet ook de scherpe kanten als dan wat afwryven, op dat zich niemant daar aan bezeere: Ik heb 'er ook gehad, die van binnen aan den onderften schaal een uitwas hadden, zeer hoekig, en kartelig, schier als een haanekam, van *substantie* als de *Chamites*.

In de Papoesche en Keramsche Schulpen word noch een andere *Chamites* gevonden, langwerpig als een klein vingertje, beneden met een rond bolleken, en voorts toegespits; het bolleken is donker roodachtig, doch met een paerlachtige weêrschyn; het vingertje zelfs schoon wit; zomtyds gelykt het naar een stuk van een vinger, afgebroken en schilferig, doch daar aan ziet men altyd wat paerlachtig; dit mag men *Chamites digitalis* noemen. Noch een ander gebruik van de schaal; op den strand vind men zomtyds stukken van de gebrokene schaal, van den buitensten ruigen schorsze door 't schuuren gezuivert, glad als yvoor, en zoo hard, dat men ze voor keisteenen zoude aanzien; onder deze heb ik zommige zoo versteent gevonden, dat men 'er eenigzins mede vuur kan slaan als met de rechte keisteenen; ook bewaart men ze tot eenig gebruik in de geneeskunde; tot dien einde neemt men de grootste stukken, en slaat de buitenste ruige schorsze af, t' overige wryft men op een steen met water tot een papje, dit zmeert men rondom de groote bloedzweeren om den brand en den pyn te verminderen, desgelyks op zweerende oogen: En zo iemant dezelve wilde gebruiken zoo binnen als buiten t' lyf by gebrek van *Calbakaar* of wit koraal, die zoude myns oordeels niet dwaalen, hoewel ze wegens haare taaije *substantie* moeilyker te wryven zyn, als een gemeene steen.

Een andere Chamites beschreven.

Noch een diergelyke soort.

Deze worden tot een geneesmiddel gebruikt.

Men vind ook, doch zelden, onder de Inwoonders van *Amboina* en *Keram* eenige ronde schildekens omtrent 7 duimen breed, en aan de kanten een halve vinger, maar in de midden een duim dik, aan de buitenzyde een weinig bulkig, aan de binnenste wat hol, en aldaar in de midden met een verhevenheit gefatzoeneert als de nave (*modiolus*) van een rad, en in desselfs midden een rond gat, daar qualyk een pink door mag: Het is een steenharde *substantie*, vuilwit als gebezigt yvoor, met veele witachtige aderen, die bochtig en dwars loopen, te kennen geevende, dat het een stoffe zy met veele laagen over malkander aangegroeit; want natuurlyk steen kan 't niet zyn, om dat het na mynen gewoonlyken proeve by nacht niet vuurt, gelyk andere klaare keisteenen doen; daarentegen in zuur Lemoensap gedaan zoo kookt 't, 't welk de steenen niet doen; waar uit ik afneeme, dat het van eenige groote Schulpen moet gemaakt zyn, te weeten, uit den voorschreven *Chama Pelagia*; zynde de geheele breedte des schilds, uitwyzende het beloop van de aderen, uit de dikte dezer Schulpen gemaakt, waar uit men afneemen kan, dat ze aan zommige plaatsen van ongeloovige dikte moeten vallen; als men ze tegens den dag houd, zoo zyn ze omtrent de kanten half doorschynend, doch d' eene meer dan d' andere. De Inlanders weeten niet te zeggen, door wien, en uit wat stof zy gemaakt zyn, alleenlyk verklaarende, datter in oude tyden eenige weinige in deze Landen gebragt en duur verkocht zyn. Haar gebruik is, om ze aan de gevesten van haare zweerden te zetten, om den hand daar mede te beschermen, gelyk anders de Amboineezen op dezelve plaats een rond tafelbordje van hout hebben, en het gevest met loot begieten om de noodige zwaartte in de vuist te hebben. De voornoemde Schildekens echter mag niemant draagen, dan hunne helden of voorvegters, die ze *Brani* noemen, geloovende, dat niemant het hert heeft tegens iemant te kappen ofte te slaan, die sulk een Schildeken aan zyn zweerd heeft; doch zedert dat de Europeërs bezitters van deze Landen geworden zyn, willen ze de Schildekens als tekenen van haare oude dapperheit niet meer draagen, om by d' onze niet in 't oog te raaken; weshalven zy nu dezelve zomtyds aan d' onze aanbieden: Namaals ben ik wat zekerder bericht, dat deze Schildekens door de Javanen van *Bantam* in deze Landen zouden gebragt zyn, buiten twyffel d' Inlanders wysmakende, dat het dingen van groote waardy waaren, en dierhalven aan haar Lieden duur verkocht wierden. De Bantamers nu maak-

Clypeolus Lunæ, *beschryving van een soort van Schilden.*

Zyn steenhard.

Proef dat dezelve geen steen zyn.

Zyn by d' Inlanders onbekent, waar van zy gekomen zyn.

Worden tot kleine Handschilden gebruikt.

Doch met bygeloof.

Nader bericht, dat deze door de Javanen daar eertyds gebragt,

maakten ze uit den voornoemden *Chama decumana*, dewelke zeer dik en zwaar valt in den mond van den ſtraat *Sunda*; inzonderheit omtrent *Poelo taboang*, dat is, 't Banditen Eiland, waar door zy miſſchien de Prince Eilanden verſtaan; als mede daar tegen over in den bocht van *Lampin*, in welke diepe zee men zomtyds ook ziet den Boom, daar de *Calappa Laut* aanwaſt, wiens top men even onder water bekennen kan, doch ik weet niet, uit wat reden niemant daar na derft duiken: Zoo heb ik ook verſtaan, dat ze mede in de *Molukkos* gemaakt, en tot noch toe by d' Alphooreezen op *Gelolo* gedraagen worden.

Hoe deze Schildekens van d' Inwoonders genaamt worden.

Waar deze Schulp groeit.

d' Inwoonders noemen deze Schildekens *Moſſa boelà boelang*, dat is, Schildeken, geformeert als een volle maan, en zoo in 't Latyn *Clypeolus Lunæ:* Als men de beſte *Bia garu* tot den koſt wil uitzoeken, zoo moet men neemen, die niet boven een voet of 1½ lang zyn: Diergelyke groeijen zomtyds in de holligheden of gaaten van de breede klippen *batu tikar* genaamt, zoodaanig daar in vergroot, dat ze geenzins geheel daar uit konnen genomen worden, of men moet eerſt de kanten van den klip in ſtukken breeken; met een baard hangen ze daar in vaſt, daarom noemen de Maleijers den zelven des Beeſts *Ackar* of wortel; en dewyl men altyd de onderſte zyde zuiver, en de bovenſte begroeit ziet, zoo beſluit ik daar uit, dat ze nooit van plaats veranderen, immers niet zoodaanige, die aan den klip gewortelt zyn.

Noch een andere ſoort beſchreven.

Hebben mede hunnen Meſtica.

Op *Luſſapinjoe* vind men noch een byzonder ſlach, hebbende een gemengde fatzoen van *Bia garu* en *Coroerong*, wiens ſchaal wel op en neêr gaat met zeebaaren, en korte en ydele ſchubben heeft, maar aan de ſlinker zyde is ze plat, gelyk de *Coroerong*, vuilgrauw van buiten; men vind den voorſchreeven *Meſtica* daar in zoo wel als in den *Bia garu*, in de grootte van vitſen, erweten en boonen, doch in de grootſte vind men altyd maar een, gelyk in de Paerlſchulpen ook gebeurt; in 't eerſte meeſt alle ſchoonwit en blinkende, doch worden metter tyd geelachtig, 't welk een gemeene faut van den *Chamites* is.

Iets zeldzaams aan den Schryver door ooggetuigen vertelt; dat een Chamites *een ander ſteentje baarde.*

Reden van den Schryver hier van.

Die het zelfde wedervaren is.

Doch houd altoos geen proef.

Ik moet noch iets raars van de *Chamites* voortbrengen, doch ik kan niet verzekeren, of het een *Chamites* uit een *Bia garu*, of uit een ander Schulp moet zyn, immers ik heb het van ooggetuigen voor de waarheit hooren vertellen: Het waaren viſſchers, die diergelyke ſteentjes in hooge achtinge houden, deze verklaarden tweemaal gezien te hebben, dat een groote hoekige *Chamites*, byzonder in een doosje bewaart, met verloop van tyd een ander ſteentje gebaart hadde van de zelfde ſubſtantie en koleur, en men konde 't gaatje zien, daar dat ſteentje geſtaan had: Ik giſſe dat dit geſchied zy, dewyl het kleine ſteentje met het groote geen *continuum corpus* gemaakt heeft, zynde daar aan wel vaſt gegroeit, doch dat de natuurlyke lym metter tyd los gegaan zy; want hoewel de eigenaar zeide wel te weeten, dat dat Moederſteentje na 't baaren aan grootte en zwaartte niet vermindert was, zoo houd ik nochtans daar voor, dat hy zulks niet nauwkeurig genoeg onderzocht heeft. Ik heb zelf bevonden, dat ik 6 zulke ſteentjes, daar onder eene zeer hoekig was, in een doosje bewaarende, en na een half jaar weder beziende, 7 gevonden heb, doch niemant konde aanwyzen, waar de zevenſte geſtaan had: Daarentegen, heb ik nu eenige jaaren eenen hoekigen *Chamites* afzonderling in een ſchulpje bewaart, en daar by t' nette gewigt aangetekent, doen ik hem eerſt kreeg, dewelken ik jaarlyks onderſoeke en beſchouwe, maar bevinde niets van zyn gewigt vermindert of vermeerdert, en hy wil ook niet baaren, te meer alzoo men rondom geen voege beſpeurt, daar een hoekje afvallen mogte; of 't moet zyn, dat des bezitters ongeloof zulks verhindert: Immers allerlei *Chamites* hebben nu den naam gekregen, dat ze baaren konnen, en zoo zouden ze der Ouden *Gemonides* en *Peanthides* mogen zyn, by *Plinius Lib.* 37. *Cap.* 10. vermeldt; diergelyken zie mede *Cap.* 2. de *Nautilo craſſo.*

Een Chineeſch hier door tot bygeloof gebragt, geeft veel geld daar voor.

Hierom is 't, dat zommige Chineezen veel van deze ſteenen houden, om goed geluk in 't huis te brengen, en het goed te vermeerderen: Zeker Chineeſch heeft alhier gewoont, bezittende een zulken *Chamites*, die gebaart hadde, en dien hy voor groot geld van de Mooren geloſt hadde, die hem wys maakten, dat hy den ſteen alle vrydaagen met *Benjoin* berooken moeſte; waar na hy van een ſlechte kalis

lis in rykdom rykelyk toenam; (doch men moet weeten, dat hy een neerstig houtzaager was;) maar in 't jaar 1674. is zyn huis door de groote Aardbeving omvergevallen, en den steen verlooren hebbende, is hy namaals verarmt: Die de tyd hebben, mogen overwegen, hoe het toegekomen zy, dat de Inwoonders van *Ternate* en *Manado* deze schulpen *Kemas* noemen, even zoo als ze de oude Grieken genaamt hebben, te weeten, *Chemæ*, waar van de Latynen *Chama* maaken, zynde *Chemæ* noch by de oude Latynen in gebruik geweest, zulks uitwyzende 't vaersje van *Apulejus* in zynen *Apologia* uit *Ennius* genomen.

Word ryk. *Doch weder arm.* *d' Inwoonders van* Tern. *en* Man. *en de Grieken geeven dezen schulp een benaming.* *Uit Apulejus bewezen.*

Apriclum piscem scito primum esse Tarenti
Surrentis chemas. Glaucum cumas apud: at quid
Scarum præterii cerebrum Jovis pœne supremi.

In 't gemeen verdeelt men den *Chama* als gezegt is, in *Aspera* en *Lævis*. *Chama aspera* is eertyds gehouden van een quaden sap of voedzel, die men ook *Ostrea* noemde: In Macedonien *Corycos*, te Athenen *Krios*. *Chamælea* of *Chama lævis* was van beter smaak, daarom ze zommige *Pelorides*, en wegens haar grootte *Basilicæ*, dat is, Koninklyke noemden: Maar *Plinius Lib.* 32. *Cap.* 11. verhaalt 4 soorten met deze woorden in 't Duitsch overgezet: De geslachten van de *Chamæ* zyn deze, (in de gedrukte boeken leest men qualyk *Cancrorum genera pro chamarum genera*) *Chamætrachea*, *Chamæleos*, *Chamæ pilorides*, in verscheidentheit van fatzoen, en rondte van d' andere verschillende; *Chamæ glycymerides*, dewelke grooter zyn dan de *Pelorides*; dan voegt hy als een vyfde soorte noch daar by de *Colycea* of *Coraphia* (andere lezen *Copycia* en *Coryphæa*.) De uitleggers tekenen aan op deze soorte, dat *Chamœtrachea* de hardste schaal heeft: *Chamæleos* de witste en teerste: *Pelorides*, by *Athenæus Conchæ peloriades*, zyn zoet van smaak, en grooter dan *Pelorides*, hoewel deze de naam zoude gekreegen hebben van *Pelorios*, dat is, groot, 't welk men misschien met beter reden afbrengen kan van *Peloro*, een voorgebergte van Sicilien: Uit *Colycia* of *Corophya* maaken andere waarschynlyker *Corycia*. *Athenæus* doet de 6de daar by, dewelke hy *Chamænigram*, *Concham molænam* en *Melænitem* noemt.

Verdeeling van deze Schulpen. *En haare benaminge by verscheide Schryvers.* *Haare eigenschappen uit de benaminge aangewezen.*

II. *Chama aspera & obtusa*, is ronder en dikker van schaal, met geen verhevene ruggen of baaren, en dezelve met dichte, doch korte stompe schubben bezet, grauw van buiten, aan d' eene zyde met eenen wyden mond, daar men wel een duim insteken kan, al is de geheele schulp niet boven een hand breed; aan de kanten geelachtig, gemein op Kerams Noord-kust by *Assahoedi* en *Hennetello*.

De 2de soort, is afgebeeldt op de plaat XLII. *by letter* B.

III. *Chama Striata*. Maleitsch *Bia Coroerong*. Neêrd. Peerdevoetjes, deze heeft een wonderlyk maakzel, te weeten, als of men van een halve maan den eenen hoek weggesneden had, waar door dezelve zyde plat word, en, als men ze van voren bekykt, de figuur van een hert maakt, met veele ribben boven malkander in een halve kring lopende, en zoo veel hertjes uitmakende, waar van de kleinste achter by 't lid staat, verbeeldende een doorschynende teikening; en door dezen sneed wort de schulp eenigzins driezydig: De schaal is overal zeer ruig en steekelig, met kleine nagels als stompe doorns bezet, niet alleen in verscheiden ruggen of baaren verdeelt, maar ieder rug en vallei verdeelen zich weder in andere ribben en voorens, niet te min overal zoo dicht sluitende, dat men nergens een dun mes daar in brengen kan: Het dier daar in is van 't zelfde maakzel als 't voorige, en zyn vel noch wel zoo yslelyk geschildert. Ik heb ze nooit grooter gezien dan een span lang, daar de meeste nagels al afgesleeten zyn, maar die de grootte van een ei hebben, zyn de mooiste, vol van scherpe nageltjes, en met bruine plekken getekent, welke bruinigheit men ook binnen aan de kanten ziet, aan de meest doorschynénde zyde; hoewel die nauw gesloten is, hebben ze echter een dunnen baard uithangen, waar mede zy haar aan de klippen hegten. In den *tendo* of band bevind men ook den *Chamites*, doch meest in die schulpen, die op *Lussapinjoe* vallen, van de voorgaande wat verschillende; want deze *Chamites* is zoo groot als een geheele hazelnoot of knikker; de andere meenigte is klein als vitsen en spel-

De 3de soort, op dezelve plaat by letter C. *Omstandig beschreven.* *Haar grootte.* *Hebben mede den* Chamites.

fpeldekoppen: Van de grootfte vind men twee of drie omtrent het hoofd van den band, ganfch hoekig en korlig, als of ze uit veele fteentjes 't zaamen gezet waaren, niet te min hard en vaft aan malkander hangende; zommige witgeel; zommige lichtpaars: Het ander klein goedje legt daar onder, aan zommige zoo vol, dat de geheele *tendo* van fteentjes fchynt 't zaamen gezet te zyn; alle niet veel byzonders, en van geen groote mooijigheid.

Doch van weinig waardy.

De 4de foort, verbeeldt by letter D.

IV. *Testæ*, Scherfjes, zyn kleine ronde fchulpjes van dikke en platte fchaalen, zy hebben de grootte van een dubbeltje en fesje, van buiten met groote korrels bezet, vuilwit met zwartachtige of roffe plekken aan den kant: de enkele fchaal op den ftrand leggende zoude men voor dikke fcherfjes van een gebroken fchotel aanzien; de grootfte zyn zoo dik van fchaal, dat men ze voor een fteen zoude aanzien; de kleindere zyn beter met voorens getekent, vuilwit en ros van koleur; beide zyn ze gemeen in den Amboinfchen Inham. Op den witten Zandftrand van *Mamalo* vind men ze fchoonwit, als of het een klompje gekookte witte ryft was, zy zyn alle goed om te eeten.

Waar die gevonden worden.

De 5de foort.

V. *Testa pectinata*, Wilde Scherfjes, zyn ook rond als een fchelling, en dik van fchaal, met voorens en ruggen getekent als de *pectines*, doch veel groover, vuilwit, en met zwartachtige plekken en tekenen.

De 6de foort, afgebeeldt by letter E.

En omftandig befchreven.

VI. *Cartissæ*, Hertjes, *Bia hati*, dit zyn de raarfte en mooifte van alle *Chamæ*, dun van fchaal, recht hertvormig, fcherp van kanten, en aan dezelve zommige getand, zommige niet; aan de onderfte zyde platachtig, aan de bovenfte met een verhevene buik, dewelke fcherp toeloopt, en ter weêrzyden veele halve kringen of ribben heeft, dewelke op een doorfchynende wyze verkleinen; over dezen buik gaat de opening, daar de fchulp van malkander gaat tegen de manier van andere fchulpen, en echter in het kloofje van het hert hangen ze aan malkander, en ieder ftuk in 't byzonder gelykt een halve maan. Zy hebben driederlei fatzoen: De gemeenfte zyn onder en boven buikig, doch van onderen minft, aan de kanten getand, en witgeel van koleur: De tweede zyn witter, van onderen en aan de kanten ongetand, en aan zommige opgeworpen: Het derde flach is van onderen wat hol, maar boven zeer gebult, ook meeft ongetand, en met roodachtige ftipjes. Het Dier daar in is meeft flym, zwartachtig, en, als men het een nacht in verfch water legt, ligt uitvallende. De meefte en befte vallen op *Nussalaut*; weinige ook op *Hitoe*. Men legt ze twee daagen in verfch water, tot dat het Beeft uitvalt, daar na moet men ze een halve maand in de regen en zon bleeken, waar door ze zuiver en wit worden, en ten laatften met een draadje 't zaamen binden. Men rekent ze onder de voornaamfte Rariteiten.

Een tweede.

Als mede een 3de foort.

Hoe men die zuivert.

De 7de foort, afgebeeldt by letter F.

VII. *Quadrans*, 't Quadrantje heeft de gedaante, als of men een kaasken, 't welk fmalle kanten heeft, en in de midden buikig is, in vier ftukken gefneden hadde, wefhalven de afgefnedene zyde plat is, en een langwerpig hert vertoont, en deffelfs randen zyn eenigzins getand, doorgaans muisverwig of donkergrauw, en een weinig geftreept. Men vind ze zeer weinig, en meeft op de buiten Eilanden van Amboina.

Deze zyn heel zeldzaam.

Proef om te zien, of deze dingen fteen, of maar verfteent zyn.

De ftukken van *Bia Garu*, *Bia cattam*, en Reuzen ooren hebben wy gezegt, dat door langheid van tyd in fteenen veranderen, en door de zee zoo glad gefleepen worden, dat men ze voor keifteenen of andere raare fteenen aanziet: Dezelve kan men aldus onderfcheiden: Twee witte en half klaare keifteenen, by nacht tegen malkander geflaagen, vuuren helder en veel, maar twee ftukken van Verfteende Schulpen doen het niet, of zeer weinig, doch eenigzins de ftukken van de Verfteende Bergfchulpen in 't volgende Hoofdeel befchreven.

De tendo befchreven.

En wat eetbaar is.

De *tendo* of fpan-ader van dezen fchulp hiet in 't Maleitfch ook *Toncat* en *Toncatnja*, dat is, een pilaar. De Badjos en Makkaffaaren eeten uit dezen fchulp al het wit en hard vleefch, wegfmytende het witte of geele vet, om dat het zelve wat dronken maakt, als mede al het zwarte bloed.

Verhaal van een lichtende fteen in

Men verhaalt veel zeldzaams van een groote *Bia garu*, dewelke op een binnenmeir van 't Eiland *Timor Laut* zoude te zien zyn, dewelke haar by nacht openende een klaar licht

licht of schyn van zich zoude geeven, 't welk men ook van verre bekennen kan: Een ander ooggetuyge van *Hitoe* heeft my verhaalt, omtrent d' Eilanden van *Kei* in zee gezien te hebben eenen ongemeen grooten *Bia Garu* wyd gapende, en daar in iets helders als een kostelyke steen, 't welk zy Lieden voor desselfs *Mestica* hielden, doch niemant dorfde bestaan daar na te duiken, dewyl het op een plaats was, daar een groote stroom ging.

een Bia Garu *gezien.*

Van *Bia Garu* is te verstaan, het geene men in zommige Autheuren aangetekent vind, dat 'er in 't jaar 1645. op t' Princen Eiland, gelegen in de mond van den straat *Sunda*, gevonden is een Oester (Schulpen) van 7 ellen in den omloop, of 2 en $\frac{1}{4}$ el in den diameter: Desgelyks, dat men op *Java* Oesters vind, die 300 pond weegen.

Bia Garu *zyn Schulpen van een ongemeene grootte.*

In 't jaar 1681 in Februarius heeft de Gouverneur *Robbertus Padbrugge* in den straat *Lembe*, aan de Noord-Oosthoek van *Celebes* gelegen, twee van deze Oesters aan boord gekregen; waar van de eene acht voet en twee duimen; de andere 6 voeten en 5 duimen in den omloop hadden: Zy wierden aldaar *Kemas* genaamt, overeenkomende, als gezegt is, met het Grieksche *Chemæ*, zynde dat slach, waar van het dorp en 't gebergte *Kemas* zyn genoemt geworden, dewyl ze aldaar veel en groot vallen; hier van maaken de Noord-Celebische Bergboeren armringen, weetende die harde schulpen, met een stukje porsellein aan een stok gebonden, aardig door te drillen, en dan vervolgens met Bamboezen te polyzen, en glad en effen te maaken. Deze schulp, met takkels overgehaalt, lag op den overloop des schips, en gaapte als of ze dood was, weshalven een Matroos een koevoet daar in stiet, om dezelve open te houden, maar de schulp neep toe, en hield den koevoet zoo vast, dat hy bochtig wierde. Zy zitten gemeenlyk aan de klippen vast, zoo dat men ze met koevoeten moet los breeken: De Makkassaaren houden uit den schulp voor 't beste, 't geen zy *Subang* noemen, waar door zy verstaan niet alleen den *Tendo*, maar ook den *Spondylum* of het hardachtige (*callosa*) vleesch, 't welk als een wervel daarom legt.

Een ander verhaal van 2 diergelyke groote Schulpen.

Waar van d' Inlanders armringen maaken.

Ongeloofelyke kracht van dezelve door 't krom nypen van een yzeren koevoet.

Welk deel de Makkassaaren tot spys gebruiken.

Hier gaat de Schryver over tot de Tweeschaalige, die wy Schulpen *noemen, en altoos met het onduitsch woord* Doubletten, Schulpen, *die ieder weder haare byzondere benaming hebben; dewelke wy vervolgens op haar plaats na onze beste kennisse zullen noemen, laatende de benaminge van den Schryver blyven, daar wy gebreekig zyn. De eerste soort, is verbeeldt op de plaat* XLII. *by letter* A. *en word by ons genaamt de* Nageldoublet, *ook wel de* Nagelschulp: *Van deze is een 2de soort, verbeeldt op de zelfde plaat by letter* B. *waar van noch meerder soorten zyn: Zy verschillen in gedaante en koleur; waar van de* roode *wel de ongemeenste zyn. De 3de soort van den Schryver, is verbeeldt by letter* C. *doch by ons de* perspective Doublet *genaamt; om dat hy op zyn platte zyde eenige streepen heeft loopen, die verminderen, en krom omgaande een hert verbeelden, gelyk by deze aftekening is te zien. De 4de soort, by letter* D. *Van de 5de soort ontbreekt de afbeelding. Doch de 6de soort, is aangeweezen by letter* E. *'t welk wy een* Venus Hertje *noemen: van deze zyn ook verscheide soorten, doch haar waarde bestaat daar in, als zy roode stippels hebben.* Jr. Oortmans *en de* Hr. Vincent *bezitten ieder een, die citroenverwig zyn; dewelke voor de alderwaardigste worden gehouden. De 7de soort afgebeeldt by letter* F. *is een heel ongemeene* Doubletschulp; *my staat voor maar eenen van deze gezien te hebben in 't Kabinet van wylen de* Hr. Dr. 's Gravezande *tot* Delft. *Het is een andere soort van een* Venus Schulp met haair, *dewelke wy hier na zullen vertoonen op de laatste plaat van de Schulpen.*

XXIX. HOOFTDEEL.

Chama montana ſive Noachina, Vader-Noachs ſchulpen.

De Steen-Schulpen, die in 't gebergt gevonden worden, door den Schryver met veele redenen bekragtigt.

VAn de groote *Bia garu* of *Chama decumana* vind men woeſte ſtukken en brokken, niet alleen in 't Amboinſche gebergte, maar ook in de omliggende Eilanden, en in de *Molukkos*, van dewelke veel woordentwiſt gemaakt word, hoe zy daar komen; weshalven ik goed vind dezelve wat uitvoerlyk te beſchryven: I. Haare gedaanten: II. De plaats, daar men ze vind: III. De valſche redenen, hoe ze daar komen: IV. De waare of waarſchynlykſte.

Eerſte reden, van haar gedaante.

I. Aangaande haar gedaante, zoo kan men daar aan bemerken, dat zy eertyds niets verſchilden van die men noch dagelykſch uit den zee haalt, doch nu zyn ze door langheid van tyd zoodaanig begroeit, dat men ze voor heele klippen aanziet: maar, zoo men daar wat nauw op let, kan men ligt bekennen aan het beloop van de ruggen of baaren, dat het ſchulpen zyn: Weinige daar van zyn noch ten naaſten by geheel, behalven dat de kanten meeſt afgebroken zyn, aan zommige ook heele ſtukken uit: Andere zyn in de midden doorgebroken, zoo dat men de ſtukken niet 't zaamen kan vinden; zommige leggen op d' aarde bloot, of ſlegts met een weinig aarde of ruigte bedekt, want diep daar onder vind men ze niet; zommige zyn aan de klippen vaſt gegroeit; zommige ſteeken ook een ſtuk weegs geheel daar in: Zy leggen op verſcheiden manieren ſchuins, recht plat, overeind en door malkander, als of ze geſaait waaren: Alle zyn ze van buiten ruig, moſchachtig, en aan de zyde, die bloot legt, met een ſcherpe keiachtige *Subſtantie* begroeit, ja geheele ſtukken van ſcherpe keiſteenen, die men Speldewerk noemt, zitten daar zoo vaſt aan, dat men ze qualyk afſlaan kan; van binnen zyn ze ſchoonwit, maſſief en dicht, als eenig wit marmer zyn mag; doch daar aan kan men duidelyk de verſcheidene laagen bekennen, gelyk andere zeeſchulpen hebben, en al vind men ſtukken, die half doorſchynend zyn, zullen evenwel zoo veel niet vuuren by nacht, als gemeene keiſteenen doen, hoewel ze tegens malkander geſlagen noch eenige vonken geeven, en merkelyk een keiachtigen reuk hebben, tot een bewys, dat ze de ſteenachtige natuur al vry veel aangenomen hebben: als men daar op ſlaat, zoo klinken ze als porſellein. Men vind 'er daar 4 of 6 man aan een halve genoeg te draagen hebben; andere zyn kleinder, en niet boven een voet lang, en daar na veele ſtukken in de grootte van een kop.

En 't blykt, dat het Schulpen zyn geweeſt. Worden heel en aan ſtukken gevonden; en op allerlei wyze verſpreidt. Zyn inwendig noch ſchoonwit. Zy vuuren niet als de keiſteenen. Worden groot en klein gevonden.

Tweede reden, van haar plaats, waar de meeſte gevonden worden.

II. Men vind ze meeſt op alle Eilanden van 't Amboinſche Gebied, als mede, zoo ik verſta, in de *Molukkos*, en miſſchien op andere plaatzen meer; De meeſte en grootſte heb ik gevonden op het Hietoëſche gebergte, dicht achter *Hitoelamma*, daar eertyds de *Negorii Tomoe* gelegen heeft, waar van men noch veele oude muuren van opgezette ſteenen vind. De plaats aldaar is ganſch klippig, en zoo ſcherp, dat men qualyk een voet zetten kan; welk ſlach van klippen men Speldewerk noemt: Ik heb nooit het geluk gehad, dat ik de twee deelen van deze ſchulpen op malkander gevonden heb, maar zy leggen verſtrooit; zommige ook, als gezegt is, aan de klippen vaſt; zommige ook recht in den weg, daar men afdaalt, dewelke de voorbygaande voor klippen aanzien, en zoo voorts door dat zelve geheele gebergte. Ik heb ze ook gevonden op den ſtrand van de zelfde kuſt, in de klippen zoodaanig vaſt, dat het onmogelyk was de ſchulpen daar uit te krygen zonder de klippen te vermorzelen, tot een bewys, dat dezelve klippen eertyds moeten week geweeſt zyn, en de ſchulpen zelfs waaren door 't zeewater blank geſchuurt. Op *Leytimor* by 't Riviertje *Weynitoe* legt een heuvel omtrent een musquetſchoot van den ſtrand af, denwelken het gemeene volk al lang na myn naam genoemt heeft, om dat men aldaar, als mede in 't omleggende gebergte, veel zulke ſchulpen vind, zoodaanig begroeit, ſteekelig en zwart, dat

Doch geen 2 op malkander maar meeſt verſtrooit en aan de klippen vaſt gegroeit.

Meer plaatzen, daar dezelve gevonden worden.

dat men ze alle ten eerſten voor klippen aanziet, doch deze zyn niet boven 1 of $1\frac{1}{2}$ voet lang; den ſteekeligen kei, die daar aan vaſt hangt, kan men na veel moeite daar af ſlaan, op dat men de *ſubſtantie* van den Schulp ter deege bekennen mag, die dan noch al vol gaten en afgebrokene hoeken is. Het Eiland *Bonoa* heeft wel het ſcherpſte, ſtekeligſte en hakkeligſte gebergte van ganſch Amboina, op 't zelve vind men deze Schulpen zeer groot en dik, veele in de klippen vaſt, vol gaten, en t' eenemaal verſteent.

III. Nu valt te vraagen, hoe zy op dit gebergte komen, daar van zyn verſcheide gevoelens en zaamenſpraaken voorgevallen: Veele van onze Natie oordeelen, dat een van deze twee moet waar zyn; of dat het natuurlyke vrugten zyn van die klippen, en van dien grond, daar men ze vind, voortgebragt, gelyk andere metallen, mineralien en ſteenen; tot een bewys brengen ze voor de ſteenen *Aëtites*, *Gelodes*, *Ombria*, &c. dewelke men, na haar byzondere manier getekent, mede zomtyds bloot op den grond, of op andere ſteenen vind; of zoo men dit niet wil aanneemen, zoo moeſten ze eertyds door menſchen derwaarts gebragt zyn, om het vleeſch daar uit te eeten: Dat beide deze manieren niet waarſchynlyk zyn, zal ik door volgende redenen bewyzen: Eerſtelyk zeg ik dan, dat ze geen natuurlyk of gewoonlyk gewas van de bergen konnen zyn: 1. Om dat men ze van zoo verſcheiden fatzoen en geſteltheit vind, als geheele, twee op malkander, halve, gebrokene ſtukken, nu plat leggende, dan ſchuins of overeind, even als of ze door een machtige hand aldaar gezaait waaren; zommige op, of een weinig onder den mullen grond; zommige in, en aan de klippen vaſt; hier ziet men een groote, daar een kleine, en niet te min alle van een ouderdom, namentlyk die even lang daar moeten gelegen hebben, om dat ze op eenderlei manier begroeit en verſteent zyn. Nu is 't immers bekent, dat alle zoodaanige dingen, die uit aarde en klippen groeijen, op eenderlei manier daar aan geworteld zyn, of immers haar byzondere *Matrices* hebben, gelyk men aan meeſt alle edele geſteenten ziet: Want t' bewys van den ſteen *Aëtites* doet hier niet toe, dewelken men altyd van een zeker en gewoonlyk fatzoen en figuur vind aan de oevers van zommige rivieren, of op 't veld: niemant is zoo ſlecht, die maar een weinig kenniſſe van bergwerken heeft, die niet verſtaat, dat de korreltjes van goud en ander metaal, die men in zommige Rivieren vind, aldaar niet gegroeit zyn, maar in die bergen, daar de Rivieren ontſpringen, en door der zelver afloopen mede gevoert worden: De ſteenen *Aëtites* en *Gelodes* groeijen in de aarde, gelyk andere ſteenen; maar worden, of door Rivieren, of door regenwater ontbloot, weggevoert, en hier en daar langs de oevers, of op de velden verſtrooit: De ſteen *Ombria*, dien men bloot op de velden vind, word eenpaarig gelooft, dat met eenig groot onweêr aldaar geworpen word: Alle welke manieren van onze Bergſchulpen niet en konnen gezegt worden. 2. Zoo bevind men dat de *ſubſtantie* en gedaante van deze Bergſchulpen t' eenemaal overeenkomt met die men dagelyks uit zee haalt, gelyk boven gezegt is, en hoe hard men daar ook op ſlaat met een goed ſtaal, zoo men maar den kei niet en raakt, zal men echter geen vonxken vuur, of immers bezwaarlyk daar uit krygen, hoewel ze in 't ſlaan een keiachtigen reuk hebben; daarentegen zullen zy in zuuren Lemoenſap kooken, hoewel veel ſlapper dan de Zeeſchulpen, 't welk geen ſteene gewas uit de bergen doet. 3. De keiachtige korſt mag daar zoo vaſt aanhangen als hy wil, echter zy maakt met den Schulp geen *continuum corpus*, maar men kan ze met hamers en beitels daar van afſlaan, en dan vind men gemeenlyk tuſſchen den kei en ſchulp noch iets aardigs. Dat ze door menſchen aldaar zouden gebragt zyn, is noch ongerymder, want wat zoude de menſchen bewogen hebben, zulke zwaare beeſten, ja monſters, van den ſtrand op de hooge bergen te draagen, daar het gemeenlyk zoo ſcherp is, dat men qualyk ſtaan kan, en daar 't niet waarſchynlyk is, dat 'er ooit menſchen gewoont hebben, en dat alleenlyk om 't vleeſch daar uit te hebben, 't welk men met kleine moeite op den ſtrand daar uit neemen kan, gelyk te voren van de Volkeren *Badjos* gezegt is, die 't vleeſch van deze beeſten op Makkaſſar te koop bren-

Derde reden, van haar komſte, welkers onwaarſchynlyke redenen worden voorgeſtelt.

Waarom die in en op 't gebergte worden gevonden.

En hoe die daar komen.

Verdere reden genomen uit haar veelderlei geſtalte, en haar gelyke verſteening, ook om dat ze geen wortel hebben.

Bewys genomen van 't goud, 't geen in de Rivieren word gevonden, hoewel 't daar niet groeit.

Tegenwerping van den ſteen Ombria *weêrlegt.*

De tweede reden is, om dat dezelve Berg of Steenſchulpen overeenkomen met die van de zee.

Proef hier van.

De derde reden, om dat de ſteene korſt van den Schulp onderſcheiden is.

Zyn daar door geen menſchen gebragt.

Nader reden. brengen: genomen, dat de menschen in oude tyden halve reuzen waaren geweest, zoo geloof ik echter, dat haar huid zoo week zy geweest als de onze, en derhalven die hakkelige plaatzen zoo wel geschuuwt hebben als wy, en zoo zouden zy dezelve noch al niet in de klippen vast gemaakt hebben; derhalven ik met d' Inlanders dit zeggen beter met uitlacchen, dan met veele redenen te wederleggen, waardig acht: Zeker, d' Inlanders achten zich niet weinig verongelykt, dat men haare voorouders voor zulke gekken houd, een zoo moeijelyk werk om een nietige oorzaak te beginnen, en daar men nooit diergelyke versteende Schulpen omtrent bewoonde plaatzen vind, behalven weinige, die zy by haare huisen zetten om het pluimvee daar uit te drenken, die dan altyd zuiver gehouden worden.

De vierde reden, waar door de waare reden van haar komste word voorgestelt. Afgeleidt van d' algemeene Zundvloed. IV. Dewyl ze dan in die bergen niet gegroeit, noch van menschen daar gebragt zyn, zoo kan men geen nader redenen bedenken, dan dat ze door een groote vloed daar moeten gevoert zyn, 't welk wy uit de Heilige Schriftuur weeten, dat maar eens geschiet is, namentlyk in de dagen Noë, wanneer alle de bergen onder water gestaan hebben, en wanneer deze, en andere Zeedieren door 't opzwellende water geholpen, daar na toe gekropen zyn, en de bosschen bewoont hebben, gelyk *Ovidius* van zyne *Deucalions* vloed zingt, *Lib. Metamorph.* 1. *vers.* 299. & 300.

Modo qua graciles gramen carpsère capellæ
Nunc ibi deformes ponunt sua corpora phocæ.

Tegenwerpig opgelost en met reden bevestigt. Men mogte vraagen, waarom al dat Zeegedierte zich niet weder na haar oude woonplaats de zee begeven heeft, doe het water weder afliep? Daar op ik antwoorde: Dat men het immers dagelyks gebeuren ziet, dat by afloopend water al het Zeegedierte weder na de diepte spoeit, daar vlakke en effene stranden zyn, maar, daar dezelve holle klippen en kuilen heeft, verblyven t' elkens alderhande kleine vischjes, krabben, schulpen, &c. die zich buiten twyffel na haar oude woonplaats zouden gepakt hebben, hadden ze t' verstand gehad, dat hun ondertusschen het water zoude ontloopen, terwyl zy in deze kuilen speelen: zoo is het ook geloofIyk, dat het meeste deel van deze Schulpen zich weder na de zee gepakt heeft, daar t' glad en slibberig is geweest, maar wat zouden die doen, die op ruige en hakkelige plaatzen geraakt, en wel ligt met de omgevallene boomen bedekt waaren, die hebben zich immers zoo gauw niet konnen redden, te meer alzoo t' vallen van die vloed veel schielyker is toegegaan, als ons gewoonlyke ebbe, dewelke op 't meeste in 6 uuren 10 voeten valt, behalven eenige weinige plaatzen in de weereld: Als men nu de hoogste bergen $1\frac{1}{4}$ Duitsche myl of 5000 schreeden, dat is, 25000 voeten hoog stelt naar 't *perpendicul*, en de wateren van de vloed, in 125 dagen deze hoogte gevallen zyn, zoo moeten ze ieder etmaal zonder rusten 200 voeten, of in 6 uuren 50 voeten gedaalt zyn, dat is ruim 5 maal rasser dan de gewoonlyke ebbe.

Nader bewys.

Zyn tot tekenen gegeeven aan de Lochenaars van d'algemeene Zundvloed, dewelke niet alleen daar, maar ook in Europa, Zoo heeft ook buiten twyffel God de Schepper zoodaanige overblyffelen en merktekenen van d' algemeene vloed hier en daar in de weereld laten overblyven, als voorziende, dat in de laatste dagen neuswyze menschen zouden opstaan, die de waarheid van de H. Geschiedenissen ook in dezen zouden trachten te krenken; namentlyk die de *Præadamiten* staande houden en beschermen, ons willende wys maaken, dat de vloed niet over den geheelen aardbodem gegaan zy, want daar door zouden haare verdichte *Præadamitische* menschen verdronken zyn, maar dat 'er een hooge waterberg geweest zy, dewelke alleenlyk Palestina, Syrien, Armenien, Arabien, en de naast aangelegene landen bedekt heeft, namentlyk daar de nakomelingen van Adam woonden: Zoo bevinden wy in Europa, namentlyk, in Vrankryk en Italien, dat men op zommige plaatsen veele Zeeschulpen uit d' aarde graaft: Een geloofwaardig ooggetuig verhaalt in het Fransche landschap *Avergne* gezien te hebben een natuurlyk klip van marmer, daar in alderhande Zeeschulpen en Hoorntjes door malkander als ingelyft waaren, als of het een *massa* was, door konst zoodanig toebereid. De vogelsberg in de Westerwald is bekend de naam te hebben, om dat men aldaar beenderen van alderhan-

hande vogelen vind in steen verandert, inzonderheit als men putten graaft in den zelven berg.

De Chineezen hebben my verhaalt, dat men in de bergen van 't Landschap Fockien zomtyds onder den aarde groote ankertouwen vind, van een haairige stof gemaakt, gelyk wy hier te Land van den Boom *Gumuto* maaken, zynde een stoffe, die in den aarde schier onvergankelyk is, en van hun voor overblyfsels van den grooten vloed gehouden worden, die ten tyde van haaren Koning U, anders Jao genoemt, voorgevallen is, en in den tydrekening niet veel verschilt van Noachs vloed: In deze Oosterse Eilanden hebben wy de voornoemde Bergschulpen: In West-Indien, na 't schryven der Spanjaarden, heeft men, by 't zoeken van goud in de Bergen van *Peru*, gevonden zommige heel oude vaartuigen en ongewoonen huisraad; waar by wy in 't voorbygaan afneemen, dat, hoewel door den zundvloed de voornaamste gedaante des weerelds niet verandert zy, echter veele bergen op nieuw opgesmeeten zyn, waar mede deze Zeegedierten bedekt, en metter tyd versteent zyn, en 't zaamen met den leem, daar in een steenachtig sap was, en derhalven metter tyd tot steen geworden zyn: Zoo zyn dan in der daad deze Bergschulpen de oudste en ontwyffelbaare overblyfsels der oudheid, als die nu by de 4000 Jaaren op die bergen gelegen hebben, en met haare gedaante den ontsachlyken oudheid vertoonen: Hier mede komt over een het gemeen gevoelen der Inlanderen, dewelke deze overleveringen van haare voorouders bekomen hebben; dewelke onder hun wat gauwer zyn, inzonderheit de Moorsche Paapen, weeten duidelyk te zeggen, dat het overblyfsels van *Nabbi Noch* (zoo noemen zy Noach) zyn: Ik zelfs zoude het niet ligt geloöft hebben uit het enkel verhaal van anderen; zoo ik de plaatsen niet zelfs gezien had, alwaar ik overleggende haar gedaante en gelegentheit ligtelyk heb konnen besluiten, dat ze aldaar geenzins gegroeit, noch van menschen derwaarts gedraagen waaren: Een zulken helft, daar 6 mannen genoeg aan te draagen hadden, ik in 't jaar 1663 uit het gebergte van *Hitoelamma* gehaalt, en aan den Heer *Jacob Hustard* oud Gouverneur van Amboina behandigt, dewelke voorgenomen hadde, dezelve mede na Europa te neemen, en op eenig Academie te vereeren, doch vermits gemelde Heer in Indien verbleven is, kan ik niet weeten, waar die heen gekomen zy. In 't jaar 1682 is een zoodaanige kleine onder myne andere Rariteiten aan den groot Hertog van *Toskanen* gezonden.

In China. *America.* *En verder in alle gewesten des weerelds worden gevonden.* *Hier by noch d' overleeveringe en 't verhaal der vreemde volkeren.* *Een van deze gezonden aan den groot Hertog van Toskanen.*

Iemant mogte vermoeden, dat, vermits deze Landen het aardbeeven zeer onderworpen zyn, behalven d' algemeene Zundvloed, met verloop van tyd noch andere geweldige omkeeringen van Landen door 't aardbeeven veroorzaakt, en daar door veele nieuwe bergen, dewelke 'er te voren niet waaren, opgeresen zyn; en dat met dezelve deze Schulpen om hoog gevoert zyn: Ik ontkenne geenzins de geschiedschriften, dewelke zoodaanige bergen in den weereld aanwyzen, maar men kan zulks van deze Landen niet zeggen, of men moeste met een voor vast stellen, dat alle Eilanden en Bergen, daar deze Schulpen gevonden worden, met haaren geheelen omslag uit den Zee gerezen waaren, 't welk een ongerymd zeggen zoude zyn, want men vind ze binnen in 't land op zoodanige Bergen en op zoo groote Eilanden, die buiten twyffel van 't begin der Scheppinge geweest zyn.

Een ander tegenwerping opgelost en wederlegt.

Chama Montana, *of* Vader Noachs-Schulpen, *van deze geeft de Schryver geene afteekeninge; om dat het meerendeels maar groote ruuwe stukken en brokken zyn van Schulpen, die zyn Eed. zegt, dat meest enkeld worden gevonden: 't Gedenkt my voor eenige jaaren, alhier op 't Oost-Indisch huis, drie van dezelve gezien te hebben, die volkomen* Doublet *waaren, zynde dezelve ongemeen groot, weegende ieder* Doublet *wel 300 pond: om den Liefhebberen een denkbeeld daar van te geeven, zoo zie op den plaat* XLII. *by de letters* A. *en* B. *haar gedaante; 't is een soort tusschen beiden, doch meer gelykende naar die by letter* B. *Des Schryvers gevoelen over deze versteening; hoe en wanneer 't geschied is; en waarom* Vader Noachs-Schulpen *genaamt worden, is ontwyfelbaar: Wy zouden veele soorten, die by meenigte over al zyn gevonden (en waar van wy veele bezitten) konnen aanwyzen; doch alzoo in 't volgende derde Deel in 't 65. 66. en 84. Hoofdeel weder van de versteende stoffen word gesprooken, zoo zullen wy aldaar eenige af-*

afbeeldingen, zoo van die de Hr. Vincent, *als die onder ons beruſtende zyn, vertoonen: Die verder mogt twyfelen aan't verſteenen van levende en ziellooze zaaken, die leeze Kircherus Onderaardſche Weereld in 't tweede deel 't achtſte boek, daar hy omſtandig van dezelve en van de ſteenſappen ſchryft: En hoe die in 't diep der aarde, en binnen de bergen worden gevonden, zie in de aantekeningen gemaakt op de Nederlantſche Outheeden, en wel inzonderheit, in 't uitmuntend werkje genaamt* 's Weerelds Begin en Einde, *door den Engelſchen Godgeleerden en Natuurkundigen* de Ray *beſchreven, 't geen in 't Nederduitſch in* 8. *is gedrukt.*

XXX. HOOFTDEEL.

Chama Lævis.

De Chama Lævis *beſchreven.*

DE gladde *Chamæ* of Gapers zyn veel kleinder dan de voorgaande ruige, als hebbende de grootte van een gemeene Schulp, meeſt rond, en van een dikke ſchaal, waar in zy van de *Tellinæ* verſchillen, dewelke alle dun van ſchaal, en langwerpig zyn: Zoo leggen ook de *Chamæ*, of bloot op den grond, of niet diep in de modder, maar de *Tellinæ* moet men uit 't Zand en onder de ſteenen uitgraaven; doch in dit Hooftdeel zullen wy mede begrypen zommige Schulpen, dewelke waiffelen tuſſchen de *Chamæ* en *Tellinæ*, zoo dat men ze zoo wel onder d' een als onder d' andere kan rekenen. Zy beſtaan in de volgende ſoorten.

De 1*ſte ſoort, is verbeeldt op den plaat* XLII. *by letter* G.

I. *Chama Lævis* eigentlyk zoo genoemt, of gladde Gapers, zyn rondachtig, of uit den ronden dryzydig; hebbende achter by den wervel een ſtompen hoek, maar 't voorſte deel loopt rond, dik van ſchaal, ganſch glad en effen; zommige zyn van buiten bleekgeel of vaal; zommige ſtaalgroen en bruinachtig, doch alle aan d' eene zyde zwart; het vleeſch is wit, en onder anderen het zoetſte van zmaak, daarom men ze niet onbillik voor de *Glycymerides* van *Plinius* mogte houden, men vind ze in zuiver zand, of daar fyne modder onderloopt, weshalven haar koleur ook naar den grond geſchikt is: Zy zyn weinig in *Amboina* te vinden, en de meeſte by 't dorp *Soeli*; meer op *Kerams* Noordkuſt, daar 't lange Zandſtranden heeft, en in de Zuid-Ooſter Eilanden, inzonderheit op *Tenember:* Ieder heeft tot een wachter een klein krabbetje, in den grootte van een nagel aan een vinger, vierkantig van ſchild, uit het geſlacht der geene, die wy in 't voorgaande Boek *Curſores* of *Hippi* genoemt hebben, dewelke, zoo 't ſchynt, daar in zoo lang woonen, tot dat ze zoo groot geworden zyn, dat ze zelfs buiten den Schulp konnen leeven: Dewelke hier te lande vallen, zyn niet boven 2 of 3 duim breed, maar in *Japan* en *China* zyn ze meer dan een hand breed, dewelke de Japanders van binnen vergulden of verzilveren, daar op boomtjes of eenige figuuren ſchilderende, zoo dat men ze voor doosjes gebruiken kan; maar zy gebruiken ze tot eenig ſpel, miſſchien om daar door te looten, wat voor een figuur iemant krygen zoude, in manier als men anders met de kaarten doet; want van buiten zyn ze malkander allegaâr zoo gelyk, dat men ze niet onderſcheiden of weeten kan, wat daar in geſchildert zy.

Waar die gevonden worden.

Hebben mede een wachter.

Dienen in China voor een ſpeeltuig.

Haar benaming in verſcheide taalen.

Wy noemen ze *Chama lævis Glycimeris Indica.* Maleitſch, *Bia Lebber* en *Bia Tenember.* Makkaſſarſch, *Tudo.* Neêrduitſch, Gladde Gapers; maar de groote noemt men Japanſche Schulpen.

De 2*de ſoort, is verbeeldt op dezelve plaat, by letter* H.

II. *Chama Lutaria* en *Coaxans.* Neêrduitſch, Quakkers. Maleitſch, *Bia Codock.* Deze zyn van de zelfde gedaante met de voorgaande, ruim een hand breed, en gebult, doch van buiten zoo glad niet, ſtaalgroen of modderverwig, zonder glans, en wat ruig wegens de lappen van 't groen vliesje, waar mede zy bekleed zyn, en 't welk hier en daar ſcheurt. Men vind ze in ſlykige plaatzen, meeſt aan den uitgang van groote Rivieren, daar ze by afloopend water ontdekt worden, en door het openen en ſluiten

Waar die gevonden worden.

K
E
F
D
C
B
A
I
H
G

van den schaal quakken als kikvorschen, zoo dat men ze van verre hooren kan. Zy zyn mede goed tot eeten, als men ze eerst ½ dag in versch water legt, op dat ze het meeste zand uitspuuwen; en de grootste vallen op *Boero*. In zommige vind men ook een *Mestica* of wit steentje gelyk de voorschrevene *Chamites*; zomtyds mooi rond, zuiverwit en blinkende; zomtyds vuilwit en hoekig, 't welk mede onder de *Pæantides* gerekent word, dewelke metter tyd een klein steentje van zich geeven, als of ze baarden, doch dit gebeurt zelden.

Konen geluit maaken.

Hebben ook Chamites.

III. *Chama virgata.* Maleitsch, *Bia Baguala*, is van 't zelfde fatzoen, doch dunner van schaal, buiten staalgroen, met donkergeele streepen of straalen, dewelke achter by den wervel 't zaamen stooten, binnen violet. Dezen vind men in den stillen bocht van *Ambon* by 't dorp *Baguala*, doch worden tot den kost niet veel gezocht, om dat ze naar modder smaaken.

De 3de soort, is verbeeldt by letter I.

IV. *Chama optica*, Perspectiefjes, zyn rondachtige en gebulde Schulpjes, omtrent 2 duimen breed, dik van schaal, van buiten glad, en met zwartachtige schilderijen versiert, heuvelen, huisjes en spitsjes vertoonende, zoodanig dat, dewelke naast aan den rand staan, de grootste en zwartste zyn; de andere na achteren volgende zyn allenkskens kleinder, blauwer en flauwer, even als of men een Landschapje in 't verschiet of perspectiefs getekent zag. Een slechter slach hier van is in de lengte met kringen of ribbekens geteikent, alle met den rand paralleel; de schilderijen zyn bruin, en onder en door malkander. Noch heeft men op *Bouton* een derde slach, niet boven 2 dwars vingers breed, en met flauwe kammen gegraveert als de Jacobs Schulpen, zonder kringen, meest kastanjebruin met weinige witte schilderijen. Men vind noch een kleinder soorte, buiten glad, en met donkerbruine schilderijen, die eenige tenten verbeelden met kleine vlaggetjes boven op, als of men het Turksche leger in 't veld zag.

De 4de soort, by letter K.

Van deze een andere.

Een derde.

En noch een vierde soort.

V. *Chama circinata.* Maleitsch, *Bia matta doa*, dat is, Schulpen met 2 oogen, deze is wat platter dan de voorgaande, vol kringen en ribben, met de randen paralleel loopende, met donkergroene of rookverwige, zomtyds ook zwartachtige stipjes en vlekken, meest verwert met wit gemengt, die zomtyds toorntjes en huisen verbeelden: het Dier heeft een wit en smaakelyk vleesch, weshalven dit de gemeenste Schulp is dagelyks in den kost te gebruiken, inzonderheit by de *Papeda* om de sauzen daar van te maaken. Men moet ze uit vochtige plaatzen, en uit 't zand met kleine steentjes gemengt uitgraaven, doch zy leggen gansch ondiep, en verraden haar plaats door twee gaatjes, die men in 't zand ziet; de uitgegraavene hebben wederzyds een pypje, 't welk d' Inlanders oogen noemen, waar door ze water uitspuiten, en den graaver dikwyls d' oogen raaken, zelfs door de voornoemde gaatjes, als zy noch in 't zand steeken. Zy zyn op alle stranden gemeen, te weeten, daar geen groote slag van zee gaat.

De 5de soort, is verbeeldt op den plaat XLIII. *by letter* A.

Dienen tot spys.

Waar die gevonden worden.

VI. *Chama litterata oblonga.* Neêrduitsch, Letterschulpen. Maleitsch, *Bia letter*, deze is 4 of 5 duimen lang, 3 breed, van een middelbaare schaal, van buiten ook met paralleele kringen, op den grond lichtros of vaal, met zwarte streepen of tekenen getekent, die de letter W uitmaaken, en hoe meer en dichter deze letteren staan, hoe de Schulp netter is: Dewelke men *Bia malam*, dat is, Nachtschulpen noemt, deze hebben geene letters, maar zyn zwart, met breede lichtroode en witachtige straalen, achter smal toelopende, verbeeldende een schildery, daar men een licht door een donkere nacht schynende aftekent: De derde slach is kleinder, dunner van schaal, grauwachtig met weinige zwarte stipjes, die geen tekenen uitmaaken, daarom van slecht alloi: De vierde slach is langwerpig en smal, dik van schaal, zonder kringen met bruine of vloeijende wateren verdeelt.

De 6de soort, is verbeeldt op dezelve plaat by letter B.

Welke de beste zyn.

Een andere soort.

Een derde.

Een vierde.

VII. *Chama litterata rotunda*, is gansch vlak, niet te min dik van schaal, bykans recht rond, vol kringen met zwarte letters (M) en (W) getekent, die zoo vol takken niet zyn als aan den *Oblonga*, maar uit magere streepen bestaande: Zy worden niet veel gevonden, en zyn daarom raar.

De 7de soort, verbeeldt by letter C.

VIII. *Chama pectinata* is vlak, dikschaalig, in weinige en wyde kammen verdeelt

De 8ste soort, afgetekent by letter D.

door laage voorens, die van achteren na den kant loopen. Men vind ze niet op *Ambon*, maar op *Kerams* Noordkuſt *Bolela*.

De 9de ſoort, by letter E. IX. *Chama Scobinata*, is mede rond, vlak, en wit als de voorige; zomtyds met flauwe kammen en voorens; zomtyds zonder dezelve, maar over 't geheele lyf met kleine ſchubbetjes bedekt of met ſchubachtige ruitjes. Zy zyn zelden te vinden, en op *Amboina* onbekent.

De 10de ſoort, by letter F. X. *Favus*; Wafelyſer, is een dikſchaalige ſchulp, wit, en zoodaanig met kringen en dwarsribben getekent, dewelke ſcherpachtig van kant zyn, dat ze vierkante kamertjes uitmaaken, gelyk men aan de Wafelyſers ziet.

De 11de ſoort, by letter G. XI. *Lingua Tigerina*, Tygerstong, verſchilt niet van den voorgaanden, als dat de kanten van de kringen ſcherper zyn, niet wit, maar vuilros, en aan de kanten zwartachtig, van verſcheiden fatzoen, doch van geen waardy, om dat ze geen fraeije koleur hebben.

De 12de ſoort, by letter H. XII. *Chama granoſa*, verſchilt niet van den Tygerstong, dan dat ze in plaats van ruiten, uitſteekende ſcherpachtige korrels heeft; onder beide vind men zommige, die zeer dik en breed van lippen zyn: Noch is de wilde Tygerstong, dewelke geen ruiten noch korrels heeft, maar vol ſchubben is als de *Scobinata*, rookachtig van koleur, en zonder mooijigheit.

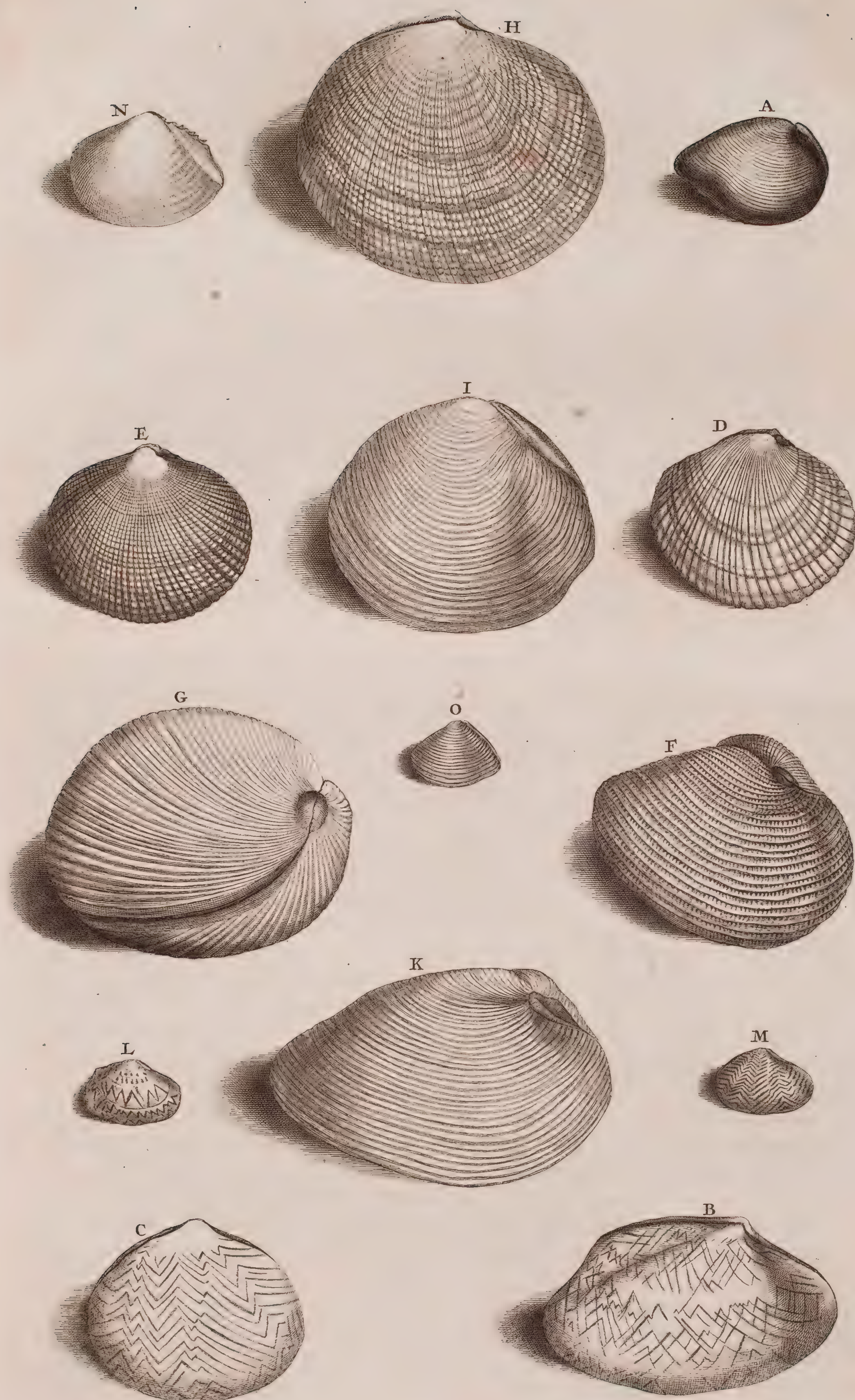
De 13de ſoort, by letter I. XIII. *Remies*, is een platte *Chama*, vol uitſteekende kringen, dik, en wit van ſchaal, zonder ſchildery, waar van de grootſte 3 vingers breed zyn, maar de gemeine zyn als een nagel van een duim, en groeijen met meenigte in 't witte zand, inzonderheit op kleine en woeſte Eilanden: Zy zyn goed om te eeten, en worden met ſchaal en al ingepekelt. *Waar van verſcheide ſoorten zyn.* Men heeft noch een kleine ſoorte, dewelke met donkergrauw geſchildert is, anders mede met ringen bezet. Andere zyn wat dikker, en geſtreept als de *Pectunculi*, van verwe ſmoddig, met weinige zwarte plekken: Alle ſoorten vallen overvloedig op witte zandſtranden, zoo dat, als men maar een weinig met de handen in 't zand vroet, men ze met hoopen vind; *Worden tot ſpys gebruikt.* zy hebben beide een ſmaakelyk vleeſch, hoewel weinig en voor een hongerige maag niet bequaam; men kookt ze in water, neemt ze als dan uit den ſchaal, en giet daar over een ſauze van boter, azyn of limoenſop, met peper en ſout. *Waar die gevonden worden.* Zy vallen veel op eenzaame Eilanden, gelyk het Duiven Eiland, men kan ze ook ſaaijen, als men ze met het waſſende water op den ſtrand ſlechs uitſpreid, zoo dra het water daar over komt, kruipen ze in het zand, en vermenigvuldigen zich in korten tyd; haar naam is in 't Maleitſch *Remis.* *Noch een van deze afgebeeldt by letter O.* Hier by behooren noch meer andere ſoorten, die men Scherfjes noemt, dewelke op den ſchaal gegranuleert zyn, zommige wit, zommige leververwig: Dit is wonder van deze Schulpjes, dat ze in het zand groeijen, en leeven, en men vind nochtans weinig zand daar in, als men ze kookt, zoo men ze maar te voren ter degen in water afſpoelt. Men kan ze eenige dagen goed houden, als men ze in zand zonder water in een pot of kiſt doet, daarom zyn ze ook op der Heeren tafelen toegelaten. Men vind ook zoodaanige *Remies*, die zoo groot zyn als een ſchelling, vuilwit en ſlecht van aanzien.

De 14de ſoort, by letter K. XIV. *Toede baija*, is ook een met kringen bezette *Chama* op *Makkaſſar* vallende, dik van ſchaal, rook en bruinachtig, met breede witte ſtraalen daar tuſſchen, meeſt rond, en bultig, een kleine hand breed: Zy heeft noch 2 kleinder ſoorten, onze *Bia Matta doa* gelyk, doch bultiger, zwartbruiner dan de voorige, en met vuilwitte ſtraalen.

De 15de ſoort, by letter L. *van deze noch een by* M. XV. Xulaneeſche Letterſchulpjes, zyn mede uit het ſlach van N°. VI. doch kleinder, niet boven een lid van een vinger lang, en mooijer getekent. Zy vallen in de Xulaneeſche Eilanden, en men kan 'er twee ſoorten uitmaaken, als men nauw op den gedaante der letteren ziet.

De 16de ſoort, by letter N. XVI. *Remies gargadja*, is een witte *Remies*-Schulpje, aan d' eene zyde gerand of gezaagt.

De

H
N
A
I
E
D
G
O
F
K
L
M
C
B

De Chama lævis, *zyn zommige* glad, *andere* gevoorent, geftreept, gevlakt *of* gekartelt. *De eerfte van den Schryver is verbeeldt op den plaat* XLII. *by letter* G, *deze is glad en gevlakt; doch word by ons de* Japanfche Speeldoublette *genaamt, om dat dezelve daar veel gebruikt word om mede te fpeelen: zy befchilderen dezelve inwendig met beeltjes, kruidtjes en andere fieraaden, en roeren die dan in twee hoopen onder een, na welk zy die dan weder paaren, en die zyn hoop 't eerft heeft gedaan, wint het fpel. De 2de foort, ftaat op dezelve plaat verbeeldt by letter* H, *en word by den Schryver de* Quaaker *genaamt. De 3de foort, is afgetekent by letter* I, *deze zyn zeldzaamer als de voorgaande. De 4de foort, by letter* K, *word by ons de* Griekfche A doublet *genaamt, om dat alle haare tekens daar naar gelyken: van deze zyn veele foorten, doch hoe fynder en fcherper die ftreepjes zyn, hoe waardiger. De 5de foort, is verbeeldt op den plaat* XLIII. *by letter* A. *De 6de foort, by letter* B, *die by ons* Strikdoubletten, *ook wel* Japanfche matjes *genoemt worden; van welke veele foorten zyn, als grof en fyn geftreepte, geftippelde, gevlakte, gewolkte en andere meer. De 7de foort, is afgebeeldt by letter* C, *van deze zyn ook verfcheide foorten, en worden* baftaart Strikdoubletten *genaamt. De 8fte foort, by letter* D, *dezen de voorens of ribben afgefleepen en gepolyft zyn als dan veeltyds fchoonrood, wit, en geel zacht gekoleurt. De 9de foort, is verbeeldt by den letter* E. *De 10de foort, by letter* F, *dien wy de* Lipdoublet *heeten, om dat zy met breede randen fyngetandt dicht in een fluiten. De 11de is een andere foort van de voorgaande, aangewezen by letter* G. *De 12de noch een andere by letter* H, *verbeeldt. De 13de foort, by letter* I, *waar van noch een by letter* O, *te zien is. De 14de foort, by letter* K. *De 15de foort, by letter* L, *van dezelve noch een by letter* M, *die by ons* tour de Bra *word genaamt. De 16de foort, by letter* N, *verbeeldt, word by ons de* getande Venusdoublet *geheeten.*

XXXI. HOOFTDEEL.

Pectines & Pectunculi.

HEt derde geflacht van de Schulpen maaken de *Pectines* of platte St. Jacobs Schulpen, en de *Pectunculi*, dewelke bultig zyn, als volgt: *De Pectines befchreven.*

I. *Pecten primus five vulgaris*, gemeene St. Jacobs Schulpen, Neerduitfch, Bontemantel, is plat, 3 en 4 vingers breed, achter by den wervel met twee ooren, waar van t' eene altyd grooter is, waar door ze een uitgebreide mantel gelyken: Zy heeft veele plooijen, met diepe voorens onderfcheiden gelyk een kam, waar van ze in 't Latyn den naam heeft; de plooijen zyn overdwars gekartelt en ruig, vuilwit of vaal met weinige zwarte plekken. De Maleijers noemen ze *Bia Siffir*, dat is, Kamfchulpen, ook *Bia Terbang*, dat is, Vliegende Schulp, om dat men ze zomtyds uit het water een fprong ziet doen als of ze vlogen, doch niet ver. De hedendaagfche Grieken noemen ze *Chtenia*, afkomftig van 't oude Griekfche *Ctenes*. De raarfte hier van zyn, dewelke de twee achterlappen meeft gelyk hebben. *De 1fte foort, afgebeeldt op den plaat* XLIV. *by letter* A.

II. *Pecten fecundus*, is kleinder en bultiger dan de voorgaande, ook met twee doch ongelyke ooren, en op de voorens ruig, aan 't breedfte deel grauw, naar achteren witachtig, met veele zwarte plekjes en ftipjes, waar door men ze mede Bontemantels noemt; binnen zyn ze wit, en omtrent de kanten purperverwig; Alle *Pectines* hebben achter geen uitgeholden wervel of *Ginglymum* gelyk de *Chamæ*, maar d' ooren leggen plat op malkander, en worden 't zaamen gehegt door een harden en zwarten band als een dikke draad, dewelke droog zynde afbreekt, en dan vallen de fchulpen van malkander, anders fluiten ze rondom dicht, en hebben geen opening, behalven een weinig by de grootfte ooren. Zy zyn in *Ambon* niet overvloedig, en men vind ze meeft op ftranden, daar meer fteen dan zand is. *De 2de foort, op dezelve plaat by letter* B. *Worden Bontemantels genaamt.*

III. *Pecten tenuis*, is dun van fchaal, met geen verhevene plooijen, en met korte ooren, in vierderlei foorten onderdeelt: D' eerfte is kaftanjebruin, met korte en ydele fchubbetjes op de plooijen: De tweede blyft klein, grauw, ruig van fchubbetjes, en met zwarte plekjes, gemeen aan de voorfte randen op fteenige ftranden: De derde is *De 3de foort, afgebeeldt by letter* C.

is ganſch wit, ook met ydele ſchubben: De vierde is koraal en minie-rood; zommige ook citroengeel, dieper geplooit, en ruig gekartelt op de plooijen; doch word zelden gevonden, en daarom voor een groot Rariteit gehouden.

De 4de ſoort, by letter D.

IV. *Radula*, een Raſpe, deze is geformeert als of men een Jacobs Schulp in tween gedeelt had, te weeten, aan d' eene zyde recht, aan de andere rond, diep gevoorent of getandt, en daarenboven geſchubt als een Raſpe, ganſch wit, en zonder ſchildery. Een kleinder ſoort heeft fyner kammen, en heel kleine ſchubbetjes, gelyk een ſoetveil, mede wit; beide vallen ze ligt van malkander, als het zwarte bandje breekt.

De 5de ſoort, by letter E.

V. *Pectunculus vulgaris.* Maleitſch, *Bia cucuran*, wegens haare gekartelde kanten het getande yſer gelyk, waar mede men de Calappusnooten raſpt: in 't Chineeſch, *Ham*; deze is getandt gelyk de voorige, doch de plooijen zyn ronder, effener, en niet gekartelt, of een weinig ruig, en de voorens daar tuſſchen zyn ſmal: De ſchaal is rondachtig en hol of bultig, zonder ooren, maar met gekartelde kanten, die dicht op malkander ſluiten, en de ſchaalen hangen achter met diergelyken zwart bandje aan malkander, 't welk gebroken zynde, zoo willen de ſchaalen niet meer aan malkander heggen; van verwe zyn zy vaal en vuilwit, met weinige zwarte ſtipjes, dewelke drie dwars vingers groot worden, zy zyn in de midden van den ſchaal citroengeel, en op de plooijen merkelyk gekartelt. Zy hebben veel vleeſch, en houden zich op onder 't zand, doch by laag water komen ze boven, openen haar ſchaal, en gaapen na een ſachten wind. In dit geweſt is het vleeſch wat hard, en tot den koſt niet zeer aangenaam, maar in Portugaal, en langs de Spaanſche kuſten, daar men ze *Brigigoins* noemt, en niet breeder dan 2 dwars vingers zyn, worden ze voor een lekkere koſt gehouden, in haar eigen ſop gekookt met een Braſiliſche peper houwe, daar ryke en edele ook ſmaak in hebben, *ut ajunt, ad excitandam Venerem.*

Waar die gevonden worden.

De 6de ſoort, by letter F.

VI. *Fragum*, een Aardbeſie. Maleitſch, *Cucuran mera*, is mede gekant, en bultig of hol, aan de eene zyde wat plat, doch zoodaanig, dat in de midden de kanten wat uitpuilen, als of een halve maan in tween geſneden was; de plooijen zyn dicht bezet met bruinroode riemtjes of ſchubbetjes, die den geheelen ſchulp ruig maaken, en daar door een Aardbeſie gelyken, in 't gemeen ruim twee vingers lang, en ook zoo dik: Deze en alle *Pectunculi*, dewelke rond en hol zyn, hebben achter een wervel, waar mede zy in malkander ſluiten, en daar achter een velleken, 't welk den ſchaal 't zaamen houd. Zy zyn gemeen in den Amboinſchen Inham, en leggen niet diep begraaven in 't zand. Men vind onder deze, dewelke zommige plooijen hebben, ganſch kaal, zonder eenige riemtjes; en op *Nuſſapinjo* heeft de heele platte zyde geen riemtjes of kartels.

Waar van een andere ſoort.

De 7de ſoort, afgebeeldt by letter G.

VII. *Fragum album*, witte Aardbeſien, deze zyn ſchaars een duim groot, van de zelfde fatzoen als de voorige, behalven dat de vlakke zyde wat ſcherper kanten heeft; de plooijen zyn dicht bezet met fyne riemtjes, bleek of witgeel, en zelden te vinden.

Noch een andere by letter H.

Van deze is noch een grooter ſoort, die d' eene zyde ganſch glad en plat heeft; de plooijen fyn bezet met geele riemtjes, die beter naar ſchubbetjes gelyken; men vind ze in den binnenſten ſak van den Amboinſchen Inham.

De 8ſte ſoort, by letter I. *Omſtandig beſchreven.*

VIII. *Pecten virgineus.* Maleitſch, *Bia anadara*, is een dikſchaalige getande Schulp, aan d' eene zyde met een uitloopenden hoek, waar door ze ſcheef word, als of men van een halve maan met een ſchuinze ſtreep het eene hoorn afgeſneden hadde; het achterhoofd maakt twee ronde bulten, alwaar de ſchaalen zonder wervel op malkander leggen, hangende buiten aan malkander met een velletje, en aan den ſchaal ziet men eenige fyne kerven; de plooijen zyn plat, met ſmalle voorens onderſcheiden, weshalven de kanten ook niet zeer gekerft zyn, bleekwit, zonder ſchildery, maar uit zee komende doorgaans bekleedt met een donkergrauw of aardverwige wolachtigheit; aan de kanten haairig, dewelke met zand ligt af te wryven zyn; het vleeſch is hardachtig, en heeft een minie-rood toegeſpits handeken, waar mede het groot gewelt kan doen, van zich geevende een lichtrood ſap, 't welk d' Inlanders vergelyken by de

eerſte

A
O
B
P
M
C
N
L
I
F
E
D
H
K
G
J. d later f.

eerften bloem van een Maagt, waar van ze den naam heeft. Zy zyn gemeen op alle Amboinfche ftranden, daar wat modder onder 't zand loopt, en zy worden veel gezocht tot den koft, hoewel ze hard te verteeren zyn.

Ctenites is een wit rond fteentje, in de grootte van een erwete, en kleinder; zomtyds wat paerlachtig blinkende, of met een wit fonnetje boven op, 't welk men in deze en in de voorgaande *Pectines* vind, doch zelden, en word voor een Rariteit gehouden. De Inlanders draagen het om gelukkig te zyn, in 't opfoeken van moffelen en fchulpen. Daar is noch een andere *Ctenites*, zynde een harde donkergrauwe fteen in de gedaante van een *Pectunculus*, waar van zie in 't volgende Boek onder de Steenen. Ctenites *befchreven.* *Waar van noch een andere foort.*

IX. *Pecten granofus*, heeft den gedaante van den voorgaanden, doch ronder en dunner van fchaal; de plooijen fteeken zeer uit, en zyn bezet met groove korrels, die den fchaal eenigzins fteekelig maaken; deze is in *Ambon* onbekent, maar valt op *Kerams* Noordkuft, en op *Celebes* by *Makkaffar*. *De 9de foort, by letter* K.

X. *Pecten faxatilis.* Maleitfch, *Bia batu*, is langwerpiger en fmaller dan *Bia anadara*; zy heeft achter eenen platten rugge, en daar over 2 bultige hoofden, hangende de fchaalen los aan malkander met een velleken; zy is donker en onordentlyk gekamt, en aan den voorften zyde heeft zy een opening, als of 'er een ftuk uitgebroken was; by den uitlopenden hoek is ze wat haairig: Men vind 'er zoo fmalle en langwerpige, dat ze een kleine baktrog (*mactra*) gelyken, en de fchaalen zyn gemeenlyk van malkander op den ftrand verftrooit, anders hangen ze met een fteenig gewas door het voornoemde gat aan de klippen vaft, als of ze daar in beeten; dies zy geenzins van plaats veranderen. *De 10de foort, by letter* L. *Een andere foort.*

XI. Billetjes, zyn niet boven een nagel van een duim groot, met een uitloopend hoekje, bultig, en achter met ronde billen, bruingrauw met plooijen en ftreepen in ruitjes verdeelt, en derhalven ruig: Andere zyn platter, en hebben aan d' eene kant 4 of 6 fcherpe fchubben, mede in ruitjes verdeelt: Deze beide zyn gemeen in den Amboinfchen Inham. *De 11de foort, by letter* M.

XII. *Pecten bullatus.* Maleitfch, *Bia filoos*, is zeer dun van fchaal, zoo dat men ze ligt in ftukken duuwen kan; van buiten is ze lichtros en geelachtig, met weinige fpikkeltjes, weinig en donker gekamt, en de fchaalen hangen loffelyk met een velleken aan malkander; van binnen is ze lichtrood, zeer hol, en opgeblaazen als een zeker bolachtig pannebakfel, hier te lande *filoos* genaamt: Het vliegen of liever fpringen uit het water verrichten de *Pectines plani* door het handeken, 't welk een hardachtig (*callofa*) vleefch is, waar mede zy tegen den grond flaan, en daar door uit het water vliegen, met d' achterfte of fcherpfte kant voor uit: Zoo dat *Jonftonius*, en andere Schryvers geen reden hebben dit vliegen in twyffel te trekken, quanzuis om dat deze Schulp haar fchaalen niet uitbreiden kan als vleugels, 't welk by dit uitfchieten niet van noden is. *De 12de foort, by letter* N. *verbeeldt.* *Die uit het water vliegen.*

XIII. *Bia Sabandar*, of kleine Bontemantel, is als een gemeene Jacobs Schulpe, met weinige en ronde ruggen, waar op men zwartachtige wateren ziet, geplekt als de vifch *Jcan Sabandar*. *De 13de foort, by letter* O. *verbeeldt.*

De Pectines & Pectunculi, *worden voor 't meerendeel by ons* Bontemantels *genaamt; waar van wy eenige zullen aanwyzen. De eerfte foort, is verbeeldt op den plaat* XLIV. *by letter* A. *De 2de foort, by letter* B, *deze* Bontemantels *zyn waardig, inzonderheit als zy fcherp van nageltjes, en hoogrood met fcherpe witte vlammen gekoleurt zyn; doch de zwarte plekken op een zuiveren witten grond worden voor de befte gehouden. De 3de foort, by letter* C, *worden* baftaart Bontemantels *genaamt, ook wel* Weftindifche Bontemantels, *om dat dezelve daar veel van daan koomen: van deze zyn veele foorten en verfcheiden van koleur en tekens; zommige zyn heel fchoon hoogrood; andere oranje, purpere, met wit gewolkt of geftreept, ook wel geftippelt. De 4de foort, aangewezen by letter* D, *is hoe witter hoe beter, en worden* Ysdoubletten *genaamt om haar waterachtige doorfchynigheit. De 5de foort, by letter* E. *De 6de foort, by letter* F, *die wy* roode Aardbeidoublet *noemen. De 7de foort, is verbeeldt by letter* G, *en word de* witte *of* geele Aardbeidoublet *genaamt. Die by* H, *is het* dubbelde Venushartje, *om dat dezelve wederzyds een verfcheiden hartje vertoont; deze zyn voormaals hooggewaardeert,*

en is

en is voor een, dat roode stippelen of vlakjes hadde, 60 Ducatons betaalt, doch was toen maar alleen bekent; nu zyn dezelve wat gemeender, doch echter waardig. De 8ste soort, by letter I, *aangewezen, word by ons een* Bastaard-Ark *genaamt. De 9de soort, by letter* K. *De 10de soort, by letter* L. *De 11de soort, by letter* M. *De 12de soort, by letter* N, *Deze alle zyn verscheide soorten van* Bastaard-Arken; *waar by wy de rechte* Noachs-Ark, *by letter* P *verbeeldt, hebben gevoegt. De 13de soort, by letter* O *afgetekent, behoort onder de* Bontemantels, *en word de* Gewolkte *genaamt; deze zyn heel zeldzaam, en worden weinig gezien.*

XXXII. HOOFTDEEL.

Amusium : Kompas-Schulp.

d' Amusium *beschreven.*

DE zeldzaame Schulp *Amusium* of Kompas-Schulp, al schynt ze uit den maagschap van de *Pectines* te zyn, verdient echter wegens haare zeldzaamheit een byzonder Hooftdeel.

Zie hem verbeeldt op den plaat XLV. *letter* A. *van buiten, en letter* B. *van binnen.*

Zy is aan weerzyden verscheiden van koleur.

Zy gelykt een platte Jacobs-Schulp, gemaakt van twee dunne, ronde, en meest platte schaalen, in den grootte van een dwarshand en meer; doch men vind aan beide schaalen gansch geen uitsteekende ribben, gelyk anders alle *Pectines* hebben, maar zy zyn effen en glad: Het wonderlykste daar aan is, dat de bultige zyde gansch wit is, daarentegen is de vlakke schaal, dewelke maar een weinig bultig is, donkerleververwig, en doortrokken met groene streepen, dewelke achter by den wervel meest 't zaamen stooten, en zich na den omloop uitbreiden, recht gelyk de streeken op een Kompasroos, waar van ze den naam heeft; aan den binnensten zyde daarentegen hebben beide de schaalen eenige dunne uitsteekende ribben, dewelke niet tot achteren toe loopen, maar die zy omtrent de midden verliezen, dewelke men ook van buiten bekennen kan, als men ze maar een weinig tegens den dag aanhoud; zoo schynt dan deze Schulp uit twee verscheiden schaalen gemaakt te zyn, zoo dat men 't niet gelooven zoude, als men ze niet aan malkander vast ziet; achter by den wervel in de twee uitsteekende hoeken zyn ze met een bandje vast, gelyk andere *Pectines*. Haar Inwoonder is een week geelachtig vleesch, schier gelyk aan den *Pinna :* Het tweede wonder is, dat men ze zoo zelden vind, en geen plaats op strand of in 't zand kan aanwyzen, daar zy woonen, dan dewelke by geval in 't zand op vlakke stranden geraken: Men weet tot noch toe maar twee plaatzen, daar men ze vangt, te weeten den Noord-Westen hoek van *Xula mangoli*, en de stranden van *Waro* tot *Hote* toe, op *Kerams* Noordkust. Zy dryven in zeewater omtrent de stranden, meest met de witte of bultige schaal boven, doch zy zyn zoo behendig, dat ze dan 't witte, dan 't bruine boven keeren, gelyk ze ook schuins dryven; en zoo zy willen te gronde gaan, trekken ze haar 't zaamen, doorsnydende het water als een pyl: Men vangt ze met netten onder andere visschen, daar in zy al gapende dryven, en aerselen als men na hun toegaat. Men vind ze maar in weinige maanden van 't jaar, en dat maar in den Oosten of Zuid-Oosten *Mousson*, dewelke op voornoemde plaatzen een opperwal maakt. De eerste wierden in 't jaar 1666. in *Amboina* gebragt van *Hote*; daar na heeft men ze wel in 20 jaaren niet gezien, tot dat 'er eenige weinige, in 't jaar 1685, van *Xula mangoli* gebragt wierden: na dien tyd zyn ze in meerder meenigte van *Waro* aangebragt. Haare zeldzaame gedaante en moeilyke manier om te vinden hebben haar altyd onder de dierste Rariteiten gestelt.

Zyn zeldzaam.

En koomen maar op 2 plaatzen voor.

Zyn veel jaaren vermist; doch weder te voorschyn gekomen.

Worden t' onrecht vliegende genaamt.

De eigen Naam by d' Inlanders is onbekent, behalven dat haar zommige *Bia terbang*, dat is, Vliegende Schulp noemen, om dat ze quansuis als vliegende op 't water dryven; doch deze naam komt met beter reden toe alle de Jacobs-Schulpen, dewelke een sprong doen als of ze vlogen. Beter hebben ze onze Duitsche Kompas-Schulpen genaamt,

genaamt, naar de ſtreepen, dewelke men op de vlakke ſchaalen ziet, en daar van mag het zyn, dat men ze in 't Latyn *Amuſium* noemt. Dezen Schulp vind men ook beſchreven, als een meeſterſtuk van de zee, in het Boek van de Hoorntjes door *Philippus Bonnanus*, en afgetekent in 't III Deel, de 354ſte Figuur. *Door* Bonnanus *beſchreven.*

In 't jaar 1696. Zyn deze Schulpen ook op Batavia bekend geworden, wordende door de viſſchers van de Eilandekens aangebragt.

In 't jaar 1698. Heb ik ze bekomen van *Bima* uit den ſtraat *Sapi*, van de zelfde fatzoen en eigenſchap als die van *Keram*, doch die van *Bima* waaren wel zoo groot en ſchoon, zynde aldaar mede in de treknetten gevonden.

d'Amuſium, *word by ons* Maandoublette, *dog ook wel, als by den Schryver*, Compas-ſchulpen *genaamt, zie den zelven verbeeldt op den* XLV. *plaat, die by letter* A, *is de buiten zyde, en by letter* B, *is dezelve van binnen te zien.*

XXXIII. HOOFTDEEL.

Tellinæ.

ONder de *Tellinæ* begrypen wy al dat dunſchaalig en langwerpig goedje, 't zy glad of geſtreept, beſtaande in de volgende ſoorten. *De* Tellina *beſchreven.*

I. *Tellina arenoſa.* Maleitſch, *Bia paſſir*, is een vinger lang, en 2 dwarsvingers breed, redelyk dik van ſchaal, buiten geſtreept als de *Pectines*, doch de ribben zyn ruiger en ſmaller, loopen wat bochtig, en met ſtekelige korrels bezet; zommige lichtgrauw of witachtig; zommige uit den blauwen en grauwen gemengt; maar de meeſte roodachtig, gelyk ook de kanten van binnen zyn: Het Dier heeft een wit vleeſch; aan d' eene hoek 2 holle pypjes met roode frangjen gezoomt, waar door zy het water inzuigt, en met gewelt wederom uitſpuit; by den anderen hoek is noch een gat in 't vleeſch, waar door zy de vuiligheden uitwerpt uit het zwarte *papaver*, 't welk vol zand is; de ſchaalen ſluiten in malkander *per ginglymum*, en daar achter is een dik ſterk vel, dat de beide ſchaalen 't zaamen houd, en, als het Beeſt daar uit is, dezelve zoo ſterk achterwaarts trekt, dat men ze met gewelt weder 't zaamen moet drukken; de wervel en 't hoofd ſtaan niet recht in het midden van den rug, maar nader aan den eenen hoek, en de twee voornoemde ſpuiten ſtaan by den langſten hoek, en by den ronden hoek is de uitgang van de vuiligheid; dichter by na voren toe is een handje van hardachtig vleeſch, aan 't levende Dier buiten den ſchaal uitkykende, waar mede het op den grond voelt, en zich op en neêr laat, want alle *Tellinæ* ſtaan omtrent een hand, en zomtyds een voet diep in den harden zingelgrond overeind: De 2 waterſpuiten eindigen ſtraks in den maag of zandſak, van het *papaver* onderſcheiden, 't welk by den ronden hoek legt: Zoo hebben ook alle *Tellinæ* eenen langwerpigen ſchulp, en twee *tendines* of ſpanaderen; de eene by den waterſpuit, in den langſten hoek; de andere by den ronden hoek, om dat een niet genoeg was om dien wederſpannigen ſchaal te ſluiten: In het midden legt een klontje wit vleeſch geformeert als een dooijer van een ei, 't welk het geen is, dat men tot den *Bocaſſan* gebruikt, doch de Chineezen laaten het zwarte *papaver* daar by. Alle *Tellinæ*, zoo wel in een waazigen, als in een zingelgrond, ſtaan overeind, op 't hoogſte een voet diep onder den grond, maar als het water waſt, zoo ryzen ze na boven, wanneer ze een halve voet diep ſtaan, en dan zyn ze beſt te graaven. Men vind ze aan den uiterſten rand, alwaar het zeewater komt, in 't grof zand met ſteenen gemengt, hebbende tot een kenteken van haar plaats een rond gaatje, 't welk men ziet, als men 't zand wat wegſchart, 't welk de voornoemde pypjes maaken met het inzuigen en uitblaaſen van 't water; zomtyds vind men ook een klein

De 1ſte ſoort, verbeeldt op den plaat XLV. *by letter* C.

Deze konen het water door 2 pypen uitſpuiten.

De Tellina *verder beſchreven.*

Waar die gevonden worden.

paerltje

Hebben ook paerlen en andere ſteenen in. paerltje daar in, geelachtig of paars naar den koleur der ſchaal, 't welk is een *Tellinites*: Doch noch een ander ſteen van dien Naam zie in 't volgende boek onder de Steenen.

Deze Schulpjes worden veel gegraaven tot het maaken van *Bocaſſan*, en daarom by veele *Bia bocaſſan* genaamt; doch dewyl ze zeer zandig zyn, zoo worden de volgende blauwe Schulpjes daar toe voor beter gehouden; en deze worden maar by gebrek van dezelve genomen, die men wel een week in zeewater moet laaten ſtaan om haar van 't zand te zuiveren, in welken tyd men ze geduurig ziet het water uitſpuiten, zoo dat men qualyk daar by ſtaan kan, zonder in d' oogen geraakt te worden. *Hoe men die zuiveren moet.*

De 2de ſoort. II. *Tellina ſaxatilis*, *Bia batu*, is een dikſchaalige ruige Schulp, met het achterſte aan de klippen vaſt, weinig geſtreept, vuil moſchachtig, aan de kanten haairig, die vaſt aan den ſchaal zyn, zoo dat men ze niet afwryven kan; aan den voorſten kant niet wel ſluitende, waarom ze ten deele altyd gaapen; zy worden niet veel gezocht: Deze veranderen haar plaats niet, als mede de *Pecten ſaxatilis* in 't voorgaande Hooftdeel.

De 3de ſoort verbeeldt op denzelfden plaat by letter D. III. *Tellina Gari.* Maleitſch, *Bia bocaſſan.* Amboinſch, *Blaſtor* en *Blaſtol*, is een vinger lang, en een dwars vinger breed, niet geſtreept, maar langs de kanten met eenige kringen of ſcheuren; 't overige effen, zwartachtig of donkerblauw, met weinige bleekwitte en donkere ſtraalen aan de hoeken, niet altewel ſluitende, en aan den voorſten kant wat innewaarts gebogen; voorts hol, en veel vleeſch verbergende, door haare pypjes 't water uitſpuitende als de voorige: Het vleeſch is wit en ſacht, het *papaver* met geen zand vervult, daarom worden ze voor de beſte gehouden tot het maaken van *Bocaſſan.* Men graaft ze op weeke ſtranden, daar een ſtille zee is, uit een zwart modderig zand of waazigen grond. *Zyn mede water ſpuitende.*

Bocaſſan beſchreven. *Bocaſſan* of *Bacaſſan*, is dat vermaarde Amboinſche *Garum*, met der oude Romeinen *Garum* meeſt overeenkomende, 't welk men aan de tafels gebruikte om eetluſt te verwekken: in *Amboina* maakt men het uit tweederlei Schulpen, te weeten, uit den eerſten en derden zoort dezes Hooftdeels, en zomtyds ook uit den navolgenden *Tellina picta*, doch uit den derden is het gemeenſte en beſte: De Schulpen moet men eenige dagen in zeewater zetten, dat ze haar ter deege van 't zand zuiveren, 't welk de derde ſoort in een of twee dagen doet, als dan op tweederlei manier gehandelt maken ze tweederlei ſlach van *Bocaſſan*, witte, en zwarte: De witte *Bocaſſan*, dewelke by onze Natie voorgetrokken word, maakt men aldus; de rauwe Schulpen opent men, neemt het witte vleeſch daar uit, en ſmyt het *papaver* weg, 't welk, wel gewaſſchen en gezuivert, 8 dagen in 't zout moet ſtaan, en hoe witter men dit vleeſch krygen kan, hoe aanzienlyker de *Bocaſſan* word; dit gepekelde vleeſch beſtaat meeſt in riemtjes en vellekens, word daar na in goeden *Towak*-azyn gelegt, daar onder mengende klein geſnedene wortelen van *Galanga major* of *Lanquas*, witte gember, en hauwens van *Siliquaſtrum* of ritsjes, ook, voor die het verdraagen konnen, wat look; de potjes, daar in men het bewaart, moeten wat nauw van mond zyn, daar op men dan een weinig Olyven-oly giet, en dicht toebind, want de *Bocaſſan* ganſch geen lucht verdraagen kan; op deze wyze toebereidt, kan men ze over een jaar bewaaren: Andere neemen, in plaats van ritsjes, zwarte peper en den ſchorze *Culit Lawan* in kleine ſtukjes geſneden; als men ze nuttigen wil, moet men 'er t' elkens maar een weinig uytneemen om op tafel te zetten, en 't overige weder toebinden. Het is een voortreffelyke en aangenaame ſauze by alderhande koſt te eeten, inzonderheit by gebradens, verwekkende den eetens luſt, en 't maakt allen koſt ſmaakelyk, daarom word het uit *Amboina* na alle plaatzen van *India* vervoert: De zwarte *Bocaſſan*, daar de Chineezen en Maleijers het meeſt van houden, en ook met het Romeinſche *Garum* beter overeenkomt, maakt de tanden zoo eggerig niet als de witte, om dat hier geen azyn bykomt, en word aldus bereid; de Schulpjes haar behoorlyken tyd in water gelegen hebbende, tot dat men giſt, dat ze van 't zand ter deege gezuivert zyn, worden of geheel gelaten, en met ſchaal en al ingepekelt, of, als men ze ſtraks eeten wil, zoo opent men den ſchaal en men

Bereiding van de witte Bocaſſan. — *En hoe ze bewaart word.* — *Andere bereiding.* — *Word tot ſauze gebruikt.* — *Bereiding van de zwarte Bocaſſan.*

men neemt het witte vleeſch daar uit met dat aanhangende zwarte vet, 't welk in andere Schulpen geel is, en het ei genaamt word, wegſmytende alleenlyk den zwarten Zandſak of *Papaver*; dit vleeſch acht dagen in pekel gelegen hebbende maakt den zelven bruinzwart, waar van men zoo veel uitneemt, als men op een maal eeten wil, giet daar wat zuur Lemoenzap over met geſneden gember en ritsjes, zoo is ze toebereidt; aan ſmaak geenzins wykende het Romeinſche *Garum*, 't welk zy van kleine Viſch-darmen maakten, gelyk hier te lande ook geſchiet.

By 't Romeinſche Garum *vergeleken.*

Als men den witten *Bocaſſan* over Zee wil ſtuuren, en men geen Olyven-oly heeft om daar over te gieten, zoo dekt men de potjes toe met een paar bladeren van den boom *Capraria* of *Caju Cambin*, 't welk ze voor 't bederven bewaart, waar toe anders de *Culit Lawan* ook dient; zoo neemen zommige ook witte peper in plaats van zwarte, om dat ze beter ſin in deſzelfs geur hebben.

IV. *Tellina Violacea*, is grooter doch dunner dan de voorgaande, 4 en 5 duimen lang, 1 breed, als een ſcheede geformeert, zoo dun van ſchaal, dat men ze ligt in ſtukken duuwen kan, aan beide einden wat gapende, licht violetblauw, met witachtige breede ſtraalen, effen en plat van ſchaal; zommige zyn rondachtig; zommige platter, en 2 vingers breed, aan de hoeken recht, als of 'er wat afgeſneden was; deze is zelden te vinden, en word onder de Rariteiten gerekent; zy heeft haar paarſachtige ſtraalen niet altyd in 't midden des rugs, maar meerendeels in d' eene hoek vergadert: Men vind ze aan den Ooſt-ſtrand van de *Paſſo Baguala* en *Xulij*, overeind ſtaande in 't fyne zand, en dat aan den kant van 't alderlaagſte water, 't welk geſchiet 's jaarlyks by een volle Maan in *November*; haar plaats word gekent aan een gaatje in 't zand, 't welk een ſleutelgaatje verbeeld: Men vind ze niet alle jaaren, en derhalven alzoo zelden als de volgende *Bia piſſou*; hierom noemt men ze Sonneſtraal van *Baguala*, doch de Maleijers rekenen ze onder den *Bia piſſou*.

De 4de ſoort, verbeeldt by letter E.

Waar en wanneer die gevonden worden.

V. *Tellina cultriformis*. Maleitſch, *Bia piſſou*, is mede dun van ſchaal, en langwerpig, aan de einden een weinig gapende, aan den voorſten kant een weinig buikig, en ſcherp met de beide hoeken achter overgebogen als een Zabel, of als de Chineeſche Zeepmeſſen; zy is op den ſchaal geſpikkelt met lichtbruin en ros: Men vind ze weinig omtrent den rivier *Weijnitoe*, in 't zand overeind ſtekende, gelyk de volgende *Ungues*, en uit den bovenſten mond, die meeſt gaapt, water ſpuitende, als men daar na graaft; waar op zy dieper in 't zand ſakken, daarom moet men ze met behendigheit uitgraaven, toeziende dat ze met haar ſcherpe kanten niemant in den hand ſnyden; wegens haare zeldzaamheit verſtrekken zy voor een Rariteit.

De 5de ſoort, afgetekent by letter F.

VI. *Tellina picta*. Maleitſch, *Kappija*, is een Schulpje van gemeen fatzoen, weinig geſtreept, en korrelig met landſchapjes en torentjes geſchildert; zommige buiten lichtgrauw, binnen wit; zommige buiten ros, van binnen rood, maar haarer beider ſchilderijen zyn donkergrauw of zwartachtig, en een lid van 1 duim lang: Zy groeijen in een harden ſteenachtigen ſtrand, daar men ze met moeite uitſcharren moet, en dat effen aan den rand, daar 't hoogſte zeewater komt, by vallend water na de diepte ſakkende, en by deſzelfs waſſen weder opkomende, 't welk van alle *Bocaſſan* Schulpen gezegt zy. Zy vallen meeſt op den ſtrand van *Roema tiga*, daar een zingel grond is, zy hebben een zacht vleeſch, en weinig zand, en daarom mede bequaam om *Bocaſſan* daar van te maaken, wordende met ſchaal en al ingepekeld.

De 6de ſoort.

Waar die groeijen.

Worden mede tot Bocaſſan *gebruikt.*

VII. *Lingua felis*, Katte tongen, zyn breede en platte Schulpen, aan de eene zyde recht rond, aan de andere met een ſmallen hoek, met veele fyne ſchubbekens bezet, en daar door ruig als een Katte tong: Zy zyn wit, met roodachtige ſtraalen achter by 't hoofd 't zaamen ſtotende; zommige zyn ſlecht wit, met bochtige ſcherpe ribben, en ruitjes zonder ſtraalen; d' eerſte vallen in fyn zand, en dienen voor Rariteiten; d' andere vallen onder de ſteenen, en zyn niet mooi.

De 7de ſoort, verbeeldt by letter G.

VIII. *Tellina virgata*, Sonneſtraalen, Maleitſch, *Bia matta harij*, zyn ſchaars een vinger lang, twee vingers breed, en meer, aan de eene hoek mede rond, aan de andere ſcherp,

De 8ſte ſoort, by letter H, *afgebeeldt*,

En verder beschreven. scherp, gelyk een Westphaalsche ham, vol kringen of ribben, met de kanten paralleel lopende, in 't gevoelen wat scherp, bleekgeel, met roodachtige straalen, achter by 't hoofd 't zaamen stotende, verbeeldende de straalen, die men 's avonds ziet by den ondergaanden Zon, als hy water trekt, daar een regen op volgt: Van deze straalen zyn zommige breed, zommige smal, zommige Schulpen hebben ook gansch geene of slechts eenige voetstappen daar van; daar is weinig vleesch in, om dat ze zoo plat zyn, en men vind ze meest leeg op strand gapende, doch de schaalen noch aan malkander vast, 't welk geschied, als ze by aflopend water boven 't zand komen, en schielyk door de heete Zon geraakt zynde zoo magteloos worden, dat ze den schaal niet 't zaamen konnen houden, om dat het achterste dikke velletje door de droogte buitenwaarts krimt, waar door zy den krabbekens ten prooi worden. Men vind ze overvloedig in den Amboinschen Inham omtrent de *Waÿnitoe* en in de *Uliassers* op vlakke en harde stranden: Zy worden tot den kost niet gezogt. Men vind 'er ook, doch zelden, die rood van schaal zyn, met witte of geele straalen. Noch een derde soort, dewelke gansch wit is, en slecht van koleur. Een vierde soort valt op Oost-Keram, zynde de grootste onder de *Tellinæ*, vier duimen lang, twee vingers breed, over 't geheele lyf glad en bruin, en zonder straalen, dewelke raar zyn.

Waar van meerder soorten zyn.

De 9de soort, by letter I.

IX. *Tellina lævis* is van fatzoen als de voorgaande, maar wel zoo breed en dun, gansch glad, zonder ribben of schilderijen; zommige wit als yvoor; zommige lichtgeel, achter by den wervel met een rood plekje of kruisje; zommige hebben ook eenige donkere straalen, dewelke wit zyn; deze zyn raar.

De 10de soort, by letter K.

X. *Folium.* Maleitsch, *Bia Lida*, deze is gansch plat en dun, heeft geen uitstekenden hoek gelyk de hammen, maar aan beide einden rond, of aan 't eene eind recht, en als afgesneden, en aldaar scherp getand, gelykende een tong of een blad, van verwe hooggeel, met en zonder straalen: Zy worden zelden gevonden, en zyn derhalven raar; men moet ze zacht handelen, en niet lang in den Zon droogen, want daar door verbleeken ze.

De 11de soort, by letter L.

XI. *Petasunculus*, Hammetje, heeft de gedaante van een Banquethammetje, te weeten, aan den eenen hoek rond, en aan den anderen smal toelopende, een vinger lang, en ruim een breed, zeer dun van schaal, eenpaarig rood: Zommige zyn incarnaat, dewelke breeder en ronder zyn: Andere zyn lichtgeel als vuil yvoor, dewelke grooter en slechter zyn: Men heeft ook kleine, schier zonder hoek, en rond, mede rood.

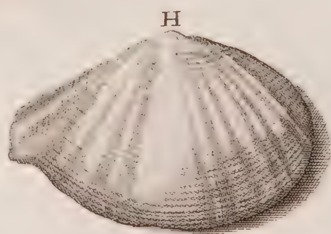
De 12de soort.

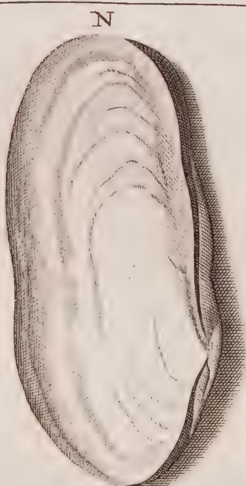
XII. *Petasunculus striatus*, is een klein langwerpig Schulpje, in de lengte geribt, wit of lichtgrauw.

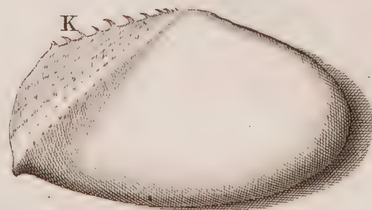
De 13de soort, by letter A. *op den plaat* XLVI.

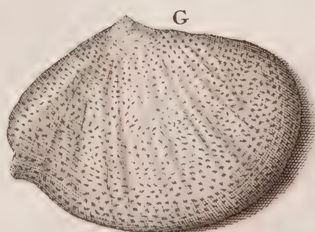
XIII. *Vulsella*, Baardnypers, is een langwerpige Schulp; aan den eenen hoek dik, en aldaar met een wervel aan malkander vast; aan den anderen dun, plat, en rond, zoo dat ze op en toe gaan, gelyk een tang of Chineesche Baardnypers; de grootste zyn 3 en 4 duimen lang, buiten vaal, en ruig, zonder mooijigheit, en gelyken meer naar een snebbe van een Eend: Andere zyn kleinder en mooijer, die beter naar een Nyper gelyken; zy zyn een kleine vinger lang, wat krom als een Zabel, donkergrauw of aardverwig. Men vind ze in groote klompen by 70 en 80 met een ruig mosch aan malkander vast hangende, die men dan in water moet leggen, en los laaten weeken.

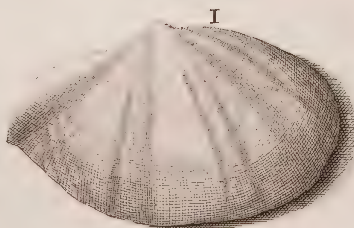
De Tellinæ, *deze* 1*ste soort, is afgebeeldt op den plaat* XLV. *by letter* C. *Van de* 2*de soort, ontbreekt d' afbeelding. Doch de* 3*de soort, word aangewezen by letter* D. *De* 4*de soort, by letter* E, *deze word by ons de* purpere Sonnestraal, *ook wel de* groote Tour de Bra, *genaamt. De* 5*de soort, by letter* F, *is een* Peuldoublet, *en word ook 't* Poolsch Mes *genaamt. Van de* 6*de soort, ontbreekt d' afbeelding. Doch de* 7*de soort, is afgetekent by letter* G, *en word by ons* Robbetong, *om zyn scharpe schubbetjes, genaamt, ook wel de* Segreinedoublet: *van deze zyn groove en fyne; de groove hebben bruine plekken; en de fyne hebben roode straalen op een witten grond: Dewelke hier als de* 8*ste soort, by letter* H, *is aangewezen. De* 9*de soort, by letter* I, *is glad, en behoort onder de* Roosdoubletten,

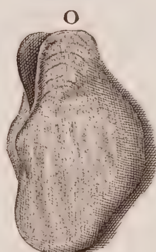

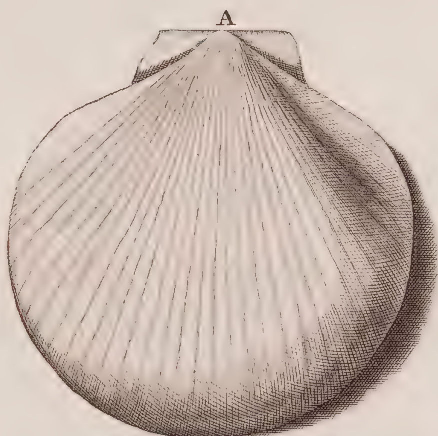

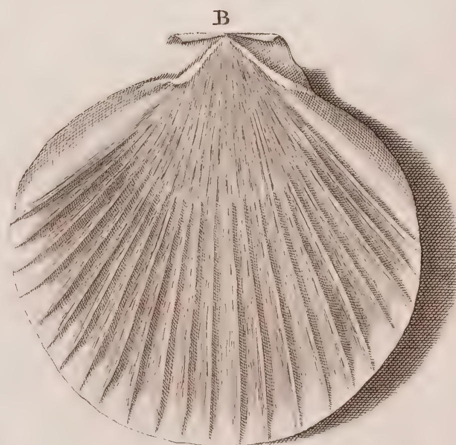

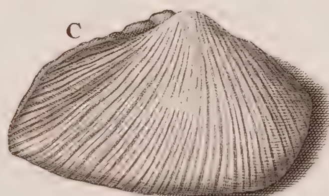

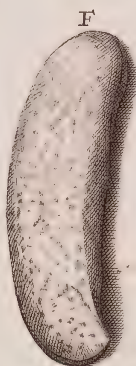

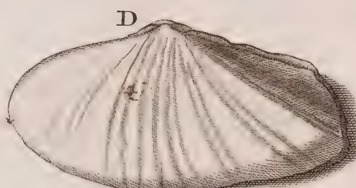

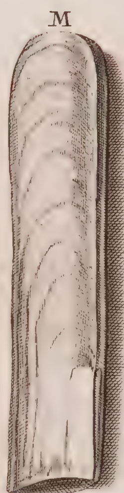

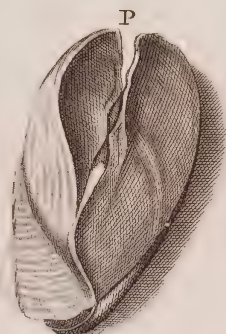

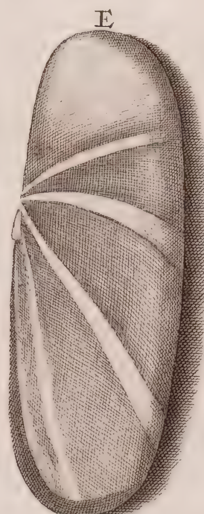

Deur F.

letten; *waar van geele, roode, witte, gevlamde, geſtraalde, en geſtreepte zyn. De* 10[de] *ſoort, verbeeldt by letter* K, *is een andere ſoort van* Venusſchulpen, *te voren beſchreven. Den* 11[den] *ſoort, by letter* L, *noemt de Schryver* 't Hammetje; *doch worden by ons mede onder de* Roosdoubletten *gerekent. Den* 12[den] *ſoort, moeten wy, om dat de aftekening ontbreekt, voorbygaan. Doch de* 13[de] *ſoort, is verbeeldt op den plaat* XLVI. *by letter* A, *dien de Schryver* Baartknyper *noemt.*

XXXIV. HOOFTDEEL.

Solenes bivalvij.

De Solenes bivalvij beſchreven.

BOven in 't XXVII. Hooftdeel, hebben wy beſchreven de *Solenes ſolidi*, die maar uit een pyp beſtaan, nu komen de Tweeſchaalige, maakende het vyfde geſlacht van Schulpen, dewelke langwerpige Schulpen zyn, met haare twee ſchaalen een ſcheede of pype verbeeldende, en beſtaan in de volgende ſoorten:

De 1ſte ſoort, is verbeeldt op den plaat XLV. *met letter* M.

En verder omſtandig beſchreven.

Hoe die gevonden worden.

Worden gegeeten.

Haar benaming in verſcheiden taalen.

I. *Solenes bivalvij, Ungues, Dactyli, vulgò, Vaginæ*, Neêrduitſch, Orgelpypen, Maleitſch, *Bia butu* en *Bia ſaron*, ook *Krang ſiſſij* en *Bia koekoe*, om dat haar ſchaal uit nagelen of ſchubben ſchynt 't zaamen gezet te zyn. Deze zyn 4 en 5 duimen lang, een vinger breed, dunſchaalig, uit den ronden wat plat, aan d' eene zyde door een velleken wat 't zaamen gevoegt, aan d' andere open, doch niet wydgapende, want ſtraks daar achter is 'er een velleken voorgeſpannen: De beide einden ſtaan open, waar van het bovenſte rechte, het onderſte rondachtige kanten heeft: De koleur van den ſchaal is lichtbruin, aan zommige met witte plekken en ſtraalen, effen en glad, of met kleine ſcheurtjes overdwars, wyzende zyne aangroeijinge na beneden; het vleeſch is hard en zenuwachtig, boven met een eindtje, zynde een lid van een duim lang, uitſteekende, gefatzoeneert als een *Membrum virile*, met een zwarte voorhuid naar believen uit en ingetrokken wordende, en water uitſpuitende: Zy ſtaan recht overeind in een zuivere zandgrond, altyd aan den rand van 't laagſte water, daar de wal begint af te gaan: Haaren plaats kan men bekennen aan een rond gaatje in 't zand, daar men ze behendig uitgraaven moet met onderſcheppen, want geraakt zynde trekken ze zich diep in den grond. By de Chineezen worden ze ingepekelt en gegeeten, hoewel ze zeer hard en onverdouwelyk van vleeſch zyn. In den Middellandſchen Zee, inzonderheit in den *Archipelagus* moeten ze veel beter en murver zyn; want ik verſta, dat ze by de Grieken en Italiaanen aldaar in hoogachtinge zyn. De hedendaagſche Grieken noemen ze *Sulinees*; de Italiaanen *Lanquetti*; doch by *Jonſtonus Lib. de Aquatilibus*, vind ik den Venetiaanſchen naam, *Cappa longa*; te Bononia, *Piſce canella*; en het is miſſchien de *Concha longa* van *Rondoletius*; hoewel de Middellandſche *Solenes* van de onze wat verſchillen. Men behoeft *Ariſtoteles* juiſt niet te beriſpen, daar hy ſchryft, dat de *Solenes* aan beide kanten geſlooten zyn; want in der daad de loſſe zyde niet ver open gaat, zynde als gezegt van binnen met een velleken toegeſloten.

De 2de ſoort, op dezelve plaat, by letter N. *verbeeldt.*

Waar van 2 ſoorten.

Zie deze ſoort, verbeeldt by letter O.

Zyn ook waterſpuwers.

II. *Roſtrum anatis.* Eende-bekken, zyn mede een ſoort van *Solenes bivalvij*, en miſſchien de Wyfkens, want *Plinius* verdeelt ze in Mannekens en Wyfkens; hoewel deze ook van tweederlei ſlach zyn: De eerſte of grootſte Eende-bek is dikker van ſchaal, en breeder, langs de kanten geribt, en als vol ſcheuren, niet bruin, maar aſchgrauw, boven met een zeer gapenden mond, wiens lippen een weinig uitwaarts gekromt ſtaan, de onderſte hoek ſluit wat meer, en zy ſtaan overeind omtrent een hand diep in 't zand, hebbende boven een zwart en zenuwachtig eind uitſteeken, rimpelig, zich uit en intrekkende, en maakende boven in 't zand twee gaatjes, daar men een kleine vinger inſteeken kan, en waar uit het Dier water ſpuit; het binnenſte vleeſch is ondeugende, vol zwart bloed en zand, velachtig en onbequaam tot den koſt, behalven een

weinig,

weinig, 't welk men inpekelt: Het tweede flach is korter, en zoo dun van fchaal, dat het fchier doorfchynend is, in 't midden buikachtig, boven zeer gapende, en van 't zelfde vleefch; de fchaal is vuilwit of grauwachtig, en ruig als een Haaije-vel, aan 't vleefch is ganfch niet dat deugt: Men vind ze in grof zand, daar een waazige of moerasfige grond onder is.

Waar die gevonden worden.

De 3de is verbeeldt by letter P.

Een derde foorte hier van is een kleine vingèr lang en breed, wiens fchaal overdwars wat geftreept of geribt is. Onder de *Solenes bivalvij* behooren ook de *Mufculus arenarius* : *Afuffen paffir* en *Bia piffou*: De *Afuffen paffir* fteekt haar vleefch mede buiten 't zand uit, 't zelve uitbreidende in den rondte als een roosfebloem, die zich ftraks nederwaarts begeeft, als men het aanraakt, en de mosfel trekt zeer diep in 't zand, daarom is 't moeijelyk haar geheel uit te graaven: Men legt ze flechts een ommezien in heet water, tot dat ze gapen; en men eet het vleefch half rauw, want het vleefch is wçek, en zeer welfmaakende, zonder zand, wit, en beter als veel Oefters, voornamentlyk 't onderfte, want het bovenfte is wat hardachtig, in twee langwerpige lippen verdeelt; wiens opperfte dat gerimpelde vliesken heeft, 't welk buiten 't zand uitfteekt.

Zyn eetbaar.

De 3de foort.

III. *Bia catsjo.* Amboinfch, *Hua ilij* of *Huilij.* Deze zyn kleine Schulpjes een lid van een duim lang, wit, of blauwachtig met groen gemengt, van figuur als een fchopje met een platte rugge in het midden van yder fchaal; onder aan hangt een taaije witte zenuwe, als of 't een Langhals was, dewelke in 't zand gaat; en, als zy geraakt worden, zinken ze nederwaarts: Zy ftaan overeind niet diep in 't zand, hebbende tot een teken een klein fcheurtje, als of het met een mes gefteken was; Men graaft ze op vlakke ftranden met meenigte by malkander, en worden veel gegeeten by den *Papeda.* Men noemt haar *Bia Catsjo* naar de gedaante van de kuiltjes in de *Pinang*-beeken, daar in men een *Catsjo*, dat is, een beet *Pinang* leggen kan, naar welke zy gelyken.

Waar zy haar onthouden.

En worden Catsjo *genaamt.*

De 4de foort, Zee-penzeelen genaamt.

IV. Zee-penzeelen, vind men op den ftrand van *Waijnitoe* overeind in 't zand ftekende, zynde een vinger lang, en een ftroohalm dik, witachtig, en half doorfchynend als glas, gelykende zeer wel een fchaft van een vogelveêr, boven in veele vezeltjes verdeelt als een penzeel: Daar by vind men noch een ander goed, wat dikker als fyne darmen, buigzaam en taai, 1 voet of $1\frac{1}{2}$ lang, buiten zandig, binnen met water gevult, die men als formen uit 't zand graaft: Een derde foorte zyn pypen, hebbende den dikte van een pink, een vinger lang, buiten ruig, binnen glad, met flymerig water gevult, zoo bros, dat ze van enkel zand fchynen gemaakt te zyn, om dat ze ftraks breeken, als men ze drukt.

Waar van verfcheide foorten zyn.

Hoemen die vangen moet.

Om alderhande *Solenes* te vangen, als men eerft de gaatjes ziet, daar zy infteeken, zoo zal men van boven een bezemriedje of den ftyven middelzenuwe van een *Calappus*-blad daar in duuwen, zoo diep men kan, en veerdig daar onder graaven ter zyden; want door dat fcherpe rysken geprikkelt zynde, vergeeten ze het neêrwaarts zakken.

Onder de *Solenes* kan men ook brengen, (als gezegt is) de vyfde foorte van 't voorgaande Hooftdeel *Tellina Cultriformis* of *Bia Piffo*, om dat ze op diergelyke manier in 't zand fteekt, en aan fatzoen niet veel verfchilt. De fchaal is langwerpig, en wel zoodaanig, dat de zyden paralleel loopen, voorts dun en breukzaam, van buiten is ze getekent met fyne ribben en voorens, dewelke paralleel met de randen loopen in een halven kring. Zy is altyd zuiver, en laat haar wel polyzen, daarom is zy onder de Rariteiten aangenomen, de koleur is geel bruin.

De Solenes Bivalvij, *waar van eenige onder de* Mosfelen *behooren; van deze word de 1ste foort, aangewezen op den plaat* XLV. *by letter* M, *de Schryver noemt deze* Orgelpypen, *doch die worden by ons* Goot-Doubletten *genaamt, om dat zy of heel of half zynde, heele of halve gooten gelyken. De 2de foort, by letter* N, *noemt de Schryver den* grooten Eendebek; *van welke noch een andere foort, by letter* O, *verbeeldt, de* kleine Eendebek *genaamt word, doch by ons* eeuwigduurende Gaapers, *om dat die noit toe konnen fluiten. De andere foort, by letter* P, *is van deze voornoemde de* groote. *Van de volgende heeft de Schryver in dit Hooftdeel ons geen afbeeldingen laaten toekoomen.*

XXXV.

XXXV. HOOFTDEEL.

Musculi : *Mosselen.*

HEt zesde geslacht van Schulpen maaken de *Musculi* of Mosselen, en de *Mituli*, waar van wy de volgende soorten aangemerkt hebben. *De Musculi beschreven.*

I. *Musculus vulgaris major.* Maleitsch, *Asusseng.* Deze is de gemeene Mossel van bekende fatzoen, doch hier te land meer naar den bruinen dan blauwen trekkende, met een baard aan de klippen of houten hangende, aan smaak veel wykende den geenen, dien men in onze Wester-zee vind. *De 1ste soort, verbeeldt op den plaat XLVI. by letter B.*

II. *Mitulus anatarius.* Maleitsch, *Asusseng Bebec*, dat is, Eend-mosselen, Amboinsch, *Jhul*, op Hitoë, *Lulat.* Deze zyn kleine Mosseltjes, schaars een lid van een vinger lang, en $1\frac{1}{2}$ vinger breed, bleekbruin, en wat rimpelig van schaal: Zy steeken veele by malkander in een waazigen grond, maakende een geheelen korst, gemeen in den Amboinschen Inham, en op *Hoeconalo*, en andere stille bochten: Men graaft ze veel uit om d' Eenden daar mede te voeden, over de uitgegraavene korsten rolt men een steen, of men breekt ze met de handen in stukken, en als dan worden ze van de Eenden greetig gegeeten: De Varkens eeten ze ook gaarn, inzonderheit de wilde, waar op de Jagers ook weeten te loeren. *De 2de soort, by letter C.* *Zyn tot spys der Eenden.* *Als mede der wilde Varkens.*

III. *Mitulus saxatilis* is noch kleinder, schaars een lid van een vinger lang, maar breeder, en als een oor gefatzoeneert, buiten rimpelig of korrelig, omtrent de randen met haairen bezet, en met een groenen weêrschyn: Zy hangen aan harde klippen, die plat leggen, en op andere harde vlakke stranden: Zy dienen niet tot eeten, maar wel voor Varkens en Eenden. *De 3de soort, verbeeldt by letter D.*

IV. *Musculus arenarius.* Maleitsch, *Asussen passir.* Deze steekt geheel in 't zand verborgen, en overeind, gelyk de *Solenes*, van fatzoen als Mosselen, doch de zyden loopen meer paralleel, en beneden is 't hoofd ronder, dun en bros van schaal, in kringen verdeelt, langs dewelke zy breekt, als men ze duuwt; zy zyn eenpaarig grauw, naar den vaalen koleur trekkende, en zuiver: Zy hebben geen baard, gelyk de Mosselen, maar volgen den natuur van den *Pholates.* Het vleesch is wit, week, en goed om te eeten. Men vind ze weinig in een harden en fynen zandgrond op vlakke stranden, daar men haar plaats bekennen kan aan een rond gaatje, en by laag water in 't zelve een roosje van roodachtig vleesch, in de grootte van een schelling, en in de gedaante van een *Boletus*, het welken het Dier boven uitsteekt om te bakeren. *De 4de soort, verbeeldt by letter E.* *Zyn goed tot spys.*

Myites is een steentje van gedaante als de voorgaande Mosselen, doch niet boven een nagel van een duim lang, boven bruin of violet, beneden rond, witachtig met een paerlachtigen weêrschyn, en half doorschynend, 't welk men by geval in deze Mosselen vind; wegens haare mooije gedaante en zeldzaamheit, worden deze Mosselen onder de Rariteiten gerekent. *Myites word in de voorgaande Mosselen gevonden.*

V. *Pholas.* Maleitsch, *Asusseng batu.* Neêrduitsch, Steenscheede. Deze is een langwerpige zwarte Mossel, hebbende de lengte en breedte van een vinger, doch meerendeels kleinder, zomtyds ook een hand lang, met eenige kringen by het bovenste eind, 't welk scherp en plat toeloopt, beneden stomp en witachtig: Deze vind men nergens bloot, maar altyd in de groote Koraalsteenen; (*Lib.* 12. *Herbar. Ambon. Saxum calcarium* en Katskoppen genaamt.) in deze steken ze in een kuiltje, zoo net op den Mossel accordeerende, als of het door konst uitgehouwen was, staande met den spits altyd overeind of een weinig hellende, en van daar altyd een heel klein gaatje hebbende, 't welk door den steen gaat, waar door zy het water inzuigen en uitspuuwen: Rondom den Schulp legt een meelachtige substantie als een papje, en hoe minder deze is, hoe mooijer, zwarter, en gladder de Mossel is; maar die veel pap om zich hebben zyn *De 5de soort, afgebeeldt by letter F.* *Groeijen in de Koraalsteenen.*

ruig

ruig en korrelig, doodschbruin, en niet mooi: Het vleesch is slymerig, doch word door het kooken hardachtig, tot het eeten niet zeer aangenaam, om dat ze naar de klippen smaaken: Men krygt ze nooit dan by 't maaken van kalkoovens, wanneer men die Katskoppen in stukken slaat of kapt, om kalk daar van te branden, daar men met verwondering ziet, hoe deze Schulpen in den steen verborgen leggen, daar men van buiten geen tekens ziet, en nochtans door die kleine gaatjes haar voedzel moeten zuigen; zoo moet men ook wel 3 of 4 steenen openen, eer men een vind, die ze heeft; de kleine hebben kleindere, en de groote grootere Mosselen: Daar zyn zommige van onze Oostindische Philosophen, dewelke vermoeden, dat deze Mosselen 'er eerst zyn, en daar na de steenen daar rondom groeijen door onzienlyke Waterdiertjes, die den steenigen stoffe 't zaamen draagen, en laag op laag aanzetten, gelyk de Byen haare huisjes maaken. De Katskoppen groeijen gelyk andere Zeegewassen, gelyk 't zelve door ons in 't voorgenoemde *Herbarium* is beschreven; daarom heb ik ze ook onder de Waterplanten gebragt; of het evenwel door zoodaanige Diertjes geschied, is my noch onbekent, maar dat ze rondom deze Mosselen groeijen, kan ik niet toestemmen; de reden hier van is deze, om dat men deze Mosselen niet bloot vind noch rompslomp over hoop in die steenen, maar altyd of recht of schuins overeind, hebbende buiten twyffel het Dier deze eigenschappen en krachten, dat het in 't groeijen den omliggenden zachten steen vermolzemen of verbryzelen kan, om haar kamertje grooter te maaken, en haar schaal uit te breiden, het welk men merken kan aan de kringen, die de schaal aan haar dunste einde heeft, alwaar het aangroeijen geschied.

Hoe dezelve gevonden worden.

Gevoelen van zommige over haar groeijen.

Als mede een opmerking van den Schryver daar over.

De 6de soort, is verbeeldt by letter G. *Uitgestrekt leggende verbeelden zy een Vogeltje.*

VI. *Avicula.* Maleitsch, *Asusseng burong.* Deze is een zwarte Mossel, in den gedaante van een Vogeltje of Swaluwtje, 't welk haar beide vleugels opwaarts steekt, maar als men ze uitbreid, zoo gelykt ze een vliegend Vogeltje met een langen staert, in 't gemeen een vinger lang; met het hoofd hangen ze nederwaarts, en met den staert opwaarts aan stokken, en dus houd men die lang in zee staan, als mede aan de berghouten en roers van Chaloupen door middel van den baard, die by 't hoofd is. Men vind ze ook aan de zeeboomtjes of *Akkarbaar* vast gegroeit, inzonderheit aan het zwarte, dewelke niet boven een vinger lang zyn; zommige zyn zwart; zommige rood, beide met lange staerten, en ligt afvallende; het vleesch is gelyk aan andere Mosselen.

De 7de soort, afgebeeldt by letter H.

VII. *Pholas lignorum*, gelykt 't uiterste lid van een vinger, te weeten, van voren stomp, achter spits, platachtig, en met een rond gaatje, in twee deelen open gaande, van buiten is ze grauw, lelyk, en zeer bros van schaal; zy groeijen in de verrotte paalen, die in zout water staan, zoo als de *Solenes integri.*

Matthiolus *aangehaalt.*

Met den natuur van *Pholas* komt overeen, 't geen *Matthiolus* zegt van zekere Alykruiken of Slekken, die men levendig vind in zekere rotzen by 't slot *Duin* in den Adriatischen zee, daar men met yzere hamers groote stukken afslaat, en dezelve wederom in andere kleindere stukken, daar in men dan deze Slekken vind, goed om te eeten, en lekker van smaak: By den Tartarischen stad *Tarku* worden desgelyks Slekken in een rots gevonden; ook vind men verscheide Schaalvisschen in de hoogste *Alpes* achter *Verona. Aldrovandus Lib.* 3. *de Exanguibus* bevestigt dit bovenstaande mede: Aan den oever te *Ancona* worden steenen van 50 en meer ponden uit den zee getrokken, dewelke, met hamers in stukken geslaagen zynde, kleine levendige en zeer lekkere vischjes uitleveren, *Idem Aldrovandus.*

Ook Aldrovandus, *die den* Pholas *bekrachtigen.*

De Musculi, Mosselen, *is by ons de* 1*ste soort, verbeeldt op den plaat* XLVI. *by letter* B. *De* 2*de soort, by letter* C. *De* 3*de soort, by letter* D, *deze is heel zeldzaam, en word de* Eende-mossel *genaamt. De* 4*de soort, is verbeeldt by letter* E. *De* 5*de soort, by letter* F, *deze is een* Steen-mossel, *om dat dezelve in de Zee-Koraalsteenen groeijen, die men aan stukken slaande, daar uitkrygt. De* 6*de soort, by letter* G, *is het* gevlerkte Vogeltje *genaamt, om dat dezelve van malkander leggende, en tegen een gevoegt, een vliegend Vogeltjen verbeelden. De* 7*de soort, is te zien by letter* H.

XXXVI.

XXXVI. HOOFTDEEL.

Pinna. Maleitſch, *Bia mantsjado.*

De Pinna beſchreven.

HEt zevende geſlacht van de Schulpen maaken de *Pinnæ*, Maleitſch, *Bia mantsjado*, naar den gedaante van een ſmalle Indiaanſche byl, Amboinſch, *Kima Omin*, Neêrduitſch, Holſter-Schulpen. Deze hebben een byzondere gedaante, van alle andere Schulpen verſchillende, namentlyk driekantig, lang, plat, boven breed, en gapende, beneden ſcherp en ſpits toeloopende, gelyk een holſter; zy zyn verdeelt in de volgende ſoorten.

De 1ſte ſoort, afgebeeldt op den plaat XLVI. *by letter* I. *Haar gedaante, koleur, en Dier omſtandig beſchreven.*

I. *Pinna prima ſive oblonga*, is een of $1\frac{1}{2}$ voet lang, en boven vier duimen breed, beneden ſpits toeloopende, overeind ſtaande, en de helft in den ſlykigen grond ſtaande; de eene lange zyde is geſloten; de andere is los, en opent zich omtrent 1 vinger breed, en aldaar aan den grond ziet men een baard van zwartgroene draaden gemaakt, omtrent een lid lang, aan het Dier ſmal en van voren breed, den welken men *byſſum* noemt, waar mede het Dier zich vaſt maakt aan ſteentjes en zand; de bovenſte zyde ſluit niet wel, maar ſtaat boven altyd gapende, en loopt wat rond, zynde de ſchaal aldaar zoo dun en ſcherp als een mes, zoo dat men zich dapper daar in bezeeren kan, als men onvoorzichtig daar op trapt of daar na duikt: De buitenſte ſchaal is zwart, of met wat bruin gemengt, zoo ver zy boven den grond uitſteekt, vol zeegruis of kalk; 't overige is zuiver, met korte en ydele ſchubben bezet, die in ryen ſtaan, en aan d' oude ſchier geheel vergaan; de onderſte ſpits is wit, binnen is de bovenſte helft mede zwart, de onderſte zilverwig: Het Dier heeft een grooten *Callum*, en een grooten klomp hooggeele, of minij roode vettigheid, die men het ei noemt, voorts breede zwartachtige lappen, door den geheelen Schulp verſpreidt, beſlaande 't vleeſch niet meer dan de zilververwige plek, en daar onder legt een groote zandſak van zwart bloed en zand.

De andere van deze zie by letter K.

De jonge *Pinna*, noch geen half voet lang zynde, is wit van ſchaal, zeer dun en doorſchynend, van buiten in den lengte geribt of geſtreept, en met ſcherpe ſchubben bezet, allenkskens den bruinen koleur aannemende, en de bovenſte of ſmalſte zyde is niet rond, maar recht, zoo dun en bros als glas; alle *Pinnæ* hebben een Pinnewachter, *Pinnophylax* en *Pinnoteres* genaamt, dewelk een garneeltje is, zynde $1\frac{1}{2}$ vinger lang, ysverwig met witte ſtipjes, en ſchier doorſchynend, met dunne en zeer ſcherpe nypers, 't welk geduurig in den *Pinna* woont, zoo lang dezelve leeft, maar als zy begint te ſterven, zoo loopt het daar uit: In ieder *Pinna* woont maar een garneeltje, doch 't zelve ſchynt daar in zyne eijers (dewelke men onder zyn ſtaert vind) te formeeren, en jongen voort te brengen, die daar na verhuiſen moeten, en andere *Pinnæ* zoeken: Zyn ampt is den *Pinna* te nypen, dat ze haar toe zal trekken, als 'er prooi in den Schulp is, of als 'er eenig gevaar voor handen is, gelyk wy boven in 't XXVIII. Hooftdeel van de *Chama Squammata* gezegt hebben. Zy groeijen in geen openbaaren zee, maar in ſtille bochten, daar een moddergrond is; met het bovenſte ronde deel even uitkykende, maar daar een harde zandgrond is, ſteeken ze meer dan de helft bloot boven den grond, veele by malkander, met den ſcherpen kant altyd boven, dat men geen voet daar tuſſchen zetten kan; zy zyn 4 en 5 voeten onder water: Men vind ze in den binnenſak van den Amboinſchen Inham, in den geheelen moeraſſigen bocht van *Hennetello* tot *Cauwa*, aan Kerams Noord-Weſthoek, en in den bocht van *Tanoeno* en *Kaijbobbo.* Zy worden tot den koſt gebruikt, doch dat zwarte *Papaver* moet men wegſmyten, om dat het wat dronken of duiſelig maakt, en 't overige is ook van geen zonderlyken ſmaak: Beter moeten ze zyn in den Griekſchen zee, inzonderheit in den Pro-

Deze alle hebben een Wachter.

Dewelke haar (dood zynde) verlaat.

Wat dezelve Wachter doet.

Waar de Pinnæ *groeijen, en haar opbouden.*

En worden mede tot ſpys gebruikt.

Propontis, of rivier van *Constantinopolis*, daar men ze noch *Pina* noemt, en alwaar zy noch wel 2 voeten lang vallen zullen.

Hebben ook een soort van paerlen in zich.

Men vind hier in ook zomtyds paerlen, gelyk men van de *Pinnæ* in den Middellandschen zee ook schryft, doch deze zyn klein, rond, paars, of lichtviolet, en verliesen metter tyd haaren glans: Ik geloov echter, dat ze witter en mooijer vallen in zoodaanige *Pinnæ*, die van buiten niet zwart, maar bruinachtig zyn, en in een harden grond groeijen, en klaarder water hebben, daar de meeste Amboinsche in water staan, dat modderig is; het moet echter wat klaar zyn, als men na dezelve duiken wil, want zommige meer dan een vadem onder water staan; ook moet men wel oppassen, dat men zich aan haare scherpe kanten niet bezeere: Van de *Pinnæ* zie *Plinius Lib.* IX. *cap.* 42. en *Cicero Lib.* 2. *de naturâ Deorum.*

De 2de soort, zie hem verbeeldt by letter L. *By letter* M. *noch een andere soort.*

II. *Pinna lata. Plinius, Perna.* Deze word voor het wyfken van den *Pinna* gehouden, en is wat korter dan de voorgaande, maar veel breeder, en dikker van schaal, zeer wel naar een Westfaalsch hammetje gelykende: Ik heb 'er gehad van 16 duimen hoog, en 1 voet breed, aan den openen zyde een weinig uitgeholt met een bochtje, daar de *byssus* staat; de schaal is mede zwart of aardverwig, in ryen met scherpe smalle schubben bezet, die zy ook in haar ouderdom behoud: Men vind ze ydel, en van de voorige afgezondert, want zy willen een harder grond hebben, en vrijer zee; doch ik heb bevonden, dat 'er altyd geen versche rivieren omtrent zyn, daar de *Pinnæ* zich ophouden, gelyk andere schryvers melden.

De 3de soort, by letter N.

III. *Pinna alba*, word ook voor 't wyfken gehouden, en is veel kleinder dan de voorgaande, zy is wit of lichtgeel van schaal, dun, en half doorschynend als glas, niet recht driezydig, maar in 't midden bochtig, als of ze 't zaamen gebogen was, van buiten is ze glad, doch een weinig geplooit: De grootste zyn een hand lang; andere 3 en 4 duimen lang, en in 't midden zoo bochtig, als of ze 't zaamen gevouwen waaren: Zy steeken niet in den grond, maar hangen met de baarden aan de steenen; deze worden zelden gevonden.

De Pinna, *by den Schryver* Holsters, *worden by ons* Hamdoubletten, *om haar koleur en gedaante, genaamt, ook wel* Steekdoubletten, *om dat dezelve meestentyds in een weeken grond steekende gevonden worden. De 1ste soort is verbeeldt op den plaat* XLVI. *by letter* I, *van deze* Hamdoubletten *heb ik 'er een gehad, ruim twee voeten lang: Hier van is een andere soort, afgetekent op den zelven plaat, by letter* K, *doch is een veel kleinder slach als de voorgaande. De 2de soort, by letter* L, *waar van noch een andere by letter* M, *verbeeldt is. De 3de soort, word aangewezen by letter* N.

XXXVII. HOOFTDEEL.

Ostreum, Oesters, *Tiram.*

De Oesters beschreven.

Waar van verscheiden soorten zyn.

HEt achtste geslacht van Schulpen maaken de Oesters, van veelderlei fatzoen, doch alle daar in overeenkomende, dat zy van buiten een ruig geschilfferden of schubachtigen schaal hebben, van binnen zyn zy zilververwig of paarlemoerachtig, en deze veranderen niet van plaats: Van Oesters sullen wy hier niet uitvoerlyk handelen, als genoegzaam bekent zynde, maar alleenlyk eenige soorten aantekenen, die men hier in *Amboina* vind.

De 1de soort, is verbeeldt op den plaat XLVI. *by letter* O.

I. *Ostreum radicum sive lignorum.* Neêrduitsch, Stok-oesters. Maleitsch, *Tiram besaar* en *Tiram akkar.* Deze zyn de grootste, langwerpig, een hand lang en minder, van geen vast fatzoen, maar bochtig met omgevlochtene kanten, en dezelve zomtyds gekartelt of geplooit; van buiten zyn ze zwartachtig, van binnen zilververwig, met den ondersten en dikste schaal krommen ze haar om de wortelen der boomen, waar aan zy groeijen, weshalven haar fatzoen zich schikken moet naar den plaats, daar zy hangen.

De

D
A
C
L
K
I
H
B
N
G
O
M
F
E
Deur F.

De beste en grootste vind men op *Manipa*, *Boero*, *Kelang*, *Bonoa*, en op vlakke stranden, daar veel *Mangi mangi*-boomen staan, aan wiens wortelen zy hangen, zoo dat men dikwyls een stuk van den wortel mede afkappen moet; men mag ze houden voor den *Tridacna* by *Plinius*, en by de hedendaagsche Grieken worden ze *Chæderopada* genaamt na de gelykenisse van een ezels voet. Zommige landen en stranden brengen deze Oesters zoo weelderig voort, dat de scheepen aldaar ten anker leggende, en 't zelve ophaalende den ankerstok bezet vinden met schoone groote Oesters, gelyk mede den kiel van 't schip, 't welk inzonderheit gebeurt in *Siam*; alwaar aan de kielen ook zekere Mosselen groeijen, die langwerpig, grauw, of lichtbruin zyn, van fatzoen als de bovengemelde *Musculus arenarius*; zelden gebeurt het, dat men witte steentjes daar in vind, in de grootte van een erwete, en vitse; zommige zyn geheel wit; zommige met een paerlachtigen weêrschyn aan den eenen zyde, dewelke men onder de *Chamites* rekenen kan.

Waar die gevonden worden.

Groeijen onder aan de Scheepen, en Ankers &c.

II. *Ostreum Cratium*, *Sery*-Oesters. Deze zyn kleinder, omtrent een vinger lang, met geplooide en gekartelde randen, van buiten grauw en schilfferig; zommige ros, zuiver, en met een verheevene rug in den bovensten schaal, met den ondersten omvatten ze de stokjes of rietjes van de *Serys*, die omtrent $\frac{1}{2}$ jaar in zee gestaan hebben; dit geschiet met veele korte voetjes, of armtjes, die de randen van de stokken omvatten, op den zelven manier, als men aan de wortelen van *Polypodium* ziet: Aan deze rieten wassen ze met klompen boven malkander, zoo dat men de stokken mede afsnyden moet, doch de mooiste zyn, dewelke enkeld groeijen: Men vind ze ook aan de wortelen van allerlei *mangium fruticans*, doch die zyn klein, scherp, en zeer gekartelt; waar van men veelderlei slach vind op den *Basso* van *Baguala*, ter wederzyde van dien *Isthmus*.

De 2de soort, op den plaat XLVII. by letter A.

Waar die gevonden worden.

III. *Ostreum Saxatile*, deze zyn klein, van veelderlei hoeken, en fatzoen; zommige als een schoteltje, met de eene zyde aan de steenen vast; zommige zyn rond als Paarlemoerschulpen, en deze staan overeind: Zy groeijen aan alderhande steenen, zelfs die niet grooter dan een noot zyn, ook op scherssen, en stukken van gebakkene steenen, &c. de steenen zoodaanig bedekkende, dat men ze van boven niet bekennen kan. Zy zyn lekker van smaak, maar kosten wat moeite om op te kloppen en schoon te maaken: Men vind ze veel aan den Noordzyde van den Amboinschen Inham.

De 3de soort.

Worden tot spys gebruikt.

IV. *Ostreum placentiforme sive Ephippium.* Neêrduitsch, Engelsche Zadels en Zadelschulpen. Maleitsch, *Tiram Lebber.* Amboinsch, *Ea* en *ija*. Boëtonsch, *Calepinda.* In de Xulaasche Eilanden, *Calvinde*, vallende op *Toccoeve*- en zyn aldaar paerlryk. Deze zyn dun, en plat als pannekoeken, doch een weinig gebogen, in manier als de platte Engelsche Zadels; zommige hebben 6 en 7 duimen in den *Diameter*, recht gefatzoeneert als een Zadel; de schaal is een schaft dik, schilfferig, als of zy alleen van huiden gemaakt was, buiten is ze zwartgrauw, binnen schoonpaarlemoer met regenboogs verwe, inzonderheit de ronde plek, daar de *Tendo* staat, daar men ook zomtyds eenige korrels als paerlen aan den schaal vast ziet: Het vleesch is weinig, en schier enkel lappen, doch goed van smaak. Deze vind men op *Bonoa* in stille bochten, daar een harde koraal-grond is, op malkander leggen, en daar eenige aders van zoet water zyn. Een ander dunner slach vind men in den Amboinschen Inham, die beter naar pannekoeken gelyken, en wiens schilfferen zich ligter van malkander laaten trekken, kleinder in den omloop dan de voorige, buiten is ze uit den grauwen ros, binnen paerlachtig, doch met veel rood gemengt, als rood koper, derhalven zoo mooi niet als de voorige. In den straat van *Bouton*, en rondom *Pangesane* vind men de groote ook, daar ze mede *Calepinda* hiet, en wiens paarlemoer tot het inleggen van houtwerk aan de stevens van haare vaartuigen gebruikt word: Deze soorte word op den Oost-kust van *Celebes* mede *Calepinda* genaamt; waar van men aldaar een kleine soorte heeft, die wat plat, en dun is, gelyk men ook op *Baguala* vind: Deze schaalen hangen die van *Tambocco* aan malkander gereegen aan de voorstevens van hunne vaar-

De 4de soort, is verbeeldt op dezelve plaat, by letter B.

Waar paerlen in groeijen.

Van deze een 2de soort.

Ook een 3de soort.

vaartuigen, als zy op een togt zyn geweest, en goed geluk hebben gehad om koppen te haalen; desgelyks haare voorvechters hangen ze rondom haare huisen, om, als de wind waeit, door haar geklatter de menschen te waarschuuwen, dat aldaar een stout man woont, die zich niet veel onder den neus laat peuteren; zoo dat deze Schulpen als Basuinen van de *Fama* zyn.

Geeven geluit van haar.

Alle deze soorten brengen paerlen voort, doch in de Amboinsche vind men ze weinig, en die zyn klein, hoekig en geelachtig; mooijer heeft men ze in de Xulaasche Eilanden, en op het Papoesche Eiland *Messoal*, alwaar zoo mooije paerlen vallen, die de oprechte Ceilonsche vry wat gelyken: Deze Oesters vind men 3 en 4 vademen diep onder water; zommige plat, zommige als leijen schuins tegens malkander geschikt, daar men ze met harpoenen steekt en opligt. Op *Balÿ* hiet men ze *Giwan*, met wiens mooi uitgesneedene stukken de zadels en toomen worden ingelegt.

En waar die gevonden worden.

Boven onder den *Chama squammata* heb ik aangetekent het verhaal van de Inwoonders van *Keÿ*, dat omtrent haare Eilanden op een klip in zee eenige vademen onder water een groote Schulp te zien zy, dewelke een groot licht van zich geeft, maar, als men daar na duikt, verdwynt, of misschien haar 't zaamen trekt: Indien het geen *Bia garu* is, zoo zal het buiten twyffel een groote Zadelschulp zyn, waar van ik dikwyls zelfs gezien heb den gapenden schaal onder water leggen, en een schoone paerlachtige weêrschyn van zich geeven.

Opmerking van den Schryver.

V. *Ostreum plicatum majus* is een dikschaalige Oester, uit verhevene plooijen gemaakt, welkers ruggen bezet zyn met lange schubben, als nagels 't zaamen gerolt, gansch ruig en morsachtig, wiens slym aan den buitensten schaal hangende een jeuken veroorzaakt, op den huid zyn ze gelyk die van andere Koraalsteenen; het binnenste is wit, en omtrent de kanten zwart: Men vind ze op *Manipa*, doch weinig, niet aan de wortelen der boomen, maar onder de steenen. Een slach hier van valt op *Hoeconalo* in den Amboinschen Inham eenige vademen onder water, en tusschen de steenen; zy is mede geplooit, doch zonder nagels of hoornen, maar met kleine gaatjes: Deze is zoo ruig en onaanzienlyk, dat men ze voor een klip aanziet, doch van binnen schoonwit als alabast.

De 5de soort, verbeeldt by letter C.

VI. *Ostreum Plicatum minus* is qualyk een hand breed en groot, uit weinige, doch groote plooijen gemaakt, zonder uitsteekende nagels of hoornen, maar met kleine gaatjes en ruitjes uitgegraaven, grauw en zuiver: Deze geplooide Oesters worden zelden gevonden, en maaken eenen grooten Rariteit.

De 6de soort, by letter D.

VII. *Ostreum Echinatum*, Maleitsch, *Bia tsjoeppo*. Deze heeft twee holle schaalen, donkerbruin, en overal met steekels of takken bezet, gelyk een *Echinus marinus* of Zeeappel, van ongelyke lengte; waar van zommige breed, zommige rond zyn; zy zyn moeilyk om aan te vatten, behalven achter by 't hoofd, daar de steekels op 't kortste zyn. Een ander slach is kort, en diep als een kommetje of theekopje, waar op de andere helft als een vlak dekzel legt, met korte en ydele steekels bezet, alle aan de kanten een weinig gekartelt, en zommige zyn van buiten zoo rood als koraal: Daar zyn 'er noch andere van slechter fatzoen, met korte breedachtige schubben, met een klein dekzel boven op, witgrauw, kalkachtig, en daarom niet mooi. Alle *Tsjoeppi* hebben achter een breed gat als een koraalsteenig aanwas, waar mede zy vast tegens de klippen zitten: De mooiste zyn de Kastanje-bruine, niet zeer hol, vol steekels, en zonder zeegruis; waar van men zomtyds twee en drie met de billen aan malkander gegroeit vind: Zy zitten aan harde rosse keisteenen, op den strand van *Hative*, en veele hebben ook een Krabbetje tot een wachter: Het vleesch word weinig of niet gegeeten, dewyl het een kleine duizeling of benautheid aanbrengt.

De 7de soort, by letter E.

Van deze zyn verscheide soorten.

Welke de beste zyn.

En waar zy haar onthouden.

VIII. *Ostreum echinatum maximum & monstrosum*, dit schynt de Koning van alle *Tsjoeppi* te zyn; waar van ik maar een gezien heb, dewelke met een net opgetrokken wierd voor *Porto* in de Uliassers: Zy was ongemeen groot, en van een wanschiklyke gedaante, te weeten de Schulp zelf een hand lang, overal bezet met lange steekels; zommige een vinger lang, zommige korter, zommige plat, en scherp als vlymen,

De 8ste soort.

Fol.156
XLVII
I
L
A
G
C
F
M
Nº.1
E
B
H
D
K
Deur F.

men, sommige rond als doornen, wit en grauw, alle na voren gekeert, zoo dat men ze nergens konde aanvatten, als alleen, en dat noch naulyks, achter by 't hoofd: De geheele Schulp klonk als fyn porſellein, en geen Inlander had diergelyke meer gezien: Zy is in 't jaar 1682. aan den groot Hertog van *Toſcano* gezonden.

IX. Rechte Paarlemoerſchulpen, deze hebben wy op deze Eilanden niet, maar wel een ſoorte, die zeer daar naar gelykt, hoewel zy geen paerlen geeft; wy noemen ze Tafelbordjes, en zilvere Pierings. Maleitſch, *Telinga andjin.* Amboinſch, *Aſſo telinay*, dat is, Hondsooren: Zy is meeſt rond als een klein tafelbordje, achter aan de eene zyde met een oor gelyk de *Pectines*, doch ſtomper en breeder, buiten met veele lange ſchubben bezet, omtrent de randen de langſte, buigzaam, en in den zon gedroogt, bryzelig als nat gemaakt en weder ingedroogt parkement: Deze ſchubben of nagels afgeſchuurt zynde, word de ſchaal wat effen, en is met witte plekken geſpikkelt gelyk een ſlangevel: Binnen zyn de kanten zwart, 't overige is wit en zilververwig, het vleeſch als aan andere Oeſters, doch witter en harder. Men heeft noch een ander ſlach, uit den grauwen ros, dun van ſchaal, in den zon leggende ſcheurt ze ligt, en is van geen belang.

De 9de ſoort, afgebeeldt by letter F.

Van deze een 2de ſoort, by letter G. verbeeldt.

In de Molukkos hebben de Alphooreezen op 't land *Hallemahera* aan haare zwaarden zekere ſchildekens van Schulpen gemaakt, dik en rond geſlepen, dewelke hun de handen bedekken: Deze ſchildekens noemen zy *Ngnotsjo*, die zy zoo 't ſchynt van verſcheide Schulpen maaken; de gemeenſte zyn gemaakt van een ſlach groote breede Schulpen, gelyk wy in deze IX^de^ ſoorte ſtellen, zynde ruim een ſpan breed, en wat minder lang, ſchaars een vinger dik, van driederlei korſten gemaakt; waar van de buitenſte grof en ruig is; de middelſte is als aan den *Bia garu*, doch meer blinkende; en de binnenſte is recht paarlemoer: Binnen ziet men een groot plek vol rimpelen, daar de wervel geſtaan heeft, en daar in groeijen de paerlen, doch niet in alle: eerſt is zy aan den Schulp vaſt met een ſmal halſje, 't welk van het Dier zoo lang gelekt word, tot dat ze los raakt, en daar van word de paerl peerformig: Of zy rondom het Land *Hallemahera* en *Gelolo* in zee vallen, is my noch onbekent; want alle, die de Alphooreezen hebben, zyn langen tyd in den aarde vergraaven geweeſt, en, zoo men zegt, in *Ternate* gebragt in 't jaar 1661. door een groote Chineeſche *Wanckan*, die dezelve op *Solock* (een landſchap op *Borneos* Noordzyde) ingeladen hadde, en in China wilde voeren, om kantoortjes en ſchrynwerk daar mede in te leggen; doch, dewyl het volk van het voorſchreeven jonk voor Spyonnen van *Coxinga* wierd aangezien, is het door de onze aangehaalt, en prys verklaart; wanneer deze Schulpen op *Ternate* in grooten meenigte hier en daar verſmeten wierden, en miſſchien door de Alphooreezen opgezocht en bewaart zyn, dervende voor 't ſtuk wel een Ryxdaalder eiſchen; zy noemen ze daar in 't gemeen *Mutiara*, dat is, Paarlemoer, en zeggen, dat ze een tyd lang moeten vergraaven worden, om dat de verſche in 't werken te bryzelig vallen: De Koning van 't voornoemde land *Solok* heeft in zyn land een zekeren vlakken ſtrand, daar de voorſchrevene Paarlemoerſchulpen vallen; alwaar, zoo ik verſta, niet alleen alle Schulpen, maar ook de viſſchen, die zich daar omtrent ophouden, paerlen by zich hebben: Deze ſtrand word met ſtrenge wachten bewaart, zoo dat niemant daar viſſchen mag, ja niet eens aan Land vaaren; maar de Koning, als 't hem belieft, laat de Schulpen opviſſchen, die hy dan aan de vreemde Handelaars verkoopt.

Waar van d' inlanders ſchilden maaken.

Hoe de paerlen daar in groeijen.

Deze Schulpen worden tot verſcheide zieraaden gebruikt,

En verboden die te vangen.

Diergelyke Schulpen vallen in den Golf van Perſien, inzonderheit aan den zyde van Arabien omtrent de Eilanden van *Bahareyn*, daar eertyds de vermaardſte paerlebank was, en zy worden tegen over den *Congo* aan den Perſiſchen ſtrand te koop gebragt, dienende meeſt om rauwe Oeſters daar in te braaden, want men kan ze lang gebruiken, eer de buitenſte rauwe ſchorze afbrand, en dan zyn ze noch goed paarlemoer. Uit Weſt-Indien worden na Holland ook dusdaanige gebragt, waar van men de grootſte inſgelyks gebruikt om Oeſters in te braaden: De fyndere worden in ſtukjes gezaagt om ſchryn en buſſenmakerswerk daar mede te maaken: In de twee buitenſte ſchorzen

Worden in Perſien mede gevonden,

Als mede in Weſt-Indien.

 vind

vind men dikmaals diepe gaaten en kuiltjes, in welke zekere wormen ſchier een pink dik zich ophouden, dewelke men in de overgebragte noch dood vind, welke kuilen de *Ternataanſche* ook hebben: Als deze Schulpen paerlen in haar hebben, zoo worden ze gevonden omtrent zoodaanige ſtranden en kuſten, die ganſch bar en droog zyn, zonder eenig verſch water, en daar de grond ziltiger is dan de zee zelfs: Daarom vind men geen Paerlen in de Amboinſche Tafelborden, waar van ik 'er gehad heb, die mede een ſpan breed waaren, doch ſchaars een halve vinger dik, van binnen veel bleeker van paarlemoer dan de voorgaande. Deze vallen veel in den Amboinſchen Inham, doch niet boven 4 duimen breed, dun van ſchaal, en zeer geſchubt: Grooter vind men ze in den *Talaga* of binnenwater op den hals van klein *Keram*, tuſſchen *Laäla* en *Tanunu* gelegen, daar zoete ſpruitjes inloopen, als mede in de Xulaaſche Eilanden, doch alle zonder paerlen.

Zy groeijen in het alderzoutſte water op verſcheiden plaatzen.

De 10de ſoort, afgebeeldt by letter H.

X. *Oſtreum diviſum.* Neêrduitſch, Meshamers. Maleitſch, *Bia kris.* Dit is ook een zeldzaame gedaante van Oeſters, van figuur als een half kruis of de Letter T, doch de twee bovenſte hoornen zyn ſmal, dik, en van ongelyke lengte; het lange been gaat niet altyd recht uit, maar dikwyls na eene zyde gekromt, en daarenboven op en neêr gaande als de zeebaaren. Zy is zwart, ſchilfferig, en geſchubt: De Maleijers vergelyken ze by een *Kris*; de onſe by een Meshamer: Het vleeſch is als aan andere Oeſters, en goed om te eeten; wegens haare zeldzaame gedaante worden ze onder de Rariteiten gerekent. Men vind ze omtrent *Aſſahoedi*, en *Hennetello* op klein *Keram*, als mede in den Amboinſchen Inham aan den zyde van *Leytimor*.

Waar die gevonden worden.

De 11de ſoort, by letter I.

XI. Ιστγνόμον. Neêrduitſch, Winkelhaak. Dit is een Moſſelformige Oeſter, langwerpig plat als een tong, met een hoorn aan den eenen zyde in gedaante van een winkelhaak, of ook een lemmet van een *Kris*; achter is ze dik, en voor dun, en ſchilfferig: Men vind ze noch ook van een andere gedaante, en ganſch irregulier, niet recht zwart, maar bruinachtig.

De 12de ſoort, by letter K.

XII. *Oſtreum tortuoſum*, dit is een zeldzaame Oeſter, uit 't Papoeſche Eiland *Meſſoal* komende, langwerpig en als gedraait met een uitſteekend hoekje by 't eene eind, van buiten grauw, geſtreept en zuiver, haar ſcheeve gedaante kan met niets vergeleken worden, dewyl zy in deze Eilanden onbekent is; behalven dat men eenige weinige vind op *Kerams* Noord-Kuſt by *Hote:* De ſchaal heeft eigentlyk 3 zyden, waar van de ribben ook zoodaanig loopen, gelyk de zyden gedraait zyn.

De 13de ſoort, by letter L.

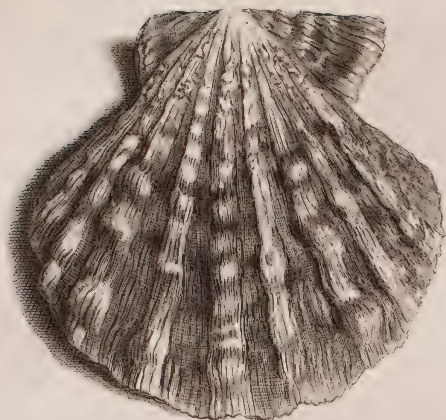
XIII. *Oſtreum electrinum:* Bernſteen-Oeſters, is een klein Oeſtertje, ſchaars een lid van een vinger lang, waar van alleenlyk 't bovenſte deel te voorſchyn komt, blyvende de andere helft onder water aan de klippen hangen: De bovenſte helft is hol als een Nootedop, doch ſcheef, dun, van verwe is ze binnen geel, buiten ook geel en paerlachtig, en half doorſchynende als donker bernſteen, in den zon een ſchoone weêrſchyn geevende. Zy zyn tot noch toe nergens gevonden, dan omtrent den Noord-Ooſthoek van *Boero* by het bochtje *Waylila*, en den berg *Karamat*, doch de plaats, daar zy groeijen, is voor menſchen oogen verborgen, en alleenlyk de bovenſte kant word op ſtrand geſmeten: De Mooren van *Boero* maaken gaatjes daar in, en rygen die aan een ſnoer, zoodaanig; dat twee en twee tegens malkander ſtaan als Katte-ooren, die zy dan aan haare Tulp-banden draagen, hebbende vermaak in 't ſchitteren, dat ze in de oogen maaken met haaren goutgeelen glans. Op *Xula taljabo* vind men ze ook, van welken plaats ik ze geheel gehad heb, zynde het onderſte een dun dekzeltje, waar mede zy tegens de klippen zitten, doch zoo bros, dat men het zonder breeken qualyk handelen kan. Zy zyn ook gevonden op *Amboina*, by den River *Waynitoe* op ſtrand geſmeten, in 't Jaar 1686 in Januarius.

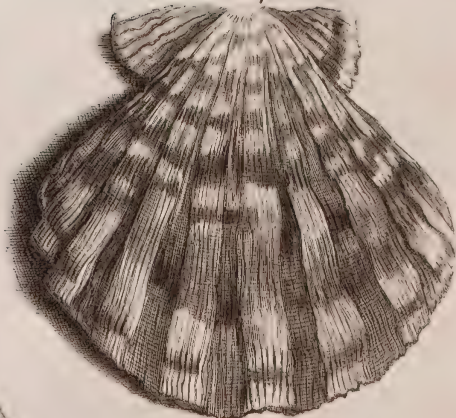
Van deze vind men geen dubbelde.

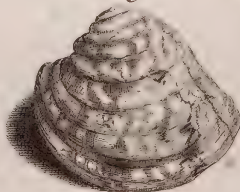
En worden van de Mooren tot zieraad gebruikt.

De 14de ſoort, afgebeeldt by letter M.

XIV. *Mitella*, Mytertjes, is een ſlach van *Balanus*, gefatzoeneert als een platte Myter, van 4 of 5 beentjes gemaakt, dewelke naar klauwen van een vogel gelyken, gekartelt en overdwars geribt, vuilgeel en groenachtig: Deze beentjes ſtaan alle met de ſpitzen opwaarts, en ſluiten den Myter, doch boven konnen ze haar openen, daar het

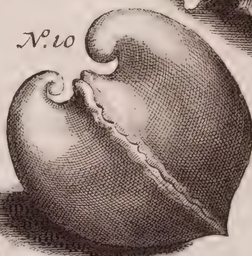

N°. 8

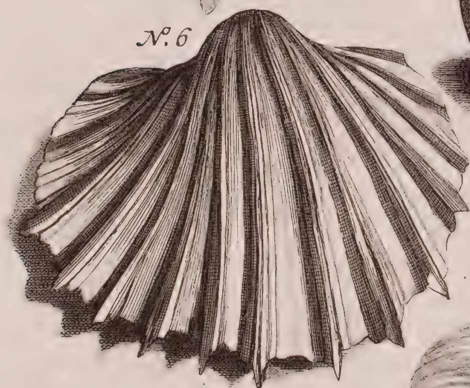

N°. 7

N°. 5

N°. 2

N°. 1

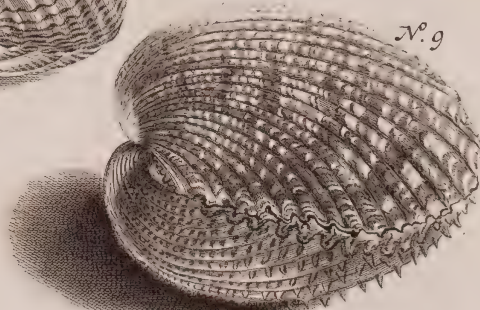

N°. 10

N°. 6

N°. 3

N°. 11

N°. 4

N°. 9

het Beest dan iets uitsteekt, en het voedzel van den schaal aflikt, zynde het slym, dat het zeewater daar aan zet: Aan 't onderste of breedste deel van den Myter ziet men noch andere kleine beentjes als tandjes, die allenkskens andere Myters voortbrengen; waar door men 4 en 5 aan een klomp ziet zitten: Ieder heeft eenen korten hals, van een schubachtig vel gemaakt, waar mede zy aan de klippen zitten. Men vind ze aan groote en steile Zeeklippen, daar 't hoogste water even tegen aanspat, maar noit onder water, veel op *Nussatello* en aan den klip van *Laricque* 't Zuikerbroodje genaamt: De Inlanders zoeken die om *Papeda* sauzen daar van te maaken, alleen om den smaak, want weinig vleesch is in dezelve; men kan ze qualyk langen tyd aan malkander houden, want na eenen langen regentyd vallen ze los van malkander. *Waar die gevonden worden.*

XV. Langhalsen, is ook een Oester gewas, in den gedaante van een spitse hooge Myter, gemaakt van 6 witte beentjes; waar van de twee smalste den rand aan den hals maaken, overeenkomende met den *Clavicula* van de dieren; de twee breedste zyn de wangen of zyden; aan den buik noch twee zmalder hebende: Achter hebben ze eenen langen hals, van een taai vel gemaakt, dewelke aan de drooge inkrimt, en waar mede zy aan de vaartuigen vast hangen, doch zy booren niet in der zelver hout; by den spits opent zich die Mossel een weinig: Aan den zyde van den buik (want op den rugge zyn ze gesloten) komen zoodanige kromme en bruine pluimtjes uit, gelyk een haane staert, of gelyk van den *Balanus* gezegt is; deze pluimtjes dienen het Dier om zyn voedzel te zuigen van den slym, die buiten aan den schaal hangt. Zy groeijen aan de vaartuigen, niet onder, noch boven 't water, maar daar 't zelve even raakt, en met water bedekt zynde opent ze zich; maar die van 't water niet geraakt worden, droogen op en sterven. Diergelyke Oesters of Mossелen zyn ook die, uit dewelke men gelooft heeft, dat de Kranten of Schotsche Rotgansen hunnen oorsprong hebben, waar van *Isaac Lydius* in zyn vrolyke uure des doods schryft op 't 88ste blad by den Heer *Colvius* gezien te hebben, en schryft daar van aldus: *Die de meergemelde Heer* Colvius *heeft, zyn als kleine Mosselen, ende zy hangen aan wier, 't welk vast is aan een stuk hout, daar uit men gemeent heeft, dat vogels groeiden, overmits men binnen in die Mossel-schulpen (die van een witte koleur zyn, en daarom van andere Oesters genaamt worden) vind een substantie, dewelke de veêren van een staert, of vleugel van een vogeltje zeer gelyk zyn, die met een dun vliesken aan de randen van den Oester of Mossel vast zyn, gelyk ik een van dezelve open doende heb gemerkt; ende aan den zyde, daar de Mossel aan 't wier vast is, word ook een andere substantie gezien, die 't lichaam van een schepzel schynt te zyn; doch de rechte gedaante van een vogeltje, noch bek, noch hoofd is 'er niet te vinden*: Het is echter uit de schipvaarten der Hollanders genoegzaam ondekt, dat de Rotgansen in de Noorder quartieren, Groenland en *Nova Zembla*, gevonden zyn op haare eijers zitten te broeden, van welke plaatzen zy 's jaarlyks in de Zuiderlanden komen overvliegen. *De 15de soort. Waar die groeijen. Worden voor 't beginzel van Rotgansen gehouden. Door* J. Lydius *uit den Heer* Colvius *bewezen. Doch met redenen wederlegt.*

XVI. *Ostreum Pelagium*, is een soort van geplooide Oesters, dik van schaal, doch zonder schubben, groeijende aan de Zeeklippen redelyk diep onder water, met een breed gat daar aan vast gehecht, en daarom moeilyk 'er af te krygen. Men acht ze beter van smaak dan de groote Stok-oesters, die men aan de wortelen der boomen vind. *De 16de soort.*

Ostreum, Oesters, *en andere soorten daar onder behoorende: Van deze heeft ons de Schryver eenige verbeeldt; waar onder veele heel zeldzaam zyn, die wy vervolgens aanwyzen. De eerste soort, is afgetekent op den plaat* XLVI. *by letter* O, *en word de* Stok-Oester, *genaamt. De 2de soort, op den plaat* XLVII. *by letter* A, *is by ons bekent met den naam van 't* Lauwrierblad, *om zyn gedaante. Van den 3den soort, ontbreekt d' afbeelding. Doch de 4de is aangewezen by letter* B, *die by ons* Poolsche Zadels, *ook wel* Engelsche Zadels *genaamt worden: Van deze vind men veele soorten; doch de grootste, die my voorgekomen is, berust onder den Hr. Doctr.* d' Aquet. *De 5de soort, afgetekent by letter* C, *word by ons de* getakte Haanekam *genaamt; doch deze is heel zeldzaam. De 6de soort, by letter* D, *is de* Haanekam; *waar van ook dubbelde zyn. De 7de soort, verbeeldt by letter* E, *word by ons de* Lazarus-Klap *genaamt; om dat zy in haar slot met kromme haaken dicht in een sluiten, en niet van een vallen, schoon men met dezelve als met een Lazarus-klap klapt: Van deze zyn veele*

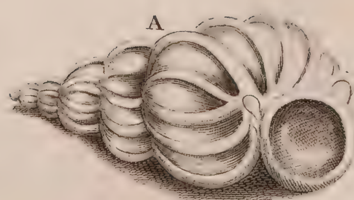
soor-

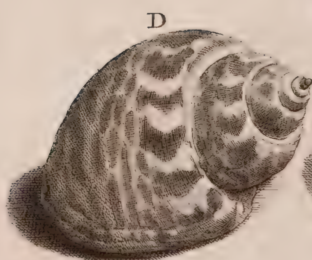
ſoorten, die malkander in gedaante en koleur ongelyk zyn; als daar zyn gepende, genagelde, geſchubde, witte, grauwe, bonte, bruyne *met* witte nagelen, *ſchoon* oranje, *ook* citroengeele; *doch onder deze alle munt uit, die verbeeldt ſtaat op den plaat* XLVIII. *met* N. 1. *aangewezen, dewelke ſchoon bloedroot, en alleen maar bekent is: Die met* N. 2. *op den zelven plaat afgetekent ſtaat, is grauwachtig wit, met roode vlakken gevlamt; waar van de Hr. Doctr.* d' Aquet *de grootſte en ſchoonſte bezit, die ons bekent is. Dit zyn uitmuntende ſtukken, en die zelden voorkomen, waarom ik die alhier nevens heb gevoegt: De Hr.* Griffet *tot Rotterdam, heeft een uitmuntend ſtuk, namentlyk een Keiſteen, waar op verſcheide diergelyke zyn gegroeit: Zulk eene is ook te zien in't Kabinet der Heeren* Feitemaas *tot Amſterdam: Tot deze behoort ook de ſoort, aangewezen op den zelven plaat by* N. 3. *een uitmuntend ſtuk, de* Rotsdoublet *genaamt; waar van de Hr. Secret.* Blaauw *bezitter is, buiten welke heel weinige zyn bekent. Nu keeren wy ons weder tot den Schryver, die ons een 8ſte noemt, doch geen afbeelding geeft. De 9de ſoort, is verbeeldt op den plaat* XLVII. *by letter* F, *en is by ons bekent met den naam van* Paarlemoer-Schulp: *een van deze heb ik in 't Kabinet van de Hr. Dr.* d' Aquet *gezien, omtrent een hout voet groot over 't kruis, een heel ongemeen ſtuk; waar van een 2de ſoort, word aangewezen by letter* G. *De 10de ſoort, by letter* H, *verbeeldt, word een* Poolſche Hamer, *ook wel om zyn gedaante, een* Indiaanſche Kris, *doch voortyds een* Kruis-Doublet, *genaamt; zy waaren eertyds hoog gewaardeert: Ik ben berigt, dat zeker Heer eertyds hondert dukatons voor een betaalde, om die als een wonder (dewyl dezelve een recht kruis verbeelde, en waar aan eenige ſchyn van een lichaam zich vertoonde) aan de toen zynde Paus te vereeren; doch haar zeldzaamheit is nu vervallen, door dien men nu weet, dat het een geſlacht is. De 11de ſoort, is verbeeldt by letter* I, *van den Schryver* Winkelhaak, *doch by ons* Venusſchagt-Doublet, *genoemt; zy zyn ook heel zeldzaam. De 12de ſoort, by letter* K, *de* gedraaide Oeſter, *word by ons de* kromme Noachs-Ark, *geheeten. De 13de ſoort, by letter* L; *en de 14de by letter* M, *door den ſchryver, de* Myter *genaamt om zyn gedaante. Van de 15de en 16de ſoorten ontbreeken de afbeeldingen: waarom wy den plaats vullen met een heel ongemeene Schulp, aangewezen by* N. 1. *Dus verre den ſchryver nagevolgt zynde, hebben wy nodig geacht noch eenige, doch heel ongemeene ſoorten, die wel op andere plaatzen te voren behoorden ingevoegt te zyn, hier te laaten volgen; door dien wy die eerſt na 't afdrukken van de voorgaande hebben bekoomen. In 't* XXVIII. *Hooftdeel op den* XLII. *plaat by letter* F, *is een ſoort van* Venus-Schulp, *verbeeldt; zie den plaat* XLVIII. *by* N. 4. *een andere: Deze is de rechte* Venus-Schulp *met* Haair. *En by* N. 5. *de gerimpelde* oude Wyfs-Schulp, *deze is heel ongemeen. En by* N. 6. *de* geribde Venus-Doublet, *een ſtuk heel zeldzaam, om dat die zelden gepaart, en altoos beſchadigt voorkomen. Onder de* Bontemantels, *in 't* XXXI. *Hooftdeel beſchreven, behooren ook de* Koraal-Doubletten, *verbeeldt op den voornoemden plaat by* N. 7. *alwaar dezelve op zyn eene zyde is afgetekent, geribt, en gevoorent; doch zyn andere zyde word vertoont by* N. 8. *alwaar hy op zyn ribben eenige knobbels heeft, gelykende naar koraalen; zoodanig zyn zy meeſt: Doch de Hr. Secret.* Blaauw *bezit eenen heel ongemeen grooten en zonder knobbels, diergelyke my noch noit is voorgekomen; Zy is bruinrood met grauwachtig wit gemengelt: Doch Juffer* Oortmans *bezit eenen, die heel ſchoon Citroengeel is, met witte vlammen; die ook de eenigſte onder de Liefhebbers bekent is. Onder de* Nagel-Schulpen, *in 't* XXVIII. *Hooftdeel beſchreven, behoort ook die verbeeldt is op den zelven plaat by* N. 9. *dewelke uitmuntend en heel zeldzaam is: Waar by wy noch voegen een andere, die ons noit gepaart, als deze, is voorgekomen, aangewezen by* N. 10. *en die de* dubbelde Zotskap-Schulp, *word genaamt. Doch* N. 11. *is d' afbeelding van een Schulp, die voor geene behoeft te wyken; een ſtuk volmaakt ſchoon, zoo van gedaante, koleur, als ſcherpe tekening, beruſtende in 't uitmuntende Kabinet der Heeren gebroeders de* Feitemaas: *waar mede de beſchryving en d' afbeeldingen der Schulpen worden geeindigt.*

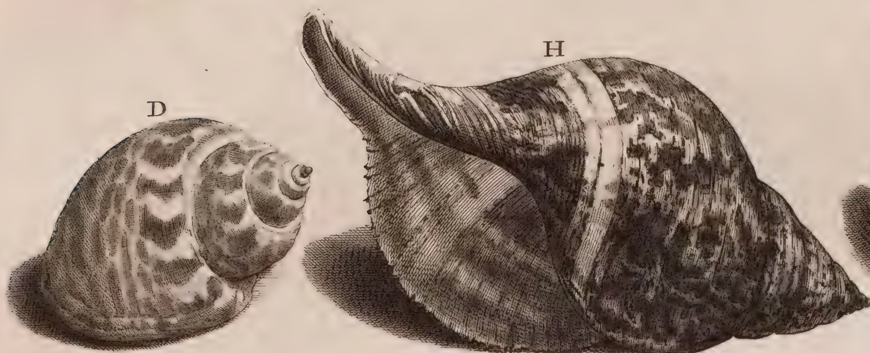
AANHANGZEL.

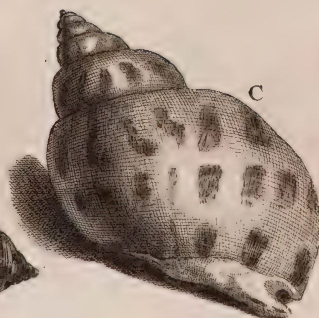
Alzoo ons na 't afdrukken der beſchryving van de Hoornen, *eenige zyn ter hand gekomen, die om haar zeldzaamheid niet te bekomen, ja nauwlyks te zien zyn, zoo heb ik nodig geacht dezelve hier achter aan te voegen, en op den zelven plaat* XLIX. *noch eenige te verbeelden, die de Schryver heeft voorby gegaan, veel ligt, om dat die zyn Ed. niet zyn voorgekomen, of omtrent dat geweſt niet vallen: Zy behooren voor 't meeſte gedeelte onder dien ſoort, welken de Schryver in 't* XIX. *Hooftdeel,* Buccinum, *noemt; waar in een*

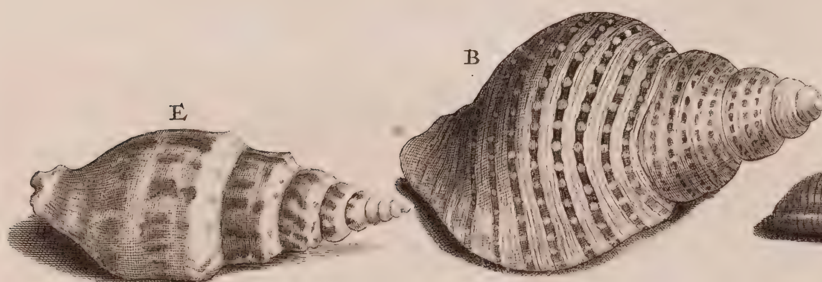

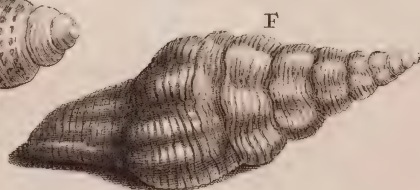

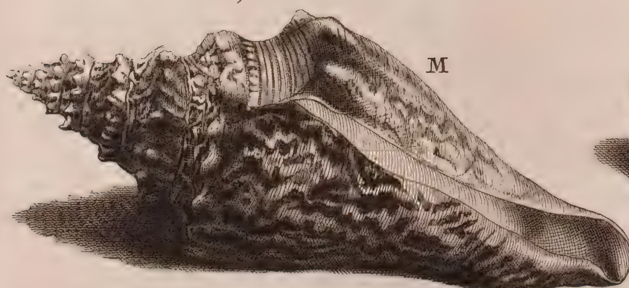

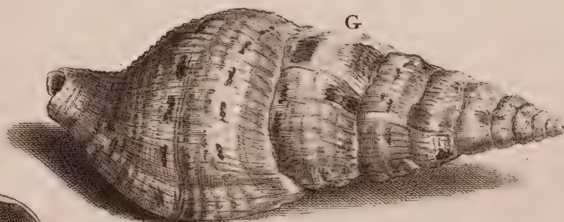

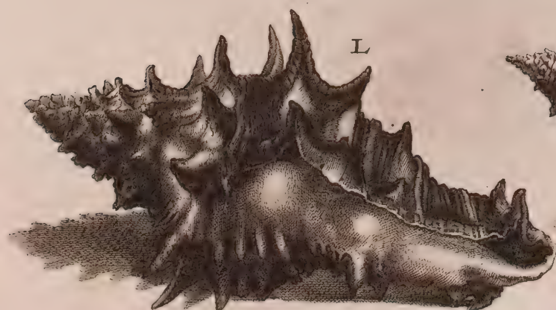

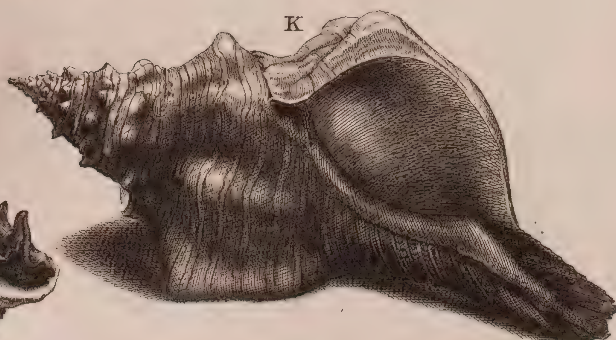

J d later fe.

een vertoont word, die de Wenteltrap *genaamt word; doch door ons in d' Aantekening maar voor een byſoort gehouden; waar van de rechte u hier op den* XLIX. *plaat by letter* A, *word verbeeldt: Hy is maar ſchoonwit van koleur, doch wonderlyk van maakzel, en niet wel zoodaanig te verbeelden, als hy in der daad is; zyn ſlakke kring is los, en vermindert van 't hoofd tot den ſtaert in dikte, gelyk de meeſte Hoornen; doch is niet aan een gevoegt, dan door dwarſe banden, die over dezelve evenwydig, doch verminderende, heen loopen: Hy is hol van ſpil, zoo dat men boven by zyn hoofd tot aan den ſtaert door den zelven heen zien kan; 't geen my buiten dezen noch maar in een, doch minder ſoort van Hoornen, is voorgekomen: De bezitters van dezelve zyn de groot Hartog van* Toſcanen *&c. en de Heer* la Faillie, *Hooftofficier der Stad Delft, buiten welke noch maar een, die elders in Engeland is, (en gekoomen uit het Kabinet van den konſtryken ſchilder* Ovens) *bekent is: Haar waarde is daar uit af te neemen, dat de overleeden* Volkartſz 500 *guldens voor dezelve heeft geweigert. Die afgebeeldt is by letter* B, *is een, waar van geen wedergaa bekent is; dien wy, om zyn witte ronde oogjes op een bruinen bandgrond, de* gebande Argus oogen, *noemen. Die afgetekent zyn by* C, D, *en* E, *zyn verſcheiden ſoorten, alle wit met kaſtanje bruine vlakken, mede heel ongemeen, en inzonderheit die by letter* E, *waar van mede weinige bekent zyn. Die afgetekent is by letter* F, *word genoemt de* omgewonde Hoorn, *om dat op een grauwwitten grond een bruine draad legt, evenwydig van boven tot beneden, als of die door konſt daar omgewonden was. En die verbeeldt is by letter* G, *de* gevoornde Plek-hoorn. *Die by letter* H, *de* gebande Achaat-hoorn: *van welke meerder ſoorten zyn; zommige bruin; andere wat lichter gevlakt. Die aangewezen is by letter* I, *is een ongemeene ſoort van* Olykoek-hoorn, *doch grauwachtig wit van koleur. Die by letter* K, *de* gebande Knobbel-hoorn. *Die by letter* L, *is een andere* getakte Switzers-broek; *waar van op den voorgaanden plaat* XXIV. *by letter* A, *een is aangewezen: Andere noemen hem den* Morgenſtar, *na zeker oorlogs gereetſchap, om zyn ſcherpe punten: Hy is by d' oude liefhebbers bekent met de benaming van de* bonte Takhoorn. *En de laatſte by den letter* M, *word* de Franſche Hoorn *genaamt; waar van ik de reden niet weet, noch heb konnen bekomen. Wy zouden noch veel meerder ſoorten hier by konnen voegen, die door den Schryver niet zyn aangehaalt, doch om dat het boek de benaming heeft van* d' Amboinſchen Rariteitkamer, *zoo zoude den Schryver van deze te kort gedaan worden, met daar van een algemeenen beſchryving der Hoornen en Schulpen te maaken; alzoo dit het oogmerk van zyn Eed. niet is geweeſt: Echter hebben wy niet konnen nalaaten eenige van de voornaamſte hier by te voegen, als dienende tot verlichting der onkundige.*

XXXVIII. HOOFTDEEL.

Verdeeling van Zeeſlekken en Schulpen uit Plinius.

P*Linius* in 't IX. Boek, Hoofdſtuk 33. heeft zich onderſtaan al dat Zee-goetje, 't welk hy met een gemeene naam *Concha* noemt, en in zyn tyd in den Middellandſchen zee bekent was, in 33 veranderingen af te deilen; dewelke ik hier na malkander zetten en aanwyzen zal, hoe dezelve paſſen op de Hoorntjes en Schulpen in dit Boek beſchreven, als volgt: *De verdeeling der Hoornen en Schulpen, &c.*

 1. *Con-*

1. *Concha plana*, zyn alle platte en effene Schulpen, gelyk zommige *Pectines*, en platte Oesters.

2. *Concava*, dewelke gebult en hol is, gelyk de *Pectunculi*, en *Ostreum echinatum.*

3. *Longa*, langwerpige, gelyk de *Solenes.*

4. *Lunata*, halfrond als een halve maan. *Chama Squammata.*

5. *In orbem circumacta*, recht rond als een schijf, als een soorte van *Chama litterata*, en Tafelbordjes.

6. *Dimidio orbe cæsa*, als van een halve maan een stuk afgesneden is, gelyk de *Chama striata*, *quadrata*, en *Pecten virgineus.*

7. *In dorsum elata*, bultig, Tygerstongen, en *Pectunculus granosus*, onder de Hoorntjes alle de *Cassides.*

8. *Lævis*, glad, als *Chama lævis*, *Porcellanæ.*

9. *Rugata*, *Chama aspera.*

10. *Denticulata*, wiens kanten getandt of gekartelt zyn, gelyk alle soorten van *Chama aspera.*

11. *Striata*, dewelke ribben heeft van 't hoofd na de kanten strekkende, *Chama striata* en *Pectines.*

12. *Vertice muricatim intorto*, dewelke in een tuit toeloopen, en steekels daar aan hebben, als *Pseudopurpura*, *Turbo caudatus*, & *Voluta aculeata.*

13. *Margine in mucronem emisso*, wiens randen met takken en hoornen uitloopen, als *Pentadactyli* en *Heptadactyli.*

14. *Margine foris effuso*, wiens rand uitwaarts omgebogen is, gelyk de *Cassides majores.*

15. *Margine intus replicato*, wiens randen innewaarts gebogen zyn, gelyk alle *Porcellanæ.*

16. *Distinctione virgulata*, dewelke met streepjes of kentekenen geteikent is, als Letterhoorntjes en Letterschulpen.

17. *Distinctione crinita*, met fyne streepjes als haairtjes geschildert, fyne Letterschulpen en Arabische Hoorntjes.

18. *Dist. crispa*, die verwarde schilderijen hebben, Arabische Letterhoorntjes.

19. *Undata canaliculatim*, dewelke groote plooijen heeft, op en neêrgaande als Zeebaaren. *Concha squammata.*

20. *Undata pectinatim*, wiens schaalen gestreept zyn als kammen; alle *Pectines*, gelyk de zoo genaamde Aardbezien.

21. *Undata imbricatim*, wiens schaalen gekartelt zyn op de plooijen, in manier als de dakpannen leggen.

22. *Cancellatim reticulata*, ruitswys gedraait, onder de *Chamæ* de Tygerstongen en Wafelyser.

23. *Expansa in obliquum*, die een uitlopenden hoek maakt, *Pecten virgineus* en *Tellina.*

24. *Expansa in rectum*, die voor uitgebreidt is, gelyk de Oesters, en de *Bia kris.*

25. *Densata*, kort gedrongen, gelyk de Pimpeltjes.

26. *Porrecta*, lang uitgerekt, Spillen en Babylonische torens.

27. *Sinuata*, bochtig. *Bia kris.*

28. *Brevi nodo ligata*, die kort en rond zyn, als Alykruiken.

29. *Toto latere connexa*, die aan den eenen zyde niet open gaan, *Solenes*, *Tellinæ*, en *Pinnæ.*

30. *Ad plausum aperta*, als men daar op klopt opengaande.

31. *Ad buccinam recurva*, zoo krom, dat ze tot een Trompet dient, Tritonshoorn.

32. *Navigans & Velificans*, *Venerea sive Nerita. Nautilus.*

33. *Saliens ex aquis*, & *seipsam Carinans. Pectines.*

XXXIX.

XXXIX. HOOFTDEEL.

Hoe men de Hoorntjes vergaderen en ſchoon maken zal.

ONze Landslieden en Vrienden in 't Vaderland zyn meerendeels in dat gevoelen, dat men de Hoorntjes en Rariteiten zoo ſchoon en zuiver op ſtrand vind, of zoodanig uit den zee haalt, gelyk men ze hunlieden toezend, en dat 't by gevolg geen andere moeite koſt als maar het opraapen: Het was bykans niet waardig dit miſverſtand wydlopig te wederleggen; indien het niet nodig was, ons die in *India* woonen van dat quaad vermoeden te zuiveren, als of het onbeleeftheid of onbillikheid was, als wy de Vrienden zomtyds hun verzoek en zinlykheid niet konnen voldoen: Weshalven ik aanwyzen moet, wat tyd en moeite zy koſten, als men een ſtel van Rariteiten by malkander wil krygen, my, doch zonder roem, redelyke kenniſſe daar van toeſchryvende, als dewelke in myne ledige uuren vry wat werks daar van gemaakt heb. Ik verklaar dan, dat ik over een Kabinet van omtrent 360 ſoorten, alleenlyk in Hoorntjes en Schulpen beſtaande, dewelke in de Amboinſche geweſten gevonden worden, by de 28 jaaren vergadert heb, en dat daar onder veele ſoorten waaren, waar van ik maar een ſtuk gehad heb, welke alle in 't jaar 1682. op het aanhouden van eenige Vrienden, aan dewelke ik verplicht was, gezonden zyn aan zyn Hoogheit *Coſmus* den III. groot Hartog van Toſcanen. *Reden van den Schryver over 't verzamelen van de Hoorntjes en Schulpen.* *Waar van 360 ſoorten by hem vergadert, en gezonden zyn aan den groot Hartog van Toſcanen.*

Behalven den langen tyd, die daar toe vereiſcht word, zal ik hier ook aanwyzen, wat moeite en verdriet men uitſtaan moet om dezelve ſchoon te maaken, en eenig aanzien te geeven: Ik wil gaarn bekennen, dat ik ze by andere Liefhebbers alzoo ſchoon gezien heb, maar veel weiniger ſoorten; en die den navolgenden moeite niet wil ontzien, en zyn werk daar van maaken, daar toe beter gelegentheid hebbende dan ik, zal ze buiten twyffel alzoo ſchoon, en veel, ook in veel korter tyd, by malkander konnen krygen, dan ik gedaan heb. *Wat moeite daar is om dezelve te verkrygen en ſchoon te maaken.*

1. Voor eerſt ſtaat te weeten, dat alle Hoorntjes, die men hier en daar op den ſtrand vind, meeſt dood, gebroken en geſcheurt zyn: Dood noemen wy zoodaanige Hoorntjes, niet daar het Beeſt uit verrot of geſtorven is, maar die haaren natuurlyken glans en koleur verlooren hebben; want al 't geene men tot een Rariteit bewaaren wil, moet men varſch uit den zee haalen, daar het levende Dier noch in is. *Moeten alle levendig gevonden worden.*

2. Men vind niet allerlei Hoorntjes op alle ſtranden, maar een ieder heeft zynen byzonderen ſtrand en Eiland, daar men ze moet laaten opzoeken, gelyk in dit Boek by alle ſoorten aangetekent ſtaat; doch daar zyn zommige, die geen byzonderen ſtrand hebben, maar die men by geval in den open zee vind, gelyk de *Nautilus major* en *minor*. *En meeſt op byzondere plaatzen.*

3. Het opzoeken van de Hoorntjes geſchied meeſt by nacht, zoo wel by nieuwe, als by volle maan: Het moet laag water, of aan 't waſſen zyn, wanneer de Hoorntjes zich buiten 't zand begeeven: By donkere nachten moet het met toortzen geſchieden, op dat men van zich zien mag. *By nacht.*

4. Haar beſte tyd zyn de twee eerſte regen-maanden, dewelke in *Ambon* zyn *Majus* en *Junius* tot in *Julius*; maar als het regenweêr te lang aanhoud, zoo verbergen ze haar weder in 't zand, als mede in de heete maanden; doch by volle maan komen ze als dan voor den dach. *En in den regentyd, en volle maan.*

5. Vlakke zandſtranden hebben meeſt Schulpen en kleine *Turbines*, maar andere Hoorntjes, inzonderheit de getakte, moet men tuſſchen de klippen zoeken, doch daar het land geen ſteilen wal maakt, want aan den ſteilte kan men niet zoeken. *Waar de gladde, en waar de getakte gevonden worden.*

Swaarigheden, die in 't opzoeken van dezelve voorkoomen. 6. Dit zoeken op klippige ftranden heeft zoo wel zyn verdriet en fwaarigheid, als de vlakke zandftrand, want op deze heeft men geduurig te vreefen den grooten Zeemoordenaar, den *Kaiman*; zyn 'er dan eenige moeraffige kuiltjes, daar men door moet, daar trapt men zeer ligt op de fcherpe Zee-egels of Zee-appels, en op den venynigen vifch *Ican Swangi.* De klippige ftranden worden wel niet bezocht van den *Kaiman*, maar daar bezeert men de voeten zeer ligt aan de fcherpe koraalfteenen, welke quetzuuren zeer ligt quaadaardig worden door de fchilfferen en den brandigen zeeflym, die over al aan de klippen hangt; zoo moet men ook handen en voeten wachten voor den *Echinus fedofus*, in 't Maleitfch, *Boelu babi* genaamt, wiens lange pylen als fyne naalden, op 't minfte aanraken, iemand in den huid blyven fteeken, en grooten pyn veroorzaaken, gelyk boven in 't voorgaande Boek gezegt is.

En waar voor men zich al heeft te wachten.

Wat men verder moet doen. 7. Eenige nu vergadert hebbende, zoo moet men dezelve twee daagen in een kuip met zeewater zetten, op dat men ze op zyn gemak kan verdeilen.

Aanmerking omtrent de gladde, 8. Tot een gemeene waarfchouwinge dient, dat alle gladde, en glimmende Hoorntjes, zoo lang het Dier noch daar in is, in geen zoet water, regen, noch zon, moeten gelegt worden; want daar door verliezen ze haaren glans, veranderen haar koleur, en worden doodfch, 't welk met geen konft te verhelpen is; men moet ze ook niet op malkander leggen, dat het doode bloed van de eene d' andere raake, want daar door bederven ze.

Getakte, 9. Daarentegen alle ruige, geribde, en getakte Hoorntjes, die van natuur geen glans hebben, konnen dit alles beter verdraagen, zelfs 't kooken in zeewater, als men ze in heet water effen zoo lang laat leggen, dat het Beeft fterft.

En andere Hoornen in 't uitneemen van den vifch. 10. Uit allerhande Hoorntjes moet men zyn beft doen, ten eerften zoo veel vleefch daar uit te haalen, als mogelyk is, op dat het overige zoo veel eerder uitrotten kan; aan zommige gefchied dit met uitfnyden, als men ze wechlegt en wacht, tot dat het Dier een ftuk weegs daar uit kruipt, en dan vaerdig met een fcherp mes daar achter is, gelyk men handelt met den *Auris gigantum*, *Murex ramofus*, *Buccina Tritonis*, *Harpa*, *&c.* op andere moet men zout, azyn of eenig fcherp goed gieten, zonder den fchaal veel te raaken, want hoe fchielyker het Dier fterft, hoe minder de fchaal van haar glans verlieft.

Waar van de Porcellanæ, *en de* Volutæ *anders moeten gehandelt worden.* 11. Maar de *Porcellanæ*, *Volutæ*, *& Strombi*, dewelke een nauwen mond hebben, kan men op den voorfchreeven manier niet handelen; die moet men dan aan een fchaduwachtigen plaats leggen, van zon en regen bevrydt; daar de zwarte mieren haar konnen uiteeten, altyd met den mond neêrwaarts zettende, op dat het doode bloet 'er kan uitlopen, 't welk niet zonder verdriet en ftank toegaat.

Een andere manier. 12. Andere leggen de Hoornen uit malkander gebreidt op een *parparre* of roofterwerk van latten gemaakt, en ftooken daar onder een fmeulend vuur, wanneer het Dier door den rook fterft en inkrimpt, daar zy dan ten minften 2 of 3 weeken opleggen; maar in 't zand te begraaven is niet raadzaam, om dat veele Hoorntjes daar door doodfch worden.

En hoe men verder daar mede moet doen. 13. Als het Dier nu uitgerot of verdroogt is, zoo mag men ze eerft in varfch water een nacht leggen, te weeten de gladde, en daar een glans by is, want die moet men ftraks des anderen daags uitfpoelen, en, zoo 't nodig is, met een lap van grof linnen en fyn zand overwryven; maar de ruige en getakte moet men eenige weeken in regen en zon leggen, waar door het zeegruis en andere mofchachtigheid afwykt, 't welk men daar na te gemakkelyker afwryven of afborftelen kan.

Ook omtrent de verkalkte. 14. Zeegruis, *Salfilago marina*, noemen wy dien kalkachtigen en harden fubftantie, zoo wit, als rood, die zich aan den fchaal zet, zomtyds met kleine korrels, zomtyds met groote plekken: Aan gladde Hoorntjes kan men ze meeft affchuuren met fyn zand of grof linnen: Aan de getakte moet men het met een penne-mes affchrabben, en

wat

wat hier door niet afgaan wil, moet men met ſterk water beſtryken, en dan wederom ſchuuren of ſchrabben.

15. Ieder zy gewaarſchouwt, het gemeen praatje niet na te volgen, dat men alle Hoorntjes, die met zeegruis beſmet zyn, ſchoon kan krygen met het leggen in azyn, of gooren ryſt, 't welk de gewiſſe dood voor alle gladde Hoorntjes is. *Waarſchouwing.*

16. Maar den *Nautilus major*, dien men tot drinkbekers wil maaken, of het Reuſen-oor, waar van men het paarlemoer hebben wil, pleegt men te weeken in azyn, gooren ryſt, of wyngaard-loof, om 'er den buitenſten huid af te krygen, gelyk boven in 't Hooftdeel van den *Nautilus* gezegt is, waar by men opletten moet, dat men de Hoornen ettelyke reiſen uitneemen moet, en aan de hoeken, daar zy de dikſte korſten hebben, zoo veel afſchuuren, als men kan; daar na afgedroogt weder in azyn leggen, wel toeziende, dat men met geen vette of zweetige handen in den azyn koome. *Hoe men het paarlemoer te voorſchyn doet koomen.*

17. De *Volutæ*, Krabben, en Pauskroonen zyn met een vel bekleedt, als ze uit zee koomen; zommige met een dik wolachtig vel, 't welk zich ten allen tyden laat afſchuuren; maar zommige met een dun velleken, 't welk daar zeer vaſt aanhangt, en aan de gedroogde niet wel af wil, weshalven het nodig is, dat men het zelve aan de varſche ten eerſten afſchrabt; doch het velleken, dat den *Pſeudo-purpura* bekleed, moet men daar aan laaten, dewyl 't zelve geen miſmaaktheid geeft. *Hoe men ze zuivert van de vellen en vlieſen.*

18. De borſtels, die men hier toe gebruikt, maakt men van *Gomuto*, zynde de zwarte haairen van den *Zaguers*-boom, tot dit werk bequaamer dan verkens borſtels: Men moet daar van verſcheide borſtels maaken, groove en fyne, dikke en dunne. *Wat voor borſtels men moet gebruiken.*

19. Als men de ſchoongemaakte Hoorntjes droogt, moet men ze by nacht wel bewaaren voor de *Cumans* of kleine Krabbetjes, welke gauwdieven 's nachts de Hoorntjes ſteelen, die zy voor hun lyf bequaam achten, in der zelver plaats voor u de oude gebrokene huiſen laatende: Doch deze dieven moeten het zomtyds met den dood bezuuren, te weeten, als zy in een huis kruipen, dat getakt of geſtaert is, waar mede zy hier of daar hangen blyven; als men ze uit de ſchaalen wil jaagen, moet men aan 't achterſte een kooltje vuür of brandende lont houden, en hun het gat warm maaken, zoo beginnen ze het hoofd uit te ſteeken, 't welk men dan vaardig vatten en uittrekken moet; anders, zoo het een Hoorn is, dat geen grooten glans heeft, zoo legt men ze een nacht in varſch water, en dekt ze toe, tot dat ze verſmooren, want zommige hangen zoo vaſt aan haare ſchaalen, zynde miſſchien daar in gegroeit, dat ze haar liever laaten verbranden, dan dat zy uit haare huiſen zouden wyken. *Opmerking omtrent eenige Dieren, die de Hoorntjes ſteelen, en voor hun huiſen gebruiken. Middel om hun die weder te ontzetten.*

20. *Porcellanæ*, *Strombi*, Harpen, *Cylindri*, zyn van natuur ſchoon en glad, behoeven geen ſchoonmaaken, maar die uit den zee doodſch koomen, konnen niet herſtelt worden, die men dan wechſmyt. *Welke Hoornen geen ſchoonmaaken behoeven.*

21. Zoo zyn ook de Hoornen het ſchoonmaaken niet waardig, die met het witte kalkachtige zeegruis zoodaanig bezet zyn, dat het zelve gaten in den ſchaal gevreten heeft.

22. Hoorntjes, wiens randen of takken een weinig geſcheurt of gebroken zyn, moet men verhelpen en effen maaken met een grooven vyl, of met het ſlypen tegen een ruigen ſteen. *De geſcheurde takken konnen weder aangevylt worden.*

23. Op gladde Hoorntjes moet men niet veel met het ſterk water arbeiden, behalven op den *Buccina Tritonis*, dien mag men wel met een ſlap ſterkwatertje, gelyk meeſt hier in Indien valt, overſtryken, 't welk de verwen verheft. *Tot welke men geen ſterk water moet gebruiken.*

24. De ſchoongemaakte en gedroogde Hoorntjes moet men lang, doch niet zeer hard, met een ruig lapje wryven, tot dat ze warm worden, 't welk haar glad maakt, en de koleuren verheft. *Hoe men die glanſig maakt.*

 25. Al-

25. Alle paarlemoerachtige Hoornen, die buiten eenen ruigen ſchaal hebben, moet men een nacht in eenen lauwen, doch ſterken loog weeken, 't welk de koleuren en plekken mooi voor den dach doet komen.

Hoe men de Schulpen moet zuiveren.

26. Met de Schulpen behoeft men zoo veel moeite niet, men legt ze op 't droog zoo lang heen, tot dat ze gaapen, dan moet men met een ſcherp mes den *Tendo* ſnedig in ſtukken ſnyden, waar door ze belet worden den ſchaal weder te ſluiten, en als dan kan men met gemak het vleeſch daar uitneemen.

Waarneeming ontrent eenige Schulpen.

27. Nagelſchulpen, Jacobſchulpen, en alle die van buiten ruig zyn, als het vleeſch daar uit is, moet men in varſch water, of in den regen leggen, tot dat de aanklevende vuiligheid 'er afweekt, en daar na moet men ze ſterk borſtelen: De gebrokene Nagels moet men met een vyl of ſteen rond vylen.

Een tweede ſoort.

28. De Hartjes en witte Aardbeziën moet men een etmaal of meer in varſch water weeken, zoo kan men het vleeſch daar uit ſlingeren, achter met den vinger haar vaſt houdende, dat de ſchaal niet van malkander breekt; daar na moet men ze in regen en zon bleeken, en ten laatſten zachtjes borſtelen.

Een derde.

29. Zommige Hoorntjes of Schulpen zyn van buiten met korte borſtels of haairtjes bezet, gelyk de gedroogde peeren, *Auris hirſuta*, *Buccinum piloſum*, en *Tellina ſaxatilis:* Deze laat men weeken met haare borſtels, zoo die noch vaſt daar aan zyn, wordende ſlechts maar in den regen gelegt, en zachtjes geborſtelt.

Een vierde.

30. Eenige dunſchaalige Schulpen, inzonderheit de *Pinnæ*, en de Swaluwtjes moet men geenzins in den zon droogen, maar in den lucht, want door den zon ſcheuren haare kanten.

Hoe men die moet pakken om te verzenden.

31. De ſchoongemaakte Hoorntjes, die men wechzenden wil, dienen niet met kattoen of diergelyke warme ſtoffe ingepakt te worden, om dat door dit broeijen haar koleur verbleekt, maar het moet geſchieden met fyne kiſtemaakers krullen, en Chineeſch of ander week papier: Het doornachtig goed, of dat fyne nagels, maar geene zonderlinge koleuren, heeft, mag men in kattoen bewaaren: Die men in 't huis voor zich zelfs behoud, mag men maar bloot over malkander leggen.

Hoe men dezelve duurzaam houdt.

32. Zommige Liefhebbers hebben in gebruik, dat zy om het tweede of darde jaar de Rariteiten eens te drinken geeven, 't welk geſchied, als men ze een etmaal in zeewater legt, daar na met varſch water uitſpoelt en weder droogt, want het ſchynt, dat hier door de koleuren wat levendig worden, als komende weder in haar element; immers zoo 't niet veel helpt, zoo ſchaadt het ook niet.

En waar ook verder op te letten ſtaat.

33. Zommige Hoorntjes hebben dien natuur, inzonderheit de *Nautilus major* en *Buccina Tritonis*, dat ze by langduurige regen-maanden in den kamer leggende zweeten, zoo dat 'er droppels water opſtaan, daar men op moet letten om naarſtig af te droogen, op dat ze het omleggende goedje niet bederven.

EINDE VAN 'T TWEEDE BOEK.

BESCHRYVING EN VERDEELING Der AMBOINSCHE HOORNEN en SCHULPEN,

Door den Heer SIPMAN, Doctor in de Medicynen, enz, enz.

AMBOINSCHE RARITEIT-KAMER, bestaande in verscheiden soorten van Hoorntjes en Schulpjes, in 't Latyn, *Ostracoderma*, of *Sclerostrea* genaamt, in 't Nederduitsch, Harde Schaalvisschen, dezelve verdeelende in drie Hoofd-soorten of *Classes*.

HET EERSTE GESLACHT

Van de Eenschaalige of gedraaide Hoorntjes, van binnen paarlemoerachtig blinkende.

N*Autilus major sive crassus.* Mal. *Bia papeda*, word gevonden in alle Moluksche Eilanden: By *Plinius*, *Nautilus Pompilon*, en *Nauplius* genaamt.

2. *Nautilus tenuis major.* Maleitsch, *Bia gorita.* Neerduitsch, Doekhuyven. Amb. *Kika Wawutia.* Deze is wit van koleur met eenen nauwen mond, van de Inlanders niet wel te bekomen, om dat hunne vrouwen zulke op de handen draagen, als zy op haare Feestdaagen het *Lego*, *lego* danzen. Een kleinder slach hier van, in den Amboinschen Inham gemeen, is ook wit, maar heeft eenen wyden mond.

3. *Cornu Hammonis.* Neerduitsch, Posthoorntjes, worden, hoewel qualyk, gehouden voor een Schepsel van den *Nautilus major*; deze aan de klippen hangende, en door een sterken Noorden-wind de zee ontstelt zynde, koomen van de klippen geslaagen aan strand dryven. Amb. *Tay manusamal*, dat is, Meeuwen-drek.

4. *Carina holothuriorum.* Neerduitsch, Quallebootjes. Zyn enkel van schaal, beneden blauwachtig; het Dier, dezen *Carina* bewoonende, is een slach van Quallen, overeind staande als een lid van een vinger; wanneer zy in zee dryven, zyn ze schoon en klaar als een kristalletje, met een blauwen glans een aangenaamen weerschyn van zich geevende, bestaande uit enkel slym, en met een huideken omgeeven; men mag ze onder de *Neritæ* rekenen, dewelke men vind in den Middelandschen zee, van hun swemmen zoo genaamt: Men vind ze weinig omtrent *Boero* en *Manipa*, en hebben derhalven geen Inlandschen Naam.

HET

HET TWEEDE HOOFDGESLACHT

Behelſt zoodaanige, die den gedaante van een gemeenen Alykruik hebben, mede paarlemoerachtig blinkende.

Cochlea lunaris major, *Auris gigantum.* Maleitſch, *Matta boelan bezaar* of *Matta Lemboe*, is van bekende fatzoen; zy word wegens haaren wyden mond, Reuzen-ooren; en van haaren grooten ronden dekzel, *Matta boelan*, dat is, Maands-oog genaamt: Haar dekzel is een *umbilicus marinus.*

2. *Cochlea lunaris minor*, heeft 4 ſoorten: 1. *Cochlea ſulcata nigra.* Mal. *Krang ſuſſu*, om dat ze eigentlyk verbeeld een klein Mammetje, zy heeft een zwarten ſchaal, overdwars diep gevoorent, en ruig, als of ze ſchubachtig was, met weinige ſpaanſch-groene plekken, van binnen paarlemoerachtig. 2. *Bia pethola*, *Naſſau*, waar van drie ſoorten van verſcheiden koleuren zyn. 3. *Cochlea lunaris aſpera*, heeft van binnen geel paarlemoer, waarom zy vuurige Oven genaamt word: Een kleinder ſoort hier van heeft wit paarlemoer, van buiten ſteekeliger. 4. *Cochlea lunaris minima*, is van buiten nergens gevoorent, licht kaſtanjebruin, niet grooter als een nagel van een vinger, van binnen is ze geel met weinig paarlemoer. De tweede ſoort valt meeſt in de Uliaſſers.

3. *Cochlea Lanciniata.* Neêrduitſch, Lobbetjes.

4. *Calcar.* Spooren. Deze zyn platte Alykruiken, dubbelde, en enkelde.

5. *Trochus.* Dit zyn diergelyke Hoorntjes, den gedaante hebbende van een tol, waar mede de Jongens ſpeelen, en is *Trochus maculoſus* genaamt, zy is de grootſte van allen, beneden glad met wit en rood vermengt, van boven met verſcheiden koleuren geſchildert als Hoender-veêren, of Turkſch papier.

6. *Trochus granulatus*, is doorgaans met korreltjes bezet en hooger van dop; zy is bleekrood, en doodſch van verwe.

7. *Trochus longævus ſive Papuanus*, is bekent. Neêrduitſch, Lang-leven. Een kleinder ſoort hier van valt omtrent de *Batoe Chabehoe* in overvloet. Maleitſch, *Bia Cucuſſan* genaamt.

HET DERDE HOOFDGESLACHT

Van de Eenſchaalige begrypt die den gedaante van een kleine Alykruik hebben. Cochleæ valvatæ. *Maleitſch*, Bia Tsjonkil *genaamt.*

Vitellus. Neêrduitſch, Dooijer, deze is van koleur geel.

2. *Vitellus Compreſſus*, deze gelykt beſt naar een leggenden Dooijer, want zy is platter dan de volgende, leververwig van koleur, zonder ſpikkels, de mond is langachtig ſmal.

3. *Vi-*

3. *Vitellus pallidus*, is wat grooter dan de eerfte, van koleur doodfchbleek, aan den boven zyde is ze met diepe voorens doorplooit.

4. Is wit van koleur, en over den rugge zomtyds met 2, zomtyds met 5 ryen fwarte fpikkels: *Bia carera.*

5. Is van de zelfde gedaante, over 't lyf donkergrauw of leververwig, met witte banden langs de gieren.

6. Is kleinder dan alle voorgaande, ongefchildert, leververwig, doch aan den mond is ze fwart, daarom noemt men ze Swartmondjes.

7. *Albula*, heeft een wyden mond, en is fpierwit: Een ander flach heeft aan den mond een fwarten plek: Een ander flach is over 't geheele lyf Oranjegeel. Amb. *Iffi paleffu*, dat is, die meer vleefch hebben als zy bergen konnen.

8. *Tenuis*, is dunner van fchaal en ronder, zommige zyn fwart, zommige vaal met witte flangetjes gefchildert.

9. *Gothica*, is het Swartmondje gelyk, aan de kanten van den mond een weinig purperverwig, over 't lyf wit, vol vaale tekenen als of het Gothifche letters waaren. *Bia faraffa kitsjil* genaamt, tot onderfcheid van de groote, dewelke de Harp is.

10. *Fluviatilis five rubella.* Maleitfch, *Bia mattacou.* Neêrduitfch, Roodoog, groeijende in zoete Rivieren.

Cochleæ Valvatæ Striatæ, *zynde over 't lyf geftreept.*

1. *Alpina*, hier van zyn 3 foorten: De eerfte heeft een wyden mond, en een dikken fchaal, die pas kennelyk geftreept is, maar met fwart aardig gefchildert, als of het verwarde takkeboffchen waaren, gelyk men de *Alpes* fchildert: De tweede is dieper geftreept, en vol fwarte ftipjes, zoo dat ze fwart fchynt: De 3[de] heeft fpitze fwarte bergen, die men Spitsbergjes noemt, deze is niet geftreept.

2. *Valvata fecunda*, *five fafciata*, is den voorigen gelyk, behalven dat ze langs de gieren 2 of 3 roode banden heeft, zynde 't overige gefchildert als vooren: Zy worden weinig gevonden, en meeft op *Poeloron*, daarom zy ook Poelerontjes genaamt worden.

3. *Valvata undulata*, deze is wat ronder en bultiger dan de voorgaande, merkelyk geftreept, aan de kanten van den mond een weinig getandt, zynde gefchildert met fwarte wratten, zommige ook met geele, genaamt *Kamelotjes*: De mond heeft niets geels, maar is vuilwit.

4. *Valvata granulata*, deze is wit van fchaal, maar doorgaans met ruige wratten of korreltjes bezet, tuffchen de gieren voorens maakende, de mond is wyd met een grauwachtig dekfel, tuffchen de wratten of knobbels ftaan eenige borftels, waar door zy als met fwart gefpikkelt fchynen.

5. *Valvata fulcata nigra*; deze is diep gevoorent met uitfteekende ronde ribben, fwart van fchaal, en mofchachtig, maar fchoon gemaakt zynde is ze mooi gefpikkelt met witte ftreepjes.

6. *Valvata ſulcata alba*, is kleinder en ronder dan de voorgaande, met een uitſteekenden tip, wit van ſchaal, of met een weinig rood gemengt, meeſt zonder ſchildery; doch zommige hebben op den rugge ſwarte ſtipjes; de mond is nauw wegens de tanden.

7. *Valvata compreſſa*, deze is ſchier niet dan mond, en van voren is ze breed, en ſchielyk met ſwarte gieren toelopende; zonder tip, en uit den ronden plat gedrukt; de ſchaal is buiten een weinig gevoorent met platte breede ribben, en daar tusſchen uit den ſwarten en witten koleur geſchildert met ſtreepen en plekjes.

8. Is lichtrood, of geel van koleur, effen van ſchaal, maar verſiert met verſcheidene banden; deze is in den Amboinſchen Inham onbekent.

9. *Spinoſa.* Neêrduitſch, Riviertoorntjes. Deze zyn doornachtige Alykruikjes, en worden niet in den zee gevonden, in den grootte van een nagel van een duim, aardverwig van koleur, en boven met ſtompe doornen bezet.

HET VIERDE HOOFDGESLACHT

Van de Eenſchaalige, begrypt die den gedaante hebben van Stormhoeden en gemeene Slekken, verdeelt in 4 Soorten.

1. Caſſides Tuberoſæ. 2. Verrucoſæ. 3. Læves. 4. Murices.

T*Uberoſa Cornuta.* Neêrduitſch, Gehoornde Stormhoed of Oſſekop, van zyne hoornen. Maleitſch, *Bia cabeſette beſaar.* Amboinſch, *Hubuſſutha.*

2. *Caſſis rubra*, roode Stormhoed. Deze heeft den rugge bezet met ronde en niet hooge knobbels, tuſſchen welke de ſchaal met groeven verſiert is, ſwartbruin en roſachtig geſchildert als veêren van een hoen; de mond is rood gelyk rood vleeſch met een dikken omgeworpenen lip: Men vind ze op de Eilanden *Manipa*, en *Bonoa*, hoewel zeer zelden.

3. *Pennata*, heeft geen knobbels op den rugge, behalven aan den bovenſten gier; de mond heeft geen omgeworpen lip, maar eindigt met een enkel ſchaal; de buik is vaal, maar niet zoo rood; maar de rugge is ſchoonder geſchildert gelyk het Turkſche papier: Zy word gevonden op den Noordkuſt van *Keram.*

4. *Aſpera*, ſteekelige Kasketten. Deze zyn niet veel grooter dan een ei, over 't geheele lyf donkergrauw en bezet met veele ſterke knobbeltjes, die ſtompe doornen gelyken, zynde de ſteekelige tanden mede aan den *voluta* te zien, dewelke wat uitgepuilt zyn: Achter hebben zy geen gekrulden ſtaert, maar een beginſel daar van, de mond heeft geen opgeworpen lip, en is een weinig getandt; de zyde daar tegen over is glad en lichtgeel: Deze ſoorte is in *Amboina* weinig te vinden.

Verrucoſæ, Pimpeltjes.

5. *Verrucoſa Ceramica*, is de grootſte van dit geſlacht met een uitſteekend hoofd gelyk een *turbo*, 't overige van den ſchaal als een *Murex*, heeft 7 knobbels.

6. Is

6. Is als een Hoender-ei, aan de gieren 8 knobbels in een omloop hebbende, zy is breeder en ſtomper dan de voorgaande.

7. Heeft een platter hoofd, van buiten wit en krytachtig, met ſtompe knobbels, aan den mond is ze wit met een weinig geel of paars gemengt: Deze valt op *Banda.*

8. Wydmondig Pimpeltje, is by na niets dan mond, van buiten met ſwart en wit gemengde ſtreepen; deze is bekent.

9. Kleine Geelmonders, zyn niet grooter dan een hazelnoot, met een nauwen mond, daar aan men geele plekken ziet, op den ſchaal is zy krytachtig, daar ſwarte knobbels uitſteeken als ſtompe doornen.

10. Haairige Ooren, *Buccinum piloſum*, komen de *Buccina* nader, het lyf is hoog en bultig geribt, en met ronde knobbels, en overal doch meeſt op den rugge met ſtompe borſtels als haairen bezet, die daar vaſt aan blyven, al worden ze gedroogt, doch aan de oude verlieſen ze allenkskens; de mond is glad en blinkende: Deze worden weinig gevonden.

11. Hebben ook den gedaante van een *Buccinum*, uit den ronden wat gedrukt, met een kant aan de eene zyde, op den rugge geſtreept of gevoorent, met korte doch ſteekende puekeltjes bezet, gelyk de rugge van een padde, en zyn van koleur vaal.

12. *Ranula*, is ſchier van dezelve gedaante, doch korter van ſchaal, achter uit met een korten ſtaert, die een weinig opwaarts kromt, de rug is mede geknobbelt, doch niet ſteekelig.

13. Knoddekens, zyn een gemengde fatzoen van *Buccinum* en *Cochlea*, hoog van ſchaal met uitſteekende ronde knobbeltjes, vaal van koleur, en zonder ſtaert.

14. Groote Wydmonders. *Bia moele bezaar.* Deze beſtaan uit een enkelde mond, waar van noch een kleinder ſoorte bekent *Rudolphus.*

15. *Caſſis cinerea lævis*, grauwe Kasketten.

16. *Areola*, Beddekens, is een diergelyke Kasket, glad van ſchaal, en met groote breede vierkante plekken getekent, taneit van koleur.

17. Zyn mede rond, en kort van buik, en lip, wyd van mond, en dun van ſchaal: De eene ſoorte komt met de Beddekens overeen: De andere ſoorte is wat grooter, merkelyk gevoorent, en bleekgeel van koleur, of eenpaarig vaal.

18. *Fimbriata ſtriata*, geſtreepte Zoomtjes, zyn kleine langwerpige Kasketten, zoo genaamt, om dat ze aan den mond een breeden zoom hebben, met ſwarte plekken getekent, op den rugge geplooit, glad lichtbruin of taneit: Men vind van deze ook heel witte, of een weinig met ros gemengt, dewelke raar zyn.

19. *Fimbriata lævis*, deze is zonder plooijen, met bruine ſlangetjes getekent: Noch een ſoorte hier van is met bruine ſtipjes in een rye in plaats van ſlangetjes.

20. *Murex. Bia oenam.* Deze is bekent, de dekſel daar van is een *onyx*, en word *Blatta byzantia* genaamt, van een Stad in *Africa.*

 21. *Mu-*

21. *Murex ſaxatilis*, is zoo groot als de voorgaande; maar zyn hoofd ſtrekt wat verder uit, zoo dat hy meer naar een *Buccinum* gelykt.

22. *Murex minor*, heeft 4 ſoorten: 1. Deze is grauw, en langwerpig als een *Buccinum*, over 't lyf grauw, en rimpelig, met 3 ryen ſtompe takken: 2. Brandhoorntjes. Maleitſch, *Bia papua*, deze is niet boven een vinger lang, met 3 ryen ſwarte ſcherpe takken, als of het verbrand was, doch zoo dat men de witte voorens zien kan: 3. De bruine, deze is van de zelfde gedaante, doch heeft langere takken: 4. De bleeke, deze is vuilwit, met een breeden lip aan den mond, en een breeden ſtaert, en daar in zyn ſtompe doornen. De tweede ſoorte is gemeen; maar de andere niet.

23. Schorpioentje, heeft een rond ſtomp hoofd, en een lange rechte ſtaert, aan dewelke ſtompe takken ſtaan in den gedaante als de takken van een Schorpioen; zomtyds grauw, vuilwit, ook ſwart, en is zelden te vinden.

24. Gedroogde Peeren, is een knobbelig Hoorntje, met een lange bochtige ſtaert, met 6 of 7 ryen borſtels, als of het vellekens waaren, die aan malkander vaſt waaren, van koleur ros en vaal, hier en daar met ſwarte plekken; aan den binnen kant heeft ze eenige voorens, en is gekartelt.

25. *Hauſtellum*, een Scheppertje. Maleitſch, *Bia ſibur*. Deze heeft een langen ſtaert.

26. *Tribulus*. Spinnekoppen. Maleitſch, *Bia duri lemoen*. Deze heeft drie ryen groote doornen als Limoen-doornen, wat gekromt, over 't geheele lyf grauw: Van deze is 'er noch een ſoort, welkers doornen dichter by malkander ſtaan, en fynder zyn, maar is weinig te vinden, en worden Kammetjes genaamt. Zy vallen op *Aſſahoedi*.

HET VYFDE HOOFDGESLACHT

Behelſt die een ronden gedaante hebben, de gemeene Slekken naaſt komende, en worden gerekent onder de Cochleæ globoſæ.

C*Ochlea ſtriata ſive olearia*. Maleitſch, *Bia minjae*. Deze is meeſt rond, met een wyden mond, langs de gieren met uitſteekende ribben, en aan den mond gekartelt; van koleur is ze lichtpaars, met veele bruine plekken geſpikkelt; doch de meeſte zyn eenpaarig van koleur.

2. Deze is kleinder en dikker van ſchaal, bruingeel, en heeft witte oogen.

3. *Cochlea pennata*. Maleitſch, *Bia culit bawang*. Zoo genaamt van haar gedaante als Patryſen: Een ander ſlach hier van, zynde dunner van ſchaal, vergelyken zy by den ajuin-ſchelle, die eigentlyk *Culit bawang* genaamt word; deze is uit den geelen gemengt.

4. *Cochlea patula*, is beſchreven onder de *Verrucoſæ*.

5. *Rapa*, Neêrduitſch, een Knol. Deze is rond van lichaam, met een plat hoofd, en achter een kort gekrulden ſtaert, gelyk een varkens ſtaert omgeboogen; zy is dun en ligt van ſchaal, licht Citroengeel, ruig en gerimpelt, en is zelden te vinden.

6. *Bul-*

6. *Bullæ*, Blaasjes, zyn in malkander gerolt, met weinige gieren, en een langwerpigen mond, wiens buiten kant langer is dan 't overige van 't lyf: Hier van zyn 3 ſoorten; waar van de derde, de raarſte zynde, wit is met ſwarte en roode ſtreepen getekent, waarom zy Prinze-vlaggetjes genaamt worden: De eerſte is geſpikkelt als de Kievits eijers: De tweede is bleekwit, en heel fyn geſtreept.

7. *Cochlea imbrium. Bia ribut.*

8. *Ficus*, Neêrduitſch, Vyge, by andere word ze genaamt een Luite.

9. *Umbilicata*, is een plat gedrukte Slek, beneden plat, boven een weinig verheven, en worden Naveltjes genaamt; waar van 3 ſoorten zyn.

10. *Areularia major*, deze heeft den grootte van een nagel, met een ſpits hoofd als een *Turbo*; zy is vuilwit of geelachtig van koleur. *Areularia minor*, is kleinder, en word tot den *Totombo* gebruikt om dezelve daar mede in te leggen.

11. *Serpentuli*, Slangetjes, zyn platte Slekken, in malkander gerolt als een opgeſchoten ſlang met een omgeworpen lip.

12. *Cochlea terreſtris*, is als een gemeene Slek; zommige geel; zommige bruin, met banden en zonder banden.

13. *Cochlea lutaria* of *Bia ſiſo* komt van *Makkaſſar*, en houd zich op in de Rysvelden.

HET SESDE HOOFDGESLACHT

Van de Eenſchaalige zyn de Turbinata, *welkers tuit of* turbo *kleinder is dan het overige lyf; haar gemeene naam is* Buccinum. *Maleitſch,* Bia Trompet. *Amboinſch,* Kima Tahoeri.

B*Uccina Auruana*, is in Amboina onbekent.

2. *Buccinum Tritonis*, Amboinſch, *Krang Seroney*, is gelyk men de *Tritones* of Watermannen ſchildert; de Duitſche noemen ze Kinkhoornen, om dat ze voor de ooren gehouden eenige zuiſinge veroorzaaken; andere noemen ze *Turbo magnus*.

3. *Buccinum tuberoſum rufum*, rood geknobbelde Kinkhoorn, is ros van koleur, met ſwarte plekken op de knobbels: Deze word op Celebes ooſtkuſt *Hunka* genaamt; zy word van de mannen veel gezogt, wanneer zy in den oorlog gaan, dewelke als dan in dezelve wortelen en briefjes met vreemde tekenen getekent ſtoppen, die zy dicht aan 't lyf binden, en dan geloven zy, dat ze in den ſtryd gelukkig en onquetſbaar zyn zullen; hierom hebben de Liefhebbers dien Hoorn *Ajax* genaamt.

4. *Buccina tuberoſa*, geknobbelde Kinkhoorn, is vuilwit van koleur, en wat kleinder dan 't voorgaande.

5. *Pſeudopurpura*, heeft eenige overeenkomſt met die uit den Middellandſchen zee komt, en heeft van binnen een rood vleeſch; doch of daar rood bloed uit te haalen

 zy

zy om daar mede te verwen, is noch niet onderzocht: De *onyx* daar van is de beſte van alle, en word daarom van de Inlanders *Unam caſturi*, dat is, *moſchata* genaamt.

6. *Fuſus*, een Spil, word weinig gevonden, ſpierwit van koleur, rondom met knobbels bezet, en heeft een langen hollen ſtaert.

7. *Fuſus brevis*, is van d' eigenſte gedaante, doch veel kleinder.

8. *Buccinum piloſum primum & craſſum*, in 't Duitſch, haairige Diklip. Deze alle hebben eenen korten dikken ſtaert, en zyn over 't geheele lyf gevoorent, en met ryen borſtels bezet; de mond is klein, en van binnen ros.

9. *Buccinum piloſum tenue*, is niet boven 2 duimen lang, dun van ſchaal, mede gevoorent, en met lange dunne haairen bezet.

10. *Mitra Papalis*, Paus-Kroon, is gekartelt, en met groote roode vierkante plekken getekent; hebbende den gedaante van koſtelyke ſteenen.

11. *Mitra Epiſcopi*, is mede gekartelt, en met groote roode vierkante plekken, maar glad als de voorgaande; en word Biſſchops Myter genaamt. Het Dier heeft een ſwart beentje, waar mede het weinig ſteekt.

12. *Turris Babylonica*, zoo genaamt van de groote ſwarte plekken, die het heeft, verbeeldende de venſters aan den geſchilderden Babyloniſchen toorn.

13. *Buccinum granulatum planum*, is ſchaars een pink lang, over 't geheele lyf met ronde korrels bezet, als of het *paternoſters* waaren, van koleur is ze bruin en geel.

14. *Buccinum granulatum rotundum*, is een enkelde *turbo*, rond van lyf, met diergelyke korrels eenpaarig bezet, vuilwit en zonder naaden.

15. *Buccinum aculeatum*, is omtrent een halve vinger lang, over 't geheele lyf ſteekelig, dwars over de gieren ſtaan ruige ribben, daarenboven is het gevoorent, en lichtbruin van koleur.

16. *Buccinum undoſum*, is een kort bultig Hoorntje, een lid van een vinger lang, dik van ſchaal, met 5 ruggens dwars over de gieren, verbeeldende eenige zeebaaren, aan den mond is ze met ſcherpe tandjes voorzien, de rug is brandverwig, 't overige is vaal. De derde ſoort is dun van ſchaal, omgeeven met ronde ribben als banden, en is zelden te vinden.

17. *Buccinum lineatum*, is een effene *turbo*, omringt met dunne ſwarte ſtreepen, als of 'er ſwarte draaden omgewonden waaren, met kleine tandjes aan den mond.

18. *Digitellus*, des zelfs voorſte *turbo* ſtaat krom, en zyn ſpits is ſtomp, waar door het een vingertje gelykt, het welk na iets wyſt: Een kleinder ſoort is wit, blinkende als porſellein.

19. *Turricula*, *Bia bidji gnemon*. Dit is een byzonder fatzoen onder de *Buccina*, zy is langwerpig, onder en boven toegeſpits; zommige zyn ros of geel; zommige rood of met ſwarte banden.

20. *Turricula placata*, geplooide Toorntjes, deze zyn dikker van lyf en ſchaal, en meeſt grauw.

21. *Turricula granulata*, is noch kleinder dan de voorgaande; waar van de eerſte gier het meeſte lyf uitmaakt, rondom dicht met kleine korreltjes bezet: De eerſte ſoort is lichtgrauw, en heeft eenige banden, als ook roode, ſwarte en blauwe korrels, daarom noemt men ze *Paternoſters*.

22. *Turricula filis cincta*, is met banden als yſerdraaden omgeeven.

23. *Buccinum anguloſum*, is mede geplooit, en eenpaarig donkergrauw.

24. *Buccinum ſcalare*, Wendeltrapje, is een raar klein wit Hoorntje, van buiten omgeeven met veele vlerken, die dwars aan de gieren ſtaan als ſchubbekens, en in ordre opgaande als een Wendeltrapje.

25. *Buccinum ſpinale*, is de alderkleinſte van dit geſlacht, zy is grauw of bruin van koleur.

26. *Buccinum fol.* is dun van ſchaal, uit een grooten gier ſchielyk toeloopende in een ſpits, zoo ſcherp als een naald; zy is groengrauw met ſwartachtige ſtipjes.

HET SEVENDE HOOFDGESLACHT

Zyn de Strombi, *dewelke lange en ſmalle Hoorntjes zyn, met veele gieren in den lengte ſpits toeloopende gelyk een goude Nagel, men noemt ze in't Neêrduitſch, Naalden en Pennen; in't Maleitſch,* Bia krang *of* Djaron *of* Sipot. *Zy zyn van tweederlei fatzoen, ſlechte en knobbelige; de ſlechte zyn de volgende.*

STrombus primus ſive ſubula, een Elze of Marlpriem, zy is de grootſte van dit geſlacht, op het meeſt een hand lang en wat korter, effen van ſchaal, vuilwit als yvoor, met ſwarte blauwe plekken of ſtreepen aan den kant der gieren.

2. *Secundus*, is van dezelve lengte, doch niet zoo dik, en zy is ſmalder, langs de gieren met groote ſwarte droppels bezet, en de gieren buigen mede in 't midden wat uit.

3. *Tertius*, is het gemeene ſlach; waar van zommige witachtig zyn met loodverwige plekken; zommige zyn wit, met ſwarte ſtipjes langs den kant der gieren; andere zyn ſtomp van ſpits als een ſwik, dien men in een vat ſteekt; andere hebben roſſe en verwarde ſtreepen, als of 'er verwart gaarn over lag.

4. *Quartus*, is lichtbruin, met groote witte oogen, en is zeer zelden te vinden.

5. *Quin-*

5. *Quintus*, is ligt van ſchaal, lichtrood of vuurverwig, met witte ſlangetjes, deze is ook zelden te vinden.

6. *Strombus dentatus*, gekartelde Naalde, is mede lichtbruin, aan de kanten der gieren met ſtompe tandjes, en langs de gieren met fyne ſtreepen verſiert. Van *Luſſapinjoe* brengt men een ander ſoort, van koleur zynde bleekgeel als vuil yvoor, met fyne ſtreepen voorzien, en daarom yvoorne Naalden genaamt.

7. *Septimus*, is een pink lang, en een ſchaft dik, dwars over de gieren met heel kleine groeven, gelykende een Eenhoorn, anders Trommel-ſchroeve genaamt.

8. *Octavus ſive Lanceatus*, Piekeniers, is een kleine en ſmalle Naalde, wit en glad, langs de gieren ſtaan veele ſwarte ſtreepen over eind, als of men een menigte opgerechte pieken zag.

9. *Granulatus*, gegranuleerde Naalden, deze zyn mede klein, in den grootte van Naainaalden.

10. *Chalybeus*, Zeilnaalden, zyn de kleinſte van dit geſlacht, een weinig gevoorent en hoekig; zommige met witte en ſwarte ſtipjes.

11. *Strombus caudatus albus*, witte Tuitjes, zyn als andere Naalden, maar hebben achter een omgekromden ſtaert: Een ander ſlach hier van hebben bruine ſtipjes rondom, en zyn raar: De derde ſoort is geheel gekartelt, en valt ſtekelig.

12. *Strombus caudatus granulatus*, is ganſch korrelig, en grauw; zommige hebben de groote korrels wit, dewelke fraaijer zyn: Men noemt ze Tuitjes na den gedaante van den tuit van een ſchenkkan.

13. *Strombus tympanorum* of *tympanotos*, Neêrduitſch, Trommelſchroeven, haare gieren zyn met keepen onderſcheiden, en daarenboven geribt, taneit van koleur, zonder tuitjes: Een ander ſoort is heel wit, en is de raarſte onder dit geſlacht, immers op *Ambon*, zy word gevonden omtrent *Kellimoeri* op den Zuid-zyde van *Keram*.

14. *Strombus tuberoſus*, geknobbelde Tuitjes, zyn vol groote knobbels, en aardig geſchildert met ſwarte plekken en ſtreepen.

15. *Strombus anguloſus*, ruige Trommelſchroeven, zyn diep gevoorent.

16. *Fluviatilis*, Riviernaalden. Maleitſch, *Sipot aijer*. Deze zyn grauwgroen, en licht van ſchaal of ſlykverwig, 4 of 5 duimen lang: Een ander ſoort is kleinder met ſwarte of ſwartachtige ſtreepen getekent.

17. *Strombus paluſtris*, is van gedaante als een Marlpriem, en leelyk van koleur.

18. *Paluſtris lævis*, is dik van ſchaal, in den gedaante van gemeene Naalden, met een kleine keep aan den eenen hoek van den mond, zy is glad, ſwart of donkerbruin.

19. *Terebellum*, Kuipersboor, is vaal, of lichtbruin met ſwarte ſtreepen en adertjes; zommige met ſwarte ſtipjes: Men vind 'er ook ſneeuwwitte, dewelke raarder zyn; zy komen uit het water ſpringen, als of ze daar uit geſchooten wierden.

20. *Strom-*

20. *Strombus mangiorum*, is een groote Naalde omtrent 1 vinger lang, buiten ruig, en diep gevoorent, ſtaalgroen en zonder glans, met een breeden lip aan den mond, zy houd zich op by de wortelen van de *Mangi mangi*-boomen.

HET ACHSTE HOOFDGESLACHT

Begrypt de Volutæ, *in 't Maleitſch*, Bia Tsjintſing, *in 't Neêrduitſch*, *Wellen.*

CYmbium, gekroonde Bak of Kroonhoorn. Maleitſch, *Bia Sempe*, heeft achter een kroon, waar van het den naam heeft; zy is van koleur geelbruin.

2. *Meta butyri*, Boterweg, deze is onder de *Volutæ* de grootſte, het hoofd is wel platachtig, doch aan de kanten rond, en in het midden met een uitſteekenden ſpits, over 't geheele lyf geel als boter, met ſwarte of bruine ſtipjes, die in een rye ſtaan.

3. *Voluta muſicalis*, Muſykhoorn of A, B, C-boekje, deze is als de voorgaande, maar de ſtippels ſtaan ordentlyk.

4. *Cereola*, Kaersjes, zyn als de voorige, doch zonder ſtippels, van koleur als verſch opgeſneden was, met een breeden band om het lyf; in 't Maleitſch, *Bia Liling* genaamt.

5. *Voluta tigerina*, een Tyger, is niet breed van hoofd, over 't lyf geteikent met groote karſtanje bruine plekken, die zomtyds ook ſwartachtig zyn, en de grond is wit of lichtrood.

6. *Nubeculæ*, Wolkjes, zyn langwerpig als de voorige, doch aan 't hoofd wat geknobbelt, wyd van mond, en dun van ſchaal, dewelke bruin met vuilwit geſpikkelt is: Aan den anderen ſoorte is die purperachtig, en bruin, met blauwe en witte ſtipjes met troepen door malkander loopende, als of het wolkjes waaren: Deze is raarder als de eerſte.

7. *Veſpertilio*, Vleêrmuis. Maleitſch, *Bia Monſego* en *Baduri*, ſchynt onder de *Murices* te behooren wegens haare ſcherpe knobbels; de ſchaal van buiten is bleekwit, zomtyds lichtrood, met ſwarte plekken en wateren getekent, gelyk de vlerken van een Vleêrmuis: De tweede ſoort is langwerpig, lichtrood, en op den grond met donkerbruine wateren; in plaats van doornen heeft ze ſtompe knobbels: De derde is roodverwig.

8. *Harpa*, een Harp, is ook een *Voluta*, maar zy is de mooiſte van alle, en is uit verſcheiden ſoorten en koleuren beſtaande.

9. *Voluta marmorata*, Marmer-hoorntjes. Maleitſch, *Bia tsjintsjing*, dat is, Ringhoorntjes, zy worden zoo genaamt van haar gebruik en koleur, dewelke met het marmer *Leucoſtiĉton* overeenkomt.

10. *Voluta pennata*, is van 2^derlei^ gedaante: Den eerſten noemt men *Attagenata*,

 Koor-

Koorhoenders, of Goudelakens: De tweede is kleinder, recht als een rol, met diergelyke doch witte veêren geſchildert, en word Zylverlaken genoemt.

11. *Voluta maculoſa*, geplekte Katjes, deze zyn ook kegelformig, met een ſcherpen ſpits boven op, over 't lyf met breede plekken, dewelke meeſt hooggeel zyn, met ſwart of lootverwig geſpikkelt, gelyk zommige katten zyn; aan het hoofd zyn zy met ſwarte ſtipjes getekent.

12. *Voluta cinerea.* Neêrduitſch, Aſſchepoeſters, zyn de voorige gelyk, doch ronder aan de kanten van 't hoofd, met een ſcherpen ſpits boven op, over 't lyf donker aſchgrauw, en zyn zonder ſchilderyen.

13. *Voluta ſpectrorum*, Spookjes, deze gelyken de mannen, dewelke de Kaartemaakers ſchilderen; zy worden gevonden in den grooten woeſtyne *Lob* tuſſchen den Zandzee en de Tartaren, gelegen aan den Weſt-kant van *China.*

14. *Voluta maculoſa granulata*, gegranuleerde Katjes, hebben groote plekken, en over 't lyf bezet met ſtekelige korreltjes van twee of driederlei gedaante.

15. *Voluta filis cincta*, is een korte Welle, met een breed hoofd, bruin, en met ſwartachtige draaden omgeeven als zeilgaren, en is zelden te vinden.

16. *Voluta filoſa*, is een plompe Wel, het lyf is getekent met roſſe kromme aderen als verwart garen, daarenboven met eenige grove banden, van vermengde fatzoen, als 't Arakans garen.

17. *Voluta faſciata*, is van veelderlei fatzoen, maar heeft tot een gemeen merkteken, dat ze een breeden band in 't midden om 't lyf heeft: De derde ſoort is de raarſte, ſchaars een pink lang, kegelformig, met een plat hoofd, en in deszelfs midden een grove ſpits; het lyf is boven en onder bruin, met verſcheiden ſpikkeltjes, en in 't midden een witte band, 't welk ook weder gedeelt word door een rye van ſpikkeltjes, zeer glad en blinkende als het polyſte letterhout; zy word Speldewerks-kuſſen of *Bia Bantal* genaamt: Onder deze behoort ook de ſoort, de groene Kaas, genaamt.

18. *Voluta arenata*, Vliegeſcheetjes, waar van d' eene grove, en de andere fyne ſcheetjes hebben.

19. *Muſica Ruſticorum*, Boeren Muſyk, is ſchaars een duim lang, met grove vierkante ſwarte plekken, die in ryen ſtaan, als aan het Muſykhoorn.

20. Grauwe Monniken of oude Wyven, deze zyn over 't lyf ſlecht grauw met eenige rimpelen.

21. *Terebellum granulatum*, is over 't geheele lyf gegranuleert, en daarenboven gevoorent en geribt, van koleur is ze vaal of ros, zomtyds ook met plekken als de Katjes.

22. *Voluta fluviatilis*, is een gemengde fatzoen van een *Voluta* en van de Pauskroon, dunſchaalig, vuilgrauw, met fyne voorens langs de ribben, en aan deszelvs kanten zyn weeke doorntjes, dewelke zomtyds ook ſtomp zyn.

HET

HET NEGENDE HOOFDGESLACHT

Behelst die wy Alatæ *noemen, dat is, gevleugelde, om dat d' eene lip altyd breed uitloopt; in 't Amboinsch,* Tatallan, *naar de uitgebreide vleugelen des Vogels* Tallan, *den welken wy Scheer-Vogel noemen.*

H*Arpago*, Boots-haak of Duivels-klauw, word verdeelt in 't Mannetje en Wyfje: Het Mannetje heeft smalle dikke takken, aan d' einden zonder holligheid, de plekken zyn meer ros dan swart: Het Wyfje is dunner van schaal, swarter gespikkelt, de takken zyn stomp, en wyder geopent als een geut; een soort hier van zonder takken is mooi, en schynt een jong van deze te wezen, by *Plinius*, *Pentadactyli* genoemt.

2. *Cornuta. Plinius*, *Heptadactyli.* Maleitsch, *Bia Cattam.* Neêrduitsch, Krabben. Deze zyn mede verdeelt in Mannetje en Wyfje: Het Wyfje is ligter dan het Manneke; zommige zyn geel; zommige met swart en geel vermengt.

3. *Cornuta decumana*, is in *Ambon* onbekent, en valt alleen op *Bonoa.*

4. *Cornuta millepeda.* Neêrduitsch, Duizentbeen, deze is platter dan de voorgaande, op den rugge is ze vaal, en dicht gespikkelt met rosse streepen; de lip verdeelt haar in 10, zomtyds ook in 11 takken, alle na achteren gekromt, waar van de snuit en 't hoofd de langste zyn; op den rugge heeft ze verscheidene kobbeltjes, en de lappen zyn mooi geschildert met swarte en roode streepen.

5. *Cornuta nodosa*, Neêrduitsch, Podagra of Schorpioen, is het kleinste van dit geslacht, waar van de staert lang en krom is, als de staert van den Schorpioen; alle de takken zyn geknobbelt gelyk de rug van 't lyf, of als de vingers van die het Podagra lang gehad hebben: Zy word weinig gevonden, en meest in *Lassers*; de mond is geribt met swarte en roode streepen.

6. *Alata lata*, Breedlip genaamt, om dat zy zeer breed uitloopt, zy is dik en kantig van lip, die zomtyds van binnen hol is, over 't lyf donkergeel, met weinige rosse plekken, van binnen glad en rood, en is zelden te vinden.

7. *Epidromis*, een Bezaantje, dezes tip loopt op 't breedste, de eene spits van deze steekt uit als een *Buccinum*; zy is van dooirgeelen koleur; andere zyn eenpaarig van koleur, en zommige met rosse streepen.

8. *Epidromis gibbosa.* Neêrduitsch, Bultjes, zyn van diergelyken fatzoen, behalven dat de lip dikker is, van buiten naar den donkergeelen koleur trekkende: Een ander slach van *Epidromis* is smalder, zonder vlerken, maar langer dan de voorgaande, dien men den opgerolden Bezaantje noemt.

9. *Epidromis minima*, is van den zelvden gedaante, maar zeer klein, en is dikker van schaal, op den rugge bruin, en voor in den mond geel: Maleitsch, *Bia Leyer.*

10. *Lentiginosa*, Sproetjes zyn niet breed, maar dik van lip, over 't lyf met knobbels bezet, met ſwart, ros en ſtaalgroen geſpikkelt, doch doodſch van koleur; maar binnen zyn ze glad uit den geelen incarnaat, en met kuiltjes onder de buitenſte knobbels: Maleitſch, *Bia taeylala*, om dat haare ſpikkels naar ſproeten gelyken.

11. *Pugiles*, Schermers. Maleitſch, *Bia Toenjokan*, dat is, Wyzers, om dat ze nevens den ſpitſe voor uit een kleine vinger hebben, waar mede zy na iets ſchynen te wyzen; zy zyn niet breed, maar hebben een merkelyken *turbo* of ſpits toeloopend hoofd, en achter een omgekromden ſtaert om hoog: De eerſte ſlach is grauw, van binnen lichtrood met witte aderen: De tweede is bruin, effener van ſchaal, en op den rug met witte ſpikkeltjes, zy is mede van binnen ſchoonrood.

12. *Luhuana.*

13. *Canarium*, Maleitſch, *Bia Canary*, zoo genaamt, na den gedaante van een geſchilde Kanary, zy is van fatzoen gelyk de voorgaande, doch doorgaans kleinder; hier van zyn 4 of 5derleije ſoorten; de grootſte zyn een kleine vinger lang, effen van ſchaal, met donkergrauw of rookverwig; zommige met geele banden op een witten grond: Men vind 'er ook die gantſch wit zyn, doch zelden: De vyfde ſoort is de mooiſte van ſchildery, want op een witten grond ziet men lichtroode en groenachtige plekken en ſtipjes, die eenige bloemen verbeelden; zommige met banden en ſtreepen; zommige met ſtipjes, die in ryen ſtaan, niet boven een lid van een vinger lang.

14. *Canarium latum*, verſchilt van het voorgaande, om dat het breed uitloopt, ſchier als een Bezaantje, over 't lyf donkergrauw met geele en witte ſpikkels, waar onder men zomtyds langwerpige vind, die naar opgerolde Bezaantjes gelyken.

HET TIENDE HOOFDGESLACHT

Handelt van de Porcellanæ *zynde een byzonder ſlach van Hoorntjes, aan fatzoen van alle voorgaande verſchillende:* Dicuntur Porcellanæ ad imitationem Græcorum, qui Χοιρίνας vocant, apud utroſque nomen acceperunt â ſimilitudine pudendi muliebris, quod Græci χοῖρον vocant, Latini porculum, cujus aliquam ſimilitudinem refert hujus conchæ rima; hinc etiam Concha Venerea audit: Apud Ennium, Matriculus. *Maleitſch*, Bia Lilala, *dat is, Likhoorntjes, om dat ze daar mede linnen en papier likken, dat is, glad maaken konnen.*

P*Orcellana guttata.* Neêrduitſch, Klipkouſen. Maleitſch, *Bia Vilala*, is de grootſte en ſchoonſte van dit geſlacht, omtrent een kleine vuiſt groot, zeer rond en glad van rugge, en dezelve dicht geſpikkelt met ſwarte droppels, daar andere kleine bruine en geele onderloopen, en langs den rugge gaat een goudgeele ſtreep, doch niet aan alle.

2. *Porcellana montoſa*, anders de Kaap genoemt, vertoonende verſcheide heuvels of bergen, gelyk men den hoek, en het gebergte van den Kaap *de bon Eſperance* ſchildert. Deze heeft geen mooijigheid, maar zy is bleek van koleur.

3. *Con-*

3. *Concha testudinaria*, is langwerpiger dan de voorgaande, op den rugge schoon geplekt, gelyk men ziet aan schildpadshoorn of karet, waar van zy den naam heeft, Karet, *aliàs*, *Kaap falsò.*

4. *Argus*, is een langwerpig Hoorn, bruin, leververwig van koleur, met veele oogen bezet, gelyk men den Reus *Argus* schildert.

5. Groote Slange-hoofden, zyn plat van buiten, en de rug is swart met geele of taneite plekken verziert.

6. Kleine Slange-koppen, zyn van 't zelfde fatzoen, doch niet grooter dan een lid van een vinger: Een raar slach hier van is over den rug blauwachtig met een geelen ader, dewelke men blauwe Slangen-hoofden noemt.

7. Witte Jamboesen, zyn van grootte den 5^den^ soorte gelyk, doch gantsch wit, de ring heeft overdwars een uitsteekenden kant, en by de einden ziet men een bleekwit korreltje in een kring staande, als een ingevatte paerl, en daar by een lichtrood plekje, 't welk metter tyd verbleekt.

8. *Talpa*, een Mol, is swart of donkerbruin, en op den buik van bekende fatzoen.

9. *Carneola*, Maleitsch, *Bia Dagin*, is mede langwerpig als de voorige, eenpaarig lichtrood of vleeschverwig.

10. *Porcellana salita*, Zout-korrels.

11. *Porcellana litterata*, *sive Arabica.*

12. *Porcellana lentiginosa*, Kakkerlakjes.

13. *Variolæ*, Mazelen, zyn van tweederlei fatzoen en langwerpig; de eerste hebben aan den kant groote swarte droppels; de tweede heeft aan den zyde purpere droppels, gelyk de *Morbilli.*

14. *Ovum*, Maleitsch, *Bia* of *Sipot Saloacco*, deze zyn spierwit, en hebben den grootte van een eend-ei: De Amboineezen leggen hunne schilden daar mede in, en hangen ze tot pronk aan de voorsteevens van hunne vaartuigen.

HET ELFSTE HOOFDGESLACHT

Begrypt de Porcellanæ minores, *in 't gemeen by de Maleijers genaamt* Candaga *en* Bia tsjonca, *om dat men ze veel gebruikt tot zeker spel* Tsjonca *genaamt, waar in men veele kleine dingen telt in zekere kuiltjes, die in een dikke plank ingeholt staan: De voornaamste zyn, dewelke men* Thoracia *noemt, dat is, Borststukjes, in 't gemeen* Cauri *of* Caudi, *bestaande in de volgende vier soorten.*

T*Horacium oculatum*, Witoogjes, zyn omtrent een lid van een vinger lang, met een breeden en gekartelden kant, daar aan men een breede swartachtige plek als een brandmerk ziet; de rug is vaalgrauw als met veele witte ronde oogjes; de mond is van binnen lichtrood: zommige zyn breed als een Borst-

 stuk,

ſtuk, en die zyn de mooiſte; zommige zyn langwerpig, en hebben geen uitſteekenden kant, en ydele oogjes: Men noemt ze ook Brandvlekjes.

2. *Thoracium ſtellatum*, Starretjes, zyn wat kleinder dan de voorgaande, aan de kanten bruin of ros met wat paars aan de einden; de rug is bleekwit met roſſe of bruine ſtarretjes verziert, gelyk de ſtarre *Aſtroites*.

3. *Thoracium vulgare ſive Cauricium*, gemeene geele *Cauris*, deze hebben den eigentlyken gedaante van een Borſtſtuk, aardig met kleine bulten verziert, zeer glad en bleekgeel; zomtyds met een hooggeelen kruin op den rug, aan den buik wit, en by den mond gekartelt; in 't gemeen zoo groot als een nagel van een duim, doch hoe kleinder dat zy zyn, hoe fraaijer de bultjes ſtaan: Deze zyn het vermaarde geld, 't welk men met ſcheepen vol uit de Maldaviſche Eilanden afhaalt, en na *Bengala* en *Siam* brengt om aldaar voor klein geld te dienen.

4. *Thoracium quartum*, Blauwrugjes, zyn ſlechte en gemeene *Cauri*, effen van lyf, zonder bulten op den rug, blauwachtig met een goudgeelen kring omgeeven als een ingevalle Turkois in 't goud, maar het blauw verbleekt metter tyd. In *Ambon* zyn ze gemeen, maar de rechte *Cauri* niet.

5. *Caſuaris*-Eijers, deze zyn langwerpig, met ronde en effene kanten, met doodſchgroen en ros geſpikkelt.

6. *Dracæna*, Drakenhoofdjes, zyn bleekgrauw of vaal van koleur, overdwars met twee donkere ruggen, en tuſſchen beiden met een groote brandvlek, die zomtyds een Eiland, zomtyds een vliegende Draak verbeelden, en zyn zelden te vinden.

7. Blauwruggen, zyn langwerpig, met een witten uitſteekenden lyſt of kant aan de eene zyde, op den rug verſcheiden verwig met taneite en ſwartachtige ſtreepen; zomtyds 4 ſwarte plekken of oogjes hebbende aan beide einden, dewelke raar zyn.

8. *Iſabella*, is mede langwerpig rond, zonder kanten aan de zyden, beide einden zyn Oranjegeel en ſtomp, de rug is vaal met weinige ſwarte ſtreepen.

9. Kleine *Argus*, is vaal op den rug, dicht bezet met groote witte oogen, die met ſmalle randen aan malkander hangen, en is weinig te vinden.

10. *Nuſſatellana granulata*, Ryſtkorrels, zyn van koleur ſpierwit, zomtyds loopt 'er wat paars onder, over den rug zyn ze vol korrels met een vooren onderſcheiden. Een derde ſlach hier van is een lid van een vinger lang met ydele korrels, op den grond ſtaalblauw, of zommige uit den rooden grauw, en zoo blinkende, dat ze ſchynen geamulieert te zyn.

11. *Globuli*, Knopjes, zyn kleinder, ronder en hooger gebult dan de voorgaande, aan beide einden met een uitſteekend hoekje, 't welk afgeſleepen zynde zoo gelyken ze naar wambais-knoopen; zommige zyn met korrels bezet; zommige zyn glad.

12. *Aſelli*, Ezeltjes, zyn wit, maar hebben dwars over den rug 3 ſwarte ſtreepen, of 'er drie zaaken over een Ezel gelegt waaren.

13. *Pediculus*, dit is het alderkleinſte Hoorntje ſchier van alle geſlachten, in 't gemeen niet veel grooter als een betteluis, ganſch wit, en overdwars geribt en gevoorent, en alle de ribben eindigen in een vooren, die langs den rug gaat: Men vind een ſlach daar van zoo groot als een hazelnoot, maar zoo wit niet.

HET

HET TWAALFDE HOOFDGESLACCT

Van de Eenſchaalige en gedraaide Hoorntjes heeft de Cylindri *of Rollen, aldus genaamt van haaren langwerpigen figuur als een zaamen gerolt papiertje of linnen, van ſchaal glad en blinkende, met een kort tuitje voor uit.*

C*Ylinder Porphyreticus*, is van buiten uit den donkergrauwen en ſwartachtig geſpikkelt gelyk die ſoorte van marmer, dewelke men porphyrſteen noemt, hebbende dwars over de huiden een ſwarten band, van binnen zyn ze hooggeel.

2. *Cylinder niger*, zatyne Rolletjes, deze zyn ſwart als zatyn, en ſpiegelglad, zonder vermenging van andere koleuren, als zy van de rechte zyn; zy worden voor de raarſte van dit geſlacht gehouden.

3. *Cylinder tertius*, is van koleur meeſt olyverwig, met kleine ſwarte ſpikkels; zommige hebben een koleur, te weeten lichtbruin of *Iſabella.*

4. *Cylinder quartus*, *Sepulturæ*, of Prinze begraavenis, wordende zoo genaamt van de ſwarte plekken en ſtreepen, die een proceſſie verbeelden.

5. *Cylinder quintus*, is groenachtig met dooijergeele en weinige blauwe plekken geſpikkelt, zy is gemeen en ſlecht.

6. Grauwe Monniken, deze zyn van buiten dicht geſpikkelt met donkergrauw en ſwartachtig, gelyk de eerſte ſoorte; en die ydele plekken hebben zyn ſchiergrauw, haar tuiten ſteeken wat meer uit: Een ſlach daar van is in den mond violet.

7. Kamelotjes, zyn met ſwartachtige wateren of baaren geſchildert, gelyk kamelot.

8. Blauwe Droppen, verſchillen wat van den gemeenen gedaante, want zy hebben een merkelyken tuit en een uitſteekenden rib, die ſcheef over den rug loopt; zy zyn vuilwit of geelachtig met weinige paarſ- of blauwachtige droppen bezet.

9. Zyn de groene Glimmetjes, ſpiegelglad, zommige geſtreept, zommige met donkergroen en ſwartachtig geſpikkelt: Men vind 'er ook geele, en witte; doch zelden.

10. Kleine Glimmetjes, worden niet boven een nagel van een vinger lang; zy zyn geſpikkelt als de voorige.

11. Agaatjes, zyn mede niet veel langer als een nagel van een vinger, lichtrood of paarsachtig met aderen als Agaat.

12. *Cylinder lutarius*, Slyk-rolle, is van een byzonder fatzoen, uit een *Buccinum* en een Rol gemengt; van buiten ruig en zonder glans; omtrent den tuit een weinig geribt; van koleur aardverwig: In den mond is ze Oranjegeel met een dikke lip: Zy word in 't gemeen Midas-ooren genaamt, waar van men noch een kleinder ſoorte heeft.

NA DE XII GESLACHTEN

Van de Eenſchaalige gedraaide Hoorntjes volgen nu de Eenſchaalige ongedraaide, verdeelt in twee geſlachten, en worden genaamt Conchæ Univalviæ : *Het eerſte geſlacht behelſt die maar aan den eenen zyde een ſchaal hebben, en met den anderen bloot tegen de klippen zitten, beſtaande in de volgende ſoorten.*

LOpas of *Lepas*, *ſive Patella*, Lampje of Schoteltje. Maleitſch, *Bia Sabla.*

2. *Auris marina*, Zee-oor, Maleitſch, *Bia Maloli*, hebben den gedaante van een langwerpig oor, te weeten, aan den verheven zyde met een kant, langs den kant heeft de ſchaal eenige gaatjes, waar van de voorſte doorgaan, en de achterſte niet.

3. *Balani*, Ekelen, Puiſten, Maleitſch, *Geddi laut*, als opgaande Tulpen, zittende met klompen aan de ſcheepen en aan zommige groote klippen, met een vlakken bodem daar tegen aangeplakt, zoo dat ze aan den bodem toe zyn; zy zyn rood met grauw gemengt van koleur.

4. *Verruca teſtudinaria*, Maleitſch, *Cutu totruga*, dat is, Schildpads-luis, deze is ook een *Balanus*, maar nergens te zien dan aan de Schildpadden, glad, effen en witachtig, een lid van een duim lang, ½ dwars vinger hoog, en rondachtig, zaamengezet van 6 beenderen van ongelyke grootte, die zich met naaden en groeven aan malkander houden.

5. *Opercula callorum*, deze zyn dekzeltjes van zekere ſtukken vleeſch, die wy *Calli* noemen, zynde een ſlach van den *Limax maxima*, die zich in zand-en ſlykige ſtranden onder het zand houden; op den rug deze dekzels als een nagel draagende: Waar van drie ſoorten zyn. De 1ſte is gefatzoeneert als een langwerpig ſchildeken, beneden wat hol, en van boven gebult. De 2de is grooter en ronder als een ſchotteltje met ſcherpe kanten, vuilwit en wat paarlemoerachtig. De 3de is gefatzoeneert als een hammetje van een varken.

6. Noote-doppen, kleeven tegen de klippen aan, en zyn van boven geſchildert als of het hoender-veêren waaren.

7. Orlamjes of Viſchwyven, zyn vuilwitte wratjes, met den tuit wat overhangende gelyk de huive van de viſchwyven, binnen hebben ze een beentje gelyk een halve pyp; met den openen zyde zitten ze tegens de klippen aan.

HET

HET TWEEDE HOOFDGESLACHT

Van de Eenſchaalige ongedraaide Hoorntjes beſtaat uit een lange pyp, aan zommige recht, aan zommige krom, die aan beide einden open zyn, doch zoodaanig, dat 't eene eind altyd ſmalder zy, en als een afgebroken ſpits, alwaar de ſchaal op't dikſte is; zy worden genaamt Solenes; *Maleitſch*, Cappang.

S*Olen arenarius*, Zandpyp. Maleitſch, *Capang bezaar.* Neêrduitſch, Koedarm, by zommige, doch t' onrecht, Tritons-Hoorn genoemt, zy gelykt zeer wel naar een opgeblaſen koedarm, in 't gemeen 2 of 3 voeten lang; weinige zyn 'er die recht zyn, maar de meeſte zyn krom en bochtig, van buiten wit, en over dwars met kringen getekent, ook hier en daar met ſcheuren, die niet doorgaan, zoo als het Beeſt zyn aangroeijen genomen heeft; omtrent den mond zyn ze op het witſte en zuiverſte, maar aan den wortel vuil en begroeit: Dit ſlach word gevonden op *Keram* in den bocht van *Amahey*, en in den bocht van *Cajeli* op *Boero*, alwaar deze ſoort omtrent de wortelen van de Mangi Mangi boomen groeit in een grond, die met zand en kleine ſteenen gemaakt is, waar uit zy in 't groeijen toeneemen en aanwaſſen moet, na dat de wortelen en ſteenen het toelaaten; *habet ſuum in med. uſum ac indigen.*

2. *Solen lignorum.* Neêrduitſch, Boorworm. Maleitſch, *Capang* en *Utor*, deze gelyken naar gekronkelde Hoender-darmen, daarom noemen ook zommige Maleijers haar *Purrut aijam*; zy hebben den dikte van een tabakspyp; zommige zyn dunner, doch de ſchaal is niet dunner dan een dobbel parkement; van buiten ſchoonwit met fyne kringetjes, groeijende in 't verrotte hout, zoo aan ſcheepen, als ander hout, daar in zy zoo vermenigvuldigen, dat men geheele boomen vind van binnen met deze Pypen opgevult, met zeldzaame bochten en krullen over en door malkander loopende: Zy zyn ſchadelyk voor de vaartuigen van Inlandſch hout gemaakt.

3. *Solen anguinus.* Maleitſch, *Capang* of *Bia Ular.* Deze zyn diergelyke Pypen, niet boven een ſchaft dik, met veele zeldzaame krullen t' zaamen gedraait als een ſlang, van buiten wit, wat hoekig, en met korreltjes bezet; met een getandt Muttertje voor in den mond: Zy groeijen niet in 't hout, noch in den grond, maar in Zeeklippen, daar veele kuilen en uitſteekende knobbels zyn, om welke zy zich leggen met den mond aan den klip zuigende; deze zyn raar, en worden zelden gevonden.

4. *Denticuli Elephantis.* Maleitſch, *Tande laut.* Deze zyn kleine *Solenes*, gekromt als een Boks-hoorn, van buiten geribt, groen, en witachtig by den tip: Het tweede ſlach is zoo groen niet, doch is langer en ranker: Het derde ſlach is pas een lid van een vinger lang; en is mede op de Perſiaanſche ſtranden gemeen.

5. Men vind 'er ook noch een ſoort van *Solenes* in de Koraal-klippen, dewelke van koleur bruinachtig en onordentlyk geribt zyn.

Tot hier toe zyn verhandelt de Eenſchaalige, zoo gedraaide als ongedraaide; volgen nu de Tweeſchaalige.

HET EERSTE HOOFDGESLACHT.

CHama *aspera squammata*, Nagelschulpen, van zommige Klipkouschen genaamt. Maleitsch, *Biagaru*, dat is, Krauwers, om dat ze iemant de handen krauwen, als men ze handelt; deze worden de grootste onder alle Schaalvisschen, want men vind 'er zoo groot, dat 6 of 8 Mannen genoeg daar aan te draagen hebben; deze houden zich op in den diepte van de Zee: Een kleinder soort niet boven een hand lang vind men aan strand; dezen noemen zommige *Pelagia decumana*, en andere *Littoralis*.

2. *Littoralis* is kleinder, en word niet boven de 3, 4, en 5 voeten lang, bezet met schubben wel 2 messen dik, meest stomp en afgebrooken, en qualyk schoon te krygen: Op het Eiland *Java* worden 'er gevonden van 300 en meer ponden. In de Papoesche Eilanden zyn ze zoo groot, dat ze het ankertouw van een Chaloup, zoo zy dien by geval raaken, in stukken konnen nypen, als of het afgekapt was: In dezen Schulp word een *Chamites* gevonden, van dewelke gezegt word, dat hy een ander steentje baaren zoude, als hy hoekig is, 't welk hier by een Chinees gebeurt is, dewelke, na dat hy het steentje verlooren hadde, verarmt is geworden; waar van veel verdicht en verziert word, als dat het den bezitter of eigenaar rykdom zoude aanbrengen: Men mag ze houden voor der ouden *Gemonides* en *Peanthides*, by *Plinius* in zyn beschryvinge der Dieren aan 't XXXVIIste Boek, Hooftdeel 10.

3. *Chama striata*. Maleitsch, *Bia Coeroerong*. Neêrduitsch, Paardevoetjes. Derzelver schaal is over al zeer ruig, en steekelig, met kleine nagels als stompe doornen bezet, niet alleen in verscheide ruggen en baaren verdeelt, maar ieder rug en vallei verdeelt zich weder in andere ribben en voorens, niet te min over al zoo dicht sluitende, dat men nergens een dun mes daar in brengen kan.

4. *Cardissæ*, Hartjes, *Bia hatj*. Dit zyn de raarste en mooiste van alle *Chamæ*, dun van schaal, recht harteformig, scherp van kanten, en aan dezelve zommige gekant, zommige niet; aan den onderste zyde platachtig, en de bovenste met een verheven buik, dewelke scherp toeloopt, en ter wederzyden veele halve kringen heeft; over dezen buik gaat de opening, zoo dat de Schulp van malkander gaat tegen den manier van andere Schulpen, en achter in het hoofd van het Hart hangen ze aan malkander: Zy zyn van driederlei fatzoen, en vallen op *Nussalaut* en *Hitoe*.

5. *Quadrans*, Quadrantje, heeft de gedaante als of men een kaasken in 4 stukken snydt, weshalven de eene zyde, als afgesneden, plat is, en een langwerpig hart vertoont, en deszelfs randen zyn eenigzins getandt, doorgaans muisverwig of donkergrauw, en een weinig gestreept.

HET TWEEDE HOOFDGESLACHT.

CHama *lævis*, gladde Gapers, zyn rondachtig of uit den ronden driezydig, hebbende achter een stompen hoek, van buiten bleekgeel of vaal. Maleitsch, *Bia Lebber*, en *Bia Tenember vid. in fine*.

2. *Chama Lutaria & Coaxans*, Quakkers. Maleitsch, *Bia Codock*; Deze zyn een hand groot, staalgroen of modderverwig; zy worden zoo genoemt, om dat ze met het toesluiten van den schaal quakken als Kikvorschen.

3. *Cha-*

3. *Chama optica*, zyn rondachtige en gebulde Schulpjes, twee duimen breed, dik van ſchaal, en van buiten glad met ſwartachtige ſchilderyen, die aan den rand ſtaan zyn grooter, en de volgende kleinder en blauwer.

4. *Chama cincinnata.* Maleitſch, *Bia Matta doa*, dat is, Schulpen met twee oogen. Deze zyn wat platter dan de voorgaande, vol kringen en ribben, met de randen parallеel loopende, met donkergroen bezet, en zyn rookverwig; zomtyds ook ſwartachtige ſtipjes en vlekken hebbende, meeſt verwart met wit gemengt, die zomtyds huiſen en toorntjes verbeelden.

5. *Chama virgata.* Maleitſch, *Bia baguala*, is van de tweede fatzoen, doch dunner van ſchaal; van buiten is ze ſtaalgroen met donkergeele ſtreepen of ſtraalen, dewelke achter by den wervel te zaamen ſtooten; van binnen violet.

6. *Chama litterata oblonga.* Neêrduitſch, Letter-Schulpen. Maleitſch, *Bia letter*, deze is 4 of 5 duimen lang, en 3 breed, van buiten met paralleele kringen, op den grond lichtros of vaal met ſwarte ſtreepen of tekenen getekent, die den letter W uitmaaken.

7. *Chama litterata rotunda*, is ganſch vlak, niet te min dik van ſchaal, bykans recht rond, vol van kringen, met ſwarte tekenen getekent, dewelke de letters M en W verbeelden: Zy worden niet veel gevonden, en zyn daarom raar.

8. *Chama pectinata*, is vlak, dikſchaalig, en wit; zy is in weinige doch wyde kammen verdeelt door lange voorens, die achter na den kant loopen. Men vind ze niet op *Ambon*, maar op *Bolela* den Noordkuſt van *Keram.*

9. *Chama ſcobinata*, is mede rond, vlak en wit als de voorige; zomtyds met flauwe kammen en voorens, zomtyds zonder dezelve, maar over 't geheele lyf met kleine ſchubbetjes bedekt: Zy is zelden te vinden, en op *Ambon* onbekent.

10. *Favus.* Neêrduitſch, Wafel-Yzer, is een dikſchaalige Schulp, wit, en zoodaanig met kringen en dwarsribben getekent, dewelke ſcherpachtig van kant zyn, zoo dat ze vierkante kamertjes uitmaaken, gelyk men aan een Wafel-yzer ziet.

11. *Lingua tigerina*, Tygers-tong, verſchilt niet van de voorgaande, dan dat de kanten van de kringen ſcherper zyn, niet wit, maar vuilros, en aan de kanten ſwartachtig: Hier van zyn verſcheide ſoorten.

12. *Chama granoſa*, verſchilt niet van den Tygers-tong, dan dat ze in plaats van ruiten uitſteekende ſcherpachtige korrels heeft.

13. *Remies*, is een platte *Chama*, vol uitſteekende kringen, dik en wit van ſchaal, zonder ſchilderye; waar van de grootſte 3 vingers breed zyn, maar de gemeenſte als een nagel van een duim.

14. *Kapija*, is een ſoorte van Letter-ſchulpjes, ½ vinger lang, buiten wat ruig, en met grauwe ſchilderyen als Bergen en Landſchappen: *Tellina picta adſpect. inſcr.* Die hier te lande vallen zyn niet boven 2 a 3 duimen breed, maar in *Japan* en *China* zyn ze meer als een hand breed, dewelke de Japanders van binnen vergulden of verzilveren, daar op ſchilderende boomtjes of andere gedaanten, zoo dat men ze voor doosjes gebruiken kan; maar zy gebruiken ze tot eenig ſpel, miſſchien om daar door

 te loo-

te looten, wat voor een gedaante iemand krygen zoude, in manier als men anders met het kaarte-ſpel doet, want van buiten zyn ze malkander allegaar zoo gelyk, dat men ze niet onderſcheiden of weeten kan, wat daar in geſchildert is.

HET DERDE HOOFDGESLACHT

Van de Schulpen, maaken de Pectines *of platte St. Jacobs Schulpen en* Pectunculi, *dewelke bultig zyn.*

GEmeene St. Jacobs-Schulpen. Maleitſch, *Bia Siſſir.*

2. *Pecten ſecundus*, is kleinder en bultiger, vol van ſwarte en grauwe ſtipjes, waarom men ze bonte Mantels noemt, van koleur grauw aan 't breedſte deel.

3. *Pecten tenuis*, is dun van ſchaal, met geen verhevene plooijen, en met korte ooren, in vierderleye ſoorten verdeelt: De 1ſte is kaſtanjebruin, met korte en ydele ſchubbekens en met ſwarte plekjes, gemeen aan de voorſte randen van ſteenige ſtranden op de plooijen: De 2de blyft klein, zy is grauw, ruig van ſchubbekens en met ſwarte plekjes, gemeen aan de voorſte randen van ſteenige ſtranden: De 3de is ganſch wit, ook met ydele ſchubben: De 4de is koraal en minjerood, zommige ook citroengeel, dieper geplooit, en ruig gekartelt op de plooijen; doch word zelden gevonden, en daarom voor een groot Rariteit gehouden.

4. *Amuſium.* Neêrduitſch, Kompas-ſchulpen, word zoo genaamt van de ſtreepen, dewelke op den bovenſten ſchaal van koleur leververwig doorſchynen gelyk op een Zeekompas; zy zyn van onderen wit, zoo dat men meenen zoude, dat deze twee ſchaalen niet t' zaamen behoorden; zy worden nergens gevonden dan op den kuſt van *Keram* omtrent *Hate* en *Waro*; op *Ambon* vind men een ſlach daar van, waar van de onderſte ſchaal lichtrood of incarnaat is, de bovenſte bruin, doch zonder kompasſtreeken.

5. *Radula*, een Raſpe, deze zyn geformeert, als of men een Jacobs-Schulp in tween gedeelt had, te weeten, aan de eene zyde recht, aan de andere rond, diep gevoorent of gekamt, en daarenboven geſchubt als een Raſpe, ganſch wit en zonder ſchilderyen. Een kleinder ſlach heeft fyne kammen en ſchubbetjes gelyk een ſaat, en is vuilwit.

6. *Pectunculus vulgaris.* Maleitſch, *Bia Cucurang*, zoo genaamt wegens haare gekartelde kanten, waar door het naar getande uiſen gelykt, waar mede men de *Calappus*-nooten raſpt, de ſchaal is rondachtig en hol, dewelke 3 dwarsvingers groot worden, zy is geel in het midden, en op de plooijen merkelyk gekartelt: *Veſcuntur ad excitandam Venerem.*

7. *Fragum*, een Aardbeſie. Maleitſch, *Cucurang mera*, is als de voorgaande, van buiten vol van roode ſchubbetjes, waar door ze naar een Aardbeſie gelyken.

8. *Fragum album*, witte Aardbeſie, is ſchaars een duim groot, en van het zelfde fatzoen als de voorige, behalven dat de vlakke zyde wat ſcherpe kanten heeft; de plooijen zyn dicht bezet met fyne rimpjes, bleek of witgeel, en zelden te vinden: Zy heeft noch

noch een grooter soorte, dewelke de eene zyde gansch plat en glad heeft, de plooijen zyn bezet met ydele rimpjes, die beter naar schubbekens gelyken; zy is bekent in den Amboinschen Inham.

9. *Pecten virgineus.* Maleitsch, *Bia anadara*, is een dikschaalige getande Schulp; aan de eene zyde met een uitloopende hoek, als of men van een halve Maan met een schuinse streep de eene hoorn afgesneden hadde, van koleur bleekwit, zonder schilderyen, maar uit zee komende met een bruine wolkachtigheid bekleedt, of beter met een donkergrauwe of aardverwige; het vleesch is hardachtig, en heeft een minjerood toegespits handeke, van zich gevende een lichtroode zap, 't welk de Inlanders vergelyken by de eerste bloem van een Maagd, waar van ze den naam heeft.

10. *Pecten granosus*, heeft een gedaante van de voorgaande; doch ronder en dunner van schaal, de plooijen steken zeer uit, en zyn bezet met grove korrels; die den schaal eenigzins stekelig maaken; zy is in *Ambon* onbekent; maar valt op *Kerams* Noord-kust.

11. *Pecten saxatilis.* Maleitsch, *Bia batoe*, is langwerpiger en smalder dan *Bia anadara*, zy heeft achter een platte rugge, en daar over twee bultige hoofden, hangende de schaal los aan malkander met een velleken, en schynt by haar opening, als of 'er een stuk uitgebroken was; en aan den hoek wat haairig, genaamt *Mactra*, Baktrog.

12. Billetjes, hebben den grootte van een duim, en zyn van koleur bruingrauw.

13. *Bia filoos. Pecten bullatus*; is zeer dun van schaal, zoo dat men ze ligt in stukken duuwen kan; van buiten lichtros en geelachtig, met eenige stippeltjes, binnen lichtrood en opgeblasen als een zeker soorte van Pannekoeken *Filoos* genaamt.

14. *Testæ*, Scherfjes, zyn kleine ronde Schulpjes van dikke en platte schaalen, hebbende den grootte van een dobbeltje of een sesje; van buiten zyn ze met groote korrels bezet, vuilwit met swartachtige of rosse plekken aan den kant.

15. *Testa pectinata*, wilde Scherfjes, zyn ook rond als een schelling, en dik van schaal, met voorens en ruggen getekent als de *Pectines*, doch veel grover; vuilwit met swartachtige plekken en tekens. Maleitsch, *Bia Patsja pingang*.

HET VIERDE HOOFDGESLACHT.

Onder de Tellinæ *begrypt men al dat goedje, dat dunschaalig en langwerpig is, 't zy glad of gestreept, bestaande in de volgende soorten.*

T*Ellina arenosa.* Maleitsch, *Bia passir.* Deze loopen wat bochtig, en zyn met stekelige korrels bezet, zommige lichtgrauw of witachtig, zommige uit den blauwen en grauwen koleur gemengt; maar de meeste zyn roodachtig, gelyk ook de kanten van binnen zyn.

2. *Tellina saxatilis*; *Bia batu*; is een dikschaalige ruige Schulpe, met het achterste aan de klippen vast, en haairig.

3. *Tellina gari*; *Bia bocassan*, deze is niet gestreept, maar langs den kant met ee-

 nige

nige kringen, 't overige effen ſwartachtig of donkergrauw word tot *Bocaſſan* gebruikt, het welk is het vermaarſte Amboinſche *Garum* met der Ouden *Garum* overeenkomende; en is van tweederlei fatzoen, ſwart en wit; het ſwarte zoeken de Chineezen, en het witte de Europeers; der Ouden *Garum* is uit darmen van kleine viſchjes gemaakt.

4. *Tellina violacea*, is grooter dan de voorgaande, gefatzoeneert als een ſcheede, dun van ſchaal, aan de beide einden wat geopent, lichtviolet blauw met witachtige breede ſtraalen: Men noemt ze ook *Bia matta hari Baguala.*

5. *Tellina cultriformis*; *Bia piſſoe*, is mede dun van ſchaal, en langwerpig, aan de einden een weinig geopent, aan den voorſten kant buikig en ſcherp, met beide hoeken achter overgebogen als een zabel, op den ſchaal geſpikkelt met bruin of ros.

6. *Lingua felis*, Katte-tongen, zyn breede en platte Schulpen, aan de eene zyde recht rond, aan de andere met een ſmallen hoek, met veele fyne ſchubbekens bezet, en daar door ruig als een Katte-tong; zy zyn wit, met roodachtige ſtraalen achter by 't hoofd te zaamen ſtootende.

7. *Tellina virgata.* Maleitſch, *Bia matta hari*, Sonne-ſchulpjes, verbeelden een Weſtphaalſchen ham, vol kringen of ribben met de kanten paralleel loopende, van geelen koleur met roode ſtraalen: Men vind 'er ook doch zelden, dewelke rood zyn, met witte of geele ſtraalen: Een ander ſoorte valt op *Keram*, de grootſte van allen, zynde over den ſchaal bruin, zonder ſtraalen en glad.

8. *Tellina lævis*, *alba*, *rotunda*, is als de voorgaande doch ronder; de witte daar van zyn de raarſte, en hebben achter by den wervel een rood plekje.

9. *Folium.* Maleitſch, *Bia Lida*, deze is ganſch plat en dun, heeft geen uitſteekenden hoek gelyk de Hammen, maar aan beide einden ronde, of aan 't eene eind rond en als afgeſneeden, en aldaar ſcherp getandt, gelykende naar een tong of een blad; zy is van koleur hooggeel, met en zonder ſtraalen; zy word weinig gevonden.

10. *Petaſunculus*, Hammetje, heeft de gedaante als een Banquet-hammetje, een vinger lang, en ruim een breed, zeer dun van ſchaal, eenpaarig rood, zommige incarnaat, dewelke breeder zyn; andere zyn lichtgeel, andere als vuil yvoor.

11. *Petaſunculus ſtriatus*, is een langwerpig Schulpje, in de lengte geribt, wit of lichtgrauw.

12. *Vulſella*, Baartnypers, is een langwerpige Schulp, aan d' eene hoek dik, aan d' andere dun, plat, en rond, zoo dat ze open en toegaan gelyk een tang of Chineeſche Baartnyper, of gelyk een Eendebek.

Solenes bivalvij maaken de gedaante van een Scheede, en zyn

1. *Solenes bivalvij*, *Ungues*, *Dactyli*, *vulgò*, *Vaginæ.* Neerduitſch, Orgelpypen. Maleitſch, *Bia butu* en *Bia ſaron* naar de gelykeniſſe van een ſcheede: Zy zyn 4 en 5 duimen lang, dunſchalig, uit den ronden wat plat, aan 't eene eind open, doch niet wyd gaapende; van koleur lichtbruin, aan zommige met witte plekken en ſtraalen, effen en glad.

2. *Roſtrum anatis*, Eende-bekken, zyn mede een ſoorte van *Solenes*, van tweederlei

derlei fatzoen, Wyfke en Manneke, van koleur fpierwit en doorfchynende als glas van Mofcovien.

3. *Bia Catsjo*, is een klein Schulpje, een lid van een duim lang, van koleur is ze wit of blauwachtig met groen gemengt, de gedaante is als een fchepje, met een platte rugge in het midden van ieder fchaal.

HET VYFDE HOOFDGESLACHT.

De Mufculis, *van de Mosfelen*, aliàs Mitulis.

MUfculus anatarius. Maleitfch, *Afuffeng bebec*, dat is, Eende-Moffel, bleekbruin en wat rimpelig, waar mede ze de Eenden hier te lande voeden.

2. *Mitulus vulgaris major*. Maleitfch, *Affuffeng*, is een gemeene Moffel, hier te lande meer naar den bruinen dan blauwen koleur trekkende.

3. *Mitellus faxatilis*, is nog kleinder, fchaars een lid van een vinger lang, maar breeder, en als een oor gefatzoeneert, buiten rimpelig en korrelig, omtrent de kanten met haairen bezet.

4. *Mufculus arenarius*. Maleitfch, *Afuffeng paffir*, fteekt geheel in 't zand verborgen, gelyk de *Solenes*; zy is van fatzoen als de Moffelen, doch de zyden loopen meer paralleel, en het hoofd is ronder, dun en bros van fchaal, eenpaarig grauw naar den vaalen koleur trekkende.

5. *Pholas*. Maleitfch, *Afuffeng batu*, Steen-fcheeden, is een langwerpige fwarte Moffel, hebbende den langte en breedte van een vinger, zomtyds ook een hand lang; zy groeijen in de groote Koraalfteenen.

6. *Avicula*. Maleitfch, *Afuffeng burong*, is een fwarte Moffel, in den gedaante van een vogeltje of fwaluwtje, te weeten, zyn beide vleugels opwaarts fteekende, maar als men ze uitbreidt, zoo gelykt ze naar een vliegend vogeltje met een lange ftaert, groeijende aan 't hout, dat lang in zee ftaat: Men vind ze ook aan zeeboomtjes en aan het fwarte *Accarbaar*.

7. *Pholas lignorum*, gelykt het uiterfte lid van een vinger, te weeten, van voren ftomp, en fpits, achter platachtig, met een rond gaatje in 2 deelen opgaande, van buiten grauw, lelyk en zeer bros van fchaal; zy groeijen in verrotte paalen, die in zeewater ftaan, zoo als de *integri Solenes*.

HET SESDE HOOFDGESLACHT.

Bia mantsjado, *deze gelyken wel naar een Indisch smal mes of bijl.* *Amboinsch*, Kima omen. *Neêrduitsch*, *Holster-schulpen*, *zynde driekantig*, *lang*, *plat*, *boven breeder en gapende*, *beneden scherp en spits toeloopende*, *gelyk een Holster.*

P*Inna prima*, *sive oblonga*, is 1 a 1½ voet lang, 4 duimen breed, beneden spits toeloopende, zy heeft haaren *Pinnophylax*, gelyk alle *Pinnæ* hebben, en is van bekende fatzoen.

2. *Pinna lata.* *Plinius* noemt ze *Penna*, deze word voor het Wyfje van den *Pinna* gehouden, en is wat korter dan de voorgaande, maar veel breeder en dikker van schaal; zeer wel een Westphaalsche ham gelykende, zy is 16 duimen hoog en 1 voet breed; de schaal is mede swart en aardverwig, in ryen met scherpe smalle schubben bezet, en dezelve in hun ouderdom behoudende.

3. *Pinna alba*, is veel kleinder dan de voorgaande, wit of lichtgeel van schaal, dun en half doorschynend als glas, niet recht driezydig, maar in 't midden bochtig, als of ze t' zaamen gebogen was, van buiten glad, doch een weinig geplooit: Zy steeken niet in 't zand, maar hangen met de baarden aan de klippen, en worden zelden gevonden.

HET ZEVENDE HOOFDGESLACHT.

De Ostris, *van de Oesters.* Tiram.

O*streum radicum*, *sive*, *lignorum.* Neêrduitsch, Stok-oesters. Maleitsch, *Tiram bezaar.* Deze zyn de grootste van verscheiden gedaante; zommige door malkander geslingert, en van buiten geplooit: Deze komen van *Boero.*

2. *Ostreum palorum.* *Sery*-Oesters, deze zyn wat kleinder, omtrent een vinger lang met geplooide randen, van buiten grauw en schilfferig.

3. *Ostreum saxatile*, is klein, en van veelderlei slach; zommige zyn als een schotteltje, en zitten aan de klippen vast; zommige zyn rond als Paarlemoer-schulpen, en staan overeind: Zy groeijen op alderhande steenen, en zyn lekker om te eeten.

4. *Ostreum placentiforme*, *sive Ephippium.* Neêrduitsch, Engelsche Zadels en Zadel-Schulpen. Maleitsch, *Tiram lebber*, deze zyn dun en plat, doch een weinig gebogen in manier als de platte Engelsche Zadels, hebbende 6 of 7 duimen in den *Diameter*, van binnen paarlemoerachtig, en met regenboogs verwe: Een ander dunner slach vind men in dezen Inham, dewelke dunner en platter is gelyk een Pannekoek: De voorgemelde Zadels hangen de Alphoreezen op *Celebes* aan hunne huisen, als zy goed geluk gehad hebben over koppen te haalen, om daar door te laaten zien, dat daar een stout man woont, die zich niet veel onder de neus laat peuteren.

5. *Ostreum sulcatum majus*, is een dikschaalige Oester, uit verheevene plooijen gemaakt,

maakt, welkers ruggen bezet zyn met ſchubben, als lange nagels t' zaamen gerolt, ganſch ruig en morsachtig.

6. *Oſtreum ſulcatum minus*, is qualyk een hand breed groot, uit weinige doch groote plooijen gemaakt, zonder uitſteekende nagels of hoornen, maar met kleine gaatjes en ruitjes uitgegraven; zy is grauw en zuiver, en word zelden gevonden, waarom zy voor een groot Rariteit word gehouden.

7. *Oſtreum echinatum*. Maleitſch, *Bia tsjoeppo*, heeft twee holle ſchaalen, donkerbruin, en overal met ſtekels of takken bezet gelyk een *Echinus marinus* of Zee-appel, van ongelyke lengte, waar van zommige breed, zommige rond zyn, moeilyk om aan te vatten, behalven by het hoofd, daar de ſtekels op 't kortſte zyn: Men vind 'er ook op den rugge geribt en met ydele ſtekels bezet.

8. Rechte Paarlemoer-Schulpen, vallen in deze Eilanden niet, maar wel een ſoorte, die zeer daar naar gelykt, hoewel ze geen paerlen geeft; zy word genaamt Tafelborden, en Zilverpierings. Maleitſch, *Telinga andjin*, dat is, Honds-ooren; zy is meeſt rond, achter aan de eene zyde met een oor gelyk de *Pectines*, doch ſtomp en breeder, buiten met veele lange ſchubben bezet, en omtrent den rand zyn de langſte.

9. *Oſtreum diviſum*. Neêrduitſch, Meshamer. Maleitſch, *Bia Kris*. Deze is gefatzoeneert als de letter T.

10. *Oſtreum tortuoſum*, komt uit de Papoeſche Eilanden, en is hier onbekend.

11. *Oſtreum electrinum*, Bernſteen-Oeſter, is een klein Oeſtertje, en men ziet maar den bovenſtaanden helft daar van; de bovenſte helft is hol als een noote-dop, doch ſcheef, dun van verwe, binnen geel, buiten ook geel en paerlachtig, en hel doorſchynend als donker bernſteen, in de zon een ſchoone weêrſchyn gevende.

12. *Mitella*, Mytertjes, is een ſlach van *Balani*, gefatzoeneert als een platte Myter van 4 of 6 beentjes gemaakt, dewelke klauwen van een vogel gelyken, gekartelt en overdwars geribt, vuilgeel en groenachtig; deze beentjes ſtaan alle met de ſpitze opwaarts en ſluiten den Myter, doch boven konnen ze haar openen, daar het Beeſt dan iets uitſteekt en het voedzel aflekt, zynde het ſlym, dat de zee daar omzet; onder aan den Myter ziet men noch andere beentjes als tandtjes, die allenxkens andere Myters voortbrengen, waar door het komt, dat men 4 a 5 aan een klomp ziet zitten.

13. Langhalſen, is ook een Heeſter-gewas, in de gedaante van een ſpitze hooge Myter, gemaakt van 6 witte beentjes, waar van de twee ſmalſte den rand aan den hals maaken, overeenkomende met de *Clavicula* van de Dieren, achter hebben ze een langen hals van taaije wol gemaakt, 't welk aan de drooge inkrimpt, en aan de vaartuigen hangt: By de ſpits opent zich de Moſſel een weinig aan de zyde van den buik; (want op den rug zyn ze geſlooten) daar komen zoodaanige kromme en bruine pluimtjes uit gelyk een Haane-ſtaert, of gelyk van de *Balani* gezegt is. Diergelyke Oeſters of Moſſelen zyn het, uit dewelke men gelooft heeft, dat de Schotſche Rotganſen haaren oorſprong hebben, overmits deze ſtaert of pluimen, waar mede ze haar voedzel zuigen, een vleugel van een vogel gelykt.

Beſtaande alle de bovenſtaande Geſlachten zoo Hoornen als Schulpen t' zaamen in 272 ſoorten.

De Hr. Sipman, *een der grootste liefhebbers en bewaarders van zeldzaame dingen, heeft deze beschryvinge en verdeelinge der Amboinsche Hoornen en Schulpen opgestelt, zynde alstoen een medegenoot van den Hr.* Rumphius *tot Amboina, en heeft het zelve alhier overgezonden aan zynen byzonderen goeden vriend, den Hr.* J. de Jong, *die het, als dienstig tot dit werk, aan ons heeft overhandigt; waarom wy het ook, tot voldoeninge der naukeurige Liefhebberen, en nader verstant dezer Beschryvingen, hier hebben bygevoegt.*

EINDE VAN 'T TWEEDE DEEL.

D' AM-

D' AMBOINSCHE RARITEITKAMER

HET DERDE BOEK,

Handelende van de

MINERALIEN, GESTEENTEN,

En andere zeldzaame zaaken.

DOOR

GEORG. EVERHARD. RUMPHIUS.

HET DERDE BOEK,
Van de
MINERALIEN, GESTEENTEN,
En andere zeldzaame zaaken.

I. HOOFTDEEL.

Hoe het gout in deze Landen vervalscht word.

Inleiding.

Lhoewel het gout met scheepen (doch niet vol) in oude tyden uit Indien gebracht wierd, zoo bevinden wy echter in onze tyden, dat het op verre na zoo overvloedig niet meer gevonden word, dat men over de goutklompen zoude struikelen, gelyk men by *Salomons* tyden te *Jerusalem* over de Steenen deedt; want men nu ter tyd al lang vraagen moet, waar hier of daar een goutberg zy. *Sumatra* is het eenige, 't welk hedendaags de kroon spant, en naast daar aan *Borneo*; op *Timor* valt een weinig, van *Celebes* word wat gedroomt, als mede van *Nova Guinea*, en een weinig zandgout levert *Mindanao*, en de Philippynsche Eilanden: Oud Indien, *China* en *Japan* willen wy onder den kreits van ons water-Indien niet begrepen hebben: Hoe weinig het nu is, zoo wil echter een ieder iets daar van in zyn huis hebben, agtende geen huisgezin zich gelukkig, daar deze Huis-God niet gevonden word, en dit is de oorzaak, waarom de kleine meenigte, die men nu vinden kan, zoo verdunt, gerekt, geslagen en vervalscht word, dat het ten minsten naar gout moet gelyken. Ik wil alle de manieren hier niet ophaalen, hoe het zelve toegaat, maar alleenlyk dit weinige hier aanroeren, hoe het in deze Eilanden vervalscht word, en dat tot waarschouwinge van onze Landslieden, die het geluk mochten hebben daar mede te handelen.

Waar het gout in Indien gevonden word.

Opmerking van den Schryver ontrent deszelfs schaarsheit.

En hoe het door d' Inlanders word vervalscht.

Gee-

Geene *Alchimistische* vonden heeft men by deze domme Inlanders te vreezen, zoo is hun ook de konst van verzilveren en vergulden onbekent; maar zy hebben eenen anderen snoden handel, waar mede zy ook de goede kenners van metalen bedriegen: Dit geschied op deze manier, dat ze het gout tot dunne blikken slaan, en daar mede zilvere plaatjes zoodaanig bekleeden, dat het geheele werkstuk voor zuiver gout aangezien word, door de toets kan men dit niet bekennen, of men moeste het zoo diep wegslypen, dat men op 't zilver komt, daar op men dikwyls niet verdacht is: Een stukje van de kanten af te snyden om te zien wat daar aan vast is, gaat ook niet vast, want het gout in 't doorkappen of doorsnyden zich zoodaanig in de sneede legt, dat dezelve mede geel vertoont: Zoo gy het in 't vuur smyt, en tot een klomp smelt, zoo krygt gy goet zilver daar af: De naaste weg dan is, dat men het fatzoen leert kennen, het welke de gewrogte stukken hebben, waar van ik twee soorten heb leeren kennen.

De proeven om het te kennen zyn onzeker.

En zyn tweederlei.

Het eerste.

Het eerste en gemeenste is, dat men Amboinsche goude Slangen noemt, zynde van wervelen gemaakt, schier als de beenderen uit den rugge-graat van een Slang, uit dunne blikken in malkander geschakelt, en aan de einden met twee Slange-hoofden voorzien; deze kan men noch eenigzins aan 't gewicht bekennen, want ze vallen veel ligter dan het massiev gout, ook zyn ze in 't voelen nooit zoo koud als het waare gout.

Het tweede.

Het tweede fatzoen zyn diergelyke Slangen, niet uit wervels gemaakt, maar een doorgaande ketting, wiens draad in 't kruis gevlogten is op de manier als een ruggegraat uit den visch *Serdijn* of Haring; hier van zyn zommige ook uit zuiver zilver gemaakt; en van buiten met eenige verw geel geverwt, 't welk men egter door de toets ligt bekennen kan: Deze twee fatzoenen wierden eertyds in *Amboina* veel gemaakt door de goudsmeeden, die te *Ihamahoe* woonden, en zyn onder den gemeenen man noch genoegzaam te vinden; maar zoodaanige Slangen, die van draadwerk gemaakt zyn, worden niet of zelden vervalscht, die men dan voor dat geene mag aannemen, 't welk de toets uitwyst. De goude krishegten moet men zoodaanig aannemen, dat ze maar een goude blik boven op hebben, en het overige van binnen is opgevult met eenig hers, gelyk ook de hoofden van de voornoemde Slangen zyn. Als men in de Zuid-Ooster Eilanden gout handelt, daar vind men groote schotels en tafelborden, dewelke gout schynen, doch zoo dun zyn als klatter-gout, en van slecht alloy; echter noch al beter dan de massieve stukken, die zy U aldaar toonen, vermits dezelve met geel koper vermengt zyn, 't welk een snoode vermenginge geeft, en tot alle werken onbequaam is.

Welk gout men voor echt houden, en van welk men zich moet wachten.

II. HOOFTDEEL.

Water-Proef van gout en zilver.

De Proef van 't gout, door Archimedes uitgevonden.

Uit de geschiedenissen is bekent, dat *Archimedes* Bouwmeester des Konings *Hieronis* te *Syracusa* de eerste uitvinder is van deze konst, doch zy is nooit veel in 't werk gestelt, ten deele om dat men groote klompen gouts en zilvers daar toe hebben moet, andersdeels om dat het water zich zoo buikt, swelt, en als een bogt maakt buiten en boven het vat, als men het gout daar in doet, namentlyk als men met kleine stukken handelt, zoo heb ik dan myn heureka hier by willen stellen, hoe men zulke proeven met kleine parthyen gout en zilver zal in 't werk stellen, wel te weten, dat de stukjes van gout en zilver, die men toetsen wil, ten minsten 2 onçen moeten swaar zyn, en tot staafjes en andere massieve klompen moeten

En van den Schryver nader ontdekt.

ten gegoten zyn: Hier toe worden vereischt zekere toestellen, waar uit dan eenige grondregelen gemaakt worden, en daar op het werk zelfs volgt, namentlyk.

Eerste toestel.

Neem van 't fynste gout, dat gy hebben kunt, en niet beneden de 23 karaaten zy, fyn zilver en fyn koper alles tot staafjes gegoten, en aan het eene eind plat, neem dan ook week wax, bekleed daar mede de voorschreeve staafjes eerst met olye gesmeert, dat ze glad uit en ingaan, snyd de formtjes boven af, dat ze met het platte eind gelyk worden, laat het wax koud en styf worden, en neem de staafjes dan wederom uit: De staafjes moeten te voren net gewogen zyn, waar toe ik gebruikt heb medicinaal gewigt van 1 onçe, houdende 8 drachmen of quinten en 480 grein: Ieder drachme houdt 3 scrupels of 60 grein: Ieder scrupel houd 20 grein; en ieder grein heeft de swaartte van een witte peper korl of 2 korls gepelde rys; een pond gemeen of zilver gewigt is 6 drachmen swaarder dan 16 onçen medicinaal gewigt. *Eerste manier om het gout te proeven.*

Tweede toestel.

Vul de voornoemde formtjes met water zoo vol gy kunt, stort het zelve in een kopje of schaaltje, weeg 't zelve netjes, en teken ieders gewigt byzonder aan: By voorbeeld om van 't gout te beginnen. Ik heb een staafje van fyn gout, van ruim 23 karaaten, wegende 3 onçen min 25 grein of 71 scrupels schaars, of 1415 grein, doch dewyl vyf greintjes gout zoo weinig water uitwerpen, zoo neem' ik het op 71 scrupels net: Het water in 't voornoemde waxdoosje gaande word bevonden 90 grein te weegen, zeg nu naar den regel van drien, 71 scrupels geeven aan water 90 grein; wat geeven 24 scrupels of een onçe? maakt $30\frac{1}{2}$ grein. *De tweede manier.*

Eerste Regel.

Dewyl uit 't volgende werk blykt, dat het waterschil van karaat tot karaat op een onçe gout bedraagt ruim een grein waters, zoo maake ik hier uit den eersten grondregel, dat een onçe fyn gout van 24 karaaten, 't welk men Capelle-gout noemt, aan water uitwerpt 29 grein, en ik maake daar uit het volgende tafeltje: *'t Gevolg daar van.*

Karaat.	Water.	Karaat.	Water.
24 - - - - -	29 grein	18 - - - -	36
23 - - - - -	30	17 - - - -	37
22 - - - - -	31	16 - - - -	38
21 - - - - -	32	15 - - - -	39
20 - - - - -	34	14 - - - -	40
19 - - - - -	35	13 - - - -	42

Al het gout, dat meer zilver houdt dan de 12ste karaat mede brengt, word geen gout meer, maar goudryk zilver genaamt.

Derde toestel.

Een staafje Siams zilver weegt 3 onçen 2 quinten 2 scrupels, of 80 scrupels; zyn waxformtje houdt aan water eerst 3 drachmen 5 grein, of 185 grein: Zeg nu naar den regel, 80 scrupels geeven 185 grein waters; wat geeven 24 scrupels? maakt $55\frac{1}{2}$ grein. *De derde manier wegens 't zilver.*

Twee-

Tweede Regel.

Een onçe Siams zilver werpt aan water uit $55\frac{1}{2}$ grein waters.

Derde Regel.

Hoe men die bewerkt.

Verdeel het bovenstaande watergewigt van 't gout 29 grein in 24 deelen, 't welk karaaten, of zoo men met onçen handelt, scrupels zyn; komt voor 1 scrupel $1\frac{1}{5}$ deel grein waters ten naasten by: Desgelyks 't zilvergewigt 56 grein ook in 24 gedeelt; komt nauw genoeg voor 1 scrupel $2\frac{1}{3}$ grein, neem het eerste van 't tweede af, blyft $1\frac{2}{5}$ grein, 't welk wy waterschil noemen van karaat tot karaat, want om dat onder ieder onçe gout het 24ste deel of een scrupel zilvers moet gemengt zyn, als het een karaat lager in alloy zal wezen, zoo volgt dat het voorschreeve waterschil 't onderscheid der karaaten aanwyst.

Vierde toestel.

De vierde manier wegens 't koper.

Een staafje Japansch koper, dat men voor 't zuiverste houdt, weegt 7 onçen 1 drachme en 2 scrupels; werpt aan water uit 7 drachmen 25 grein, of 445 grein; door den regel gewerkt, komt voor 1 onçe 61 grein schaars.

Exempel I.

Verdere proef van gemengt gout, zilver, of koper.

Of u gout of zilver, dat gy tot deze waterproef beproeven wilt, inhoude zilver of koper, zult gy daar aan kennen; het zilverige gout is bleekgeel en week op de toets; het koperige is roodachtig en hard op de toets. Ik heb dan een staafje slegt gout, dat ik bevinde zilverryk te zyn, wegende 12 drachmen en 45 grein, of 745 grein, zyn wax-formtje houd aan water 1 drachme of 60 grein, voor de bovenstaande 12 drachmen en 45 grein neeme ik 38 scrupels, en zegge, 38 scrupels geeven 60 grein water; wat geeven 24 scrupels, of 1 onçe? maakt 38 grein.

Om nu het alloy van dit staafje te weten, zoo zeg 24 scrupels of een onçe fyn gout geeven aan water 29 grein, wat geeven 38 scrupels? maakt 46 scrupels: trek hier af de bovenstaande 38 grein waters, blyft 8 grein waterschil, t' welk maakt 8 karaaten, trek die af van 24 karaaten, blyven overig 16 karaaten, 't welk is het alloy van dit staafje, gelyk gy ook in de bovenstaande tafel vindt; waar uit volgt, dat onder dit staafje 16 deelen gout en 8 deelen zilver zyn, dat is, een derde deel aan zilver.

Besluit.

Besluit en waarneming hier toe.

Hier uit blykt verder, dat deze proef wat onzeker gaat, indien de staafjes, die gy toetsen wilt, niet ten minsten twee onçen houden; want hoe meer iemant neemt, hoe zekerder het uitkomt; en in 't maken van de formtjes moet men wel opletten, dat het wax overal ter degen aanlegge, en in 't uitschudden van de staafjes, dat men den form niet drukt.

Exempel II.

Met een proef door den Schryver ontdekt.

Een Frankforter goude Dukaton was suspect, dat 'er van binnen eenig zilver verborgen lag, en boven op een goude blik hadde, nadien hy naar zyn grootte te ligt scheen, hoewel op de toets Coepan-gout geleek, en, als men daar op schrapte, klonk hy hol, hy was zwaar 9 drachmen effen, of $21\frac{1}{2}$ dobbeltjes; deze op de voornoem-

noemde manier met wax bekleet, het zelve in de midden door gesneden, en het water daar ingaande wierde gewogen, en zwaar bevonden 50 grein; naar de bovenstaande Regelen moet voor 9 drachmen fyn gout komen schaars 33 grein waters, 't welk van 50 afgetrokken blyven 17 grein waterschil; waar uit dan blykt, dat het over de 15 karaaten lager is dan fyn gout; maar dewyl het de toets houdt op 21 karaaten, zoo volgt dat 'er een stuk zilver in moet zyn, doch hoe veel kan men hier door niet weeten.

III. HOOFTDEEL.

Hoe gout en zilver op andere dingen behalven den Toetsteen zich vertoont.

DEwyl ik ondervonden heb, dat gout en zilver haar koleur op zommige dingen anders vertoonen als op den toetsteen, zoo heb ik eenige der zelver bevindinge hier willen aantekenen. *Verscheide proeven op gout en zilver.*

Ik heb van *Makkassar* een *Mestica Pinang* gekregen, zynde een oude *Pinang* in een harden donkerbruinen steen verandert, gelyk hy hier na zal beschreven worden: Gout en zilver daar op getoetst houden beide haar koleur aan de zyde gewreven; maar op het vlakke hoofd, daar anders de *matta* of 't oog staat, vertoont het fyne gout haar regt geele koleur; maar al het gemengde vertoont zich ros als of 'er koper onder gemengt was; maar het zilver blyft blank. *Eerste manier van 't zelve te toetsen.*

Op den *Sangites* of *Mestica* van *Caju Sanga* houden de metaalen haar koleur. *De tweede wyze.*

Op *Mestica parrang* word het fyne gout lichtgeel, daar na hoe gemengder gout hoe rosser de koleur is: het zilver is blank, doch wat rood loopt 'er onder. *De derde.*

Op de stukken van *Bia garu* word al het gout lootverwig, maar als men ze naar 't licht keert, vertoont het zich geelachtig; op het ronde stuk van *Bia garu* word het zilver lootverwig, doch heen en weêr geneigt, word geelachtig. *De vierde.*

Op *Calbahaar poeti* word het gout lootverwig, naar 't licht geneigt word het fyne gout geel, 't gemengde donkergeel, als of 'er loot onderliep. *De vyfde.*

Op witte Keisteenen houden de metalen haar koleur, doch steken niet uit, en kleven niet vast. *De sesde.*

Gladde Vuursteenen of Snaphaansteenen willen niet wel toetsen, doch de nieuwe Bimaasche doen 't beter, hoewel ze doorschynender zyn. *De zevende.*

Allerley beenderen toetsen gansch niet, als mede de tanden van groote visschen. *De achtste.*

De Amboinsche groene en versteende *Amianthus* toetst, maar de regte gansch niet. *De negenste.*

Op een slypsteen van Makkassarsch Cofassuhout gemaakt is het fyne gout geel, en 't gemengde ros, maar naar zich toegehouden van 't licht af word het allegaar donker. *De tiende.*

De zwarte korrels van Saguweers-boomen toetsen zoo wel als zwarte toetsteenen; doch men vind zomtyds eenen, die half versteent is, dewelke wegens zyne gladdigheid niet toetsen wil. *De elfde.*

IV. HOOFTDEEL.

Suaſſa *wat het voor een Metaal zy.*

't Suaſſa beſchreven. SUaſſa is een mengeling van verſcheide metalen, gelyk het *Electrum antiquorum*, by alle Oosterſche Volkeren in groote achtinge, zelfs by de Portugeezen; en de Inlanders draagen het liever tot ringen, dan gout. Het is tweederlei; *Nativum* en *Artificiale*, doch verſchillen beide wat van 't geene de Europiſche Autheuren beſchryven. Ik zal derhalven hier zetten, gelyk het in Indien gevonden en gemerkt word, immers in dit ons water-Indien.

Waar het gevonden wordt. *Electrum nativum* of het natuurlyk *Suaſſa*, 't welk men ook *Tambagga Suaſſa* noemt, word alleenlyk gevonden op het Eiland *Timor* in deſzelfs Ooſtelyke Landſchap *Ade*, *Haar hoedanigheid.* het is van aanzien niet anders dan een rood koper, behalven dat het digter en zwaarder is dan het gemeene koper, met een weinig gout gemengt, 't welk men in 't doorkappen gemeenlyk daar in blinken ziet, doch zoodanig dat het koper het meeſte deel uitmaakt, en derhalven voor een goutryk koper te houden is. Men vind het aldaar maſſief in groote en kleine klonteren, zomtyds zoo groot, dat 'er acht man aan een ſtuk op te beuren hebben, en ik heb uit den mond van *Radja Salomon*, eertyds Koning van *Ade* zelv gehoort, dat voor zyne wooninge een ſtuk gelegen heeft, 't welk *Hier van een ſtuk ongemeen groot voor een ſtoel gebruikt.* hy voor een ſtoel gebruikte, waar toe 100 man geweeſt zyn om het op den Berg te draagen, doch 't zelve is hem door de Portugeezen in 't jaar 1665 afgenomen, en waar over de meeſte oneenigheid gevolgt is, zoo dat hy eindelyk uit zyn Land heeft moeten vlugten. De Berg, daar in het valt, legt ruim 1 myl van ſtrand naar 't Zuiden van *Ade*, zeer kennelyk aan zyne gedaante, en word by d' onze de Koperberg genaamt. *Vreemd gevoelen der Inlanders daar van.* d' Inlanders verhaalen, dat op dezen berg twee groote witte buffels huis gehouden hebben, zeer wild van aard, dewelke ſteenen aaten, en 't voornoemde goutryke koper door den afgang weder uitworpen, waar van d' eene noch zoude in 't leven zyn. Zy hielden het ganſch ongeoorloft dien berg aan te taſten, maar lieten zich vergenoegen met de klontertjes, die de rivier uit dien berg ontſpringende afdreef; ja zy zouden liever oorlogen als dien berg aan te taſten om mynen daar in te graaven. *En waar toe zy het eertyds gebruikten.* Zy hielden dit metaal wel in waarde, doch men heeft niet vernemen konnen, dat ze eertyds iets anders daar van maakten, dan viſch hoeken, tot dat ze door de Makkaſſaren en Portugeezen wyzer gemaakt wierden.

Is een goutryk koper. In der daad is dit metaal voor geen *Electrum*, maar goutryk koper te houden, dewyl des zelfs vyfde deel geen gout is, en alle werken daar van gemaakt ſlaan zwart uit gelyk ander koper.

Een tweede ſoort door konſt gemaakt. *Electrum artificiale* is veel ſchoonder en koſtelyker dan 't voornoemde Natuurlyke, en daarom ook in veel grooter gebruik: Het gelykt wel rood koper, maar veel helderder van glans en blanker, met een geele weêrſchyn ſchier als een gloeijende kool, wanneer 't gepolyſt is. Het word op verſcheide manieren gemaakt, waar van deze de gemeenſte is, men neemt fyn gout van 23 of ruim 22 karaat, en fyn rood koper gelyk het Japanſche is, van ieder even veel en dat ſmelt men t' zaamen; als men meer *Hoe het bereidt wordt.* gout neemt, zoo word het *Suaſſa* donkergeel en zoo mooi niet: Andere neemen gout en koper even veel, een quartje fyn zilver, en de ſwaarte van 2 dubbeltjes fyn ſtaal, ſmelten eerſt het gout en koper t' zaamen, daar na het zilver, en ten laatſten doen zy het ſtaal daar in; doch zy moeten noch eenige handgreepen weeten, die zy voor ons verborgen houden, want onze goutſmeden, deze mengeling willende namaaken, bederven gemeenlyk den geheelen klomp, daarom men beſt by d' eerſte manier blyft.

De proef of het zelve goet is. Deze *Suaſſa* gepolyſt zynde moet altyd ſchoon en blinkend blyven, al komt 'er zout water en azyn op, ja ſterkwater en *Spiritus ſalis armoniaci*, want al wat

zwart

zwart of groen uitslaat, is geen opregt *Suassa*. Des zelfs gebruik als gezegt is gansch gemeen by alle Oost-Indische volkeren, inzonderheit by de Maleijers, dewelke gladde hoepringen daar van maken om aan de vingers te draagen, kalkdoosen in de *Pinang*-bekkens, blikken om hunne krissen aan de scheede en aan 't onderste van 't hegt daar mede te bekleeden, en de groote Koningen ook drinkkoppen en bekers: Men schryft het zelve zoodanige kragten toe, die men voor waangeloovig zoude agten, niet te min is t' by die volkeren zoo ingewortelt, dat ze daar niet af te brengen zyn, roemende op de veelvoudige ervaring. Zeker indien de helft daar van waar is, zoo mogt men het billyk 't gout voortrekken, en 't is zoo veel wonderlyker, dat die kragten noch in 't gout, noch in 't koper afsonderling steken, maar eerst door vermenging verkrygen: Ik heb gezien, dat personen, die den mond verbrandt hadden met scherpe kalk, den zelven geneesden met een ring van *Suassa* in den mond te steken; hierom maken ze geerne kalkdoosjes daar van, waar in allerlei kalk onschadelyk word: Eenig vergift omtrent dit metaal komende doet het zelve verbleken, vreemde koleuren aannemen en knerssen; het waangeloof doet 'er by, dat de drager van dit metaal van veelderlei ongelukken zal bevrydt zyn, en, zoo hem iets geraakt of eenige siekte overkomt, de ring zal aan de hand bersten. Daarom draagen de Maleijers en Makkassaren 't zelve zoo geern aan hunne krissen, en aan hunne wapenen, houdende zich daar door in den oorlog gelukkig, zoo lang de Hollanders hun niet overkomen, tegens welke zy geloven, dat zelfs hunne Duivels niet bestaan konnen.

En 't gebruik daar van.

Bygeloof der Inlanders.

En waar voor zy het al gebruiken.

Des zelfs waardy, als men 't koopt, is ten minsten het halve gewigt van gout, doch als men 't van hun hebben wil, zoo moet men 't gemeenlyk noch duurder betaalen: Veele van onze groote plegen de Rottangs, die ze in de hand draagen, met *Suassa* te beslaan, dewyl het onkostelyker is dan van louter gout, en niet te min schoonder van glans is, nooit uitslaat, en de handen niet besmet, gelyk zilver doet.

Des zelfs waardy en goet gebruik.

Quaad *Suassa* word gemaakt als men jong gout neemt van 17 of 18 karaat, te weeten daar onder ruim $\frac{1}{4}$ deel zilvers is; want deze menging met rood koper geeft wel een *Suassa*, het welk zeer blank word, doch na 't polysten niet langer blinkt, maar strax als men het raakt swartachtig of donkerbruin word, en de vingers zwart verft, doch t' elkens als men 't wryft weder blank word: Dit is by geval gevonden door d' ontrouw der goutsmeeden, die in plaats van oud jong gout naamen; egter hebben deze zwarte ringen noch hun gebruik, als men rouw draagt.

Welk Suassa *niet goet is.*

Electrum Antiquorum zoo als 't van d' oude Autheuren beschreven word, namentlyk een menging van 4 deelen gout met 1 deel zilver, is hedendaags onder die naam niet meer bekent, want de Maleijers noemen zulk een menging *Maas Mouda*, dat is, jong gout, van zyn jonge (dat is bleeke) koleur.

Noch een andere soort.

Zwart *Suassa* komt uit *Tonquin* en *Japon* zynde een slach van rood koper, 't welk van buiten altyd zwart is, maar als men 't wryvt, word het koperverwig, wiens menginge my noch onbekent is; men gebruikt het veel tot degen gevesten, beslag om Rottangs en Wambais-knoopen, dewelke met goude bloempjes ingeleidt of verguldt worden, want het gout door 't draagen ligt afgewreven word: Zommige zeggen dat het een mengzel van rood koper en yzer zy; andere dat het 't hart van 't roode koper zy: De Chinezen noemen diergelyk koper *Luykung tang*, dat is, Donder-koper, en zeggen, dat het d' oudste en beste kern van 't koper zy, van buiten zwart uitslaande, maar geenzins dat het van den donder afgeslagen wierde.

Zwart Suassa *van waar het komt, en waar toe gebruikt word.*

Aurichalcum sive Orichalcum Antiquorum schynt geenzins ons geel koper of messing geweest te zyn, 't welk door menschen gemaakt word van gemeen koper met *Cadmia* of *Chalmey* geverwt; maar een goudryk koper, 't zy natuurlyk uit de Bergen gehaalt, gelyk wy boven van 't Timorsche gezegt hebben, 't zy door de konst gemaakt, gelyk onze Oost-Indische *Suassa* is, want van dit rood *Suassa* schynen de Persiaansche Koningen hunne kostelyke drinkbekers gemaakt te hebben, die zy *Batiahas* noemden, hebbende de gedaante eener in de midden doorgesnedene pompoen, waar van

't Koper der Ouden hier by vergeleken.

 wy

wy noch het Maleitsche woord *Bateca* hebben, 't welk nu een Water-meloen beduid. Hier van schynen ook geweest te zyn de twee kostelyke vaten, Ezræ Cap. 8. dewelke de Koningen van Persien in den Tempel van Jerusalem vereert hadden: De text van Ezra aan het VIII Hooft-deel, vs. 27. luid aldus: *Ende 2 vaaten van blinkend goed koper, begeerlyk als gout*. In 't Hebreeusch staat נחשת מצהב / 't welk beter word overgezet, blinkend koper, gelyk de Grieken het ook overzetten, χαλκοῦ στίλβοντος, dit woord στίλβοντος, afkomstig van στίλβω, geeft te kennen eene eigenschap het opregte *Electrum* toekomende, en niet geel, gelyk zommige Overzetters hebben.

En met Ezra Cap. VIII: 27.

Als mede 't Chasmal by Ezech. Cap. I: 27.

חשמל Chasmal by Ezech. in 't eerste Hooftdeel, vs. 27. is ook anders niet geweest dan een zulk *Suassa*, 't welk de Grieken overzetten ἤλεκτρον *Electrum*, gelyk zulks met bondige reden bewyst de geleerde *Sam. Bochardus* in zyn byvoegzel op 't *Hierozoicum*, alwaar hy het woord חשמל Chasmal afbrengt van twee Chaldeeusche woorden נחש Nechasch en מלל Melal, rouw gout, zoo als het uit de mynen komt, waar mede t' eenemaal overeenkomen de woorden *Aurichalcum* en *Chalcochruson*: Zoo is hy ook van gedachte en wel met goede redenen aangaande het woord χαλκολίβανον, *Chalcolibanon*, (waarvan men leest in d' Openbaaringe Joh. I: 15. en II: 18.) dat het eigenste zy met *Chasmal* of *Electrum metallicum*, dat is, schoon gepolyst *Suassa*, 't welk wy boven de koleur van een gloeijende kool of van gesmolten koper, zoo als 't in de gloed staat, gegeven hebben: Wy besluiten derhalven, dat het opregte *Electrum metallicum* een menging is van zuiver gout en koper, 't welk na 't getuigenis van *Plinius* en der Ouden d' eigenschap heeft met zyn regenbogige verwen het ingegoten vergift te verraaden, 't welk de menging van gout en zilver alleen geenzins doet.

Ook in d' Openbaaringe Joh. I: 15. en II: 18.

Met deze Suassa *over een gebragt.*

Javaansche Suassa, *hoe gemaakt wordt.*

De Javanen maken hun *Suassa* aldus: Zy neemen fyn gout een reaal zwaar, een Ryxd. zilver, 3 sesjes *Brongo sari* of fyn geel koper, rood koper van ieder een quart, loot ruim een dubbeltje, smelten dit al t' zaamen, doch het loot doen zy niet eer daar by, voor dat alles in de vloed staat, dan gieten zy het tot staefjes en slaan ze sagtjes met een hamer, doch zoo draa zy zien, dat het scheurt, zoo leggen zy 't weder in 't vuur, en laaten het dan van zelfs kout worden, 't welk zy dikwils doen moeten, tot dat het zoo dun en breed worde, als zy 't begeeren; zy konnen 't zoo dun krygen als blik, waar mede men de kris-scheeden beslaat, en het laat zich ook soldeeren;

En is by hun van groote waardy.

Dit *Suassa* is by de Javanen in grooter waarde dan enkel gout, en hunne Keizer de *Sussuhunam* draagt het meer dan 't gout: Zy maaken ook kalkdoosen daar van, dewelke den kalk zyne scherpheit benemen, 't welk ook doen de *Suassa*-ringen, als men ze in den mond houd.

V. HOOFTDEEL.

Hoe eenige metaalen door den Spiritus salis *beproeft worden.*

Spiritus salis *hoe die op gout werkt.*

SPiritus salis communis doet de volgende werking op de metaalen: Op fyn gout doet hy niets anders, als dat hy 't schoon maakt:

Op slegt gout doet hy insgelyks.

Op zilver.

Op zilver, wort het swart, een weinig naar den blauwen trekkende als inkt.

Op Suassa.

Opregt *Suassa* blyft helder, en verandert gansch niet, 't welk dan eene vaste proeve van 't zilver is.

Op slegt Suassa.

Quaat of swartachtig *Suassa* eerst schoon gepolyst word door den *Spiritus salis* straks zwart.

Op Ceraunia *&c.*

Op 't *Ceraunia metallica* of 't Donderschopje, word blauwachtig zwart, en droogt op als zout, in de kuiltjes van 't zelve Schopje word het regt blauw.

Een

Een ſtaafje van een ander Donderſchopje gewint niets blauws, maar word donker muſcus-grauw, daar wat paers onderloopt. *Op een andere ſoort.*

Electrum nativum van *Timor* word op 't vlakke koper rood, maar aan de zyde in de kuiltjes donkerblauw: Het Japanſch koper word eerſt donkerbruin, maar droogt geelachtig op. *Verſcheide veranderingen.*

Spiritus ſalis Armoniaci doet de volgende werken: Allerhande gout word daar door zuiver, doch aan 't jonge gout droogt het metter tyd blauwachtig op. Spiritus ſalis Armoniaci *hoe op 't gout werkt.*

Zilver word vuilblauw; regt *Suaſſa* verandert ganſch niet, 't welk wederom een vaſte proef is. *Op 't zilver.*

Quaad *Suaſſa* word zwart met blauw gemengt: Donderſchopjes worden vuilgeel, om dat 'er gout onder loopt. *Op* Suaſſa.

Timorſch koper word roodachtig, en aan de zyden loopt 'er wat groen onder. Japanſch koper word donker paers, met weinig geel daar onder. *Op* Timors *koper.*

Naarder proef van *Spiritus ſalis communis:* Op zilver van een Spaanſche mat word hy zwart, op den derden dag de plek roodachtig, en aan de kanten blauw opgedroogt: Op t' Japanſche koper blyft de plek ſchoonrood en blinkend, en op den derden dag aan de kanten ſpaens-groen: Op het Tonquinſche zwarte *Suaſſa*, daar men knoopen van maakt, blyft het zwart en droogt zoo op. *Naarder proeven daar van op verſcheide metaalen.*

VI. HOOFTDEEL.

Zeldzaam Yſer in Indien.

ONs Water-Indien is van Yſer weinig voorzien, niet zoo zeer als of het de Natuur aldaar niet voortbrengt, als wel door d' onwetenheid der Inlanders, dewelke 't zelve uit allerhande yſer-ſteenen niet weeten uit te trekken. *Yſer word mede in Indien gevonden.*

Crimata een klein Eiland, ten weſten van *Borneo* gelegen, heeft veele Yſerſmids, die t' zelve uit de ſteenen weeten te trekken: Van daar komen de Crimaatſche byltjes, die men om dezen geheelen Ooſt verhandelt. *Tot* Crimata.

Op *Celebes* Ooſt-kuſt in 't diſtrict van *Tambocco* valt ook veel yſer, waar uit men de Tambokſche ſwaerden maakt, door alle deze Eilanden bekent, doch ſlegt van alloy. *Op* Celebes.

Een beter ſlach valt in het naaſte Landſchap daar aan in 't Weſten gelegen, rondom het binnemeir van *Tommadano*, welkers ſwaerden en beter zyn en meer gelden dan ſes Tambokſche; want zy weeten door veelvoudig wellen het yſer zoodanig te bearbeiden, dat het zoo goet als ſtaal word, 't water uit het voorſchreve binnemeir veel daar toe helpende: De ſwaerden kan men daar aan kennen, dat ze omtrent den rug in de lengte veele bogtige aderen vertoonen, zynde een teken, dat ze dikmaals gewelt zyn. Ik zal hier niet breed beſchryven, wat veranderingen al 't yſer in Ooſt-Indien onderworpen is, naamentlyk dat dit duurſame metaal, 't welk de geheele waereld dwingt, in Indien zoo bedervelyk is door den roeſt, die 't geduurig plaagt, en, zoo 't in de vrije lugt ſtaat, binnen korte jaaren verteert, veroorzaakt wordende door de warme vogtige en doordringende lugt dezes lands, gelyk ik achte genoegzaam bekent te zyn: Ik zal alleenlyk hier aanhaalen eenige zeldzaame ſoorten, waar van men zoo wel fabuleuſe als waarſchynlyke dingen verhaalt, gelyk 't zelve van d' Inlanders opgegeven word. *Waar het beſte valt.* *Verteert in Indien heel ligt, en waarom?*

Ghiry is een Berg en opene Stad op d' Ooſt-kant van *Java* digt achter de koopſtad *Griſek* gelegen, waar op woont de *Penimbaan*, dewelke daar als Patriarch en Prieſterlyke Koning woont, die wegens zyne ſchynheiligheid en valſche wonderwerken van al dat Landvolk, zelfs van den grooten Keiſer of *Suſſuhunam*, voor een heilig *De berg* Ghiry *bewoont van een Heilig.*

 perzoon

Die de bygeloovige Javaanen misleid, perzoon geagt word: Onder andere bedriegerijen verſchenkt deze baſtaart-heilig aan de vreemdelingen, en aan alle die hem bezoeken, zekere yſere ringen en armbanden, waar van de ringen maſſief en d' armbanden hol zyn, gevult met eenige heilige aarde uit die plaats gegraven, daar hy woont; zommige ringen zyn dun en van binnen ganſch hol, zoo dat ze op 't water konnen dryven, 't welk het onwetende volkje voor een wonderwerk houd: Zy zullen nooit roeſten, en zy zyn goed voor beten en ſteeken van fenynige gediertens, deſgelyks voor 't branden van kalk in den mond, gelyk boven gezegt is.

en de redenen waarom. By nader onderzoek bevind men, dat dit alles bygeloovigheden en Moorſche bedriegerijen zyn, want die Paap maakt ze uit verroeſte ſpykers, dewelke hy uit zyn tempel trekt, noemende dat yſer quans-wys *Beſſi keling*, want het word hem gebragt van de kuſt van *Coromandel*, en de kragten zullen ze eerſt krygen door zyne beleſinge; het is waar zoo lang men ze aan de handen draagt, blyven ze blank, maar legt men ze heen, zoo roeſten ze als ander yſer; dit bedrog van bygeloof is de gemeene man onbekent, daarom laaten ze onze Chineezen hunne vrouwen draagen, jaa zelfs de ſlegte Chriſtenen dezelve noch al in waardy houden, geloovende dat de kragten der Natuur in dat yſer zyn. Zy willen ze echter niet ligt de vrouwen laaten draagen, maar eigentlyk de mannen, en dat aan den voorſten vinger of aan den duim, waar mede zy den kris en andere wapenen vatten, om gelukkig in den oorlog te zyn. Ik vertrouwe dat ze dezelve tegen hun Landlieden gebruiken, want dat ze tegen de Hollanders niet vermogen, heeft de voorſchreven Moorſche Paus tot zyn ongeluk ervaaren, als hy in 't jaar 1680. den 25 April met zyn maagſchap 50 weêrbare mannen ſterk in perzoon op ons volk aanquam, dewelke door laſt van den *Suſſuhunam Amancurat* dien heiligen berg zoude beſtormen, om dat de *Tenimbahan* het heimelyk hielde met zynen rebel *Troenajaja*, en hem geen *Homagie* wilde doen: De Paap quam wel ſtoutelyk met zyn geſellen op ons volk aan, en doode een Duitſchen Capitein met 15 Zoldaten, dewelke door den drank verhittet wat onvoorzichtig op hem aanquaamen, doch terſtond wierd hy van onze muſquetten in zyn knie getroffen, dat men hem weder na zynen berg droeg, en de volgende nacht wierd hy door een *Madurees* op zyn kooi geponjaardeert, en des volgenden daags zyne twee oudſte zoonen door *Amancourat* zelf op die plaats, daar ze onze Duitſche hadden nedergevelt; wordende aldus dat geheele heilige geſlagt uitgeroeit tot verwondering van geheel *Java*, daar menigmaal te voren des *Amancurats* vader dezen berg van *Ghiry* te vergeefs beſtormt had.

Deze heeft geen vermoogen tegen de Hollanders, en word van hun 't onder gebragt.

En met al de zyne uitgeroeit.

Een ander bedrog van dezelve Heilig. De voornoemde Paap plagt ook aan de vreemdelingen mede te deelen zekere witte aarde uit die heilige plaats gegraven, gelykende naar vuil Kryſtal of Alabaſt, dewelke hy de voornoemde kragten mede toeſchryft, en daarenboven dat ze met water gewreeven en ingenomen by de zuigende vrouwen de melk zoude vermeerderen: Van een ander zeldzaam yſer zie hier onder in 't XXXII Hooftdeel van de *Dentritis metallica*.

Japanſch yſer hoe 't bereidt, en tot ſtaal gemaakt wordt. De Japanders bereiden 't yſer aldus om houwers daar van te maaken, tot platte ſtaaven geſmeedt begraven zy 't in een moeraſſige plaats eenige jaaren, tot dat het ter dege verroeſt is, daarna herſmeden ze die, en doen ze weder in de moeras tot 8 of 10 jaaren toe, tot dat al het ſlegte yſer door den roeſt verteert zy; 't overige is dan zuiver ſtaal, waar uit zy hunne houwers maaken: Zoo weeten ook onze Amboinſche ſmids uit d' oude en ganſch verroeſte hoepen de beſte *Parrangs* te maaken; tot de ſnede neemen ze ſtukken van gebrokene Sineſche pannen, die men *Tatsjos* noemt, in plaats van ſtaal: de Singalezen neemen ook de meeſt verroeſte hoepen van ons volk, waar uit ze die koſtelyke loopen ſmeeden, dezelve dikwyls over en weder overwellende tot een ronde ſtaaf, die zy dan booren: Het ſak-piſtool van de Heer *Rijcklof* van *Goens* was zoodaanig een loop, 17 duimen lang.

VII. HOOFT-

VII. HOOFTDEEL.

Van 't Metaal Gans.

IN *Pegu* en *Siam* is gemeen een Metaal, dat men *Gans* noemt, en schynt een mengeling te zyn van koper en tin, 't is rood als bleek koper en t' gaat voor geld, maar t' is verboden uyt te voeren: Zy smelten het, en maaken potten daar van; misschien van dit metaal is dat groote stuk, 't welk heden op *Baly* te sien is, hebbende de gedaante van een massief wiel met een stuk van den as daar aan, van buiten blauwachtig of zwart uitgeslagen, het welk d' Inlanders zeggen uit de lucht aldaar gevallen te zyn. Andere geeven 't aldus op: By de stad *Pedjing* word de plaats getoont, daar dit ongemeen groot stuk metaal legt op de eigenste plaats, daar het neêr gevallen is, hebbende ter weêr zyden een groot *Martavaan* staan: Het wiel is in den diameter omtrent 4 voeten breed, en de as ruim zoo lang, al van een stuk, en hedendaags blauwachtig uitgeslagen. Die van *Baly* geloven vastelyk, dat het een wiel van den Maans wagen zy, eertyds zoo helder schynende, dat het de nacht verlichte, doch als zeker Fielt op een tyd daar teegen aanpiste, op dit licht gestoort zynde, om dat het hem in zyn nachtelyke dieveryen belette, zoo is het van die tyd af verroest en donker geworden: Evenwel heeft nooit de Koning van *Baly* het hert gehad dat stuk van zyn plaats te brengen, of iets daar van af te kappen; maar heeft 't zelve aldus ter gedagtenis laten leggen; indien het waar is, dat het van menschen niet gemaakt is gelyk men ook geen reden weet te geeven, waar toe zoodaanig een onvormelyke klomp dienen zoude; zoo is 't waarschynlyk, dat het door een donder voortgebragt en aldaar nedergeslagen zy; waar van wy hier naa zullen verhaalen, dat dondersteenen van verscheide metaalen afgevallen zyn, en dat de donder ook groote steenen afslaat, kan men noch zien in de Stad *Grave*, daar in 't Choor van zeker kerk een zeer groote steen getoont word door den donder aldaar heen geworpen.

't Siamsch Gans.

Hoe 't gemaakt word.

Op Baly *legt een groot stuk van 't zelve, 't geen gelooft word uit de lucht gevallen te zyn,*

en waarom?

Gevoelen van den Schryver.

VIII. HOOFTDEEL.

Ceraunia, *Dondersteen*, Gighi gontur.

DE Dondersteenen geloof ik, dat in Indien ruim zoo veel gevonden worden, en in meer soorten verdeelt, dan in *Europa*; Ik zal daar van aanteikenen, zoo veel ik in Indien ondersocht en bevonden heb, verdeelende dezelve in twee hooftsoorten, te weeten, 1. in *Ceraunium lapidem* of eigentlyken Dondersteen, 2. in *Cerauniam metallicam*, waar van in 't volgende Hooftdeel.

De Dondersteenen beschreven.

Waar van 2 soorten.

De Eigenlyke Dondersteenen zyn van verscheide gedaanten en koleur, doch zoo veel ik aangemerkt en ook van andere ooggetuigen verstaan heb; plegen ze alle de gedaante van een slaande of quetsend Instrument te hebben, als van een hamer, byl, beitel, pyl, gutse, &c. In *Europa* hebben ze zomtyds een gat, doch diergelyk heb ik in Indien noch niet gezien: Zy zyn van koleur in Indien meest zwart als de gemeene toetsteenen, doch gladder en blinkender, zommige staalgroen, zommige ros met groen gemengt, weinige wit en half doorschynend als donkere krystallen; zy zyn alzoo hard als eenig keselsteen zyn mag, en men kan alle metaalen daar op toetsen.

Hun onderscheit, en koleur.

Hun Naam in 't Latyn is *Ceraunius lapis:* By Plinius, *Ceraunia* en *Bœtylus:* in 't Maleitsch, *Gighi gontur* en *Batu gontur:* in 't Chineesch, *Luykhy*, dat is, Dondertand, want de Chinezen en Indianen gelooven, dat de donder een grooten kop heeft

Hun benaming in verscheids taalen.

Vreemd gevoelen der Indianen van dezelve. heeft als een Stier, en dat de Dondersteenen zyn de tanden, maar de volgende metaalachtige zouden kiesen syn, de welke hy uitspuuwt, als hy vergramt is, zynde het donderen volgens hun vermoeden anders niet dan het brullen van dien Stier: Zommige zyn zoo stout, datze voorgeven met eigen oogen gezien te hebben de gedaante van zulken Stier in een Donder-Wolk, die zich opende; doch andere vergelyken hem by een Bak-oven: De volgende gedaanten van Dondersteenen zyn my voorgekomen, waar van ik zommige heb laten uitteikenen, gelyk hier nevens te zien is.

No. 1. is verbeeldt op de plaat L. by letter A. 1. Is een Dondersteen in de gedaante van een vlakke gutse $4\frac{1}{2}$ duim lang, 2 vingers breed, doch aan 't bovenste eind wat smalder, daar hy vierkant en als afgekapt scheen, aan de zyde met stompe kanten, en in de midden dikst, doch hier en daar met tekenen als of 'er splinters uitgebroken waaren, dewelke misschien veroorzaakt zyn, als hy met gewelt in 't hout voer, hoewel men aan deszelfs keepen gissen konde, dat de steen uit veele schilfferen over malkander liggende gemaakt was, rondom het lyf gingen smalle bogtige streepen, als of de steen aldaar t' zaamen gezet was; en aan d' eene zyde was noch een andere ader, dewelke lootverwig scheen, ook eenigzins toetste als yser, wanneer men ze met de toetsteen treffen konde; zoo word ook de azyn, op deze ader gestreeken, ros, waar uit men mede oordeelde, dat 'er yserachtig stof in dezen steen moest zyn, te meer dewyl hy een scherpe klank gaf, als men aan de kanten daar tegen sloeg; zyn koleur was doorgaans donkergroen, schier als groene kaas, en gansch niet doorschynend, en zoo hard, dat men met een staal daar tegen slaande qualyk een vonksken vuur daar uit konde krygen. Alle metaalen daar op gestreeken toetsen zoo wel als de beste toetsteen, en yser daar op geslepen neemt van den steen niets af, gelyk van andere slypsteenen, maar het yser word scherp; weshalven men allerhand geweer daar mede aanzetten kan; aen 't gewigt was hy niet wel zoo zwaar als een gemeene keisteen, ook in 't gevoel zoo koud niet: Een linnen doeksken daarom genaait, dat het over al glad aanlegt, is op gloeijende koolen zoo lang onbeschadigt gebleven, tot dat men 100 tellen konde, doch de steen wierd zeer heet, en het linnen rook ten laasten wat brandig: Dit houden d' Inlanders voor een vaste proef van een Dondersteen; doch ik heb ervaren, dat dit alle harde en gladde steenen doen. Hy is door den donder geslagen in een dikken yserhouten boom, die van boven neêr geklooft was, en in deszelfs hart stak deze steen op 't Eiland *Gape* op klein *Bangay* in 't jaar 1677. in Januarius, waar op ik dit Jaar-versken gemaakt heb.

Zyn gedaante, *Koleur.* *Zy dienen voor toets, en Slypsteenen.* *Waar dezelve is gevonden.*

ALs *Gapes* opperheer boog Voor *Kabonna* stoVt,
Voer Ik Door DonDers kraCht In 't hart Van 't yser-hoVt.

Want op den zelven tyd moeste de regte Koning van *Gape* vlugten voor den *Ternataan Cabondo*, die hem uit gesach verdreef, gemelde Koning wilde dezen boom omvellen, onwetende dat hy van den donder gescheurt was, om uit deszelfs hout *Nadjos* voor zyn Corre Corren te maaken, en zoo gebeurde het, dat deze steen gevonden wierd in tegenwoordigheid van eenige Duitsche borgers, die hem met groote moeite en smeeken van den Koning kreegen, dewelke verklaarden, dat hy liever een slaaf wilde missen dan dezen steen, gelyk hier onder zal gesegt worden.

No. 2. Op dezelve plaat by Lettr. B. 2. Deze heeft de gedaante van een kromme kleine vinger, doch achter wat breeder, schaars 2 duimen lang, gansch glad en pikzwart als een toetsteen, gelyk hy ook alle metaalen toetst, en omnaait zynde met linnen heeft dezelve proef uitgestaan als de voorige.

No. 3. Zyn gedaante. 3. Is op *Boero* omtrent *Tomahau* gevonden, door den donder geslagen in een *Pangi*-Boom, in de gedaante van een oude geschilde *Pinang*, te weeten als een stompe kegel, aan d' onder zyde met een kuiltje, ook pikzwart en glad, maar in 't midden van 't kuiltje, 't welk men aan den *Pinang* het oog noemt, klonk hy als klokspys, waar uit men vermoede, dat 'er koper in was.

Een vreemd voorval van dezelve. Eenen *Imam* of Paap van *Tomahau*, die dezen steen gevonden en in den gordel om zyn lyf gedraagen heeft, verzekerde my, dat hy in den Madjiraschen oorlog eens

eens met een kogel getroffen wierd, en dat juiſt op die plaats, daar hy den ſteen droeg, dat hy omtuimelde, maar noch hy, noch de doek, daar de ſteen ingewonden was, zyn daar van bezeert geworden: Hy zeide ook, dat, hy hem in de hand houdende, de Steen zoo ſweete, dat de geheele hand daar van binnen nat wierde.

4. Uit 't verhaal van andere: Een andere Donderſteen mede op *Boero* gevonden, als een klein wiggetje geſlagen door een boom in de aarde; deze was aan d' eene zyde ſteen, aan d' andere zyde yſer. No. 4.

5. Een ander dergelyke Steen, op *Amboina* gezien, was als een gemeen ei, of wat langwerpiger, mede pikzwart en glad, ook bequaam tot toetſen. No. 5.

6. Van geloofwaardige ooggetuigen heb ik verſtaan; dat een ongemeene groote Donderſteen te zien zy in de ſtad *Grave*, te weeten in het Choor van een kerk aldaar, zynde ingemetſelt in de plaats van de kerk, daar hy door den donder heen geworpen is, te weeten op den vloer, met het dikke deel in d' aarde; want hy heeft de gedaante van een Zuikerbrood, maar aan zyn dikſte deel wel $1\frac{1}{2}$ voet dik, van verwe donker met bruin en groen gemengt: Deze, als het zeer regenachtig weêr is, ſweet veele droppels, die op hem hangen. No. 6. *Een ongemeene groote.*

7. Een ander Donderſteen, op *Ceilon* in de knie van een ſchip geſlagen, hadde mede de gedaante van een wigge of beiteltje, en de lengte van een middel vinger; van gedaante wit en bykans doorſchynend als donker kryſtal of als klaare keiſteenen, doch mede zeer hard. No. 7.

8. Te *Goſlar* in Saxen heeft men een Donderſteen gehad, volkomentlyk als een wigge, een hand lang, achter wat ſmalder, van koleur wit en grauw door malkander gemengt als alabaſt, doch zeer hard: De eigenaar hadde hem omtrent de helft in zilver gevat, en aan een touwtje hangende, waar aan men heeft opgemerkt, dat hy zich t' elkens beweegde, als 'er een donder weêr was; maar op een tyd, als de huisheer niet te huis was, en een zwaar donder weêr quam, heeft hy (zoo men giſte) zoo hard tegen de muur geſlagen, daar hy tegen aanhing, dat hy zoo ver af brak, als hy in 't zilver gevat was: Men zoude konnen giſſen, dat hy aan die plaats, daar hy brak, loſſelyk t' zaamen gezet was, of dat het geſchiet zy door Antipatie, die dezen Martialiſchen Steen miſſchien met 't zilver heeft. No. 8. *Vreemd voorval van een Donderſteen.*

9. De Tambokſche Donderſteenen zyn meeſt zwart als toetſteen, doch gladder, altyd in de gedaante van een ſlaand Inſtrument. No. 9.

10. Een andere Donderſteen had de gedaante van een gemeene koks-byl, doch aan de ſneede loopt hy mede wat bogtig als een platte gutſe, 7 duimen lang, by de ſneede 3 duimen breed, maar aan 't bovenſte einde 2, daar hy mede vierkant was, gelyk die van N°. 1. zoo ook aan de zyden met ronde kanten, in de midden buikachtig met eenige keepjes, als of 'er ſchilfferen uitgebroken waaren: De koleur is niet eigentlyk te beſchryven, doch ten naaſten by kan men ze vergelyken met het zoute vleeſch, 't welk aan de kanten wat groen en blauw is: Over 't geheele lyf met donkergroene ſtipjes, die hem ook groenachtig doen ſchynen: Overdwars loopen veele bochtige aderen, waar van de grootſte rond loopen, d' andere zyn kort en afgebroken, witachtiger van koleur dan d' andere ſubſtantie, voorts hard, glad en blinkende als marmer, eenigzins een weêrſchyn van zich gevende; hy is gevonden op *Makkaſſar* door een boom in d' aarde geſlagen, daar men hem gevonden heeft, na dat het donder weêr voorby was; een Eigenaar van *Makkaſſar* heeft hem door gebrek van gelt aan my verkocht voor 10 Ryksdaalders, daar hy hem anders voor geen 20 zoude willen miſſen. No. 10. *Een ongemeene groote door den Schryver voor 10 Ryxdaalders gekogt.*

11. *Zeilerus* in zyner Zend-brieven eerſte Deel, Brief 73. bladzyde 205. verhaalt, dat in *Pomeren* een groote Walviſch geſtrandt zy, in wiens lichaam een Donderſteen gevonden is. No. 11.

12. Te *Devonshire* in Engeland in 't Jaar 1622. is in den akker van *Robbert Piers* een geweldige Donderſteen neêrgevallen, hebbende de lengte van $3\frac{1}{2}$, de breette van No. 12.

$2\frac{1}{2}$, en de dikte ook van $2\frac{1}{2}$, voet; in hardigheit en verwe was hy een keſelſteen gelyk, hy wierd in veele ſtukken geſlagen, waar van ieder wat mede nam om voor wat wonders te vertoonen: Hy quam met zulken kragt om laag, dat hy wel een el diep in de aarde wierd geſlagen, zoo haaſt de gedagte ſteen neêrlag, hield de donder op.

Redenen van den Schryver wegens 't voortkoomen van de Donderſteenen.

Uit veele heb ik maar deze Exempelen willen aanhaalen, dienende mynes oordeels tot een genoegzaam bewys, dat de Donderſteen geenzins voortgebragt word in d' aarde, daar men hem vind, als of het blixemvuur den zelven in dat ommeſien voortbragte, 't welk, wanneer het in d' aarde ſlaat, quanſuis der zelver zand doet gelyk glas ſmelten, daar het in 't tegendeel waarſchynlyker is, dat hy in de wolken voortgebragt word uit aardachtige en metaalachtige ſtof, de welke met de dampen uit de aarde opgetrokken, en daar na door de geweldige kracht des blixemvuurs geconcentreert en tot een ſteen geformeert wordt: Waarom hy nu altyd de gedaante van een ſlaand Inſtrument hebbe, moet men de verborgene eigenſchap van een Martialiſchen geeſt toeſchryven: Want in *ſecretiori Philoſophia* &. *Magia naturali* leert men, dat alle Natuurlyke lichaamen geteelt worden, na dat de byſondere denkbeelden de Aſtraliſche invloeijingen by haar hebben, zynde de grond van de natuurlyke ſignaturen; want dat hy niet in de aarde uit zand voortgebragt wordt bewyſen genoegzaam zoodaanige ſteenen, die in een onbequaame ſtoffe (gelyk zoo wel groeijend als droog hout, 't vleeſch van de walviſch, &c.) gevonden worden.

Waar toe dezelve gebruikt worden, namentlyk voor Toets en Slypſteenen.

Van 't gebruik des Donderſteens zal ik alleen verhaalen, 't welk ik van d' Inlanders geleert hebbe, onbetwiſt latende wat daar van voor ſuperſtitieus te houden zy: Voor eerſt kan men alle Donderſteenen gebruiken voor Toetsſteenen, want zy houden t' metaal vaſter dan de gemeene. De Mooren zetten hunne kriſſen daar mede aan, tot dat ze de regte ſcherpte bekomen, zy geloven, dat ze daar mede alle hard gemaakte vellen konnen doorſtooten: Het grootſte gebruik, waarom zy by alle Indianen zoo hoog geacht worden, is tot het *Cabbal*, dat is, zich vaſt en onquetsbaar maaken, ſtout en moedig in den oorlog te zyn; 't welk nodig is voor die eenige ſterkte willen beſtormen, naar welke konſtjes de Inlanders inzonderheit tragten.

Bygeloof der Indiaanen van de zelve.

Een Donderſteen hebbende de gedaante van een ring.

Zekere *Sengadje* van *Waytina* op *Xula Mangoli* regeerende, heeft op een plaats, kort te voren door den donder geſlagen, een wonderlyken Donderſteen gevonden, dergelyken ik nooit geſien of gehoort hebbe; hy was als een dikke armring, daar men 3 vingers doorſteeken konde, de ring zelv was omtrent een vinger dik, rond, glad en pik-zwart, als of het zwart glas was geweeſt; hy wilde dien noch voor geld noch voor goede woorden overgeeven, maar droeg dien altyd in zyn gordel op den navel, als hy in den oorlog trok, en gaf voor, dat hy nooit eene wonde ontfangen had:

Overdenking van den Schryver ontrent dit waangeloof.

Indien d' invloed der ſtarren hier toe niets vermag, en alles voor waangeloof gehouden word, 't welk ik egter niet en zegge, zoo dienen deze konſtjes ten minſten om d' inbeelding van den drager te verſterken, dat hy te ſtouter word, en met meerder moed aanvalt; anders moet het een Chriſten niet onbekent zyn, dat hy zyne overwinninge niet van eenig ſchepſel, veel min van een leveloſe ſteen, maar door een vaſt vertrouwen op God verkrygen moet; egter moet ik noch dit zeggen, dat dit gebruik al zeer oud is, want

Plinius aangehaalt.

Plinius Lib. 37. *Cap.* 9. beſchryft uit *Sotacus* twee ſoorten van den Donderſteen, zwarte en roode, de welke een byl gelyken; de zwarte zouden in gebruik zyn om de ſteeden te veroveren, en vlooten te verſlaan, de welke men *Bœtylus* noemt; maar de langwerpige ſlegs *Ceraunia*; ſtrax voegt hy daar by: Men heeft noch een andere *Ceraunia*, zeer raar en zelden te vinden, by de Parthiſche *Magi* hoog geacht, en word nergens gevonden dan op plaatſen door den donder geraakt; buiten twyffel is de Parthiſche *Ceraunia* geen ander, dan die *Sotacus* beſchryft.

Mede tot hulpmiddelen gebruikt.

In water gelegt en gedronken, ook van buiten daar mede gewaſſchen, bluſt brandende koortſen, meeſt der geene, die by donder en kout regenweer naakt geloopen, en hun een koortſe over t' lyf gehaalt hebben.

In 't Vaderland leggen zommige Vee-Herders en Boeren den Donderſteen in 't water

ter, en laaten de beesten daar van drinken, als ze eenige ziekte onderhevig zyn: Zoo heb ik ook in *Europa* gezien, dat Vrouwen, ontstekene en sweerende borsten hebbende, dezelve met dezen Steen dikwyls bestreeken, om den brand te blussen.

13. Ik hebbe gezien een stuk van een Dondersteen, zwart en glad, bykans als een Toetsteen, omtrent *Baguala* door den Donder geslaagen tegen een harde klip op 't land staande, daar hy een scheur in gemaakt hadde, by dewelke men dit stuk vond; of de andere helft in de klip gevaren zy, is onzeker. No. 13.

14. Een *Patty* van *Tamilau* bewaarde een Dondersteen, vierkant en glad, aan 't eene grootste einde als een zwarte Toetsteen, aan 't ander als rood koper, doch hy wilde hem aan niemant van ons volk toonen. No. 14.

15. Zeker Inlander van *Nau* op de kust van *Hitoe* heeft in een klip by 't Zuikerbroodje op *Lariques* strand een diergelyken gemengden Dondersteen gevonden, daar in de Donder voor zyne oogen geslagen hadde; gelyk ook de *Patty* van *Tamilau* op zulken manier een gevonden heeft, deze was rond in de grootte van een Bas-kogel, d' eene helft als een zwarte Toetsteen, d' ander helft als rood koper; deze in water gelegt, en verhitte oogen daar mede gewasschen, heeft de zelve genesen: Doch als ik in 't jaar 1670 den zelven leenen wilde, hebben ze hem verborgen gehouden, voorgeevende dat hy verloren was; in 't gemeeen gebruiken ze alle Dondersteenen in water te leggen, en 't zelve te drinken, ook van buiten daar mede te wasschen om allen inwendigen brand des lyfs te blussen; welke genezinge veel aangenaamer is dan met de volgende kopere Schopjes: Dit moet niemant vreemd dunken, dat een steen in 't allerheetste Element voortgebragt een anderen brand kan blussen, want het mindere altyd voor 't meerdere moet wyken, gelyk wy zien, dat het sonlicht een kaersse kan uitdoen, en de kalk op verbrande deelen gesmeert trekt den brand uit: In ons Kruid-boek vind men ook Exempelen, dat de kleine bernnetels den brand van een ander blad uittrekken. No. 15. *Eene gevonden in de gedaante van een Bas-kogel.* *Hun gebruik in 't gemeen.* *Door den Schryver bekragtigt.*

In 't jaar 1690 heeft de donder in een schip omtrent het Eiland S^t. *Paulo* in de groote Zuid-Zee zeilende, de grote steng in stukken geslagen, die van boven neêr viel; en dewyl men op den derden dag noch eenige swavelstank in 't schip vernam, wierde overal gezogt, tot dat men agter een kist den Dondersteen vond, die noch al stonk, doch de reuk verdween allenxkens: Hy was omtrent 4 duimen lang, agter rond en stomp, van voren spits, uit den grauwen blauwachtig. De schipper heeft hem mede naar Holland genomen. *Verhaal van een nedergeslagen Dondersteen.*

De Schryver geeft ons hier een verhaal van de Dondersteenen, *over welkers voortkoomen van veele word getwyfelt; doch deze ter nedergestelde ondervindingen zullen veele swarigheeden wegneemen, te meer, als men de redenen, hier gegeven, nagaat, dewelke altoos naar myn gevoelen, hebben bestaan, en met dees Schryvers meening ook overeenstemmen, daar op uitkomende*, dat alle de in de lucht opgetrokkene aardsche en metallische fyne deelen, die door de verdunning der lucht met de waterdeelen vermengt en dus opgevoert zynde, door de groote kragt van het onwederstaanbaare blixem-vuur ontmoet, dezelve in haar snellen doortocht aandoen, smelten, en tot een klomp doen stremmen na de grootte der stoffen, die door het zelve vuur bevat zyn, en door welkers kragt zy tot in de hardste stoffe door geslaagen worden, ontfangende zulke gedaanten en wezen, als de stremming der deeltjes en de vermenging der stoffen toelaaten: *Dus verre ben ik met den Schryver van een gedagte; doch de andere wyze komt my mede waarschynlyk voor, om dat ik 'er veele gezien heb, die door smelting ongelykzydiger en ruuwer, ook van aardachtiger stoffe my voorkwaamen, dewelke ik my verbeeld' op deze wyze te geschieden: Namentlyk*, dat het blixem-vuur, in een lucht zuiverder van aardsche stoffen, de deeltjes in hout, steen, of metallische lichaamen, in de aarde ontmoetende, doet smelten, en om haar beslootenheit zoo tot ruuwer en ongeregelder klompen doet stremmen. *Welk gevoelen mede plaats kan hebben, schoon de Schryver het zelve verwerpt; waarom wy gelooven, dat de geregelde figuuren in de open lucht, en de ongeregelde klompen in de aarde gevormt zyn: De* Hr. Rumphius *geeft ons eenige afbeeldingen der geene, die hy heeft beschreven, doch niet alle; wy zullen, om dat gebrek te vullen, gelyk wy in de voorgaande Hooftdeelen hebben gedaan, eenige van die wy bezitten vertoonen. De eerste soort van den Schryver is af-*

Dd 2 *gete-*

getekent op de plaat L. *by letter* A. *en de 2de soort by letter* B. *Waar by wy 'er een voegen met* N°. 1. *verbeeldt, omtrent een vinger lang en dik, naar onderen toe wat dunner loopende; zynde graauw van koleur, hebbende in 't midden over langs heene een vooren of kerf, ter wederzyde gerimpelt en eenigzins geplooit. Zyn stof is heel hard, doch een der zelver doorslaande, bevond' ik die bros en glasachtig, en met straalen uit het middelpunt naar buiten schietende, als hier by* N°. 2. *afgebeeldt is.* N°. 3. *is een andere, doch kleinder soort, gloejend bruin en doorschynend van koleur, doch veel vaster en harder als de voorgaande: Wy hebben een van dezelve dwars doorgeslaagen, en bevonden, dat uit een wit middelpunt zyn straalen alle blinkende naar buiten liepen, gelyk te zien is by* N°. 4. *en wanneer ik een ander in de langte kloofde, bevond' ik dat dezelve mede uit het genoemde middelpunt naar buiten liepen, als te zien is by* N°. 5. *Waar uit wel ligt te besluiten is, dat zy door eene schielike smelting en stremming geformeert zyn. Die afgetekent staat by* N°. 6. *is een van een andere gedaante, namentlyk onder plat, topsgewys opgaande als een Zuikerbrood, doch dikker en stomper van gedaante, hebbende vyf ribben, ieder tusschen twee naaden of vooren heen loopende, beginnende van het toppunt af, en eindigende in 't midden van het onderste platte deel; zie hem verbeeldt by* N°. 7. *van deze is een andere soort, afgetekent by* N°. 8. *die een weinig platter is als de voorgaande, en tusschen zyn ribben als met een net, 't geen witter als de grond is, omvlogten: Hy heeft de koleur en hardigheit van een Vuursteen. Die by* N°. 9, *verbeeldt, is noch een andere soort, wat platter en zoo geregelt niet als de voorgaande, en mede vuursteenachtig. Van deze heb ik noch meerder soorten, doch alzoo zy maar weinig verschillen, laaten wy het hier by blyven, en vertoonen noch een van die soorten, die wy gelooven door 't Blixem-vuur in de aarde gevormt te zyn; zie hem verbeeldt by* N°. 10. *Hy is ongelykzydig, bobbelig en geperst, waar door hy noch week zynde, op twee plaatzen is geborsten, en een van dezelve hier duidelyk te zien; Hy is mede Vuursteen hard, doch met een glanssige Kastanie bruine korst omtrokken: Wy zouden meer voorbeelden konnen geeven, doch alzoo op deze plaat ook moeten koomen de zoo genaamde Donderschopjes, zullen wy hier mede eindigen.*

IX. HOOFTDEEL.

Ceraunia Metallica: *Donder-Schopje.*

De Donder-schopjes beschreven.

Dat steenen in de Wolken voortgebragt worden is mynes eragtens nu genoegzaam bekent, en by t' meeste zoo geleerd als gemeen volk aangenomen; maar dat metallische lichaamen in de Donder-wolken geteelt worden is mynes wetens in *Europa* noch weinig gehoort, en zal misschien ook beswaarlyk aangenomen worden, te meer als men hoort en ziet de wonderlyke gedaante van dit slag van Donder-steenen, dewelke zoo natuurlyk onze huislyke Instrumenten verbeelden. Ik bekenne, dat het my qualyk kon wysgemaakt worden, doe ze my eerstmaal getoont wierden, te meer als zommige van onze Werkbaasen aannaamen, zulkeOndersteenen na te maken, 't welk zy egter niet volbrachten, doch ik versekere den Leser, dat ik my hier in niet onachtzaam of ligtgelovig gedraage, maar alles eerst nauwkeurig en uit zoodaanige ooggetuigen, die my geloofwaardig toescheenen, ondervraagt hebbe: Ik zie ook geen swarigheid, waarom niet zoo wel metallische als aardachtige en steenachtige stoffe met de dampen uit de bergen in de wolken zoude konnen opgetrokken, en door 't Donder-vuur tot een steen gesmolten worden, als men overdenkt, dat de bloedige en veelverwige regen, die men zomtyds gezien heeft, geen andere oorspronk kan hebben als van diergelyke aardachtige dampen: Maar hier in leide de grootste swarigheid, hoe dit slach van Donder-steenen, die ik van hun gedaante Donder-schopjes noeme, die wonderlyke gedaante van onze huislyke Instrumenten verkreegen; doch ik bekenne, dat ik my liever over de ondoorgrondelyke kragten der natuur verwondere, dan met een al te nauwkeurig ondersoek in d' een of d' ander dwaling vervallen wil; het naaste, daar ik my aanhoude, kan men haalen uit de *Philosophia secreta Veterum sive Magia naturali*, dewelke leert, dat alle menschelyke konsten, weten-

De reden, waarom te gelooven is, dat dezelve in de lucht gebooren worden.

De swarigheid.

Door Natuurkundige reden opgelost,

N.° 2
A
N.° 3
N.° 1
N.° 5
N.° 4
D
N.° 6
B
N.° 11
C
N.° 10
N.° 8
N.° 9
N.° 7

wetenſchappen en daar toe behoorende werktuigen, die tot het tydlyke leven dienen, oorſpronkelyk den Menſch invloeijen door 't geſtarnte, na dat hy 't zelve gunſtig of ongunſtig heeft; waar uit men dan beſluiten mag, dat dien Aſtraliſche ſmid, die den Menſchen ingegeven heeft, hoe ze hamers, beitels, en dergelyke inſtrumenten tot het ſmeeden nodig zullen maken, ook in 't Donder-vuur, waar over hy 't gezach heeft, dergelyke inſtrumenten zonder Menſchen handen maken kan, gelyk men ziet, dat veele planten de gedaante van eenig huisraad of oorlogs wapenen hebben; zoo dat ieders geſtarnte de dingen op aarden formeert naar de ſchets, dewelke haar Godt in de eerſte Schepping toegeeigent heeft: Ik zal dan den Leſer hier na malkander voorſtellen eenige van zulke metalliſche Donder-ſteenen, dewelke my getoont zyn, en waar van ik gehoort heb, latende een ieder zyn oordeel vry, en 't nader onderzoek bevolen. Myn is een Donder-ſchopje voorgekoomen, hebbende zeer net de gedaante van een ſchopje uit den ronden vierkant, met een ſtuk van een ſteel daar aan, aan de ſcherpte was het 5 vingers breed, aan de zyden 3 vingers hoog, en de ſteel noch twee vingers lang, en binnen hol; in 't eerſte aanzien was 't vuilſwart als verroeſt koper, en ſtonk ook gelyk ander koper, dat men met vette of ſweetige handen aantaſt, maar geſchuurt zynde kreeg 't de koleur van gemeen rood koper, doch wat bleeker en naar 't geele trekkende, behoudende hier en daar eenige ſwarte plekken of kuiltjes, die men niet ſchoon konde krygen, en ſcheenen van andere ſubſtantie te zyn: Omtrent de ſneede was t' redelyk ſcherp, en harder als gemeen koper, ter weêrzyden van den ſteel liepen 3 of 4 uitbuilende aderen naar de kanten van 't Schopje toe; aan de eene zyde zeer eenpaarig, als of ze van Menſchen handen gemaakt waren; de ſteel was als gezegt is hol, doch de holligheid liep aan d' eene zyde wat krom in 't Schopje, de ſteel was ook niet rond, maar gedrukt aan weêrzyden met een ſtompe kant, en aan de bovenkant van 't huiſje liep hy ook onordentlyk.

En voorbeelden beveſtigt.

Een vreemd Donder-ſchopje beſchreven.

In 't jaar 1679 zond de Koning van *Tambocco* eenige geſanten naar *Ambon* om eenige geſcheften te verrigten, dewelke dit Schopje mede bragten, en van dewelke ik het met groot vleijen en goede betaaling gekregen hebbe; deze verzekerden op hun manne waarheid, dat dit Schopje gevonden was voor 3 jaaren omtrent *Tomadano* een Negory van Celebes Ooſt-kuſt, daar een groot Binnemeir en veel yſer-hutten zyn, zoo dat ſchier de heele Negory uit yſerſmeden beſtaat; als nu in 't zelve 1676ſte jaar op zekere nacht een ſwaar Donder-weêr voorgevallen was, en de *Badja* van dien plaats des morgens uitging om te zien, waar de Donder geſlagen hadde, vond hy eenige boomen in ſtukken geſlagen, en daar by een kuil vol ſlykig water, 't welk men te voren nooit gezien hadde, daar in hy zoo lang met de voeten omwroete, tot dat hy dit Schopje vond: Twee jaaren daar na hebben hem die van *Tambocco* 't zelve afgenomen, als zy hem den Oorlog aandeden, en dewyl ik met den *Badja* van *Tambocco* in goede kennis ſtont, en hem al eenige jaaren om diergelyke Donderſteenen moeilyk gevallen hadde, heeft hy zich bewegen laten 't zelve voor my af te ſtaan: Het genoemde Donder-ſchopje nu hier aangebragt, en aan onze Werkbaaſen getoont zynde, konden ze 't zelve anders niet aannemen dan voor een werk van Menſchen handen gemaakt, wordende meeſt daar toe beweegt door de vier voornoemde vooren of aderen, die zoo eenpaarig liepen, als ook door de holligheid des ſteels: Zy hebben 't ook nader getoetſt, en bevonden 't zelve van ongelyke ſubſtantie, te weten aan d' eene kant harder dan aan d' ander, in de kuiltjes zoo grof en ſwart als roeſtig yſer: Zy onderzochten ook de kanten van den ſteel, die niet geſoldeert was, doch bevonden daar geen teken van, beſloten derhalven, dat het moeſt gegoten zyn, 't welk ook niet mogelyk ſchynt, dewyl de holligheid zoo krom liep: De brengers of *Tamboccanen* lachten ze wat uit, vraagende wat doch de Menſchen in hun land bewegen zoude een zulk onbruikbaar werkſtuk te ſmeeden of te gieten, 't welk noch tot graven noch tot vegten bequaam was, en dat noch in een land, daar men yſer overvloedig heeft, en of ze niet zagen, wat moeite en arbeid het een Menſch koſten zoude een zulk ondeu-

Word door eenige geſanten mede gebragt, en aan den Schryver verkogt.

Verhaal hoe het zelve gevonden is.

Waarom het voor een natuurlyke te houden zy.

Redenen der Indiaanen over 't ongeloof der Chriſtenen van 't zelve.

deugend en onordentlyk werkſtuk te vervaerdigen, inzonderheit de voornoemde uitſtekende aderen, die doch tot de volmaaktheid of mooijigheid van 't werktuig niet met al doen, daar t' werktuig zelv zoo onordentlyk, vol kuilen en bogten was: Daarenboven was 'er by hun en hunne voorouders geen geheugenis, dat by hun dergelyke wanſchiklyke werkſtukken noch van koper noch van yſer gemaakt waaren; om nu te keuren van wat ſubſtantie dit Koperſchopje was, dewyl ik dikwyls gehoort hadde, dat het meeſte metaal door den Donder afgeſlagen, ongeſmedig of brokkelig was, zoo heb ik van de bovenkant des ſteels een ſmal riempje laten afzaagen en 't zelve ſmeeden, 't welk ons ten tweedemaal met byvoeginge van eenig *Borax* gelukte, wordende een vierkantig ſtaafje, 4 dwars vingers lang en een ſchaft dik: Ik liet ook een ander ſtaafje van gemeen rood koper en van dezelve grootte maken; hier aan bevonden wy eerſt eenig onderſcheid in de koleur, zynde t' Donder-koper bleeker en geelder dan 't gemeene, aan gewigt verſchilden ze niet veel, behalven dat het Donder-koper omtrent een ſtuiver zwaarder woeg, maar 't meeſte onderſcheid beſtont in den klank, dewelke in 't Donder-koper veel fynder en helderder was, dan aan 't gemeene, den klank van 't gout nader komende, weshalven wy oordeelden, dat 'er gout moeſte onder ſchuilen, gelyk het ook met *Spiritus Salis* beſtreken zoo zwart niet uitſloeg als 't gemeene.

Proef van den Schryver genoomen, die het fynder bevind, dan ander metaal.

Een myner knechten geboortig tot *Loebo* of *Toloebo*, een Landſchap gelegen in de groote Zuid-bocht van *Celebes*, verhaalde my, dat in 't zelve Land een rivier zy, roodachtig water voerende, en afkomende van een gebergte, daar yſer en koper valt; langs dezen rivier zeide hy met zyn Oom gereiſt te hebben, en komende aan een plaats, daar zy wiſten, dat de Donder te voren geſlagen had, vonden ze een ſchuinſe ſcheur of groeve in d' aarde, daar ze naar groeven, en een Donderſchopje, ten naaſten by met het voorgaande overeenkomende, zyn Oom liet het zelve ſmelten, zonder daar iets by te doen, en maakte 'er ringen van, die hy aan den voorſten vinger droeg om gelukkig in den oorlog te zyn.

Verhaal van een Donder-ſteen, waar van ringen gemaakt wierden.

Een Amboinſch burger geboortig van *Makkaſſar* verhaalt, dat hy verſcheiden Donderkylen in zyn Land gezien heeft van een metaalachtige ſubſtantie, van 't bovengenoemde Schopje merkelyk verſchillende, te weeten, de ſubſtantie gelykt zomtyds naar klokſpys of zoodaanig metaal, waar van men de geſtukken giet, zommige van yſer, zommige van yſer en koper gemengt: Zy hadden de gedaante niet van een Schopje, maar van een wigge of kyl, evenwel boven in twee ooren geſpleeten: Alles was brokkelig, en liet zich niet gieten, ten waare men ruim de helft gout daar onder deede.

Een ander verhaal van diergelyken metaaligen ſteen.

Hier tegen verhaalt zekeren Sinees Soon op *Makkaſſar* woonachtig, dat hy meer zulke Donderſchopjes gezien hadde van dezelve ſubſtantie en fatzoen als t' myne; onder anderen hadde de Donder eens geſlagen door een groote Waringe-boom, eertyds voor het Konings-huis op *Bontuala* ſtaande, daar men vermoede, dat de voorige Koningen hunne ſchatten begraven hadden: *Radja Palacca* liet op dien plaats zoeken, na dat de boom omgekapt was, daar hy een deel van den ſchat vond nevens een zoodaanig Schopje, 't welk hy aan de Nederlandſche Præſident toonde, om hem te overtuigen, dat zoodaanige dingen met den Donder afgeſlagen wierden: Gemelde *Radja* wilde het laaten ſmelten om een beſlag tot zyn kris daar van te maken, maar het wilde niet vlieten tot een klomp, hoe men het ook maakte: Hy had 'er noch verſcheide andere gezien, zommige rood, zommige geel van verſcheide gedaanten, en dat meeſt alle Donderkylen op *Makkaſſar* neêrvallende of metaalachtig of met metaal gemengt waaren, gelyk hy ook op *Java* een zulk Schopje gezien hadde omtrent de ſtad *Demack* door den Donder afgeſlagen: Gemelde *Radja Palacca*, zynde een ſtout krygsman, wiens dapperheid in den Javaanſchen oorlog genoegzaam gebleeken is, draagt (zoo men my berigt) geduurig aan zyn lyf een zulk Donder-ſchopje, wanneer hy in den Oorlog is, en men weet niet, dat hy ooit gequetſt is, hoewel hy in 't gezigt van onze Duitſche Officiers veele ſtoute aanvallen op den Vyand gedaan heeft, op hun aanvallende half gekleedt, en ſlegts gewapent met een ſchildeken, zabel en toraan in

En door meerder voorvallen beveſtigt.

Des zelvs verſchil in gedaante, koleur en ſtoffe.

de

de hand: Dergelyks hoorde ik van de Tambokſche Geſanten in hunnen oorlog met die van *Boëton* gevoert, doch dewyl daar onder ſchyn van eigen roem liep, heb ik 't zelve hier niet mogen aanhaalen.

Noch heb ik een klontje metaal gekregen omtrent een onçe zwaar, van buiten zwart, vuil en vol kuilen, binnen roodachtig als koper, zynde een gedeelte van een ſtuk door den donder op *Totoli* afgeſlagen, op *Celebes* Noord-Weſt-hoek gelegen; dit heb ik ook met *Borax* laaten ſmelten, maar bevond het ganſch ongeſmeedig, hoewel het tot driemaal hergoten wierd, krygende van ieder hamerſlag een borſt; doch van 't zelve ſtuk heb ik een gekartelde ring, die met byvoeginge van de helft gout gemaakt is. *Proef van den Schryver genomen in 't ſmelten van een andere ſoort.*

Het boven beſchreeve Schopje in 't jaar 1682. onder myne andere Rariteiten gezonden aan *Coſmus* de derde Groot Hartog van *Toſcanen.*

By de letter B. is de Donderſteen van *Bangay*, en is dezelve met die by letter B. in 't voorgaande Hooftdeel is aangetekent.

2. In 't voornoemde jaar 1679. heb ik bemachtigt het tweede Schopje van dezelve Tamboccaanſche Geſanten: Dit was wat kleinder dan 't eerſte, 't was van voren niet vierkant, maar rond met een ſcherpe ſnee, en zoo hard, dat men qualyk iets daar van ſchrabben konde: Zyn ſubſtantie was noch bleekgeeler, ook met verſcheide plekken en kuiltjes, die zich niet glad lieten ſchuuren, waar uit men bemerkte, dat het een gemengt metaal was, van de ſteel liepen ook ter wederzyden twee kromme en verhevene aderen zikkels wyze naar de kanten toe; de ſteel was uit den ronden wat plat gedrukt met eenige aderen, en van binnen hol, en daar in ſtak een ſtuk hout, 't welk de verkopers my niet wiſten te zeggen, hoe het daar in quam; zy vermoeden egter dat iemand hunner Koningen een ſteel daar in moeſt gemaakt hebben om in de hand te draagen, 't welk ook waarſchynlyk was, want het ſtukje uitgehaalt bevond men goed *Ciaten*-hout te zyn, met een mes geſneden en naar de holligheid geſchikt: De verkopers zeiden, dat de donder het door den kop van een Os in de aarde hadde geſlagen, en woog omtrent 8 onçen, breed zynde ruim een hand, en half rond toelopende gelyk een halve maan: De ſteel had ook twee tuiten of knoopen by ieder ſcherpe kant. *N°. 2. zie de plaat L. by letter C.* *Zyn gedaante en ſtofomſtandig beſchreeven.*

3. Het derde Schopje heb ik gekregen in 't jaar 1683. mede van *Tambocco*, en gekogt voor 6 Ryxdaalders. Dit was grooter en zwaarder dan de beide voorſchreevene, anders van 't zelve fatzoen, voor rondachtig met dergelyke verhevene aderen van den ſteel af komende, en naar de kanten lopende: De ſubſtantie verſchilde wat van de voorgaande, want zy geleek beter naar klokſpys dan naar koper, en aan de kanten waaren eenige hoeken uitgeſtoten, op de vlakte waaren zwartachtige plekken, en 't rook ſterk als koper; het is gevonden op *Bonſora*, 4 mylen bezuiden *Tambocco* gelegen, in een harde ſteenachtige grond, door den donder vry diep ingeſlagen: Dit Schopje is in 't zelve jaar gezonden onder andere Rariteiten aan den Heer *Chriſtiaan Mentzelius* Cheurvorſtelyke Raad en Lyf-Medicus tot *Berlin.* *N°. 3. is een andere ſoort.* *Waar het zelve gevonden is.*

4. Dit was het kleinſte Schopje van allen, 2 vingers breed en 2 leeden lang, met een natuurlyk gat aan d' eene zyde van den ſteel, die zeer plat gedrukt en hol was, met ſcherpe kanten aan de zyden, hebbende aan ieder zyde maar een ader of ribbe: Het voorſte liep uit den ronden plat toe, redelyk ſcherp, doch met een uitgeſtoten hoek: De ſubſtantie was gemengt van koper, ('t welk zoo hoog toetſte als gout) en van yzervlekken. Het is door de Alphoerezen agter *Tambocco* gevonden, door den donder geſlagen in den palmyt van een Calappus-boom, wiens geheelen kruin de blixem verzengt had: Drie eigenaars na malkander hadden het aan hun kriſſen gedragen, waar door 't zoo glad en zmeerig was, dat het gevernist ſcheen. *N°. 4. zie de afbeelding op dezelve plaat by letter D.* *Hoe, en waar het gevonden is.*

Van het monſtreuſe ſtuk koper of klokſpys, hebbende de gedaante van een wiel, door een onweêr op *Baly* neêrgeworpen, zie boven in 't VII. Hooftdeel, handelende van 't metaal *Gans.* *Zie boven in 't VII. Hooftdeel.*

In 't voorgaande Hooftdeel is geſegt, dat alle deze Heidenſche en Moorſche Inlanders den donder de gedaante van een Stier of Paarde-kop toeſchryven, en dat onder *De redenen der Indiaanen.*

ande-

andere deze Donderschopjes zyne kiesen zyn, die met den steel of 't holle deel in 't kakebeen steeken, en die den donder uitspuuwt, als hy zeer vegramt is: Met beter reden kan men gissen, dat by 't blixemvuur een sterke wind zy, die van agteren deze Schopjes voortdryft, en daar door deze holligheid maakt; ondertusschen dat het omstaande blixemvuur die stoffe van buiten t' zaamen houdt, en de snee formeert, gelyk men aan zommige geschotene kogels ziet, die van agteren een kuiltje hebben, als ze in een zuivere aarde vaaren. Van 't gebruik is schier 't zelve te zeggen, 't geen wy boven van de Dondersteenen gezegt hebben, te weeten, dat zy ze aan 't lyf draagen, of ringen daar van maakende dezelve aan den voorsten vinger steeken, als zy ter oorlog gaan, inzonderheit als zy iets bestormen willen: Zy zyn zoo zeer versot op deze dingen, dat men ze niet dan met vleijen en groot gelt, of anders door openbaaren oorlog van hun bekomen kan; inzonderheit is van dat goetje veel in onze handen gevallen by de heerlyke overwinninge, die wy in 't jaar 1667 op *Boeton* over 't groote Makkassaarsche leger behaalt hebben: Want geen Natie zoo veel met oorlogs kunstjes omgaat, als die van *Makkassar* en andere Inwoonders van *Celebes*; daarom het ook den gemeenen man ongeoorloft is deze dingen by hun te hebben of te verbergen, maar zy moeten ze aan hunne Oversten of *Radjas* geeven; jaa zoo zy in een misdaad des doods vervallen waaren, zy zouden dikwyls hun leven behouden met het vereeren van een Dondersteen: Naar hun geloof maken ze den dragenden niet alleen stoutmoedig en *Cabbal* of onquetsbaar, maar ook de stukjes van een zulk Schopje in een krishegt verborgen, en den kris met een Dondersteen aangezet, doen het zelve door alle betoverde vastigheid doordringen: Desgelyks onder 't gieten van kogels eenige stukjes van donder-koper onder 't lood gemengt doen dezelve door alle wapenen en vastigheid doordringen. In de Medicynen gebruikenze deze Schopjes op dezelve manier, gelyk die Dondersteenen, leggende dezelve in 't water, eerst een weinig in 't zelve wryvende, waar van ze dan iemand te drinken geeven, en van buiten daar mede wasschen, die met een heete koortse bevangen is om allen inwendigen brand te blussen, doch dit water zoude my niet lusten wegens den lelyken koperachtigen smaak, die het daar van krygt, en ik zoude in dat geval liever de Steenen gebruiken.

En die des Schryvers herhaalt. *De Schopjes met de Dondersteenen over een gebragt.* *En 't waangeloof der Indiaanen aangewezen.* *Ook haar gebruik in de Medicynen.*

Georgius Agricola Lib. 5. de ortu subterran: refert hæc ex Avicenna: Avicenna verò inquit, in Persia decidunt, cum coruscat, corpora ænea & similia sagittis hamatis, quæ in fornacibus non liquescunt, sed eorum humor in fumum resolvitur, terra autem residua fit cinis. Decidit quoque prope Lurgeam ferri massa quinquaginta librarum, quæ præ duritie frangi non quivit; cujus pars ad Regem Torali est missa, is verò ut enses cuderentur jussit, sed illa nec frangi nec cudi potuit. Adhæc Lydiatus de fontibus Cap. 6. refert, in Hispania massam lapideam venis metallicis infertam, è nubibus delapsam fuisse.

Verhaal van Georgius Agricola.

Welke woorden in 't Duitsch overgeset aldus luiden: *Georg. Agric. de ort. subterr.* verhaalt het volgende uit *Avicenna:* In Persien, als het blixemt, vallen kopere lichaamen af, gelyk gehaakte pylen, dewelke in geen smeltoven willen smelten, maar haare vogtigheid verdwynt in rook, en d' overschietende aarde word tot asch. Zoo is mede by *Lurgea* een groot stuk yzer afgevallen 50 pond zwaar, 't welk wegens de hardigheid niet heeft konnen gebroken worden; hier van een stuk aan den Koning van *Torali* gezonden, zoo heeft hy belast, dat men daar van houwers zoude maaken, doch men konde het wegens des zelfs hardigheid noch breeken noch smeeden. Verder verhaalt *Lydiatus de Fontibus* in 't VI. Hooftdeel, dat in *Hispania* een steene klomp nedergevallen zy uit de wolken, dewelke met metallachtige aderen gevult was.

Die het uit Avicenna *heeft.* *Ook* Lydiatus *de* Fontibns.

Sterkwater op een *Ceraunia Metallica* gestreeken, en een eetmaal daar op gestaan hebbende vertoont zich aldus: Na 6 uuren word het een weinig groen over 't meeste lichaam; in het tweede eetmaal trok het naar 't spaensgroen, doch daar onder liepen tweederlei plekken, zwarte en bruine: De zwarte vermoedt men van een aardachtige substantie, en de bruine van een yzerachtige te komen: In 't midden waaren noch eenige

ge plekken ongeverft, het welk zoude moeten gout zyn. Op den zelven tyd op gemeen koper gestreeken wierde het donkergroen; en aan d' eene zyde zwartachtig.

De Schryver geeft ons hier de Donder-Schopjes, *die ook* Donder-Beitels *genoemt worden; deze bestaan meest uit metaalstoffen; waar van ik veele soorten hebbe gezien, van gelyke koleur en gedaante, in 't Kabinet van den Hr. Capitein* Krytsmar; *doch alzoo dezelve meest onder buitenlandsche Liefhebbers verstrooit zyn, heb ik 'er geene konnen bekoomen, als die verbeeldt is op de plaat* L, *by* N°. 11. *hy is gitzwart van koleur, blinkende, en heeft, naar ik uiterlyk bespeuren kan, geen metaal in zich: Hy is mede van een Indiaan uit waangeloof om zyn hals gedraagen, die om hem te behouden zyn leven verliet, ten welken einde daar boven een gaatje dwars is doorgeboort. De Hr.* Rumphius *geeft ons maar van de zyne twee afbeeldingen, waar van de eerste is aangewezen op dezelve plaat by letter* C. *en de andere by letter* D.

X. HOOFTDEEL.

Auripigmentum Indicum: *Maleitsch*, Atal.

OP *Java* vind men een soort *Auripigmentum pallidum*, 't welk onze Schilders *Opermont* en *Realgar* noemen, zynde geele steenachtige klontertjes zonder goude glimmetjes, gelyk het regte *Auripigmentum* heeft, van smaak niet t' zaamentrekkende, maar bykans ongesmaakt, of een weinig naar 't *Vitriolum* trekkende: Men vind zomtyds roode stukjes daar onder, 't welk de *Sandaracha Græcorum* wil zyn: De Maleijers en Javaanen noemen 't *Atal*, de Sineezen *Tsjio uijn*, dat is, geele Steen. *Het Javaansche* Auripigmentum *beschreven.*

De Javaanen en Chineezen agten het voor geen vergift, want zy gebruiken het niet alleen in water of olye gewreeven om geel daar mede te verwen, maar geeven het ook zonder schroom in 't lyf, doch in kleine quantiteit, waar in zy myns oordeels niet al te voorzigtig zyn: Immers men heeft gezien in 't jaar 1660. op *Batavia*, dat ze het een Vrouw ingegeeven hebben, die daar van gek wierd, tegens de muuren opklauterende als een kat, zynde misschien de quantiteit te groot geweest: Anders geeven zy het in kleine quantiteit onder het *Djoe djamboe* gemengt binnens lyfs om de drie maanden eens, zeggende, dat zulks dient om de huid voor alle onzuiverheid te bewaaren, en een glad vel te maaken, waar naar de Vrouwtjes tragten: Men vind het in de Javaansche koopsteeden op de markt te koop, als mede op *Baly* en in *Sina*. *Word van hun voor geen vergift gehouden, doch onwaar bevonden.*

Die van *Baly* gebruiken het ook om een slach van linnen, *Krinsing* genaamt, daar mede geel te verwen, zynde een soort van kleederen met gout-geel, rood en wit, &c. gesprenkelt, doch wanneer men dit gout-geel opgesmeert heeft, moet men 't linnen in den rook droogen, want daar van krygt deze verwe haar vastigheid: De Sineesche schilders gebruiken dit goet om gout-geel op het pampier te verwen. *Word tot verwen, en tot schilderen gebruikt.*

XI. HOOFTDEEL.

Tsjerondsjung.

IN den *Vulcaan* of brandenden Berg tot *Banda* heeft men verscheide spelonken en overhangende klippen als kleine kelders of verwulfsels, behalven den *Crater* of gesprongene mond aan de West-zyde van dien berg: In dezen *Crater* en verwulfsels vind men verscheide mengzel van swavel en aluin, gelyk ik betrouwe in *De Tsjerondsjung beschreven, zynde een mengzel*

van zwavel en aluin. alle ſwavel-mynen gevonden te worden; onder andere een ſlach van *Alumen plumoſum*: Ik meen geenzins den *Amianthus*, dewelke hedendaags by de Apothekers t' onrechte dien naam voert, maar een rechte aluinachtige ſubſtantie, wit als kalk, die wat aangevogtigt is, van ſmaak zuur, met een merkelyke t' zaamentrekkinge, gelyk het oprechte *Alumen plumoſum* hebben moet. De Inlanders noemen het *Tsjerondsjong* of *Tsjerondsjung*, en men heeft 'er tweederlei ſoorten van: De eerſte, witſte en beſte heeft men in de verwulffels aan 't bovenſte der zelver met ſtompe kegels afhangende, gelyk men in *Europa* in de kelders ziet, die onder den blooten hemel ſtaan, en daar veel regenwater opvalt, en lange kegels ziet afhangen van een ſalpeterige ſubſtantie: Dit *Tsjerondsjung* is egter zoo hard niet, maar bryſelig, zoo dat men de geheele kegels niet kan afbrengen: In 't eerſt is 't zuiver wit als kalk, maar beſterft metter tyd grauwachtig, en word ſchier nooit ter dege droog, in den mond ſcherp zuur doordringende en wrang: Het ſlegter is mede wit als drooge kalk, 't welk men vind op den grond van de voorſchreeve ſpelonken, inzonderheit in den grooten *Crater* met menigte op den grond leggen, aan de randen van dat helſche gat, waar uit geduurig een warme damp komt, en een onderaardſch gedruis gehoort word; dit is veel onzuiverder dan 't voorgaande, met aarde en kleine kruimpjes van ſwavel gemengt, weshalven het ook min of meer brandt, als daar vuur bykomt. Andere klompjes zyn wit, droog, en ligt, hebben weinig zuurte, en branden niet, zoo dat ze een uitgebrande ſubſtantie ſchynen te zyn; derhalven het beſte *Tsjerondsjung* moet men niet in den *Crater*, maar in de Spelonken, die aan de zyden des bergs zyn, zoeken, daar het doorzyperende regenwater deze kegels formeert. Omtrent het jaar 1660. plagt dit een welgetrokken koopmanſchap op *Java* te zyn, zedert dat de Keiſer van *Mataram* het uit *Banda* ontboden had, geldende een pond van 't zuivere 3 Ryxsdaalders, van 't onzuivere $\frac{3}{4}$ van een Ryxsdaalder: Men heeft lang niet ervaaren konnen, waar toe het de Javaanen gebruikten; zommige wilden ons wys maaken, dat dit dienen zoude om de mannelyke kragten in 't Venus ſpel te vertraagen, of lang op te houden, doch dit ſtreed tegen de natuur dezes Mineraals, het welk meer vloeijend en afvaagend dan ſtoppend is: Naderhand hebben wy zeker ervaaren, dat het de Moorſche Vrouwen gebruikten voor haar zelven, om haare natuur door des zelfs afvaagende kragt zuiver en droog te maaken, om daar door aangenamer by haare Mannen te worden; een kunſtje nodig by zulke Natien, daar veele Vrouwen by eenen Man moeten houden, en ieder zoekt haar de bevalligſte te maaken; het word in kleine quantiteit ingenoomen, te weeten, in de grootte van een erwete, onder zoodanig *Djoedjamboe*, 't welk van t' zaamentrekkende zaaden en bloemen gemaakt word, en dan moeten ze het niet meer dan eens ter week inneemen; want men heeft ervaaren, wanneer het te veel gebruikt word, geduurige vloeijing veroorzaakt, dewyl de afvaagende kragt in dit Mineraal veel ſterker is dan de t' zaamentrekkende. Namaals, als de Bandaneezen de ſlegte en drooge ſoort meer dan de beſte begonden in *Java* te voeren, miſſchien veroorzaakt door onkunde zoo wel van den verkooper als kooper, is het weder in verachting gekomen, want onder de Bandaneezen zelfs weinige zyn, die het oprechte weeten te zoeken, en van 't drooge te onderſcheiden. Van *Nila* en *Damme*, daar ryke ſwavelmynen zyn, is my 't zelve *Tsjerondsjong* toegebragt, wit en droog als kalk, zommige als meel, zommige als klompjes, een vuiſt groot, bykans zonder ſmaak of met weinig zuurte, ook niet brandende, ten ware dat daar geele klontjes onderliepen; want daar veel geel onder is, 't zelve brand zoo krachtig en langzaam, dat een klontje van een boon groot aangeſteeken, meer dan een $\frac{1}{2}$ quartier uurs brande, maakende een gat door een dunne plank, daar op het geworpen word; zommige van onze Natie kennen dit Mineraal ook niet ter dege, t' onrechte het zelve houdende voor *Arſenicum album*, doch de meeſte en onkundigſte voor ſalpeter, niet weetende, dat de natuur in een ſwavelachtigen of brandenden berg nooit ſwavel en ſalpeter t' zaamen voegt, waar door zulk een berg ſpringen zoude als een Granaat, daar het zeeker is, dat die eeu-

Waar van verſcheide ſoorten zyn, en hier genoemt worden.

Waar toe het gebruikt word.

Is zaamentrekkende en afvaagende.

Ook ſterk brandende,

en beſtaat uit zwavel en aluin.

eeuwige vuuren veroorzaakt worden door swavel met aluin vermengt, dienende de swavel om te branden, en de aluin om tegen te houden.

XII. HOOFTDEEL.

Tana Bima, Badaki Java.

Dit is mede een aluinachtige aarde, wat drooger en harder dan het voorgaande *Dsjerondsjong* doch mede brokkelig, gelykende ruuwen swavel, te weeten, bleekgeel met vuilwit gemengt, hoewel ze in geen swavel-bergen gevonden word, ook op vuur gelegt geenzins brand, maar zist of kookt; van smaak zuur en t' zaamentrekkende gelyk gemeen aluin. Men noemd ze in 't Maleitsch, *Tana Bima* en *Badaki Java*; op *Bima*, *Batungontsjo*: Men vind ze op 't Eiland *Sombava* op den Berg *Sarri* gelegen tusschen *Sape* en *Bima*, alwaar men ook de beste vuursteenen vind: Men bewaard ze in aarde potten, en hangt ze een tydlang in den rook; want zy is moeilyk om te bewaaren, by regenweêr of aan een vogtige plaats straks smeltende tot een dikken Siroop, doch men kan ze t' elkens wederom droogen. *De Tana Bima, &c. wat het is.* *Waar gevonden, en hoe bewaart wordt.*

Zy word meest gebruikt om de tanden daar mede zwart te verwen, by de Maleijers en Javanen voor een welstand gehouden; men neemt een klontje zoo groot als een erwete, knauwt 't zelve met *Siripinang*, zoo worden lippen en tanden daar van zwart, doch aan de lippen gaat het ligt weder af, en het maakt de tanden met een vast: De Inlanders neemen het zoo nauw niet, of ze in 't knauwen t' sap daar van inswelgen; zonder *Siripinang* in den mond gedaan verftse geenzins zwart: Men doet ze ook by 't *Zappan*-hout of *Lolang*, als men met *Indigo* zwart wil verwen, want het geeft een hoogzwarte koleur, en maakt dezelve bestendig; zoo dat deze aarde nooit zwart verft, als 'er geen rood by gemengt word: Om deze oorzaak maaken ze een koopmanschap uit deze aarde, wordende in de Steden van *Java* en *Bima* op de markt verkogt. *Is om tanden en andere goederen zwart te verwen.*

XIII. HOOFTDEEL.

Eenige soorten van Marga *en* Argilla: Batu Pœan.

De Amboinsche Eilanden zyn ryk van alderlei soorten *Marga* en *Argilla*, doch zoo veel tot noch toe bekent is, geen zonderlyk medicynaal gebruik hebbende, waar van de voornaamste zyn de volgende: *Waar de Marga, &c. vallen. Zyn verscheide soorten.*

De eerste, een soort van *Terra Sigillata*, word maar in brokskens gevonden, in de grootte van een walnoot, drooger en ligter dan de regte *Terra Sigillata*, doch aan smaak dezelve gelyk, aan de lippen kleevende, doch in den mond smeltende als andere fyne aarde, van koleur lichtgrauw, zommige meer naar den geelen, zommige naar den witten koleur trekkende; in hardigheid onder malkander ook verschillende, want zommige zyn zoo week als *Bolus*, zommige zoo hard als half gebakken leem, draagende een middel natuur tusschen steen en *Marga*. *De eerste soort, komt over een met de Terra Sigillata.*

Men noemt ze in 't Maleitsch, *Napal* en *Batu Poeang* of *Poang*; en, om dat men ze met *Siripinang* aan de bruilofts festoenen bindt, *Pœan* genaamt, dewelke men by de Maleijers en Sineezen op bruilofts tafelen tot een pronk zet: Amboinsch, *Hatu mina*: In de Uliassers, *Hatu menal*, dat is, Vette Steen, om dat hy in 't eeten smeerig valt. Zommige willen het woord *Batu poan* niet van 't Maleitsch, maar van 't Amboinsch afbrengen, dewyl het meest alle Amboineezen noemen *Hatu poean*, en *Hatu* *Haar benaming in verscheide taalen.*

 puanno,

puanno, afkomstig van *Puan* of *Appuan*, dat is, smelten, bryselen; dewyl het een steen is, die in den mond ligt smelt en verbryselt word.

Waar die gevonden worden. Men vind ze schier in alle Amboinsche Eilanden, doch d' eene is wat beter dan de andere: Die op 't Eiland *Honimoa*, in 't gebergte van *Ithawacca*, *Ulat* en *Ouw* valt, word voor de beste gehouden, zynde lichtgrauw en den *Bolus* naastkomende: Andere achten meerder die van *Waccasihu*, op groot *Amboina* gelegen; deze zyn harder en geelachtiger dan de voorige, vast aan de lippen kleevende, dewelke men graaft agter dezelve *Negory* uit een bakoven aan 't hangen van den berg: In 't riviertje *Waypya* in 't land van oud *Hative* vind men klontjes klein en groot, harder en witter dan de voorige, zoo dat men ze in 't byten afknappen moet, dewelke men ook onder de beste rekent: D' andere, dewelke men langs 't Hitoësche land vind, als in oud *Eli*, *Senalo* en *Pelissa*, worden voor slechter gehouden, en zyn dikwyls met zand gemengt: Men graaft deze aarden 2 of 3 voeten diep onder den gemeenen grond, bestaande of uit gemeene zwarte, of roode, of grauwe berg-aarde; men moet zoodanige plaatsen kiesen, die aan een steilte afhangende van een berg staan, daar men dan hoolen maakt als bakovens, daar men de zuivere *Batu poan* zonder vermenging met andere aarde kan uithaalen, maar in opene kuilen blyft het regenwater staan, 't welk den *Batu poan* onzuiver maakt.

En welke de beste zyn.

Word tot spys om uit de hand te eeten gebruikt. Alle *Batu poan* is in 't dagelyks gebruik niet tot de medicyn, maar om uit de hand te eeten, de Inlanders vinden groote smaak daar in, inzonderheit hunne vrouwen, die bevrugt en gewoonlyk met vreemde lusten bevangen zyn: Men eet ze nooit zoo versch, als ze uit den Berg of uit de Rivieren komt, maar men doet ze in een nieuwe onverglaasde pot, en hangt ze omtrent een maand in den rook, waar door ze een rookachtige smaak (*Wangi* genaamt) bekomt, schier als versche ryst, by d' Inlanders aangenaam, en dan word ze op de markt verkocht: De Vrouwtjes weeten niet eigentlyk te zeggen, waarom zy ze zoo graag eeten, als dat zy daar smaak in hebben, en malkander wys maaken, dat zy een bleeke koleur daar door krygen, en zoo op haar manier wilde wit schynen, ik meen als 't ongebleekte linnen: De ervaaring leert wel, dat moeder en kind op haar manier daar door wit worden, maar die ze dagelyks en te veel eeten, krygen een bol vleesch en grooten milt, en ten laasten den koek of korten aasem, (*Tehatu*) met een vervuilde maag, waar uit *Cacochymia* ontspringt: Daarentegen houd men ze gezond voor die een scherpe buik en bloedloop hebben om de bezeerde darmen te zuiveren, te salven en smeerig te maaken, dat de scherpe dampen daar geen vat op hebben, en met eenen zachtjes te stoppen.

Doch maaken een ongezonden milt en kortborstigheit.

De tweede soort. *Marga Ihana* gelykt zeer wel naar nat gemaakte asch van koleur, zwaarder en vetter dan *Batu poan*, aardachtig van smaak: Deze vind men over al in 't gebied van oud *Iha* of *Hatuana*, zoo dat het geheele land daar van schynt genaamt te zyn, doch word meest gevonden aan de kanten van des zelfs rivieren, inzonderheit by *Waysalee*; als men 2 of 3 voeten diep door deze *Marga* graaft, zoo komt men op de regte *Batu poan*; dewelke men in koleur en substantie ligt daar van onderscheiden kan. Van deze *Marga* vind men een geheele klip aan 't riviertje *Eijer Goeroe Goeroe Kitsjil*, daar 't zelve van boven neerstort, en daar de boots van de scheepen hun drinkwater haalen, gelegen aan de Noord-zyde van den Amboinschen Inham; dit riviertje voert een steenachtig zap in zyn water, het welk een steene korst zet aan houten en takken, die daar in vallen, doch als men 't water wat staan laat, tot dat deze substantie op den bodem sakt, zoo is het goed te drinken: De Amboneezen noemen deze *Marga*, *Hatu suhu*, dat is, *Batu lompor* of Slyksteen, om dat men hem in 't water wryvende terstont tot slyk kan maaken; in de Uliassers, *Hatu kullul*. Deze *Marga* gebruikt men in de Uliassers om formen van te snyden, daar in men gesmolten tin, koper en loot kan gieten.

Waar van een heele klip is.

En waar toe gebruikelyk.

De derde soort. *Terra Nussalaviensis* komt nader met de *Terra Sigillata* overeen, zy is wit, een weinig naar 't gryse trekkende, als of 'er wat lichtblauw onder liep, zeer vet als zeep, doch

doch niet kleevende aan den mond, en zoo brokkelig, dat met het minste handelen de klontjes van malkander vallen, niet te min is ieder stukje aan zich zelfs vast en smeerig: De smaak trekt merkelyk naar onze *Terra Sigillata*, en zy is zoo vet, dat ze haar niet wel met het water laat mengen, gelyk een *Axungia*, of *Medulla Saxorum.* * Men graaft ze op *Nussalaut* in 't hangen der bergen, en op de naaste heuvelen agter de dorpen *Sila* en *Titaway*. De versch uitgegravene doet men in een *Baly* met water, roert ze met een stokje om, tot dat de geele en roode klei daar afgaat; want men graaft ze onder zoodanigen grond 2 of 3 voeten diep, en dewyl de Inlanders slordig daar mede omgaan, ook t* elkens na 't uitgraven den kuil met die aarde weder stoppen, zoo komt ze by 't uitgraaven daar onder, daar anders d' ader of gang zuiver is: De uitgewassene in potten gedaan, en in den rook gehangen, word van de Vrouwtjes van dat Eiland gegeeten gelyk andere *Batu poan*, den buik min stoppende, en misschien met de regte *Terra Sigillata* nader overeen komende; doch de Inlanders hebben de eerste of drooge soorte liever, om dat deze Nussalautsche aarde zoo smeerig is, en aan de tanden kleeft. In de voorschreve heuvelen vind men noch een andere soort, witter, heeft grootere klontjes, en is min brokkelig, die men voor een witte *Bolus* mag houden. Zy word gerookt en gegeeten als de vorige.

Waar die gevonden, gegraven, en bereidt wordt.

Waar van meerder soorten zyn.

De *Batu poan* van 't Eiland *Oma* is vry slegter dan de Uliassarsche, want daar loopt veel geele klei onder, gemengt met zand en steentjes, en riekt wat swavelig.

Bolus ruber is tweederlei van koleur, donkerrood en lichtrood, men vind hem in 't gebergte van *Ulat* en *Ouw* met kleine klontjes boven op den *Batu poan*, en ook daar onder gemengt; hy word niet gegeeten, maar van de Pottebakkers gesogt, dewelke de zuiverste klontertjes vergaderen, met water wryven, en op de nieuwe potten van buiten smeeren, eer zy die in 't vuur zetten om rood te worden. Zy noemen hem aldaar *Haca caul* en *Tiaul*: Dezen *Bolus* vind men overvloedig op *Leytimor* aan den rooden berg, daar dezelve steil en afgevallen is: Des gelyks den rooden en witten *Bolus* by het Hitueesche dorp *Hausihol*.

De vierde soort.

Dient om aardwerk daar mede rood te schilderen.

Terra Aurifabrorum, in de Uliassers *Umepyal* genaamt, is een vette zwaare *Marga*, van veele klontertjes gemaakt, bleekgeel met een zilvere weerschyn, brokkelig, aan de lippen niet kleevende, en niet zonder vermenging van fyn zand: Men graaft ze uit een vlakken grond, aan *Pya* en *Kullur*, plaatsen aan de Noord-zyde van *Uliassar* by den hoek *Umepoeti*. De Goudsmeden van *Iha* gebruiken deze aarde om formen en smeltkroesen daar van te maaken, daar onder mengende gestotene Javaansche Gorgeletten: Zy gebruiken ze ook om de holligheden in 't gemaakte goutwerk daar mede op te vullen, als zynde hoesden van de goude slangen en de krishegten, 't welk andere Goudsmeden met *Ambalo*, dat is, *Gummi lacka* doen; dergelyke aarde vind men ook by den hoek van *Nussanive* in de Portugeesche Baay, daar de Landweg overgaat, en by regenweer den weg zoo kleeverig maakt, dat men met moeite de voeten daar uit haalen moet.

De vyfde soort, wat de Terra Aurifabrorum *is.*

En waar toe die gebruikt word.

Ochra, bruine en geele, word gegraaven op 't Hitoeesche land, op een berg, daar de oude *Negory Pelissa* gestaan heeft, op den plaats *Amahutetto*, 2 en 3 voeten diep onder den grond; de bruine gelykt naar donker *Lacca*, doch verbleekt leelyk, wordende blauwpaers van buiten: Zy loopt met het geele door malkander gemengt, zoo dat men zelden groote klonters van een koleur vind; daar omtrent heeft men ook roode, zwarte en witte aarde meer naar den *Bolus* dan *Oker* trekkende; ook treffen de gravers zomtyds een bloedrooden zap aan, zynde buiten twyffel een gesmolten *Bolus*, welk deze waangeloovige voor een quaad voorteken aan de gravers houden: De bruine en geele word gerookt en gegeeten als andere *Batu poan*. In 't gemelde dorp was eertyds een gehugt *Lissaloho*, wiens beurt 't was hun Stadshuis te stichten, daar ze in 't graaven de twee voornoemde *Okers* vonden, en van haar naam bygenaamt Aarde van *Lissaloho*: In 't zelve gebergte lagen ook de dorpen *Senalo* en *Eli*, daar men ook *Batu poan* uitgraaft, te weeten, tot *Senalo* by den oorsprong des riviers *Waccahuli*; een witte,

De sesde soort, Ochra waar die gevonden word.

Haar gebruik tot spys.

witte, fyne en dichte aarde; maar die van *Eli* is grauwachtig met plekken als yzer roest en fyn zand ondergemengt, derhalven ondeugend. By *Mamalo* in 't gebergte van *Hausihol* vind men roode en witte *Bolus*, fyn, en in groote klontjes, waar van de roode tot olyverwe dienstig is; gelyk ook de Leytimorsche uit den rooden berg.

En tot verwen.

De zevende soort, Argilla.

Argilla is een witte, vette en zeer kleiachtige aarde, dewelke gevonden word by den oorsprong van de rivier *Way yla*, die by *Hoekonalo* in zee loopt: De plaats hiet *Pannat*, omtrent een uur gaans na 't Oost-Zuid-Oosten van 't voorschreve *Pelissa*, een laage vlakke plaats, daar men deze *Argilla* vind, zynde schier nooit droog, weshalven men ook niet daar door gaan kan wegens de taaije kley. Zy dient tot het eeten niet, als ook niet om vaten daar van te maken, dewyl ze te veel vermengt is met kleine grauwe steentjes: Men noemt ze *Pannat* naar de plaats, daar ze gevonden word.

Is tot eenig gebruik onbequaam.

Zie de plaat LI. *by* N°. 1. *en* 2.

Is maar een schynmetaal.

Wanneer het langen tyd geregent heeft, zoo spoelen in dit kley-plein eenige vuursteenen bloot, zynde van dat slach, de welke men *Androdamantas* noemt, zwaar en hard van substantie, van koleur als geel koper. De klontjes zyn in de grootte van een dobbelsteen, kleinder en grooter; zommige vierkant, zommige irregulier hoekig, als of 'er een *Pentagoon* of vyf zydig Lichaam in een *Cubus* verborgen lag, en hier en daar met de hoeken uitstak; aan haar zwaarte en koleur zoude men gissen, dat 'er eenig metaal instak, maar men kan ze niet smelten, gelyk hier onder breeder zal gezegt worden: Egter wist my een Moor te zeggen, dat hy op *Timors* Zuid-zyde gezien hadde het Amoerassische gout met kleine klontjes uit dergelyke witte kley trekken: Zoodaanige witte *Argilla* vind men ook aan den voet van den rooden berg, na *Hative kitsjil* toe, op strand, doch die is brak en met veel zand gemengt, grauwachtig en droogt niet wel, buiten twyffel witter en drooger te vinden, als men wat dieper in den berg groeve: Het is een rechte *Terra Cimolia* of volder aarde, dies de Inlanders dezelve ook gebruiken by gebrek van zeep, om hunne klederen daar mede te wasschen.

De achtste soort.

Marga van *Nussanive* word, omtrent den uitersten West-hoek van *Leytimor*, *Weyhoeki* genaamt, met groote stukken gegraaven, gelykende wel een *Marga*, doch is veel drooger en harder, muisverwig met een geele weêrschyn, zoo dicht als een lever, en knappende als men daar iets afbyt: Zy word mede voor een goede *Batu poan* gehouden, en behoeft over de drie dagen niet gerookt te worden, dat dan noch niet hard genoeg is, houd men voor geen *Batu poan*, maar voor een *Marga*, dewelke men op *Leytimor*, *Hatupatta*, dat is, brokkeligen Steen noemt: Dergelyke klontertjes, roode, geele en grauwe vind men overal in de rivieren van *Leytimor*, inzonderheit in de Waytommo en Olyphant, die men rookt en voor *Batu poan* eet, hoewel ze vry wat hard vallen in 't byten; uit deze kleiachtige klontjes worden metter tyd redelyk harde steenen, van buiten met knobbelen en kuilen bezet, doch van andere daar aan te onderscheiden, dat ze in 't aantasten glad zyn als zeep, zich ligt laten slypen, en met een mes snyden, van binnen veelderlei plekken, aderen en wolkjes vertoonende; waar van zie hier na in 't Hooftdeel van 't Amboinsche *Marmor*.

Waar die gevonden word.

De negende soort, *Verf-aarde van* Bangay.

Op het Oostelyke deel van *Bangay* of *Gapi* genaamt *Bulu* legt de *Negry Labo*, en daar by een rivier, in de welke men klontertjes en steentjes vind, zynde een goede Verf-aarde, daar men rood, geel en wit mede verwen kan.

De tiende soort, Ampo.

Word mede gegeeten.

Ampo is een roodachtige aarde op *Java*, waar van men op *Cheribon* de gorgeletten maakt, bleekrood als een halfgebakken steen; de stukken hier van, of byzondere koekjes van die aarde tot dien einde half gebakken, worden op de markten verkogt, en van de Vrouwtjes uit de hand gegeten, gelyk de *Batu poan* op Ambon.

De Heer Rumphius *heeft in dit Hooftdeel eenige aardsche stoffen beschreven, waar in zyn Eed. onder andere ook van steenen in dezelve groeijende gewag maakt; en alzoo de afbeeldinge ontbreekt, en wy veele soorten van dezelve bezitten, zoo konnen wy niet nalaaten eenige hier toe behoorende daar by te voegen. Op de plaat* LI. *by* N°. 1. *is een afgetekent, hebbende de gedaante van een volmaakte vierkante dobbelsteen, dewelke veel vallen in Zwitserland by de Rivier-baaden, en ook, doch kleinder, in de Leibergen gevonden worden. Die by* N°. 2. *verbeeldt, is de Vyfkantige, mede van hem beschreven: waar*

waar by wy voegen een heel ongemeene, aangeweezen by N°. 3. *wat ongelykzydiger, zittende dezelve op een rotsje vast. Zie hier by* N°. 4. *een heel andere soort: zynde alle als breede pylpunten, die verwart door malkander noch in haar* Argilla, *of moeder aarts zitten.*

XIV. HOOFTDEEL.

Eenige Steenen tot verwen bequaam.

1. C*omalo* is een Steen, tot verwen bequaam.
2. *Antsjor* is een groene Steen, ook tot verwen dienstig; zy komen beide van *Suratte*.
3. *Suligi* is een witte Steen, komt van *Atching*, met andere spezeryen gewreeven en ingenomen, is goed voor het steeken in de beenen.

XV. HOOFTDEEL.

Hinghong: *Sineesch Mineraal.*

H*Inghong* is een rood grauwachtig Mineraal of Steen, welk men in *Sina* vind op zoodanige plaatsen, daar de Pauw drie jaaren na malkander zyn nest gemaakt heeft, omtrent een span onder 't zand of aarde stekende, en openbaart zich door zekere scheuren, die men aldaar in den grond ziet: Het is tweederlei van substantie, het eene als yserroest, en 't ander wat rooder. *'t* Hinghong, *waar 't gevonden, en;*

De Sineezen noemen het *Hinghong*, maar in *Siam* hiet het *Jaklak*, dat is, Medicyn tegens het Coerap: De Pauwen leggen het by haare Eijers om van de slangen bevrydt te zyn; met slappen *Arac* gewreeven, en zoo veel gedronken als men kan, geneest de beeten van alle fenynige slangen, ook van die in zee woonen, en daar men van opswelt; gestoten en vermengt met *Saijor Cancong* en opgelegt, geneest de zugtige beenen. De lichte of roodachtige stukjes daar van met water gewreeven verwen Oranje koleur, en d' andere bruine zyn als snuiftabak. Jaklak, *waar toe dit gebruikt word;*

XVI. HOOFTDEEL.

Zwart Zand.

HEt zwart Zand word gevonden in *Amboina* voor de Negory *Hitulamma*, niet 't geheele jaar door, maar wanneer de Noorde- of Noord-Weste wind sterk doorwaait, dan word het uit de zee op strand geworpen; dewyl nu dit Zand in menigte op *Java* valt, inzonderheit op de strand omtrent *Grisec*, zoo willen die van *Hitulamma*, onder dewelke hun *Radja* en de stam *Tanahitumessing* van Javaansche afkomst zyn, dat men gelooven zoude, dat dit zwart Zand aan den kiel van hun Jonk gezeeten hebbe, waar mede hun voorouders van *Java* afgevaaren; en op deze plaats aangelandt zyn, en hebben zich namaals aldus vermenigvuldigt; daarom het ook anders niet te voorschyn komt, dan als de Weste wind doorwaait, wanneer *'t Zwart Zand, waar en wanneer 't gevonden word. Vreemd gevoelen der Javaanen, van waar het komt.*

neer

Waar het meerder word gevonden. neer de vreemde handelaars daar aankomen: In meerder overvloet vind men het op *Batschian*, en op *Halemahera*, de West-zyde van 't groot Eiland *Gelolo*: Na de groote aardbeving in 't jaar 1674. dit Landschap overgekomen, heeft het zich ook geopenbaart by den rooden berg ten Oosten van het Kasteel *Victoria*, doch komt niet 's jaarlyks voor den dag. Ik heb bevonden, dat het Amboinsche Zand grooter is dan t' Moluksche, en wel een vierde deel zwaarder; desgelyks dat het zwarte Amboinsche Zand, met het fyne witte vergeleken, mede veel zwaarder is: In 't jaar 1678. heeft de Heer *Robbertus Padbrugge* doenmaals Gouverneur van *Ternaten* ondervonden, dat de zeilsteen het zwarte Zand van *Gelolo* zoo wel aantrekt, en tot haairtjes formeert, als het vylsel van staal, waar uit men oordeelt, dat het yser-ryk moet zyn: Het Amboinsche word van den zeilsteen ook aangetrokken, doch veel slapper dan het Ternataansche. Zoo heb ik ook aangemerkt, dat het vylsel van yser of staal, door den zeilsteen aangetrokken, als men 't aan een kaers houd, terstond t' zaamen smelt, en zich tot korte draadjes formeert; anders heeft het zwarte Zand geen gebruik, als by de Schryvers op 't versche schrift te strooijen, daarom onze Secretaryen en Comptoiren zich 's jaarlyks van *Hitulamma* voorzien: doch men moet het eerst in versch water opkoken, en in de zon droogen, eer men het gebruikt.

Is yserachtig.

Waar toe het gebruikt word.

Van dit zwart yserachtig Zand, is my door den Sardammer, bereisden Heer Calf, *nauwkeurig versamelaar van uitmuntende zoo natuurlyke als konstige zaaken, een doosje vol ter hand gestelt, door zyn Eed. mede gebragt van* Puretta, *gelegen over* Genua, *hebbende dezelve eigenschap als in dezen gemelt is, namentlyk, dat het door de Magneet word aangetrokken, gelyk 't vylsel van staal en yser: Het heeft volkomen de gedaante van zand; en 't is korlig, hard en glinsterig, doch pikzwart van koleur.*

XVII. HOOFTDEEL.

Cinis Sampaensis: *Abu Muæ.*

't Cinis Sampaensis, waar het gevonden wordt.

IN 't Landschap *Tsjamsiaa*, by d' onze *Tsjampaa* genaamt, legt de Stad *Colong*, agter welke omtrent ½ dag reizens landwaarts in een plaats is, in de grootte van 't Kasteels binnenste plein hier op *Amboina*, aldaar welt in 't heetste van den Somer een troebelwater als slyk op, 't gelykt als of 't kookte, of als een pap borrelt: Dit water, zoo draa het de heete Son beschynt, droogt in, en verandert in asch, witachtig, een weinig naar den geelen trekkende, of vuilwit: De plaats is omringt met een muur, en word bewaart door een Officier met 50 Soldaten, op dat niemand van deze asch wegdraage; want men moet ze den Koning des Lands brengen, die alleen daar mede handelt, zynde een koopmanschap door geheel Indien getrokken, en geldt den Picol in *Tsjampaa* 10 tail zilvers, dat is, 32½ Ryksdaalders: Buiten dien muur een stukweegs rondom valt deze asch ook, maar die is vuil met zand en aarde vermengt, daar van mag een ieder nemen.

En behoort den Koning.

Hier van meerder soorten.

Wat beter is die digt aan den muur valt, waar van men ook niet neemen derf, als met toestemminge van den pagter, maar de binnenste asch, inzonderheit die in 't midden van 't beslotene plein opwelt, is de witste en fynste, zonder eenig zand, in klonters als een vuist groot, dewelke egter zeer ligt van malkander vallen, als men ze wryft; aan zwaartte is ze andere asch gelyk: Op andere tyden des jaars welt ze niet op, als dan ook de plein onbewaart staat.

Haar benaming in verscheide taalen.

Die van *Tsjampaa* noemen ze *Catloe*. De Sineezen *Tsjamsia soa*, dat is, Tsjampaasche Asch. Maleitsch, *Abu muê*, dat is, opswellende Asch, gelyk de goede ryst in 't koken doet; zommige noemen ze ook *Abu maleijo.*

Word in plaats van zeep om te wasschen gebruikt.

Haar gebruik is meest tot alle dingen, daar men zeep toe gebruikt, als om kleederen en lynwaat te wasschen; ook om de handen wit te maaken: In de loog kookt men de lang-

de langwerpige ryſt, *Bras boeloe* genaamt, die daar van een aangenaame geur krygt, daar van men allerhande koekjes maakt: Inzonderheit word ze veel gebruikt tot het maaken van *Caſomba*-verwe, in plaats van aſch, die men anders van gebrande *Durioens*-ſchillen en *Calappus*-ſchuitjes maakt, en men kan met een lepel vol van deze aſch meer uitrichten, dan met een groote hand vol andere aſch; ook word de verwe veel klaarder daar van; egter zommige zeggen, dat het lynwaat dikwyls daar in gewaſſchen, en als men de loog te ſterk maakt, ligt verbrandt en verſlyt. *Ook om te verwen.*

XVIII. HOOFTDEEL.

Verſcheide Vuurſteenen. Batu Api.

IN de Amboinſche Eilanden worden op verſcheide plaatſen goede Vuurſteenen gevonden, niet alleen tot het vuurſlaan dienſtig, maar ook bequaam om Snaphaanſteenen daar van te maaken: Zy zyn driederlei van koleur; zwart of hoornverwig, dewelke de beſte zyn; daar na de vaale of leververwige; maar de bruine of roodachtige zyn de ſlegſte: De beſte zyn ook niet grooter dan een vuiſt, want de groote ſtukken zyn van gemengde ſubſtantie en brokkelig, van buiten kalkachtig, grauw en ruig, gelyk andere keiſteenen, doch zwaarder, zy zyn ook hoekig, glad en blinkende. De beſte vallen op 't Varkens Eiland, aan deszelfs Zuidzyde, in 't bochtje *Sonahola* is een droog riviertje langs een heuvel, daar men ze onder andere keiſteenen vind: Op ſtrand ſtaan wel verſcheide klippen van vuurſteen, doch zyn vol ſcheuren en brokkelig: Op Kerams Noordkuſt heeft men ze ook op *Caloway*, aan deszelfs Zuidzyde omtrent *Goeli Goeli* van de rivier *Wattalomi* tot *Aſſan* en *Dawan* toe, daar men fyne en maſſieve ſtukken van een kop groot in zee vind: Desgelyks op den Noord-Weſtenhoek van *Boero*, te weeten, *Balatetto*, en aan de Zuidzyde by *Karike*: Op Makkaſſar heeft men ze ook, en zoo ik verſtaa geheele klippen daar van, daar onder zommige zoo ſchoon en fyn zyn, dat men ze voor Achaat zoude aanzien; en zeker de Achaat en Vuurſteen hebben zoo groote overeenkomſte met malkander, dat het gelooflyk is, dat het buitenſte of grofſte van Achaat niet dan Vuurſteen zy, gelyk veele edele geſteenten een groove moeder om zich hebben, in de *Gemmariis*, *Matrix Gemmarum* genaamt: Immers my zyn van *Suratte* eenige ſtukjes ruuw Achaat toegezonden, waar van men de meeſte voor Vuurſteen zoude houden. Dit onderſcheid is alleenlyk daar onder, dat de Vuurſteenen meer of min toetſen, als men gout daar op ſtrykt, maar de Achaat geenzins, dewelke ook veele breede aderen of banden heeft, en half doorſchynend is, maar de Vuurſteen niet: De beſte onder d' Ooſt-Indiſche, die ik tot noch toe gezien hebbe, worden van *Bima* gebragt, uit het gebergte van *Sarri*; waar van zie boven in 't Hooftdeel van *Tana Bima*. Zy zyn van driederlei koleur, rood, hoornverwig, en wit, die men voor Achaat zoude aanzien, zoo zy aderen hadden: Zy laten zich zoo wel klieven als de vaderlandſche, en geeven veel vuur op den minſten ſlag tegen malkander of tegen ſtaal: Zy zyn ook zoo glad, inzonderheit de witte ſoorte, dat men daar op niet toetſen kan; het is bekend, dat men in Europa van den Italiaanſchen Achaat ook Snaphaanſteenen maakt, die men op piſtolen zet, dewelke weinig, doch rood en doordringend vuur geeven. Onze Amboinſche Vuurſteenen hebben die fauten, dat ze zoo wel niet klieven of ſchilfferen als de Europiſche, of de faute moeſt by onze onkunde zyn om dezelve te handelen. De Makkaſſaren leeren ons, dat men de geheele klompen eerſt een dag in water moet kooken, zoo zullen ze te beter klieven, 't welk geſchied met een klein hamertje, als men den ſteen op de vlakke hand of een hard kuſſen legt, en aan de hoeken daar op ſlaat, dat de

De Vuurſteenen beſchreven.
Welke de beſte zyn.
En waar die gevonden worden.
Zyn den Achaat zeer gelyk.
En waar in zy van dezelve verſchillen.
Hun hoedanigheid.
En hoe men die moet klooven.

flag wat schuins daar op komt, 't welk een zekere handeling is: Zy geeven wel veel vuur, maar springen ligter, en worden eerder stomp dan de Europische, men kan zich egter daar mede behelpen.

Zie hier van een afbeelding op de plaat LI. *by* N°. 5.

In 't midden van eenen roodachtigen Vuursteen, afkomstig van de Zuidzyde van *Boero*, hebben myne Jongens gevonden eenen anderen witten keisteen, in de grootte en gedaante van een duive-ei, doch langwerpiger en vuilwit, gelyk men ook zomtyds in de Europische vind; dezen zoude ik houden voor den *Enorchis* by *Plin. Lib.* 37. *Cap.* 10. Waar van zie ook het *Gemmarium Boëtii lib.* 2. *Cap.* 202. Op andere plaatsen van *Bima* vallen ook goede Vuursteenen, doch die zyn zoo goed niet, en worden metter tyd dood, dat is, geeven zoo veel vuur niet meer.

Een dergelyk Steentje als een duiven-ei word op de plaat LI. *aangewezen by* N°. 5. *'t geen wy bezitten is zuiver wit, eenigzins doorschynend en hard, en heeft aan zyn schootig einde een kleine ronde uitwassinge als een paereltje; 't is rondom in de kneep gerimpelt, als of 't een afgebonden wrat was.*

XIX. HOOFTDEEL.

Androdamas, Maas Urong.

De Maas Urong *beschreven.*

MAas Urong is een schoone en raare *Pyrites* of Vuursteen, zeer zwaar, hard en massief, het geele koper zoo gelyk, dat men 't voor klontjes daar van zoude aanzien, doch niet wel op den steen toetsende, maar met een staal geslagen vuur geevende als een andere vuursteen: Men vindt het in groote en kleine stukjes, alle zeer hoekig en onordentlyk, nogtans zoodaanig, dat alle de hoeken een zekere ordre hebben, want de meeste zyn wel rondachtig, maar daar steeken hoeken uit, by de *Geometræ*, *anguli solidi*, dat is, vaste hoeken genaamt, bestaande uit 3 vlakke zyden t' zaamen in een hoek gevoegt, en naar 't uitwyzen der hoeken schynen ze deelen te zyn van een lichaam, by de Konstenaars *Dodeca-etron* genaamt, 't welk gemaakt is van 12 vlakten, en ieder vlakte heeft 5 streepen als een *pentagonus*, of vyfhoek: Men zoude zeggen, dat veele zulke *Dodeca-etra* in een *Corpus* of lichaam steeken, maar als men den steen in stukken slaat, zoo bevind men hem van binnen massief, en geenzins van deelen gemaakt, 't welk men ook aan de Krystallen gewaar word, die altyd van buiten zoo ordentlyk als onordentlyk seskantig, en evenwel van binnen massief zyn: Andere stukken zyn vierkantig als een dobbelsteen; andere gansch onordentlyk, en hoekig, zoo nogtans, dat hier en daar een *Dodeca-etron* uitsteekt. Ik noeme dezen steen *Androdamas* van *Plinius*, en *Pyrites solidus*, in 't Maleitsch *Maas Urong*. De grootste en schoonste stukken vind men op *Java* omtrent de Stad *Mataram*; Ook op *Celebes*, *Borneo* en *Succadana*, dewelke geslepen een hand breed zyn en blinken als een metaale spiegel: In *Amboina* en op *Keram* vind men maar kleine klontjes in de grootte van een erwete of pistoolkogel, dewelke de voorschrevene *Dodeca-etra* best vertoonen: Zy groeijen in harde en rosse keisteenen, die men aan de kanten van zommige rivieren vind; namentlyk op *Hila*, *Larique* en oud *Hative*, in de rivier *Waypia*, dewelke, als boven gezegt is, ook rykelyk uitlevert de beste *Batu poan*. De rosse keisteenen moet men in stukken slaan, dan vind men deze klontjes daar in zoo vast gegroeit, dat men ze daar uit kappen moet; doch onder 10 steenen vind men pas een, die ze heeft: Het zyn ook altyd geen massieve klontjes, maar dikwyls zeer kleine stukjes als grof zand, en korreltjes van geel koper, door het geheele lichaam des steens verstrooit. In de Europische marmersteenen, inzonderheit in de zwarte of blauwe vind men dergelyke *Pyrites* in redelyk groote stukken,

Zyn metalige Vuursteenen, en van zeldzaame gedaantens.

Zie de plaat LI. N°. 1. 2. 3. *en* 4.

Groeijen in keisteenen.

Doch maar in eenige.

ken, dewelke de steenhouwers Quasten, in 't Latyn, *Centrum marmoris* noemen, en die zy in 't bewerken niet gaarn daar in zien; want zoo zy dien uitkappen, 't welk geschieden moet, als ze daar in vast steekt, zoo blyft een kuiltje in den steen, waar door dikwyls een geheele tafel geschendt word; maar wanneer zoodaanige *Pyrites* aan een hoek des steens staan, die worden al willens daar uit gekapt, geslepen en op vuurroers gezet, dewelke men Italiaansche vuursteenen noemt: De andere stukken, die op een vlakte van een marmersteene tafel voorkomen en vast zitten, moeten door de werklieden met gedult effen gekapt, en met 't overige van de tafel gepolyst worden, 't welk een Rariteit en welstand daar aan geeft. *Zyn in de steenen, als quasten in 't hout.*

Op de kust van Finland, in dat deel van de Oost-zee, 't welk men den Finschen bodem noemt, staan veele yselyke rotsen in zee, de Finsche Scheeren genaamt, waar uit men blauwen marmer of arduinsteen kapt, daar in vind men veele van deze vuursteenen, wat grooter dan een musquetkogel, bleeker van koleur dan de Oost-Indische, als of geel koper met zilver gemengt was; dewelke geslepen blonken als een spiegel, doch op den steen geenzins toetsten; daarentegen de Amboinsche massieve toetsen min of meer op den steen, doch de streek gaat straks uit, als men met de hand daar over strykt. *Worden in Finland, in de blauwe steenbergen mede gevonden.*

Boven in 't XIII. Hooftdeel staat de plaats *Pannat* beschreven, bestaande uit louter witte weeke *Argilla*, daar in men by regenweêr veele van deze *Pyrites* vind, dewelke egter zoo ordentlyk niet en zyn, als die men uit de rosse steenen der riviere van *Larique* kapt. *Zie boven, het XIII. Hooftdeel.*

Op *Timor* vind men ook groote klontjes van dezen steen, doch die is zeer brokkelig, en schynt uit veele stukken t' zaamen gezet te zyn, derhalven noch tot slypen, noch tot vuursteenen bequaam. *Worden ook op Timor gevonden.*

Soo gehoort hier onder ook een soorte *Marcasita ærosa* of Kopersteen, dewelke men op verscheide plaatsen in de Oostersche quartieren vind; deze is brokkelig, ruig en scherp, hoekig, daar glimmetjes en blikken onderlopen als geel koper, met grauwe bergsteen gemengt, by deze Inlanders mede onder den naam van *Maas Urong* begrepen, hoewel het merkelyk daar van verschilt, want het is niet alleen brokkelig, en men kan geen vuur daar mede slaan, maar heeft ook een scherp corrosief zout by zich gelyk *Salmiaak*, t' welk daar uit slaat, als men 't een tydlang in de opene lucht laat leggen. *Zie van deze verscheide afbeeldingen op den plaat LI. by N°. 6, 7, 8, 9, 10, 11, &c.*

Men vind het veel op 't Oost-eind van 't Eiland *Messoal* digt op strand, en daar toe moerassig: Ook op Kerams Noord-kust by *Hote*; op *Nussalau* omtrent het warme water by *Sila*, op *Timor*, en andere plaatsen meer. *En worden op verscheide plaatsen gevonden.*

Het gebruik van dezen koperigen vuursteen is by de Inlanders noch niet ter dege bekent, veele Europeers vergapen zich daar aan, inzonderheit aan d' eerste soorte of *Pyrites solidus*, wegens zyne swaarte en koperige koleur, willende met gewelt des vuurs eenig metaal daar uit haalen, 't welk doch daar in niet is, en blyft een bloote steen. De Javaanen, Maleijers en Makkassaren slypen de mooiste stukjes tot een platte tafel, zoo wel rond als ruits-gewys, en zetten die in slegte ringen of aan hunne Tulpbanden; want zy geloven, dat ze den drager moedig en winbaar maaken: Achter *Grisec* legt een berg *Giry*, daar op de *Penimbaan* woont, den welken de Javaanen alle voor een Heilige Leeraar of Paus houden; van dezes voorouders en geslachten ziet men verscheide graven op t' hoogste van dien berg, waar in groote gepolyste stukken van dezen steen gezet zyn, die een wonderlyken glans van zich geeven, wanneer de opgaande zon daar tegen schynt, 't welk het onwetend volkje voor een wonderwerk acht. De tweede of brokkelige soort, geeft wat meer hoop om metaal daar uit te trekken, hoewel het tot noch toe met weinig vrucht geschiet is: In 't jaar 1666. hebben wy 't hier op *Ambon* ondervonden met een gedeelte van *Messoal* gebragt, 't zelve in smeltkroesen met een sterk vuur aantastende, wanneer het schier anders niet uitgaf als eenen ongelyken swaveligen stank, latende op den grond van den kroes een klompje, 't welk na spyauter geleek; maar als men daar op klopte, sprong het aan stukken; evenwel houd men voor *Worden geslepen en in ringen gezet.* *Zyn heel glanzig.* *Proef genomen of 'er metaal in is, en onwaar bevonden.* *Doch eg-*

 ze-

ter daar voor gehouden. zeker, dat de Messoalsche Papoeen die stoffe daar uit haalen, waar uit zy de kopere bekkens *Gong*, by d' onze Gommen genaamt, maaken met toeset van eenig koper, maar dan moeten zy de steenen wat diep en onder water graaven, daar ze massiever en harder zyn.

De redenen van den Schryver wegens zyn benaming uit verscheide Schryvers, en inzonderheit Plinius. Dat ik nu de eerste soort voor *Androdamas* van *Plinius* houde, daar toe hebben my zyne woorden bewogen, welke staan *Lib.* 37. *Cap.* 10. daar hy zegt: *Androdamas* heeft een zilveren glans als een Diamant, vierkantig en altyd de dobbelsteenen gelyk: De *Magi* vermoeden, dat hy zyn naam bekomen hebbe, om dat hy de ongestuimigheid en toornigheid der menschen bedwingt: De Autheuren leggen het niet uit, of *Argyrodamas* dezelve steen zy of niet; *Clarissimus Salmasius* tekent op dezen plaats aan by *Solinus* p. 564. het volgende: *Plinius* wil zeggen, dat hy de kragten en hardigheid van een Diamant heeft. En kort daar na doet hy daar by: *Androdamas* is zeker een soorte van *Hæmatites*, dat is, Bloedsteen, van uitnemende hardigheid en zwaarte, maar van yzer koleur; zoo dat hy oordeelt, dat den ouden geen ander *Androdamas* bekent zy geweest dan deze, en dat hem *Plinius* by een Diamant vergelyke, om dat hy zoo hard is, en de menschen bedwingt:

Omstandig ondervzogt en vergeleken. Myn gevoelen daarentegen is, dat *Androdamas* geen soort van *Hæmatites*, maar van *Pyrites* zy, en zyn naam heeft niet van een Diamant, maar van 't bedwingen der menschen, gelyk ik alrede boven van de Javaanen gezegt hebbe; *Plinius* geeft hem wel een zilveren glans, maar dat moet men van geelachtig zilver verstaan, gelyk het gepolyste *Maas Urong* heeft: Hy heeft wel meerendeels de gedaante van dobbelsteenen, maar ik heb gezegt, dat hier en daar de vyfhoekige kanten van een *Dodeca-êtron* daar onder lopen: Eenen anderen steen zal ik hier na beschryven, den welken ik voor *Argyrodamas* houde: Wilt gy dan noch eenen anderen steen uit *Plinius*, die met onze vyfhoekige of veelhoekig *Maas Urong* over een kome, zoo geeve ik uw in 't zelve Hooftdeel den *Hexicontalithos*, dewelke in een lichaam veele verwen vertoont, en gevonden word in *Troglodytica regione*: Dewyl 't nu qualyk te geloven is, dat in een kleine steen 60 koleuren zich zouden vertoonen, zoo is het waarschynlyk, dat *Plinius* van hoeken heeft willen spreeken: Naar myn gissing schryft ook *Bellonius* van dezen steen *Lib.* 2. *Observ. Cap.* 67. zeggende, dat hy te *Tauris*, een stad aan 't roode meir, een steen in redelyke menigte gezien heeft, den welken een Grieksche Monnik voor de *Lapis Arabicus* wilde gehouden hebben; hy was rond of bolachtig, hard, een *Pyrites* zeer gelyk, uit veele vierkante stukjes t' zaamen gezet, op de manier van *Androdamas*; hy hadde liever mogen zeggen, dat het de *Androdamas* zelv was, want indien de *Arabicus Lapis* dezelve is met *Arabic. Plin. loc. cit.* zoo moet hy het yvoor zoo gelyk zyn, dat men hem daar voor zoude aanzien, indien hy zoo hard niet en was: Men houdt hem voor die soort van Marmer, dewelke *Orpheus* in zyn steen-gedigt *Lapis Barbarus* noemt.

Getuigenis uit Bellonius.

En toegepast op den Androdamas.

Zyn benaming op 't Javaansch. *Maas Urong* hiet op 't Javaansch *Crapo*, waar men groote stukken van een hand breed uit het Mattaramsche gebied brengt, die zy schoonglad slypen, en in zilver of koper zetten, als ook om daar mede vuur te slaan.

Dit geheele Hooftdeel is een verhandeling van zoodaanige stoffe, die by ons Marchasita *genoemt word: 't Is een schyn metaal, want het heeft de koleur en gedaante van Koperaarts; waar van in Moscovien heele bergen gevonden worden, uit welke men met groote moeite eenig zilver ontdekt heeft, doch heel weinig; het zelve in 't vuur gebragt vervliegt alles in eenen afschuwelyken stinkenden rook, en laat heel weinig* Caput mortuum, *of Doodekop over, waar uit dan 't zilver word gehaalt: In* Ungarien, Bohemen, Saxen, *en andere bergwerken word het mede gevonden, doch in klompen van een zeldzaame gedaante, en alle meest van een byzondere koleur engedaanten: dezelve bergwerkers houden het voor een verbrande zwavelstof, en (zoo zy zeggen) voortgebragt uit zwavelachtige wateren, die uit de mynstoffen loopen of syperen, mede sleepende eenige van die deeltjes, waar door zy heen dringen, en, als dezelve in de kuiltjes stil blyven staan, dan door een stremmende kragt zaamen stollen, en zoodaanige gedaanten maaken, als de deeltjes der mynstoffen toelaaten, ieder verscheiden na hunne* zou-

N°. 6
N°. 5
N°. 9
N°. 7
N°. 10
N°. 2
N°. 1
N°. 8
N°. 11
N°. 3
N°. 12
N°. 4
N°. 13

zoute, ſwavelachtige en andere deelen, daar zy mede vermengt zyn; in dit water eenige ſtoffe geworpen of by geval inkomende, word van 't zelve voort doorgedrongen en verteert, waar in deze deeltjes blyven, en de gedaantens verbeelden van de ingeworpe zaaken; doch ruuwer, alzoo korſte en bywas aan 't zelve groeit: Wy bezitten veele van deze, zynde alle van byzondere koleur en gedaante; waar van 't ons goet dacht eenige hier te verbeelden op de plaat LI. *Die by* N°. 6. *aangewezen, is een ruuwe klomp, doch ſchoon glinſterend van koleur.* N°. 7. *Heeft de gedaante van een Boksvoetje, en boven aan een knobbel of klomp van een andere ſtof en koleur als de klauwtjes zyn.* N°. 8. *is een ſtuk, door welkers midden een tak loopt, aan de einden uitkoomende, 't welk wy vermoeden een worteltje te zyn, 't geen in* Marchaſita *verandert, en waar om de omzynde korſt door dezelve ſtof is gegroeit.* N°. 9. *is een klomp, geelder van koleur, en wolkachtig; het zelve aan ſtukken geſlaagen, ziet men dat alle dezelve met ſtraalen uit een middelpunt naar buiten ſchieten.* N°. 10. *is een geheele ronde Bal, buiten om eenigzins wolkachtig, en inwendig mede ſtraalsgewys uit een middelpunt voortkomende.* N°. 11. *is een diergelyke Bal, doch rondom met ſcherpe uitſteekende pylpunten omzet.* N°. 12. *is een lankwerpig Keiſteentje, voor een gedeelte met een korſt* Marchaſita *omgroeit.* N°. 13. *is een ruuwe groote klomp, hebbende de gedaante van een koperen deur-klopper: Wy zouden veel meerder ſoorten hier by konnen voegen; namentlyk Hoorns, Schulpen, en andere gedaantens, alle met deze ſtof omzet of wel geheel verandert; maar meenen genoeg gedaan te hebben eenige van dezelve te vertoonen.*

XX. HOOFTDEEL.

Argyrodamas. Batu goela.

An de Zuid-Weſt-zyde van *Boeton* in 't gebergte en op ſtrand, vind men *De Argyrodamas;* een ſlach witte Keiſteenen in de grootte van een kop of een vuiſt, van buiten vuilwit, oneffen, vol ſcheuren en hard gelyk een gemeene Keiſteen, maar als men daar op ſlaat, zoo valt hy in ſtukken, en dezelve kan men deelen in zoo veel kleine brokjes als men wil, waar van zommige de figuuren als dobbelſteentjes, andere van platte tafeltjes hebben, en dezelve laten zich al weder in andere kleindere ſchilferen; zy zyn wit, doorſchynende als kryſtal, doch boven op hun vlakte geeven ze een weêrſchyn, als of ze verzilvert waaren of als zilverſchuim: Zy zyn week van ſubſtantie, ſlaan geen vuur, en lichten geenzins by nacht, als men ze *Hun eigenſchap beſchreven.* tegen malkander ſlaat, gelyk Kriſtal en de Keiſteen doen. Ik heb dergelyke ſteenen noit meer gezien, ook by geen Autheur iets daar van gevonden, egter oordeel ik, dat men hem voor den *Argyrodamas* van *Plinius* mag houden, te weeten een ſteen die een *En voor d'* Argyrodamas *van* Plinius *gehouden.* Diamant gelykt, en een zilveren weêrſchyn geeft; waar van zie *Lib.* 37. *Cap.* 10. In 't Maleitſch noemt men hem *Batu goela*, dewyl hy zeer wel gelykt naar de brokjes van Candy-zuiker, in 't Latyn *Saccarum cantium*, en niet *candidum*, vermits *cantium* een nieuw Grieks woord is, beduidende kantigen zuiker: Men zoude hem voor een *Lapis ſpecularis* aanzien, maar men kan hem niet tot kalk of gips branden, gelyk hy ook wel zwaarder en harder is dan eenig *Lapis ſpecularis*. In dat gebergte, daar men *Waar die gevonden word.* hem vind, vloeit hier en daar een adertje van zwart *Bitumen*, 't welk in zee komende hard word, en de vreemdelingen voor zwarten Amber verkogt word, hier door kan het zyn, dat deze ſteen geen harde en maſſieve ſubſtantie gewint, noch tot een volkomen Keiſteen worden kan. In 't jaar 1666. wierden my van *Boeton* eenige manden vol van deze ſteenen gebragt, dewelke ik toen niet achtede, dewyl ik daar aan niet zien konde, 't geen die van *Boeton* daar van opgaven, te weeten, dat hy veele *En waar in zyn ſchoonheid beſtaat.* ſchoone koleuren zoude van zich geeven, als van zilver, paerlen, en regenbogen, daar men anders niets aanſag als een onfatzoenlyken Keiſteen, weshalven ik ze weg ſmeet; maar als ik 10 jaaren daar na by geval een groote klont daar van aan ſtukken ſloeg, bevond ik, dat hy van binnen veel ſchoonder en raarder was, dan ik gedagt had, en

 doe

doe waaren de andere ſtukken weg. Die van *Boeton* weigerden ook meer daar van te brengen, niet zoo zeer om dat dezelve Koning niet meer leefde, aan wien ik kennis hadde, als om dat zy die ſteenen niet graag aan onze Natie willen openbaaren, vermits zy dezelve, zoo ik verſtond, gebruiken in plaats van kogels om uit hun kanonsdaar mede te ſchieten, dewyl ze in veele 100 ſtukken ſpringen, als of men met ſchroot ſchoot: Dergelyke ſlach *Batu goela* valt op *Makkaſſar*, een groote dagreis achter *Marus*, in een zeer hoog en koud gebergte, 't welk men doorreiſen moet, als men na 't land der Boegiſſen gaat, boven op kan niemand wegens de groote koude duuren, ja geen gevogelte noch gedierte ziet men aldaar; omtrent de halve hoogte van dit gebergte heeft men groote ſpelonken, daar in men groote ſtukken en kegels ziet af hangen aan ſmalle halſen van allerhande gedaante yſelyk om aan te zien; die metter tyd ook afvallen, van buiten zyn ze wit, doof en krytachtig, van binnen klaar en doorſchynend als kriſtal, doch zonder deszelfs glans, behalven hier en daar met een zilverachtige weêrſchyn, niet maſſief, maar uit veele langwerpige ſtukken t' zaamen gezet, die meeſt vierzydig, zommige vyf en ſeszydig zyn, doch ganſch onordentlyk, en derhalven met een kleine ſlag ligt van malkander te ſcheiden, uit te nemen en weder in te ſteken: De meeſte hebben de dikte van een ſchaft, weinige van een vinger of een duim: De Makkaſſaaren brengen de afgevallene ſtukken naar huis, en ſlypen de grootſte brokken tot platte tafels en ruitjes, die zy tot verſierſel aan hunne kriſſen zetten; het ſlypen gaat gemakkelyk toe met water op een ruige ſteen; want ze zyn week en geeven een wit zap van zich, zy vuuren niet by nacht, noch rieken als Keiſteenen; gelyk ook de voorige *Batu goela*, anders zoude men ze voor Kryſtallen houden. Op *Makkaſſar*, *Batu bakilat*, dat is, glimmende Steenen genaamt.

Deze worden van d' Inlanders tot kogels gebruikt.

Groeijen mede in een bergſpelonk.

Dienen ook tot verſierſelen der Makkaſſaren.

Saccharites Ambonicus of Amboinſche *Batu goela* verſchilt wat van de beide voorgaande aan fatzoen, maar niet in ſubſtantie: De Amboinſche valt mede in groote klompen, dewelke buiten doof en kalkachtig zyn, maar ſtraks daar onder legt de *Saccharites* t' zaamen gezet van ontelbare ſtukjes, zoo klaar als een kryſtal, doch veel weeker: Deze ſtukken zyn ganſch onordentlyk van grootte en fatzoen; want die in de eerſte laag zyn lankwerpig en onordentlyk, zoo dat men qualyk een ſtukje vinden kan, 't welk ſeskantig en den Kryſtal gelyk zy: Onder deze zyn andere grootere ſtukjes, zomtyds in dezelve laagen, zomtyds in de naaſte daar onder; zynde de laagen met een kalkachtige ſchorſſe van malkander onderſcheiden: Deze ſtukjes zyn mooijer en den Kryſtal gelyker, hebben een, twee of meer gladde zyden, doch geen vaſte figuur, en de andere zyden zyn geſtreept, als of ze van ſmalle ſtukjes t' zaamen gezet waaren, in manier als de *Amianthus:* Alle deze klontjes, zoo kleine als groote, hoe onordentlyk van hoeken dat zy ook zyn, leggen zoo digt geſloten aan malkander, dat 'er geen leege plaatſen tuſſchen zyn, egter met een kleine ſlag kan men de groote klompen van malkander ſlaan, en de ſtukjes met de vingers af haalen; dewyl geene of weinige ſtukjes van deze de dobbelſteenen gelyken, zoo konnen ze geen eigentlyke *Argyrodamas* zyn; welke naam de bovenſtaande Boetonſche ſoorte beſt paſt, hoewel de Amboinſche *Batu Goela* veel helderder en mooijer van aanzien is dan de Boetonſche, dewelke donkerder van ſubſtantie is, hier en daar met een zilvere weêrſchyn, latende zich in platte tafeltjes of dobbelſteenen deelen, welke kentekenen *Plinius* zynen *Argyrodamas* toeſchryft: Den beſten hier van vind men op *Leytimor* in de valleije van de *Waytommo* aan den voet der bergen, en digt by de rivierkant, ſteekende met groote klompen in andere klippen, de groove en koraalſteenige zyn van een onzuivere gemengde ſubſtantie, gelyk de regte en ſeshoekige Kriſtallen tot een moeder of voet hebben een anderen roſſen of grauwen ſteen, die eenpariger van ſubſtantie is. Ook groeit de regte Kryſtal nooit zoo digt tegen malkander, hoewel zyne ſtukjes met hun voeten digt aan malkander zitten: Alle Kryſtallen groeijen ook buiten 't lichaam van den ſteen, daar aan zy zitten als een vrugt of uitbotting der zelver ſteenen, de *Argyrodamas*, zoo wel de Boetonſche als d' Amboinſche, is van buiten met de voorſchreven

Een andere ſoort, Amboinſche.

Is van veelderleije gedaantens.

Ook ſchoonder van ſtof.

Waar dezelve gevonden wordt.

Onderſcheid tuſſchen deze en 't kriſtal.

ven schorsse bedekt. In de naaste rivier van den rooden berg vind men een slegter soorte *Batu goela*, meest van langwerpige stukjes t' zaamen gezet, gelyk een groven *Amianthus*, zonder tafelen of vlakten: *Batu Goela* verschilt van het krystal, behalven aan de figuur, ook hier in, dat *Batu goela* altyd een dooven glans heeft, met een kleine slag bryzelt, by nacht tegen malkander geslagen gansch niet vuurt, ook in 't vrywen geen keyachtigen reuk van zich geeft, al het welk 't krystal doen moet: Men zoude dit Amboinsche *Batu goela* vergelyken konnen met dat onvolmaakte slach van bastaart krystal, 't welk men in Zwitserland *Gletscher* noemt, 't welk egter haar oorspronk zoo 't schynt niet uit eenen steenzap, welken de koude vochtige klippen uitzweeten, maar uit een veroudert ys heeft. *En komt best over een met het Zwitzersche Gletscher.*

d' Argyrodamas, *door den Hr.* Rumphius *beschreven, die ons geene afbeeldingen van dezelve geeft, veel ligt om dat het by zyn Ed. meest gedaantelooze zaaken zyn, gelyk wy ook verscheide hebben, zynde maar ruuwe klonten, en niet waardig af te beelden: Deze stoffe word by de bergwerkers alhier* Krystal-talk, *of ook wel* glets-Krystal *genaamt; waar van verscheide soorten zyn, doch onder dezelve munten uit, die in Engeland, en wel inzonderheit tot* Cornuwal, *gevonden worden: Zy zyn schoon zilverglanzig, wit en meest doorschynend; Haar gedaante is die altoos van een scheeve ruit, plat en naar de kanten met een lyst scherp toeloopende, als of dezelve gesleepen waaren; echter zyn zy zoo natuurlyk gegroeit, ten bewys is, dat veeltyds in 't midden, ook wel op de zyde van dezelve wederom een andere van die gedaante ter halver wege uitsteekt. Zie op de plaat* LII. *een groote verbeeldt by* N°. 1. *en een andere by* N°. 2. *uit welkers zyde een halve gegroeit is: Haar stof en hoedanigheid komt over een met de beschryving van den Hr.* Rumphius.

XXI. HOOFTDEEL.

Crystallus Ambonica.

MEn heeft in de Amboinsche en omleggende Eilanden een soort van slegt Krystal op de zelve manier aan ruuwe klippen groeijende, als de regte: Men vind weinige stukken, die den regten gelyken, en die zyn klein, niet boven een schaft dik; d'andere zyn meest vol scheuren, schurft, vuil van koleur en oneffen; zommige zyn aan de eene zyde enkelde donkere keisteenen, vuilwit of geelachtig, aan d'andere helft doorschynende als Krystal: Zy hebben alle 6 zyden, gelyk het Mathematische *corpus Chrisma* of eenhoekige *Cylinder*, en eindigen boven in een punt van even veel zyden als een Diamant, doch aan de meeste afgebrooken: De grootste, die ik in Amboina gezien hebbe, zyn een vinger dik en lang: Zy groeijen als een vrugt uit ruuwe en grove bergsteenen, altyd veele by malkander, niet regt opwaarts, maar schuins en verwert door malkander, hebbende gemeenlyk een of twee grootere, en daar rondom al kleinder, en kleinder; ook dikwyls op de vlakte van den steen een krystalachtige korst, als hun voet: hun natuurlyke plaats zyn de groote grauwe klippen, daar in de kuiltjes staan, zoo wel buiten als binnen d'aarde, ja zelv die onder het water staan; de grootste vind men op hooge bergen aan zoodanige klippen, die overhangen, en daar omtrent een rivier ontspringt, welkers kuilen men van binnen bezet vind met kleine Krystalletjes, een lid van een vinger lang, een schaft en een halm dik, alle seskantig ende puntig, doch de zyden zyn niet alle effen breed, maar onordentlyk, zoo dat 'er zomtyds een geheele zyde toegegroeit is; waar door de steen vyfkantig word: In de rivieren vind men deze stukjes hier en daar verstrooit, zomtyds ook in 't veld, als men graaft, dewelke daar geenzins gegroeit, maar van de bergen afgespoelt zyn; want het schynt, dat deze steentjes 't zy door hun rypheid, 't zy door stormwinden, plas-regen, of ander geval van hun moeder-klip afraaken, en zoo met de rivieren afgespoelt worden; on-

De Cristallus Ambonica *beschreven.*

Zie de plaat LII. *by* N°. 3.

Waar de grootste als mede de kleinste groeijen.

En hoe het bykomt dat dezelve in 't land gevonden worden.

onder andere voert de Rivier *Waytommo* veele van deze steentjes, aan welkers steile oevers 1 of 2 voeten onder den grond men geheele lagen vind van ruuwe, rosse en grauwe steenen, daar de Krystalletjes met menigte opzitten, inzonderheit in de kuiltjes, ja ook in de gebrokene steenen, die van binnen hol zyn, zoo dat groote klippen groote, en kleine steenen kleine Krystalletjes hebben: Op 't land van oud *Hative* zyn zommige rivieren, daar in men 6 of 8 voeten diep onder water groote klippen ziet, en daar op schoone groote en zuivere Krystallen. Op *Negory Lima* een dorp op de Hitoesche Kust legt een zeestrand, vol groote grauwe steenen, zoo wel op 't drooge als in zee water, welkers kuilen vol Krystalletjes zyn, zuiver maar klein: Onder 't Guarnizoen van 't zelve Reduyt lag zeker soldaat, dewelke een beiteltje, nyptang, en hamertje hadde, hem van een Amsterdamsche ziel-verkoper mede gegeven, om paerlen en diamanten van de klippen af te nypen, dewelke hy na des zielen-verkopers zeggen in Indien overal aan de klippen zoude vinden; Die plompe Juwelier had verscheide stukken met klip en al afgeslagen, dewelke hy, by zyn wederkeeren naar Holland, voornam den ziel-verkoper in zyn bakhuis te duuwen tot dankbaarheid, dat hy hem zoo bedroogen had; doch een vroege dood heeft dit quaad voornemen voorgekomen, en ik zette dit daar by om de waarheid van deze eerlyke ziel-verkopers op te houden.

Groeijen mede op klippen onder 't water.

Verhaal van een, die dezelve voor Diamanten vergaderde.

Doch ontdekt zynde wel zag, dat hy bedroogen was.

Noch een ander voorbeeld, hoe de Krystallen onder water groeijen; op *Bima* is een berg *Tolocco* zynde hun vlugtberg, omtrent een dagreize van 's Konings fort aan strand, boven op vlak en breed, vol zailand, en vrugtboomen; agter de *Negory* op een hooger heuvel is een kuil met versch water, daar de Koning na toegaat *Batappa*, wanneer een *Djing* of Duivel hem in 't water verschynt met een grooten buffels-hoorn aan zyn voorhoofd, die hem deze steenen aanwyst niet diep onder water aan de klippen vast.

Bygeloof der Inlanderen.

Batappa is een Goddeloos overblyfsel van 't Heidendom, 't welk de Mooren tegen hun wet, en daarom in 't heimelyk ook nadoen; wanneer zy van een *Djing*, dat is, *Dæmon*, (den welken zy van den Satan of Duivel onderscheiden) iets begeeren, of een konstje willen leeren, ook rykdom te verkrygen, gelukkig en onquetsbaar in den oorlog te zyn, rooven, steelen, dievery plegen, speelen, minnen, &c. zoo gaan zy op zulke afgelegene plaatsen en hooge bergen, blyven daar een tydlang, dag en nagt, en doen eenige offerhande aan den *Djing* met een vast opzet voor deszelfs gedaante niet te verschrikken noch zich te laaten wegjaagen, zoo geeft hun dan eindelyk de *Djing* een houtje of een steentje, dat zy by hun moeten draagen om het afgebedene werk te verkrygen, en dan meenen zy op hun manier noch Godsdienstig te zyn, daarom deze Krystallen ook by hun *Batu Djing* genaamt worden.

Batappa *een Duivelsche dienst.*

Die zy op eenzaame plaatsen verrigten.

En daar door meenen hun wenschen te verkrygen.

In de goutmynen van *Sumatra* vind men ook schoone groote Krystallen, ruim een vinger dik en een lid lang, zuiver en effen van kanten, met een volkomene punt als of ze geslepen waaren, doch de zyden zyn onordentlyk, zommige leggen los in den grond, zommige zitten vast aan stukken van grauwe en witte steenen, en het is geloofflyk, dat de losse ook zoo gezeeten hebben, want by my is niet waarschynlyk, dat eenig Krystal los en zonder voet in de aarde zoude groeijen; hier in *Amboina* vind men wel schoone stukken, eenige voeten diep onder den grond, als men putten graaft, maar men kan klaarlyk daar aan bespeuren, dat ze afgebroken zyn: Het is aanmerkens waardig, dat de geheele vlakte, daar het Kasteel *Victoria* met de omliggende *Negory* op staat, een opgehoopte grond is, ten deele door menschen, hoewel voor 't meeste deel door overvloejing van de rivieren gemaakt; bewys hier van is, dat men in 't graaven van putten, 8, 9, of 10. voeten diep onder den zandigen grond, veele dingen vind, als *Calappus*-doppen en Canary-noten, die daar niet gegroeit zyn.

De Krystallen worden mede in de goutmijnen gevonden.

En groeijen op rotsen of steenen.

De Amboinsche Krystallen wegens haar kleinheit en schurftheit worden niet geagt, doch de Javaanen neemen de mooiste stukken, die zy aardig weeten te slypen tot tafels en punten, en om ze in ringen te zetten, dat ze Diamanten schynen, waar van ze egter met een half oog konnen onderscheiden worden; daarom leggen ze liever eenige

Waar toe de Indiaanen dezelven gebruiken.

N°.12
B
A
N°.5
N°.9
N°.10
N°.3
N°.7
N°.4
N°.1
N°.8
N°.6

nige geverfde foely daar onder, en maaken aldus valſche Emarauden en Robynen, gelyk men veel aan hunne kriſſen ziet: De Inlanders willen ze mede tot medicyn gebruiken, daar een goed geloof toe vereiſcht word, want zy wryven ze op een gladde toetſteen met water, daar evenwel niets afgaat, en egter geeven zy het zelve te drinken om den brand in de koortſen en andere heete ſiekten te bluſſchen, verkieſende hier toe die onder water gegroeit zyn, om welke oorzaak *Radja Bima* zomtyds een meenigte van deze Kryſtallen den Koning van *Makkaſſar* moet zenden.

Noch een andere ſoort van Kryſtal.

Daar is noch een andere ſoorte van Kryſtal in *Ambon*, 't welk men op de bergen in grootere ſtukken vind, te weeten, als een ey of walnoot, niet ſeskantig maar onordentlyk veelhoekig als afgebrokene ſtukken van een grooter klomp, anders redelyk doorſchynend en klaar: Hoe deze groeijen is noch onbekent, dewyl men ze meeſt op hooge koude bergen vind, daar weinig menſchen heen komen, en de Inlander daar toe niet nieuwsgierig is. Ik heb ze gevonden tuſſchen de wortelen van groote boomen vaſt ſteeken, alwaar ze buiten twijffel door den regen geſpoelt worden.

Worden ook op Nuſſatello *gevonden, doch kleinder.*

Op *Nuſſatello* vind men dergelyke ſtukjes, doch klein, zeer klaar, en naar den geelen koleur trekkende, gelyk zommige geele Diamanten, ook gantſch onordentlyk, en als afgebroken, hebbende zoodaanige ſcherpe hoeken, dat ze eenigzins glas ſnyden; het zelve doen ook zommige ſeshoekige Kryſtalletjes, die men op *Nuſſalauw* by de Marcaſiten vind: De Zee-Arend, in 't Amboinſch *Kiappa* genaamt, ſchynt vermaak in deze ſteentjes te hebben, want men heeft ervaren, dat op *Manipa* een neſt van zoodaanigen Zee-Arend, op een hooge *Caſuaris*-boom ſtaande, door een wind eens afgeworpen wierde, waar in men vond vier of vyf redelyk groote en ſeskantige Kryſtallen, waar van de grootſte een vinger lang en dik, met kleindere omgeeven, en alle op een ſtuk van een grauwe klip vaſt waaren, 't welk de Arend in 't gebergte vindende, en miſſchien wegens haar blinken voor een aas aanziende in zyn neſt gedraagen heeft; doch vermits die van *Manipa* zeiden, dat zy zulke ſteenen meermaals in die neſten gevonden hadden, zoo zoude men oordeelen, dat den Arend eenig nut of gebruik daar van moet hebben, weshalven zy hem ook den naam van Arend-ſteen gaven: Van andere ſteenen in zulke neſten gevonden zie hier na in 't Hooftdeel van *Aetites*.

En worden door de Arenden in hun neſten gedraagen.

Waarom die ook Arend-ſteenen genaamd worden.

Het verſchil tuſſchen recht Kryſtal en *Batoe goela* of *Argyrodamas* zie in 't byvoegzel van 't voorgaande Hooftdeel.

Van de Kryſtallen alhier beſchreeven zyn mede geene afbeeldingen, waarom wy nodig geacht hebben eenige zeldzaame hier by te voegen: Het gemeen Kryſtal, in 't begin van dit Hooftdeel gemeldt, is verbeeldt op de plaat LII. *by* N°. 3. *zynde ſeſkantig: Het Bergje afgetekent by* N°. 4. *zyn alle kleinder ſoorten, die wonderlyk door malkander geworpen en over hoop leggen; deze is zoo gegroeit.* N°. 5. *is een ander Rotſje, waar uit op een punt een ſeskantig ſtuk gegroeit is, en na boven met platte kanten ſpits toeloopende, als of het geſleepen was, hebbende drie breede en drie wat ſmalder banden of zyden.* N°. 6. *is een ſtuk piramidaal, mede ſeskantig tot boven toe: Zynde alle deze kanten omzet met ontelbaare dergelyke ſeskante puntige Kryſtallen, die alle opwaarts aan loopen; zy zyn zoo wonderlyk van maakſel, als my ooit iets is voorgekoomen.* N°. 7. *is een ſtuk helder Kryſtal, waar binnen inwendig te zien is een geheel Landſchap met bergen en daalen, alle met groen moſch gelykende bewaſſen.* N°. 8. *is een bruin Bergje, waar op leggen eenige als om ver gevalle Piramiden, zynde dezelve heel wit en knobbelig als zegerynleer. De Rots by* N°. 9. *verbeeldt, heeft op een bruinen grond eenige witte gecandiliſſeerde ſchotſen of platte ſtukken, alle hol over bol geworpen.* N°. 10. *is een Bergje van geele* Toepaas, *gelykende naar Kryſtallen met hagelwitte korrels beſaait, en met* Marchaſita *of metaal ſchynende Bergjes begroeit.*

XXII. HOOFTDEEL.

Silices Cryſtallizantes. Batu Dammar.

Silices Cryſtallizantes zyn doorſchynende Keiſteentjes.

BEhalven de voorſchrevene Kryſtalletjes vind men in d' Amboinſche Eilanden noch een ander ſlach, die men niet hooger kan achten dan klaare Keiſteentjes, doch dewyl zommige daar onder zulken klaaren weêrſchyn hebben, dat ze 't edel geſteente zeer naby komen en als tergen, zoo heb ik ze met een byzonder Hooftdeel verwaardigen willen. Ik noem ze *Silices cryſtallizantes*; de Maleyers *Batu Dammar*, om dat ze groote gelykeniſſe hebben met den Amboinſchen klaaren *Dammar batu.* Zommige hier van zyn half doorſchynende, aan d' eene zyde rondachtig, 't overige onordentlyk hoekig, zomtyds helder en doorſchynend als ys; zommige met een blauwen weêrſchyn, gelyk het wit van een gekookt ey; zommige hebben van binnen een geelen weêrſchyn, gelyk een lichtje van de eene plaats tot d' andere verſchietende, als men ze neigt; zommige verbeelden zoo duidelyk de klaare ſtukken van *Gummi tragant*, dat men ze daar voor zoude aanzien, indien niet de zwaarte en hardigheid anders getuigde: Deze alle vind men in den Amboinſchen Inham, aan des zelfs Noord-zyde op ſteenige ſtranden, van *Hative:* Op *Nuſſatello*, *Locki*, en aan de Zuidzyde van *Boero* vind men andere kleine witte Keiſteentjes, in de grootte van hazelnooten, zommige rond, zommige plat, van buiten effen en doof, van binnen doorſchynend en van een eenpaarige ſubſtantie, zommige geelachtig, zommige blauwachtig, zoo dat men ze voor ruwe Diamanten zoude aanzien, en geſlepen zouden ze miſſchien d' Amersfoortſche Diamanten niet veel wyken, inzonderheit die van *Nuſſatello* komen, doch het is tot noch toe niet bewezen. Dergelyke Steentjes, doch wat grooter, zyn my gegeeven voor opregt Berg-kryſtal, 't welk van de Kuſt *Coromandel* komt, waar voor ik ze egter niet kan aannemen, dewyl ik 't voor een ſubſtantieele eigenſchap des Kryſtals houde, dat hy van natuur ſeskantig moet zyn.

Van verſcheide koleuren.

Waar die gevonden worden.

En hebben gelykenis naar de Amerſfoortſche Diamanten.

XXIII. HOOFTDEEL.

Vaſa Porcellanica.

't Porſelein door Nieuhof beſchreven.

DE meening is niet om 't Porſellein uitvoerlyk te beſchryven, dewyl het zelve by andere Auteuren genoegzaam te vinden is, inzonderheit in de nauwkeurige geſchiedeniſſen van 't Sineeſche geſandſchap door *Johan Nieuhof* beſchreven; alleenlyk zal ik hier aantekenen eenige dingen, dat koſtelyke Vaatwerk betreffende, dewelke myns weetens by andere Auteuren of niet of donker aangehaalt worden: Voor eerſt zal ik myn oordeel zetten, waar van de naam Porſellein komt, namentlyk van zeker ſlach van Zeehoorntjes, dewelke men in 't Latyn *Concha Veneris* en *Murex Mutiani* noemt, boven in 't II. Boek Hooftdeel XXIII. beſchreven: Welk ſlach van Hoorntjes men hedendaags by de Françoiſen en Italiaanen *Porcellanæ* noemt; hier van (zegge ik) heeft het Sineeſche Vaatwerk haar naam bekomen, geenzins oorſpronkelyk in *Sina*, maar zoo 't ſchynt in Spanjen, en eigentlyker in *Majorca*, alwaar men fijn en wit aardwerk maakt, 't welk wegens haar gladdigheid, met die Hoorntjes gemeen, haar naam gekregen heeft: Of men moeſte zeggen, dat het Sineeſche Vaatwerk zoo genaamt zy, dewyl men de waereld voor dezen wys gemaakt heeft, dat het gemaakt wierde van gladde Zeehoorntjes, geſtamt, met het

Haar naam genomen van zeker ſlach van Zeehoorns.

witte van eijers gemengt, en ik weet niet hoe veel jaaren ook onder de aarde begraaven: Hier in Indien by de Maleijers heeft het niet eenderley naam, want in 't gemeen wordt het genoemt *Manko*, doch eigentlyk verstaat men daar door diepe Kommetjes: *Pingan* zyn allerhande Schotels: *Piring*, Tafelborden: *Tsjauwan*, Kopjes: *Mamolo*, groote Potten met een hals, dergelyke men op de Kassen te pronk zet. Zoo is ook myn gevoelen, dat *Plinius* en d' Ouden dit Vaatwerk *Myrrhina Vasa* genaamt hebben, in welke tyd het zeer duur was, en alleenlyk in der Koningen schatten te vinden: Doch het schynt, nademaal de waereld hedendaags daar mede als opgepropt was, dat de natuur ons dit kostelyk Vaatwerk wat heeft willen onttrekken door de verwoestende Tarters, haters van alle mooijigheid, dewelke de oude Chinesche meesters verjaagt, en de werkstellingen verwoest hebben: Om dit gebrek te vervullen, hebben zich voor weinige jaaren eenige meesters opgedaan in 't Landschap *Quantung* by de stad *Tikóa*; doch dewyl zy de regte aarde niet hadden, hebben ze witte marmer of veelmeer alabast genomen, 't welk zich ligt stoten laat, en hebben uit 't gestotene, met water tot een deeg gemaakt, kleine Schoteltjes en Kommetjes geformeert. Deze zyn wel schoon-wit en glimmende, doch hebben den blauwen weerschyn niet als de regte, maar gelyken best naar witte gepolyste marmer: Zy zyn veel swaarder dan het regte Porsellein, en worden voor minder prys verkogt: Uit *Japan* komt nu ook overvloedig Porsellein het Sineesche tergende, het welk de geboorene Sineezen aan de *characters* en figuuren ligt kennen konnen, maar onze Natie maakt een onderscheid, dat het Japansche nooit het helder blauw heeft, 't welk men aan 't Sineesche ziet, ook heeft het Japansche onder aan den bodem drie ruige knopjes; het grootste verschil bestaat daar in, dat het opregte Sineesche niet springt, als men heet zop daar in doet, maar het Japansche zeer ligt, als men het van te voren niet eerst warmt: Dit gebrek kan men egter ook gebeteren, als men t' Japansche in een grooten ketel doet, water daar over giet, en t' zaamen ter dege opkookt, daar na van zelv weder laat koud worden.

Heeft verscheide benamingen naar haar gedaanten.

Word by de Myrrhina *van* Plinius *vergeleken.*

De Chinesche maakers zyn door de Tarters verwoest, doch naderhant zyn weder andere voortgekoomen.

In Japan *word het zelve mede gemaakt.*

En 't onderscheid met dat van China.

Voor het beste Sineesche Porsellein houd men, dat van binnen geschildert is met de bloem *Serune*, welk is de *Matricaria Sinensis*, waar van zie myn *Herbarium Lib.* 8. en waar van men dergelyke Schotels *Pingan Serune* noemt. Nader beschryvinge, hoe het Porsellein gemaakt wordt, zie by *Nieuhof pag.* 9.

Welk Porsellein 't beste is.

Men heeft bevonden, dat het hedendaagsche Porsellein in *Sina* onder de Tartarsche regeering gemaakt, en Kraakwerk genaamt, in Holland gebragt zynde, de groote koude des winters niet kan verdraagen, maar in stukken springt, het welk men van het oude werk nooit gehoort heeft.

Ik zal hier by voegen de beschryving van 't Porsellein uit *Thomas Brown*, in zyn II Boek (*van de gemeene dwaling*) aan 't V Hooftdeel: dewelke, de valsche opinie of dwaling overslaande, aldus begint: Doch *Gonzales de Mendoza*, van *Philippus* de II Koning van Spanjen naar *China* gezonden, heeft op ondersoek en eigen ondervindinge een manier beschreven, die tegen alle de vorige aangaat; want naar de konst daar van vernemende, bevond hy, dat ze gemaakt waaren van een kalkachtige aarde, welke gestoten, en in water geweekt een room of vettigheid boven op geeft, en onder een grove substantie: Van het bovenste zegt hy, worden de fynste Schotels gemaakt; van het onderste de grove, dewelke, als ze gefatsoeneert zyn, zy schilderen, en doen ze niet 100. jaaren onder d' aarde begraaven.

Een andere beschryving uit Thomas Brown.

En hier op staat in alle deelen het verhaal van Linschoten, *een vlytig ondersoeker, in zyn Oostersche Zeevaart. Noch jonger bevestiging van de zaak mogen wy hebben uit* Alvares, *de welke lang in die gewesten geleeft heeft, in zyn verhaal van* China, *dat de Porselleine Schotels slegts in een stad in 't Landschap* Chiamsi *gemaakt wierden; dat d' aarde uit andere Landen gebragt wierd, doch om 't gerief van water, 't welk haar gladder en doorlugtiger maakt, wierden ze in dit Land alleen gemaakt; dat ze bearbeidt en gefatzoeneert wierden, gelyk die van andere Landen, waar van zommige blauw geverft wierden, zommige rood, andere geel, van welke verwe alleen zy den Koning vereeren.*

't Zelve uit Linschooten beweezen.

 De

Nadere beschryvinge daar van.

De laatste onderrigtinge hier van is te vinden in de reis van den Duitschen Ambassadeur, die van Batavia *aan den Keiser van* China *gezonden wierd, en in 't Fransch gedrukt in 't jaar 1615, die daar duidelyk van verhaalt, dat de aarde, daar de Porselleine Schotels van gemaakt worden, uit het gebergte van* Hoang *gebragt word, en in hoekachtige stukken geformeert, te water gebragt, en met des Konings zegel gemerkt word; dat d' aarde in haar zelv heel mager en fyn is, glinsterende gelyk Zand; en dat ze word toebereidt en gefatzoeneert op dezelve wyse, gelyk de Italiaanen de fyne aarde vaten van* Faventia *of* Faença *bereiden; en dat zy aangaande dat konststuk zoo zorgvuldig zyn, dat het alleen van den Vader maar aan den Zoon geopenbaart word; datze met* Indigo *geverft, en vyftien dagen achter een in een vuurigen ooven gebakken worden, en bestookt met hout, dat heel droog en niet rookende is; het welk den Auteur gezien hebbende, konde hem qualyk van lacchen onthouden over 't gemeene gevoelen, 't welk boven door ons verworpen is.*

Moet 15. dagen in 't vuur staan.

Redenen van haar schaarsheit.

Vraagt nu iemand, hoe ze zoo schaars of nauwlyks te bekomen zyn, daar ze zoo veel en in korten tyd gemaakt worden? Hier op antwoorden deze laatste Schryvers; dat 'er een groote boete gezet is op die de eerste soorte uit het land voeren. En gewisselyk op deze soorte passen d' eigenschappen, die Scaliger *en andere de Porselleine Schotels toeschryven; dat ze geen vergift willen houden, dat ze vuur slaan, dat ze niet hooger heet worden, dan daar vogtigheid in gedaan word: Want die onder ons in 't gebruik zyn, en den naam van fynste draagen, zullen alleenlyk vuur slaan, maar geen vergift ontdekken; doch mogen boven d' andere dienstig zyn tegen de roode loop.*

XXIV. HOOFTDEEL.

Pingan Batu, Gory. *Gift-schotels.*

De Gift-schotels beschreven.

MEn heeft voor dezen die van *Europa* wys gemaakt, dat het fynste Porsellein 't welk men Kraakwerk noemt, die eigenschap zoude hebben, dat het springen of knersen moest, als men eenig vergift daar in dede: De Sineezen hier van ondervraagt weeten geen Porsellein aan te wysen van het gemeene slach, hoe fyn het ook zyn mag, 't welk die eigenschap zoude hebben; maar wel een ander slach van 't gemeene veel verschillende, 't welk by de Maleyers *Pingan Batoe* genaamt word. Onder dezen naam vind men verscheide Schotels, die onder malkander in substantie en prys veel verschillen, weshalven ik ze verdeelen zal in gemeene of slegte, en in zeldzaame of kostelyke.

't Porsellein 't onrecht daar voor gehouden.

Een ander slach van Porsellein beschreven.

De gemeene *Pingan Batoe* is een zwaare groote Schotel, als of ze van steen gemaakt was, vlak, op den grond een vinger dik en meer, aan de zyden half zoo dik met omgewelde kanten, glad, bleekgroen, doch de eene meer naar 't blauwe, de ander meer naar 't grauwe trekkende; de meeste zyn eenpaarig van koleur, doch zommige hebben onder 't glassuursel eenige figuuren van bloemwerk uitkyken: Men vind 'er ook, die aan de buiten-zyde veele ronde en verhevene ruggen hebben, eertyds by de Ternataanen zeer geacht, en *Gorange Mangati* genaamt, dat is, Haais-lever of naar 't fatzoen der ruggen of naar de koleur van de rauwe Haaije-lever. Al het andere slach van *Pingan Batu* noemen ze *Suggi*: Deze soort moet glad, geheel en massief zyn, maar als daar veele scheurtjes inkomen, zoo rekenen ze die voor dood, en niet meer deugende: Dit aardwerk plag eertyds in *Sina* gemaakt te worden, doch was aldaar in geen waarde, maar alleen voor gemeene Lieden, gelyk het ook in der daat een slegt aardewerk is, en hiet in 't Sineesch *Tschopoa*, dat is, steene Schotels: Hedendaags by de Tartarische regeering word het niet uitgevoert, en misschien ook niet meer gemaakt, daarom men nu in waarde houdt al wat men van 't oude slach noch vind; Inzonderheit dat met witte bloemen geschildert is. De Amboineezen, en by na alle inwoonders van den Molukkischen kreits, plagten eertyds, ja doen het noch, deze steene Schotels, gelyk ook allerhande fyn Porsellein onder de aarde te vergraaven, om 't zelve niet ligt

't welk veel ruuwer en groover is.

By d' Amboineezen hoog geacht,

te

te verlieſen by overval van vyanden, of wanneer hunne ſtroohuisjes afbranden; dit doen ze niet omtrent hunne huiſen, maar in de boſchtuinen, daarze dan een ſtruikje van *Codiho* en *Terminalis* planten, om de plaats te kennen: Andere vergraaven het in ſpelonken en onder overhangende klippen, inzonderheit de Alphoreezen of wilde bergwoonders, het zelve eerſt dik bewindende met *Goemoet* en *Rottangs*; deſe vergraavene ſchat haalen ze dan niet eer voor den dag, tot dat ze een groot feeſt maaken of aan hunne Duivelen een offer willen doen; zy zyn zoo bedekt met dat vergraavene goetje, dat ze dat zelv aan hunne kinderen niet willen openbaaren: Hier door gebeurt het, dat, zy ondertuſſchen ſtervende, deze begraavene ſchat onbekent blyft, tot dat ze by geval, of door aardbevinge, of door een ſterke regen of afval des Landts ontdekt wordt; Op welke manier onze Jagers ſchoone Schotels in 't gebergte opgedaan hebben. Zedert zyn uit *Japan* dergelyke Schotels aangebragt, zommige glad en ſlecht, zommige geſchildert, meer grauw dan groen hebbende, aan ſchoonheid de Sineeſche niet wykende, behalven dat ze mede dat gebrek hebben, ligt te ſpringen of te ſcheuren, als men heete koſt daar in doet of op koolen zet, doch worden op de zelve manier verbetert, gelyk in 't voorſchrevene Hooftdeel geleert is: Deze zyn nu gemeen, en men koopt het ſtuk voor 1 Ryxdaalder, of $1\frac{1}{2}$ voor een geſchilderde, die men zomtyds met goede winſt by de Alphoreezen verhandelen kan.

Die het begraaven.

En niet gebruiken, als in hun Afgodendienſt.

Doch die worden nu in Japan *nagemaakt.*

Zeldzaame of koſtelyke *Pingan Batu* zyn mede gebloemde en vlakke Schotels, wat kleinder dan de voorſchrevene, te weeten, als een gemeene Schaf-ſchotel met breede en geenzins omgewelde randen, niet van eenderlei koleur noch ſubſtantie: De meeſte zyn dik, geenzins doorſchynende met zulken wonderlyken weêrſchyn, dat men de rechte koleur niet beſchryven kan. De grond van 't glaſſuurſel ſchynt geel te zyn, en daar op een lichtpaarſche koleur: De bodem is lichtblauw of aſchblauw met een kring omgeeven, van de zelve koleur, die geen weêrſchyn geeft, hier en daar met bruine plekken of ſtippeltjes, en als men de Schotel aan een ſchaduwachtige plaats aanziet, gelykt ze groen: De buiten-zyde is aſchblauw, en als men 'er van binnen nauw oplet, zoo is ze vol fyne ſcheurtjes, die men egter niet voelt, behalven de fyne ribbetjes aan de zyden; zommige zyn meer bruin, zommige blauw, zommige groen; men vind 'er ook die omtrent de randen half doorſchynende zyn, dewelke men voor de duurſte houd, daar men 70, ja ook wel 100 Ryxdaalders voor ieder geeft: Dergelyke twee hebbên de Koningen van *Makkaſſar* gehad, maar de gemeene kan men voor 20 Ryxdaalders krygen; d' oorſaak, waarom deze Schotels zoo duur zyn, is een algemeene inbeelding, die nogtans alle man van d' Inlanders zoo ingenomen heeft, dat ze daar af niet te brengen zyn, hoewel men 'er zoodaanige weinig vind, die de proef konnen uitſtaan; de proef beſtaat hier in, dat ze het vergift zullen verraden, te weeten, als men eenige vergifte koſt in vochtigheid beſtaande daar in doet, zoo moet het zop kooken of bobbeltjes opwerpen, de Schotel knerſen en ſcheurtjes krygen, of immers haar koleur veranderen: Als men gekookte rys daar in doet, die zal drie dagen lang goet blyven, en niet goor worden, maar wel opdroogen; waar van een Sineeſche *Kyayloera* of ontfanger van *Griſek* my verzekerde zulks geprobeert te hebben; als men kalk op den buitenſten bodem ſtrykt, daar de Schotel niet verglaaſt is, die zal haare ſcherpigheid verlieſen, zoo dat men ze zonder ſchade in den mond kan houden: Wat van deze dingen zy, kan ik niets voor zeker zeggen, dewyl my het geluk tot noch toe niet gedient heeft een zulke Schotel te bemachtigen, die de voorgemelde preuve kan uitſtaan, behalven een van het gemeene ſlach, waar van ik het volgende ondervonden hebbe: Wy hebben ſublimaat in water los gemaakt, en het zelve in de Schotel gegooten, de plaats, daar het water ſtont, kreeg een andere, dat is, lichter koleur, maar wy wierden geen knerſen noch ſcheuren gewaar, en als men 't water weder uitnam, zoo kreeg de Schotel haar voorige koleur: Op de onderſte bodem heb ik meſſel-kalk laten ſtryken, na een weinig tyds proefden de omſtanders daar van, en de zelve in den mond houdende zeiden geen ſcherpigheid te gevoelen; ik dede het

Van deze een tweede ſoort.

Haar gedaante en koleur.

Worden heel waardig gehouden.

En waarom.

De proef door den Schryver genomen

Doch onwaar bevonden.

Een andere proef met kalk.

het mede, en proefde wel de natuurlyke kalkſmaak, doch wyl d' omſtanders zeiden niets te gevoelen, zoo zeide ik mede zoo: Ik wil echter hier mede dit koſtelyke Vaatwerk geenzins verkleint hebben, maar liever geloven, dat ik het beſte ſlach niet gehad heb, en de ondervindinge andere aanbevolen laten, die de gelegentheid daar toe hebben, want in deze Ooſterſche geweſten zyn ze zoo weinig te vinden, dat men qualyk van de een of van d' andere hoort, en die ze bezitten willen ze qualyk toonen. Van haaren oorſpronk weet ik ook niet zekers te zeggen, doch het gemeen gevoelen is, dat ze eertyds uit *Sina* gebragt, en door de Inlanders dezer Eilanden hier en daar vergraaven zyn: De Sineezen hier van ondervraagt hebben my het volgende opgegeeven:

En bevonden als voren.

Berigt der Chineezen hier van.

De vermaarde Sineeſche Admiraal *Sampo* zal de eerſte uitvinder en werkmeeſter van dit Vaatwerk zyn, doch waar hy 't zelve gemaakt, en waar hy de ſtof daar toe gevonden heeft, zyn ze in 't verhaalen niet eenpaarig: Zommige zeggen, dat hy ze noch in *Sina* zynde gemaakt heeft, en als de ruuwe Schotels op de bank ſtonden, eer ze in den oven quaamen, dat 'er een groote vogel, na hun beſchryving *Geruda* of Griffioen, over de werkſtede zy gevlogen, dat het geheele huis daar van daverde; waar van de Schotels die ſcheurtjes zouden bekomen hebben, dewelke zy dan voor een teken van oprechte houden.

En hun bygeloof.

Ander berigt van deze Gift-ſchotels.

Andere willen, dat de voornoemde *Sampo* deze Schotels zal gemaakt hebben op 't Eiland *Condor*, voor 't Land *Cambodja* leggende, en maar uit eenen hoogen berg beſtaande, als hy van *Humvuus* den eerſten Sineeſchen Keiſer, na het verjagen van de Tartars, naar vreemde Landen gezonden wierde, om het koſtelykſte van ieder Land voor zyn Keiſer op te ſoeken en mede te brengen; het zy zoo 't wil, het is zeker, dat men de Schotels meeſt vind in de Landen van dezen *Sampo* beſocht, en alwaar hy een tydlang gewoont heeft: Onder dewelke voornamentlyk genoemt worden, *Borneo*, *Makkaſſar*, *Baly*, *Java*, en *Malacca*, alwaar de Sineeſche put aan 't bergje *Bukit Sina* noch te kennen is: Van hem worden deze Schotels noch by de Sineezen *Sampo poa* genaamt, en boven de voorſchreve noch de volgende eigenſchap toegeſchreven; dat ze 't ſout water daar in gegoten verſch en drinkbaar moeten maaken; maar de gemeene *Pingan Batu* noemen ze *Tsoe Pijan.* De Ternataanen noemen allerhand koſtelyk Porſellein-werk *Picca Radja*, dat is, Koninglyk Huiſraad.

En waar van zy haar benaming hebben.

Gori. *Haar koleur, gedaanten,*

Gift-ſchotels of *Gori* zyn of dezelve of dergelyk ſlach van Schotels, doch meeſt naar den groenen trekkende met dergelyken weêrſchyn, zommige in de gedaante van Schotels, zommige van Tafelborden, en andere van Kommetjes: Deze koopt men in *Pegu*, alwaar ze komen van *Ava*, en worden naar oud Indien vervoert, alwaar ze in groote waarde gehouden wierden, zoo dat de Guzaratten eertyds voor een zulke Schotel 150 en 200 Ryksdaalders gaven, om dat ze naar hun zeggen geen vergift konde lyden; maar als de gierigheid de meenigte heeft ingevoert, en miſſchien ook de winſucht der Peguers de zelve nagebootſt en vervalſcht heeft, zoo zyn zy in verachting gekomen, en zoo ik verſtaa, blyven ze te *Golconda* in 't Pakhuis van de Compagnie leggen, want de Sineezen zullen ze niet kopen, vermits hunne laatdunkenheid niets acht, 't welk niet uit *Sina* komt: Zoo is het ook onzeker, of de maker *Sampo* zelv geweten, of de menſchen wys gemaakt heeft, dat deze Schotels 't vergift niet konnen verdraagen, dan of de zelve Schotels niet eenige eigenſchap ontfangen hebben van d' aarde, daar ze zoo lange jaaren hebben vergraaven gelegen: Immers ik beelde my in, dat men hier en daar verſcheiden Vaatwerk vind, door de Ouden vergraaven, 't welk ik niet gelove, dat *Sampo* gemaakt heeft; by voorbeeld in het gebergte achter *Cheribon* op *Java* worden by geval nu en dan bruine of donkerroode Kopjes en Schoteltjes, ook vuilwitte Kroesjes met blauwe bloemen en vol ſcheuren gevonden, dewelke de Sineezen voor 't maakſel van *Sampo* hielden, en de proef van kalk verſch te maaken uitſtond, daar het waarſchynlyker is, dat ze, inzonderheid de bruine en roode, op *Cheribon* zelv gemaakt zyn, (alwaar men noch roode Gargeletten en derge-

En groote waarde, die daar na vermindert is.

't Gevoelen van den Schryver ontrent het begraaven derzelver.

gelyk Vaatwerk maakt) en een tydlang onder de aarde gelegen hebben, waar door ze miſſchien die verſch makende kragt konnen hebben, en ook metter tyd weder ſtaande verlieſen.

Worden ook Manko Paſo *genaamt.*

Op *Boeton* noemen ze deze Schotels *Manco Paſo*, om dat ze op den bodem 1 of 3 zwarte ſtreepen hebben als groote ſpykers; de Koning van *Boeton* heeft 'er een van een *Aſta* of kleine elle wyd, lichtgroen, dik, zwaar, vol ſcheurtjes, nochtans glad, daar in hy zich roemt ſout water te konnen verſch maaken.

Antique Potten.

Op *Belitton* en *Crimata* graaft men niet alleen deze Schotels uit de aarde, maar ook groote antique Potten van 1$\frac{1}{2}$ en 3 en 4 voeten hoog, van buiten verglaaſt, geel of geelgroen, met Slangen, Draaken en dergelyke ongedierten geteikent, boven met een wyden mond, dat men 't hoofd daar in ſteken kan, en worden *Tadsjos* genaamt; men vermoedt, dat ze in oude tyden de aſch van hun verbrande doden daar in vergraaven hebben: Hun word geen kracht van vergift te wederſtaan toegeſchreeven, echter zyn ze in achtinge niet alleen wegens hunne zeldzaamheid, maar ook om dat men groote koopmanſchap daar mede dryven kan by de Alphoreezen op *Borneo*, dewelke voor ieder ſtuk graag een ſlaaf geeven om de koppen van hunne vianden daar in te bergen; want het is by hun de manier, gelyk by onze Alphoreezen op *Keram*, dat niemand mag een wyf trouwen of een nieuw huis oprigten, die niet te voren een kop van den viand gehaalt heeft, dewelke zy dan onder hunne ſchatten bewaaren.

En waar toe die gebruikt worden.

Onderſcheid van dit Vaatwerk.

De *Pingan Batu* van d' eerſte ſoorte moeten helder klinken, en zonder ſcheurtjes zyn, maar de tweede of koſtelyke hebben een dooven klank, en de ſcheurtjes worden daar aan gepreſen, niet die door ſtooten of ſlaan daar in komen, maar die zich onder 't glaſſuurſel vertoonen, zeer fyn en daar in gebakken zyn: Zoo ſchynt 'er ook een onderſcheid te zyn tuſſchen de groene Gift-Schotels en Gorys uit *Pegu* komende en de dikke *Pingan Batu*, in 't Sineeſch *Sampo Poa* genaamt, dewelke naar 't zeggen der Sineezen eertyds in *Sina* gemaakt zyn by de ſtad *Jautſcheu* in 't Landſchap *Kiangſi* of *Kangſay*, doch nu in veele hondert jaaren niet meer, zynde eertyds in deze Indiſche geweſten gebragt door *Sampo:* Zy moeten ligter zyn dan gemeen Porſellein, en een dooven klank hebben, den welken zy verkregen hebben door hun ouderdom en door het lang vergraaven leggen onder d' aarde: In *Sina* worden ze zeer koſtelyk gehouden, geenzins wegens eenige zonderlinge kragten, gelyk hem de Maleijers toeſchryven, maar alleenlyk dewyl ze een oud Meeſterſtuk zyn, 't welk hedendaags niemand meer kan namaaken, weshalven zy door de Sineezen in Indien worden opgekogt, en in *Sina* vervoert.

En waarom die begeerig zyn.

Pater Martinus *verhaal wegens den Sineeſchen Admiraal* Sampo.

Het verhaal van den Sineeſchen Admiraal *Sampo*, en der diere Schotels, *Pingan Batu* genaamt, dewelke hy in deze landen gebragt heeft, zoo als het onze Amboinſche Sineezen zelf opgeeven, is als volgt:

De diere Schotels, in 't Maleitſch *Pingan Batu*, in 't Sineeſch *Sampo Poa* genaamt, zyn voor 350 jaaren gemeene Schotels in *Sina* geweeſt, vermits de Sineeſche Keiſers 't Porſellein naar hun believen zomtyds veranderen, zoo wel in ſtof als in gedaante, doch hebben de voornoemde Schotels haare waardigheid gekregen op de volgende manier: Als omtrent voor 324 jaaren, of gelyk *Pater Martinus* ſchryft, in 't Jaar Chriſti 1368. *Hungvu* of *Humvu* de Tartars verjaagt hadde, en daar door de eerſte Sineſche Keiſer geworden was uit het geſlachte *Tsju*, by *Pater Martinus*, *Taiminga* genaamt, en 37 jaaren geregeert hadde, heeft hy na zyn dood het ryk overgelaten aan zyn Zoons Zoon *Kembun*, beide tot *Nankin* hun verblyf houdende; doch deze *Kembun* is verdreven door zyn Oom *Englok*, vierde Zoon van *Humvu*, in 't derde jaar zyner regeering, den welken miſſchien *P. Martinus*, *Taichangus* noemt: Deze *Englok* heeft den Keiſerlyken ſtoel van *Nankin* naar *Pakin* overgebragt, en onder zyne getrouwſte vrienden, die hem tot de regeering geholpen hebben, gehad eenen *Ong-Sampo* tot Raadsheer en Hofmeeſter van zyn geheel huis, een zeer geleerd, wys en magtig man, ervaren in natuurlyke konſten: Op zeker tyd vraagde de Keiſer dezen *Sam-*

po,

po, waar doch de verdreven *Kembun* ſchuilen mochte, of hy levendig of dood was, en of 'er hoop was om hem in handen te krygen, *Sampo* antwoordde: Uit den loop der ſtarren weet ik dat hy noch leeft, hy ſchuilt in verre plaatſen, doch gy zult hem niet vinden noch in handen krygen; de Keiſer wierd hier over ontſtelt en bekommert, dat *Sampo* wel mochte weeten, waar zich *Kembun* ophield, en heimelyk met hem houden: Hy vermaande dan *Sampo*, dat hy als een wys en in alle natuurlyke konſten ervaren man zich zoude op een zeereize begeven, *Kembun* in alle Landen opzoeken en met een voor hem wat raars medebrengen, hy zoude hem ſcheepen, volk en levensmiddelen beſchikken: *Sampo*, daar naar trachtende om zich van den Keiſer te ontſlaan, en op verre zeereizen te komen, hoewel de Sineezen doe in veele hondert jaaren geen groote zeereizen geoeffent en de ſtuurkonſt ſchier vergeeten hadden, heeft zulks echter aangenomen, den Keiſer verzekerende, dat hy tot alles raad wiſte, en ook zelf voor zyne Lands-Lieden een nieuw Stuurmans-boek gemaakt hadde; hy ruſte dan een Vloot toe van omtrent 18 ſcheepen van alles wel voorzien in 't 13de jaar van *Englocks* regeering of 't jaar Chriſti 1421. wanneer *Sampo* zyn eerſte reis begon: De Vloot ſtond onder drie Hoofden, alle 3 *Sampo* genaamt als Koninglyke Factoren, waar van de eerſte en grootſte was dezen *Ong-Sampo* als Admiraal over de Vloot, gehouden niet alleen voor een wys en geleert, maar ook voor een heilig en in wonderwerken magtig man; deze dan nam onder anderen mede tot zyn dienſt en huishouding, en geenzins tot koopmanſchappen, veelderlei Porſellein van ſchotels, kommen en potten, gelyk toenmaals in *Sina* gebruykelyk waaren, dewelke alle, het zy door de heiligheid van *Sampo* of door byzondere konſt, 't welk de Sineezen niet weeten te zeggen, die kracht en eigenſchappen verkreegen hebben, dat het drinkwater in de potten nooit ſtinkend wierd, de gekookte ryſt en andere koſt in de ſchotels gedaan veele dagen onbedorven bleev, alle de geneesmiddelen in de kommen gedaan haare krachten verdubbelden, ja het water daar uit gedronken den brand in de koortſe verſloeg; doch hebben nooit gehoort, dat het vergift, in 't Sineeſch, *Piſun*, in 't Maleitſch, *Warangan*, by de onze *Arſenicum* genaamt, daar in gedaan de ſchotels zoude doen ſpringen of van koleur veranderen, gelyk naar hun zeggen wel in 't gemeene Porſellein gebeurt, maar in 't tegendeel, dat de ſchotels van *Sampo* geen verandering moeten toonen, en evenwel het vergift krachteloos maaken: Van dit Porſellein heeft *Sampo* hier en daar in de Landen daar hy geweeſt is aan de grooten eenige geſchonken, die zy altyd voor een groot Rariteit en koſtelykheid, ook om van den brand bevryd te zyn, gehouden en zomtyds begraaven hebben. In zyn eerſte reis dede hy de Landen van *Tunkin*, *Cautſchi*, *Cambodja* en *Siam* aan, komende eindelyk tot *Sohor*, daar zoo veele en krachtige tovenaars waaren, dat ze hem eenige ſcheepen op de bergen haalden, eindelyk geraakte hy tot *Malacca*, daar hy mede door ſtorm en onweêr eenige ſcheepen verloor, derhalven genoodzaakt wierd aldaar wat te ruſten en nieuwe ſcheepen te timmeren: De overblyfſels en gedenktekenen hier van te *Malacca*, zyn het Berksken *Bukit Sina*, en de Sineeſche Put, die alleen goed drinkwater heeft: Na vyf jaaren keerde hy weder tot zyn Keiſer mede brengende ſchoon fyn wit linnen, *Sanhoſu* of Bloedkoraal-boomen en *Calambac* of Paradyshout; doch *Englok* was te onvrede, dat hy zoo veel volks en ſcheepen verlooren hadde, hield hem daarom by zich tot *Pakin*, hoewel *Sampo* om nieuwe ſcheepen en volk aanhield, en een tweede tocht wilde doen, het welk echter niet geſchiede tot in 't tweede jaar der regeering van *Engloks* Zoons Zoon *Suan Tic* of 28 jaaren naar zyn eerſte tocht, omtrent het jaar Chriſti 1450. wanneer *Sampo* voor het tweedemaal uitgevaaren is, veel meer andere Landen aandoende dan te voren, als *Borneo*, *Baly* en *Java*, daar men noch overal zyne gedenktekenen toont, en daar hy van deze ſchotels en potten al wederom gelaten heeft, die men nu hedendaags hoewel zelden vind, na dat zommige over de 100 jaaren vergraaven hebben gelegen naar de manier van deze Ooſterſche volkeren, die hun koſtelykſte huisraad meeſt vergraaven: Eindelyk is hy in *Siam* gekomen, zoo 't ſchynt, niet gezint zynde naar zyn

Die bevel krygt om Kembun *op te zoeken.*

Waar toe een Vloot uitgeruſt word in 't jaar 1420.

Neemt eenige Porſelleinen tot zyn gebruik mede.

Die, zoo zy gelooven, wonderlyke krachten verkreegen.

Van welke hy in andere Landen geſchenken doet.

Zyn voorvallen in verſcheide plaatſen.

En wat hy zyn Keiſer weder te rug brengt.

Zyn tweede tocht,

Wat hy verricht,

zyn Vaderland te keeren, alwaar hy ook gestorven is, na dat hy met een Wonderman van *Siam* lang gestreden hadde, wie de grootste wonderwerken zoude konnen doen; en volgens bericht zoude 'er noch een groot paleis in *Siam* zyn, 't welk *Sampo* gebouwt heeft in 3 eetmaalen, in welken tyd de Siammer niet meer dan een *Tå* of *Pyramide* heeft konnen oprechten. *En waar hy gestorven is.*

De kostelyke en opregte Schotels, die men *Poa Sampo* noemt, zyn aldus geschikt: De grootste daar onder zyn over een elle wyd, andere kleinder en dieper, doch alle meest van die gedaante als de nieuwe overkomende *Gori* of Gift-schotels, wel grof en dik van substantie, doch niet zwaar, ook van een gantsch doove klank; van koleur zyn zommige vuilwit, andere geel, bleekgroen, blauw, donkerbruin, en zommige ook zwart, maar nooit rood, alle met fyne pas kennelyke scheurtjes in 't glassuursel na buiten; van onderen aan den bodem met een bruine kring omtrent 2 vingers breed omgeeven, alwaar ze ook niet of weinig verglaast zyn; aan de gebrookene stukken ziet men de binnenste aarde niet wit noch steenhard als aan de gemeene, maar houtverwig, en met een nagel kan men daar van schrappen, gelyk aan een gebakken steen van binnen: Deze Schotels zyn hedendaags zelv in *Sina* zoo hoog geacht, dat de Sineezen dezelve op *Java* en andere plaatsen voor 40 en 50 Ryksdaalders opkoopen en in *Sina* voeren, daar zy het stuk voor 100 en 150 Ryksdaalders verkoopen. *Nadere beschryvinge der* Poa Sampo. *Haar gedaante, koleur en groote waarde.*

De *Gori*, in 't jaar 1684. in *Amboina* aangebragt, kennen zy niet, waar ze gemaakt zyn, gelyk ze ook geene kentekenen hebben van de *Poa Sampo* of Schotels van *Sampo*; maar zy weeten wel, dat ze in *Japan* op 't nauwste nagebootst worden, dewelke men hier plagt voor $1\frac{1}{2}$ en 2 Ryksdaalders te koopen, hoewel ze niets van de voorschreve kentekens hebben. *Worden van de Japoneezers nagemaakt.*

XXV. HOOFTDEEL.

Mamacur *of* Macur.

Hier zal ik verhaalen, hoe een nietig ding door enkel goedvinden en inbeelding der menschen tot zulk een waarde kan koomen, dat het onder de voornaamste schatten gerekent word. Een dikken, plompen Armring, dewelke onze Natien voor glas aanzien, en ook anders niet is dan een maaksel van menschen handen, van glas, *Amaus* en dergelyke klaare steentjes gemaakt, van zulke wydte, dat men 'er een bequaame hand effen doorsteeken kan; aan de binnenkant altyd vlak, ruig, schaars een duim breed; van buiten zyn zommige met een ronde rugge, zommige loopen wat driekantig toe als een dak, doch met een rondachtige rugge, en schynen altyd van tweederlei substantie gemaakt te zyn, want de binnenste kant of bodem is grof en donker, de rugge glad en half doorschynend gelyk een dik glas; in 't gemeen noemt men ze *Mamacur* en *Macur*: By de Mooren *Mamacul*: Op Keram *Mamaur*: By die van Oost-Keram, *Dittir*: In de Zuid-Ooster Eilanden *Ditti*; op *Lety* en *Moa* worden ze genaamt *Sely*. Ik hebbe daar van driederlei soorten gezien, van malkander veel in substantie en prys verschillende: De eerste, beste en meest geachte zyn regt glasgroen met een ronde rugge, half doorschynend gelyk het dikste van de Engelsche bottels, wat zwaarder dan gemeen glas; als men ze tegen den dag houd, moet men daar in eenige wolkjes zien dryven, die haar met het neigen veranderen, 't welk de Alphoreezen voor slangen en draaken aanzien. *De Mamacur beschreven, in zyn stoffe en gedaanten. Waar van 3 soorten zyn. De eerste soort is groen van koleur.*

De tweede en zommige voor de beste geachte is hoogblauw, mede halv doorschynend, daar zomtyds wat paars onderloopt, van binnen met dryvende wolkjes en als zandkorreltjes: Deze beide zyn altyd rond van rug, van buiten niet geschildert, en *De 2de soort is blauw.*

hoe

hoe meer veranderingen van koleuren, wolken en water zy van binnen vertoonen, hoe kostelyker zy zyn.

De derde soort zynde de slechtste. De derde is veel slechter dan de voorige, doch in de Zuid-Ooster Eilanden tot *Timor* toe meer geacht dan op *Keram:* Deze zyn driekantig met een ronden rug, van groen, bruin, en blauw glas, daar in veele kuiltjes gegraaven zyn, en de zelve gevult met geel en rood lak-werk, 't welk met 'er tyd daar weder uit valt; deze plekken zyn zoodaanig geordineert, dat 'er een roode tusschen twee geele komt, alle omtrent een vinger breed en loopen dwers over den rug.

Is by d' Inlanders hoog gewaardeert. De Inlanders betwisten ons met grooten eernst, dat deze geen gemaakte maar natuurlyke Steenen zyn, uit de bergen of uit zee komende, en de winsucht raad onze Natie aan, dat men ze by dat gevoelen laat, want het is een van de vermaartste koopmanschappen onder deze Inlanders, zoo dat men voor een van de slechtste een slaaf kan krygen, maar zoo ze mooi gewatert en naar hun sin gewolkt zyn, kan men wel 5, 10, en meer slaaven voor een krygen; ja zy voeren onder malkander oorlog om de zelve: Van waar nu deze Ringen koomen, kan men niet eigentlyk weeten, het waarschynlykste is, dat eertyds de Portugeezen de zelve in deze Eilanden gebragt en de menschen wys gemaakt hebben, dat het kostelyke Steenen waaren; want het is zeker, dat de hedendaagsche Papen in *Bengale*, en op de kust van *Coromandel* dergelyke Armringen geeven aan die in hunne tempelen offeren; die zy buiten twyffel van eenig grof glas maaken: Evenwel kan men niet eigentlyk weeten, hoe en waar uit zy die maaken, en dat ze zulke wateren hebben: Dit is te verwonderen, dat de Javaanen, die door een lange omgang met d' Europeërs nu snedig zyn geworden, evenwel de rechte groene *Mamacurs* opkopen, en aan hunnen Koning tot een groot present vereeren.

En worden door hun geestelyke voor een groot present aan hunne Koningen vereert.

Waar toe dezelve gebruikt worden. Nu zullen wy verhaalen, wat de Alphoreezen van *Keram* met deze Ringen doen; de gemeene man mag de zelve niet hebben, immers niet opentlyk, en het moet al een grooten *Radja* zyn, die 'er een besit, houdende zich ryk genoeg, als hy deze drie dingen heeft, een steene Schotel of *Pingan Batu*, een *Mamola* of steene Pot, van wit Porsellein van buiten met figuuren, loofwerk en draaken versiert, en een zulken *Mamakur*.

En hoe sorgvuldig zy die bewaaren. De twee eerste dingen, als in 't voorgaande Hooftdeel vermeldt is, worden met kattoen, gomuto, en rottang digt bewonden, dat men wel een uur te doen heeft, eer men een los snyd, ook worden ze in de aarde begraaven: De *Mamakur* word ook met kattoen en linnen bewonden, en boven in 't huis aan een hoogen balk opgehangen, om dat hy naar hun zeggen in geen kisten wil besloten zyn: Op de nieuwe maan haalen ze hem af, en doen hem offerhanden met een hoen, ja zy doopen hem zomtyds in 't bloed van een hoen, zeggende dat hier door zyne wateren ter dege voor den dag zullen koomen; als zy ten oorlog of op roof willen uitgaan, zoo beschouwen ze hem ook, en willen daar in goed of quaad geluk voorzien; het is niet ongelooflyk, dat de Leugengeest daar onder speelt, en door deze κατοπτρομαντία weet zyne dienaars iets te vertoonen, waar na zy hun konnen schikken.

Hun waangeloof daar van.

Ten tyden van den Gouverneur *Herman* van *Speult*, wanneer d' eerste oorlogen in *Amboina* begonden, wierd *Lissabatte* op Kerams Noordkust ook afgelopen, alwaar onzen *Gnatahoedi Paulo Gomes* in 't huis van den overste aan een balk een zulken *Mamakur* vond: Deze was blauw naar 't groene trekkende, gelyk het glas aan den voet van de fyne roemers, met wateren, wolken en vier koleuren van binnen.

En worden oorlogen om dezelve gevoert. *Radja Saulau* de machtigste onder de Alphoreezen op *Keram* hadde eertyds een glasgroenen *Mamakur*, waar over geduurig oorlog gevoert wierd met zyne naabuuren, zoo dat hem nu d' een nu d' ander bezat; eindelyk raakte hy in handen van ons volk, die hem straks naar 't Vaderland zonden, en lieten dergelyke Ringen van glas maaken, dewelke zy met den oprechten aan die van *Keram* vertoonden om te verkoopen, maar die van *Keram* wisten met der haast hunnen ouden en rechten Ring uit te kiesen, en begeer-

begeerden d' andere niet, hoewel d' onze ſchier geen onderſcheid daar aan zaagen, geene wolkjes maar wel zandkorreltjes konden beſpeuren; wilde men derhalven vreede met hun hebben, zoo moeſt men hun den rechten Ring wedergeeven: Ik achte dat men deze Ringen van geen gemeen glas, maar van doorſchynend *Amaus* moet maaken, gelyk de ſteene *Paternoſters* zyn, die den Bernſteen gelyken. *Voorval hier van.*

De Præſident *Simon Cos* namaals Gouverneur in *Amboina* heeft in 't jaar 1655. in de Negory *Noccohay* op Kerams Noordkuſt een zulken *Mamakur* moeten wegneemen, om dat de Nabuurige Negory oorlog daarom voerde, doch de Capitein *Hoelong*, die het geſag over deze Landſtreek voerde, en de onze anders wel toegedaan was, toonde zich zeer misnoegt hier over, zeggende dat zulken Ring wel 100 Slaaven ja een heele Negory waardig was; doch zy hebben hem niet weder gekregen, dewyl hy weg geraakt is: In de Zuid-Ooſter Eilanden, als gezegt is, worden deze Armringen met roode en geele plekken geëmaljeert met een grof emaljeerſel, 't welk daar ligt uitſpringt, en gemeenlyk kan men een ſlaaf voor een krygen; doch die van een eenpaarige blauwe of groene koleur zyn, en in dewelke naar hun zinlykheid veele wolken ſpeelen, houden ze voor ongelyk beter: Die van *Seru Matta* en *Babber* worden beſchuldigt, dat ze valſche *Macurs* konnen maaken, doch die zy van de rechte ligt konnen onderſcheiden; hoe zulks toegaat is my onbekent, dewyl ik niet weet, dat de voornoemde Eilanders de konſt van glas maaken verſtaan, behalven die van *Keram Laut*, dewelke de groene ſtukjes van gebrokene bottels naerſtig opſoeken, in een uitgeholde houtskool weeten te ſmelten, en daar uit zulke ſchoone Steenen maaken, die men voor Toepaazen en Chryſopraſen zoude aanzien, doch een goed kenner kan ze ligt van de natuurlyke onderſcheiden, als men ze uit den Ring neemt, wanneer men aan de kanten de glasachtigheid ſtraks gewaar word; dewelke ook by nagt niet vuuren: Uit de zelve Eilanden heb ik een *Makur* gekregen, op den bodem ruim een duim breed, aan de binnenzyde zeer oneffen en heuvelig, van aanzien zwart, maar als men hem tegens 't licht hield, half doorſchynend en donkerblauw, daar op ſtonden geele en bruine plekken met bochten door malkander lopende, waar van de hardſte ſcheenen emaljeerſel te zyn, maar de uitgeſprongene waaren met lak vervult: Hy vuurde by nagt geenzins, behalven aan de dikke kanten van den bodem, daar hy met een Amboinſchen Kryſtal geſlagen een weinig vuurde, gelyk alle glasachtige ſteenen: De gemeene gelt 7 Ryksdaalders, een goede 15 of 16; als hy geheel blauw is met bruinblauwe of paarſche wolken, word hy *Dittir Radja* genaamt, waar voor zy 16 en 20 ſlaaven geeven: Eenige Makkaſſaren en Maleyers geeven voor, dat ze deze *Makurs* eerſt op *Atchin* gekocht en in de voornoemde Eilanden gebragt hebben, 't welk ook waarſchynlyk is, want de Portugeezen bevaaren de zelve Eilanden niet of weinig, en op *Timor*, daar zy woonen, worden de *Makurs* niet geacht: De rechte grasgroene *Makurs* worden hedendaags niet meer gevonden, en als 'er een voor den dag komt, zoo koopen hem de Javaanen en Maleijers op, die hem dan met gout beſlaan en met andere geſteenten bezetten, dewyl zy noch al in die mening zyn, dat het een natuurlyke Steen zy.

Simon Cos *neemt eenen der zelver weg om 't oorloogen te beletten.*

Glaſe ſteenen door de Keram-Lauwers *gemaakt.*

Zie de afbeelding op de plaat LII. *by de letters*, A *en B.*

De groene worden by de Javaanen en Maleijers noch hoog gewaardeert.

Ik hebbe my laaten berichten, dat op de kuſt *Coromandel* de manier zy by hunne glasblaſers, dat ze de ſtukken en ſtollen van een klomp grof glas van allerhande koleur op 't laatſt zaamen in een pot ſmyten, en eenige dagen in den ſmeltoven laaten ſtaan; hier uit word een klomp geformeert van groen, blauw en ander gekoleurt glas, daar in zomtyds wonderlyke wolken en koleuren ſpeelen, na dat de ſtoffe vuil of zuiver is geweeſt, al het welk by geval voorkomt; want als zy 't zelve met opzet willen maaken, zoo wil 't hun niet gelukken, van welken klomp het waarſchynlyk is, dat de *Mamakurs* gemaakt worden, hoewel zy niet dan zuivere glaaze Armringen draagen.

Bericht aan den Schryver, hoe, en waar van dezelve gemaakt worden.

Van deze Ringen hier beſchreven geeft ons de Hr. Rumphius *twee afbeeldingen op de plaat* LII. *aangewezen, beneffens zyn Eed. aanwyzingen; te weeten die by de letter* A. *was van een donkergroen en blauwachtig glas; aan de binnenzyde glad en heel donker als ſteen; ook konde men*

men bekennen, dat de bovenste Ring aan den hoek te zaamen gelast was. Letter B. *Was een Armring van zuiver en helder glas, met een verheeve rug, die van onderen hol was, dwars over den kring liepen witte streepen, als of ze daar op geëmalieert waaren: Den eersten by letter* A. *hielden de* Papoua *hooger van waarden, en zeiden eertyds in de* Molukkos *gebragt te zyn door de Portugeezen: Den tweeden, by* B. *hielden zy voor een Sineesch maakzel.*

XXVI. HOOFTDEEL.

Armilla Magica & Coticula Musæ.

Verhaal van den Schryver wegens een anderen Armring.

Die zyn Eed. te koop gebragt wierde.

BY aanleiding van den voorschreven *Mamakur* moet ik hier een dergelyken Armring verhaalen, doch van een gansch andere substantie met noch een swarten steen, waar van my het volgende opgegeeven is: In 't jaar 1668. als ik noch op *Hila* woonde, zyn my door een Moor van 't dorp *Mosappel* deze twee dingen te koop gebragt, zynde daar toe gedwongen zoo hy zeide, om dat ze in zyn geslagt geen geluk meer daar mede hadden.

Hoe die te voorschyn is gekoomen.

't Waangeloof des bezitters van dezelve.

Het eerste was een steene Armring van die grootte, dat men hem gemakkelyk over de hand konde stryken, driekantig, binnen plat, een kleine vinger breed, boven in een stompe rug toelopende, doodsch, zonder glans, naar alle oogenschyn door menschen handen gemaakt, zyn substantie was als een harde en zwarte Leye-steen, hier en daar met zilvere glimmetjes, gelyk *Antimonium*; dergelyke groote klippen ik op *Hoeamohel* gezien hebbe, inzonderheit op de strand van *Erang*: Dezen konde men met een mes gemakkelyk schrappen tot een grauwe poeder; des verkopers Oom hadde hem aldus verkregen: Op den hoek van *Mamoa* hadde hy in 't bosch t' arbeiden geweest om eenige boschtouwen voor zyn bobber te kappen, wanneer hy hoorde, dat uit de lucht door de takken der boomen in de ruigte iets afviel, 't welk hy naspeurende dezen Ring vond, dewelke in 't eerst klein geweest, maar daar na allenkskens tot die grootte uitgewassen zoude zyn; hy geloofde dat hem een *Djing* of *Dæmon* moeste gunstig geweest zyn, en tot zyn gebruik hem dezen Ring bescheert hebben; hy heeft hem ook altyd aan de hand gedraagen, als hy ten oorlog uitging, inzonderheit om een plaats te bestormen, wanneer hy dikwyls als Capitein de ordre uitgevoert heeft, en naar 't zeggen van zyn neef weet men niet, dat hy eenmaal in zyn leven gewond zy geweest, of een droppel bloets gelaten heeft; eindelyk tot een hoogen ouderdom gekomen is hy arm en zonder mannelyke oir overleden, nalatende eene dochter, die met een vreemdeling getrouwt en van den zelven verlaten is, die dezen Armring met den volgenden steen tot een byzonderen schat voor zyne vrienden naliet; doch zyn voornoemde neef niet genegen het voorschreve geluk uit te staan, en dan in zyn ouderdom tot armoede en eenzaamheid te vervallen, heeft die beide dingen aan my verkocht, my verzekerende, 't welk ik ook volkomentlyk aannam, dat ze geen krachten by my zouden hebben, gelyk naar hun zeggen alle zoodaanige Rariteiten doen, die men niet zelv vind of geschonken krygt, maar met gelt koopt.

Zyn verder verhaal aangaande dezen schat.

Het tweede stuk, zynde een steen.

Waar en hoe die gevonden, en gebruikt is.

Het tweede was een Steen, naar 't aanzien t' eenemaal als een zwarte toetsteen, glad, uit den ronden wat gedrukt, in de grootte van een ronde pruim, of gelyk hy in den voorschreven Ring afgetekent staat: De vinder van den voorschreven Ring hadde hem gevonden stekende in een *Pissang*-stronk, niet ver boven den grond, op dezelve plaats van *Mamoa*, en dewyl hy hem op zoo een ongewoone plaats vond, heeft hy hem mede in eeren gehouden en tot het voorschreve gebruik bewaart, den zelven in zyn gordel draagende als hy ten oorlog ging. Ik konde niet anders daar van maaken dan een zwarten toetsteen, hoewel hy wat smeerig en glad was om het gout en zilver ter dege te vatten; misschien had hy zyn toetsende eigenschap verlooren, om dat hy zoo

lang

lang in de vochtige *Pissang*-ſtronk geſteken had, of om dat hy met çivet en andere vettigheid beſmeert was, gelyk ze met die ſteenen doen, die ze tot bygeloov bewaaren: Ik zoude giſſen dat het een Donderſteen was, om dat men op die plaats, daar deze *Pissang*-boom ſtond, geen Toetsſteenen vind; maar dewyl de ſtam geheel en onverſeert was, kan dit ook niet zyn; derhalven volgen moet, dat dit Steentje by geval daar geſmeeten, en door den opwaſſenden *Pissang*-ſtronk ingeſloten zy, gelyk meermaals gemeene Steenen gevonden zyn in 't onderſte van een ſtam of by de wortel, buiten twyffel daar gelegen hebbende eer de ſtam opſchoot. *Des Schryvers meening van dezen.*

In 't jaar 1684. wierde my een groote platte en ruige Keiſteen gebragt, gevonden in 't onderſte van een *Calappus*-ſtam, dewelke miſſchien de planter op de *Calappus*-noot als een dekſel gelegt heeft, toen hy de noot plante: Zie deze beide uitvoerlyker beſchreven in 't volgende Hooftdeel. *Noch een andere ſoort.*

XXVII. HOOFTDEEL.

Mutu Labatta.

HOewel dit Hooftdeel mede te vinden is in 't twaalfde boek van ons *Herbarium*; echter heb ik het hier mede willen zetten, om dat het onder de raare Steenen gehoort; doch 't welk wonderlyk is, hoewel het valt en meeſt gedraagen word op *Timor*, *Solor*, en de omleggende Eilanden, daar Portugeezen en Hollanders nu zoo lange jaaren koopmanſchap gedreven en gewoont hebben, zoo is nochtans zyn oorſprong en geboorteplaats aan onze Europeërs ganſch onbekent, en by de Inlanders zoo onzeker en verſcheiden voorgeſtelt, dat men niet weet, wat men daar van ſchryven zal: Ik heb veel moeite aangewend om des zelvs oorſprong en natuur uit te vraagen, zoo by de natuurlyke inboorlingen der voorſchreve Eilanden, als door myne vrienden, die het Commando aldaar voerden, en die het ook door zekere Heeren opgelegt wierde zulks uit te vraagen, doch alles te vergeefs, gelyk ik den leſer uit de navolgende aankondigingen vertoonen zal. *De Mutu Labatta. Hun oorſprong onbekent. Alſchoon 't eernſtig onderzogt is.*

Jacob Wykerſloot Opperhoofd van *Timor*, op *Coepan* zyn verblyf houdende, heeft my in 't jaar 1680. dit berigt toegezonden: Wat *Mutu Labatta* zy, en waar het gevonden word, zulks kan men niet recht te weeten krygen, want de Inlanders om de Ooſt meenen, dat het van de Weſt, en die van de Weſt meenen dat het van de Ooſtkant dezes Eilands *Timor* komt, gelyk ook die van *Rotty* zyn in de meening, dat het van *Sawo* komt; maar als men de oudſte Rottineezen daar naar vraagt, zouden ze de *Mutu Labatta* van een Eiland, dat *Rotty* en *Sawo* was voor by komen dryven, bekomen hebben, 't welk nu niet meer te vinden is, en dat zyn ook maar giſſingen of inbeeldingen van deze Natien, zoo dat niemand weet waar het van daan komt, noch des zelvs kracht weet uit te leggen; doch door den Broeder van den Moordenaar *Talo* verſtaan wy, dat de *Mutu Labatta* op *Sabo*, omtrent een muſquetſchoot van de *Negory Timor* op een klein bergsken uit een diepen kuil, byna een mans langte diep, zoo als men ze tegenwoordig ziet met gaatjes en als geſleepen, zy gehaalt, maar, om dat ze alle in 't korte ſtierven, hebben die van *Timo* en hy *Talo* zelv den kuil met ſteen en aarde onder een gemengt toegemaakt. *Berigt van Jacob Wykerſloot.*

Radja Salomon verdreve Koning van *Ade mantuttu*, op de Ooſtelykſte hoek van *Timor* gelegen, in 't voorſchreve jaar hier in *Amboina* tegenwoordig zynde, hoewel een nauwkeurig man en van veele dingen ondervindinge hebbende, heeft my geen ander berigt weeten te geeven, als dat *Mutu Labatta*, zoo wel in zyn Land als in de verdere Eilanden naar 't Ooſten gelegen tot *Tenimber* en *Timor Laut* toe, een gemee- *Verder berigt van Radja Salomon.*

ne dragt zy, doch de Inlanders weeten van des zelvs oorſprong anders niet te verhaalen, dan dat het van de Weſtkant kome: In 't einde van 't zelve jaar heeft hy my ook een ſnoertje gezonden, 't welk hy zeide het oprechte *Mutu Labatta* te zyn, zynde 1¼ voet lang, digt geregen van platachtige korrels, in 't midden groote, na de einden allenkskens kleinder, anders van gedaante als koraalen van 't kleinſte ſlach, maar oranje rood, wegende 7 dubbeltjes, by hem geſchat op 1½ tail gouts ofte 15 ryksdaalders waardy.

Twyfelachtig berigt der Inlanders van de Mutu Labatta.

Eenige Inboorlingen van *Timor* en *Rotty* van my naar dit gewas ondervraagt deden daar van zoo verſcheide verhaalen, dat men zeggen zoude het onder hun een opgeſtemt werk te zyn voor de Hollanders te verbergen, wat *Mutu Labatta* zy en waar het valt; want het is by my niet gelooflyk, dat zoo veele Inlanders niet zouden weeten, waar dat ding van daan kome, 't welk zy zoo gemeen draagen: De Rottineezen zeggen, dat het op *Timor* valt in 't bergachtige Landſchap *Sunneba*, in 't gemeen *Sonnebay* genaamt, omtrent die plaatſen daar het gout valt: Men vind het als kleine en hoekige korrels in 't gebergte, die aan 't vuur gehouden zaamen ſmelten, of zoo andere zeggen, niet ſmelten maar alleenlyk gloeijend en week worden, dat men ze effen met een hamertje fatſoeneren kan tot platte ſchyfjes, en dan met een gloeijend yſerdraad doorbooren: Die het ſmelten ſtaande houden zeggen, dat men veele korrels aan een yſerdraad moet rygen en over 't vuur houden, tot dat ze aan malkander ſmelten, en dan met een ander yſer daar over ſtryken dat ze effen worden; 't welk koud geworden is geeft een lang pypje, dat men dan naar believen in ſtukken breekt, d' einden plat ſlypt en aan draaden rygt: Daar loopt echter een ſoort onder die beſtorven geel is, van buiten geſtreept als koraalen, van binnen doorgeboort en zwart, ſchynende ſtukjes te zyn van lang gebeſigde tabaks-pypen: vraagt gy de *Timoreezen*, waar het waſt, zy zullen eenſtemmig ontkennen, dat *Mutu Labatta* op hun Land waſſe, en wyſen u na *Sawo*, daar het miſſchien op beide plaatſen valt.

Hoe het tot malkander gebragt word.

Beſchryving van het zelve.

Haar geboorte-plaats dan overſlaande zullen wy het beſchryven, gelyk het ons voorgekomen is: Het zyn korreltjes van verſcheide gedaante, de meeſte als dunne ſchyfjes, zommige als kaaskens, andere als ſtukken van pypen, van ſubſtantie de bleeke of geele koraalen naaſt komende, de meeſte roodgeel, zommige wat roſſer, zommige wat bleeker, dat men ze voor lang gedragene koraalen zoude aanzien, indien ze die geſchikte form hadden, haar oorſprong is naar 't waarſchynlykſte uit het gebergte, en derhalven mineraal, vallende zoo wel in kleine ſtukjes als in lange takken, die van natuur binnen hol zullen zyn; hoe zy nu door het vuur geſmolten en geformeert worden, zullen wy aan het nader onderſoek beveelen: Immers het heeft my niet willen gelukken, want de ſtukjes van *Mutu Labatta* over 't vuur gehouden wierden wel gloeijend en rood, maar geenzins week en geſmeedig veel min vloeijend.

Proef genoomen op het voor verhaalde, en onwaar bevonden.

Van deze zyn verſcheide ſoorten. d' Eerſte, Ua-Boa. *De 2de ſoort,* Tzeda. *De 3de, een baſtaart ſoort.*

Men verdeelt het in twee ſoorten, want de grootſte korrels, en die beſt naar het bleek koraal trekken, noemen de Inboorlingen van de voorſchreve Eilanden *Ua-Boa* of *Waboa*; deze zyn weinig aan een ſnoer en dier, men vind 'er korrels van zoo groot als hazelnoten, waar van hunne *Orangcayen* maar 3 aan eene ſnoer geregen om den hals draagen: De tweede ſoort hiet by hun *Tzeda*, 't welk kleine korrels zyn, meer van het geele dan van het roſſe hebbende, en veel ſlechter van prys; behalven deze twee oprechte ſoorten heeft men noch een baſtaart *Mutu Labatta*, 't welk zy van ſlechte ſteentjes maaken, ja het ſchynt veel meer een gebakkene aarde te zyn, dewelke zy onder de oprechte mengen om den hoop te vermeerderen; doch andere zeggen, dat deze Baſtaart-koraal hun toegebragt word door de *Kelings* van de kuſt *Coromandel*, die ze in hun Land van een zekere ſlach van aarde bakken; andere ſnoeren, die de gemeene man en de vrouwen om 't lyf draagen, zynde 3 voeten lang, hebben loode Pyramydjes aan d' einden, die zy af laaten hangen als quaſten; deze ſnoeren hebben veel *Schorri morri* door malkander gemengt, waar van pas 't vierde deel oprecht is, of 2 paar grootere korrels omtrent de midden: Het ander goedje is gemengt van Kryſtal, Bernſteen, zwarte en koleurde Glas-koraalen, als mede eenige kopere kor-

Waar toe die gebruikt worden.

korreltjes, van de midden kleinder en kleinder aflopende, doch alles in zeker getal, welke vermenginge zy maaken, op dat ieder zyn ſnoer kennen moge.

Het is met geen andere naam onder ons en de Indianen bekent, dan met den Maleitſchen *Mutu Labatta* of *Muttu Labatte*, 't welk ſchynt te willen zeggen een ſteene Paerl, by de Timoreezen en Rottineezen is echter deze naam onbekent, maar wel de twee te voren genoemde *Ua-Boa* en *Tzeda*. *Haar naam.*

In de voornoemde Eilanden *Timor*, *Solor*, en de omgelegene tot *Tenimber* toe, is naaſt het gout niet hooger in waardy dan dit *Mutu Labatta*, 't welk in 't gemeen tegen de halve zwaartte van het ſlechte Timorſche gout betaalt word; daar mag geen *Orangkay* of zyn Vrouw zyn, of zy moeten eenige korrels van het *Ua-Boa* om den hals draagen: Men kan ook niets anders of beters vinden dan *Mutu Labatta* om in die Eilanden ſlaaven te koopen, daar men voor twee ſnoeren van de bovenſtaande lengte een ſlaaf kan krygen. *Zyn naaſt het gout in waardy.*

De E. Compagnie heeft daarom veel moeite gedaan om de rechte myne van 't oprechte *Mutu Labatta*, op 't Eiland groot *Sawo* Weſt-Zuid-Weſt van *Timor* gelegen, op te ſoeken, maar heeft daar over een ſchip verlooren, en daar na het werk laaten ſteeken, vermits verradery daar onder liep, gelyk boven in S^r. *Wykerſloots* verhaal aangeroert word; dewyl nu zoo een groote hoop *Orangkayen* op *Timor* en *Rotty* zyn, dat hun na gegeeven word in zekere Negory 110 *Orangkayen* getelt te zyn, daar alle des zelvs onderdaanen maar 109 waaren; dewelke *Orangkayen* alle echter van deze *Mutu Labatta* willen draagen, diesvolgens moet daar nootzaaklyk veel valſch goedje onderloopen, het welk dan die geene ter dege moeten leeren kennen, die op die plaatſen handelen: Deze Koraalen, lang by die ſmeerige menſchen gedraagen, beſterven zeer bleek en worden van binnen zwart, dewelke zy dan wederom zuiveren, met een loog water daar in zachtjes gewreeven en wederom gedroogt: Ik hebbe zulks geproбeert aan zoodaanige ſtukjes, die buiten geſtreept en pypeformig waaren, en bevonden dat ze wel zuiver wierden, maar beſturven; daar na grauwer dan zy te voren waaren, zoo dat het miſſchien een byzondere loog moet zyn. Anders zyn ganſch geen Medycinale krachten daar aan bekent, zoo dat buiten twyffel de eenigſte oorzaak van haar waardy zy ten deele d' inbeelding en zinlykheid der Inlanders, die ze miſſchien om gezondheid en goed geluk draagen, ten deele om dat het zoo weinig en zelden gevonden word; het zy zoo 't wil, het is zeker dat de Inlanders ons niet willen openbaaren den plaats, daar het gevonden word, gelyk het een zeer nydige Natie is, die noch andere koſtelyke gewaſſen en metaalen van hun Land voor ons verborgen houd. *Waarom veel moeite aangewend is om de zelve te ontdekken.* *De zelve vervuilen ligt.* *Hoe die weder ſchoon gemaakt worden.* *En waarom d' Inlanders die hoog waardeeren.*

XXVIII. HOOFTDEEL.

Mare album. *Wit Water*. Ayer Poeti.

De Zee omtrent de Bandaſche Eilanden word jaarlyks op zekeren tyd tweemaal wit, niet by dag maar by nagt klaar ſchynende, en zoodaanig licht van zich geevende, dat men de lucht en 't water qualyk onderſcheiden kan, daarom het wat gevaarlyk is zich dan met kleine vaartuigen op Zee te begeeven, om dat men d' aankomende dyningen en ſtortingen niet gewaar kan worden, alzoo zy met de lucht een koleur hebben: By dag heeft het water zyne gewoonlyke koleur, en men kan daar aan geen onderſcheid bemerken, noch in reuk noch in ſmaak, behalven dat de Vaartuigen in dit water leggende dan ligter verrotten als op een anderen tyd; zoo eer als de Son onder is en de donkerheit des nagts begint, dan ziet men het Zee-water wit en helder gelyk zommige verrotte houten, *Mare Album beſchreven.*

als

als ook 't ſlym van de zeekatten en haeringen by ons doen, en hoe dieper men op Zee komt hoe witter het ſchynt; hier om vind men in zommige Kaarten de Zee, tuſſchen *Keram* en het bekende Zuid-Land, genaamt de *Melk-Zee*, in 't gemeen het witte Water, in 't Latyn *Mare Album*, hoewel men het eigentlyk *Mare Noctilucum* mogte noemen, Maleitſch *Ayer Poeti*.

En waarom de Melk-Zee *genaamt.*

De tyd wanneer zulks geſchiet.

Zyn tyd is in 't midden van de Ooſt of regen *Mouſſon*, 't welk zyn de Maanden *Junius*, *Julius* en *Auguſtus*, en word verdeelt in klein en groot wit Water.

Het kleine of eerſte wit Water begint met de nieuwe of donkere Maan in *Junius*, waar van de zee even wit geverft word, doch noch geen helder licht geeft, en allenkskens weder vermindert; doch eer het geheel vergaat, komt het groote witte Water aan met de nieuwe Maan in *Auguſtus* en duurt tot in *September*, wanneer de geheele Zee rondom *Banda*, zoo ver men aldaar beoogen kan, des nagts helder en wit ſchynt, hoe dieper in Zee hoe witter, blyvende hier en daar langs den ſtrand een weinig van 't gemeene Water; het houd evenwel zoo geen netten tyd, dat het niet t' eene jaar vroeger of laater kome dan het ander; ja in zommige jaaren word het niet of zeer weinig gezien, meerendeels komt het op 't klaarſte, wanneer de Zuid-Ooſte wind ſterk doorwaait, buijig en regenachtig weêr maakt, en daar door zoo 't ſchynt die geheele Zee ontroert: Het gevaarlykſte is, dat de zee inzonderheit by nagt als dan zich verheft met zwaare dyningen, al is 'er geen wind aan de lucht, een teken dat 'er eenige dampen uit den grond moeten ryſen en dezelve baaren beſwangeren: Na dat de Zuid-Ooſte wind ſterk en vroeg doorwaait, daar na heeft men het witte Water vroeg en veel, allermeeſt wanneer de wind na 't Zuiden draait en veel donker regenweêr maakt: Want in 't jaar 1663. hebbe ik in *Banda* bemerkt, wanneer de wind ooſtelyker waaide, zelv in 't laaſte van *Auguſtus*, wanneer ik van *Banda* naar *Amboina* verſeilde, dat 'er ſchier geen wit Water was, behalven veele vuurige vonken, waar van de zee ſcheen vol te zyn, gelyk ik in 't jaar 1668. in de maand *December* de zee ten Weſten van *Amboina* gezien hebbe, wanneer de wind Noord-Ooſt waaide, zonder regen; daarentegen, wanneer de Zuide of Zuid-Ooſte wind laat begint, zoo heeft men het witte Water ook laat, 't welk in zommige jaaren tot in *October* duurt.

En door welke winden het veel of weinig komt.

De plaatſen waar het zelve gevonden word.

Dit wit Water ziet men zoo verre, als ons volk uit *Banda* de Zuid-Ooſtere of Zuidere Eilanden bevaaren hebben, te weeten van *Arou* en *Key* af tot *Tenimber* en *Timor laut* in 't Zuiden, en van daar af tot *Timor* toe in 't Weſten, in 't Noorden tot digte by de Zuidkuſt van *Keram*, ten Noorden de *Liaſſers* en *Amboina* komt het niet, maar gaat voor by dezelve in 't Zuiden, zoo dat men het op het *Leytimorſche* gebergte klaarlyk zien kan; waar van daan het nu zyn eerſte oorſprong neemt is noch onbekent, in 't gemeen houd men daar voor, dat het zyn oorſprong hebbe in den grooten boeſem, dewelke het bekende en ons naaſte Zuid-Land met den langen hals van *Nova Guinea* maakt; want onze Bandaſche Zeevaarders hebben aangemerkt, dat het op 't grootſte zy en de zwaarſte dyningen maakt omtrent *Tenimber:* Zoo is het ook gebeurt, dat eenige van *Key* komende in 't jaar 1664. ten Weſten naar *Banda* omtrent 30 mylen van *Key* geen wit Water hadden, maar *Banda* genakende vonden ze de Zee geheel wit, waar uit men nochmaals beſluiten mag, dat 'et uit den Zuid-Ooſten of Zuid-Zuid-Ooſten moeſt komen: Het vermengt zich niet met het ander Zeewater, 't welk een zeldzaame vertooninge by nagt geeft en by onkundige zeelieden dikwyls verſlagentheid veroorzaakt, gelyk geſchiede met zeker ſchip, 't welk in *September* van *Ambon* naar *Batavia* verſeilde, en even buiten de engte van *Amboina* gekomen zynde ſchielyk uit het zwarte in het witte Water geraakte, meenende, dat ze op een droogte quaamen; doch geen grond vindende, en de Zee in 't Zuiden, zoo verre zy beoogen konden, wit ziende dachten eerſt aan dit voorval, evenwel waaren ze zoo benauwt in deze Melk-zee, dat ze met 'er haaſt weder naar 't zwarte Water ſpoeiden: Als nu dit witte Water tot in 't begin van *September* aldus geſtaan heeft binnen de voornoemde paalen, zoo begint het allenkskens om den Weſt te raaken, te weeten, in zyn geheele *maſſa* langs de Zuidere Eilan-

Word onderzogt.

Een opmerking daar van.

Waar het eindelyk verblyft.

Eilanden, *Ombo*, *Luhu*, *Bala*, *Ende*, en *Bima*, ſtrekkende zich uit tot 4 of 5 mylen bezyden *Amboina:* Van daar af begint het zich in groote ſtreepen te verdeelen, die noch al voorby *Boeton* gaan, en, als ze geen Weſte wind ontmoeten, noch al verder voorby *Saleyer* en *Makkaſſar*, tot dat ze zich allenkskens verlieſen en met het gemeene zee water vermengen.

Het witte Water brengt geen merkelyke ſchadelykheid aan, behalven het geene boven ſtaat van het verrotten der vaartuigen en de zwaare dyningen, maar in *Banda*, en daar het op't hoogſte is, veroorzaakt het in dien tyd ſchaarsheid van viſch, niet alleen om dat de viſch voor deze helderheid ſchuw wordende naar 't zwarte Water vlucht, maar ook die weinige, die noch daar in blyven, zyn moeilyk om te vangen, dewyl ze de viſchlynen en vaartuigen te klaar zien, en voor de minſte beweging der zelver ſchuw worden: Daarentegen veroorzaakt het zomtyds overvloed van viſch, wanneer het witte Water de diepte beſlaat en 't zwarte of gemeene Water naar den ſtrand perſt, waar na toe de viſch dan ook vertrekt: Als het nu voorby of in 't afgaan is, dan ziet men de Zee zich zuiveren, verſcheide vuiligheden op ſtrand uitwerpende; de Zee zelv is vol van brandige quallen, die de onze bezaantjes noemen, gelyk ik in 't voornoemde jaar 1663. een geheelen dag gezeilt hebbe van *Poelo Ay* naar *Amboina* door zulke bezaantjes. *Eigenſchappen en uitwerkingen daar van. Is niet goed om in te viſſchen. En waarom.*

In 't jaar 1669. heeft de zee na 't eindigen van 't witte Water zulke leelyke en vuile ſtoffe opgeworpen langs den geheelen Zuid-Ooſten hoek van *Neira*, en tegen over tuſſchen *Ranan* en *Wahan*, dergelyke nooit te voren gezien was, immers niet by lieden, die 60 of 70 jaaren oud waaren: Dit uitwerpſel had de gedaante van een taaye ſlym of *Papeda*, bloedrood en gaf een vuilen zwaveligen ſtank van zich, wanneer de Son daar op ſcheen: In de kuilen, daar het aflopend Zeewater ſtaan bleef, ſtierven alle viſſchen en krabben, die 'er van geraakt wierden, ja zelv de ſchadelyke landkrabben; by dag was deze ſtoffe bloedrood, en de ſtrand als met een rood laken bedekt, maar des nagts was ze vuurig en vonkte als ſterretjes: Van *September* af des zelven jaars en 't volgende geheele jaar 1670. was een drooge geſteltheid des luchts zoo in *Banda* als *Amboina*, waar by hevig omging eerſt de kinderpokken zoo wel onder oude als jonge, niet minder als een peſt, daar op volgende de dolle koortſen en lelyke bloedloopen. *Vreemd voorval daar van in 't jaar 1669. Als mede in eenige navolgende jaaren.*

In 't jaar 1673. heeft men in *Banda* het kleine witte Water niet gehad, en het groote quam wat laat in *Auguſtus*, om dat de Zuid-Ooſte wind doenmaals laat doorwaaide.

In 't jaar 1681. hebben 't de onze ontmoet tuſſchen *Timors* Ooſthoek en *Kiſſer*, wanneer de zee van verre met zulke vuurige dyningen zich verhief, dat het ſcheen als of een ſchip vooruit zeilde met een groote lantaarn achter op.

Wat de eigentlyke oorzaak van dit witte en by nagt lichtende Water zy, kan ik tot noch toe niet beveſtigen, en zeker de verſtanden hebben ſtof zich over dit wonderwerk der natuur te oeffenen: By de Bandaſche Ingezetene hebbe ik geen berigt noch curieusheid bevonden, dewelke hun hoofd met deze beuſelingen, zoo zy ze noemen, niet willen breeken en door de jaarlykſche gewoonte geen acht daar op ſlaan; ja daar is niemand, die eens opletten wil op wat tyd en by wat geſteltheid van weêr en wind dit witte Water jaarlyks min of meer, vroeg of laat kome. *De oorzaaken hier van zyn onbekent.*

Daar zyn 'er veele, dewelke oordeelen, dat dat veroorzaakt worde door ontelbaare kleine diertjes, die by nagt lichten en de Zee zoodaanig verwen, gelyk men in Zee veele viſſchen en goedje heeft, 't welk by nagt licht, by voorbeeld de *Sardynen*, *Ikan*, *Moor* en *Gatzje*, by de roode viſſchen van de ſteenbrazems aart en daar van meeſt hun ingewand; boven al doet het de Spaanſche Zeekat, *Sepia*, in 't Portugeeſch *Siba*, doch in Portugaal veel meer dan hier in Ooſt-Indien: Deze meening voldoet my niet, dewyl het ganſch niet waarſchynlyk ja onmoogelyk is, dat zoo veele diertjes ſchielyk konnen opkoomen, en eene groote Zee eenpaarig verwen zonder water van ander koleur daar tuſſchen te zien, en dat nooit iemand die diertjes gezien heeft, al ſchept men het water in een zuiver vat, en laat het tot den dag ſtaan, wanneer het klaar is *'tGemeen gevoelen daar van met redenen wederlegt.*

 en

en de koleur van 't gemeen water heeft: Daarenboven hoe zouden deze diertjes by malkander konnen blyven zonder zich met dat ander water te vermengen, want het witte Water van het zwarte als met een ſtreep afgeſcheiden is, en met groote velden ſtreepen en bogten allenkskens om de Weſt gevoert word: Waar van dit volgende tot een bewys: In 't jaar 1679. een ſchip zeilende uit *Banda* omtrent 't midden van *September*, wanneer het witte Water in *Banda* al voorby was Weſtwaarts naar *Batavia*, ontmoete het zelve bezyden *Amboina*, en zeilde twee nagten daar door tot de helft van *Boero*, alwaar een Weſtelyke ſtroom van gemeen water 't zelve tegen perſte, dat het niet Weſtelyker konde koomen, te meer dewyl het ſtil weêr was: Andere mynes oordeels vermoeden met beter reden, dat het een dunne ſubſtantie zy in gedaante van een damp uit den grond der Zee uitwazemende, en zich met dat water vermengende, want een dikke ſubſtantie kan het niet zyn, om dat het water by dag niet geverwt is; men vermoedt dat het een zwavelige damp zy, waar mede die geheele Zeeboeſem beſwangert is, 't zelve uitwyſende de veele zwavelbergen, dewelke men in die Eilanden vind, als *Banda*, *Nila*, *Teeuw*, *Damme* tot *Lery* toe, en uit de Schipvaart van *Jacob Lemaire* veele groote op *Nova Guinea*. Het tweede bewys zyn de ſtinkende roode uitwerpſelen, vuurige bezaantjes, en andere zwavelige uitwerpſelen, dewelke het witte Water nalaat, gelyk boven gezegt is: De *Alchimiſten* zouden ons hier in eenige opening konnen doen, of niet een *Spiritus ſulphureus* (zwavelachtige damp) met *Aqua ſalſa* (zout water) zich vermengende dergelyke nagtlichtende eigenſchap voortbrenge, 't welk onder andere zoude konnen doen die van ons *Collegium Naturæ Curioſorum*, in 't Duitſche Roomſche Ryk opgeregt, dewelke het *Phosphorum liquidum* ('t helder licht van zich geevende) bedacht hebben, waar van een klein glasje, door hun Eed. my toegezonden, een geelachtig watertje behelſde, 't welk op eenig ding geſmeert by nagt niet alleen helder lichte, maar ook zeer fyne dampjes en vlammetjes van zich gaf, duurende ſchier een geheele nagt; doch hier ſtaat wederom aan te merken, dat 'er noch een onderſcheid is tuſſchen de bekende nagtlichtende dingen, als de bovengemelde viſchdarmen, duizentbeenen, fenynige kampernoelje en zelv het voorſchreve *Phoſphorum liquidum*, welke alle by nagt vuuren als ſtarrelicht en ons wit Water, 't welk eigentlyk niet vuurt, gelyk men aan de zeebrandingen ziet, maar alleenlyk een witten ſchyn van zich geeft gelyk ſnee of melk.

Des Schryvers redenen hier van.

Een vergelyking by het Phoſphorum liquidum.

Een ander gevoelen.

Daar zyn weder andere, dewelke giſſen, dat in de Ooſt-*Mouſſon* uit de groote rivieren van 't Zuid-land en *Nova Guinea* by ſterk regenweêr eenige ſtoffe in zee gevoert word, waar van die geheele zeeboeſem beſmet word; doch dewyl dit op geen ondervindinge ſteunt zullen wy niet breeder daar van ſpreeken.

Verhaal van verſcheide nagtlichtende zaaken en voorvallen.

Caſparus Scotus in appendice ad Phyſicam curioſam cap. 3. haalt verſcheide dingen aan uit *Thomas Bartholinus*, *Fortunius Licetus*, *Olaus Wormius*, en andere, dewelke een ongewoon licht by nagt van zich geeven, daar men te voren niet opgelet heeft, als het verſch geſlachte oſſen en ſchaape vleeſch te *Montpeljeers* in 't jaar 1641. omtrent de velachtige en vette deelen, het hoofd en vel van een *Scorpius marinus*, zekere kleine oeſtertjes in een kleiachtige ſtoffe ſchuilende in de zee by *Ancona*, een eedele Juffer in Italien, welkers lichaam vuurige ſtreepen en ſtraalen van zich gaf, een Monnik, wiens hoofdhaairen vonkten als men daar over ſtreek; voor eenige jaaren heeft men ook in Engeland gezien, dat al het verſch geſlachte vleeſch in de hallen by nagt licht van zich gaf omtrent de velachtige deelen; d' oorzaak hier van hebben de nieuwe Wysgeeren eenige kleine en pas kennelyke diertjes toegeſchreven, dewelke by peſttyden in de lucht voortgebragt worden, en de peſt zullen veroorzaaken, dewyl naar hun zeggen, dit ſchouſpel nooit gezien word, dan by een groote ſterfte: Alle welke bewysredenen niet genoeg zyn om de nagtlichtende natuur van ons wit Water uit te drukken; waar toe men in waarheid wel een *Apollo* van nooden hadde, om ons dat uit te leggen, gelyk *Bartholinus* by zyn nagtlichtende vleeſch wenſchte.

Doch by deze verworpen.

Een ander ver-

In *Herberts* reisboek *pag.* 16. ſtaat, dat ze de zee op vier graaden Zuider breedte en ten Noor-

Noorden van de *Majottos* wel 10 mylen lang sneeuwwit gevonden hebben, niet door schuim of wind, maar by groote kalmte: Zy verstonden, dat het aldaar jaarlyks zoo gebeurde omtrent den 19 van *September*. *haal van* Herberts.

XXIX. HOOFTDEEL.

Hoe de Amboinsche Goudsmeeden 't Gout zuiveren, en haar koleur geeven.

ZY neemen een Ketting of ander gemaakt Gout, dat door lang draagen besmeert en vuil geworden is, leggen het op gloeijende koolen, tot dat alle vuiligheid en vezels afbranden, en het Gout zwart word; om dit te zuiveren neem een potscherf, doe daar in zalpeter, aluin en gemeen zout, van ieder even veel en klein gewreeven, leg de Ketting daar in en giet daar water op, dat ze even bedekt zy, kook dit t'zaamen, tot dat het water meest verdroogt en aan de Ketting hangt als een dikke Syroop, maar men moet het wel omkeeren; als gy dat ziet, neem het'er straks uit, wasch het in zuiver water of met wat Limoen-sap, sterk wryvende en met borstels afvegende, zoo is het Gout zuiver en blank: Hier toe neemt men gemeenlyk een klein slach van Limoentjes, te weeten Limoen Maas, in ons *Herbarius*, *Limonellus aureus* genaamt; doch *Limon nipis* is daar toe ook bequaam. *Hoe men 't Amboinsche Gout zuivert.*

Om nu het schoon gemaakte Gout haar koleur te geeven, 't welk de Maleyers *Suppo* noemen, neem een andere pot, wryv op den bodem een weinig zwavel, doe 'er een mudsje water in met wat *Tamaryn* en een fesje zwaar zout, kook dit op, doop de Ketting daar in, ten laatsten met versch water afspoelende: Het jonge Gout moet men daar in maar 2 of driemaal doopen, maar het oude 5 of sesmaal, tot dat het rood genoeg word. *Hoe men 't haar koleur geeft.*

Geneesmiddel van 't Gout om 't *Lappar Garam* te geneezen, zynde een roode opdrachtigheid in de huid met een moeijelyk jeuksel en een scherpe vochtigheid: Neem eenig Gout, leg het in 't water, wasch het voorschreve Accident 2 of driemaal daar mede; 't is waar bevonden by onze Inlanders, hoewel men geen reden daar van geeven kan, dewyl naar ons gevoelen het Gout geen uitvloeijing in 't water geeven kan. *'t Gout geneest* Lappar Garam.

XXX. HOOFTDEEL.

Myrrha Mineralis. Mor.

MOr vloeit als een dikke vochtigheid of honing uit de rotsen op *Crimata*, die omtrent de zeekant staan, en word daar na zoo dik als een pap, dat men 't handelen kan; het is wat brak van smaak, doch niet bitter, en wat zandig, het komt alle jaaren niet, maar altemets in de drooge *Moussons* als een dikke honing uitvloeijen: Dit met *Ramak Dagin* vermengt word meest onder *Djoedjamboe* gebruikt tegen buikloop en buikpyn. *'t Mineraal* Myrrha *beschreven.*

Ik noem het *Myrrha Mineralis*, niet als of het groote gelykenis hadde met de rechte *Myrrha*, maar om dat het onze Indiaanen *Mor*, dat is, *Myrrha* noemen; want het heeft noch de bitterheid noch de goede reuk van de *Myrrha*, maar alleen een brakke smaak zonder scherpigheid, waar uit ik oordeele, dat het een uitsweetinge van de brakke *Waar toe 't gebruikt, en zoo genaamt word.*

ke klippen zy: Dergelyke vettigheid doch wat witter word ook in *Banda* gevonden aan de Zuid-zyde van 't hooge Land of *Lontor*, aan overhangende klippen op ſtrand, doch by die Inlanders in geen gebruik: Het voorſchreve *Mor* hebbe ik ook beſchreven in 't Amboinſche Kruidboek, III. Boek in 't Hooftdeel van *Dammar Selan* by *Ramak Daging*, dewyl het zoo wel voor een *Reſina*, als voor een *Mineraal* kan gehouden worden.

XXXI. HOOFTDEEL.

Toetſteen van de Kuſt.

De Toetſteenen beſchreven.

DEze Steenen zyn in rood koper omvat, zwart, zonder glans en gekartelt, daar men 't gout hard opſtrykt, en dan met waſch met koolen gemengt afdrukt; doch als op het waſch veel gout ſtaat word het zelve geſmolten.

Op de Malabaarſche kuſt gebruiken ze den Malabaarſchen Amaril, *Tsjanicalla* genaamt, dewelke is een Steen vallende in groote rivieren tot *Malabaar* en *Goa*, en maaken Slypſteenen daar van op de volgende manier: Dezen Steen neemen de Inlanders, ſtooten hem heel fyn, daar by doende rauw *Gummi Lacca*, zoo als het van de ſtokjes komt, ſmelten het zelve en doen daar by den klein geſtoten *Tsjanicalla*, tot dat 'er een dikke pleiſter van word, het welk zich malaxeeren laat, het zelve plakt men dan rondom een houte ſchyf, omtrent een ſpan breed, aan welkers kanten deze klomp vaſt kleeft en hard word, die men dan aan de bovenſte kant, zynde omtrent een vinger breed, glad maakt om daar op allerhand gereetſchap te ſlypen; te weeten, men ſteekt een as door de ſchyf, die met haar einden op twee pilaartjes ruſt, dewelke men dan met een toutje omdraait, gelyk de draaijers doen, en het yſer tegen de ſchyf aanhoud.

En waar toe die gebruikt worden.

XXXII. HOOFTDEEL.

Dendritis Metallica.

De Dendritis beſchreven.

UIt het verhaal der Javaanen hebbe ik, dat ze op *Java* zomtyds gevonden hebben in eenig onbekent hout, 't welk zy in 't boſch opgeraapt hadden tot brandhout, eenige ſtukjes yſer, die zy in groote waardy houden en aan 't lyf draagen, als zy ten oorlog gaan: Een ander ooggetuige verhaalde my, dat hy op *Makkaſſar* gevonden hadde in een ſtuk quaſtig en rood hout ('t welk hy in 't boſch opraapte om een kris-ſcheede daar van te maaken, en dat hy voor rood *Lingoo* aanzag) een klompje metaal, zynde half yſer en half koper of eigentlyk uit die beide ſubſtantien gemengt: Hoe deze dingen in 't hout koomen daar van kan men veele gevallen bedenken, dewelke my niet waarſchynlyk voorkoomen; derhalven, dewyl ik boven gezegt hebbe, dat de metaalachtige ſubſtantien met den Donder afgeſlagen worden, zoo zoude het konnen zyn, dat de voorſchreve ſtukjes *Ceauniæ Metallicæ* zyn: Evenwel blyft die zwaarigheid, hoe zulke houten door den Donder geſlagen geheel blyven, want naar 't zeggen der vertellers waaren de voorſchreve ſtukjes gevonden in een maſſief hout; doch ik geloof dat de vinders zoo nauwkeurig niet geweeſt zyn om alle omſtandigheden ter dege te betrachten, en 't is de natuur niet onmogelyk, gelyk een verſteende ſap in de planten kan trekken, waar uit *Meſticæ* voortkoomen, dat op de zelve manier uit d' onderleggende aarde door de zuig-

Wat het zelve is.

zuig-aderen der wortelen ook een metaalachtige ſtoffe kan optrekken, dewelke zich dan in 't hout tot een klomp zaamen zet: Dit is het Metaal, dat *Julius Scaliger Exercit.* 187. beſchryft en *Metroſideros* noemt, doch die naam komt myns oordeels eigentlyk het yſerhout toe, hier mede maaken hun de Javaanen onquetsbaar, daar noch by doende 16 andere *Meſticæ*, die zy zoo vaſt om het lyf binden, dat zomtyds het ſmeer en de huid daar over groeit; onder die 16 is een van de voornaamſte de *Cochlites rarus*, dewelke een klein Alykruikje gelykt, en in een wit en half doorſchynend ſteentje verandert.

Door Scaliger aangehaalt, doch wederlegt. Bygeloof der Indiaanen daar van.

XXXIII. HOOFTDEEL.

Steene Vylen op Java.

DE Javaanſche Smids gebruiken geen Vylen in 't maaken van hun kriſſen, maar ſteene ſtokjes als rollen, die zy aldus maaken: Zy neemen geſtooten Porſellein, ſmelten een gedeelte *Dammar Selan* of eenige andere harde *Dammar*, roeren het voorſchreve Porſellein daar onder, tot dat het een dikke klomp word, die ze dan met de handen formeeren tot rollen, een hand of ſpan lang en twee vingers dik: Deze rollen draaijen ze met een touwtje daar om geſlingert, (gelyk de draaijers,) ſterkelyk op het kris, 't welk het yſer zoo wel wegneemt als de beſte Vyl.

Steene Vylen, van wie, en hoe die gebruikt worden.

XXXIV. HOOFTDEEL.

Steene Kogels en Steene Vingers.

DE ſteene Kogels zyn een ſoort van *Geodes*, de Vingers zyn *Belemnitæ* of *Dactyli Idæi*; zy worden beide gevonden in de Xulaſche Eilanden, weshalven wy die plaatſen wat duidelyker ophaalen zullen: Onder de drie Xulaſche Eilanden is *Mangoli* het grootſte, doch heeft maar twee Negorijen, *Mangoli* en *Weytina*, beide aan de Zuid-zyde gelegen, voor 't overige woeſt en onbewoont: Van *Mangoli* ſcheept men 3 uuren Weſtwaart aan tot in 't bochtje *Gorangoli*, daar een ankerplaats is, met drie Eilandekens daar voor; van daar noch 6 uuren te vaaren komt men aan het bochtje *Boeja*, daar drie Riviertjes zyn, en twee mylen Landwaart in twee kennelyke bergen, alle van den zelven naam; van *Boeja* noch drie uuren weſtelyker, komt men aan den uiterſten Weſthoek *Batoe Maloela* of *Batoe Lacki Lacki*, van daar men overſteekt na *Taljabo*: Alhier ſtaat een Klip in de gedaante van een Man, daar de Xulaneezen voor by vaarende gemeenlyk eenige vruchten haar toewerpen tot een offerhande om geen ongeluk daar te hebben, want het een nauwe en zeer gevaarlyke Straat maakt tuſſchen *Mangoli* en *Taljabo*, en by deze Klip is een Maalſtroom: De engte is op 't ſmalſte niet breeder dan een muſquetſchoot, doch word ſtraks ter weêr zyden breeder; in 't midden van deze Straat op *Taljabo* legt de hoek *Langoy*, en daar by een bochtje.

De ſteene Kogels en Vingers beſchreven.

Omſtandig berigt.

In de bocht van *Boeja* op ſtrand by laag water vind men zekere ſteene Kogels zeer glad en rondachtig; zommige zoo rond als of ze gegooten waaren, doch die zyn weinig, van verwe blauwzwart, gelyk de ſlechte Toetſteenen, die zy ook gelyken in ſub-

En waar deze ſteene Kogels gevonden worden

ſubſtantie en hardigheid, maar niet in zwaarte en toetſen, als ook de Metaalen, van binnen maſſief en moeijelyk om in ſtukken te ſlaan; de kleinſte zyn als een Piſtool-kogel, en allenkskens grooter tot een, twee en 3 ponden toe van yſere kogels; zommige zyn grauwachtig, andere doch weinige zyn ruig en ros als yſerſteen, zommige ook donkerrood, de ſcheeve en hoekige zyn de meeſte: De Xulaneezen zoeken de rondſte uit en gebruiken ze tot Baſſen en Muſquet-kogels; men heeft daar mede door een plank geſchoten, zonder dat de Kogel breekt: Als men ze in ſtukken ſlaat en op een ſteen wryft, rieken ze zwavelachtig als bedorven boskruid; binnen is een eenpaarige zwarte ſubſtantie, en buiten als met een ſteene huid omgeeven, waar uit men bemerkt, dat hun deze rondigheid niet door 't rollen van 't zee-water aankomt, maar door hun eigen natuur hebben, gelyk in *Europa* andere ſoorten van *Geodes:* Men vind ze alleen op ſtrand maar niet in de rivieren, of ze op de bergen *Boeja* mede vallen is onbekend; want de Inlanders willen niet eens daar naar toe gaan, noch alleen noch met ons volk, vreezende dat ze dood geſmeeten of geſlaagen zullen worden van den Duivel, dewelke op die bergen woont, en met de voorſchreve ſteenen van zich ſmyt; zy verhaalen daar van deze fabel: Voor omtrent 80 jaaren hebben op die bergen verſcheide volkryke Negoryen gewoont, dewelke met malkander zoo lange geoorlogt hebben, tot dat eindelyk de Duivel hun deze Kogels beſchikt heeft, en aan den voorſchreven berg zoude men noch ander geweer vinden; op den zelven berg hoort men op verſcheide tyden, inzonderheit in de maand *October*, wanneer de Noorder of regen *Mouſſon* aldaar begint, verſcheide ſlagen van Kanon en Muſquetten, die men zomtyds op *Fatoe matta* hoort: In de voorſchreeve Straat, *Seranna* genaamt, leggen noch andere klippen onder water, waar op eertyds de ſtroom een Portugeeſch ſchip gezet heeft, waar van ze het volk dood geſlagen en 't ſchip geroofd hebben.

Hun grootte. *Koleur.* *Waar toe die gebrukt worden.* *'t Gevoelen der Inlanders daar van is zeer kluchtig.*

Dergelyke ſteene Kogels zwart en zeer blinkende worden gevonden op den heiligen berg *Baſagi* op *Baly* boven op des zelvs vlakte, daar de *Pygmæi* of Bergmannetjes op woonen, zynde kleine menſchen, zommige zyn wit, zommige kakerlakken van vel en hair met een ſpitſe bultige rug, zoo dat ze altyd op een zyde moeten leggen, woonende in kleine huiſkens, rondom met een tempel bezet; deze ſtaat op eenen effenen ſteenen vloer, als van hard arduin, zoo glad dat men qualyk daar op ſtaan kan, en voor des zelvs deur ſtaan 4 yſere koevoeten, zoodaanig uit de aarde gegroeit; rondom dezen ſteenen vloer legt het vol van deze ronde Kogels, dewelke die van *Baly* naar believen mogen opraapen en tot gedachtenis mede neemen; 't welk zoo zynde blykt, dat deze Kogels niet rond geſleepen worden door 't rollen van de zee of regen, gelyk zommige vermoeden, want zy leggen vlak en ſtil; breng hier by tot verder bewys den akker van *Jeruſalem*, die vol ſteene *Ciceres* is.

Beſchryving van de Pigmæi. *Hun tempel en woonplaats.* *Daar die ook gevonden worden.*

In 't bochtje *Langoy* op *Taljabo* is een moeraſſige brakke rivier, aan welkers mond men op ſtrand vind de ſteene Vingers t' eenemaal gefatſoeneert gelyk een *Belemnites*, of *Dactyli Idæi*, in 't *Gemmarium* van *Boëtius* afgeteikent; doch deze ſteene Vingers zyn meeſt gebrooken, van een weeke ſubſtantie, die haar ſnyden en ſchrappen laat, donker van ſubſtantie, meeſt geelgrauw, binnen met een hart als een houte tak, en in de omtrek veele ſtraalen: De geheele gelyken de ſpits van een ſtompen pyl, alle met een keep of vooren aan d' eene zyde, langs dewelke zy haar laaten deilen als men daar op ſlaat: Zommige zyn geelachtig als *Dammar Selam*, zommige ros en half doorſchynende als donker bernſteen, die men weinig vind, en d' Inlanders bewaaren om een *Adjimat* van te maaken: Tegen malkander gewreeven rieken ze vuil of modderachtig als *Mangi Mangi:* Van haaren oorſprong is noch niets verhaalt; naderhand is bevonden, dat ze op andere plaatſen meer dan op *Taljabo* door de Zee opgeſpoelt worden, immers meeſt aan d' Ooſt en Noord-zyde des zelven Eilands, als mede op *Kelang:* Op de zelve plaatſen vind men noch een anderen zeldzaamen Steen in de grootte van een ſchelling, beneden vlak, boven geſchikt en geſtreept als 't Hoorntje *Umbilicus*; zommige zyn bruin, dewelke de hardſte zyn, zommige grauw, en zoo week,

De ſteene Vingers, waar die gevonden worden. *Haar hoedanigheit omſtandig beſchreven.* *Noch een andere ſoort.*

week, dat men ze ſchrappen kan, zommige zitten op een hard keiſteentje: Ik heb 'er een gehad op *Kelang* gevonden, een kleine hand breed, ſcheef en gedraait als een *Carina Nautili* aan de eene zyde: Van de ſteene Vingers vind men ſtukjes als Koraalen in 't midden met een gat, en daar onder zommige zoo dun als een mes, die men voor Timorſche *Muttu Labatte* zoude aanzien, zoo ze die koleur hadden.

XXXV. HOOFTDEEL.

Ambra Gryſea. Ambar.

Uit de verſcheide verhaalen der Auteuren van den oorſprong en eigenſchap des Ambers zal ik alleenlyk die voortbrengen, dewelke my nodig ſchynen om myn oordeel daar uit vaſt te ſtellen. Deze ſpezeryachtige Gom, zynde hedensdaags gerekent onder de koſtelyke dingen der waereld, en in gewigt al tot de waardy des gouts geſteigert, is, zoo veel ik weet, by alle Natien met geenen anderen naam bekent, dan *Ambra*, en *Ambar*, gelyk het ook by onze Maleijers hiet, behalven by de Inwoonders van de Zuid-Ooſter Eilanden en *Timor*, dewelke het onwaardiglyk, *Ijan-taij*, dat is, Viſch-drek, noemen: De gemeene manier volgende zullen wy het verdeelen in 3 ſoorten, te weeten, grauwe of *Ambar grys*, witte, en ſwarte, onder malkander veel verſchillende in ſubſtantie en kragten: Van de eerſte ſoort zal dit Hooftdeel ſpreeken, welke men eigentlyk *Ambra* en *Ambra Gryſea*, naar haare grauwe koleur noemt. By zommigen wegens haare voortreflykheid en duurte, *Ambra Chryſea*, dat is, gulden Ambar: Wy verſtaan daar door zoodanigen *Ambar*, die van buiten beſmeert of zwartachtig is, van binnen grauw als gedroogden koedrek, tuſſchen de tanden taai en nooit verminderende, hoe lang men hem ook kauwt, ligt van ſubſtantie, aan zich zelv een goeden doch ſlappen reuk hebbende, en weinig naar de Zee riekende, of eigentlyk naar *Unguis Odoratus*; doch in een warm ſop geſmolten, veel kragtiger van reuk; op een gloeijend blik van yſer, of, zoo andere willen, van gout gelegt, geheel en al verſmeltende, zonder rook, maar op koolen geeft hy een recht opgaanden rook van zich, doch weinig en met een dunnen ſtraal.

Beſchryving van d' Ambra Gryſea.

Waar van zyn 3 ſoorten.

Haare benaming en hoedanigheid.

D' oorſprong des Ambars word verſcheidentlyk opgegeeven, naar de verſcheide oordeelen der Auteuren: De oudſte en by deze Inlanders ſchier over al aangenome meening is, dat het zynen oorſprong heeft uit den Walviſch, doch niet van alle, maar van een byzondere ſoort, dewelke d' Arabiers *Azel* noemen: Onder anderen moet ik hier aanhaalen de kluchtige geſchiedenis van den oorſprong des Ambars uit *Ferdinandus Lopes de Caſtagneta*, die in 't vierde boek van 't bedryf der Portugeezen in Ooſt-Indiën *cap.* 35. ſchryft, dat de uitgeleſenſte *Ambar* valt in de Maldiviſche Eilanden, daar zich veele groote vogels ophouden, *Anacangriſpasqui* genaamt, de welke veelderhande ſpezeryachtige kruiden afweidende, hunnen drek uitwerpen op de klippen die aan Zee ſtaan, 't welk dan goede en oprechte Ambar is, by hun *Pona Ambar*, dat is, gulden Ambar genaamt, hoewel hy wit is, echter de duurſte van allen, om dat hy weinig en met moeite gevonden word: Deze drek, met groote korſten aan de klippen hangende, word metter tyd door regen en wind afgeſlagen, en met groote ſtukken in Zee vallende, dryft daar in heen en weêr, tot dat hy opgeſpoelt en aan ſtrand uitgeworpen word, zynde grauw van koleur, en hiet *Coambar*, dat is, Water-Ambar, om dat hy lang in 't water gerolt en veel van zyne deugd verlooren heeft, welk dan de tweede ſoorte is: De derde en ſlechtſte is de zwarte, genaamt *Mani-Ambar*, dat is, Viſch-Ambar, om dat hy van Walviſſchen en andere groote Viſſchen opgeſlokt en in der zelver maag onverdouwlyk zynde, weder uitgeſpogen is, en daarom ſchier al zyn deugd

D' oorſprong van de zelve uit den Viſch Azel.

Oordeel van Ferdinandus Lopes de Caſtagneta.

Ponambar, *Vogel-Ambar.*

Coambar, *Water-Ambar.*

Maniambar, *Viſch-Ambar.*

deugd en krachten verlooren heeft; dus verre *Castagneta*: Dit verhaal laat ik in zyn waardije, en wil wel toestaan, dat onder zoodaanigen vogel-drek *Ambar* gevonden word, echter komt my verdagt voor, dat van *Garzias Lib.*I. *cap.* 1. geen gewag van die vogels gemaakt word, dewelke nochtans een nauwkeurig beschryver van de Oost-Indische dingen in zynen tyd geweest is; immers hadde *François Pierard* daar van moeten weeten, de welke van 't jaar 1602. veele jaaren in de Maldivische Eilanden gewoont heeft, en van den Ambar niets anders schryft, dan dat hy in meenigte op die Eilanden door de Zee opgeworpen word, en dat de Eilanders van zynen oorsprong niets anders weeten, dan dat hy uit de Zee komt.

Meeninge van Servatius Marel.

Ambar komt van den Walvisch.

Carolus Clusius schryft in zyne aantekening op 't voornoemde Hoofdeel, dat hy te Frankfurt een zekeren Bourgonjer, *Servatius Marel* gesprooken heeft, dewelke veele Landen doorreist hadde, om spezeryen, edelgesteenten en paerlen te handelen: Deze hadde hem verzekert, dat Ambar niet anders is dan eene overtollige vergadering in de maage van den opregten Walvisch, daar onder hy geenzins d' *Orca*, *Physeter* noch eenige groote en getande Visschen wil verstaan hebben: De regte Walvisch dan, hebbende geene tanden en een nauwe keel, slokt niets dan kleine vischjes in, inzonderheid Zeekatten en *Polypi*; deze blyven hem in de maage langen tyd zitten, en maaken een slymerige vergadering, die hy niet wel verdouwen kan, en eindelyk, als de meenigte hem te lastig valt, weder uitspouwen moet: Dat eerste uitspouwsel is slechte en vuile Ambar, maar het geene lange by hem blyft en wel gekookt is, wort goede Ambar; of dit nu alle jaaren eens of meermaals geschied, is onzeker, maar dit is gewis, dat wanneer de Walvisch de maage ontledigt heeft en dan gevangen word, men geen Ambar in hem vind: Een tyd lang daar na heeft hy by zich weinig en rauwen Ambar; maar de beste is, die lang by hem gebleven is: Hier van komt het, dat men onder den Ambar zomtyds den bek van de voornoemde Zeekatten vind, dewelke men verkeerdelyk voor vogels-bekken aanziet: Voor den besten Ambar koos hy die van binnen grauw is, en een brokje op een heet gemaakt yserblik gelegt moet ten eenemaal smelten tot eene olye, en eenen lieffelyken reuk van zich geeven; dus verre *Servatius Marel.*

Proef, welk de beste is.

Meeninge van Julius Scaliger.

Julius Scaliger Exercit. 104. na dat hy uit de boeken der Mauritanen veele voorbeelden bygehaalt hadde, dat d' Ambar in Walvisschen groeit, en de Walvisch zelv in de taal van *Fez* en *Marocco Ambar* hiete, verklaart zyn gevoelen, dat hem zulks gansch onwaarschynlyk voorkomt, dewyl hy zoo veele Walvisschen heeft zien openen in de bocht van *Biskayen*, en 'er van gehoort heeft, maar van niemand verstaan, dat in die Walvisschen het minste Ambar ooit gevonden zy; daar op verklaart hy zyne meeninge, namentlyk: Dat d' Ambar op den grond van de zee groeit op de wyze als *Fungus* of Campernoelje, en door de zeebaaren los gespoelt zynde, dan boven komt dryven; Tot deze meening is hy bewogen, om dat hy eenige bollen van Ambar gezien heeft, dewelke van buiten met een vliesje overtrokken waaren gelyk een *Fungus*, ook met gelapte schilfferen, gelyk een oude *Fungus*: Op dezelfde plaats schryft hy ook, dat de Vossen den Ambar vindende gretig opslokken, en daar na door den afgang weder van zich geeven, doch dat het zelve een vuile en verdorve Ambar is; welk verhaal ons hier na zal te passe koomen: De drie bovengemelde soorten uit *Castagneta* van den vogel-drek heeft hy ook, maar met andere naamen, noemende de Eilanden *Palanduras* (zynde misschien bedorven uit *Maldivas*) en de drie soorten *Povambar*, *Puambar*, en *Pinambar*, doch de bovenstaande naamen koomen met den Portugeschen text beter overeen.

Dat dezelve op den grond van de zee groeit.

Ondervinding van een Walvisch op Timor.

Radja Salomon Speelman, verdreven Koning van *Ade manduta*, een geloofwaardig man en ooggetuige van dit verhaal, heeft my in opregtigheid verklaart, dat in zynen tyd, omtrent 't jaar 1665. in zyn Land by *Batoerou* opgedreven is een doode Walvisch, dien hy *Iju-Ambar* noemde, 15 vademen lang, waar van het hoofd een vadem lang was en spits toeliep, doch het voorhoofd was rond: Op het hoofd stond een vinne, wel van een mans hoogte, en langs den rugge 5 vademen lang, die hy kon-

konde nederleggen; opgesneeden, vond men den buik zoo groot als een kamer, en schier met enkel Ambar gevult, waar van het voorste en naaste aan de keel wit en waterachtig was, het middelste geel en grauwachtig; het achterste zwart en week als teer, het welk hy door den afgang uitwerpt, maar de twee eerst genoemde uitspouwt: De Timoreezen kenden het niet en gebruikten het voor teer aan hunne prauwen, tot dat ze van de Makkassaren wyser gemaakt wierden, die het van hunne vaartuigen weder afschrapten, hen afkogten en naar hun Land voerden: Eenige jaaren te voren waaren meer Walvisschen op *Timor* gestrand, dewelke korte en dikke tanden hadden, sommige een voet lang, zommige korter, gelyk die van *Leti in histor. animalium* worden gemeldt; doch of de voornoemde andere visschen mede tanden hadden was hem vergeeten. *Waar in een groote meenigte Amber gevonden is.*

Het gevoelen der Javaanen is, dat Ambra een uitwerpsel of drek is van den grooten Vogel *Geruda*, dewelke op den Boom *Paos Singi* zoude woonen, staande in de groote Zuid-Zee, wiens afgang daar na de Walvisch inslokt, en d' Ambar hem onverdouwlyk vallende weder uitspout. *Gevoelen der Javaanen.*

Nu zal ik wat nieuws opschaffen, misschien te voren in de waereld niet gehoort, voortgebragt door eenen *Hubert Hugo*, voor eenige jaaren gesaghebber op het Eiland *Mauritius*, dewelke aan den Ed. Heer Generaal *Joan Maatsuyker* in een brief geschreeven den 14. *December* 1671. aldus schryft.

Aangaande de verschillen onder de geleerden nopens het Ambar-grys, waar het zelve zynen oorsprong van daan zoude neemen, of wat gedierte of wat gewas het zelve zoude voortbrengen, zyn wel in aanmerking te neemen, maar niet daar uit vast te stellen; want ik hier door neerstig onderzoek en ondervindinge bevonden hebbe, het zelve geen schuim of drek van den Walvisch noch een gedaante van *bitumen* of lym te weezen, maar uit den wortel van een boom (wiens naam voor my zelven onbekent is) voort te spruiten, welke boom, hoe ver hy ook in 't land staat, zyne wortelen altyd naar de Zee schiet, zoekende de warmte der zelver om zyne vetachtige gom, die al naar beneden en niet naar boven schiet, door de warmte der zee quijt te worden, alzoo anderzins boven door zyne groote vettigheid zoude verbranden en verstikken; waarom de zelve naar onderen zendt om door behulp en warmte der zee zich daar van te ontlasten: De wortel dezes booms zynen vetten gom in zee schietende, is de zelve zoo taai, dat men hem niet ligtelyk van den wortel af kan breeken, ten zy het zoodaanigen klomp word, die voor het kleine adertje van den wortel te zwaar, door de warmte der zee en beweging der zelver van zelv afbreekt en alzoo in zee dryft, wordende door de stroom, waar die meest zyn val heeft, aan strand door zyne vette ligtigheit geworpen; waarom ik een geheel jaar myn werk gemaakt hebbe de strooms kabbelingen waar te neemen, maar door gebrek van vaartuigen, daar toe bequaam, hebbe niets ten vollen konnen uitwerken, waarom genootzaakt ben (by 't goet vervolg van 't nieuwe getimmerde vaartuig) mynen tyd ten meesten dienst van d' E. Compagnie daar in te besteeden: Gevonden en in 't werk gestelt zynde, zoude oordeelen, door 't planten der zelver boomen aan strand, of die plaatsen daar die stroom zynen aanval heeft, dat het niet missen konde, of zoude moeten, op strand geworpen zynde, door de zoekers gevonden, en d' E. Compagnie rykelyk toegebragt worden; hoewel ik oordeele, dat de boomen dieper in 't land staande, vetter gom, als die aan strand zyn, geeven, en dat daarom ook d' eene Ambar beter als d' andere gehouden word. U. E. word door dat scheepje $\frac{7}{8}$ pond toegezonden, (zynde gevonden by een soldaat *Jan Westphalen* van *Straalsont*, die ook, om dat zynen tyd uitgedient heeft, en voorleden jaar van 't *Fort* de Goede Hoop op zyn verzoek verlost, mede naar Batavia is vertrokken, om naar 't Vaderland over te vaaren,) nevens noch 2 stukken by my zelv gevonden; 't welk ik hoope, dat U. E. aangenaam, en voor my een eer zal weezen. *Nieuwe meeninge van den oorsprong des Ambars.* *Ambar-Boom en Boom-Ambar.* *Die zyn wortel in zee schiet.* *En zoo groeijende eindelyk tot Amber word.*

De soorten *Ambar-noir* en *Succinum*, worden meerder dan de andere gevonden, te weeten kostelyker, waar van ik U. E. zoo veel, als ik hebbe konnen magtig worden, *Dezwarte Amber.*

 toe-

toezende; doch, myns oordeels, van kleine waardy: Maar om dat van den E. Commandeur *Jacob Borghorſt* in zynen brief verzogt word, alles wat reuk en ſmaak heeft op te zoeken, en zyn Ed. toe te zenden, hebbe niet willen daarin nalatig zyn; dus verre *Hugo.*

Bedenking van den Schryver daar over; doch door hem verworpen.

Indien het voorgaande waar is, ben ik verwondert, dat deze boom alleen op 't Eiland *Mauritius* zoude ſtaan, daar d' Ambar niet alleen aldaar, maar langs de geheele Ooſtkuſt van *Afrika*, *Madagaskar* en *Maldivas*, hier in de Zuid-Ooſtere Eilanden, ja op zoo veele plaatſen der geheele waereld, als in Weſt-Indien of de ſtranden van *Marokko*, gevonden word, en dat deze raare Ambarboom dus lange onbekent is gebleeven: En zoo hy in de gemelde Landen ook groeit, inzonderheit op d' Ooſtkuſt van *Afrika*, en *Madagaskar*, dat hem de ſcherpſinnige Arabiers, zoo veele eeuwen dezelve Kuſt doorſnuffelt hebbende, niet eer gekent hebben: Zoo men ook allerhande welriekende Gommen, dien Ambar eenigzins gelykende en uit boomen druipende, ſtraks voor Ambar wilde houden, zoo kan ik in 't Landſchap *Amboina* dergelyke boomen toonen in mynen Amboinſchen *Herbarius*, in de hoofdſtukken van *Nanarium minimum* en de *Boeroneeſche Rowayl:* Van *Manipa* is my een zekere aarde gezonden zeer natuurlyk naar Ambar riekende, maar by nader onderzoek wierd bevonden, dat dezelve aarde uitgegraaven was onder den voornoemden boom, en buiten twyffel van zyn ſap doortrokken was.

Ander gevoelen, dat dezelve in de wilde zwynen groeit.

En hoe zal de voornoemde boom konnen beſtaan met het geene my een ander perſoon, die een tyd lang op 't Eiland *Mauritius* gelegen hadde, verhaalt heeft, dat d' Ambar groeit in de maage van wilde varkens; en waarom zoude ik hem niet gelooven? daar hy 't zoo wel met zyn oogen gezien heeft uit den buik van de voornoemde varkens uithaalen, als *Hugo* aan den wortel van zynen boom hangen; maar voorwaar, indien men het gelooven wil, dat d' Ambar groeije in de buiken van zoo veele Land- en Water-dieren, daar in men hem zomtyds en by geval vindt, zoo mogen die van Weſt-Indien ook gelooven, dat hy in haare voſſen ook groeit, waar van men leeſt in de

Als mede in voſſen.

Franſche geſchiedeniſſen *Antillarum cap.* 20. door Monſ[r]. *Rochefort* geſchreven; aldaar ſtaat eerſtelyk, dat veel goede Ambar-grys gevonden word op de Kuſt van *Florida*, *Tabago* en ander Caribeſche Eilanden: Kort daar na leeſt men, dat in die Landen, daar de meeſte Ambar valt, veele voſſen gevonden worden, die 's nagts de wacht houden op de ſtranden, daar hy meeſt opgeworpen word, en den zelven vindende ſtraks opſlokken, doch hun onverdouwlyk voorkomende, door den afgang weder van zich geeven, dewelke veel van zyn deugd verloren heeft, en by hun *Ambar des renards*, of Voſſen-Ambar, hiet, noch tot geneesmiddelen, noch tot reukwerk dienende, en derhalven niet in Vrankryk gebragt word.

Onderſoek en gevoelen van den Schryver hier over, beweerende dat d' Amber op den grond van de zee groeit.

Dewyl dan uit de bovenſtaande voorbeelden blykt, dat d' Ambar in zoo veelderlei dieren gevonden word, die hem als voor hunne natuur onverdouwlyk zynde, onverteert weder van zich geeven, zoo is 't ganſch niet waarſchynlyk, dat hy in dezelve dieren groeije: Ik houde my dan aan de meeninge van veele geleerden, die beweeren, dat *Ambra* zoo wel als alle Bernſteen, een weeke Lym zy, uit den grond van de Zee zweetende, 't welk boven koomende, door de koude en ziltigheid des Waters allenks kens hard word; deze weeke ſubſtantie heeft in 't eerſt een ſterken reuk, juiſt niet ſtinkende gelyk de Franſche geſchiedenis zegt, maar gelyk alle lymachtige zappen, aardolye, en dergelyke, dewelke de dieren aanlokt als een aas, daarom ſlokken het de

Hoe hy in zoo veelerhande dieren komt.

Walviſch en andere dieren in, als mede allerhande Zeevogels zoo lang het in Zee dryft: Word het aan ſtrand opgeworpen, zoo word het ten buit aan wilde Varkens, Voſſen, en miſſchien ook aan den Kayman, gelyk de Franſche geſchiedenis van den Weſt-Indiſchen Krokodil getuigt. Onze Amboinſche viſſchers hebben hier ondervindinge van, die hier omtrent in Zee ziende iets dryven, daar de vogelen naar pikten en veele viſſchen rondom ſwommen, dezelve verjagende, vonden een zwart klompje als week pik, vol kuilen en gaten, zoo het hun ſcheen door de vogelen en viſſchen daar in gemaakt; dit by my gebragt zynde, bevond ik, dat het buiten-

tenste zwarte Ambar was, noch al week, maar na weinige maanden zoo hard als ander pik; doch als men het handelde en in de handen warm maakte, zoo wierd het weder wat week. In des zelvs midden lag verborgen een ſtukje goeden Ambar-grys omtrent ½ onçe zwaar: Zoo hebben my d' Inwoonders van de Zuid-OoſterEilanden berigt, dat de meeſte bevonden word aldus met eene zwarte en weeke ſubſtantie omgeeven te zyn, dewelke noch verſch zynde, vry vuil riekt, miſſchien om dat hy eerſt van den Walviſch komt; maar op koolen riekt hy natuurlyk als *Bitumen* of Aerd-olye. In 't jaar 1682. is een zulk zwart ſtuk, ruim een vadem breed, met den Ooſten wind op den ſtrand van *Loehoe* geſmeten, daar het door de hitte der zonne geſmolten lag met zand en ander vuiligheid vermengt; hier uit hebben de Chineezen en zommige Inlanders eenige ſtukjes en brokjes gepeutert en goeden buit daar van gemaakt: De zwarte en weeke ſubſtantie als teer, dewyl ze ganſch vuil en met zand vermengt was, heeft men alhier op eene ſlegte wyze gediſtilleert; en daar uit gehaalt een bruine olye, ſterk van reuk t' eenemaal als *Petroleum*, echter altyd iets van den zeereuk behoudende, gelyk men in den *Unguis odoratus* bemerkt: Waar uit ik wederom beſluite, dat d' Ambar eene lymachtige ſubſtantie zy, en zoo is 't ook een vaſt bewys, dat d' Ambar niet in den Walviſch kan groeijen, om dat men zulke groote ſtukken daar van vind, dat men ze by kleine Eilanden vergelykt, dewelke nimmermeer uit de nauwe keel van een Walviſch konnen koomen; zie onder anderen *Linſchoten* Cap. . . van een ſtuk by de Kaap *Comoryn* gevonden, het welke 30 Centeners woeg: Maar voor Ambar uit den Walviſch houd men, als 'er in den Ambar, zoo zwarte als grauwe, de bekken van de Zeekatten, kleine ſchulpjes en beentjes gevonden worden, die nergens anders dan in zyn maage daar onder konnen koomen; hoewel ik nu vaſtſtelle, dat Ambar een *Bitumen*, of lym zy, zoo wil ik nochtans niet voor onmogelyk houden, dat het zelve *Bitumen* door eenigen wortel van groote boomen aangetrokken, en in een hars, den Ambar eenigzins gelykende, verandert worden, zoo nochtans dat 'er altyd een merkelyk onderſcheid zy tuſſchen den waaren Ambar en zulken hars, gelyk het zeker is dat een en de zelve lymachtige vettigheid der aarde in Pruiſſen, wanneer ze in de zee komt, Bernſteen word, maar door de dennen en pynboomen opgetrokken zynde, een weinig verandert en tot hars word: Op deze manier kan men het voornoemde verhaal van den Ambarboom op *Mauritius* waarſchynlyk maaken; te meer dewyl dezelve *Hugo* ſchryft, dat op *Mauritius* meer andere lymachtige ſoorten, als zwarte Ambar en *Succinum* of Bernſteen, vallen, als hy maar niet eenig hars, van de boomen afgevallen en in zee-water verhardt, voor Bernſteen aangezien heeft, gelyk men in deze Ooſterſche Eilanden veelderlei hars, 't welk men *Dammar* noemt, op den ſtrand vind, dat men voor Bernſteen zoude houden.

Een ander onderzoek.

En beſluit van den Schryver.

Linſchooten *aangehaalt.*

En verdere redenen van den Schryver hier over.

Om nu de manier te beſchryven, hoe men den rechten Ambar-grys verkieſen en beproeven zal, zoo komt het voor eerſt op het geſigt en de koleur aan: Wel is waar 't geene *Rochefort* in zyne Franſche geſchiedenis ſchryft, dat de oorſpronkelyke Ambarſtukken bolachtig moeten zyn, niet volkomen rond, maar uit den ronden bultig of gedrukt, van buiten vuil, beſmeert, zomtyds zwartachtig, zomtyds uit den roſſen en grauwen gemengt, even als of ze met een vlies omgeeven waaren, niet ongelyk de *Tubera*, by de Italiaanen *Tartufoli*, by de Franſchen *Truffles* genaamt; het welk veelen heeft doen gelooven, dat Ambar een *Tuber* of *Fungus marinus* was; van binnen, zegt de zelve Auteur, moet hy grauw zyn, droog en ligt, of eigentlyk, als of 'er aſch met waſch gemengt was, zoo nochtans dat men d' aſch en het waſch ieder in 't byzonder onderſcheiden kan: Doch mynes oordeels gaan deze kentekenen niet al te vaſt, want d' Inlanders pleegen den Ambar te vervalſchen met waſch, drooge aarde, en een weinig ſlechte Ambar, geevende de bollen de zelve figuur en koleur van buiten, als de rechte Ambar heeft: Om dan den nagebootſten beter te kennen moet men uit de ervaarentheid weeten, hoe veel een bol rechten Ambar weegen moet, van die grootte als ons eene voorkomt, want de gemaakte altyd merkelyk zwaarder is dan de oprech-

Hoe men den Ambar kennen en beproeven zal.

Zyne hoedanigheeden.

En vervalſing.

Den zelven te leeren onderſcheiden door 't gewigt.

rechte, aan de buitenste koleur is niet veel gelegen, want dewyl onze Oostersche Ambar gemeenlyk met den zwarten Ambar gevonden word, den welken men afschrappen moet, tot dat men op het harder komt, 't welk de rechte Amber is, zoo behoud hy van buiten eene zwartachtige of donkergrauwe koleur, van binnen moet hy grauw zyn, niet eenpaarig, maar met witte plekjes gemengt: D' onze vergelyken hem by drooge koestront; loopt 'er dan wat zand, steentjes of schulpjes onder, dat maakt d' Ambar niet slimmer in qualiteit, maar minder in prys: Indien de verkoper niet toestaat de bollen in stukken te laaten breeken, en gy echter gaerne weeten wilt, of zand, steentjes en bekjes van Zeekatten daar in steeken, zoo neem een lange heet gemaakte naalde, steek die daar in, zoo zult gy wel gewaar worden, of de naalde eenige hardigheid ontmoet, daar naar gy dan den prys kont maaken, dewelke in *Amboina* en *Banda* is van 12 tot 15 ryksdaalders voor een onçe, zynde de prys van gemeen gout: Veele hebben hier van een proef willen maaken, als men met een heete naalde eenig olye daar uit brengt, maar dit gaat niet vast, want de valsche Ambar doet dat ook: Het is met meerder zekerheid, als men een brokje op een heet gemaakt yser of mes legt, het welk smelten moet als wasch en t' eenemaal wegbranden of wegrooken, zonder iets na te laaten.

Nadere proef.

De waarde van dien.

Den reuk kan men niet beschryven, den welken men uit ondervindinge hebben moet, vermits d' Ambar een byzonderen reuk geeft, die niet kan nagebootst worden: Boven hebben wy hem Zee-reuk genoemt, den welken men ten naasten by kan leeren kennen uit den *Unguis odoratus*. Die van *Keram* hebben my noch een andere proef geleert, hoewel ze my onwaar voorkomt, te weeten d' Ambar aan een hoen of haan gegeeven doet de zelve sterven, het welk wonder zoude zyn, daar d' Ambar aan geen ander dier schadelyk is: Amber in den mond genomen, zoo men zegt, kan niet verminderen, of immers zoo ligt niet als andere gomachtige dingen; doch ik hebbe deze preuve al mede onzeker bevonden, want ik hebbe goeden Ambar gehad, dewelke in 't byten kort afknapte als glas of wasch, het welk door groote koude hard geworden is, en tusschen de tanden bryzelde, dat men hem inswelgen konde; wederom een ander stuk goeden *Ambra* bryzelde wel tusschen de tanden, maar men konde het ligter tot een klomp brengen, dewelke echter door lang knauwen allenkskens verminderde: Daarentegen de zwarte taaije Ambar in den mond genomen zal niet verminderen, al knauwt men eenige uuren lang; zoo dat men op deze proef niet vast kan gaan: Wanneer d' Ambar op koolen gelegt een visch-reuk of een lymachtige geur, gelyk steenkool of zwarte Ambar, van zich geeft, of eenigzins naar dien reuk trekt, dat is quaade of slechte Ambar; want de Maleijers willen hebben, dat hy een aangenaamen bloem-reuk zal hebben, daarom zy de beste soorte noemen *Ambar Bonga*, dat is, Bloem-Ambar: Amber met den eenen hoek aan 't vuur gehouden, dat hy een weinig smelt, moet aan de vingers zoo vast kleeven, dat men hem niet afwryven kan en de gesmoltene plek moet aschblauw besterven, welke beide de valsche niet doet.

Een andere proef.

Doch onzeeker bevonden.

Meerder proeven.

Ambar Bonga, *Bloem-Ambar.*

Van de krachten en eigenschappen des Ambars zal ik my gedraagen aan de Europische boeken, alleenlyk dit zeggende, dat d' Ambar zich niet vermengt met water, olye of andere vogtigheid, noch zich tot stof laat maalen, doch als men hem fyn schrapt en met eenig droog poeijer vermengt, zoo laat hy zich met andere dingen vermengen: Men kan hem ook eenigzins ontdoen in den besten geest van wyn, over koolen warm gemaakt: De bekendste kracht, die men van hem weet, zyn de hersenen of zenuwen te versterken, de levensgeesten te verquikken, en inzonderheit, 't welk hem ook zoo duur maakt, de mannelyke krachten te vermeerderen, een konst die inzonderheit in Indiën groot geacht word, voorts om reukballen daar van te maken en welriekende *Paternosters*, dewelke men zoo wel bloot als op de huid draagt, als ook in eenig hol of doorbrooken goudwerk sluit om daar aan te rieken: Hier toe kan men den enkelden Ambar niet gebruiken, maar men moet het meestendeel van zwarten Ambar daar onder doen, dewelke hem het harde bestaan (*consistens*) geeft, als ook *Benjoin*, *Muscus* en

Krachten en eigenschappen van den Ambar.

Hoe men dien los maakt.

En waar toe die gebruikt word.

en *Unguis odoratus*, alles met het beste rosewater gewasschen, en dan met *Styrax liquida* of *Rasmalla* tot een klomp gebragt.

Aangaande de plaatsen daar d' *Ambra* valt, zyn door de geheele waereld verspreidt: De History van *Anthill*: verdeilt hem ten aanzien van de plaatsen in Westelyk (*Occidental*) en Oostelyk (*Oriental*:) *Occidental* noemt hy dewelke gevonden word in West-Indiën, *Florida*, en de Eilanden van *Caribe*, den welken hy boven den anderen waardeert; maar dewyl hy door *Oriental* verstaat, die gevonden word op de kust van *Barbaria*, *Marocco* en *Guinea*, zoo heeft hy eenigzins gelyk, dewyl de zelve mede zwart is: Maar zoo men onder den *Oriental* ook den Oost-Indischen verstaat, zoo kan zyn zeggen niet doorgaan, want de geheele Oost-kust van *Africa*, inzonderheit van *Sophala* tot *Melinde* ja tot het Roode Meir toe, d' Eilanden *Madagascar*, *Mauritius* en de *Maldivas* geeven zoo kostelyken Amber-grys als zyn West-Indiën, hoewel de zwarte ook overal gevonden word: Ik geloove, dat men tot noch toe niet genoegzaam opgelet heeft, namentlyk dat de goede Ambar grys, dikwyls met den zwarten omgeeven, gevonden word, en derhalven moest men altyd den zwarten beschouwen, of die niet eenige harde klompjes van goeden Ambar in zich verborgen heeft; immers wy hebben het in deze gewesten dikwyls zoo bevonden: Voorts word hy gevonden in de Zuid-Oostere Eilanden, inzonderheit die omtrent *Tenember* leggen; doch de Eilanders zyn door onze Kooplieden zoo snood gemaakt, dat ze den zelven meest met wasch vervalschen, 't welk men gewaar word, als de klompen te geel zyn door 't handelen, en in warm water leggende ligt week worden, 't welk de rechte Ambar niet doet.

Drie stukjes van Ambar-grys, genaamt *Pissang*, *Loehoe*, *Baber*, op het heete blik getoetst, zyn aldus bevonden: Alle drie hadden geen goeden reuk, inzonderheit *Loehoe* rook als gebrande soute visch, en liet vuiligheid op het blik na zich, gelyk ook zyn zwart kleed dede: De *Pissang* en *Baber* hadden beter reuk, verrookten geheel weg zonder iets na te laaten, gelyk ook het zwarte kleed van den *Pissang*, het welke noch al week bleef; zoo dat geen Ambar op koolen of heet blik een aangenaamen reuk geeft, daarentegen *Loehoe* en zyn kleed (het welk met veel zand vermengt nu tot een steen geworden was) hadde rauw den besten reuk, zeer naar *Unguis odoratus* trekkende: De *Pissang* en zyn kleed vermindert niet tusschen de tanden, gelyk ook het Ceylonsche stukje, maar *Loehoe* en *Baber* bryzelen en vergaan: Door *Ambar Pissang* verstaa ik het boven genaamde stukje zwarten Ambar in zee gevonden: Door *Loehoe* verstaa ik het voornoemde groote stuk op den strand van *Loehoe* gevonden: Door *Baber* het geen uit de Zuid-Oostere Eilanden komt.

In 't jaar 1693. heeft de Koning van *Tidore* van zyne Papoesche visschers gekregen een ongemeen groot stuk Ambra de grys, zwaar 194. pond, waar voor de E. Compagny geboden heeft 11000 ryksdaalders; het hadde de gedaante van een schildpadde, doch de kop was daar van afgebrooken, waar over hy eenige van zyn onderdaanen liet gevangen zetten, doch heeft het niet krygen konnen.

Ik moet hier by voegen het verhaal, 't welk my van den H^r. D^r. *Andreas Cleyer*, gewezen Opperhoofd in *Japan* mede gedeelt is in verscheide brieven van een Ambar-visch, dewelke in *Japan* zoude te vinden zyn, waar van het eerste berigt hier onder volgt, getrokken uit zyn E. brief van den 28. Februarius 1695.

De Visch, waar van d' Ambar de grys voortkomt, word in 't Japansch genaamt *Hay ang kie*, en is van gedaante een Walvisch van de kleinste soorte zeer gelyk, verschillende met den zelven maar in dit eenige, dat de Walvisch (Noord-kaaper) geen tanden, wel een vischbeenigen mond; maar deze Visch den mond vol tanden hebbe, waar onder twee groote uitsteeken, gelyk aan een wilde Zwynsbeer, of Walrus te zien is.

In een andere brief van 't voorgaande jaar 1694. schryft zyn E. van den Ambar-visch aldus: Om U.E. eindelyk ook te dienen met de kennisse van den Amber de grys, die dik-

De plaats daar dezelve valt, is niet wel te bepaalen.

Word in verscheide gewesten gevonden.

Verscheide soorten van Amber door den Schryver ondersocht.

Een ongemeen groot stuk Ambar. Zie dergelyke afbeeldt op de plaat LIII. *en het aanhangsel van dit Hoofdeel.*

Verhaal van den Hr. Cleyer.

Een ander verhaal van den zelven

met een omstandige beschryving. dikwyls in *Japan* rykelyk aan verscheide plaatsen valt, en voornamentlyk de Liquesche Eilanden, die onder de Japansche regeering behooren, en dan noch op andere plaatsen meer, die in *Japan* te vinden zyn; komende uit een visch zeer gelykende naar den Noord-kaaper, van gedaante en van grootte, uitgenomen dat hy verschilt in dezen, te weeten, dat deze voor uit zynen mond twee uitsteekende witte tanden nederwaarts afdalende, en een ongekloofde staert heeft, die my door een Japansche tolk, die zelv een Walvischvanger lange jaaren geweest is, vereert en medegedeelt is; voegende wyders daar by, dat ze zekere tekens aan dezelve hebben, daar uit zy konnen oordeelen, wanneer die visschen een meenigte Amber in hunnen buik bezitten: Deze visschen zomtyds vangende zyn de visschers gehouden, zulke visschen aan land te brengen, en aldaar in tegenwoordigheid van eenige afgezanten, die hun Landheer daar over stelt, op verbeurte van 't leeven te openen, wanneer de grootste massieve stukken voor den Landheer daar uit worden genomen, 't overige van kleine brokken, en dat noch slymachtig dun is, vervalt aan de visschers met het lichaam, daar ze traan uitkooken: En wat U.E. verders aangaat, de groote stukken Ambar, die in der visschen buik gevonden worden, waar van U.E. schryft; dat ze niet zouden konnen worden ingeswolgen, om dat de Walvisschen een zeer klein keelgat hebben, daar in ben ik met U.E. van een gevoelen, dat namentlyk de stoffe van d' Ambar in 't eerste week en vloeibaar is, en door de zee hard word, gelyk my die van *Japan* mede bevestigden, en dat de *Van't voortkoomen des Ambers.* visschen, onmachtig zynde de voorgedagte ingeswolgen stoffe te konnen uitspouwen, nootzaakelyk ziek worden, ende eindelyk daar van moeten sterven of verstikken; welke groote stukken, wanneer de visch vergaan of verrot is, dan door de zeewellen worden aan strand gesmeten en dusdaanig meermaals verkregen worden.

BESCHRYVING

Van het Stuk

GRAAUWEN AMBER

Dat de

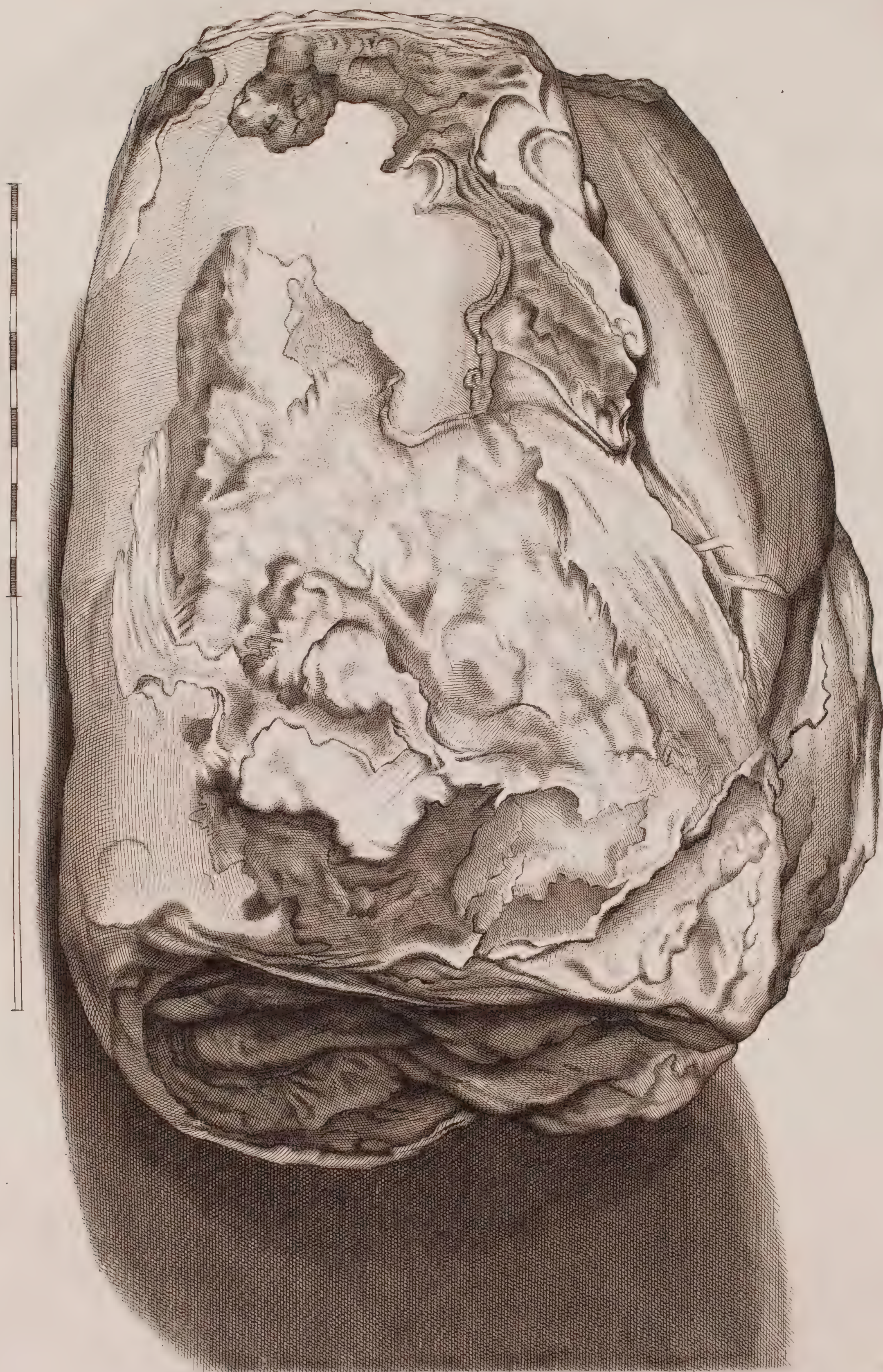
Kamer van Amsterdam uit Oost-Indiën heeft gekregen weegende 182 ponden; nevens eene korte verhandeling van zynen oorsprong en kragten.

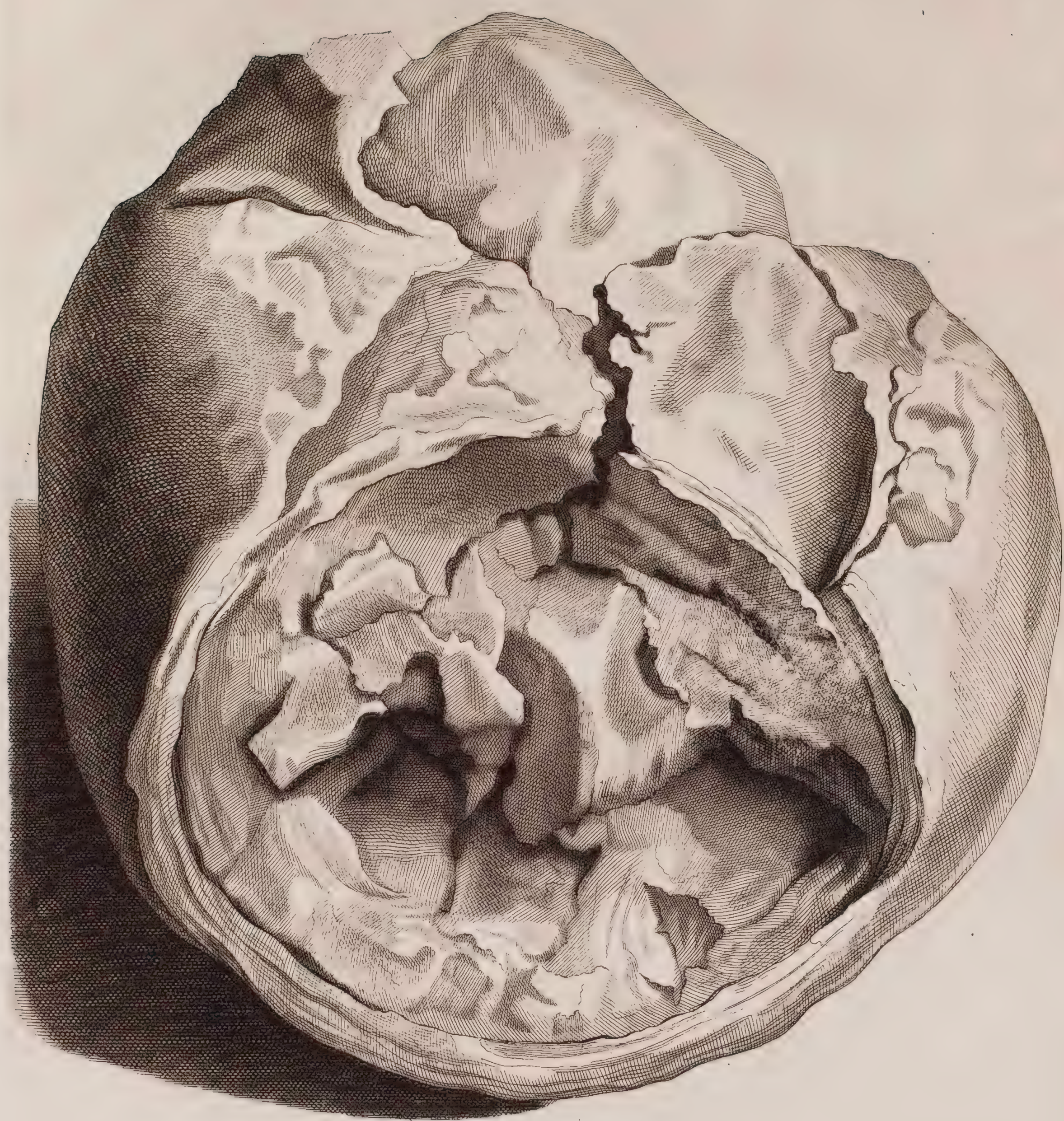
MYN HEER.

GY weet dat d' Oost-Indische Kamer van Amsterdam heeft verscheide plaaten laaten snyden en drukken van een stuk Graauwen Amber, 't geen ze gekregen heeft. Ik heb 't geluk gehad van dit stuk te zien, dat, wegens zyne ongemeene grootte, te zeldzamer is. 't Pond houd 16 onçen, en de gewoone prys van den graauwen Amber is, van 30 tot 40 guldens de onçe, zoo dat men 2912 onçen rekenende, dat het gewigt is van dit stuk, zal bevinden, dat het omtrent 116400 guldens waardig is, en dat gevolgelyk, dezen kostelyken klomp, voor die dien gevonden heeft, zoo hy de waardye kende, zekerlyk eenen vry goeden schat is geweest.

Ge-

Het stuk Amber der E. Oostindische Maatschappye zoo als het zich in de lengte vertoont.

Het stuk Amber der E. Oostindische Maatschappye op zyne breette te zien.

C. f. d. lalet f.

Gelyk nu de afbeeldzels van dit ſtuk zekerlyk wyd en zyd verſpreidt, en tegenwoordig in handen gevallen zyn van alle naukeurige Onderzoekeren van de verborgentheden der natuure, twyfele ik niet, of zy maaken verſcheide bedenkingen over den oorſprong, den aart, de hoedanigheden en eigenſchappen van deze Amberſoorte, om, ware 't mogelyk, de voortkomſt van dit ſtuk, en de wyze hoe het is t' zamengegroeit, uit te vorſchen.

Indien ik verzekert ware, dat iemant dezer Geleerden de moeite wilde neemen, om 'er ons eenig beregt omtrent te geeven, en zyne gedagten wegens deze ſtoffe te ontvouwen, ik zou de myne zoo dra niet in 't licht brengen, noch myne twyfelingen dien aangaande eerder voorſtellen, dan na ik zyn gevoelen wel doorkeken hadde.

Maar dewyl deze Heeren zich mogelyk niet zullen verhaaſten, als met wigtiger bezigheden belemmert, om ons hunne bedenkingen mede te deelen, en dat het jammer ware, dat 'er de nieusgierige liefhebbers langer van verſteeken bleven, zal ik eerſt het ys breeken, om hen hier door aan te zetten, dat ze de waereld met hunne bevindingen en gevoelens over dit ſtuk willen verryken. Ik zende U dan hier neven, myn Heer, 't geen ik 'er over ontworpen hebbe, en gelyk ik weet dat gy my zyt toegedaan, houde ik my ten vollen verzekert, dat gy wel de moeite zult willen neemen, om myne gedagten dien aangaande in te zien, en my vervolgens de uwe, omtrent myne twyfelingen en giſſingen, te ontvouwen. Maar voor dat ik ze U opgeeve; zal 't niet onvoegzaam zyn hier de verſcheide meeningen der Schryveren, over den oorſprong van den Grauwen Amber, voor te draagen.

Matthiolus heeft eenige Leerredenen, in zyne verklaringen over *Dioſcorides*, gemaakt; maar aangezien zy zoo overvloedig, noch zoo wydluftig niet zyn dan de redeneeringen van *Juſtus Klotius* in de Philoſophiſche verhandelingen van Engelland, zal ik ze hier onder ſtilzwygen voorbygaan.

Ik ben zoo gelukkig niet geweeſt, van de laatſte dezer twee Schryveren, wat moeite ik 'er om hebbe aangewendt, te konnen bekoomen; maar volgens 't geen ik 'er van in de Philoſophiſche handelingen van Engelland heb geleezen, haalt hy achttienderlei gevoelens over den Grauwen Amber op, en onderzoekt dat voornamentlyk, het welk wil, dat dezen Grauwen Amber van 't uitwerpzel van zekeren Vogel voortkomt, die in 't Eiland van Madagaskar gevonden, en door d' Inwoonderen van 't Land *Aſchibobuch* geheeten wordt. *Odoardus Barboſa*, Portugeeſch, heeft ons de beſchryvinge van dezen Vogel gedaan. Daar zyn andere Schryvers die beveſtigen, dat hy zoo groot als een Eendvogel is, hebbende een groot hoofd, en ongemeen ſchoone vederen. Ik heb dezen *Aſchibobuch* in de Vogelbeſchryvingen van *Aldrovandus*, en *Willugbei*, de leſte een Engelſchman, gezogt, doch niet gevonden, dewyl 'er van geenen vogel die dezen naam heeft in gewaagt wordt. De zelve *Juſtus* zegt, dat niet alleen deze ſlag van vogelen in 't Eiland van Madagaskar gevonden worden; maar dat 'er ook eene groote menigte van in de Maldiviſche Eilanden zyn: Dat ze eveneens als de kraanvogels vergaderen, en gewoon zyn hun verblyf rontom de hoogſte rotzen, op den zeeſtrand, te neemen, waar af hun uitwerpzel in 't water valt. De zelve Schryver, na dat hy over deze meening heeft geſproken, en zyn gevoelen geuitt, gaat tot eene andere over, die hy meent zekerder te zyn, namelyk, dat de Grauwe Amber 't uitwerpzel van zekeren Walviſch is, waar van hierna zal gehandelt worden.

Nademaal nu deeze klomp, ten aanzien van de waardye, veel koſtelyker dan 't gout is, en dat niemant tot noch toe zynen rechten oorſprong heeft konnen ontdekken, hebben veele perſoonen van tyd tot tyd onderzogt, waar eigentlyk zyn beginſel, van 't welke men in 't algemeen zoo onkundig was, in beruſte. Overzulks leezen wy in een boek, dat het opſchrift van *Miſcellanea Naturæ Curioſorum* draagt, en in Duitſchland in den jaare 1630 is gedrukt, dat *Honnius Vollquadus* eene van zyne ondervindingen, onder den tytel van 300 uitgaf; by hem gedaan over een ſtuk Grauwen Amber, dat vyf hondert vierentagtig onçen en een half woeg. Deze Amberbrok, die

in den jaare 1613, te Venetien gekocht was, wierd voor een ongemeen ſchoon en verwonderlyk ſtuk gehouden, alhoewel het op verre na niet quam by 't geene waar over ik hier ſchryve; nadien het, als wy boven gezegt hebben, twee duizent negen hondert en twaalf onçen weegt.

De Schryver van 't gemelde boek *Miſcellanea Natura &c*, tekent op deze ondervindinge van *Honnius Vollquadus* aan, dat *Gargius* van *l' Orto*, in zyne Hiſtorie der Drogeryen verhaalt, en na hem andere Schryvers, die hem miſſchien hebben uitgeſchreeven, dat men in zee niet alleen groote ſtukken Amber, maar zelf ganſche Eilanden vindt. De Schryver die deze Aanmerking in zyn boek *Miſcellanea Natura &c.* maakt, kryt deze beregten voor belachelyk uit, en voegt 'er by, dat indien hier in giſſingen mogen plaats hebben, deze vertellingen op 't verhaal der geener zyn gegrondt, die over een ſtuk van de zee zynde gevaaren, daar Grauwen Amber op den grond lag, over al de geur van dezen Amber geroken hebben, waar door ze zyn bewogen geworden te gelooven, en daar na te verbreiden, dat het een Eiland van Amber onder water was, 't geen dezen reuk uitgaf. Die zelve Schryver, om zyne meening te beveſtigen, verhaalt het geene *Joannes Fabri*, over het verſlag van *Gregorius* van *Bolmar*, heeft uitgegeeven, te weeten, dat men in dit gedeelte van de zee een ſtuk Amber van 100 ponden gevonden had, en 't geen *Gargius* ook heeft verſpreidt, dat 'er in 't jaar 1555, omtrent de Kaap *Komoryn* een brok van 300 ponden gevonden, en onder den naam van leem verkocht is.

Joannes Ugoliſcotus verhaalt, dat 'er omtrent de Kaap *Komoryn* een ander ſtuk van 1500 ponden is verkocht, en *Monardus* ſchryft, dat 'er uit het lyf van eenen Walviſch 100 ponden Amber is gehaalt. Onze Schryver, die deze aanmerkingen in zyn boek *Miſcellanea Natura* maakt, voegt 'er by, dat het geene de zelve *Gargius*, op 't verhaal van anderen, heeft geſchreven, de waarheit nader bykomt; namelyk, dat men een ſtuk Grauwen Amber van een mans lengte, en een ander van 30 handpalmen lang, en 18 breed had gevonden. De zelve Schryver tekent daarenboven aan, dat *Montanus*, in zyn Gezantſchap naar Japan, in den jaare 1659 gedaan, gewaagt dat de Koning van Saſſumen een ſtuk Grauwen Amber van 130 ponden hadde, 14000 Tailien, zeker Japans geld, waerdig geſchatt.

Volgens 't verhaal der Hollanderen, ſmeet men, in den jaare 1666, na by de groene Kaap, in den Jambesſtroom een ſtuk Amber weg, dat 80 ponden woeg, en *Gargius* bekent, na alle deze verſcheide verhaalen, dat het grootſte ſtuk Amber, 't geen hy gezien heeft, maar van 15 ponden was.

In 't gedagte boek, *Miſcellanea Natura* genaamt, heb ik gevonden dat deze Amber geen gom van een boom is, by toeval in zee gedropen; dat het alzoo weinig 't uitwerpzel van eenigen vogel is, noch een honigraat, maar dat het eenig ſlym op den grond der zee is, dat, even eens als het Zeepik, groeit en t' zamenſtolt; en by deze waarneminge word aangeknoopt, dat zeker koopman van Batavia, *Gabriel Nakke* genaamt, als een ooggetuige, verklaart hadde, dat de Inwoonders van de Zuidelyke Ooſter Eilanden Amber met pik van den grond der zee hadden gehaalt, en dat men langs de ſtranden van 't Eiland Mauritius, die van Madagaskar, en de Zuidelyke Ooſter Eilanden dezen Amber op 't land vond, die zeer van de varkens gezogt, en gretig ingeſlokt word. In de tweede afdeeling, van het meergemelde boek, by de 21ſte waarneming door *Andries Kleijer* gedaan, vind men d' afbeeldzelen van twee Walviſſchen, van 't kleinſte ſlag, in d' Eilanden van Japan gevangen, in wier buiken veel Grauwen Amber gevonden wierd; en dit verhaal heeft aanleidinge tot het verdigtzel gegeeven, van die gelooft hebben, dat d' Amber van de ſlymagtige vogtigheit kan voortkoomen, die in de maage van den Walviſch groeit, en die door onverteerde ſpyze veroorzaakt zynde, naderhant word uitgebraakt: of van zommige anderen, die gemeent hebben, dat het de drek, of 't zaad van deze Walviſſchen is. 't Gevoelen van die met *Avicenna* en *Serapion* gemeent hebben, dat d' Amber de dieren de dood aanbrengt die 'er van eeten, is niet een haair beter.

Alle

Alle deze gevoelens, die ik hebbe opgehaalt, worden in 't algemeene Woordenboek der Fransche taale gevonden, door den Abt *Furetiere* gemaakt en uitgegeeven. Ik zal ze hier vervolgens na malkander, tot klaarder verstand van dit stuk, in order noch eens voorstellen.

Deze Schryver stelt voor eerst, na anderen, dat de grauwe Amber een soort van Gom is, die eene aangenaame geur uitwaassemt, en zoet van zmaak is. Hy voegt 'er by, dat deze Gom, waar van de Natuurkenners noch den aart niet ontdekt hebben, op den zeestrand gevonden word.

2. Dat zommige meenen, dat d' Amber de drek van zommige vogelen is, die in 't Eiland van Madagaskar, naar de uiterste deelen van den Oosterschen Archipel. te vinden zy.

3. Dat hy, naar 't gevoelen van zommige anderen, 't uitwerpzel, of 't zaad van den Walvisch is; en *Joost Globius* zegt, in zyne historie van den grauwen Amber, dat deze kostelyke stoffe uit de ingewanden van zekeren Walvisch, *Tromp* geheten, voortkomt; vermids hy op 't hoofd een tromp met tanden heeft een voet lang en een vuist dik, en dat d' Amber, anders *Spermace* genaamt, in 't hoofd van dezen Walvisch gevonden word.

4. Dat andere willen, dat d' Amber een Zeeschuim is, ofwel een Leem, die onder uit de aarde komt, of uit de klippen, waar in hy word overgehaalt.

5. Dat 'er zyn die gelooven, dat zekere visch, *Azel* genoemt, zeer op den grauwen Amber verlekkert, geduurig dezen Amber zoekt, maar dat hy, zoo dra hy 'er van gegeeten heeft, sterft; waar na de visschers, die hem op 't water zien dryven, hem opvangen, om den Amber, dien hy ingezwolgen heeft, uit zynen buik te haalen.

6. Dat andere meenen, dat de grauwe Amber van kleine honigdruppelen zich t' zamenzet, die met den tyd, door de zonne herkookt wordende, van de rotzen en klippen in zee vallen, daar de beweging van 't zout en der baaren de kokinge voltrekkende, deze druppelen de lyvigheit, waar in ze gevonden worden, byzet. Maar daar steekt weinig waarschynlykheit in deze meeninge; overmids men stukken Amber van twee hondert ponden gewigt vindt.

Deze grauwe Amber, gelyk *Furetiere* aantekent, is van marmerkoleur, op den grauwen trekkende. Dikwyls word het lichter of donkerder gevonden, met witte streepen, en zomtyds eenigzins geelachtig. Zomwylen worden 'er ook vogelsnebben, met bloedelooze diertjes, en andere stoffen in gevonden, die 'er, terwyl hy noch maar een vloeijend Leem was, zich mede vermengt hebben. Ik heb 'er eenige stukjes van, waar in vyf of zes vogelbekjes, en dergelyke dingen zyn.

De beste grauwe Amber word op 't Eiland Mauritius, in Afrika, gevonden.

Gemeenlyk word deze Amber na een onweder gevonden, en de varkens, die het van zeer verre ruiken, verzuimen niet om 'er naar toe te loopen, en het gretiglyk in te slokken. *Izaak Vigni*, een Fransch reiziger, meldt, dat in eene zekere landstreek de grauwe Amber in zulk eene overtollige menigte word gevonden, dat 'er wel 1000 schepen mede zou konnen bevragt worden, en dat hy zelf daar ter plaatze een stuk kreeg, 't geen hy voor 1200 ponden steerlings, dat 14300 Hollandsche guldens is, verkocht. Maar gelyk men tot noch toe deze plaats niet heeft konnen ontdekken, onaangezien men zes weeken lang van voet tot voet zonder ophouden naar de plaats dezer landstreeke gezogt heeft, geloof ik vastelyk, dat het geen 'er deze Schryver van zegt een verdigtzel is.

Behalven alle deze gevoelens, die ik hebbe bygebragt, is noch dat overig van die meenen, dat deze kostelyke stoffe niet anders dan een zeeslym is, die de bestandigheit van den grauwen Amber verkrygt, en dat hy, na door de zon gedroogt te zyn, op 't vier word gesmolten, om 'er de wezentlyke kracht en geuren van te maaken, en vervolgens ook onder andere droogeryen gemengt word.

By deze zoo zeer verscheide meeningen over den oorsprong van den grauwen Am-

 ber,

ber, door *Furetire* by een gehaalt, zal ik voegen die van *Garcias du Jardin*, d' Aantekeningen van *Antony Colyn*, en de gevoelens van den Heer *Nikolaas Monard*, Geneesheer te Sivilje: Dit merkt 'er *Garcias du Jardin* over aan: d' Amber, die de Latynen heeten *Ambarum*, en d' Arabiers *Ambar*, is, naar ik kan giſſen, onder dezen naam, met weinig, of geene verandering, bekent.

De Schryvers die over deze ſtoffe hebben geſchreven, zyn ten aanzien van de teeling of voortkomſt des Ambers zeer verſchillende van gevoelens.

D'Amber is geen hom van den Walviſch.

Zommige ſtellen vaſt, dat d' Amber de hom, of 't zaad van eenen Walviſch is; andere dat hy 't uitwerpzel van zeker Zeedier, en andere dat hy Zeeſchuim is. Deze gevoelens zyn, om de waarheit te zeggen, op geene reden geveſtigt, vermids 'er in de plaatzen, daar zich de meeſte Walviſſchen onthouden, gelyk ook daar de geduurige beweginge der baaren veel ſchuim verwekt, geen gryzen Amber gevonden word. Daar zyn 'er die ſtellen, dat d' Amber, op gelyke wyze als 't Leem, uit zekere onderaardſche groeven of buizen van de zee voortkomt; en deze meening heeft veele Schryveren toegeſchenen de beſte te zyn, en die 't naaſte aan de waarheit quam.

De grauwen Amber ſchynt een zeker leem, of vette aarde te zyn.

Avicenna in 't tweede boek, het 63ſte hooftd. en *Serapion* in zyn boek van de Kruiden het 196 hooftd. zeggen dat d' Amber aan de zeerotzen, gelyk de Kampernoeljen op de boomen waſſen, groeit, en dat zomwylen de ſtormen dezen Amber met het gruiszand op de ſtrand afſmyten. Dit gevoelen is van alle, die *Avicenna* aanhaalt, het waarſchynlykſte. Wanneer de wind meeſt Ooſt waait, word te Sofolan, en op d' Eilanden van Komora, Emgora, Mazambiquen, en overal langs dezen ſtrand een groote menigte Amber gevonden, die 'er van de Maldiviſche Eilanden, naar den Ooſtkant gelegen, word op geſmeten. In tegendeel wanneer de wind Weſt waait, word d' Amber overvloedig op deze Eilanden gevonden, *Maldiviſche* geheeten, van een bedorven woord, want men moet ze *Naledives* noemen, vermids *Nale*, in de Malabarſche ſpraak, *vier*, en *Diva*, een *Eiland* betekent. Overzulks moſten ze *Naledives*, als of men zeide, Vier Eilanden, heeten, even gelyk wy de Eilanden den naam van d' *Angediviſche* geeven, twaalf mylen van Goa gelegen, alwaar den Ooſt-Indiſchen handel gedreven word, aangezien deze Eilanden vyf in getal zyn, naby den ander leggende; want *Ange* betekent in de taal dezer volkeren *vyf*. Alhoewel dit hier ter zaake niet doet, heb ik 'er echter een woord in 't voorbygaan, by gelegenheit van *Malediva*, van willen aanroeren.

De Maldiviſche, de Angediviſche Eilanden.

De Viſch Azel, *die, naar men zegt, den Amber inzwelgt.*

Deze twee Schryvers, ter zelver plaatzen door ons aangetrokken, voegen 'er by, dat d' Amber door eenen Viſch, *Azel* genaamt, word ingezwolgen, die ſchielyk ſterft, na dat hy dien heeft ingeſlokt. Dat d' Inwoonders van 't Land, die hem op de baaren zien dryven, hem met yzere haaken op ſtrand trekken, en na dat ze hem ontweidt hebben, den Amber uit hem haalen, die van kleine waarde is, behalven die aan 't ruggraat zit, dit met der tyd zeer uitſtekend is geworden. Naar myn gevoelen, is deze meening valſch, aangezien het ten hoogſten waarachtig is, dat de dieren geen ander aas zoeken dan dat met hunne natuur overeenkomt, en wanneer ze iets ſchadelyks neemen, zulks geſchied niet anders, dan na dat ze door den ſchyn van eenig ander, dat hun eigen, en waar mede 't ſchadelyke vermengt is, bedrogen zyn, op gelyke wyze als de Rotten door 't eeten van *Arſenicum*, of Rottekruid, onder iets gemengt dat hun ſmakelyk is, gevangen worden. 't Is derhalven geenzins waarſchynlyk, dat de Viſch, *Azel* geheeten, den Amber tot zyn aas zoekt, indien 't waar is, dat hy 'er, na hy dien heeft ingezwolgen, ſchielyk van ſterft. Daarenboven, nadien d' Amber onder die dingen behoort die 't harte verſterken, moſt deze Viſch zeer vergiftig zyn, indien hy ſtorf, na dat hy zoo een uitſtekend en krachtig geneesmiddel had ingezwolgen.

Azel *ſterft niet, om dat hy den Amber heeft ingezwolgen.*

D'Amber verſterkt het harte.

Averroes, in 't vyfde boek van zyn *Coll.* het 56 hoofdſt. verhaalt, dat 'er een zeker ſlach van Kamfer word gevonden, die in de zeegroeven groeit, en daar na op 't water dryft, waar van 't beſte en uitſtekendſte is, 't geen d' Arabiers *Aſchap* noemen.

't Is

't Is onnodig hier veele redenen by te brengen, om te toonen; dat zulk eene meeninge verre van de waarheit af, en onwaardig zulk eenen grooten Filosoof is: Voor eerst om dat hy zegt, dat de Kamfer in de zee groeit; ten tweeden, overmids hy van deze zelve Kamfer, die koud en droog is in den derden graad, een soort van Amber maakt, die hy echter heet en droog in den tweeden graad stelt. Wy zullen hier eenige woorden aantrekken, die by *Serapion* en *Avicenna* gevonden worden. *Serapion* in zyn Boek van de Kruiden, het 196 hooftst. bevestigt, dat men eene groote menigte Amber uit het land *Zinga*, dat is, *Sofola*, vervoert, want *Zinga* of *Zanga*, betekent in de Persische en Arabische taale *Zwart* in 't Neêrlandsch; en overmids deze gansche strand van Ethiopien door Negers of Zwarten word bewoont, heet *Serapion* die *Zinga*. Van gelyken geeft *Avicenna*, in zyn tweede boek, het 63 hooftst. den Amber den naam van *Almendeli*, als of men zeide van *Melinde*; en dien van *Selachristicum*, mogelyk van den naam van *Zeilan* (*Cylon*) een van de vermaardste Eilanden van 't Oosten. *Lacuna* in 't eerste Boek zyner verklaringen over *Dioscorides*, het 20ste hoofdst. meent dat het een stad is; waar in hy mistast; gemerkt het een Eiland met veele steden is. Daar hebt gy al wat 'er d' Arabische Schryvers van melden; en belangende de Grieken, daar is 'er niet een, behalven *Aëtius*, die 'er gewag van maakt. *d'Aschap kamfer is geen soort van Amber.*

Vorder, zie hier wat myn gevoelen over dit stuk is. Gelyk naar den aart der Landen, de aarde zomtyds rood als Armenische *Bolus* is, zomtyds wit als kryt, en zomtyds ook zwartachtig, zoo is 't ook waarschynlyk, dat 'er, of Eilanden, of Landeryen gevonden worden, van een Amberkoleur, of gedaante, door dien de aarde ligt, en sponsachtig is, of, als een Kampernoelje, met kleine gaatjes. De groote menigte, die 'er van gevonden word, toont middagklaar dat dit waarachtig is, gemerkt men zelfs menigmaal stukken zoo dik als een man, ter lengte van 90, en breedte van 22 handpalmen gevonden heeft. Zommige hebben verzekert een Eiland gansch van zuiveren Amber gezien te hebben, maar alhoewel men naderhant met veel moeite naar 't zelve gezogt heeft, is 't echter nooit weder gevonden. *'t Gevoelen van Garcias du Jardin wegens den Amber.* *Een Eiland gansch van Amber.*

In 't jaar 1555 vond men een stuk Amber omtrent de Komorynsche Kaap, tegen over de Maldivesche Eilanden, ter gewigte van drie duizent ponden; doch dewyl hy die 't had gevonden meende dat het pik, of een soort van leem was, verkocht hy het tot eenen zeer laagen prys. *De Kaap van Komoryn.*

't Grootste stuk dat ik ooit heb gezien, woeg niet meer dan omtrent 15 ponden, maar die in Ethiopien vaaren, om te koopmanschappen, verzekeren, dat zy 'er veel grooter hebben gezien; want deze gansche kust van Ethiopien van *Sofala* af, tot aan *Brana* heeft overvloed van Amber. Hy word ook zomwylen, doch zelden, in de landen van *Timor* en *Brazil* gevonden. *Een stuk Amber van 15 ponden.*

Ik heb ook gezien, dat 'er in 't jaar 1530, naar d' aantekening der Schryveren, een groot stuk in een haven van de Portugalsche zee, *Setubal* geheeten, is gevonden.

Zomtyds worden 'er Ambarstukken gevonden, waar in men iets als Vogelbekjes ziet, en 't is gelooflyk dat 'er deze beestjes in nestelen. Ook vind men by wylen in deze Amberbrokken schelpen en schaalen van Zeeoesters, die 'er waarschynlyk, wanneer d' Amber tegens haar aandryft, in blyven zitten. Verder word die voor de beste Amber gehouden, die de zuiverste is, en 't naaste by 't wit komt, dat is, die aschgrau is; of ook wel, die dan eens witte, dan eens aschgrauwe aderen heeft, die daar by ligt is, en waar uit, met een naalde doorgeprikt zynde, eenig olyachtig vocht druipt. De zwarte in tegendeel word niet veel geacht; en is gevolgelyk van kleine waarde; en indien *Serapion*, in zyn Boek boven aangetrokken, de witte niet goedkeurt, zulks is om dat hy van die spreekt, die met plaasteraarde vervalscht is. *Verkiesing van den Amber.*

Wy zullen hier een woord in 't voorbygaan aanroeren; van de tegenzegginge van *Nanardus*, die in zyne uitkippinge *der Gesteenten*, d' eerste onderscheiding, beweert dat d' Amber een nieuwgevonden ding is, waar van hy luttel werk maakt. Maar een weinig verder, in de t' zamenmenginge van den *Diambra*, als of hy niet dagt

 aan

aan 't geen hy even te voren gezegt had, pryst hy dit t' zamenmengzel hemelhoog, uit inzigt, zegt hy, van den Amber, die eene uitmuntende drogery is, en waar van hy zich, gelyk hy verzekert, menigmaal, zoo voor de vrouwen, als hoog bejaarde persoonen, bedient heeft.

D' Amber word hoog geacht by de ryke en vermogende Indiaanen, die dien dikwyls in plaats van geneesmiddelen gebruiken, en ook in hunne gewoone spyze doen. De prys van den Amber word hooger, of laager naar dat de stukken groot of klein zyn; want hoe de brokken grooter zyn, hoe d' Amber dierder is, van gelyken als d' edele gesteenten, waar van de grootte 't onderscheid van den prys maakt.

d' Amber is heel dier in China. Echter is 'er geen plaats, daar d' Amber meer geacht, en hooger van prys dan in China is. Want zommige Portugeezen, die 'er een weinig van in dat ryk gebragt hadden, verkochten het katje, een gewigt van omtrent 20 onçen, tot 1050 Ryksdaalders.

Nu laaten wy de Aantekeningen van *Antony Colyn* volgen.

Ferdinand Lopes de Castagüeda, die de historie van Portugal heeft beschreven, waar in hy de heldendaden der Portugeezen in 't Oosten verhaalt, verzekert, dat in de Maldivische Eilanden zeer uitsteekenden Amber gevonden word; maar wegens zyne voortkomst, is hy gansch in een ander gevoelen van veele Schryveren die 'er over geschreven hebben. Deze Maldivische Eilanden, zegt hy, brengen veele welriekende kruiden voort, die door zekere groote vogelen worden gegeeten, by d' Eilanders *Anacangrispasqui* genaamt. Deze vogels, die in groote menigte in de rotzen langs de zee worden gevonden, kakken Amber, van driederlei slach: D' een, die wit is, blyft vast aan de rotzen zitten, zoo dra zy dien uitwerpen; deze Amber word voor de beste gehouden, en d' Inwoonders van d' Eilanden noemen hem *Sonambar*, dat is, gouden Amber; deze is veel dierder dan de twee andere soorten, om dat hy weinig gevonden wordt. De andere twee Ambersoorten zyn van een zwartachtige aschgrauverwe, en van kleinder prys. Deze Schryver voegt 'er by, dat deze Amberstukken, door 't gewelt der stormwinden afgerukt, en in zee gesmeten zynde, naderhant by verloop van tyd op strand worden gesmeten; en dat deze soort van Ambar *l' Oamber*, dat is, die gansch van 't zeewater is doortrokken, geheeten word. De derde Ambersoort, die zwartachtig is, word *Hansamber*, als of men Vischamber zeide, genaamt; en deze Amber is dusdanig geworden, door dien hy ingeslokt, en daar na weêr uitgespogen is, door de Wal- of andere Visschen, die hem niet konnen verdouwen; deze is de slechtste van alle, vermids hy alle zyne krachten verloren heeft.

Naukeurige Liefhebbers van dezen tyd, die in den handel zyn, en in vreemde Landen gereist hebben, bevestigen, dat d' Amber niet anders dan een zekere overtolligheit is, die met den tyd in de mage van eenen rechten Walvisch toeneemt. Men moet weeten, dat de rechte Walvisschen geen tanden hebben, en gelyk ze om die reden de visschen geheel inslokken, en noch ligter die week van visch zyn, groeit daar nootzakelyk eene slym- en lymachtige stoffe van, die by verloop van tyd, de mage dezer Walvisschen overlast, zoo dat ze genootzaakt zyn, of alle jaaren, of op zekere tyden haar uit te braaken. Deze stoffe, zoo lang in de maag gehouden en bewaart, en naderhant uitgeworpen, is 't geen men eigentlyk Amber heet, en op 't water dryft. Verder moet de beste Amber aschgrauverwig zyn, en wanneer men dien op een gloeijend mes legt, smelt hy als oly, en geeft eene aangenaame geur van zich.

Die meer over den Amber wil weeten, behoeve slechts te leezen 't geen 'er *Julius Scaliger* in 't Latyn van heeft geschreven in zyn boek van de Scherpzinnigheden tegen *Cardanus*, de 104 verhandeling, de 10 verdeeling, daar hy 'er breed over uitweidt.

Men kan niet twyfelen, dat 'er niet eenen grooten overvloet van Amber langs de kust van Ethiopien word gevonden, gemerkt men dien heel ligtelyk, de gansche strand over, ontdekt. Zulks word ook met het gezagh van *Garcias du Jardin* bewezen. *Avicenna* gewaagt 'er ook in zyn Latynsch werk van, maar breeder in 't geen hy in

't Ara-

't Arabisch heeft geschreven. Wy willen hier de plaats inlassen, door een hedendaags Schryver vertaalt.

„ Ten aanzien dat zommige zeggen, dat d' Amber Zeeschuim, of de Drek van ze-
„ ker gedierte is, zulks is gansch ongerymt. My aangaande, ik heb van een geloof-
„ waardig man hooren verhaalen, dat hy in zyne jeugt ter zee gevaren hebbende, in
„ een zeker geweest was gekomen, dat aan zee lag, door die van 't land *Bachach* geheeten,
„ en dat hy, met zommige andere op strand gekomen zynde, daar verscheide stukken of
„ brokken Amber, van verscheide koleuren, gevonden had: Dat die van dezen Amber kon
„ vinden, dien voor zich behielt, en dat hy den Inwoonderen gevraagt hebbende,
„ waar ze van daan quam, zy hem niet anders hadden weeten te antwoorden, dan dat
„ men gemeenlyk zag, dat hy 'er nu en dan by tusschenpozinge van tyd viel.

Men brengt te Sevilje, een van de vermaardste koopsteden, niet alleen van Grenada, maar ook uit gansch Spanje zekere olye te merkt, die uit Amerika komt. Deze olye is roodachtig, en men schryft haar eene wonderlyke kracht tegens de gebreken der lyfmoeder toe: Zy word oly van *Liquidambar* geheeten, en heeft bykans de zelve reuk als de Styraks.

Deze olye word uit een zeker vocht getrokken, dat uit een boom vloeit, *Ocosolt* geheeten, gelyk de Schryver van de Mexikaansche historie, in deze woorden, verhaalt: *Onder de boomen die Mexica voortbrengt, is 'er een Ocosolt genaamt, die heel groot en schoon is, hebbende bladen als Veil, of Eiloof; 't Vocht van dezen boom, 't geen d' Inlanders Liquidambar heeten, is heel goet voor allerlei wonden.* Met de schorsse van den boom, waar uit het vloeit, gemengt, na die tot stof is gemaakt, komt 'er een zeer lieflyk en krachtig reukmengzel uit.

Na deze opmerkingen en aantekeningen laat ons nu ook eens het gevoelen van den Heere *Nikolaas Monard*, Geneesheer van Sevilje, overweegen. Hy begint zyne waarnemingen van Florida, een Landschap van Nieuw Spanje, waar van daan wy hedendaags den grauwen Amber krygen, dien men opgeworpen vind langs de zeestrand, van Kanavazal af, tot de Kaap van St. Helena: dit zegt hy 'er van.

Men vind verscheide meeningen nopende den oorsprong van den grauwen Amber. Maar het is zeker, dat hy een soort van leem is, die uit de springen in het diepste der zee vloeit, en die, na dat hy in de lucht is gekomen, hard word, gelyk veele andere dingen, die week en zagt in 't water van de zee zyn, maar daar uitgehaalt, hard worden, als 't koraal, en de geelen Amber. *D'Amber is een leem*

Onder de Grieken vind men alleen *Simon Lethi*, en *Etius*, die 'er gewag van maaken, waar van d' eerste bevestigt dat d' Amber, gelyk het leem, uit de bronnen voortkomt, en dat die door de visschen word ingezwolgen de slechtste is.

Dit gevoelen smyt de meeninge van hen om ver, die stellen dat d' Amber de hom, of 't zaad van den Walvisch is, om dat hy zomwylen in de maage der Walvisschen word gevonden, die dien, voor hun eigen voedzel houdende, inslokken. *D'Amber is geen hom van den Walvisch.*

't Is eene waarachtige zaak, dat 'er ten mynen tyde een Walvisch omtrent de Kanarische Eilanden, de Gelukkige geheeten, gevangen wierd, in wiens ingewanden hondert ponden Amber wierd gevonden. Naderhant doodde men eene groote menigte Walvisschen met hunne jongen, maar men vond 'er gansch geen Amber in.

Die van Florida komen, zeggen, dat in die zee veele Walvisschen zyn, maar dat, alhoewel 'er veele met hunne jongen zyn gevangen en gedoodt, men in geen van beiden Amber heeft gevonden. D' Amerikanen weeten deze kleine Walvischjes met eene wonderlyke behendigheit te vangen op de volgende wyze.

Een dezer Amerikanen neemt een lang sterk tou, waar in hy een strikknoop legt, verder gaat hy in een bootje voor den Walvisch leggen op den streek, dien hy met zyne jongen houdt, by welk een hy gekomen zynde, springt hy 'er op, en smyt hem den strikknoop om den smoel. Zoo dra 't Walvischje dien gevoelt, duikt hy met den Amerikaan naar den grond, die hem met beide armen om den hals vasthoud. Nu *De wyze der Amerikanen om de Walvisschen te vangen.*

 heb-

hebbe men te letten; dat deze Amerikanen groote duikers en goede zwemmers zyn; zoo dat ze langen tyd onder water konnen blyven. Echter is de jonge Walvisch, adem willende scheppen, gedwongen weêr boven water te komen, wanneer d'Amerikaan zynen slag waarneemt, en hem met de hand een gescherpte houte wig, of paal in de neus of tochtgaten steekt; waar door hy adem haalt, zoo dat z'er in blyft zitten, zonder dat 'er het Walvischje zich van kan ontdoen. Daar na zyn tou schot geviert hebbende, klimt hy weêr in zyn sloepje, en wagt 'er in tot dat de visch, die geen lucht meer kan scheppen, gestikt is, om dien op 't land te trekken. Zeker eene aardige, maar zeer gevaarlyke vischvangst. Ook zyn deze Amerikanen zoo gauw en wel afgerecht, dat een van hen eenen Kaiman, een soort van Haagdisse, of Krokodil, wel van dartig voeten lang en het wreedste van alle de zeedieren, kan afmaaken.

Daar zyn 'er ook die beweeren, dat de grauwen Amber van eene zekere welriekenke vrucht komt, die dicht aan de zeestrand groeit, en in de maanden van April of May ryp word, en die, wanneer zy is afgevallen, van de Walvisschen word ingeslokt. Gelyk of de vrucht, die tot voedzel strekt, iets anders dan vleesch en bloed kon voortbrengen.

* Alhoewel 'er in 't eerste hooftdeel van 't boek van *Garcias du Jardin*, verscheide dingen worden opgehaalt, wegens den oorsprong en de beschryvinge van den grauwen Amber, zullen wy echter, tot voldoeninge van den nieuwsgierigen Lezer hier eenige byzondere gevoelens noch dien aangaande bybrengen, om vervolgens den knoop van 't besluit te leggen.

Serapion *weêr aangetrokken.* Daar zyn 'er zommige, als *Serapion*, die stellen, dat de grauwen Amber op den grond van de zee, of aan de boomen, of rotzen, die 'er instaan, voortkomt, op de zelve wyze als een Kampernoelje, of Paddestoel op d'aarde, en dat hy ten tyde van onweder, door 't gewelt der baaren word losgerukt, en op strand gesmeten. Ook verzekert *Scaliger*, dat 'er op de Pireneesche gebergten, en in 't land van Rouergue welriekende Kampernoeljes gevonden worden. (Scaliger.)

Garcias du Jardin. 't Gevoelen van *Garcias du Jardin* schynt de waarheit nader by te komen. Die Schryver beweert, dat de grauwen Amber een Leem, grauwe aarde of eenige aarde van andere verwe is. 't Geen niet onwaarschynlyk voorkomt, gemerkt men heele groote stukken Amber vindt. 't Is noch geen hondert jaaren geleden, dat 'er tusschen Bajonne en Lappreton een brok van 100 ponden gewigt wierd gevonden. De zee worp ook een stuk van 35 ponden op de naburige kust van Buch, en naderhant een ander van elf ponden en een half op de strand van Marenzyn op. (*Een stuk Amber van* 100 *ponden te Bajonne gevonden.*)

Gevoelen van Eduard Barbossa. *Eduard Barbossa* zegt in zyn boek van de Indiën, dat d'Inwoonders van de Palanduursche Eilanden, in de Indische zee, het daar voor houden, dat d'Amber het uitwerpzel van zekere groote vogelen is, die 's nachts op de rotzen na by de zee komen zitten. Dat de drek dezer vogelen door de lucht en de zon gezuivert word, en dat de zee by een onweêr het weder opwerpt; daar by voegende, dat het niet zwaarder te begrypen valt, dat een Vogel den Amber kakt, dan dat een ander Dier muskus en civet voortbrengt.

Gevoelen van Simon Lethi. *Simon Lethi* beweert, dat d'Amber uit zekere springen of bronnen van een grauw welriekend leem komt, 't zy dat ze in zee, of by de zee zyn. Hy pryst zeer den roodachtigen en grauwen Amber, die op Ceilon in Indiën word gevonden, van gelyken als dien men in eene zekere zeestad vind Sycheon genaamt; en hy meent dat de zwarte de slechtste van allen is. Dit gevoelen hebben *Falopius*, onze Schryver, *Agrikola*, *Garcias* en zommige anderen gevolgt.

Gevoelen van Erasmus Stella. *Erasmus Stella* zegt, in zyne Beschryvinge van Pruissen, dat men door ondervinding weet, dat d'Amber uit het slyk van zekere gebergten vloeit, door de kracht der zonne uitgebroeit; dat het op 't gewas, aan den voet dezer bergen vallende, hard word; en dat wanneer de zee hoog word, zy het wegsleept, en naderhant weêr op de naburi-

buurige stranden opwerpt. Deze Schryver doet 'er by, dat hy den Amber heeft zien van d' aarde opneemen zoo week als wasch, die, na dat hy in zeewater was geweekt, hard wierd.

Ten aanzien van de hardigheit of vastigheit van den grauwen Amber, die kan de zee hem geeven, om dat hy door de kracht der baaren, waar in hy dryft, gezouten en t' zamen getrokken word. Of ook kan deze grauwen Amber in de lucht hard worden als 't koraal, waar van men zegt, dat het, *in mari herba, si in aërem transferatur, in lapidis firmitatem solidatur*; dat is, in de zee een kruid is, maar indien men 't in de lucht brengt, zoo hard als steen word. Eveneens als de Asphaltitesche leem, die op strand gesmeten, *vapore terræ & vi solis inarescit, ita ut securibus diffindatur*, dat is, zoo hard door de dampen der aarde word, dat men ze met bylen moet breeken. Gelyk ook als de Pissasphaltus van *Dioskorides*, die in de stroomen dryft, en door den wind op de Kaai gesmeten, zoo hard als geelen Amber word, dien men een rosachtige leem houd te zyn, tegens de dwalende meening der Ouden, die gemeent hebben dat hy een sap, of vocht was, dat uit de boomen komt, die dicht by de zee staan daar hy valt. *Reden, waarom d' Amber, niet anders dan leem zynde, hard word gevonden.*

De Schryver van den *oprechten Koopman*, of *algemeene verhandeling der Droogeryen*, zegt in het tweede deel van zyn boek, het XXVI. Hooftdeel, dat de grauwe Amber niet anders is dan een t' zamenpakking van honigraten, die van de rotzen in zee vallen, of die door de golven worden afgespoelt, 't zy door de kracht van den wind, of anderzins. Hy voegt 'er by, dat deze waschraten vol honig, in zee dryvende, 't zy door d' eigenschap van 't zeewater, of door de kracht der zonnestraalen, week en driftig op 't water worden gemaakt.

Deze Schryver, om zyn voorstel te bevestigen, zegt, dat de Heer *Morkonys*, algemeen Luytenant van Lion, op de 71. bladzyde van zyne Reizen, verzekert, dat hy in Engelland gehoort heeft, dat de grauwe Amber de wasch en honig is, die de Byën tegen de groote rotzen, die op den oever van d' Indische zee staan, teelen, en dat deze honigraten, door de zon geroost, los worden en in zee vallen, die door haare beweeginge haar verder tot Amber maakt. Hy voegt 'er by, dat men midden in een groot stuk Amber, 't geen noch tot zyne volkomenheit niet was geraakt, na dat het gebroken was, beide de raat van wasch en honig gevonden had. En om dit gevoelen noch meer kracht by te zetten, verzekert hy, dat 'er, als men den grauwen Amber met geest van wyn op wynsteen doet smelten, eindelyk eene stoffe als honig overblyft.

Renanus Franciskus, Prediker des Konings van Vrankryk, toont in zyne Proefstukken van de wonderen der nature, dat hy gansch niet van dit gevoelen is; want na hy alle de meeningen heeft bygehaalt, en gezegt, dat hy noch van den Visch *Azel* komt, in wiens buik *Serapion* zegt, dat hy, door dien Visch ingeslokt, tot volkomenheit geraakt; noch van zekere boomen, waar uit een lymachtig vocht vloeit, 't geen in zee gevallen hard word, en naderhant door de baaren op strand word gesmeten; noch van 't uitwerpsel des Walvischs, dat, verre van in zulk eene zelfstandigheit te veranderen, die zoo lieflyk van geur is, naar 't zeggen van hen die op de kusten verkeeren, daar de Walvisschen zich onthouden, en die hen vangen, eene onverdraaglyke stank van zich geeft; noch van d' ontlasting zommiger vogelen, die op de toppen van de klippen en rotzen leeven; bekent hy onbewimpelt dat men niet weet wat het is, en dat niemant noch d' oorzaak van zulk eene kostelyke stoffe ontdekt heeft. Hy schynt echter te hellen naar 't gevoelen, dat het een Leem is, die, door onderaardsche buizen op den grond der zee gevoert, hard word, en, op verscheide wyzen, tot zyne volkomenheit geraakt: Welk gevoelen veel bewyslyker dan dat van den Schryver der *algemeene verhandeling van de Droogeryen* is, die meent dat d' Amber waschen honigraten t' zamen zy. Want behalven dat d' Amber op plaatzen valt, daar geene byekorven zyn; en dat zulk eene groote overvloet dezer dierbare stoffe, van 't wasch en den honig niet kan voortkomen, die van eenige rotzen in zee vallen, zulks blykt

te

te meer, om dat d' Inwoonders der Maldivifche Eilanden, daar d' Amber in menigte aanfpoelt, noit hebben konnen bemerken waar van hy voortkomt, noch iemant anders van die langs de kuften woonen, daar deze grauwe Amber gevonden word, 't geen men zekerlyk op d' eene, of d' andere wyze zou ontdekt hebben, zoo hy van honigraten zynen oorfpronk had. En uit dien inzigt antwoorden de Maldivifche Eilanders, naar *Pirards* verhaal in zyne Reizen, aan die hen naar d' oorzaak van den grauwen Amber vraagden, dat ze niet wiften waar deze koftelyke ftoffe van daan quam; dat ze wel wiften dat hy zynen oorfprong in zee had, maar of het op den grond, of boven op 't water, of op eenige rotzen, of ergens elders was, dat niemant hun met zekerheit daar omtrent had konnen beregten.

Na de verfcheide gevoelens der Schryveren te hebben opgehaalt, over den oorfprong en den aart van den grauwen Amber, is my overig ook myne giffingen voor te draagen, 't geen ik zal doen alleenlyk om een onzer geleerden op te wekken, op dat ze hunne gedachten den naukeurige onderzoekeren mededeelen, omtrent het geen zy 'er van ontdekt hebben.

Om dit tweevoudig oogwit te bereiken, acht ik het nodig te zyn, dat men de form of gedaante van de klompen Amber wel aanmerke, die ons van tyd tot tyd worden overgebragt, om te weeten, of het een afgevallen drop is, en dit word men in dien van 't Ooft-Indifch huis gewaar.

Indien 'er, die 't gezien hebben, wel op hebben gelet, zullen ze zekerlyk zyn gewaar geworden, 't geen ook in onze twee printverbeeldingen boven is te zien, dat dit Amberftuk de gedaante van eenen grooten droppel heeft. Dat het met de zyde A getekent, ergens aan vaft fchynt te hebben gezeten, gelyk men ligtelyk kan befpeuren uit d' indrukzelen, die 'er heel zigtbaar in zyn; en dat het aan d' andere zyde een weinig fpits is, 't geen aanwyft, dat men 't voor een kegeldrop moet houden, brengt my dit ook in 't gevoelen van die meenen, dat het niet anders dan een Leem kan zyn, onder uit de aarde of rotzen voortgekoomen.

D' eerfte reden die my overhaalt te gelooven, dat de grauwen Amber van Leem voortkomt, is dat naar 't gevoelen van alle hedendaagfche Filozofen de geur van de zwavel voortkomt, zoo dat, na 'er meer of min van deze ftoffe in de lichamen is, de reuk in dezelve ook fterker, of flauwer is.

Dit vaftgeftelt, ga ik tot eene tweede reden over, namelyk dat de zwavel een foort van aardfch vet, of een olyachtig vocht zynde, zy zich meer met het Leem, dan met eenige andere ftoffe vind vermengt. Nu gelyk dit Leem in 't middelpunt van de aarde van een geduurig vier word geblaakt, waar door het vloeibaar word en aan 't koken komt, loopt het door d' aderen van deze zelve aarde, en verfpreid zich, even eens als het bloed in d' aderen van 't lichaam, door verfcheide buizen, of groeven, die meeft onder holle gebergten uitloopende, van tyd tot tyd door hen worden uitgebraakt. De Leemftroomen, die uit den berg *Gibel* en *Vefuvius* zyn ontftaan, zyn onwederfpreekelyke bewyzen van myn zeggen, en men heeft toen aangemerkt, dat naar mate deze kokende vloeden van hunnen oorfprong afweken, zy door de koude van de lucht verdikten; zoo dat eindelyk hun vocht, zoo hard als fteen werd geftolt, en zy ophielden te loopen.

Myn derde aanmerking is, dat zommige dezer groeven in 't binnenfte der klippen konnende eindigen, gelyk ik niet twyfele of zy ftrekken zich zoo verre uit, en dat 'er onder deze klippen holligheden van zout water zynde, die *Kircherus*, *Hydraphilaci*, noemt, de brandende ftoffe die geduuriglyk in 't binnenfte dezer klippen vloeit, dit water, dat niet zuiver, maar olyachtig, en, by gevolg, vol zwavel is, verdikt. Ondertuffchen dewyl het tot geen Leem kan ftollen, wegens 't zout dat 'er in is vermengt, neemt het eene andere wezendheit aan, waar uit de grauwen Amber voortkomt, die door eene geduurige kokinge, gelyk ons de Scheikonft beveftigt, dezen aangenamen geur bekomt, waar door hy zoo hoog geacht word.

Men

Men kan hier eene tegenwerping maaken, namelyk, dat zoo 'er in den grauwen Amber zout ware, men zulks door den ſmaak zou gewaar worden, daar men het tegendeel bevindt, nadien hy, gelyk wy boven gezegt hebben, heel zoet van ſmaak is. Ik antwoorde daar op met de ſcheikundige Filozofen, dat de zouten, door eene lange kokinge, bitterder worden, en dat ze eindelyk alle hunne bitterheden verliezende, zoet worden.

Alles wat ik hebbe voorgeſtelt dus beveſtigt zynde, onderſtelle ik, dat 'er in deze klippen kleine openingen, of tochtgaatjes zyn, waar door 't vuur lucht ſchept. Wanneer nu dit middelpuntig vuur ontſtoken word, brengt het de Leem aan 't koken, die door de kracht en ſchrikkelyke hitte van het zelve door deze openingen vloeit, en gelyk ze eene dikke en zwaare ſtoffe is, ſtolt ze ſtraks, zoo dra zy in de koelte van de lucht komt, en word, gelyk alle andere vochten, tot een kegeldrop, die door de koude van de lucht geſtremt zynde, met veele ſpleeten, door 't ſchynzel van eene groote hitte, openbarſt, gelyk zulks in 't ſtuk, dat hier vertoont word, te zien is.

't Is buiten tegenſpraak, dat de hitte de lichaamen doet ſplyten. Men hebbe maar het aardryk in den zomer, wanneer 'er eene lange droogte is, te beſchouwen, om van deze waarheid overtuigt te worden. Men ziet als dan, dat de deelen, door de groote hitte, en gebrek van vochtigheit, ingetrokken zynde, het vol reeten en ſpleeten is. Dit zelve word ook op zommige lichaamen door eene groote koude veroorzaakt, te weeten, wanneer de vochtigheit die 'er in is, bevrieſt, gelyk hier de proeve van is genomen, door de vermaarde hooge Schoole van *Florençen*, omtrent kriſtalyne, en andere metale vaten van verſcheiden ſlach. Deze vaten met water gevult, en zoodaanig beſloten zynde dat 'er geene uitwaaſſeming van kon geſchieden, ſprongen aan ſtukken, zoo dra als 't water bevroren was. Zoo dat, wanneer men in 't ſtuk, waar over deze verhandeling valt, gelyk ook in de Print, die 'er naar gemaakt is, verſcheide ſpleeten vindt, men hier uit zou konnen beſluiten, dat het vol vocht, en zyne oppervlakte hard was, zoo dat, deze vochtigheit door de koude geſtolt zynde, hier uit deze ſpleeten zouden konnen ontſtaan zyn.

Doch gelyk ik niet oordeele, dat deze klomp een korſt, of harde ſchaal kan hebben, en dat ik zelf overtuigt ben, dat hy 'er ganſch geen heeft, kan ik dit gevoelen niet omhelzen.

Ik zal hier by myne Aanmerkingen, 't gevoelen van den Paracelſus van onzen tyd, ik meen *Pieter Jan Fabri*, voegen; dit zegt hy van dezen Amber in zynen *Panchimitus*, 't IV^de^ Boek, het 49^ſte^ Hooftdeel:

De grauwen Amber is eene dikke en grove ſtoffe, die van 't zeewater voortkomt, en, als de Kampernoeljen, in de klippen van de vette, vochtige, en leemachtige ſtoffe van 't water groeit, dat in de ſteenen en rotzen van de klippen zuigt; in welkers gaatjes 't water kookt, en giſt, waar van de fynſte deeltjes vervliegen.

Men moet weeten, voegt 'er deze Schryver by, dat d' aarde, door het middelpuntige vuur, in haar beſloten, overal dampen opwerpt, zelf in den grond van de zee, daar de groffte ſtoffe wellende 't zout, gelyk ook de ſteenen der klippen maakt, die midden in zee worden gevonden: En van de dikſte ſtoffe, die uit de gaatjes van deze ſteenen komt, word d' Amber gemaakt, die, naar de hoedanigheit des zwavels, grauw, of zwart is, welke zwavel met het zeewater vermengt, een zeer goeden reuk geeft. Men kan derhalven zeggen, dat de grauwen Amber een gom, of dikke ſtoffe van 't zeewater is, die, als 't waſch, by 't vuur ſmelt, en door de koude verſtyft.

Naar 't gevoelen van dezen zelven Schryver, word de grauwen Amber ook in 't zand voortgebragt, overmids 'er het ſlymachtige zeewater, dat 'er inloopt, ook door de hitte der zonne, in kan verdikken: Hy voegt 'er by, dat nooit eenig Zeeman op 't water dezen Amber heeft zien dryven, waar van 'er driederlei ſoorten zyn; de eene grauw, d' ander aardverwig, en de derde zwart, maar dat de grauwen Amber de beſte van allen is, zoo ten aanzien van zynen reuk, als dat hy een uitnemend hartſterkend mid-

del is, die alle de levendige geesten vervrolykt, en die zelf een balsemkracht heeft.

Wy besluiten onze Aanmerkingen, met te zeggen, dat 'er van alle de verscheide gevoelens die ik hebbe bygebragt, geen bewyslyker is, dan 't geene stelt dat hy een soort van Leem is, of dat hy 'er van voortkomt; gemerkt gelyk ik straks bewezen heb, de bronnen of springen van dezelve op den grond der zee, in de holen van brandenden Leem, die 'er, zoo wel als onder de bergen, in voorkomen, te vinden zyn. Nu dat 'er onderaardsch vuur op den grond van deze groote diepten is, is ligtelyk af te neemen uit de nieuwe Eilanden, die men van tyd tot tyd van Pruimsteen ziet voortkomen, 't geen niet anders dan eene opwerping, of uitdamping van vuur kan zyn.

Ik kon my veel breeder over deze stoffe uitbreiden, maar gelyk ik door geen andere beweegreden de penne in de hand heb genomen, dan om zommigen onzer Geleerden gaande te maaken, op dat ze ons hunne ondervindingen over dit stuk, van den aart en oorsprong des Ambers mededeelden, vind ik ongeraden my in myne bespiegelingen hier over breeder uit te laaten. Ik onderwerp ze, Myn Heer, aan uw oordeel, u biddende te willen gelooven dat ik altyd bereid zal zyn de reden te volgen, en veel achtinge te toonen voor 't oordeel van een persoon als gy zyt, die oneindig meer licht dan ik bezit.

Ik blyve,

MYN HEER,

V. Ed. gansch verpligte dienaar,

N. N.

XXXVI. HOOFTDEEL.

Ambra nigra: Ambar Itan.

De zwarte Amber beschreven, en wat die zy.

DE zwarte Ambar, in 't gemeen *Ambar de Noort* genaamt, uit een bedorven naam in het Fransch *Ambar de noir*, word in 't gemeen gehouden voor een uitwerpsel van den Walvisch, om dat men hem by 't openen van zoodaanige visschen gemeenlyk in 't achterste des buiks vind, doch dewyl, gelyk in 't voorgaande Hooftdeel gezegt is, de rechte Ambar dikwyls met dezen zwarten omgeeven gevonden word, zoo moet ze de Walvisch zoo wel door den mond als door den afgank uitwerpen; hy mag nu door den Walvisch verandert of vermeerdert worden, zoo kan ik geenzins gelooven, dat zoo wel de zwarte als de grauwe Ambar in den Walvisch voortgeteelt worde, maar dat ze beide zyn eene lymachtige of olyachtige vochtigheid uit den grond der zee voortkomende, dewelke op het water dryvende door allerhande groote visschen, en misschien in hun maage wat verandert word.

Gevoelen des Schryvers van den zelven.

Onder den naam van zwarten Ambar word in deze Oostersche gewesten tweederley substantie verkogt merkelyk van malkander verschillende, hoewel ze misschien een gemeene natuur hebben: D' eerste is de eigentlyke zwarte Ambar, dien men in zee vind: D' ander is het Boëtonsche Steenpek of *Ambar Batoe*.

Nader opmerking daar van.

D' eigentlyke zwarte Ambar, die men met en zonder Ambergrys vind, is het geene meest door den Walvisch uitgeworpen word, met groote stukken in zee dryvende, uit den grond der zelver voortkomende omtrent de Zuid-Oostere Eilanden, en van daar tot *Nova Guinea* en het Zuidland, daar zich ook veele Walvisschen ophouden: En niet

niet zonder reden mogte men gissen; dat de *Ambar Fonteine* in die groote Zeebocht zy, want gemeenlyk na een grooten storm in de Ooste *Mouson* word dezelve opgeworpen; eerstelyk is hy week als ontlaate pik, maar word metter tyd hard, kort afbrekende, en grauwzwart als een doove kool, die lange onder de aarde gelegen heeft, versch zynde is hy van een vuilen vischachtigen reuk, maar droog en op koolen gelegt, riekt zwaar als *Bitumen* (lym) of steenkoolen, doch altyd noch iets van den zeereuk behoudende: Ik hebbe tweederley soorten daar van aangemerkt. *Bestaande in 2 soorten.*

De eerste naar myn gissing word door den Walvisch uitgespogen met en zonder Ambar-Grys, daarom ik ze het kleed van den zelven noeme; deze word noit ter dege hard, behoud altyd wat van den vischreuk inzonderheit op koolen; ja men vind 'er, 't welk een vuilen reuk heeft gelyk stront, en zy verrooken beide op het heete blik: Dat deze soorte van den Walvisch komt, gisse ik daar uit, om dat my in 't jaar 1677. een stukje Amber-Grys gebragt is, in gedaante naar de grootte van een *Pissang*, naar 't aanzien goeden Ambar de Grys gelykende, doch geheel omgeeven met een zwarte kleverige substantie, dewelke metter tyd hardachtig wierd, zynde rechte zwarte Amber ook den Ambarreuk behoudende: Dit zwart kleed stak vol snebben van Zeekatten, dewelke nootzaaklyk in den buik des Walvischs daar onder gekoomen zyn, die zulke weeke visschen tot zynen voedzel inzwelgt, en misschien de taaije slym van die visschen helpt wat tot de voortteelinge of vermeerderinge van den zwarten Amber: Het was een klomp in de grootte van een Boëtonsche Kist in Zee voor *Manipa* dryvende, daar veele visschen en vogels rondom vergadert waaren. *De eerste soort.*

De tweede soorte schynt nooit in den Walvisch geweest te zyn, droogt harder op en springt als glas, het afgebrokene blinkt mede zoo, en is vol kuiltjes, doch zonder de voornoemde snebben; op koolen riekt het als Aard-olye, zonder vischreuk, en derhalven aangenaamer dan het voorige, op het heete blik langzaam verrookende. *De 2de soort.*

Beide soorten vind men in redelyke menigte in deze geheele *Archipelagus* tusschen *Celebes* en *Nova Guinea*, inzonderheit in de Papoesche Eilanden, welk wel het hardste en het vuilste van reuk is, ook dikwyls van eenig *Dammar* vervalscht; want het gebeurt zomtyds, dat de zwarte *Canarij Dammar*, door de rivier in Zee gevoert en aldaar verhardt, voor zwarten Amber verkogt word, gelyk ander, ligter, harder en geele *Dammar* door 't Zeewater verhardt de gedaante van Bernsteen krygt. *Waar deze soorten gevonden worden.*

Ambar Batu of Boetonsche zwarte Ambar is geenzins een vrucht der Zee, maar een Steenpek, *Bitumen durum* of *Pisasphaltum*, uit eenige rotzen op het Land zweetende, eerst week als teer, daar na steenhard, als het in water komt blinkend zwart als *Gagates* of steenkoolen; op koolen is 't mede van den zelven reuk; het welk (in 't kort) de bedrieglyke Boëtonders voor zwarten Ambar willen gehouden hebben, en ook daar voor verkoopen, de vreemdelingen wysmaakende, dat het uit de Zee kome: Na veel moeite en uitvraagen heb ik ervaaren, dat het in manier als ander *Bitumen* (Lym) uit de aarde en klippen zweete in 't gebergte van het Boëtonsche Land naar des zelfs Zuidzyde, zomtyds zoo dun als olye uit de rotzen, zomtyds dikker als week pek in gedaante als een hoorn of raape uit de aarde, zoo week dat het schier aan de handen kleeft, doch in weinige weeken word het hard: De plaats word genaamt *Cotawo*, zynde een berg gelegen tusschen de stad *Boëton* en *Coeloetsjoetsjoe*, doch niet veel volks komt aan die plaats, om dat het aldaar spookt of van ongedierte bewoont word, 't welk echter niet zeer waarschynlyk is; want ik heb ondervindinge, dat slangen zich niet gaern ophouden aan plaatzen, daar *Bitumen* (Lym) en namentlyk dit Boëtonsche gerookt word, daarom ik ook gezien hebbe, dat zommige Inlanders hun tuinen daar mede berookt hebben: Uit den voornoemden berg ontspringt een rivier, waar in het weeke *Bitumen* uit de klippen druipt, en het zelve met zich voert in de groote bocht van *Coeloetsjoetsjoe*, daar het dan in Zee komt, en hard word zonder door 't handelen weder week te worden; noch week zynde en in Zee dryvende zwerven de visschen en vogels zoo wel daar rondom als om ander Ambar, inzonderheit de Haaijen, en *Tsjoekalan*, *Amber batu is maar Steenpek.* *Bedrog daar mede gepleegt.* *Onderzoek, waar het zelve groeit.*

kalan, ('t welk is een klein slach van *Thynnus.*) Hierom gelooven de Boëtonders of immers maaken het andere wys, dat het een uitspuigsel van den Walvisch zy: Andere, die wel weeten, dat het uit het Land komt, zeggen of verzieren, dat op de voornoemde plaats in 't gebergte een groote Slange woont, *Bokulawa* of *Bonkulava* genaamt, een slach van de aldergrootste *Boa*, dewelke de Maleijers *Ular petola* noemen; deze Slange zal den voornoemden Ambar uitspuigen, als ze aan 't water komt om te drinken, die daar na door de rivier in Zee gevoert word: Hoor nu hoe het met *Bokulawa* verder afloopt, als hy zeer oud en groot geworden is, dat hy de dikte en langte van een *Calappus*-Boom heeft, zoo kan hy wegens de zwaarte zynes lyfs niet meer voortkoomen, blyft derhalven meest op een plaats leggen, zich geneerende met het geene hem naast voorkomt, door dit lange stilliggen vergadert zoo veel vuiligheid en stof op zyn lyf, dat 'er een geheele ruigte en struiken op groeijen, wanneer nu al het voedzel op is, zoo port hem de natuur schielyk op, en maakt hem indachtig, dat zyn tyd uit is op het land te woonen, *Bokulawa* dan met een wakker voorneemen zich opwekkende neemt afscheid van het land, doch niet zonder schrik van de toehoorders, hy breekt met een groot gedruis door boomen en struiken, alles breekende wat hem voorkomt, niet anders als of men een groote boom de bergen afsleepte, hy neemt zyn weg recht naar de zee, daar hy dan in zwemt, verandert zynde in een langen en dunnen Walvisch, dewelke schubben en tanden heeft, zyn oude natuur van zwarten Ambar uit te spuigen behoudende.

Verzieringe der Inlanderen van denzelven heel kluchtig.

Die van 't Eiland *Binonco* in 't Zuid-Westen van *Boëton* gelegen zien dikwyls dergelyke Visschen en Slangen omtrent hun Eilanden, daar men ook den voorschreven zwarten Ambar vindt: Zeker Makkassaar, die zomtyds de waarheid sprak, verzekerde my met zyn oogen gezien te hebben, dat op het Land *Makkassar* omtrent *Turatta* een zulken booms dikte hebbende en bekruide Slang van het gebergte afdaalde, en naar de zee ging met zulken gedruis, dat de omstanders daar voor vlooden, doch of hy in een visch verandert zy, konde hy niet zeggen: Ik gisse dat ze door dezen Visch verstaan den langwerpigen en getanden Walvisch *Pristis*, dewelke in den Indiaanschen Oceaan zeer groot gevonden word: By mynen tyd is een zulken visch dood komen aandryven op het groote rif van *Lacker*, een van de Zuid-Oostere Eilanden, lang over de 30 gemeene vademen of 150 voeten, niet dik maar geschubt, en de mond vol tanden, van ongelyke grootte, gelyk de slangen hebben; want de grootste waaren een staande hand of een span lang, vier vingeren breed, boven een weinig krom met een stompe spits, massief en vuilgeel, doch binnen wit en als yvoor, doch veel harder: Dergelyken een ik bezitte door vereeringe van den H[r]. *Qualbergen* doe ter tyd Gouverneur in *Banda*; andere zyn korter, doch wel zoo breed en boven stomp.

Een ander verhaal van 't voorgaande.

De Pristis *een getande Walvisch.*

Wederkeerende tot den zwarten Amber zoo vermoede ik, dat op *Boëton* meer zulke plaatsen moeten zyn, dewelke *Bitumen* (lym) moeten uitzweeten, want aan de Westzyde van *Boëton* op den strand van *Waloba*, andere zeggen *Waccocco*, vind men op strand grauwzwarte steenen, die men voor gemeene steenen aanziet, maar als men ze nader onderzoekt, zoo bevind men dat het een klomp van *Bitumen* (lym) is vermengt met grof zand, kleine, zwarte en donkergroene steentjes, dewelke toetsen, alles metter tyd tot een steen verhardt: De zwarte hier van aan het vuur gehouden, worden aan dien hoek een weinig week, bryzelig, branden bezwaarlyk en rieken sterk als steenkoolen; de grauwe zyn al te oud en hard, smelten aan 't vuur niet wel, doch bryzelen en geeven den voorschreven reuk: Die van *Boëton* noemen ze *Batoe Ambar*, dat is Ambarsteen, en worden by hun niet geacht noch gebruikt: Het schynt dat deze weeke Ambar door den Westen wind op *Tomahoes* strandt, zynde de Westhoek van *Boero* en wel 40 mylen van de dwaal-Bay of den bocht van *Coeloetsjoetsjoe*, daar zyn dikwyls stukken opgedreeven van zuiver zwarten Ambar zonder vermenginge van zand, doch zommige daar onder zoo hard en grauw, dat men ze voor zuivere steenen aanziet.

Nader verhaal van den zwarten Ambar; en 't gevoelen van den Schryver over den zelven.

De zwarte Ambar in 't gemeen is van kleine waarde en gebruik: D'eerste soorte of Wal-

Wordt ge-

Walvisch-Ambar word meest gebruikt om de welriekende Koraalen of Paternosters daar van te maaken, gelyk in 't voorgaande Hoofddeel gezegt is: De tweede soorte of Boëtonsche, *Ambar batu*, word by die van *Coeloetsjoetsjoe* gesmolten en in schotels gegooten, waar uit groote koeken worden, schoon, zwart en harder als pik, blinkende als men ze breekt, die zy dan aan de vreemde handelaars verkoopen voor het geene zy hun konnen wys maaken: De Maleijers en Makkassaaren koopen het echter voor geringen prys, dewyl ze het van noden hebben om een weinig daar van onder de *Dupa* te mengen; want het geeft andere zoete reukwerken de mannelyke kracht, dat is, maakt ze langduurende en krachtig, doch men moet de nette maat weeten, want een weinig te veel daar onder komende, bederft het geheele reukwerk: Met het versche berookt men de vischlynen, netten, en serijen om de visschen aan te lokken. In 't jaar 1669. hadden die van *Boero* een koek van zwarten Ambar, waar mede zy de kinderpokken, [die doen geweldig omging] berookten, om het moeijelyk jeuken en krauwen te verdryven: De Ambersteenen deugen nergens toe als om de tuinen daar mede te berooken, doch ik hebbe bevonden, dat ze onder reukwerk bequaamer zyn als het zuivere steenpik, dewyl ze door het afspoelen van zee-water meer van den Ambar-reuk verkreegen hebben: De Koning van *Boëton* heeft in zyne stad op den berg een waterbak bereid, daar toe nemende het voorschreve steenpik met olye week gemaakt in plaats van çiment, want in 't water word het weder hard: Die van *Boëton* vermengen het ook met wasch, olye en verscheiden welriekend hers, maaken 'er grauwzwarte bollen van, en verkoopen ze voor Amber, voor welk bedrog men zich wachten moet, want het is een slecht vuil goedje, langen tyd week en naar *Calappus*-olye riekende, maar metter tyd word het steenhard.

bruikt tot het maaken van Paternosters.

Ook reukwerken.

Ambar Gunong is een andere zwarte substantie, dewelke ons die van *Boëton* voor een Ambar verkoopen, zeggende dat dezelve in 't gebergte groeije en niet diep onder de aarde ligge omtrent de wortelen van eenige boomen: Ik zie het aan voor een *resina* [hers] van een my noch onbekenden Boom, want het gelykt zeer wel het *Gummi Elemi*, doch zonder reuk; aan zommige deelen hoornverwig, aan zommige bleekgeel en ros, op koolen riekt het als vet, doch niet onlieflyk: Mend vind ook stoppelen, drooge ryskens en bladeren daar onder, eenige hoeken zien 'er uit als dik groen glas, en aan 't vuur gehouden brand het als ander *resina* [hers.] De bedriegelyke Boëtonders, die alle dingen op hun Land vallende een valschen naam geeven, maaken de vreemdelingen wys, dat het een duur ding zy en een soorte van Amber, welken de bergen voortbrengen: Zy gebruiken het onder welriekende zalve en onder ander reukwerk, daar de gemeene *Dammar Selan* bequaamer zoude zyn: De voornoemde zwarte Amber-steenen van *Boero* worden eigentlyk gevonden omtrent *Foggileko* of oud *Foggi*, doch by de Inlanders niet gekent en geacht.

Een andere soort Ambar gunong.

Tot welk gebruik. En waar die gevonden werd.

XXXVII. HOOFTDEEL.

Ambra alba. Sperma Ceti. Ambar Poeti.

HEt derde geslacht van *Ambar* is de witte, waar onder ik geenzins versta den witten Vogel *Ambar* in 't begin van 't voorgaande XXXV. Hooftdeel uit *Castagneda* verhaalt, dewelke zoo hy is, onder den Ambargrys moet gerekent worden; maar dat wit schilfferige goedje, 't welk men in 't gemeen *Sperma Ceti* noemt: Ons Oost-Indische *Sperma Ceti* nochtans verschilt in gedaante, maar niet in substantie van het Europische, het welk met groote plassen in zee dryft, geelachtig of vuilwit, en in kleine schilfferen verwaart word. Daarentegen het Oost-Indische vind men met groote en kleine stukjes zaamen gepakt, zommige een vuist, zommige

De witte Ambra, *anders* Sperma Ceti *genaamt.*

Haare hoedanigheid omstandig beschreven.

mige een kop en meer groot, meest schoonwit of een weinig naar den geelen trekkende, latende zich ligt schilfferen, inzonderheit tusschen de tanden; het is smeerig in 't aantasten, doch de vingers geenzins besmettende of vet maakende, zonder smaak of met een slappen zeereuk; die wat naar Ambar riekt, maar op koolen riekt het als gesmolten ongel: De groote stukken zyn meest plat met kuilen en hoeken, als zy op den strand geworpen worden; van buiten met zand bekleedt; binnen vind men zoo wel als in den Amber de bekken van Zeekatten, stukken van Schulpen en Oesterstukken; zommige niet boven 2 vingeren dik, tegen 't licht gehouden zyn ze klaar en half doorschynend gelyk witte Bernsteen, doch die vind men zelden, dergelyken een van 5 pond van my naar *Florenço* gezonden is: Andere stukken hebben van binnen een zwarte stoffe als slyk, dikwyls door den geheelen klomp verspreidt, dewelke men voor zwarte modder houd: Maar ik oordeele, dat het zoo wel daar onder komt als de bekken van Zeekatten en Schulpen in den buik des Walvischs; want hoewel ik eerst tot die meeninge geneigt ben geweest, dat *Sperma Ceti* een vettigheid van de Zee zy, en eenige gemeenschap met des Ambars oorsprong hebbe, zoo heeft echter het zeggen van de Inlanders my anders doen gelooven, te weeten, dat het waarschynlyker zy, dat het niet alleen een uitspouwsel van den Walvisch, maar ook iets zy in den zelven voortgeteelt: Dit bewysen niet alleen de voornoemde dingen, die men daar onder vind, maar ook de vette en schilfferige substantie en d' ongelachtige reuk, van alle voorgaande soorten des Ambars merkelyk verschillende, en niet duister te kennen geevende, dat het een vischachtige substantie moet zyn. Onze Europeërs houden het voor 't zaad of de natuur van den Walvisch, waar van het den naam van *Sperma Ceti* en Walschot bekomen heeft; immers dat schilfferige goed, het welk men in de Noordzee opschept, kan in het Oost-Indische niet wel zyn, om dat het zoo veel van de natuur des zaads van alle andere dieren verschilt, en in groote klompen gevonden word, en de voornoemde vreemde dingen daar onder gemengt zyn; wat het dan eindelyk zy, moet de nadere ervaring en 't naarstig onderzoek ons leeren.

Des Schryvers gevoelen wat het zy.

Redenen daar van.

De naam.

Wy noemen het in 't gemeen in 't Latyn *Sperma Ceti* tot onderscheid van het Europische schilfferige: Ook *Ambra alba*, in 't Maleitsch *Ambar poeti*, dewyl geen ander witter Amber te vinden is dan dit goed: Zommige Maleijers noemen het *Ican poenja monta*, dat is, 't uitspouwsel van een visch, welke naam eigentlyk toekomt het volgende Zeespek; anders ook *Bene gadja mina*, dat is, Walvisch-zaad, doch ik vertrouwe, dat hun dit van onze Natie wys gemaakt is.

Plaats.

Men vind het in zommige jaaren redelyk veel in de Amboinsche Eilanden, inzonderheit op *Boero* en *Manipa*, na 't uitgaan van de Ooste *Mousson* hier en daar op strand geworpen, daar het niet lang leggen moet, om dat het de varkens anders opslokken: Ik hebbe gemerkt, dat het in *Amboina* en de *Moluccos*, als mede langs de Oostkust van *Celebes* meer gevonden word dan in de Zuid-Oostere Eilanden.

Verkiesing.

Men houd voor 't beste, het welk wit is of een weinig geelachtig, ligt schilfferig en zonder de voorschreve zwarte vuiligheid; het geene smeerig is schilffert niet ligt, en inzonderheit het geene de Boeroneezen smelten en in Bamboezen verkoopen, is verre zoo goed niet, als dat vermengt is met Zeespek of door den Walvisch of door menschen, en derhalven van een ongelachtigen reuk.

En gebruik in de Geneeskonst.

Wy gebruiken het hier te Land op de zelve manier en tegen de zelve gebreeken als het Vaderlandsche *Sperma Ceti*, namentlyk tegen de pyn van 't graveel en nierensteen, tegen longe gebreken en etter spouwen, tegen geronnen bloet in 't lyf om het zelve af te zetten: De ervaring heeft geleert, dat het zeer ongelyk by de eene of ander mensch werkt, want by zommige graveelige menschen heeft het zoo sterk afgezet, dat 'er bloet navolgde, daarentegen by andere deed het weinig werkinge. Het is moeijelyk in te nemen, om dat het zoo ligt in den mond stremt, al is 't in eenige vochtigheid gesmolten, daarom doet men beter als men een stukje zoo groot als een hazelnoot in de mond knauwt en doorzwelgt, 't welk ligt om te doen is, wyl het van geen viesen reuk

reuk noch smaak is, en daar op een dronkje van eenig warm vocht doet, latende het dus in de maage smelten: Anders smelt het zeer ligt in heet water en allerlei vochtigheit, en kout geworden komt het weder tot een *Massa*, maar met warme olyen vermengt het zich; op deze manier kan men het vuile eenigzins zuiveren, wanneer men het in heet water smelt, waar door de meeste en grofste vuiligheid zich op den grond zet: Doch dit gesmolte goet krygt een ander gedaante, word zoo wit niet meer, en het ongel gelyker, daarom ik voor beter achte, dat men de stukken bewaare, zoo als ze uit Zee komen, al loopt daar wat zwart onder, 't welk doch geen quaad doet, als het maar gezuivert word van de buitenste zand- en vuiligheit; de brakkigheit beneemt men hem, als men het eenige malen in versch water legt, en t' elkens weder in de zonne droogt; zommige weeten het ook wit te bleeken, alle de kleine stukjes eerst smeltende tot dunne en platte koeken, die ze daar na met zeewater in de zonne zoo lange bleeken, tot dat ze wit genoeg en weder wat schilfferig worden, waar uit ze dan bollen en klompen maaken.

Hoe men het zelve bereiden moet om te gebruiken.

Op *Sumatra* in de bocht van *Lampon* valt het ook, maar als het in de Negory gebragt word, zoo verbieden ze de jonge Vrouwen het zelve te bekyken of te handelen, zeggende dat ze den witten vloet daar van krygen zullen, ik geloove als ze het inneemen, waar in ze misschien dit goet ongelyk doen: Zommige Chineezen wilden my wys maaken, dat het een Gom zy, uit oude en opgesplete *Casuaris*-Boomen zweetende, het welk niet veel wederleggens behoeft, want de klompen zyn te groot, en geen Gom smelt als vet in 't water, noch heeft zulken reuk. *Matthiolus* en andere hebben genoegzaam beweezen, dat het geen ἅλος ἄνθος van *Dioscorides* en *Plinius* zy, waar mede ik het ook houde; maar dat het een vettigheid of *Bitumen* zoude zyn, uit de zee of der zelver grond zweetende, heeft (als gezegt) zyn zwaarigheid: Immers uit den traanigen reuk op koolen, als ook om dat het zoo ligt in het water smelt en zich met olye vermengt, kan men besluiten, dat het geen *Bitumen*, maar een vettigheid uit eenig Dier voortkomende, zyn moet. Als men de stukken in een vat wil kuipen om lange te bewaaren, op dat ze niet t' zaamen smelten, moet men ze eerst bewinden met droog gras, en dan inleggen in eenig zaagzel van hout: Anders kan men ze ook bewaaren in een steene pot en aan koele plaatzen, maar men moet ze by geen linnen of papier leggen, het welke daar van verrott wegens de brakkigheit, die langen tyd daar in blyft, dewelke echter haar bewaarmiddel is; want *Sperma Ceti* en andere soorten van Ambar, als ze te oud en droog geworden zyn, moet men, immers alle 10 jaaren eens, een nachtje in zeewater leggen en in de zonne weder droogen, waar door haare krachten vernieuwt worden. Uit de Fransche Geschiedenissen van de *Anthill.* blykt, dat dit goet in de West-Indische Zee ook valt, en aldaar *Sapo marinus* genaamt word.

Eenige omstandigheden van het Sperma Ceti.

Nu zal ik noch eenige bewyzen aanbrengen, waar uit mynes oordeels blyken kan, dat *Sperma Ceti* uit eenige Walvisschen haaren oorsprong hebbe.

Bewys van den Schryver wat het zelve is.

Voor eerst kan den lezer vinden in de *Ephemeridibus Naturæ Curiosorum* in 't eerste Deel *ad Annum* 1670. *Obs.* 136. dat een zeker persoon langen tyd voor een groot geheim heeft gehouden, doch eindelyk in 't licht is gekomen, namentlyk, dat hy in de bocht van *Biscaija* veele Walvisschen gevangen, en uit der zelver brein het oprechte *Sperma Ceti* hadde weeten te bereiden: Want hy nam het brein van den Visch, deed het in een groote pot, dewelke beneden een gaatje met een prop hadde; dit liet hy aan eene warme plaats een tyd lang staan, daar na opende hy het onderste gaatje, en liet de olye of traan daar uit loopen, zoo bleef het zuivere *Sperma Ceti* in de pot: Die soorte van Walvisch word aldaar genoemt het Mannetje, in 't Latyn *Orca*, dewelke veele tanden hadde, en daar onder zommige waaren, dewelke omtrent een pond woegen. Noch in de zelve *Observ.* staan eenige Exempelen, dat de Engelsche in de Eilanden *Barmudas* woonende, het *Sperma Ceti* gehaalt hadden niet alleen uit het brein, maar ook uit den buik van een getanden Walvisch, den welken zy mede voor het Manneken hielden.

Eerste aanmerkinge en omstandigheden.

Vor-

Verdere ondervindinge van 't zelve. Vorders hebben wy zedert 't Jaar 1670. dergelyke ondervindingen hier in Amboina gehad, wanneer wy uit het hoofd van doode Walvisschen, die meest getandt waaren, het brein hebben uitgehaalt, het zelve in potten of Bamboesen een tyd lang bewaart; na verloop van eenige maanden, doch meest in de koude of regentyd heeft men aan de kanten van die vaaten een zuiver wit en schilfferig *Sperma Ceti* gevonden, en als men beneden aan 't vat een gat maakte, zoo liep de olye of traan daar uit: Doch dit slach van *Sperma Ceti* is altyd traaniger van smaak en reuk dan de bovenstaande stukken en klompen, die men in zee vindt. Van dezen getanden Walvisch of *Orca* zie breeder in myn Dierboek. De Engelsche in *Bermuda* hebben geleert, dat men het *Sperma Ceti* versch uit den Walvisch gehaalt met *Omphacinum*, dat is, verjuis, afwasschen en doorpersfen moet, om den traanigen reuk te verliezen.

Brouwns *verhaal van 't* Sperma Ceti. Ik vinde goet hier by te voegen, een omstandig verhaal van *Sperma Ceti* uit *Thomas Brouwn lib. 3. part. 1. cap. 26.* Wat *Sperma Ceti* zy, mogen de menschen met regt twyfelen, nadien de geleerde *Hofmannus* in zyn dertigjaarig werk rond uit zegt: *Nescio quid sit*, dat is, ik ken 't niet. Dies behoeven zy hen niet te verwonderen over de veelerhande gevoelens; alzoo zommige hebben geoordeelt, dat het was *Flos maris*, dat is, de vettigheid van de zee, en by veele maar voor een slymachtigheid op de zee dryvende gehouden.

Dat het 't zaad van een Walvisch niet is, naar 't oordeel van de gemeene man ofte de gewoonlyke benaminge, hebben de wysgierige altyd in twyfel getrokken; niet ligtelyk konnende oordeelen, dat de zaadelyke vochtigheid der dieren zoude konnen aangesteeken worden, of van een zwemmende aart zyn.

Dat het uit den Walvisch voortkomt, word door ondervinding en voorvallen bekrachtigt. Dat het uit den Walvisch voortkomt, behalven het verhaal van *Clusius* en andere geleerde onderzoekers, is in weinige jaaren ontwyfelbaar gemaakt, door een *Sperma Ceti*-Walvisch op onze Noord-volksche kust komende aandryven, waar van wy, tot nader onderrigtinge, niet konnen nalaten iets te verhaalen: Hy was 60 voet lang, 't hoofd was byzonder, iets in 't breede over den mond heen hangende, tanden alleen hebbende in d' onderste kinnebak, waar van de grootste woegen omtrent twee pond, zonder knersbeenen in den mond, doorgaans Walvischbeenen genoemt; alleen twee korte vinnen voor aan op den rug hebbende, de oogen waaren klein, de roede lang en uitsteekende: Een kleinder Walvisch van zulk een slach quam 'er twintig jaaren te voren op de zelve kust aandryven.

De beschryving van den Walvisch, schynt *Gesnerus*, *Rondeletius*, en *Aldrovandus* in zyn eerste druk overgeslagen te hebben, doch aangemerkt en beschreven in de Latynsche druk van *Ambrosius Pareé*, en onder de vreemde dieren van *Clusius*, en in de natuurlyke historie van *Nurenbergius*, doch noch wydlopiger in *Jonstonius*.

De Matrosen (die de beste naamgevers niet zyn) hebben dit Dier *Jubartas*, ofte veel eer *Gibbartas* genoemt; van de zelve benaminge leest men van een in *Rondeletius*, by de Franschen genoemt *Gabbar*, van zynen ronden en bultachtigen rug.

De naam *Gibbartas* vinden wy ook, dat een zekere soorte van Groenlandsche Walvisschen gegeven word: Maar d' onze, daar wy nu van verhaalt hebben, scheen met den Walvisch van die benaminge niet overeen te komen; maar veel eer met de *Trumpa* of *Sperma Ceti*-Walvisch, volgens de meeninge van onze Groenlandsche beschryvers in *Purchas*, die de derde geweest is onder de acht aanmerkenswaardige Walvisschen van die kust.

Dezelve komt uit het hoofd. Uit het hoofd van dezen Walvisch (eenige dagen gestorven zynde en nu aan 't verrotten) vloeiden stroomen van olye en *Sperma Ceti*, die by de visschers aldaar met vlyt verzamelt en bewaart wierd; doch in 't opbreeken van het hoofd, vond men het Magazyn van *Sperma Ceti* in huiskens en ordre leggen, zoo groot als Ganze-eijeren, omhangen als met breede plaaten, zoo groot als een Mans-hoofd, in de gedaante van honingraten, gansch wit en vol olye.

Uit Ca- Iets dergelyks schynt 'er geweest te zyn in den *Physiter* of *Capidolio* van *Rondeletius*,

daar

daar hy ſchryft: Dat een vettigheit, dunner als olye, uit de harzenen van dat dier vloeit, welke daar uit zynde, is het overſchot als de ſchobben van Zardyn in een klomp uitgeperſt; 't welk van hitte ſmeltende wederom van koude ſtyf wierd: En dezen oordeelen veele den Viſch geweeſt te zyn, die *Jonas* opſlokte; hoewel hy om de grootte van zyn mond, en de menigte in de Zee ligtelyk de *Limia* geweeſt is. *pidolio van Rondeletius beweezen.*

Een zeker gedeelte van *Sperma Ceti*, aan de Zeekant gevonden, was zuiver, en had weinig zuivering van noden: Een groot gedeelte met ſtinkende olye vermengt, diende wel ter dege toebereidt, en dikmaals uitgeperſt te worden, om in platte koeken te brengen, en was niet alleen in 't hoofd, maar ook in andere deelen gelegen; want uit de vleeſchachtige deelen gebraden zynde, droop olye; het reuzelachtige en dikkere deel naar den grond zinkende: In de olye zelf was ook veel daar van begrepen, en na eenige jaaren kreeg men daar iets uit. *Eenige van dezelve aan ſtrand gevonden.*

Zelden dat de Groenlandsvaarders zulk een ſlach van Walviſſchen te zien krygen; en derhalven is 't maar een toevallige waar, by andere niet te bekomen: 't Brandt wit en helder op als Kamfer, maar 't wil zoo in ſterk water niet ſmelten. Zommige brokken van omtrent vier loot geduurig in 't water gehouden, geeven een friſſe en lieflyke reuk; wel toebereidt en van de olye afgeſcheiden, zal 't niet ligtelyk vergaan, en de olye, die vereiſcht word in de zalve van *Matthiolus*, konnen uitharden. *Deze ſoort van viſch komt zelden voor.*

De veelheit van olye, die uit de *Sperma Ceti* eerſt geperſt wierd, was wit en klaar, gelyk de olye van Amandelen ofte *Ben*; dat 'er uit gezoden wierd, was rood: Men merkte dat ze in de vaten, daar ze in bewaard wierd, groote lekkagie leed: Zy bevrieſt ofte word haaſt ſtyf in de koude, en hoe verſcher hoe eerder: Zy ſchynt van de olye van andere dieren te verſcheelen, en onze Zeepzieders wierden in hunne meeninge dies aangaande grotelyks bedrogen, als zich niet willende vereenigen ofte laten mengen onder hunne loog, maar wel onder Schilders verwe, hoewel ze nauwlyks altoos opdroogen wil: De wollekammers gebruiken ze, en de boeren tot een ſnee, pyn in de lenden en harde gezwellen: In de Geneeskonſt kan ze dienſtig zyn, en verſtrekt tot een grond in de vermengde Olyen en Balzamen; gediſtilleert zynde, geeft ze een ſterke olye, nevens een doordringend water; afgerookt zynde, levert ze een balzem, die bequamer geperfumeert word in terpentyn met *Sperma Ceti* overgehaalt: Had het den afgryzelyken ſtank willen lyden, wy hadden dat vreemd maakzel des hoofds en de heuveltjes van vleeſch daar omtrent doorſnuffelt, nadien de werkluiden getuigen, dat hun het *Sperma Ceti* voorquam, aleer zy aan het been quamen; en het hoofd, dat noch bewaart word, ſchynt ook zulks te bekrachtigen: De *Sphincteres* dienende tot de *Fiſtula*, had men mogen bezien, nademaal ze in andere Walviſchachtige dieren in zoo een merkelyke ordre geſtelt zyn: Als ook de ſtrot, overeenkomende met die der dolfynen en vogelſtruizen, in het vreemde maakzel en gedaante die 't heeft: Ook wat voor een fatzoen van maag dit dier heeft, (dat het in het onderſte kakebeen maar tanden heeft) daar in de vogelſtruiſen [die van beiden overvloet hebben] de maag drievoudig verdeelt word; en nadien in dat dier, te voren gevangen, niet dan onkruid gevonden wierd; het hert, de longen en nieren zouden niet vry geraakt hebben, die merkelyk van die der landdieren verſcheelen; mitsgaders wat voor een humeur dat 'er in de blaas was, doch voornamentlyk in de Zaadvaten; waar door wy hadden mogen oploſſinge doen van het onderſcheid des humeurs van deze, die den naam daar van draagt. *Haar olye word in de Geneeskonſt gebruikt.*

XXXVIII. HOOFTDEEL.

Lardum marinum. *Zeespek.* Ikan poenja monta.

Lardum marinum, *Zeespek.*

ONder de soorten van Amber wil zich indringen een ander vuil en smeerig goetje, het welk wy *Lardum marinum* noemen, dat is, Zeespek en Zeeongel, in 't Maleitsch, *Ican poenja monta.* Het is buiten twyffel een recht uitspouwsel van den Walvisch, word met groote en kleine klompen gevonden, bleekgeel, vuil als oud ende garstig spek, de handen smeerig maakende, van binnen is het gansch haairig en draadig, zoo dat men het qualyk van malkanderen trekken kan, maar wel doorsnyden, van een vetten en traanigen reuk en smaak, op koolen noch sterker en onliefelyk, gelyk traan of oud smeer, zoo dat het een geheele kamer met zyn vuilen reuk vervult, die ook lange duurt: In 't eerst is het witachtig of vuilgeel, maar binnen weinige jaaren word het van buiten gryzig en zwartachtig, met 'er tyd verdroogt ook het meeste vet, zoo dat by na niets dan de grove vezelen overblyven; op het vuur gesmolten en door een doek gekleinst word een dik ongel daar van.

Wanneer, en hoe het bekent geworden is.

In 't jaar 1664. is het alhier eerst bekent geworden, wanneer een groot stuk op *Manipa* aangedreven was, liggende in de zonne te smelten zonder dat 'er iemant oplette, tot dat een jager, met zyn honden daar omtrent komende en ziende, dat de honden daar van aaten, het zelve opnam: Omtrent dien tyd wierd ook een stuk op *Nussatello* gevonden, en dewyl het onder den gemeenen man onbekent was, maakte men malkander wys, dat het een soorte van Amber moeste zyn, gelyk het ook redelyk duur verkocht wierde: Men bragt het op *Java*, daar de verkopers uitgelacht wierden, leerende van de Javanen en Maleijers dat het een veracht goedje en het uitspuigzel van een Walvisch was: Zy wilden het egter noch wel hebben voor een geringe prys, om dat het dienstig was voor die zich met visscheryen geneeren; want het zelve wat warm gemaakt, en de deur van de Serijen en mond van de vischfuiken of Robbers daar mede gesmeert of berookt, lokt de visschen aan, het welk dan [zoo veel my bekent is] haar eigentlyk en eenig gebruik is; hoewel andere dit goed aan hunne Serijen niet geerne hebben, dewelke quaade beenen hebben, want de verzweeringen zullen verergeren in 't Zeewater door dit goed geinfecteert. Men zoude mogen gissen, dat de taaije vezelen van het Zeespek haaren oorsprong hebben van het taaije en haairige vleesch der Zeekatten, het welk hard om te verdouwen is, en misschien dit mengelmoes in zyn maage maakt.

XXXIX. HOOFTDEEL.

Naamen van eenige Edelgesteenten in 't Maleitsch.

Adamas, *Diamant.*

A*Damas*, een Diamant, in 't Maleitsch *Intam:* De Maleijers maaken drie soorten van den Diamant: 1. *Intam Bun*, dat is, water- of donker-Diamant, dewelke donkere wateren geeft; deze word voor de gezontste geacht om te draagen: 2. *Intam Api*, of vuur-Diamant, dewelke een roodachtig water heeft, en het lichaam wat geel; deze verhit het bloed te zeer, en word voor ongelukkig gehouden: 3. *Intam Poeti* of witte Diamant, van heldere en blanke wateren; deze zyn de mooiste om te draagen, dewyl ze verre van zich schitteren. Alle drie vallen op *Succadana* ende in de *Landas.* Diamant hiet in 't Sineesch *Suanu*,

en

en is in Sina niet geacht, alleen maar eenige kleine koopen ze om glas daar mede te ſnijden en te graveeren.

Noch een baſtaart-ſoort.

Canjang is een baſtaart Diamant, wiens wateren op den grond blyven zitten, en niet uitſchieten, miſſchien zynde onze *Clabbeken: Clabbeken* vallen in Sina, zyn hard en moeijelyk te ſlijpen, en hieten aldaar *Tſjoetsjoe*, dat is, Waterſteen, om dat ze het vuur van een Diamant niet hebben.

Aanmerking van den Schryver.

Het is geen wonder, indien men hedendaags de Diamanten zoo hard niet vindt, gelyk d'Ouden daar van geſchreven hebben, zoo 't waar is, dat in de Golkondaalſche mynen binnen zoo weinige jaaren de Diamant weder aangroeit, daar men te voren gegraven geeft. De hedendaagſche winzucht en pracht willen ze in zulke menigte hebben, dat ieder ambagtsman dezelve draagen mag, zoo dat de ſteen geen tyd heeft om oud genoeg te worden, daar hy te voren miſſchien 1 of 2 duizent jaaren in zyn myne ruſt hadde gehad: Immers het outſte gewag vind men daar van by *Moſes*, die den Diamant onder den naam van *Jahalon*, dat is, Hamerſteen, eerſt in den heiligen borſtlap gezet heeft; toen de waereld al 2500 jaaren geſtaan had; of *Tubalkain*, de werkmeeſter in koper en yzer, al voor den Zondvloet de konſt gevonden hadde om Diamanten te ſlypen, is onbekent.

De Robyn.

Rubinus, een Robyn, de grootſte, die wy voor een Karbonkel houden, noemen de Maleijers *Gomala*, de gemeene Robynen *Manicam* en *Permatta mera*; want *Permatta* is in 't gemeen een Edelgeſteente, als of men zeide *Per meij matta*, dat is, iets dat ſchoon in de oogen is: De Maleijers maaken ook geen onderſcheid tuſſchen de rechte Robynen, dewelke vuurrood zyn; *Spinellen* hoogrood; *Lychnis* geelrood; en *Baleis* lichtrood, of witachtig: Hier van zyn zommige zoo wit, dat men ze voor kryſtal aanziet, maar in 't neigen toonen ze eenige roodigheit, het welk fraai ſtaat en dit is d' *Eriſtalis* of beter *Erytrylla* van *Plinius Lib.* 37. *Cap.* 10. Alle Robynſoorten hieten in 't Sineeſch *Sia Liudſi*, dat is, Graanaat-korrels, en worden van hun zeer diep uit d' aarde gegraven; de vrouwen draagen ze in de haairſtekers, maar geen mannen.

Is verſcheidentlyk rood van koleur.

Smaragd of Eſmaraud is ſchoongroen van koleur.

Smaragd in 't Franſch Eſmaraude, Maleitſch *Permatta Idjou*; deze word niet veel gezien in deze Landſtreek: Smaragden komen uit het Sineſche Landſchap *Suſſuwan*, daar men ze in zekere rivieren vindt digt by hunnen oorſprong, daar ze uit de klippen komen: Men vind 'er ſtukken van een hand groot, egter zyn ze weinig en dier in *Sina*.

Saphyr is ſchoonblauw, ook zuiverwit.

Saphyr; in 't Arabiſch *Nila*, Maleitſch *Nilam* en *Permatta biroe*.

Granaat ſchoon-root gekoleurt.

Granaat; in 't Maleitſch *Bidji de Lima*, roozeverwig van koleur en gedaante, de korrels uit den rypen Granaat ganſch gelyk, daarom ik giſſe dat hy de *Kargedonius* van *Plinius* of *Grenater* der Ouden geenzins zyn kan, dewelke hoogrood en vuurig zyn moet, daar de gemeene Granaat veel meer onder de Baleiſen gehoort: Deze hebben hun naam geenzins van een Paleis, als of hy het huis of moeder van den Robyn was, maar van de volkeren *Balukes* of *Balotsjes* ten Weſten van de rivier *Indus* woonende, daar deze ſteenen veel vallen: Ik heb ze de Inlanders zien gebruiken om het donker gezicht te verklaaren en verhitte oogen te verkoelen, op een harde ſlypſteen met water zoo lange gewreven, dat 'er even iets afkomt, en het zelve in d' oogen gedaan.

Amathiſt is ſchoonpurper.

Amethiſtus is bekent aan zyne purperverwe; deze is hard, glad, blinkende doch niet zeer doorſchynende, aan den kant ſtomp en vetachtig van aanzien; voor de beſte houdt men dewelke de koleur van Amorellen-wyn heeft: Men vind 'er ook, die zoo licht van koleur zyn, dat ze naar 't paarſch kryſtal gelyken, en zomtyds met violette aderen daar door; men draagt ze niet in ringen wegens hunne ſlegtigheid, maar aan Brazeletten en *Paternoſters*.

Sardis en Carneol zyn zom-

Sardius, een *Carneol*, deze komt veel uit het roode meir van *Mocca*, en word by den gemeenen man onder den Agaat mede betrokken, en ook genaamt roo-

mige vleeſch-rood, andere zuiver-wit, ook t'zaamen gemengelt.

roode en geele Agaat; want zommige zyn roodachtig als rauw vleeſch of water, daar in bloedig vleeſch gewaſſchen is, en ſchier niet doorſchynende, 't welk de rechte *Carneol* zyn moet; andere zyn Oranjeverwig, half doorſchynende, met breede aderen, die zomtyds eenige beelden vertoonen; zommige ook witachtig als een ander Agaat: Alle zyn ze ſtomp van kanten en vetachtig van aanzien: Daar zyn 'er ook zoo vuurigrood, dat men ze voor geele Robynen zoude aanzien, doch aan den kant hebben ze altyd eenige donkere plekken of aderen.

XL. HOOFTDEEL.

Kat-oogen. Maleitſch, *Matta Cutsjing.*

Kat-oogen zyn *weerſchynende van koleur.*

KAt-oogen, by de Portugeezen *Olhos de Gathos* genaamt, zyn een ſoorte van *Opalus*, hebbende tot een byzonder merkteken, dat ze over 't lyf een witten ſtraal vertoonen, als men zekeren hoek tegen 't licht keert, zy mogen dan donker, half, of geheel doorſchynende zyn, en van wat koleur zy willen, zoo ze dezen ſtraal niet hebben, zoo zyn 't geen Kat-oogen; doch ſtaat te merken, wanneer men den rechten hoek niet naar 't licht keert, zoo ziet men den ſtraal niet of weinig; ook ſchynt de ſtraal altyd mooijer en grooter by de kaers dan by dag. De ſlegtſte hebben een grauwgeele koleur, zommige naar 't groen trekkende, even gelyk de oogen der Katten; zommige niet, zommige half doorſchynende, en hun ſtraal trekt uit den witten naar den geelen. Men moet ze niet ſlypen met tafels of kanten, maar rond laaten en ſlegt polyſten. De ſlegtſte worden gebruikt tot Brazeletten en *Paternoſters*, de halfdoorſchynende worden in ringen gezet, doch moeten van onderen platachtig zyn, en niet diep in de kas ſtaan.

Waar van veele ſoorten en koleuren.

Element-ſteen is weerſchynende.

De mooiſte ſoorte hier van komt nader aan den *Opal*, en hiet by de Duitſche Juweliers Elementſteen, *Gemma Elementorum*; hy heeft de grootte van een erweet, is doorſchynende als een donker kryſtal, waar in men de koleuren der vier Elementen kan zien ſpeelen; want het doorſchynend lichaam met de witte melkſtraal vertoont de lucht, een geel vlammetje ter zyden het vuur; een blauw plekje het water; de andere donkere hoek de zwarte aarde: Na zonnen ondergang vertoonen zy zich vuuriger dan by dag: Deze zyn weeke en teere ſteenen, die men zachtjes handelen moet; men vind ze op *Ceylon* in *Cambaïja* en *Pegu.*

En vertoont de koleuren van den regenboog.

Bygeloof der Inlanders van dezelve.

Zy worden in Indiën veel hooger geſchat en ook dierder verkogt dan in Europa, om dat de Javanen een algemeen gevoelen of waangeloof hebben, dat des bezitters en draagers goed niet zal verminderen maar al geſtadig vermeerderen; miſſchien om dat menſchen, dien 't wel gaat, veele benyders hebben, die de oogen toeſluiten om eenes anderen geluk niet te zien. Zy gelooven ook dat Vrouwen, die dezen ſteen draagen, by het manvolk zullen aangenaam worden: Het is ook een Droomſteen zoo wel als den Amathiſt, want hy maakt geneugelyke droomen, en wil egter van geen droomer gedragen zyn: De Oude noemden diergelyken ſteen *Paederos*, in 't Duitſch een Wêze, om dat hy minnens waardig is als een mooi weesjongetje.

Ondervinding van den Schryver.

Noch een andere ondervindinge heb ik van den Elementſteen, dat hy in een ring ſtaande, en uitpuilende gelyk een erweet, de beelden en koleur vertoont van alles, 't welk zyn afſchynzel naar hem toeſchiet, inzonderheit als men onder dak ſtaat; by voorbeeld. Eens zat ik in een *Oranbay* (zynde een gedekt vaartuig daar in fatzoenlyke luiden vaaren:) een zulken ring aan de hand hebbende en langs het land vaarende; ik konde daar in zien de groene boomen, die ter zyden op het land ſtonden, het bewegen der ſchippers die achter my, en de aangezichten van die neffens my zaten. Indien deze Elementſteen den naam van den rechten *Opalus* niet kan haalen, zoo dunkt

my

my dat hy is de *Astrobolos* van *Plinius Lib.* 37. *Cap.* 10. dewelke gelykt naar een visch-oog, en den glans der sterren aanneemt. *By Plinius Astrobolos genaamt.*

Daar is noch een ander zeldzaam Kat-oog van een wilde Kat komende, waar van zie op zyn plaats onder de *Mesticæ*. *Een andere soort van Kat-oog.*

Dewelke wy Kat-oogen noemen, verdeelen de Chineezen in drie verschillende steenen: De eerste is de gemeene of donkere Kat-oog, met een witte straal; deze word in 't Sineesch *Njaun kang bac* of *matta Coetsjin* genaamt, en is weinig geacht als hy niet klaar is: 2. De beste en dierste is d' Elementsteen, dewelke veelderlei verwen vertoont en dezelve veranderlyk, daarom is hy misschien de rechte *Opalus*; deze word by uitnementheit *Tsjoe* en *Po-tsjoe*, dat is, Edele steen, genaamt, en word gevonden in de rivieren van *Sussawan* onder 't zand verborgen: 3. De derde is de slegtste, uit *Ceilon* komende, die men doorboort en 'er dan koraalen van maakt; deze is schier niet doorschynende, aan d' eene zyde vuilwit, aan de andere geelachtig met een paarlemoerstraal, die men niet ziet als men hem van 't licht afwendt; hy komt geenzins uit de bergen, maar het is een *Mestica* uit de *Chama Striata* of *Bia Coroerong*, boven in 't II. Boek beschreven; deze vallen veel en groot in den Zeeboezem voor 't Landschap *Quang say* omtrent de stad *Kengtsjoehu*, en daarom hiet hy Kat-oog *Hamtsjoe*, dat is, Schulp-peerlen, doch zyn gemeen en van weinig prys. *De zelve in 3 soorten verdeelt. 1ste soort. De 2de soort. De 3de soort. Waar die gevonden word.*

Mestica Bulang schynt ook een soort van Kat-oogen of Elementsteen te zyn, van my noit gezien en word zelden gevonden; naar 't verhaal van anderen, heeft hem een vrouw op *Makkassar* gehad, dewelke was boven plat en rond, beneden uitpuilende als met een steel, klaar en half doorzichtig; daar in zag men by dag een licht, het welk by nacht grooter wierd, en 't zelve wierd groot en klein, na dat de maan toe en afnam: De vrouw, die hem bezat, wilde veele voorzeggingen daar mede doen, maar zy wierd by den gemeenen man gehouden, dat ze een gemeenzaame geest (*Spiritus familiaris*) hadde. Dergelyke *Gemma* beschryft *Plinius Lib.* 37. *Cap.* 10. onder den naam van *Selenitis*, dat is, Maansteen, te onderscheiden van *Selenites lapis*, 't welk is Moskovisch glas. Een anderen steen heb ik gezien van Oost-Keram gebragt in de grootte en rondte van een musquet-kogel, groenachtig als bottel-glas, in de midden met een geel en wandelend lichtje, dergelyke de Italiaanen *Girasole*, en de Latynen *Asteras* noemen. *Mestica bulang is heel zeldzaam. Plinius aangetrokken.*

Dewyl men my dikwyls wys gemaakt heeft, dat de Ceilonsche Kat-oogen uit de Zee of uit eenig Zeegedierte komen, zoo heb ik zekeren Chirurgyn last gegeven, die een tocht naar *Ceilon* dede, dat hy ter dege daar naar zoude vernemen, dewelke dan tot my wederkeerende, bericht dede, dat hy 'er naar gevraagt hadde, te weten naar de zelve steenen, die wy in 't Duitsch Kat-oogen, in 't Portugeesch *Olhos de Gathos*, in 't Malabaarsch, *Ponekenbeijdudi* noemen, en dat hy van d' Inlanders geen ander bericht heeft konnen bekomen, dan dat ze op de Ceilonsche stranden door de Zee opgeworpen wierden: Dit verhaal kan ik qualyk van alle Kat-oogen opnemen, immers geenzins van de klaare en doorzichtige, hier boven Elementsteen genaamt, maar wel van de andere donkere, dewelke misschien in eenige schulpen groeijen of uit der zelver schaal gemaakt worden: Inzonderheit komt my niet waarschynlyk voor van een steen, die de onze mede voor een soorte van Kat-oogen houden en de Sinezen bòven op hun Tartarsche mutzen draagen, waar van de Sinezen bevestigen, dat hy uit een Zeeschulp gehaalt word: Hy is rond in de grootte van een musquet-kogel, doorboort, van verwe als vuil yvoor, doch ter weêrzyden heeft hy een plek als een oog, met een paarle weêrschyn; zoo moet men ook den boven genaamden edelen Elementsteen onderscheiden van een anderen gemaakten Elementsteen, 't welk een konstig glaswerk is, half doorschynend, waar van de geele en blauwe koleur zeer aardig door malkanderen loopen, inzonderheit als ze hoekig zyn, waar van men oorhangzels en Paternosters maakt, zynde merkelyk ligter dan de natuurlyke steenen. *Onderzoek en verscheide redenen van deze Kat-oog-Steenen.*

Doch doorboorde korrels van de Ceilonsche Steenen heb ik zelf gezien, hoewel dezelve wat slegter van alloy zyn.

Wederom myn Schoonzoon, Monsr. *Wybrand Laurentius*, heeft op myn verzoek my be-

bericht, dat de Kat-oogen op Ceilon in de groote rivieren gevonden, en misschien door de zelve zomtyds op strand gevoert worden.

XLI. HOOFTDEEL.

Onyx. Joc.

De Onix heeft in de H. Schrift den eersten naam onder d'Edele gesteenten.

BY onze Europeërs is de Diamant de Koning onder de Edele gesteenten, maar of zulks al van outs en inzonderheit by de Oostersche Natien zoo geweest zy, staat zeer in twyffel: Immers in de Heilige Schrift word de Diamant zulke eere niet gegeven; maar de *Onix*, in 't Hebreeuwsch *Schoham* genaamt, waar onder de *Sardonix* begrepen is, heeft de eere dat hy de eerste genoemt, en zyn geboorteplaats in het aardsche Paradys aangewezen word, *Genes. Cap.* II. in den heiligen borstlap, *Exod. Cap.* XXVIII. De Diamant is ook aan geen voornaamen noch koninklyken stam, als Levi en Juda waren, maar aan een van de twee minste en geringste, Benjamin of Gad, toegewezen. Zoo vind men in de Historyen der Chineezen, dat men van outs geen werk van den Diamant, maar wel van den *Onyx* gemaakt heeft, waar uit ik besluite, dat dit de alderoudste en eerstbekende steen in de waereld is. In 't gemeen Chineesch word hy genaamt *Jok*, by Vader *Martinus*, *Tu*; hy moet wit zyn als een nagel van een mensch, doch wat zwartblauw en rood moet daar onder loopen, wat minder dan half doorschynend, niet te min schoon blinkende. Hier van is het Keizerlyk Signet van China gemaakt, zynde alle andere onderdanen op halsstraffe verboden hunne Signetten van *Jok* te maaken, maar wel van *Satsjoo*, 't welk is een slach van witte marmer met licht vleeschrood gemengt. Hy word zeer zelden en moeijelyk gevonden, en niet dan in 't hert van groote en harde klippen; weshalven het in China de manier is, wanneer iemant een zulke klip weet aan te wyzen, daar in hy uit zekere tekenen voor vast weet dat de *Onyx* is, zoo laat de Keizer de zelve klip openen; vind hy den *Jok*, zoo laat hy den aanwyzer en al zyn geslagt met veele gaven vereeren; vind hy hem niet, zoo laat hy hem een voet afkappen wegens zyn vermetel aanwyzen, waar door men zoo veel vruchteloose moeite gedaan heeft. Daar was echter in oude tyden iemant *Banho* genaamt, die zulk een klip aan twee Keizeren aangaf, t' elkens met verlies van een voet, om dat men na veel moeite geen *Jok* vondt; hy volhardde echter by zyn voorstel, en wees de zelve klip aan by den derden Keizer, Zoonszoon van den eersten, die de klip ten gronde toe liet afbreken en doorzoeken, wanneer men eindelyk den *Jok* vondt; toen liet hy den armen man rykelyk vereeren met zyn geheel geslagt, en uit den gevonden *Jok* het Keizerlyk Signet maaken, het welk van hand tot hand overgeërft is tot dien tyd toe, dat het zelve geslagt uitgeroeit wierde door een oproer, van drie Koninkskens *Sam Cocsi* verwekt; maar op dat evenwel dit Signet niet in handen der vyanden zoude komen, zoo wierd het een vrouw om 't lyf gebonden, en de zelve in eenen put gesmeten; niet lang daar na zag een zeker man in dien put iets dat licht van zich gaf, 't welk hy uittrok t' zamen met het doode lichaam, door de kracht des steens noch onbedorven zynde: Deze mans zoon, nu bezitter van het Keizerlyk Signet, is namaals een van de 3 Koningen of *Sam Cocsi* geworden, dewelke te gelyk over China geregeert hebben omtrent 314 jaaren na Christi geboorte. Dit Signet is echter namaals weder verlooren, als de laatste Keizer der Chineezen, door de Tarters in 't jaar Christi 1270. verjaagt, over Zee na *Coinam* wilde vlugten, wanneer hy onderwegens tusschen *Heijnam* en *Braselles* met zyne vloot grooten dorst lydende dezen steen in de Zee smeet (zoo ze zeggen) uit wanhoop. Op de zelve plaats zal men noch een plek met witachtig water vinden, 't welk zoet en drinkbaar zal zyn, by onze Zeeluiden mede gezien doch niet geproeft:

Word mede by de Chineezen hoog gewaardeert.

Wonderlyk verhaal van eenen die voorgaf den Onix aan te wyzen, en niet vindende hem zyn 2 voeten afgehakt wierden, en eindelyk den zelven noch te voorschyn bragt; die doe tot het Keizerlyk Signet wierd gebruikt.

Noch eenige andere kluchtige vertellingen daar van.

Dec

Deze Chineſche vertellinge zet ik hier niet, als of ik het naar de letter geloofwaardig hielde, maar om aan te wyzen in wat waardigheit den *Onyx* by de Chinezen is, zynde by ons een ongeachte ſteen.

Den voornoemden *Jok* of *Onyx*, waar op het Keizerlyke wapen ſtond, zeggen andere verlooren te zyn omtrent het jaar Chriſti 1618. wanneer voor de tweedemaal de Tarters Heeren van *Sina* zyn geworden, en dat doe het voorſchreven Signet door een Tarter heimelyk zoude geſtoolen en naar Tartarien gebragt zyn, daar het t' eenemaal verlooren is: Het was een ſtuk ruim een ſtaande hand lang en een dwars hand dik.

XLII. HOOFTDEEL.

Achates. Widury.

d' Achaten of Boomſteentjes, zie de plaat LV.

BEhalven de roode Achaten zyn in Indiën gemeen de witte met en zonder figuuren; als mede op Coromandel, en weinig zwarte: De witte, geen figuur hebbende, zyn half doorſchynende, gelyk het witte van een hart gekookt ei; deze worden eigentlyk by *Plinius* genoemt, *Leuc' Achates*: De witte of geelachtige met boomen verſiert worden genoemt *Dendra Achates*, by d' onze Boomtjes Achates: Zy zyn zeer gemeen en vallen in menigte omtrent de ſtad *Suratta* in 't Indoſtaanſche gebergte. De witte zoo wel met als zonder figuuren worden genoemt by de Maleyers en Javanen *Widury*, by zommige doch qualyk *Belour*, welke naam eigentlyk den Beryl toekomt, gelyk de Chinezen noch alle roode Achaten *Belo* noemen, en de witte voor Bernſteen aanzien. Gelyke misvattinge heeft onze Natie, dewelke den zwarten Achaat gelyk ſtelt met den zwarten Bernſteen of *Gagates*, die nochtans merkelyk van malkander te onderſcheiden zyn, want de zwarte Achaat is veel zwaarder, harder en blinkende, gelyk een ſteen behoort te zyn, maar de *Gagates*, in 't Portugeeſch *Aljo bidjo* genaamt, waar uit men Braçeletten maakt, is ligt, en aan 't vuur gehouden brandt eenigzins met een ſterken reuk van *Bitumen*. Op de zelve wyze kan men ook onderſcheiden den witten Achaat, en witten Bernſteen, die malkander mede zeer gelyk zyn: De witte Achaat is niet van eenderlei ſubſtantie, want zommige en wel de meeſte zyn half doorſchynende, zoo dat men ze voor Beryl of Bernſteen zoude aanzien, indien ze van binnen niet bezet waaren met eenige ſtipjes als zout of zandkorreltjes. Ik hebbe een houwer-geveſt van een groot Heer gezien, gemaakt van wit Achaat, over 't geheele lichaam van een koleur, behalven aan de eene zyde zag men de gedaante van een pikzwarte vliege, dewelke het geheele ſtuk raar maakte. Dat 'er veelderleye andere gedaanten in den witten Achaat gevonden worden is genoeg bekent, doch hier te lande vind men ze meeſt met boomtjes verſiert, dewelke ſchier alle de gedaante hebben van onze Vaderlandſche heide, [*Erica*] zwart van koleur, het welk fraai uitſteekt op een witten ſteen; zomtyds zyn het veele verwerde takken door malkander, zomtyds fatzoenlyke boomtjes, zoo natuurlyk op een heuveltje ſtaande als of ze daar op geſchildert waaren, en zommige takken leggen in 't lichaam verborgen: Men kan 'er ook bloemtjes aan bekennen, ook wolkjes, en vogeltjes, doch daar toe word een ſcherp gezicht vereiſcht. Onder de geelachtige vind men, dewelke dropoogen en andere beelden van menſchen en gedierte hebben, dewelke niet alle op te tellen zyn. Ik ben verwondert wat reden en oorzaake van deze verſchillende figuuren men uit de nieuwe Wysbegeerte zoude willen voortbrengen, daar in men leert, dat meeſt alle zoodanige figuuren door een toevallige vermenginge van de ſtoffe voortkome; en 't is zeker dat een Achaat genoegzaam leert, dat het geen toevallig, maar een beſtendig en vaſt voorgenomen werk van de natuur zy, en dat dezelve een wetende of kennende geeſt zy, die uit ieder ſtoffe weet een lichaam te maaken met zoodanige

Worden op Suratte *gevonden; van dezelve zyn vele ſoorten.*

Meeſt witachtig en doorſchynende; doch met zwarte figuuren en geeſtige boomtjes, landſchappen, menſchen, dieren en meer andere gedaanten.

Redenen van den Schryver daar over, die de natuur de werkende oorzaak daar van noemt.

nige figuuren, als de Schepper in 't begin ieder schepzels byzondere natuure toegeeigent heeft, waar van de schikkinge in 't byzonder van 't gestarnte afhangt, maar haare *Zopyra* of vonkskens hier en daar in de geheele ondermaansche waerelt verspreidt leggen, en de straalen of invloeijingen van haare starren aantrekken en hegten: In alle planten, dewelke een zadelyke kracht by zich hebben, volgen deze *Zopyra* of Zaadvonkskens altyd net zoodanige figuuren, als haar in 't begin ingedrukt zyn: Maar in de bergen by 't maaken van de Edele gesteenten, heeft de natuur wat meer vryheid om veelderhande figuuren dezelve in te drukken, ontleenende of afteikenende niet alleen natuurlyke dingen, maar ook zoodanige werken en schilderyen, die wy menschen bedacht hebben, ten welker aanzien men de natuur van zoodanige bergen niet qualyk vergelyken kan by een zwangere moeder, die haar vrucht zomtyds zulke figuuren indrukt, als ze in haare bevattinge of gedachte begrepen heeft: Hier toe is zoo zeer niet nodig, dat een berg, met Achaten zwanger, zoodanige figuuren, als hy den Achaat indrukt, op gezetten tyde en in gelyke grootte en dikte hem zelven voorstelle, om dezelve aan te zien, gelyk Jacobs schaapen de geschilderde stokjes deden, en gelyk zommige van den Achaat voorgeeven, dat de zwangere natuur van een Achaatberg de gedaante van heide of mosch ontleenen of afzien zoude van het mosch, 't welk aan een tegenoverstaande berg groeide; maar zy ontleent haare figuur ook van afwezende dingen, als ze maar in de natuur zienlyk zyn, als van dieren, huisselyke werkmiddelen en schilderyen, die juist aan den tegenoverstaanden berg niet te vinden zyn: Dit spel van de natuur is zoo wonderbaar en verscheiden, dat der menschen oordeel en verstand onmogelyk 't zelve ter dege konnen verstaan, hoe zulks toegaat; immers in den Achaat bevinden wy grotere vryheid van de spelende natuur dan in eenig ánder schepsel, en laat zich in geene regelen vatten; by voorbeeldt, boven in 't Hooftdeel van den Dondersteen hebben wy gezegt, dat de Martialische geest, natuurlyk præsident van den donder, den zelven steen voortbrengt in de gedaante van een slaand en quetsend werktuig: In de planten maaken de hemelsche directeurs dezelve zoodanig, dat men daar uit haare aart eenigzins bekennen mag; als de Jovialische geest maakt zyne kruiden zacht, en wolachtig; Mars de zyne brandende of doornachtig; Zon en Venus schoone bloemen, en zoo voorts: Maar wat zullen wy van den Achaat zeggen, dewelke zoo veelderleye gedaante vertoont van menschen, gedierten, oogen, handen, boomen, heide, mosch, ruiters, wagens, stykbeugels, zadels, toomen, en zoo voots: Welke alle onder een hoofd qualyk konnen gebragt worden, of men moeste den zelven den veranderlyken *Jan Potage Mercurius* toeschryven: Laat ons liever over de mogentheit der natuure ons verwonderen, en des Scheppers wysheit pryzen, dan al te wys willen zyn en te onderzoeken dingen die boven ons begryp zyn, laatende ons vergenoegen, als wy maar een weinig daar na raaden konnen.

Voorbeeld van de Dondersteenen aangehaalt.

En verder d'onmogelykheit des Schryvers om de reden daar van te konnen doorgronden.

Hun kracht en eigenschappen ondervonden in 't uittrekken van vergift.

Aangaande de kracht dezes Steens, zoo bevinde ik, dat hy by de Maleijers en Javanen vry meer geacht word dan by onze Natien, inzonderheit de Boomtjes-Achaten, en alle die van natuuren met eenige figuur getekent zyn: Dezen schryven ze de kracht toe den draagenden te bewaaren, dat hy van geen vergiftig of schadelyk dier gebeten of gesteken word; en ik laat my voorstaan eenige ondervindinge daar van te hebben: Onlanks is het ook in 't werk gestelt aan een slaaf, die in zyn hand gesteken was door de fenynige pylen van den visch Pylstaert, *Pastinaca marina*, waar van hem den geheelen arm opswol met grooten brand en pyn, doch een Boomtje-Achaat eerst in water gelegt en verkoelt, en daar na op den steek gebonden zynde is hy geneezen.

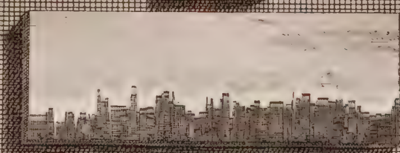
Een andere ondervindinge.

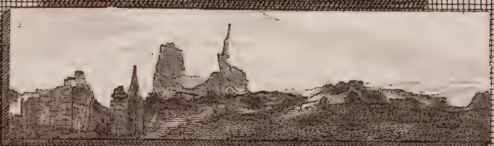
Een ander Achaat, met roode droppen en oogen geteikent, beneemt den kalk zyne brandigheit, dat men hem zonder schade in den mond kan houden, 't welk alhier dikwyls in 't werk gestelt is door een zekeren goutzmid, bezitter van dien Steen, dewelke in myn tegenwoordigheit groote klompen kalk op den Steen smeerde, en zonder schade in den mond hielde.

En waar

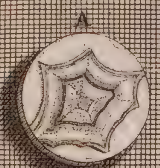
Uit de roode en geaderde Achaten, by den gemeenen man t' onrechte *Batoe Ceylon* ge-

N° 1

N° 4

N° 3

N° 2

A

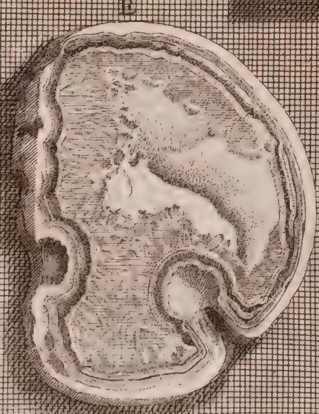

C

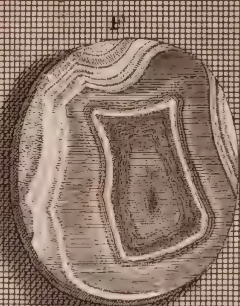

B

D

G

H

E

F

I

genaamt, maaken de Mooren hunne *Tasibée* of Bidsnoeren, moetende altyd 99 korrels aan eenen snoer zyn; de honderste en grootste staat voor aan alleen. *d'Inlanders dien toe gebruiken.*

*De Schryver heeft van deze Boomsteenen geene afbeeldingen gegeven, doch de H*r. Feitema *heeft ze ons uit zyne kostelyke versameling van dergelyke steenen mede gedeelt, die verbeeldt staan op de plaat* LV. *Zynde dezelve zoo groot als die daar afgetekent staan, doch voor 't meerendeel verscheiden van koleur en wonderlyk scherp getekent. Hier by voege ik noch eenige andere soorten van Boomsteenen. Zie de plaat* LVI. *by de letters* G. *en* H. *deze is een steen van koleur den olysteen gelyk, met zwart gestipte boomtjes: Als mede een andere soort, verbeeldt op dezelve plaat by letter.* I. *Deze worden gevonden in een rouwen klipsteen, daar men dien doorkloovende binnen in vindt: Zy zyn mede zwart op een grauwachtigen grond, doch leggen meestentyds heel verwart door een, loopen dwars en schuins, ja ook wel 't onderste boven; zoodanig hoe men den steen ook klooft, men altoos heele Landschapjes daar in vindt: Deze konnen niet gesleepen noch gepolyst worden; ik heb het meer dan eenmaal bezogt, doch altoos de boomtjes verlooren. Dit stuk hier afgetekent is zoo groot van geboomte als ik oit gezien hebbe.*

XLIII. HOOFTDEEL.

Ophthalmius.

ACHATES, *Onyx*, en *Sardius* zyn drie steenen, die groote gemeenschap met malkanderen hebben, en maaken zomtyds een mengelmoes van een vierden steen, die men zoo wel tot een als tot de andere brengen kan: Onder andere is de *Ophthalmius* van zulken aart, doch den Achaat naastkomende, of een weinig donkerder, hebbende afbeeldzels van verscheide dieren oogen, naar dewelke hy genoemt word: By voorbeeld een Vischoogs-Achaat is buiten aan de rand licht hoornverwig, daar na een kring van donkerder koleur, en in 't midden een witten oogappel, gelyk die menschen die een paerl op de oogen hebben. *d'Oph*thalmius *in zyn aart beschreven.*

XLIV. HOOFTDEEL.

Cepites.

DIt is ook een slach van Achates met verscheide aderen, streepen en koleuren, die zoodanig door malkander lopen, dat ze de gedaante van een tuin of van een Fortres uitmaaken; by voorbeeld: Ik heb een zulken steen in de grootte van een hoender-ei, doch aan de onderste zyde een weinig uitgeholt, gelyk de Cabeletten die men op de pistolen zet; op de bovenste of bultige zyde is hy aan de kant hoornverwig, half doorschynende gelyk Caret; ook heeft hy 6 witte aderen, waar van de buitenste en binnenste de breedste zyn met vier streepen tusschen beiden, alle paralleel lopende en uitmakende de figuur van een irregulier vyfhoekig kasteel; het binnenste plein is wat blauwachtig en in de midden een ovaal met twee bruine kringen omgeeven, en binnen in de koleur van het ander plein, afbeeldende een woonhuis; door des zelfs muur loopt een dwarse streep, dewelke een kruis en een kandelaar afbeelt, aan den eenen hoek ziet men de gedaante van een oog mede met 6 fyne witte kringen omgeeven, dewelke zich verspreiden na de punten van 't kasteel; de onderste of holle zyde is blauwachtig, daar in men noch veele bruine streepen ziet, mede bochtig en in 't rond t' zaamen lopende; hy is zoo glad dat men 'er zich in spiegelen kan, en vuurt zoo wel by nacht als andere Achaten: Hy is gevonden op *Coroman-* *De* Cepites *is mede een soort van Achaat, doch met streepen, die geestige fortressen en andere gedaantens verbeelden. Zie de verscheide afbeeldingen op de plaat* LVI. *aangewezen by de letters* A. B. C. D. E. *en* F.

romandel in een rivier: Den Inlandschen naam weet ik niet, waarom ik hem *Cepites* noeme, dat is, Tuin-steen, vermelt by *Plinius Libr.* 37. *Cap.* 10.

Deze Afbeeldinge hebben wy hier weder by gevoegt, ons mede ter hand gestelt door den voornoemden Hr. Feitema. *Waar van ik uit veele dit weinige hebbe gezocht, zoo veel't nodig was tot dit Hooftdeel: Zie de plaat* LVI. *Die by letter* A. *verbeeldt is een seshoekige fortres, rontom in zyn wallen en grachten; hy is hoog doorschynend rood: Die by letter* B. *is doorschynende oranjeverwig, doch het middelste eilandtje is wit, met een rood gestippelde strand omtrokken; doch zoo eedel en teer van tekening en koleur, dat het onmogelyk is dezelve wel op koper te verbeelden. Die by letter* C. *is met een witten grond, doch niet doorschynende; de afbeelding is grauw purperachtig, doch met snelle witte streepen omtrokken. By letter.* D. *is de buitenste rand doorschynend als glas; de fortres is bruin purperachtig en tusschen in helder van koleur. De afgetekende by* E. *is de buitenste omtrek bruin doorschynende, waar na weder drie streepen verscheide van koleur zyn, verbeeldende een dyk, rontom een doorschynend doch yzachtig water, in welkers midden legt een groot Eiland, en rontom het zelve veele kleine Eilandtjes; deze zyn blaauw, purper en roodachtig van koleur: Dit stuk is zoo uitmuntend en vreemd, als my onder die soort oit is voorgekomen. De laatste van deze is verbeeldt by letter* F. *zynde wit en blauwachtig, doch weinig doorschynende. Dus verre hebben wy eenige verbeeldt, die tot dit Hooftdeel behooren, en om te vertoonen, hoe wonderlyk de natuur in de steenen speelt, zoo konnen wy niet voorbygaan eenige dergelyke op de zelve plaat te vertoonen; by* N°. 1. *is een soort van Ægyptisch marmer of Achaat, bont en verscheide van koleur, waar in men de gedaante van een biddenden Paus ziet in zyn gedaante en verwen, zoo als hier afgebeeldt staat, doch de lucht is wat geplekter en meer gevlakt: Dit hebbe ik gevonden onder veele soorten van steenen, die buiten Romen uit een oude tempel van het muur bekleedzel zyn gebroken.* N°. 2. *is een Duitsche Achaatsteen, waar op men in zyn volkomen koleur ziet een onderaardsche rots, en door dezelve eenige bergen in 't verschiet, hebbende boven in 't verwulfzel twee doorgebrookene gaten, door welkers eene een straalend licht komt vallen: Hier nevens worden noch vertoont twee uitmuntende stukken van de zoo genaamde Ferraarsche Natuur-steenen aangewezen by* N°. 3. *en* 4. *onder veele die ik bezitte, zyn deze wel de netste en beste; zy komen veel uit Italien en worden gebruikt tot voorstukken van Cabinetten: Het is ongelooflyk voor die dezelve noit beschouwt hebben; men ziet'er in woestenyen, bergen, stroomen, vervalle gebouwen, steeden, gewolkte luchten, en andere zeldzaame gezichten, en hoe dun men die ook door de konst van een zaagt en polyst, zoo behoud men egter de gedaante, doch met eenige verandering, na dat de gekoleurde stoffe van dezelve loopt.*

XLV. HOOFTDEEL.

Proef der Edelgesteenten.

Ondervindinge van den Schryver om de natuurlyke steenen van de valsche te kennen.

IK hebbe by geval en uit eigen ondervindinge gevonden een zeker proef, waar door men allerhande Edelgesteenten, zoo ze maar een weinig doorschynende zyn, van de valsche en uit glas gemaakte onderscheiden kan, welk konststukje ik noch by geen Autheur gelesen hebbe, en waar uit ik deze grondregel maake: Alle natuurlyke Edelgesteenten, die uit bergen komen en geheel of maar ten deele doorschynende zyn, moeten by nacht of in 't donker gehouden vuuren, dat is, een helderen schyn of ten minsten een vonksken van zich geven, als ze met een ander diergelyken steen tegen malkander geslagen worden. Dit doet geen glas, geen *Mestica* uit eenig gedierte of plante die niet doorschynende zyn, noch geen donker en weeke steen al is hy natuurlyk; dit vuurtje of glans is nochtans verscheiden, in d'een minder in d'ander meer, uit d'een moeijelyker te haalen dan uit d'ander, waar van ik de volgende ondervindingen aangetekent hebbe.

Eerste opmerking ontrent den

De Diamant, Robyn en Saphyr, vuuren weinig en bezwaarlyk, te weten de Diamant heeft een klein doch scherp blixemend vonksken, waar door ik geenzins versta een

een uitvaarend vonksken, maar een klein lichtje of glans, het welk in den steen gezien word: Deze drie zynde harde en gladde steenen moeten met hun gelyke geslagen worden, ook wat hard tegen zoodanige hoeken, daar ze minst geschonden konnen worden. Men moet geen Punt-Diamant tegen malkander slaan, want die zouden malkanderen krassen: Maar plat geslepen en *Fusetre* kan men zien vuuren, als men ze sterk tegen malkander vryft, niet met de punt maar met de kant aan de zyde of aan het laveur. De robyn geeft een rood en de Saphyr een blauw vonksken of vuurtje. De Smaragd en Element-steen heb ik niet durven toetsen om dat ze te week zyn. *Diamant Robyn en Saphyr.*

Achaat, Krystal en alle Krystalachtige half klaare en witte keisteenen, dewelke in menigte in Amboina gevonden worden, vuuren op 't aldermeest, dat by na de geheele steen daar van schynt, zoo wel met hun gelyke als met andere geslagen; ja de Krystal zoo ligt, dat ze vuuren als men ze maar tegen malkander laat vallen of slegts zacht strykt. De Achaat geeft ook aanstekende vonken van zich, zoo dat men ze tot vuursteenen, tot vuurroers en snaphaanen gebruiken kan; derhalven heb ik boven gezegt, dat de Achaat en vuursteen groote gemeenschap met malkanderen hebben, dat het schynt de moeder van Achaat niet anders dan een halve vuursteen te zyn, immers zoo als ze my van *Suratte* toegezonden zyn. *2de Opmerking van d' Achaaten en Krystallen.*

Alle *Mesticæ*, zoo uit gedierten als uit planten die niet doorschynende zyn, vuuren niet. Als gy dan een zulk steentje krygt, hoe mooi en gelyk het den waaren steen ook mag zyn, 't welk geenzins vuurt, moet gy voor een *Mestica* houden, evenwel die klaare steenen, dewelke my voor *Mestica Ular* of Slangesteen verkocht zyn, vuuren ook doch zoo veel niet als de Krystal. *3de Aanmerking van de Mestica.*

Stukken van glas tegen een klaaren keisteen geslagen vuuren wel doch zeer weinig, en zoo gy wel oplet zoo komen de vonkskens meer van den keisteen dan van 't glas; men moet dan door oeffening leeren kennen het onderscheid tusschen het vuur van 't glas en natuurlyke steenen. *4de Aanmerking van 't Glas.*

De *Cochlites* of *Cochlea saxea* vuurt niet, immers aan de platte kanten, hoewel hy half doorschynend is en zoo hard als een Keisteen. *De 5de van de Cochlites.*

Alle blauwe en grauwe Toetsteenen hard geslagen vuuren een weinig, maar de zwarte gansch niet. *De 6te van de Toetsteenen.*

Alle versteende Koraalsteenen, en het witte *Kalbahaar*, dat gestreept is, vuuren een weinig; maar het witte gladde *Kalbahaar* gansch niet. *De 7de van de Koraalsteenen.*

De witte *Enorchus* is een rosse Keisteen op *Boero* gevonden; deze vuurt ook. *De 8ste van d' Enorchus.*

XLVI. HOOFTDEEL.

Mestica *in 't gemeen.*

M*Estica* of *Mostica* word in 't Maleitsch genaamt ieder steentje, 't welk men buiten gewoonte der natuur in eene plante, hout of andere steenen vind, voortgebragt in dezelve, niet uit eene bedorve stoffe en de dieren lastig vallende maar uit zuiver overtolligheit van goet voetsel, daar in een steenachtig zap is aangetrokken uit het uitwendige voetsel. Hier onder dan worden geenzins verstaan zoodanige steenen, die by geval in de dieren of planten komen of die eenig gebrek dezelve aanbrengen, gelyk alle steenen in de maage, *Urin*, en galblaazen, nieren, darmen, enz. zelfs niet de *Bezoar*, varkensteen, geenzins de steenen die eenig dier inzwelgt, gelyk de Kaiman en hertebeest doen: Maar *Mestica* moet een hard steentje zyn, glad, zelden of niet doorschynende, voortgebragt in plaatzen daar ze de natuur zelf niet maakt, als in 't vleesch, herzenen, vet, en aan de beenderen der dieren, in 't zuivere hout en in de vruchten van zommige planten. Deze steentjes wor- *Wat de Mesticæ zyn.* *Waar die voortkomen.*

Zyn by d'Indianen hoog geacht.

worden by alle de Indianen in vry groter waarde gehouden dan by onze natie, hoewel ze van geen byzondere mooijigheit zyn, om dat ze dezelve toeschryven veele verborgene krachten, die meest in een waangeloof en inbeeldinge bestaan. In 't gemeen worden hun de krachten toegeschreven van den dragenden gelukkig te maaken of in den oorlog of in de koopmanschap of in eenig andere hanteering, na dat het dier of plante is daar ze van genomen zyn; hierom plegen zy dezelve zoo veel by malkander te zoeken als ze krygen konnen en in een gordel om 't lyf te dragen, zoodanig dat de steenen zoo dicht op het bloote vleesch liggen, dat ze zomtyds met het vel overtrokken en daar in genezen worden; dit doen inzonderheit dewelke hun in den oorlog vast en onquetsbaar willen maaken, het welk de Maleijers *Cabbal* noemen, hebbende misschien zulken konstje van de Joden geleert, die door hunne *Cabala* zulk vast maaken en andere wondere dingen beloven. Het is waar en men vertelt onder den gemeenen man veele raare voorvallen, dat 'er menschen gezien zyn, die met geenderleije wapenen hebben konnen gedoodt worden, tot dat men hun een of meer diergelyke steentjes uit het lyf gesneden heeft, daar ze dezelve ingedrukt hadden; diergelyke gecabalizeerde menschen zyn ons volk in d' oorlogen voorgekomen, en de zaak is van geloofwaardige officieren in der daat aldus bevonden, zoo dat het my niet lust de zelve tegen te spreken: Maar een ieder gezond Christen weet wel, dat zulke krachten geenzins natuurlyk van een steen of hout, maar gemeenlyk door duivelery by de kinderen des ongeloofs (zy mogen Mooren of Naam-Christenen zyn,) konnen voortgebragt worden: Derhalven als wy in 't vervolg van eenige *Mesticæ* dergelyke dingen schryven, geschied geenzins dat men straks geloof daar aan stellen zal, maar alleen om te toonen wat de Inlanders daar van verhaalen, en waarom zulke by ons ongeachte steenen by deze natie in zoo groote waarde komen; daar het doch allegaar bestaat in de inbeeldinge en sinnelykheit van zommige menschen.

Hun bygeloof van dezelve.

Door den Schryver tegengesprooken.

Waar van by d' Europeanen niet vry kent.

Zeker wy Europeanen behoeven de Inlanders niet uit te lacchen, want wy zyn aan dat euwel zomtyds mede ziek: Hoe is anders in vorige tyden de Bezoar in zulke achtinge gekomen en nu zoo veracht geworden; daarentegen is hedensdaags de leelyke Varkensteen tot zulken hoogen prys gesteigert, dat men meer goet gout daar voor geeft als hy groot is, als om dat men zich ingebeeldt heeft veel grootere krachten daar in te steeken dan ze in der daad hebben.

De proef van dezelve tegengesprooken.

Om nu de *Mesticæ* van andere steenen, die 't zelve fatzoen en koleur hebben te onderscheiden, hebben ze veele proefjes bedagt, die doch alle niet vast gaan; inzonderheit stellen zy tot een generaale proeve, dat een *Mestica* in scherpen azyn of zuur Limoenzap gelegt koken moet, dat is, kleine bobbeltjes rondom zich opwerpen, dit is wel in de meeste waar, echter houd ik die proeve niet voor goet, om dat de mooiste steentjes daar door bederven, en haaren glans verliezen: Men doet dan beter dat men naukeurig kennen leert de gedaante, koleur, streepen en inzonderheit de plaats, daar eenig *Mestica* gevonden is met eenig eigenschap, als wy by ieder in 't byzonder zeggen zullen. Door 't vuuren by nacht kan men ze niet toetsen, dewyl geen donker *Mesticæ* zulks doet, behalven weinige en half doorschynende, gelyk in 't vervolg op zyn plaats zal aangetekent worden.

Die gansch onzeker is.

Alle *Mesticæ* te beschryven is myn voornemen niet, maar alleen die my voorgekomen zyn, en voor eerst zoodanige die in menschen en gedierten groeijen en dan vervolgens die in houte planten en andere steenen gevonden worden: Waar by inzonderheit aan te merken staat, dat de *Mesticæ* op geen land overvloediger gevonden worden, dan op het land van *Makkassar*, op het geheele Eiland *Celebes* en de naast rondom gelegene Eilanden, zynde zulks buiten twyffel een eigene natuur van die landen, dat in de dieren en planten meer steenzap uit haar voetzel aangetrokken word dan op andere plaatzen. De *Mesticæ* in 't gemeen word ook die eigenschap toegeschreven, dat ze by niemant gelukkiger zyn dan by den vinder, of die ze van den zelven geschonken gekregen heeft, maar by geen kooper: zoo willen ook de Mooren, dat ze door hun-

Dezelve vallen meest op Makkassar *en* Celebes.

hunne Papen eerſt moeten belezen zyn, en dan op ieder vrydag met eenig goet reukwerk berookt worden.

Onder de *Meſticæ* worden mede gerekent eenige andere ſteentjes, dewelke niet op de voorſchreve manier in dieren, houten of planten maar buiten gewoonte in andere ſteenen van een ander ſubſtantie gevonden worden.

XLVII. HOOFTDEEL.

Encardia humana. Muttiara manuſia.

De Encardia humana in 't hert van een Javaanſche Paap gevonden.

OM van de *Meſticæ* te beginnen, dewelke in de dieren groeijen, zoo komt ten eerſten voor de Menſchen-ſteen, *Encardia humana*, in 't Maleitſch *Muttiara* of *Meſtica manuſia* genaamt; waar van ik 'er maar twee gezien hebbe: De eerſte naar 't zeggen van den verkoper gegroeit in 't herte van een menſch, zynde geweeſt een Javaanſche Paap, ik weet niet om wat oorzaake door die van *Tombomco* doot geſlagen, in wiens hert omtrent des zelfs ſpits deze ſteen gevonden is: Hy was in de grootte en gedaante van een oude en geſchilde *Pinang*, dat is, als d' onderſte en ſtompe ſpitſe van een hert; aan de bovenſte zyde platachtig; van koleur zwart; aan de platte zyde zwarter; aan de ſpitſe wat naar den grauwen trekkende, rondom met heel kleine gaatjes als of hy met ſpelden geſprikkelt was: Omtrent de ſpits zag men veele en pas kennelyke ſtreepen ſlangswyze rondom loopende, doch bogtig en geene kringen maakende: Voorts zeer hard, zwart en altyd kouder dan andere ſteenen; indien hy de voorſchreve gaatjes en ſtreepen niet hadde, die de zwarte koleur en gladdigheit verminderen, men zoude hem voor een toetſteen aanzien, want hy ook de metalen toetſte. De Inlanders zeggen dat hy gelukkig zy in den oorlog te draagen, de menſchen ſtout, liſtig en anderer Luiden voornemen ligt bekent maakt.

Hun koleur en gedaante beſchreven.

Een andere ſoort.

Een ander Menſchen-ſteen, doch niet bekent in wat deel des menſchen hy gezeten hadde, is kleinder, in de grootte van een Amarelle kerſſe, niet hertformig, maar onordentlyk rond, hard, zwaar, noch kouder dan de voornoemde, donkerrood en wat ros, vol merkelyke gaatjes, van buiten ruig en wat korlig zonder ſtreepen, maar aan de platte zyde met builen als of 'er ſtukjes uitgeſprongen waaren. Hy is my van *Makkaſſar* gezonden met den naam van Menſchen-ſteen, doch ik hebbe den Eigenaar niet ſpreeken noch vraagen konnen, hoe en in wat menſch hy gevonden zy.

Plinius aangehaalt.

Plinius Lib. 37. *Cap.* 10. heeft driederleye ſteenen, die hy *Encardia* en *Cardiſce* noemt: De 1ſte vertoont een zwart hert, afgetekent op een veld van een ander koleur: De 2de een dusdaanig groen hert: De 3de vertoont een zwart hert, maar is aan zyne andere deelen wit. Het kan wel zyn dat ze alle drie ſoorten zyn van *Achates* of *Onyx*; evenwel hebben wy onzen *Meſtica Manuſia* den zelven naam willen geven, dewyl *Encardia* in 't Griekſch te kennen geeft een ſteen die in 't hart gevonden is, en den naam *Cardiſce* hebben wy boven in het II. Boek 't XXVIII. Hooftdeel aan een hartformig ſchulpje gegeven.

Nota: Steenen, die men in blaazen, nieren en gal van menſchen vindt, worden onder de *Meſticæ* niet gerekent.

XLVIII. HOOFTDEEL.

Steatites.

De Steatites.

Waar die groeijen.

STeatites is een witte steen den Albast of Calappus-steen gelyk, doch zonder vaste figuur, in de gedaante van een klontje vet, gelyk *Plinius* van zyn *Steatites* ook zegt: En deze word gevonden in het vet van zommige sterke en vette Indianen in 't hooft, in de nek en in de heupe, daar hy zonder pyn of beletsel van den mensch groeit: hy is zoo hard en glad, dat men qualyk iets daar van schrabben kan, gansch niet doorschynende, zomtyds enkeld, zomtyds uit twee en meer klompjes t' zaamen gezet, diergelyke ik maar een gezien hebbe. De Indiaansche Koningen hebben zekere tekenen of liever gissingen, waar uit zy vermoeden dat zulken steen in een mensch steke, wanneer zy dan om geringe oorzaaken zoodanige menschen zullen dooden om dien steen uit hun lyf te krygen, zoo weinig achten zy het leven van een mensch. Zy dragen hem om listig en verstandig te worden.

Waar toe die gebruikt worden.

XLIX. HOOFTDEEL.

Tigrites. *Tygersteen*, Mestica matsjang.

De Tygersteen, waar gevonden,

DE Tygersteen is gevonden op *Sumatra* in 't hooft van een Tyger omtrent de hersenen, in de grootte van een ronde pruim, niet volkomen rond, maar een weinig hoekig, en hier en daar met een gaatje als of 'er zand in gesteken had en uitgevallen was, zoo hard als een keisteen, grauwachtig van koleur doch vol rosse plekken, eenige figuuren verbeeldende: Men konde daar uit beschouwen de hoofden van menschen, paerden en andere dieren, dewelke misschien deze Moordenaar in zyn leven verscheurt hadde, en welke afbeeldzels de phantazie zyn herssenen en dien steen ingedrukt hadde. Zeker Heer, van den welken ik dien steen hadde, en hem zelf gezien hadde uit het hooft van den Tyger haalen, verklaarde dat het een zeer grote en verwoede Tyger was geweest, die met veele slagen en wonden qualyk konde gedoodt worden: De Indianen wilden den steen straks verbergen om tot hun gewoonlyk bygeloof te gebruiken, gelyk boven in 't XLIV. Hooftdeel gezegt is, doch zyn gezag en achtbaarheit bragt te weeg, dat zy hem den zelven geven moesten: Hy is in 't jaar 1682. gezonden aan zyn Hoogheit den grooten Hertog van *Toscanen*.

en aan wien vereert is.

Een ander soort uit een Renoster.

Een ander diergelyke Steen is eertyts gevonden in de herssenen van een *Renoster* op *Java*, den welken zie beschreven in de werken van *Jacobus Bontius Lib... Cap.* in 't Maleitsch *Mestica abbadac* genaamt. Deze is by de Maleijers in groote waarde, dewyl ze van den zelven een weinigje in water gewreven inneemen tegens de veranderde koorts om dezelve door 't sweeten te verdryven. Zoo heeft men ook in 't jaar 1656. op *Jambi* in de herssenen van een Oliphant twee *Mesticæ* gevonden, het eene wit het ander zwart: Hy was gedoodt van een Yzervarken, 't welk hem zyne pylen in de ooren schoot als hy het zelve wilde doot trappen.

Een 3de uit een Oliphant.

Een ander Renostersteen wierde gevonden in 't jaar 1672. op *Batavia* zoo lang als een lid van een pink, eivormig, met het spitse eind in de hersepan stekende, met het dikkere in de herssenen uitpuilende zeer hard en grauw van koleur: Naar 't verhalen van andere ooggetuigen waaren de beelden op den voorschreven Tygersteen veel duidelyker

lyker en noch meer te zien en te bekennen, als men hem des avonds by eeen kaers beſchouwde.

Op *Manipa* in de herſſenen van een wild koebeeſt is een ſteen gevonden in de grootte van een musquet-kogel, bruinachtig en half doorſchynende: Hy liet geen hoen van den ryſt eeten daar hy bylag. *Een 4de uit een wild koebeeſt.*

L. HOOFTDEEL.

Aprites. Meſtica babi.

Aprites is een ſteen in de grootte van een baskogel, die maar een pont weegt, ten naaſten by rond met een klein gaatje aan (het eind) de eene zyde, wit als yvoor, zonder plekken, niet doorſchynende, wat harder dan albaſt, doch liet zich ſchrabben, en als men daar aan ſlikte wat brak van ſmaak byna als ſpek. Hy was gevonden in 't hoofd en in de herſſenen van een wild varken voor lange jaaren op *Loehoe*, eertyts de hooftplaats van klein *Keram:* Dit is een klein ſlach van wilde Varkens, hard van vleeſch en leven, zoo dat, als de vinder verklaarde, men het zelve Varken niet dooden ja niet eens quetſen konde, tot dat men het van achteren met een ſpits yzer doorſtak; deze Varkens lopen des nachts gemeenlyk op ſtrand, daar ze de kleine moſſelen opknappen, en daar men ze aan 't kraaken hooren kan, en worden daarom van onze Jagers, Strandjutten genaamt: Deze voorſchreven ſteen is in het zelve geſlacht nu al 3 of 4 maal overgeërft en geſchonken met die ingebeelde kracht, dat hy veelderleije droomen zoude maaken, (het welk geen wonder is, want hy komt van een ſlaperig beeſt) inzonderheit als men eenig gewigtig voornemen heeft, zoo zoude deze Steen de goede of quade uitkomſt door eenen droom openbaaren: Doch de laatſte eigenaar heeft hem aan my overgegeven by dusdanige gelegenheit; hy was om eenige fouten in de ketenen geklonken, gelyk hy my in 't jaar 1660. als ik het gezag over de kuſt *Hitoë* kreeg ook geketent overgelevert wierde; hy dede den ſteen groote eer aan, hem neerſtig in kattoen bewaarende, alle vrydagen berookende en hem 's nagts onder het hooft leggende om te zien of en wanneer hy uit de ketenen zoude geraaken; doch hy wilde hem niets openbaaren, 't welk mede geen wonder was, want hy quam van een dom beeſt, het welk zyn leven niet in gevankeniſſe, maar meer in vryheit toebrengt: Doe wierde hy quaat op den ſteen en gaf hem aan my over, zeggende gemerkt te hebben, dat hy hem en zyn geſlachte niet meer dienen wilde, gelyk hy wel eertyts gedaan hadde: Ik zeide laat u dit niet vreemt dunken, dat de ſteen u zynde een Moor niet dienen wil, daar u voorouders heidenen zyn geweeſt, die de varkens wel lyden mogen, gelyk wy Chriſtenen ook doen: Ik zal u betoonen dat de ſteen nu by my goede krachten zal hebben, en wel wetende, dat hy om een geringe oorzaak in de ketenen geraakt was, maakte ik hem uit de zelve los; waar op ieder van ons wel vergenoegt ik met den ſteen en hy met zyne vryheit naar huis keerde. De Steen is in 't jaar 1682. aan meergemelte Hoogheit van *Toſcano* gezonden, zynde in de 22 jaaren by my niets verandert, behalven dat ik hem zomtyts met zeep gewaſſchen hebbe, wanneer hy wat geelachtig begon te worden: De voornoemde eigenaar hadde hem van zyn beſtevader, gewezen Orangkay van *Saluki* geërft, zynde zy alle gelukkig in den oorlog geweeſt, die hem aan 't lyf droegen, wanneer ze op een tocht gingen. Doe ik hem kreeg hadde hy eenige plekken als ſproeiten, die namaals afgingen als hy in zeepwater gewaſſchen wierde, met een mes geſchrapt zynde, blonk hy van binnen als Candyzuiker, maar vuurde by nacht niet. De voorſchreven eigenaar hadde noch een kleinen hoekigen ſteen gehad, gevonden in het geraamte van een dode ſlang, doch van

d'Aprites zyn gedaante, waar by groeit.

En waar toe die gebruikt word.

Verhaal daar van, en bygeloof der Indianen.

De zelve aan den groot Hertog vereert.

Een an-

der in 't geraamte van een doode slang gevonden. van zelfs in stukken gesprongen, eer hy in de ketenen geklonken wierde, en de stukken daar na door hem uit mismoedigheit weggesmeten, te meer dewyl hem de *Genius* des voorschreve varkensteens naar ouder gewoonte in de gedaante van een man in den droom niet meer verschynen en geen uitkomst openbaaren wilde, daarom hy zich dien ook quyt maakte. *Een diergelyke in een tam varken gevonden.* Op mynen tweeden trouwdag heeft een van de aanzittende gasten in een tam varkenshooft, digt onder 't oog een steentje gevonden in de grootte van een erwete, niet recht rond, eerst wit, daar na allenkskens grauwachtig wordende; deze was zoo hard niet als de voorgaande.

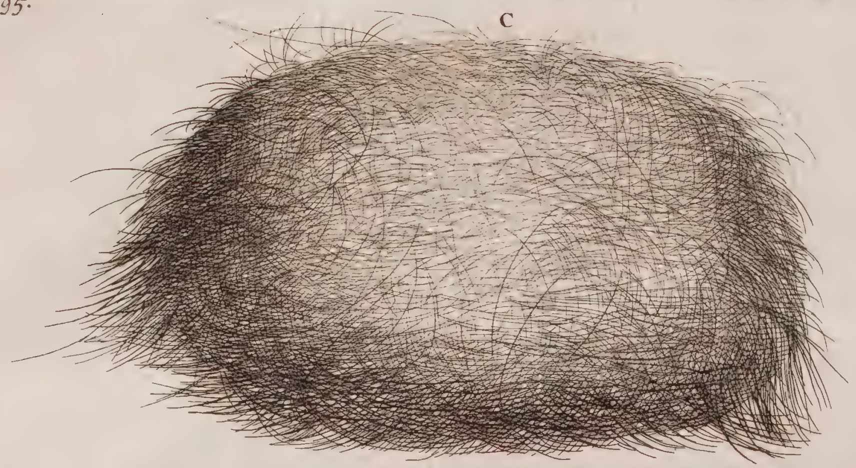
LI. HOOFTDEEL.

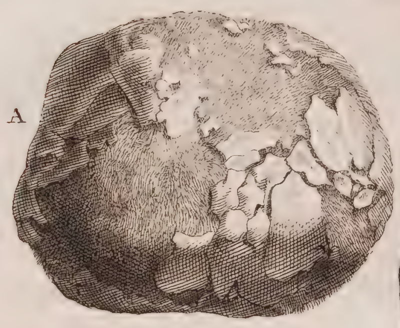
Pilæ Porcorum. *Varkens Bollen.*

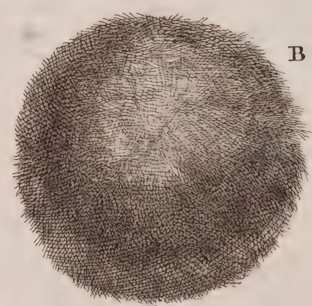
De Pila Porcorum *beschreven; zie die afgebeeldt op de plaat* LVII. *wat dezelve zyn, of hoe die groeijen is onzeker.* DEwyl wy nu aan 't verhaal der Varkens geraakt zyn, zoo moeten wy noch meer dingen aanhaalen, dewelke zeldzaam in dezelve zyn; in de magen van de voorschreve Strandjutten of kleine wilde Varkens op het Land *Hoehamohel* vind men dikwyls 2, 3 en 4 ballen omtrent een vuist groot of minder, zommige vierkant, zommige rond als een kogel, van buiten zyn ze vaalgrauw gelyk de grauwe hoeden, zommige ook bruin, ruig als een vilt, daar aan men de haairtjes klaarlyk bekennen kan, ligt en taai van substantie; als men ze doorkapt zoo ziet men niets dan diergelyke haairen, in de midden hard, roodachtig doch noch al van haairen gemaakt, zoo digt en vast dat de geheele bal niet dan een enkel vilt schynt te zyn. Zy hebben geen zonderlyke smaak en de haairtjes iemand op de huid komende verwekken een klein jeuken: De Jagers hebben my tot noch toe niet konnen zeggen, waar uit deze ballen groeijen, weetende geene vruchten in 't bosch noch geen ander kost die de Varkens eeten, waar aan diergelyke haairtjes staan; het is ook te verwonderen, dat zomtyts 4 diergelyke groote ballen, in eene mage van zulke kleine Varkens gevonden worden, en de Jagers hebben nooit gemerkt, dat zoodanig varkenvleesch slimmer zy van smaak. *Worden ook in de magen der koebeesten gevonden.* Daarentegen heeft men in de magen van zommige koebeesten diergelyke ballen gevonden, van buiten gladder dan de voorige, zwartgroen en voozer, van binnen mede haairig doch niet viltig, maar als van slym t' zamen gebakken: maar deze koebeesten waren lange te voren niet gezond geweest, quynende en uitteerende tot dat ze stierven. *Piso aangehaalt.* Diergelyke ballen beschryft *Doctor Piso Lib. 5. Cap. 25. Histor. Brasil.* gevonden te worden in de Brasilische koebeesten, die hy *Tophos Pilosos Jumentorum* noemt: Deze koebeesten gaan langen tyd kuchende en quynende tot dat ze sterven, gelyk de bokken, die den Bezoar hebben; dezelve ballen zyn gansch haairig, van buiten met een zwartachtige harde en gladde huid omgeven: Hy oordeelt *Zyn gevoelen daar over.* dat ze komen als de koebeesten op haar vel jeuken gevoelen, het welk zy met byten in de huid verdryven, willende eenige haairtjes uitrukken en inzwelgen, die dan onverdoulyk in de mage zittende met de voorschreve slymerige huid omgeven worden. Als dit in de Brasilische koebeesten plaats heeft, zoo kan ik niet weeten, hoe het in de wilde Varkens zyn kan, welkers ballen buiten lichtgrauw en ruig, binnen van rosse haairtjes gemaakt schynen, daar de Varkens hier te lande allegaar zwarte haairen hebben.

Wat gebruik die hebben. Het gebruik van de Brasilische *Tophus* is gewreeven en ingenomen tegens een langduurige *dysentheria*, van buiten als haazen haairen opgelegt, stillet het bloeden der neuzen, 't welk *Piso* zegt bevonden te zyn. De Amboinsche Varkensteenen worden gebrandt, en men laat de Jagthonden daar aan rieken om gretig op het wild te worden.

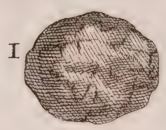
Om-

C

A

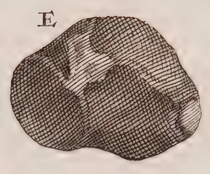

B

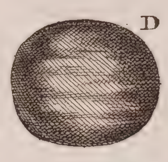

I

H

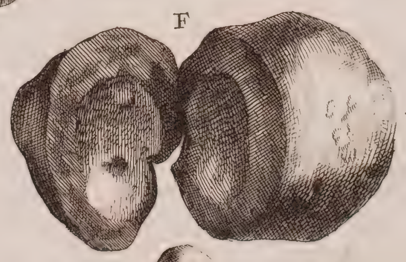

G

E

D

H

N°. 1

F

G

Omtrent de ſtad *Tuncham* in het Landſchap *Xantung* en voornamentlyk in 't geweſt van de vierde Hooftſtad *Cingchieu* omtrent 20 mylen naar 't Ooſten van *Tuncham* gelegen, word, zoo ons de Tolk uit het zeggen der Inwoonders verhaalde, een ſteen in de maag der koeijen gevonden, dien de Sinezen *Nieuhoang* noemen, 't welk op 't Neêrduitſch zoo veel is als 't geel der koeijen, want *Nieu* is een koe, en *hoang* zoo veel als geel gezegt; deze ſteen is van verſcheide grootte en dikwyls niet veel kleinder dan een ei van een gans, uiterlyk ſchynt hy uit een zachte keyachtige ſtoffe te beſtaan, uitgezeit dat hy gemeenlyk geel van koleur valt, invoegen hy veel zachter en weeker als de Bezoar is, daar voor of ten minſten voor een ſoort van den Bezoar zommige dezen ſteen willen gehouden hebben; De Sineſche Geneesmeeſters pryzen dezen ſteen hemel hoog en wenden groote neerſtigheit aan om dezen te bekomen. De Sinezen ſchryven, dat deze ſteen zeer kout van aart is, en zonderlinge kracht by zich heeft om alle zinkingen te genezen, en te verdryven: Het ſtof van dezen ſteen in ziedendt water geworpen doet dezelve naar 't zeggen der Sinezen terſtont ſtillen, en indien op 't zelve een weinig kout waters gegoten word, zoo komt 'er een rookachtige damp uittrekken. *Waar die meer gevonden worden.* *Waar toe de Chinezen dien gebruiken.*

Een diergelyke bal is op *Honimoa* in een koebeeſt gevonden, in de grootte van een Sineſchen appel, buiten zwart als pik, binnen vol groffe en ſteekelige hairen, meeſt van *Gomoetoe*: Den welken ik giſſe voortgebragt te zyn, dewyl de koebeeſten de jonge bladeren van den Saguweersboom gaerne eeten, als mede de *Ela* of zemelen van Zagoëmeel, daar zy dan buiten twyffel veele hairen van *Gomoetoe* mede inſlokken, die zich dan in de maagen zetten en t' zamen rollen, en dagelyks met nieuwe ſlym omgeven worden. *Een gelyke ſoort.* *Des Schryvers gevoelen daar van.*

In een ouden Poolſchen Bok tot *Cracau* is in zynen blaas gevonden een ſteen, in de grootte van een walnoot, uit den ronden wat gedrukt, zeer hard als een Keiſteen met eenige kuiltjes, van verwe uit den grauwen en witten gemengt, zoo zwaar als een gemeene ſteen; men koſte hem ligt ſchrabben met een mes tot grof zand, in water gelegt had hy bobbelen of blaasjes rontom zich. *Bokkeſteen in een Bokkenblaas gevonden.*

Hier ontbreeken weder d' afbeeldingen van den Schryver, doch de Hr. Doct. d' Aquet *heeft uit zyn ſchatkamer ons eenige toegezonden: Zie dezelve op de plaat* LVII. *by letter* A. *deze is zyn Eed. toegekomen van Amboina, is omtrokken met een kaſtanjebruine korſt, doch brokkelig en afgeſchilfert, inwendig fyn hairachtig, doch vaſt in een geſlooten. Die by letter* B. *is een andere ſoort, doch zonder korſt en veel voozer van hairdeelen: Zyn Eed. noemt die* Pila marina. *Hier by is noch een derde verbeeldt by letter.* C. *deze is, alzoo zyn Eed. my bericht heeft, hier te lande uit de maag van een tam varken geſneden: Men vind ook veeltyds dezelve in de maage of penzen van koebeeſten; waar van ik eenige bezitte, doch verſcheiden van koleur en maakzel, zommige zyn fyn van hair en dicht in een geſlooten, andere met een gladde korſt omtoogen: Onlangs is my een van Koppenhaven toegezonden, met lange hairen, hebbende de koleur van een grys konynen bont, doch inwendig heel vaſt en hard.*

LII. HOOFTDEEL.

Hyſtricites. Pedra de Porco.

ONder den naam van Varkenſteen worden verſcheide getoont in ſubſtantie en kracht van malkander verſchillende, gelyk ze ook niet van een dier komen: Alle zulke medecynale ſteenen, die men wryven en innemen kan, worden niet onder de *Meſticæ* gerekent, maar van de Maleijers eigentlyk *Culiga* genaamt. De opregte Varkenſteen komt uit de galle van een Yzervarken, in 't Latyn, *Hyſtrix* genaamt, en hiet daarom in 't Latyn, *Hyſtricites*, in 't Portugeeſch, *De Pedra de Porco beſchreven, van welke verſcheide ſoorten zyn.*

geesch, *Pedra de Porco d' Espinha*, Maleitsch, *Culiga Landa:* Deze is klein, niet grooter dan een musquetkogel, ros, glad als Spaansche zeep, byzonder als men hem nat maakt, op het minste aanraken de tonge zyn bitterheit meedeelende, hy is weinig te vinden en zeer dier, want de waarde dezes steens is hedendaags zoo hoog geklommen, dat men het stuk van 60 tot 100 Ryksdaalders verkoopt: Van zyne krachten hebben andere genoegzaam geschreven; zyn gemeene proef is, dat hy in water gelegt het zelve terstont bitter maakt, ingenomen het zweet uitdryft en daar door den brand van de koortse bluft. De Sinezen noemen hem *Ho-ti-schoo*, dat is, wilde Varkensteen, verstaande misschien daar onder mede de Yzervarkens, gelyk wy in 't gemeen ook doen. Zy hebben noch een ander proef, nemende den steen in de handt en houden hem besloten, tot dat hy warm word, dan zuigen ze op den arm en zoo ze eenige bitterheit proeven, zoo houden ze hem voor goet. De onze hebben dit nagedaan, maar het schynt dat onze tongen te dik zyn, of dat deze proef niet altyt vast gaat. De beste worden omtrent *Malakka* gevonden, en tegen over op *Sumatra* in de stad *Bancalis*; op de Kust *Coromandel*, op *Ceilon* en andere plaatzen vind men ook wel Yzervarkens, maar die hebben geenen steen, of die ze hebben zyn de beste niet.

Hun waarde.

Zyn zweet dryvende.

Hun proef.

Waar de beste gevonden worden.

Een ander soort, dewelke van mindere krachten zyn als de voorschrevene.

De gemeene Varkensteen ook *Pedra de Porco* genaamt, in 't Maleitsch, *Mestica de Soho*, doch beter *Mestica babi*, zegt men te groeijen in de maage van wilde Varkens: Deze vallen op *Sucutana* en in het Landschap *Tampas*, daar ze de wilde berglieden aan de strandwoonders brengen, naar hun zeggen uit eenige wilde Varkens gehaalt. Deze zyn grooter dan de voorschrevene, ligter en zoo ros niet, maar vaal als een half gebakken steen, zoo glad niet, en moeten wel 6 uuren in 't water leggen, eer het bitter word; zy hebben dikwyls een viltig aanwas, gelyk de *Pilæ Porcorum* in 't voorgaande Hooftdeel, daarom wy in 't eerste meenden, dat wy den regten *Pedra de Porco* gevonden hadden, doch geene bitterheit daar aan proevende, hielden ze 't voor een ondeugend goet. Ik hebbe 6 diergelyke steenen gezien, door de Portugezen aan onzen *Resident* op *Timor* verkocht onder den naam van opregte *Pedra de Porco*, gelyk misschien waar was, want naar myn oordeel warenze gekomen van wilde Varkens op het groot Eiland *Ende* vallende: Zy waren in de grootte van een okkernoot; zommige kleinder van substantie, en van koleur als even gezegt: Na dat ze 6 uuren in water gelegen hadden, gaven ze aan het zelve een natuurlyke smaak van Slangenhout, waar uit men oordeelen zoude, dat de Varkens de wortelen van Slangenhout eeten, en dat het Slangenhout, 't welk mede op *Ende* groeit, dezelve kracht hebbe als de Varkensten; doch op het zelfste Eiland vind men ook Yzervarkens, maar kleinder van lyf dan de Malakkische en met korte pennen, meer naar Eegels dan Varkens gelykende.

Lapilli è felle apri.

Een derde soort.

In de galblaas van de wilde Varkens vind men ook zomtyts kleine hoekige steentjes als çiçeren, hooggeel als donker ooker, zommige hardachtig, zommige bryzelig, van smaak zoo bitter als galle, doch niet sterk; deze zyn noch niet onderzocht wat krachten zy hebben: Ik heb in eene blaas 7 stuks gevonden, alle ruim zoo groot als çiçer, hoekig, glad, tusschen de tanden brokelig. In een ander wilt Varken op *Boero* zyn gevonden 3 steentjes in de grootte van pistool-kogels, mede hoekig en brokelig als uit veele kleine stukken t' zamen gezet: De eerste 7 steentjes zyn gevonden in een galblaaze van een mager wild Varken of wilden Beer, op *Hitoe* in 't jaar 1667. in de grootte en gedaante als kleine hoekige boontjes; zy lieten zich ligt schrabben en wryven tot poeijer, van koleur regt als drooge geele gom of *Gutta Cambodja*.

Pedra de Porco van *Larentuque*.

Een vierde soort.

Deze *Pedra de Porco* is in de grootte van een *Lemon nipis* of kleinder, word van de

de Portugezen van *Solor* of *Larentuque* gebragt, zoo zy zeggen, gehaalt uit eenige wilde Varkens; het zyn zeer brosse bolletjes, oneffen rond, hier en daar geschilffert en afgesprongen, buiten uit den rossen en grauwen gemengt, binnen grauw en zoo teer, dat men ze met de nagels van de vingers bryzelen kan tot een fyn meel, derhalven men ze zachtjes met water op een steen wryft en inneemt tegen de koorts, de smaak is in 't eerst wat speçeryachtig, trekkende naar de medeçynale wortelen *Lussa Radja* en *Raiz Bassado*, in 't laaste merkelyk naar slangenhout trekkende, dies men zeggen zoude, dat de voornoemde Varkens veel van die wortels moeten gegeten hebben. *Worden mede tegen de koorts gebruikt.*

De *Pedra de Porco* van *Malakka* gekomen, in de grootte van een middelbare pruim, woeg 10 Johorsche maasen of 12 Japansche maasen, doende 120 Condoryns, en 't goldt 364 Spaansche matten. Daar is noch een derde soorte van de *Pedra de Porco*, slegter dan d' andere, gelykende naar fyne vilt of de ballen, die men uit zommiger koebeesten maagen haalt: Deze is mede bros en moet zachtjes gewreeven worden, waar van men omtrent een lepel vol inneemt, de bitterheit is klein. *De Malakkische Pedra de Porco, haar waarde.*

Eenige Experimenteerde krachten van *Pedra de Porco* uit een zeker (MS.) geschreven werk aangehaalt en hier op volgende voorgestelt: *En krachten.*

1. Is dienstig voor den steen, en ik hebbe daar mede genezen zekeren Minnebroeder van d' ordre van St. *Franciscus*.
2. Tot de bloetloop, waar mede zeer veele heb genezen.
3. Tot het Colyk, gelyk dikmaals ondervonden heb.
4. Tot alle gebreken van winden voortkomende.
5. Tot bort of mordexin, 't welk met veel braaken en afgang aankomt.
6. Voor fenyn is 't krachtiger dan *Bezoar*.
7. Tot de Pleuris een dodelyke ziekte.
8. Tot allerhande pyn van de maag.
9. Tot de koortzen een krachtig geneesmiddel.
10. Tot allerhande hartkloppingen.
11. Tot de vallende ziekte.
12. Tot alle winden in 't lichaam.
13. Tot afdryving en doding der wormen.
14. Tot de binnenste *Apostemata*.

De voornoemde krachten heb ik dikmaals ondervonden, behalven noch eenige andere, die andere Autheuren beschreven hebben.

Laat dezen Steen in weinig water leggen, en zoo de ziekte zeer sterk is, zoo moet 'er een weinig van de substantie geschrapt en dan van 't zelve water gedronken worden; de prys des zelfs is zomtyts 200 Ducaten, byzonder wanneer hy groot is, en hoe dezelve ligter is, hoe beter hy is. Was getekent *Albertus Polonus*. *Het gebruik.*

LIII. HOOFTDEEL.

Lapis è Cervo.

IN de maage van een Hertebeest, door onze Jagers op *Combello* gevangen, is gevonden een witte Steen in de grootte en gedaante van een duiven-ei, zoo hard en glad, dat wy hem voor een keisteen aanzagen, en ook noch daar voor houden, om dat hy by nacht vuurt gelyk een ander keisteen: De gissing is dat het Hertebeest hem onder het drinken moet ingeslokt hebben: Misschien was hy eerst hoekig of onordentlyk gelyk men andere steenen ziet, en is daar na *De Lapis è Cervo beschreven. Des Schryvers meening, en ondervinding hier van.*

na in de maage zoodanig gefatzoeneert; dat zulks geſchieden kan heb ik ervaren aan ſtukjes van wit *Kalbahaar*, die ik een Endt ingegeven hebbe, en des anderen daags geſlacht zynde wierd het ſtukje *Kalbahaar* kleinder en ronder bevonden, daar het nochtans in hardigheit den keiſteen niet veel wykt.

LIV. HOOFTDEEL.

Oculus Cati feri. Meſtica Cutsjing.

d'Oculus Cati feri *beſchreven.* *Waar die gevonden worden.*

Uit het Katten geſlacht heb ik tweederlei *Meſtica* aangetroffen, naar 't zeggen der eigenaars, beide gevonden in den oogappel, d'een van een tamme, d'ander van een wilde Kat: De laatſte gevonden op *Boëton* in den oogappel van een wilde Kat, ſtond in een ring en was in de grootte van een erweet, doch zoo het ſchynt plat geſlepen en rond, niet doorſchynende, aan de kant donker ros, in de midden met een witte plek als een paerl, dewelke by avont en by de kaers groter en klaarder zich vertoont dan by dag: De Boëtonder zeide dat een wilde Kat in zyn land groter was dan de tamme, wreet en zeer ſchuw voor menſchen, weinig te vinden in 't hooge gebergte, doch zomtyts omtrent de *Negory* komende, de graven omwroetende en de verſchbegravene lichamen verſcheurende; haar oogen lichten by nacht als vuur: Het was geen çivetkat noch het dier *Lau*, beide geſlachten van wilde Katten in Amboina bekent, weshalven ik giſſe dat dit een ſlach van *Hyæna* moet zyn, waar voor *Bellonius* de çivetkat houd, en *Plinius lib.* 30. *c.* 11. *& lib.* 37. *cap.* 10. getuigt ook, dat in den oogappel van de Africaanſche *Hyæna* ſteentjes gevonden worden, die hy *Hyæniæ* noemt, van tweederlei koleur.

Bellonius *en* Plinius *aangehaalt.*

Een diergelyke in den oogappel van een Huiskat gevonden.

De eerſte Steen is op *Makkaſſar* gevonden in den oogappel van een oude tamme Huis-kat, mede in de grootte van een erweet, rondachtig doch overdwars met een kromme keep als of de ſteen by 't indroogen gekrompen was, dewelke een wit en half doorſchynende ſtraal maakte, blinkende als de ſtraal in andere ſteene Katoogen, en deilende d'eene geelachtige helft van d'andere, die naar 't bruin trekt, doch de oneffenheit kan men beter met de nagel voelen dan met het gezigt bekennen, ook is de ſtraal by de kaers lichter en groter dan by dag; en daar de voorſchreve keep een bochtje maakt gelyk een haakje, ziet men den ſteen half doorſchynend, en een lichtje daar in, inzonderheit als men 't by de kaers beſchouwt. Tot wat einde zy beide van de Makkaſſaren en Boëtonders gedragen wierden, wiſten zy my niet te zeggen; d'een eigenaar was een Sinees, dewelke happig zyn op hun voordeeltje en miſſchien daarom de katte natuur van noden hebben. Ik noem hem in 't Latyn *Ælurites*, dat is, Katten-ſteen, en voege daar by, dat de voornoemde kromme paerlſtraal naar u toegekeert den Cyffer-letter 9 verbeelde, hebbende naar de andere zyde noch een ander kleinder haakje, als of men 6 en 9 aan malkander gevoegt hadde: Hy kookte mede in Saguweers azyn, maar vuurde by nacht niet, het welk de ſteene Katoogen doen.

Haar hoedanigheit.

Word by den Schryver Ælurites *genaamt.*

LV. HOOFT-

LV. HOOFTDEEL.

Bezoar. Culiga kaka.

DE *Bezoar* word voor geen *Mestica* gehouden maar voor een *Culiga*, wiens uitvoerlyke beschryving zie by andere: De oude en tot noch toe bekende *Bezoar* word verdeilt in Orientalischen en Occidentalischen, en beide groeijen ze in een byzonder vleesachtig beursje, veel by malkander in de maage van zekere wilde Bokken, in 't Persiaansch *Pazan* genaamt. De naam *Bezoar* willen zommige afleiden van een Persiaansch woord *Belzahar*, het welk zoude te kennen geeven Heere des gifts: De Occidentaalsche komen uit *Peru*: De Orientaalsche uit *Persien*, *Curassou*, *Arabien*, *Malabaar*, en de Eilanden *Ilhas de Vaccas* by *Jafanapatam* gelegen, doch die uit *Curassou* worden voor de beste gehouden, en daarom by d' Arabiers genaamt *Hagjar Curassou*, waar van zie de schriften van *Philippus Baldeus* en andere. Wy zullen alhier beschryven een nieuwe soorte van *Bezoar*, myns wetens in de Europische schriften tot noch toe onbekent; in 't Maleitsch genaamt, *Culiga kaka* of *Culiga kees*, met een half Duitsch woord; in 't Portugeesch, *Pedra* of *Culiga d' Buzio*; in 't Sineesch, *Gautsjo*; alle betekenende Apensteen: Aan koleur en fatzoen verschilt hy niets van d' ouden, want de meeste zyn mede olyverwig, andere groengeel, zommige ook bruinachtig, gemeenlyk zoo groot als een hazelnoot, andere langwerpig als een stuk van een vinger, alle van schellen over malkander liggende gemaakt, van binnen met een kleine holligheit, daar in men iets kafachtigs vindt, het welk voor het beste deel van dezen steen word gehouden; men brengt ze uit de *Succadana* en *Tambas*, plaatsen op *Borneo*, daar ze de strandwoonders bekomen van de berglieden; naar 't zeggen van deze, zouden ze groeijen in een zeker slach van Apen of Meerkatten, want zy konnen ons niet ter dege berigten van de eigentlyke gedaante dezes diers, daar in ze groeijen, alleenlyk daar in overeenkomende dat het een zeker slach van Apen is, die de Maleijers *Kaka* noemen; zommige zeggen, dat het groote en Apen zonder staerten zyn, diergelyke wy Bavianen noemen of beter Papianen; andere dat het kleine en Apen met lange staerten zyn, in 't byzonder op *Borneo*, *Mothien* genaamt; andere wederom zeggen, dat ze groeijen in de maage van die Apen en veele by malkander; andere en wel de meeste, dat men ze op dusdanige wyze vind: De berglieden gaan op zekeren tyd uit en schieten deze Apen met stompe pylen of met spatten, die zy uit een roer blazen, die het dier slegts quetsen maar niet dooden; nu heeft den Aap die manier, dat hy een gaatje in 't lyf krygende het zelve met krabben groter maakt, daar na zoekt hy eenige Medicinale kruiden, die hy in den mond kauwt en daar mede de gaten stopt, en waar over het vel toegroeit, waar uit dan metter tyd deze steenen groeijen, te weten uit de gekaude bladeren en het bloed dezes diers; na verloop van eenige jaaren gaan ze wederom in 't gebergte naar dezelve plaats, daar ze te voren den Aap gequetst hebben, schieten hem met scherpe pylen dood, en betasten hem overal aan 't lyf, daar zy dan een bult vinden, snyden den zelven op en vinden den *Bezoar* daar in: Voor de waarheit hier van wil ik niet instaan, maar laten het aan 't verder onderzoek; immers de Chinezen en andere inwoonders van *Borneo* lacchen d' onze uit, dat ze die *Bezoars*, die men te *Bantem* te koop vind en in deze gewesten alleen bekent zyn, uit Bokken willen halen, daar het anders niet dan Aapesteenen zyn.

De Bezoar beschreven. *Zyn tweederlei.* *Waarom zoo genaamt.* *En welke de beste zyn.* *Hun benaming in verscheide taalen.* *Vreemd gevoelen der Inlanders.* *Waar en hoe die groeijen.* *De Inlanders gelooven die Aapesteenen te zyn.*

De *Bezoar* was in vorige tyden in vry grooter achtinge dan hedendaags, wanneer hy in prys zeer afgeslagen is, ten deele om dat men aan hem zoo grote kracht niet bevind als men eertyts wysgemaakt wierdt, ten deele om dat hy zoo dikwyls vervalscht word.

Zyn veel vermindert in waardy.

De proef van den oprechten was eertyts, dat men een draat, door het zap van eenig ver-

Eerste proef.

vergiftig kruid gehaalt, met een naalde door het been van een hond trok, latende den draat daar in steken; wanneer nu de hond tekenen maakte dat hy sterven wilde, gaf men hem geschrapten *Bezoar* met water in, genas hy daar door zoo hield men den steen voor goed, en zoo niet, dan verwierp men hem.

Tweede proef der Maleijers.

De Maleijers toetsen hem aldus: Zy smeeren dunnen kalk op een wit linnen en wryven den *Bezoar* daar op, verft hy terstont het linnen geel zoo is hy goed, maar verft hy langzaam, weinig, of donkergeel, zoo houden ze hem voor gemaakt:

De 3de proef van den Schryver onderzocht en aangewezen.

Dewyl egter deze proef niet al te vast gaat, zoo houde ik deze manier: Druk een heet gemaakte spyker tegens den *Bezoar*, is hy goed, zoo springen de schilfferen daar af, is hy valsch, zoo gaat de heete spyker daar in en de steen smelt; of breek eenige schilffertjes daar af en leg dezelve op een heet yzerblek, de opregte springt in kleine stukjes en vervalt zonder rook, de valsche smelt met rook en een hersachtigen reuk, want hy wotd van eenig hers gemaakt: In stukken gebroken hebben alle de opregte een holligheit en daar in iets kafachtigs, gelyk een gedroogdt blaadje: De valsche zyn ook massief, of hebben iets dat men ligt bekennen kan, van menschen daar in gesteken te zyn.

Hoe van de Sinezen echter vervalscht wordt.

De Sinezen hebben noch een verdragelyker manier om te vervalschen, makende uit veele kleine een grooten op dusdanige wyze: De kleine stoten ze tot een fyn poeijer en maken met water een fyn deeg, daar van smeeren zy dan over een steen, eerst in de dikte van een mes, latende 't zelve t'elkens droogen eer zy het ander daar op smeeren en zoo voorts tot dat het geheele deeg verbesigt is, op dat de steen mede schilfferig worde. Deze gemaakte *Bezoar* is qualyk van den natuurlyken t' onderscheiden en ook byna van de zelve krachten als uit de zelve stoffe gemaakt, wordende dus uit veele kleine een groote gemaakt, om dat de groote meer gelden:

Hier toe een nader proef.

Egter kan men ze daar aan bekennen, om dat van de natuurlyke het bovenste velleken afgenomen het onderste altyt gladder is en meer blinkt, het welk de gemaakte zoo niet doen.

Hun waarde.

De prys is hedendaags veel vermindert van den ouden, daar men een Karaat van het grootste slag voor 8 stuivers plagt te verkopen: 1 Karaat van het middelslach voor 4 en 6 stuivers; van het kleinste slach voor 2 en 3 stuivers: Hedendaags kan men te *Bantem* een grooten steen, die meer dan 1 once weegt voor 8 en 10 Ryksdaalders; het klein en gemeen slach voor 4 en 5 Ryksdaalders de once kopen. Op *Succadána* en *Banjar massing*, plaatsen op *Borneo*, zyn ze ook voor minder prys te koop.

Hun gebruik by de Chinezen in de Geneeskonst.

Naar 't voorschrift der Sinesche doctoren moet men dezen steen digt gesloten bewaren, op dat zyne fyne deeltjes niet vervliegen, daarom maken ze tot ieder grooten steen een byzonder doosje van wit hout, daar in ze den steen met kattoen bewonden digt bewaren, gelyk men ze ook te koop vindt: Zy willen ook dat men by 't innemen van den *Bezoar* de tanden niet raken zal, om dat hy dezelve bederft, daarom gieten ze den zelven op een blaatje of geutje den patient in den mond. De minste *dosis* is 10 grein, maar men neemt 'er ook tot 30 grein in, want men kan hem niet te veel innemen, inzonderheit als men zweeten moet.

Zyn zweet dryvende en versterken.

Zy gebruiken hem tegens allerhand ingenomen fenyn, brandige koortzen, ziekten, die uit Melancholique humeuren ontstaan, als schorftheit, de beginnende melaatsheit; en om de jeugt fris en gezont te bewaren plegen ze tweemaal 's jaarlyks te purgeeren in Maart en September, wanneer de Zon in den Evenaar komt, en de volgende 5 dagen nemen ze dagelyks het gewigt van 10 greintjes *Bezoar* in met rozenwater, waar mede zy de jeugt onderhouden willen. Al het voorgaande uit het voorschrift der Sinezen zal men verstaan van den nieuwen *Bezoar* of Aapesteen en niet van die uit de Bokken komen, dewelke hun onbekent zyn.

Hoe die by de onze gebruikt word.

Ons volk neemt den *Bezoar* hedendaags in vry grooter menigte in dan eertyts, want een gemeenen steen wat groter dan een hazelnoot deilen ze slegts in 3 of 4 deelen, en neemen t' elkens een deel op eenmaal in.

Het gevoelen van den Chinees Zeuquius van den zelven.

De Chinees *Zeuquius* zegt in 't Sinesche Landtboekje te vinden, dat de *Bezoar* kome van het Dier *Monjet* (anders *Mothien*,) 't welk hy niet anders beschryft dan een gesteerten Aap in 't Landschap *Queicheu*, by hem *Quitschiu* genaamt, 't welk vol welriekende kruiden

en

en bloemen is; men vangt de Apen met ſtroppen, ſlacht ze en betaſt ze over al, waar builen aan 't lyf zyn, daar in men den *Gautſcho* vindt, wiens proef is met kalk als boven, en hy wil ze binnen niet vol hebben. In *Sina* worden ze meeſt gebruikt tot de kraamvrouwen om het nawee te verdryven, ingegeven met een gekookt mengzel van *Caſſomba* en *Hoÿchjee*, dat is, drakenbloet in kleine koeken, om te zuiveren en te verſterken. Mansperſoonen nemen hem in met ſlappen *Arak*, 't welk hun wyn is. *De Bezoar extracto ex animali ſagittâ transfixo, quod fovebat partem ſagittæ in ſuo corpore*, dat is, van den *Bezoar* gehaalt uit een dier met een pyl doorſchoten, 't welk een gedeelte van den pyl noch in zyn lichaam hadde. *Vide Miſcell. Curioſ. ad Annum* 1670. *obſ.* 115.

LVI. HOOFTDEEL.

Enorchis Silicis. Meſtica batu api.

IN 't jaar 1672. hebben myne Jongens op de Zuidzyde van *Boero*, omtrent den ſtrand van *Wayſamma*, daar men veele vuurſteenen vind, in een rotze, dien ze klieven wilden tot gerief van hun vuurſlag, in des zelfs midden en holligheit gevonden eenen anderen witten ſteen naar de holligheit geſchikt, ook veel meer de holligheit en de uitwendige ſteen naar den ingeſlotenen: Hy was in de grootte en van gedaante van een duiven-ei, vuilwit, en donker, wat weeker dan een ordinaris keiſteen, egter by nacht vuurende als men hem tegen eenen anderen ſteen ſloeg. Men mag hem houden en noemen een ſoorte van *Enorchis*, waar van *Plinius Lib.* 37. *cap.* 10. *d' Enorchis Silicis beſchreven, waar die gevonden word.*

In 't jaar 1667. als d' Hr. *Cornelis Speelman* den oorlog op *Makkaſſar* voerde, heeft een Boëtonder midden in een Keiſteen op dat Land en in des zelfs midden gevonden een diergelyk eiformig ſteentje, niet wit maar blauwachtig en het zelve aan den voornoemden Admiraal geſchonken. Men zoude alle deze ſteenen niet qualyk rekenen onder de *Techolidas* of Joden-ſteenen, dewelke altyt gevonden worden in 't hart van marmer of andere diergelyke groote ſteenen, want het komt my niet waarſchynlyk voor, dat zeker Chirurgyn my verhaalt heeft in *Suratte* gezien te hebben vrugten van een Boom, waar uit de Joden-ſteen gehaalt wierde, waar van hy ook een handvol toonde ganſch natuurlyk en gelykformig met die wy in ons Land hebben. Ik houde 't daar voor, dat alle diergelyke ingeſlotene ſteenen eerſt gemaakt zyn, en daar na van den omvattenden marmer of andere Keiſteenen, dewelke in 't eerſt een vloeijende ſtoffe waren, omgeven worden. *By de Joden-ſteenen vergeleken.* *'t Gevoelen van den Schryver.*

LVII. HOOFTDEEL.

Ophitis Selonica. *Ceilonſche Slangenſteen.*

OM tot den Slangenſteen te komen, van den welken men veele waare en ook kluchtige dingen verhaalt, zal ik voor laten gaan het geen *Philippus Baldeus* van den gemeenen en in Indiën overal bekenden Slangenſteen ſchryft: Verdeilende den zelven in natuurlyke en gemaakte, naar zyn zeggen beide van een fatzoen, te weten in de grootte van een dubbeltje of halve ſchelling, platrond, zwartachtig, en in de midden met een wit oog. De natuurlyke komt voort van een Waterſlang, als men den zelven met den ſtaert ophangt over een pot met water, zoodanig *De Ophites Selonica of Slangeſteen zie de plaat LVII. by letter D. Zyn natuurlyke, en na gemaakte: De na-*

tuurlyke waar van komen. danig dat hy het water even lekken kan, zoo zal hy na weinige dagen den steen in den pot uitspouwen, dewelke dan in 't korte al het water doet opdroogen; deze is een kostelyk geneesmiddel tegen de waterzucht, als men hem op den buik van een waterzuchtigen bindt, zoo zal hy al het water uittrekken: *Ander gevoelen.* Andere zeggen, dat hy komt van de aldervenynigste slange, in 't Portugeesch *Cobra de Cabelo*, in 't Latyn *Serpens pilosus* genaamt, maar of dit alles waar zy, en niet veel meer van den gemaakten Slangesteen moet verstaan worden, laat ik aan het onderzoek der geene, dewelke in die landen woonen.

De nagemaakte hoe bereidt word. De gemaakte Slangesteen is meer bekent op *Ceilon*, de Kust van *Coromandel* en *Malabaar*, daar hy van de *Bramines* toegestelt word, naar 't schryven van *Baldeus*, uit de levende deelen van de *Cobra Capelo*, als het hooft, hart, lever, en de tanden met een goet deel *Terra Sigillata*: Andere verzekeren my, dat 'er een goet deel gedroogde koedrek onder komt, het welk de *Bramines* voor een groot Geneesmiddel houden als komende van een beest, 't welk by hun heilig gehouden word: Immers de *Bramines* houden deze konst zoo verborgen, dat zy dezelve noch voor gelt, noch voor bidden aan andere leeren willen; ja men zegt dat 'er maar een geslacht onder hun geweest zy, het welk deze konst wiste, en het zelve nu uitgestorven, heeft men van alle de steenen, die hedendaags gemaakt zyn, dat vermoeden, dat ze hun behoorlyke kracht niet hebben: *Waar toe dienstig.* Het zy zoo het wil, het zyn goede steenen tegen de steeken en beeten van allerhande venynige dieren geprobeert, als ze maar van d' opregte zyn; waar van men voor een vaste proeve houd, als ze in een glas met water gelegt een straal opgeven en eenige bullekens opwerpen, of als men ze tegen het gehemelte des monts drukt daar aan zoo vast kleven, dat men ze qualyk aftrekken kan: *Hun gedaante, zie de plaat by letter.* Zommige zyn platrond, in de midden dikst, rontom met scherpe kanten als een linze, in de midden met een wit oog, het welk zomtyts maar aan d' eene zyde is, en in de midden weder een zwart plekje heeft, zomtyts is het witste meest en aan beide zyden; doch deze acht men voor slechtere: Zommige zyn langwerpig en niet groter dan een nagel of als een Roomsche boon, meest zwart en blinkende met een klein wit plekje aan d' eene zyde.

Worden tegen venynige beeten of steeken gebruikt. Men legt ze slegts op den steek of beet van eenig venynig dier, eerst de wonden een weinig prikkelende, dat 'er wat bloets uitkome, en dan moet de steen zoo vast daar aan kleven, dat men hem niet aftrekken kan, maar als hy zyne werkinge gedaan heeft, zoo valt hy van zelfs af, gelyk een Bloetzuiger: Zomtyts gebeurt het dat hy door 't al te sterk zuigen in stukken valt, dan moet men met eenen anderen steen gereet zyn om dien daar op te leggen, den van zelfs afgevallen steen moet men in koemelk of in 't zog van eene vrouw leggen, daar in hy dan zyn vergift weder aflegt, zoo dat de melk blauwachtig daar van word: *Hoe men die weder zuivert en bewaart.* Daar na wascht en droogt men hem weder af, en bewaart hem in een digt doosje tusschen kattoen; want ik hebbe gemerkt, dat deze steen nauw bewaart wil zyn, anders verliest hy zyne krachten, gelyk ik eenen hebbe in de grootte van een halve schelling, aan d' eene zyde grauwwit, dewelke te voren goet was, en na eenige jaaren op de beet van een houtspin in myn hand gekregen gelegt niet eens hegten noch trekken wilde.

Ondervinding van den Hr. Cleijer van des zelfs Sympathetische werking. Ik zal hier byvoegen eene ondervinding van een Sympathetische werking door dezen steen gedaan, gelyk het my bekent gemaakt is door den Hr. Doctor *Andreas Cleijer*, en ook te vinden in de *Ephemerid. German. ad annum* 83. *Observat.* 7. Een zeker jonge van gemelden Heer *Cleijers* dienstknechten zoude een groote slang schoon maken om een *Sceleton* toe te stellen, bezeerde hem by geval aan een van zyne vingers door een tand van gemelde slang, hoewel al het vleesch daar af was, waar van hem de geheele arm opzwol, met ontsteking, koortzen en ydelhoofdigheit; op den steek leide men den Ceilonschen Slangesteen, die het vergift uittrok en den arm dede dunner worden; maar doe was men verlegen om wat melk te krygen, daar in men den steen weder uitwasschen zoude; doch een zoogende vrouw by geval daar by staande leide den steen in een kopje, hieldt haar borsten daar over, en spuite genoegzaam melk

op

op den zelven, dewelke daar van blauwachtig en de Steen weder zuiver wierde; doch de warme melk op den vergiften steen gespuit werkte zodanig op de borst, dat die daar van gansch ontsteeken wierde, en men moeite hadde om die weder te herstellen: Van dezen Slangensteen zie *China illustrata pag.* 81.

Ik zal noch hier byvoegen een verhaal van een zeker Chirurgyn, genaamt Mr. *Christiaan Gyrarts*, dewelke in zynen brief aan my aldus schryft: Ik wilde van een Slangenspeelder eenige Slangesteenen koopen, doch op de proef aan, hy wilde in 't eerst daar niet aan, doch als ik hem een Ryksdaalder beloofde, zoo liet hy hem in den arm byten van een jonge getande Slang omtrent de polsader; voorts zag men het bloed opwaarts trekken, zoo dat de arm opzwol: Hy leide eenen van myne Steenen daar op, die ik koopen wilde, toen trok het bloet weder neêrwaarts, liep eerst dikachtig, daar na tappelings daar uit, tot dat de Steen afviel; toen nam hy niets als nagelen onder een *Pinang* geknauwt en leide het op die wonde met een *Daun baru* of *folho de Pouw de St. Maria*, en na dat ik ze hem afgekocht hadde, vertrok hy en leerde my, dat zoo men de Steenen na 't gebruik niet in zoete melk, of by gebrek van die, in zout water leide, om het venyn 'er uit te trekken, zoo waren ze bedorven en noit meer te helpen, en toen ik hem vroeg, wat voor een substantie het eigentlyk was, wilde hy niets zeggen, maar na ik hem zyn begeeren voldeed met schenking van een rok, verhaalde hy, dat omtrent de Nicobaarsche Eilanden zekere zeeboomen gevonden worden, doch zeer diep, welke met kleine yzere dreggetjes eerst opgehaalt, dan gesleepen en zoo verkocht worden zonder daar iets by te doen, behalven eenige bygelovigheit, waar aan niets geloofwaardigs is, en daarom niet schryve. Ik vertoonde hem *Kalbahaar Itam*, hy dit ziende verklaarde dat 't het zelfde was, maar het moeste een huit aanhebben; dit geleek heel en al daar na, behalven dat het myne zoo glinzende zwart was, 't welk hy aan d'andere niet waargenomen hadde, doch hy verzekerde my, dat het zulk eene stoffe was:

Een ander verhaal van de werking der Slangesteenen, en hun zuivering.

Doch dit laaste schynt my niet waarschynlyk, en ik geloove, dat de voornoemde Mr. *Christiaan* van dien gochelaar bedrogen is.

LVIII. HOOFTDEEL.

Ophitis Vera. Mestica Ular.

BEhalven den voorschreven Ceilonschen Slangesteen, heeft men in Indiën noch andere Slangesteenen, van dewelke zoo kluchtige als waare dingen verhaalt worden, zoo dat ik niet weet wat ik daar van houden zal: Want om dat ze zoo weinig gevonden en zoo zelden gezien worden, zoo kan men ze niet uitvoerlyk beschryven, maar wy moeten ons behelpen met het geene onder den gemeenen man daar van verhaalt word: Zy zyn niet eenderhande maar van verscheide substantie, koleur en gedaante, komen ook van verscheide slangen, gelyk ik ze na malkander voorstellen zal, nademaal der zelver veelderleije soorten in myne handen gekomen zyn.

De Ophitis Vera, zynde een andere soort van Slangesteenen.

Op *Java* is een Slang by de Javanen *Ular Maas*, in 't Sineesch *Kim Soa*, dat is, Goutslang genaamt, gespikkelt met rood, geel en zwart, aan den buik geel en blinkend als gout, waar van ze den naam heeft: Hy heeft veele tanden, en is op het hoofd versiert met eenen rooden kam; hy gaat met het hooft opgericht, varkens en andere dieren aandoende, als hy vechten wil blaast hy de keel op, en spouwt zyn fenyn uit, het welk een mensch rakende doet opzwellen als waterzuchtig en al quynende sterven.

De eerste soort, in wat voor Slangen die gevonden worden.

In 't jaar 1679. wierde my de *Ophitis* of *Mestica* van deze Slange getoont in de grootte van een grauwe erweet, staande in een zilveren ring, want naar hun zeggen wil hy in

Zyn gedaante, eigen-

schap, en werking. in geen gout ſtaan, daar in hy zyne krachten verliezen zoude; hy is wit met blauw gemengt, half doorſchynende; boven op zag men een zonneken, en binnen in veele heldere ſtraalen, die zich verroerden als men hem beweegde, hy trekt al het vergift uit geſtekene wonden, en in azyn met zout gelegt kookt hy, ook beweegt hy zich een weinig; hy was meeſt rond, behalven van onderen, daar hy in den ring ſtont, wat platachtig met een klein kuiltje niet diep in den ſteen gaande, waar mede hy zoo het ſcheen in een been van 't hooft geſteken hadde, de kas van den ring was van onderen open, zoo dat men den ſteen uitneemen en weder inzetten konde: Den uitgenomenen lag ik in wyn-azyn, daar in wilde hy niet kooken maar wel in zap van *Lemon nipis*, en noch meer in ſterk Saguweers-azyn, waar in hy veele bobbelen opwierp, doch zich niet verroerde, en uitgenomen was hy helderder dan te voren: By avont tegens Kryſtal of klaaren Keiſteen geſlaagen vuurde hy niet, welke beide kentekenen zyn van een *Meſtica*. NB. Naar myn giſſing zal de voornoemde Slang een *Cobra Cabelo* zyn, dewelke mede op *Java* valt, daar de voorſchreve Steen gevonden is.

Noch een andere ſoort. *Ular Sawa*, anders *Tsjinde* of *Ular Petola*; in 't Sineeſch, *Backlyong*, in 't Makkaſſaarſch, *Tomma Laboe*, is geſpikkelt van bruin, rood en zwart, met een plat hoofd, daar op ſtaat een kring, en in den zelven een kruis, makende de gedaante van een oog, waar van hy in 't Sineeſch den naam heeft, maar in 't Makkaſſaarſch, om dat hy met het hoofd opgericht gaan kan; hy doet geen quaat aan de menſchen, en word daarom van de Chinezen en Baliërs in hun vaartuigen en huizen opgevoedt en als een huisgodeken geëert, om dat hy hun goed geluk aanbrengt; hy zuigt egter d' eyers zeer graag uit en dat zoo behendig, dat men byna geen gat daar in bemerken kan: Uit deze willen de Chinezen den regten Slangenſteen hebben, den welken hy (naar hun zeggen) in 't hoofd zoude dragen, doch zoodanig dat hy hem afleggen kan, wanneer hy eeten of drinken wil, dan moet men ſnedig oppaſſen en den Steen wegroven, want die men van den doot geſlagenen krygt, licht by nacht geenzins gelyk hy anders doen moet; als de ſlang hem by geval in 't water laat vallen, kan hy den zelven niet weêr opnemen, en dan kan men hem ook krygen: Van dezen Steen giſſe ik, dat *Baldeus* ſpreekt, den welken hy den natuurlyken noemt, waar van in 't voorgaande Hooftdeel; doch hier ſtaat te merken, dat *Ular Pethola* by d' Maleijers een andere Slang is, dan die wy hier in *Amboina* zoo noemen, dewelke is de *Coulouber boa* of Huisſlang, eerſt met eyers en hoenders zich behelpende, daar na zoo dik geworden als een dye taſt ze dieren en menſchen aan: Maar de voornoemde gekroonde Slang, die de Sinezen eere aandoen, is niet boven 1 en ½ vadem lang, ruim een been dik, met een rond hooft, en over 't lyf zoo ſchoon geſchildert als de kleedjes *Petholæ*; zy doet niemant quaad, maar vergenoegt haar met den koſt, die haar de Sinezen voorzetten; het welk den Satan een groot vermaak zyn moet, dat zoo een groot gedeelte des waerelts zyn beeldeniſſe zoo veel eer aandoet.

Welkers Slang by de Chinezen voor een God word gehouden, en met ſpys bezorgt.

Een derde ſoort van Slangen, waar in dezelve gevonden worden. De gedaante der Slangen, die den koſtelyken *Ophitis* geven, tot nader onderzoek uitſtellende zal ik voortvaren te beſchryven den tweeden *Ophitis*, dewelke my daar voor gegeven is. Deze is my gebragt en gezonden van den *Radja Tomboucco* woonende op *Celebes* Ooſtkuſt, zynde gekomen van een Slange, die zy my zoo afgryzelyk beſchreven, dat de regte *Baſiliſcus* niet lelyker kan afgemaalt worden, want zy zoude twee voeten hebben, een hooft en een kam als een haan, zoo vergiftig dat zy met haaren azem een menſch dooden kan, gelyk zy ook nergens woont dan in afgelege gebergten, daar de venynige ſpatten-boom groeit, en daar onder zy haar ophoudt: Deze *Baſiliſcus* kan derhalven niet levend gevangen worden, maar was van verre met pylen doot geſchoten, en in haar hooft wierde deze Steen gevonden; hy was in de grootte van een dubbeltje, aan d' eene zyde plat, aan d' andere bultig als een halve kegel, doch wat platter, klaar doorſchynende als een donker Kryſtal, doch d' eene helft was donkerder dan d' andere, en aan de ſcherpe kanten was hy glasachtig. De nachtlichtende Eigenſchap was aan hem ganſch niet te merken, maar tegen een Kryſtal

Haar gedaante en miſmaaktheit.

Hoe die gevangen en de Steen gevonden word; beneffens eenige aanmerkingen van den zelven.

ſtal of klaaren Keiſteen geſlagen vuurde hy by nacht, in azyn of limoen-zap wilde hy niet koken; dit aan den verkoper voorgehouden zynde, dat zulks immers geen eigenſchap van een *Meſtica* was; gaf tot antwoord dat de nachtlichtende eigenſchap by den ſteen niet blyft, als het dier doot geſchoten word, maar alleen by die men van levende ſlangen krygt, waar van egter weinige zyn, die zulken gezien hebben, hoewel alle Indianen zoo veel daar van ſpreeken: Daarenboven alle *Meſticæ*, die klaar en hard zyn, zouden in azyn noch limoen-zap niet koken, het welk ook zyne reden heeft, want een digte klaare Steen heeft geene gaatjes, [*Pori*] daar de azyn indringen mochte: Voorts heb ik geene ondervindinge van dezen ſteen, en de verkoper wiſt 'er my ook niets van te verhaalen.

De derde *Ophitis* is my gebragt door eenen Duitſchen handelaar van het groot Eiland *Mindanau*, by de Inlanders *Magindano* genaamt, by hem aldaar gekogt voor een ſtuk Guineeſch Lynwaat op een afgelege Negory aan de Zuid-Ooſt hoek van de Inlanders, die hem gevonden hadden in 't hooft van een Slange, en ſteelswyze by hem bragten, om dat hun Koning alle zoodanige ſteenen voor zich begeerde: Hy was in de grootte en natuurlyke gedaante van een Roomſche boon, langs de rugge rondom met een uitſtekende en glasachtige kant, veel klaarder dan de voorſchreven, het Kryſtal of eenig Kryſtallyne glas zoo gelyk, dat men hem daar voor aanziet: De verkoper zoude by my geen geloof gevonden hebben, had ik in de oude ſchrift niet gelezen; dat de opregte *Dracontia*, waar voor men deze beide ſteenen houden moet, zoo ze waarachtig uit ſlangen komen, aan koleur gelyk moet zyn den Kryſtal, en aan gedaante een boon: Hy lichte by nacht niet noch kookte in azyn en limoen-zap, maar vuurde by nacht tegens eenen anderen Kryſtal geſlagen t' eenemaal als de voorſchreven, met den welken hy ook aan den glasachtigen rand overeen quam; en dewyl zy beide van zoo verſcheide natie quamen, die eenderlei verhaal daar van deden, zoo zoude ik het by proviſie geloven, dat ze van eenige Slange moeſten komen. *Een ander verhaal van den Steen* Dracontia *genaamt.*

De vierde *Ophitis* is my gebragt uit de ZuidOoſtere Eilanden, die onder *Banda* ſtaan, mede in 't hooft van een Slang gevonden, dewelke de brenger niet wiſte te beſchryven: Hy was van aanzien onder de voornoemde, in de grootte van een grauw erweet, half rond als een doorgeſnede kogel, beneden plat en blauwachtig, zonder gaatje, boven toen hy my gebragt wierd grauw of vuilwit, maar na 6 jaaren merkelyk naar 't geele trekkende, met een ſcheurtje overdwars als of hy geborſten was, doch pas kennelyk en zonder zonnetje, van den *Chamites*, die uit *Bia garu* komt, qualyk te onderſcheiden: Hy kookte in Limoen-zap, maar vuurde by nacht niet. *Een vierde ſoort van* Ophitis.

Op *Jambi* is een groote Boſchſlange of gemeene *Oelar Pethola*; in welkers hooft gevonden is een witte *Ophitis*, langwerpig, ruim een halve vinger lang, hard, glad en blinkende: De Maleijers hangen hem aan hunne kriſſen, benaaijen hem in laaken, en hangen hem de kinders aan den hals, om voor tovery bevrydt te zyn: Metter tyd wierde hy ook geelachtig, dan leggen ze hem in Limoen-zap, daar in hy kookt en zich verroert, ſtraks neemt men 'er hem weder uit en weekt hem in water, daarin rys gewaſſchen is, wryft hem ook een weinig met den rys, zoo word hy weder zuiver en klaar, die men dan in kattoen bewaart. *Een 5de ſoort.* *Hoe die vervuilt zynde gezuivert word.*

Noch andere Slangen worden 'er genoemt, dewelke een klaaren Steen zouden hebben, als, 1. een *Iſte Liong* in 't Sineeſch genaamt, dat is, *Nagga* of *Draco*, dewelke de Sinezen voor de grootſte Slange houden, en deze zoude gevonden worden op het Eiland *Contung*, het welk miſſchien *Poelo Condor* zal zyn, daar de Sineſche Admiraal *Sampo* een tydlang zich opgehouden, en dezen Steen voor zynen Keizer opgezocht heeft; gelyk hy ook gedaan heeft in de ſtad *Burneo*, daar het land vol van dergelyke Slangen zal zyn: Doch de Chinezen zeggen, dat hy op zyn geheele reis maar een zoude gekregen hebben, die by nacht lichte, en den zelven aan zynen Keizer gebragt. 2. *Tambo Siſi* is de alderdikſte Slang met harde ſchubben bekleedt en met een groot gedruis van 't gebergte naar 't water komende. 3. *Terrebelau*, een *Een 6te ſoort, komt van een ongemeene groote Slang.*

Slange op *Celebes*, die haar *Mestica* in 't water laat vallen, en dan niet kan weder nemen.

Proef van den Mestica *ontrent barende Vrouwen.*

De proef van een *Mestica Ular* zal genomen worden, als men hem in water weekt, het zelve een baarende Vrouw te drinken geeft, en den Steen over den buik strykt, dat zal haar een gemakkelyke verlossing geven.

Noch een ander verhaal van eenen geelen doorschynenden Slangesteen.

Een Chirurgyn hebbende eenige jaaren op *Ligoor* gelegen in 't jaar 1687. verklaarde my gezien te hebben een Karbonkel van een Slang by een zeker Regent des Landts, dewelke door de moeder in zyne kindsheit met een kleetje in 't bosch aan twee takken was gehangen, toen was 'er een groote Slang by hem gekomen naar 't verhaal van zyne ouders, die een zekeren Steen op zyn lyf liet vallen, en die Slang is naderhant by zyne ouders altyt gevoedt; deze Steen was in de grootte van een oude geschilde *Pinang*, ovaalswyze, doorschynend brandig geel, naar den rooden trekkende, by nacht zoo klaar schynende, dat een kamer daar door verlicht wierde: De Viceroy en regeerende Opperhooft van *Ligoor* hebben hem dezen Steen, als hy in hegtenis zat, afgenomen en aan den Koning van *Siam* gezonden.

LIX. HOOFTDEEL.

Steenen uit verscheide andere Venynige Dieren.

De Scolopendrites, *hun benaming in verscheide taalen.*

Bygeloof der Chinezen van de zelve.

S*Colopendrites*, Maleitsch, *Mestica kacki sariboes* in het Sinesche Landtschap *Succhuem*, of gelyk de Chinezen spreken *Soutsjouam*, worden groote Duizentbeenen gevonden, die de Inlanders opvoeden moeten in hunne hooftkussens, die van binnen hol zyn als een kistje: Deze kussens moeten zy by hen dragen als zy door 't Land reizen, en s' nachts daar op slapen om bevrydt te zyn van een slach booze Slangen *sese* genaamt, dewelke een hooft hebben eenes menschen aangezicht gelyk, die 's nachts in de huizen kruipen en de menschen aandoen; doch zy komen niet daar deze Duizentbeenen zyn, en zoo ze daar al komen, zoo laten ze de groote Duizentbeenen los, die deze Slangen aandoen en haar ombrengen, welke Duizentbeenen zy dan weder zoetjes vatten en in haar huisken zetten: Deze Duizentbeenen zyn niet boven een span lang, en egter 3 of 4 vingers breed, in 't Sineesch genaamt *Jacan*; zy draagen een *Mestica* by zich, half doorschynend en by nacht lichtende, genezen de steeken van venynige gedierten en bewaaren den dragenden voor de voornoemde Slang.

De Javaansche Duizentbeenen zynde een andere soort.

Op *Java* worden de Duizentbeenen ook groot, wel een hand of een span lang, en een duim breed, die ook een nachtlichtende *Mestica* hebben, immers men heeft op *Batavia* op het kerkhof in het beenhuis dikwyls by nacht gezien een groote Duizentbeen, aan 't hooft of in den mond lichtende als een vuurtje; doch de doodsbeenderen weggenomen zynde wierde zy niet gevonden: Men vermoedt, dat het voornoemde licht van haar *Mestica* gekomen zy, doch andere, die *Mesticæ* uit Duizentbeenen konden toonen, hebben geen nachtlichtende eigenschap daar aan gemerkt, misschien om dat hy van een doodgeslage Duizentbeen genomen was.

De Salmander *of* Gecko*steen beschreven.*

Salamandrites, *Mestica Tocke* komt van een slach des Salamanders, by de Maleijers, *Tocke*, by d' onze *Gecko* genaamt, vallende op *Sumatra*, *Java* en *Celebes*; deze heeft mede een Steen in 't hooft, wit, niet doorschynende, den Kalappus-steen wat gelyk, hy word aan de krissen gehangen, en vuil of geelachtig geworden zoo word hy in Limoenzap en ryswater gezuivert, gelyk in 't voorschreve Hooftdeel gezegt is.

LX. HOOFT-

LX. HOOFTDEEL.

Aëtites Peregrinus. Mestica Kiappa.

VAn de Vogelen heb ik de volgende *Mesticæ*, *Aëtites peregrinus*; deze waren twee steenen eertyts gevonden op *Hoelong*, een Negory landwaarts in van klein *Keram*: Aldaar had een Zee-Arendt *Haliaëtos*, in 't Amboinsch *Kiappa* genaamt, een nest op een boom en dede de Inlanders veel quaat met rooven van pluimvee, en was zoo stout, dat hy geen menschen ontzag; dies de Heeren van dat dorp besloten hem den oorlog aan te doen, men trok te veld met pyl en boog, want 2 of 3 mannen dorsten hem niet aandoen, en de eerste, die zynen boom beklom, was genoegzaam lyveloos: Het geluk diende hun dat ze hunnen vyant met pylen dood schooten, en het nest, 't welk zoo groot was dat een Ambonees genoegzaam daar in konde woonen, van boven neêr wierpen. De doode Arendt hadde op zyn kop een knoest, daar andere Arenden vlak van hooft zyn, in dewelke geopent gevonden wierde een ronde steen als een groote musquetskogel; hy was vaalbruin van koleur met kleine gaatjes over 't lyf als of hy met spelden geprikt was, en een merkelyk kuiltje aan d' eene zyde, daar hy misschien met een adertje aan 't hooft vast gezeten hadde; voorts donker en hard als een Keisteen: Den anderen steen vonden zy in 't nest in de grootte van een baskogel of kleine bal, uit den ronden wat hoekig, wit als yvoor, glad en mede steenhard, behalven op een plaats met 7 kleine gaatjes: Beide kooken ze in Limoenzap en vuuren niet by nacht. De eerste eigenaar hadde hem gedragen om schoot vry in den oorlog te zyn, schreef hem ook toe, dat de Hollanders hem nooit gevangen of gequetst hadden, doe wy in 't jaar 1654. met hunlieden oorlogden, daar nochtans die zotte man gezien hadde, dat de vogel voor de pylen niet schoot vry was, daar hy nochtans dezen steen op 't hooft gedragen hadde.

De Aëtites Peregrinus beschreven; zie de plaat LVII. by de letters E.F. en G. Vreemt verhaal van den zelven, en waar die gevonden zyn.

Bygeloovigheit onderzocht en wederlegt.

Van deze Arendsteenen zyn ons mede geene afbeeldinge gegeven, doch, om de liefhebbers te voldoen, hebben wy onder veele soorten, die voor handen zyn, alleenlyk twee verbeeldt; zie de plaat LVII. *Die by letter* E. *is een veelhoekige, doch glad en kastanjebruin van koleur. Die met letter* F. *aangewezen is grooter, doch ruuwer, dien wy doorgeslaagen, en den zelven hol bevonden hebben, hebbende in zich een witachtig kleinder steentje, aangewezen met de letter* G.

LXI. HOOFTDEEL.

Lapillus Motacilla. Mestica Baycole.

DOe het Landt *Hoeamohel* of klein *Keram* noch volkryk en met veele Negoryen bezet was, te weten voor het jaar 1651. is het gebeurt dat zeker Inwoonder van *Lycidi* in Zee vischte omtrent een vervallen Seri, aan wiens stokken een quikstaert zyn nest hadde gehegt, naar gewoonte dezes vogels, die altyd zyn nest maakt op diergelyke paalen in Zee staande: als de Inlander nu bezig was met visschen, viel hem dezen vogel lastig, om zyn hooft, uit en in het nest vliegende, gelyk het een ongeruste en nieusgierige Vogel is, dies hy hem zochte te vangen; hy besmeerde zyn nest met vogellym van de melk des *Soccom*-booms gemaakt, waar aan de vogel kort daar na vast bleef hangen, zoo dat de visscher hem kreeg; maar als hy den vogel opnam vond hy een aardig steentje in 't nest, dies hy den vogel als schenker van deze rariteit met olye zalfde, waar van het vogellym van zyn veêrtjes

De Lapillus Motacilla, waar die gevonden word.

tjes los raakte, en liet hem vliegen met het steentje doorgaande; het zelve was platachtig, ovaal, gefatzoeneert als een aangezicht van een mensch, te weten boven breed en onder spits toelopende als een kin, een duim lang en een vinger breed, hard en blinkende als marmersteen, bleekbruin, doch naar het kin witachtig; aan de voorste zyden die het aangezicht verbeelde waren veele witte kringetjes te zien, onder anderen twee groote, het welk d' oogen zouden zyn, de oogappel in dezelve was een donker wit plekje met fyne roode adertjes doortrokken, omgeven met een bruine *Iris* of kring, en dezelve weder met een witte kring: Deze beide oogen met een kuiltje daar onder geleken zeer wel een aangezicht of veel meer een dootshooftje: Op het voorhoofd zag men noch veele witte kringetjes kleinder dan de vorige, een lichtbruin plekje begrypende, aan de rechter zyde in 't kruis over malkander lopende; van achteren had hy noch meer diergelyke witte kringetjes, doch door malkander en zonder ordre met noch eenige kuiltjes: De Lisidiaan hadde hem tot aan zyn dood niemant getoont, hoewel hy bekende dat hy hem bezat; hy beelde zich in dat het by dezen steen toequam, dat hy gelukkiger en ryker was dan zyne andere medeborgers: Eindelyk heb ik hem door smeken en goede betaalinge van zyn erfgenaam bekomen.

Hebbende de gedaante van een menschen aangezicht.

Een ander soort van een Quikstaertsteen.

Een ander Quikstaertsteen is van my niet gezien maar beschreven uit het verhaal van eenen ouden geloofwaardigen *Orangkay*: Deze steen was gevonden door een Inlander van *Caytetto*, als hy op den strandt ging wandelen, vloog hem een Quikstaert zoo moeilyk om 't hooft, dat hy hem met geen geraas verjagen konde; eindelyk sloeg hy met zyn neusdoek en raakte by geval dien moeilyken vogel, doe liet hy een steentje voor zyne voeten vallen, 't welk noch ook wilde nabootzen de ongeruste natuur van zyn vogel: De Indiaan nam den steen op en bevond hem eenigzins gelyk te zyn het ei van dien vogel, aan 't eene eind bruinachtig, aan 't ander zwart, in de midden wit met een heldere schyn. Zy verhaalden veel wonders van dezen steen, waar van het geloof by hun blyft.

Zyn gedaante en hoedanigheit.

De vinder had hem in een beker half vol zoete Saguweer gelegt, waar op de Saguweer begon te kooken, en niet ophieldt tot dat de beker vol wierde: Onder rys gemengt, die men de hoenders voorwierp, hadde geen hoen eenigen korrel van den rys gegeten, zoo lang de steen daar by lag: Den dragenden maakte hy gauw, ras en onvermoeit in 't lopen of marcheren, hebbende zulks aan hem zelfs bevonden, wanneer hy in den Hitoëschen oorlog omtrent het jaar 1642. van de Hollandsche soldaten yverig vervolgt wierde, doch hy zeide niet daar by, dat 'er misschien een halve myl spatie tusschen beide was. Alle vrydagen wierd hy met *Benjoin* of *Dupa* berookt, en in een doekje van *Muscus Zibeth* of ander stinkend reukwerk zorgvuldig bewaart, hier door had hy een reuk gelyk alle *Mesticæ*, die ik van de Inlanders gekreegen hebbe; waar uit blykt wat afgodery en waangeloof zy met diergelyke steenen bedryven en met meerder hartzeer daar van afscheiden dan van diamant en robynen. De vinder, die hem van den vogel zelfs gekregen hadde, verhaalde noch iets anders daar by; als hy met den steen t' huis quam, is hem een klein manneke van een gansch korte statuur, doch onbekent, ontmoet, dewelke hem van de kracht dezes steens onderricht heeft, namentlyk wanneer ze ten oorlog uittrokken om eenige vyantlyke vastigheit in te nemen, dat ze dan den steen in Zaguweer zouden leggen, en alle daar van drinken, zoo zouden ze alle gelukkig op hun tocht en voor 's vyants wapenen verzekert zyn, onder beding dat hy den steen als boven staat bewaaren en berooken moeste: Op dezelfste manier lezen wy dat de afgodische Israëliten hunne netten en garen berookt hebben als zy een goede vischvangst hadden. *Habacuc. Cap. 1. vers. 16.*

Bygeloof der Inlanders van den zelven Steen.

Bygeloof der Israëliten.

Proeven van den zelven.

De eerste steen tegens een Achaat geslagen vuurde by nacht doch weinig, in Limoenzap en Azyn heb ik hem noit getoetst, zorgende dat de mooije koleur bederven mogte; doch in een halv vollen beker met Saguweer leggende, wierde dezelve terstont vol, te weten, op dat gy 't wel verstaat, toen de jonge meer daar toe goot, en anders niet.

Plin.

Plin. Lib. 37. *Cap.* 10. maakt ook gewaag van een Quikſtaertſteen, dien hy *Chlorites* noemt, dewelke groeit in den buik van een Quikſtaert t' zamen met den Vogel, en deze is grasgroen, welke koleur aan den voorſchreven niet te vinden is. De *Magi* willen, dat men hem in een yzere ring zal zetten tot eenige wonderbare krachten naar hun manier; waar uit gy ziet dat het al een oud bygeloof is met dezen Steen, den zelven meer krachten toe te ſchryven als de natuur geven kan: Waar mede ik egter de invloet van 't geſtarnte geenzins verwerpen noch ontkennen wil, dat een ſteen in 't eene metaal krachtiger word dan in 't ander, hoewel *Plinius* naar zyn manier daar mede ſchynt te ſpotten.

De Chlorites door Plinius beſchreven.

LXII. HOOFTDEEL.

Steenen uit verſcheide andere Vogels.

OP *Boëton* vind men een Vogel hebbende een gemengt fatzoen van een wilt Hoen en een wilde Duive, langs den grond lopende gelyk een Velthoen, maar de bek en de ſtem is van een wilde Duive, zwart van vederen maar op de vlerken uit den groenen blinkende. In zyn krop vind men een hoornachtig beursje, en in het zelve gemeenlyk een wit Steentje als een Keiſteen doch weeker, in de grootte van een boontje, en laat zich met een mes ſchrabben; de wittigheit blyft niet lang, maar verandert binnen een jaar in geelgrauw met een bruin plekje boven op: De Boëtonders brengen deze Velthoenders op de markt te koop en de meeſte hebben dit Steentje.

Verſcheide andere Vogelſteenen beſchreven. Eerſte ſoort, uit een Velthoen en wilde Duive t' zamen gezet.

Een ander Vogel my van *Taljabo* gebragt, niet veel van den voorſchrevenen verſchillende, behalven dat de vederen vuilgrauw waren, die hy ook weinig had, en door het minſte handelen uitvallende, zoo dat hy byna kaal was, zelden hoort men een ſtem van hem, tegen den dag een weinig zuchtende, als een wilde Duive: Hy hadde mede in zyn krop een dergelyk hoornachtig beursje, en daar in eenen witten Steen, aan hardigheit en koleur van een Keiſteen niet te onderſcheiden, plat, hoekig, en weinig naar den blauwen trekkende, en zyn wittigheit niet verlieſende gelyk de voorige. Het Hoen is my gebragt onder den naam van *Ajan Taljabo*, zynde een van de Soulaneſche Eilanden, hard van vleeſch, de ſpieren van de dyen en de borſt zoo vol ſmalle beentjes, als of het viſchraten waren, maar het voorſchreven Boëtonſche Velthoen is veel beter van ſmaak en vleeſch.

Tweede ſoort, van eenen onbekenden Vogel.

De twee voorſchreve Steentjes tegen Kryſtal of klaren Keiſteen geſlagen vuuren by nacht, waar uit ik giſſe, dat ze natuurlyke Keiſteenen moeten zyn, die de Vogels inſlokken en in hun krop blyven ſteken; doch dewyl ze altyt een byzonder huisken hebben, zoo is 't gelooflyk, dat ze dien Vogel een byzondere dienſt moeten doen.

Proef.

Aan de Kaap heeft men in het doir van een ei eenes Vogelſtruis gevonden een Steen, in de grootte van een duive-ei, wit en in de gedaante van een Calappus-ſteen, een weinig met blauwe adertjes doorregen; maar de gedaante van een ſchynende zon had hy veel klaarder dan een Calappus-ſteen. Hy is te zien by den Heer *Qualbergen*.

De 3de ſoort van een Vogelſtruis.

LXIII. HOOFTDEEL.

Sepites. Meſtica Sontong.

De Sepites, zynde Viſchſteenen: Eerſte ſoort, van de Zeekat.

UIt de viſſchen heb ik de volgende Steenen bekomen: In het vet van de Zeekat *Sepia*, in 't Maleitſch *Sontong* genaamt, groeit een langwerpig Steentje, ſchaars een lid van een vinger lang, aan 't eene eind een ſchaft dik en daar na ſmalder in een ſtompe ſpits toelopende, een geſchilde korrel van de vrucht *Gnemon* wat gelykende, doch glad en effen, in 't eerſt ſchoonwit en half doorſchynende, mettertyd aan 't ſmalſte eind vuilgeel of vuilachtig wordende: Men heeft hem my gebragt voor een *Meſtica* van de voornoemde vrugt *Gnemon*, doch naderhant door onze Natie op *Manipa* in het vet ofte klier van een Zeekat een diergelyke ſteentje gevonden, is het bekent geworden, waar van zy komen.

Worden in de meeſte ſoorten van viſſchen gevonden. Inde Capalla batoë, *inde Karpers.*

Byna alle viſſchen hebben in hun hooft achter by de herſſenen aan 't onderſte deel, 't welk het verhemelte maakt, twee gaaten in het *Cranium*, dewelke geſloten worden door twee beentjes, die men uitnemen kan; deze zyn aan alle viſſchen niet even eens, aan de meeſte klein en langwerpig, met twee ſpitſe einden in de gedaante van een ſchuitje: De mooiſte en grootſte vind men in zekere viſſchen, om dier oorzaake wille *Capalla batoë*, dat is, Steenkop genaamt, kleine Karpers niet zeer ongelyk, doch met zoo harden kop, dat men hem qualyk kloven kan; aan de voorſchreve plaats van de herſſenen vind men in ieder kop twee ſteentjes, die ik *Lapides lithocephali* noeme; deze zyn onze Karperſteenen zeer gelyk of wel zoo groot, in de breette van een nagel eenes vingers, driekantig, zommige langwerpig met eenen ſcherpen en twee ſtompe hoeken, alle ſchuitvormig, te weten; aan de onderſte zyde bultig, effen, glad, of zommige met een voren als of 'er twee ſteenen tegen malkander gezet waren; aan de bovenſte zyde tegens de herſſenen hol en rimpelig, zomtyts met eenig uitwas: Hun koleur is witachtig gelyk d' andere beenderen des viſchs, zommige half doorſchynende en blauwachtig als wit Achaat, doch metter tyd worden ze geelachtig. Van hun gebruik weten de Inlanders niets te zeggen, doch ik oordeele, dat men ze in alle manier gebruiken kan als onze Karperſteenen, te weten, tot het afzetten van 't graveel en t' zand.

En waar toe die gebruikt worden.

By gebrek van aftekeninge, hebben wy hier bygevoegt dergelyke ſoorten, die heel zeldzaam, en verbeelt zyn op de plaat LVII. *by letter* G. *is een Steen uit het hoofd van een Zeekoe. By letter* H. *een dergelyke uit het hoofd van een Zeewolf: Waar by wy voegen die by letter* I. *afgetekent ſtaat, en, zoo ik bericht ben, gevonden is in 't hoofd van een Stier, en my voor wat zeldzaams vereert: Wat belangt de Steenen van den Karper en andere viſſchen, die zyn zoo veele en gemeen, dat de zelve geene afbeeldinge verdienen.*

LXIV. HOOFTDEEL.

Chamites. Meſtica bia garu.

Chamites, *zyn Schulpviſchſteenen.*

BOven in 't II Boek, 't XXVIII. Hooftdeel in de beſchryvinge van *Chama aſpera*, heb ik gezegt, dat men uit verſcheide ſoorten van de *Chama* eenige *Meſticæ* haalde, dewelke ik nu na malkander zetten zal.

Eerſte ſoort, komt uit de Nagelſchulpen.

Meſtica bia garu komt uit den groten Schulp *Chama* of Gapers, dien wy Nagelſchulp noemen, wanneer ze al groter dan een voet zyn geworden, doch onder 10 vind men pas een, die een Steentje heeft, en het zelve altyt in den *tendo* of daarom liggende

gende *Spondylo:* Zy zyn niet van eenderlei fatzoen, doch ik breng ze alle onder twee geslachten: De eerste zyn langwerpig als een klein vingertje, in de gedaante van een fiole der Alchimisten, te weten onder rond en bolachtig en dan allenkskens in een stompe spits toelopende, zommige regt, zommige een weinig krom gelyk een *Retorte;* van verwe wit, aan 't onderste bolletje roodachtig of geelachtig en donker; aan 't smalle eind half doorschynend als wit Achaat, gemeenlyk ook met een paerlachtigen weêrschyn: By nacht vuuren ze niet, maar gewreeven rieken ze als wit *Kalbahaar* en koken in Limoenzap. Men vind hier van korte stukken, aan 't onderste eind ruim een vinger dik, en schaars een lid van een vinger lang, mede wat krom als een *Retorte,* beneden vuilgeel, gescheurt en afgebroken, daar ze aan de schulp vast gezeten hebben, want ze zyn niet alle los, en de losse zyn rond en glad, gelyk ze door 't lekken van 't dier geformeert worden. Naar de spits zyn ze glad, zuiver wit en zoo hard als een Keisteen. *Hangedaante.*

De tweede soorte van *Chamites* zyn kleinder, en liggen los in het vleesch meest omtrent den *tendo;* zommige langwerpig en plat gelyk een Hagedissen-ei, den Calappus-steen zeer gelyk, zoo dat men ze daar voor aanziet, doch hier in te onderscheiden: De langwerpige Calappus-steen, die ook een Hagedissen-ei gelykt en zuiver wit is, heeft gemeenlyk aan het dikste eind een kroontje als een uitgevallen tand, waar mede hy aan de schaal vast gezeten heeft, en aan 't smalste eind een weêrschyn of zonnetje. De *Chamites* heeft geene van die kentekenen, maar hier en daar een paerlachtigen weêrschyn, en vertoont eenige scheurtjes, daar hy op het meest glimt: Andere zyn onordentlyk rond, met uitstekende hoekjes en kuiltjes, slegt wit of geelachtig als yvoor van ongelyke grootte; zommige als een erweet, zommige als een dobbelsteen, en worden metter tyd noch al geelder. *De tweede soort.*

De derde *Chamites* komt uit de *Chama Striata* of *Bia Coroerong,* inzonderheit uit een groot slach, die men op de Eilanden *Lussapinjos* vind, en een gemengd fatzoen hebben van de *Squammata* of Nagelschulp, en *Striata:* Hier heb ik verscheide steentjes in gevonden, zommige in de grootte van een erweete en regt rond, zommige grooter en linzevormig, alle schoon glad ende blank, dat men ze voor bleeke paerlen zoude aanzien, en hun koleur behoudende: Deze leggen in de wervel of klierachtig vleesch, en worden door het lekken aldus geformeert. Andere zyn niet groter dan *Katjang,* zommige aan malkander in een klompje gebakken, alle steenhard, van koleur verscheiden. De grootste zyn wit en glad, zommige geelachtig, maar die aan de klompjes staan lichtrood, en paars, alle steenhard; de *tendo* is zoo vol van deze steentjes, als of hy daar van t' zamen gezet was, en de grootste stukken zyn omtrent de einden. De Amboinsche *Bia Coroerongs* hebben ze niet of zelden, in Limoenzap willen de korrelachtige klompen niet of weinig koken, een teken dat ze van een hard en digte substantie zyn. *De derde uit de Chama striata. Waar van verscheide soorten.*

De vierde *Chamites* valt in de gladde *Chama,* inzonderheit die wy Quakkers, in 't Maleitsch *Bia Codoc,* noemen: Deze zyn slegt wit, doch worden metter tyd geel of grauwachtig, zommige rond als een erweet, zommige hoekig en als of 'er eenige kleintjes aangezet waren, die ook zomtyts daar af vallen: Hier van komt het dat de *Chamites,* zoo wel uit deze als de voorgaande *Bia Garu* die hoekig is, zomtyts een klein steentje van zich geeft, het welk dan by het gemeene volkje glooft word, dat de steen baart en jongen krygt. Zekere Sinesche vrouw op *Amboina* heeft in een Quakker op *Boero* zulk eenen *Chamites* gevonden, wit, hoekig als een kleine dobbelsteen, na dat ze hem eenige jaren bewaart hadde, en by geval daar na weder zag, vond ze een klein steentje daar by, 't welk zy zeide een kind van den groten te zyn; doch de grote nauw bezien zynde, konde men niet bekennen waar de kleine gezeten hadde: Zy zoude den steen om veel gelt niet willen missen, haar inbeeldende dat haar goed zoude aangroeijen, gelyk de steen gedaan hadde. Alle de voornoemde Steenen noem ik in 't Latyn *Chamites* naar 't exempel van *Pli-* *De vierde soort uit de zoo genaamde Quakkers-Schulpen.*

Plinius aangetrokken, en bewezen dat de Steenen voortteelen.

Plinius, dewelke *Lib.* 37. *Cap.* 10. en 11. veele diergelyke Steenen beschryft, naar de dieren en planten hen noemende, daar in ze misschien groeijen of eenige gelykenis daar mede hebben, dewelke dus lange by onze Juweliers onbekent geweest of voor fabulen gehouden worden, doch nu allenkskens weder aan den dach komen. Zoo is het zeggen van 't baaren der Steenen geen nieuw maar een out gevoelen, want *Plinius* schryft het zelfste van zynen *Gemonites* en *Pheantites*, dat die op hunne tyden ook baaren zouden. In 't Maleitsch worden ze genoemt *Mestica bia garu*; of alleen *Mestica bia*, om dat ze meest van eene substantie en koleur zyn; uit wat Schulpen zy voortkomen, zie mede boven van de *Chama aspera* in 't II. Boek, Hooftd. XXVIII.

Hun gebruik.

Hun gebruik is om ze tot een Rariteit te bewaaren; de mooiste daar onder worden in zilvere ringen gevat, en de Inlanders dragen ze om gelukkig te zyn in 't visschen, Mossels en Schulpen op te zoeken en diergelyke kost uit de zee te halen: De voornoemde Sinesche Vrouw schryft door dezen Steen haar zelf eenige gauwigheit toe, dat ze op strand wandelende aan de gaatjes in 't zand bekennen kan, wat Schulpen en Mosselen daar onder steken, en zeker, zy weet zulke rare Mosselen op te zoeken, die niemant anders vinden kan.

De waarde.

Van de mooiste, die rond en blank zyn, koopt men het stuk voor een Ryksdaalder, de andere zyn geen quartje waert. De Inlanders toetzen ze gelyk andere *Mesticæ* in Toack, Azyn, of Limoenzap, 't welk ik mede verwerpe, om dat de glans daar door bederft; ook zommige van de mooiste, die hard, keiachtig en klaar zyn, doen zulks niet of qualyk, en niet te min zyn ze van d' opregte; want geen steen, die hard en digt van substantie is, kan zulks doen, hy mag een *Mestica* zyn of niet.

De vyfde zynde een soort van Katoogen.

De vyfde *Chamites* word onder de Katoogen gerekent, en tot noch toe uit misvatting voor eenen natuurlyken Bergsteen gehouden, daar ze nochtans groeijen in een slach van de *Chama* of Nagelschulp; by de Sinezen bekent, om dat ze zoo scherp van nagelen zyn, dat het iemant, die zich daar aan verzeert, zoodanig smert, als of hy met vuur gebrandt was. Zy vallen veel in de bocht van *Cantong* en aan d' Oostzyde van *Ceilon*, waar van het komt dat men ze met de natuurlyke Katoogen vermengt, dewelke mede op *Ceilon* vallen. De Steen of *Mestica* hier van is rond in de grootte van een grauw erweet, vuilwit of grauwachtig met een paerlstraal als andere Katoogen: Van de zelve, met gaten doorboort en aan snoeren geregen, worden Braçeletten gemaakt. Een diergelyke Katoog, doch groter zie beschreven boven in 't XL. Hooftdeel.

Waar toe die gebruikt worden.

LXV. HOOFTDEEL.

Tellinites, Ctenites. Bia Batu.

Tellinites *wat het zyn.*

DAar worden Steenen gevonden, de gedaante van verscheide Schulpen hebbende, waar van men noch niet zeker is, of ze in de Schulpen groeijen of buiten dezelve uit een klomp aarde geformeert worden: Immers men vind ze buiten de Schulp, ja zomtyts op plaatzen daar diergelyke niet omtrent zyn, waar van ik deze twee soorten aangemerkt hebbe.

De eerste soort.

Tellinites is geformeert als eene van de *Tellinæ* boven in 't II. Boek, Hoofdeel XXXIII. beschreven, inzonderheit van de zeste soorte, dewelke langwerpig zyn, en een ander wat ronder of uit den ronden driezydig, gelyk de Schulp *Bia matta doa*: Het zyn onzienlyke Steenen als of ze uit eene vuile donkergeele rosse aarde slegts versteent waren, achter met twee billetjes en een keep, voorts effen zonder streep, redelyk hard, nochtans met een mes ligt te schrabben. Men vind ze op *Java* op den strand van *Remban* en *Lassam*. Ik weet geen ander gebruik daar van, als dat de Chinezen dezelve gaerne by hun voeren op hunne vaartuigen: Deze *Tellinitis* vind men ook omtrent *Grisek* by *Dudunam* in

Worden op Java gevonden.

in een moerassig zand, men weet niet of ze de zee opwerpt: Zommige dragen ze aan hun lyf, en geloven dat ze den dragenden bewaaren zullen tegens de tovery der vrouwen, die ze met liefdranken of *Oebat Goena* verrichten willen.

De tweede soort.

Ctenites is een harde donkergrauwe steen als een Kei, geformeert als *Bia anadara*, een soorte van de *Pectines* of bultige *Jacobs* Schulpen, met diergelyken rand en streep of voorens, doch weinige en die niet naar d'ordre van de natuurlyke schulpen lopen, zoo hard dat men ze qualyk schrabben kan. Men vind ze op de kleine Eilanden, in de kaarten *de Uos* genaamt, beoosten het grootste Papoësche Eiland *Messoal* gelegen. Men kan ze brengen onder de soorte van *Ombria* of Weêrsteenen, leggende hier en daar verstrooit op den strand van die Eilanden. De Papoëers zoeken de rondste uit en gebruiken ze in plaats van kogels uit hunne Bassen daar mede te schieten, waar toe ze egter noch andere bequamere hebben, op *Messoal* zelfs vallende, die men voor regt yzere kogels van 1 pond zoude aanzien, gelyk ze ook in der daad yzerachtig zyn.

Worden tot kogels gebruikt.

Noch verscheide andere versteende Schulpen.

Hier by behooren noch eenige andere versteende Schulpen, van gedaante als de Steenscheede en eenige andere gladde *Chamæ*, doch grof, donker en aardachtig van substantie, dewelke men vind in zommige klippen op strand, boven water staande, en wel bezien zynde kan men niet anders oordeelen of zy zyn het vleesch van dezelve dieren, door het indringend slyk in steen verandert; want men ziet 'er hier en daar noch eenige overblyfzeltjes van de schaal daar aan. Diergelyke hebben wy veele gevonden in 't jaar 1692. in de rotzen, waar op de Fortresse *Duurstede* op het Eiland *Uliassar* toenmaals gelegt wierde.

LXVI. HOOFTDEEL.

Cochlites, Cochlea Saxea. Mestica Bia.

De versteende Schulpen beschreven.

De Steenen in dit Hooftdeel beschreven oordeele ik natuurlyke Slekken geweest te zyn, die door eenig geval in harde steenen verandert zyn, waar van ik 3 soorten aangemerkt hebbe.

De eerste soort.

De eerste was een witte en half doorschynende Steen, in de grootte van een Roerkogel, in de gedaante van een Alykruikje, *Bia papeda*, genaamt, boven in 't II. Boek, VI. Hooftdeel beschreven; want hy hadde de zelfste gieren, en omtrent het achterste noch een donker overblyfzeltje van de schaal; 't overige was massief, uitgevult en zoo hard als een Kei, waar voor men dezen zoude aangezien hebben, indien hy by nacht gevuurt en den keiachtigen reuk gehad hadde: Hy is op den strand van *Mamalo* gevonden, en ik hebbe in mynen tyd maar een gezien, die gezonden was aan den groot Hertog van *Toscana*. Men zoude zeggen, dat het geheele Hoorntje in steen verandert was, doch nauwer bezien zynde kan dit niet zyn, dewyl men tusschen de gieren van de schaal niets overig vond, behalven een weinig boven op, zoo dat het geheele beest in steen verandert moet zyn.

Aan den groot Hertog gezonden.

De tweede soort.

De tweede *Cochlites* had mede de gedaante van een Alykruikje, doch daar aan hing het kruipende dier buiten de schaal, ten naasten by de gedaante van een volkomen Slek hebbende, doch gerimpelt, geschonden, en hier en daar een hoekje afgebroken: Het huiske was als het voorste, keiachtig en half doorschynend, maar het dier was een donkere steen, vuilwit of grauwachtig. Men vind ze zelden, hier en daar een op de stranden van *Leytimor*, en ik heb'er maar 3 gezien, waar van de mooiste aan den voornoemden groot Hartog gezonden is. Zy koken in Limoenzap, worden zuiver daar door, en vuuren niet by nacht, noch hebben eenen keiachtigen reuk: Hoe deze dieren in steen veranderen kan ik noch niet zeggen, behalven het gevoelen

Haar gedaanten.

Verscheide redenen over het versteenen van Hoornen en Schulpen.

van zommige Chinezen, te weten, dat deze dieren op den bloten strand kruipende, en by geval door het blixem-vuur geraakt, schielyk versteenen zouden; indien dit zoo was, dan zoude het al meer aan andere soorten ook gebeuren, waar van men geen ondervinding heeft: Het is waarschynlyker, dat een slach kleine en witte Alykruiken, (die vier of 6 maal meer vleesch hebben, dan haar huisken bergen kan, en daarom in 't Amboinsch *Issi Palesou*, dat is, Veel Vleesch of Meer Vleesch genaamt worden) haar van de natuur bestemde maate van wasdom en grootheit erlangt hebbende, van zelfs en door haar eigen steenzap verstyven en in steen veranderen: Hoewel dit gevoelen al mede haar zwarigheit heeft, want men kan zeggen, dat dan deze steen de nette gedaante van het vorige dier behoort te behouden, het welk men echter niet ziet: Hier op kan men antwoorden, dat de dieren in 't versteenen qualyk haar vorige gedaante konnen behouden, dewyl ze inkrimpen, hier en daar gestoten en gebroken worden, gelyk men aan deze steene Slekken nooit ter dege het hooft bekennen kan. De Maleijers zeggen, dat ze in andere Landen ook gevonden worden, doch zeer zelden; zy dragen ze onder andere *Mesticæ* om 't lyf, inzonderheit de eerste soorte, om naar hun gevoelen onquetsbaer in den oorlog te zyn.

De derde soort omstandig beschreven.

Cochlea Saxea is de derde soorte van versteende Slekken, doch geene gedaante van eenig slekkenhuis hebbende, maar alleenlyk een stuk van het vleesch dezes diers vertonende, gemeenlyk een vinger lang en schaars een pink dik, meestendeel krom en bogtig: Men zoude ze voor witte en half doorschynende Keisteenen aanzien, doch de gedaante bewyst genoegzaam dat ze van eene slekke moeten komen, want het ronde deel heeft altyt een aanwas of vlek, gelyk het kruipende dier gehad heeft; het ronde deel is het witste, gemeenlyk half doorschynende en blauwachtig als Achaat, zomtyts effen zomtyts rimpelig met een wit hart in de midden als een ader; de vlerken zyn van eene donkere keiachtige substantie; uit wat soorte van hoorntjes zy komen kan ik noch niet zeggen, want men vind de stukken bloot hier en daar op den strand van *Leytimor*, en malkanderen niet gelyk. Zy koken dapper in Limoenzap, en vuuren by nacht niet, behalven een weinig aan de keiachtige vlerken, als men ze wat hard slaat; tegen malkander gewreeven rieken ze als andere stukken van Schulpschaalen; van haar gebruik is noch niet bekent.

In 't XXIX. Hooftdeel *van het voorgaande* II. *Boek, zyn de versteende Horens en Schulpen door den Schryver geleerdelyk verhandelt: Daar neffens, hoe en waarom, die in Steenen, op bergen, ja ontoegankelyke diepten onder d' aarde gevonden worden. Zyne redenen zyn ontwyfelbaar; namelyk, dat ze daar in geraakt zyn, toen Godt de Heer, om de eerste waereldt te verdelgen, door den algemenen Zond-vloet alles overstroomde; daar door al dat geschapen was, Menschen, Vogels en Landtgedierte (buiten dat de Ark besloten hield) om hals raakte en vernielt wierdt: Voerende de Visschen, (Horens, Schulpen en andere stoffen daar onder begrepen) door den drift der Wateren, over den gehelen Aartbodem. Veele zyn daar door in 't diep der Bergen en onder de aarde, door den drift der Wateren, geraakt; die met Steenzap doordrongen, echter de gedaanten behoudende, versteent zyn: Wordende dagelyks en byna op alle plaatzen, zoo in 't binnenste der bergen, als aardtgronden gevonden, en daarom van den Schryver,* Vader Noachs-Schulpen, *genaamt; alhoewel latere overstromingen zulks mede hebben veroorzaakt.*

De tegensprekers van dit gevoelen willen, dat het gewassen der aarde en steenen zyn. Doch, wanneer men de zaak met reden navorscht, is het onbetwistbaar geene onmogelykheit, om dat gevoelen goedt te keuren; te meer, om dat de meeste, die in de bergen en aarde gevonden worden, in gedaanten, met die de zee voortbrengt, overeenkomen; zomtyts geheel schulp, zomtyts half of wel geheel versteent; ook vindt men dat, als ze geheel geopent of doorgeslagen worden, de binnestof, namelyk de visch, mede in steen verandert; van eene geheele andere gesteltheit is dan de schors of schulp, die het binnenst wel eer omvangen heeft: Ja, men bespeurt ook onderscheit tusschen de harde of vaste deelen van de visch en de slymerige of wekere; die insgelyks harder of weker, en de buiteschulp daar tegen, wederom ongelyk harder dan de inwendige deelen zyn. Dus bevindt men ook dat de Horens en Schulpen, uit de Steenbergen gehaalt, meest alle harder en steenachtiger zyn, dan de uit de aarde gegravene, die veel weker, meer verkalkt en vergaan zyn: Ook is 't aanmerkelyk, dat hoe ze dieper (zoo wel in bergen als aarde) gevonden worden,

den, hoe schoonder en volmaakter, voor het oog komen. Een klaar bewys, dat de lucht-deelen, op de diepleggende, zoo veel gewelt noch kracht hebben gehadt, als wel op die de oppervlakte nader waren; ook, dat zommige, uit diepe plaatzen te voorschyn gebragt, voor 't merendeel de koleuren noch behouden; in tegendeel, die de lucht nader hebben, daar van berooft zyn, doch buiten gesloten zulke, die by Zulfer, Zalpeter, Arsenicum of andere scherpe stoffen geraakt zyn; waar uit men weder bespeurt, dat 'er Horens, Schulpen of andere gewassen, geheel in de Aarde of Bergen gespoelt, echter daar niet gegroeit zyn. Van de uit de aarde gegravene, hebben wy, in 't beschouwen van de ongemeene en zeltsame zaken der nature, by den Ed. Gr. Achtb. Hr. N. Witzen Burgerm. 't Amsterd. *verscheidene soorten gezien, die toen de Waterput in 't Oud-manhuis aldaar wierdt gegraven, na dat veele gronden waren doorboort, ter diepte van* 160 *voeten, zandt met horens en schulpen gemengt, gevonden, en waar van eenige, by zyn* Ed. Gr. Achtb. *onder andere zeldzaamheden, bewaart zyn; daar in zyn de koleuren noch volkomen, en ('t geen aanmerkelyk is) alle soorten, die nu, op onze stranden, niet meer gevonden worden. Waar uit te denken is, dat die, door eenen geweldigen storm, van andere gewesten zyn medegesleept en hier gebragt; of wel, dat de overstroming en weder afloping van 't water, zoo veele aarde en slib heeft nagelaten, dat dit geheel Geslacht versmoort en in den grondt verzwolgen is; daar beneffens is ook te denken, dat dit Landt, voor 't meer-gedeelte, water of zee geweest is, en allengs, door meer dan eene overstroming (te bespeuren aan de verscheidene gronden of korsten der aarde, in het graven, eer men tot dien diepen Zeebodem komt, daar die Schulp-bedden leggen, ontdekt) eindelyk zoodanig, als 't nu zich bevind, aangegroeit. Ik moet 'er noch iets van diergelyke natuur byvoegen, mede door zyn* Ed. Gr. Acht. *als Gedep. wegens dezen Staat, met het Leger te Veldt aangemerkt: Ontrent Tongeren dat men voor-heen, doch zeer duisterlyk voor eene zeeplaats hield, heeft het zyn* Ed. Gr. Acht. *gelust, om, ware 't mogelyk, eenige ontdekking daar van te bekomen, vermits bericht kreeg, dat eene plaats aldaar, de zeedyk genaamt, ook geoordeelt wierd wel eenen zoodanigen dyk te moeten of te konnen geweest zyn; schoongenomen dan in het eerst, eene goede vaste kley grondt ontdekte, voer zyn* Ed. Gr. Achtb. *echter voort, latende eenige voeten dieper graven, daar een grondt, met eene grote menigte Schulpen en Horens bezaait, zich opdeed. Zyn* Ed. Gr. Achtb. *heeft 'er aan my vier soorten van ter handen gestelt; die ik, om de Liefhebbers te voldoen, in 't koper hebbe gebragt, te zien op de plaat* LVIII. *by de letter* A. *zynde eene* Oesterschulp: *Als mede by de letter* B. *eene andere soort van* Oester: *Die men by de letter* C. *ziet, is eene* Zeeschulp: *En by letter* D. *eene by ons, onder den naam van* Pennehoorntjes, *bekent, doch hedendaags, op onze strandt, niet voortkomende. Van de Oesters is bekent, dat ze aan de Engelsche kust zyn: En de andere komen ons noch dagelyks uit de West-Indiën toe. Hier by noch een derde voorbeeldt: De Hr. Doctor* Magnus Bromelius *van Gottenburg, voornaam naspoorder der natuurlyke zeldzaamheden, heeft in zyne reizen, door Vrankryk en andere plaatzen, veele diergelyke versteende zaken ontdekt, mede gebragt, en aan my in de twintig soorten vertoont, by zyn Ed. alle in* Champagne *gevonden, by zeker dorp* Chameri *buiten* Rheims, *in eenen Wynberg* la Montagne de Rheims *en andere uitgegraven, daar onder eenen van ongemeene grootte, zynde een* Penne-hoorn, *aan 't eene eind eenigzins verkalkt, doch verder heel schoon en zuiver, gelyk ook alle de andere soorten; ja veele zoo gaaf als of ze eerst uit zee quamen. Nu is het bekent, hoe verre deze Landtstreek van zee legt; gelyk wy ook veele soorten (doch alle versteent) by ons hebben, die* 50. *en* 60. *vademen diep, uit het Toscaans gebergt gehaalt, evenwel klaar blyken Zeehoornen te zyn.*

Eerstelyk, om dat de meeste diergelyke ook in zee gevonden worden, en niet alleen in den omtrek, maar ook in de binnenste deelen overeenkomen: Doch met dit onderscheit, dat de meeste in de aarde gelegen hebbende, der zelver Vischdeelen zyn vergaan en tot aarde geworden; men ziet het duidelyk aan de holligheden, gelykvormig met het dier dat 'er in is geweest; daar, in tegendeel, de dieren in de Steenbergen, 't meeste-deel in hunne eigene schorssen, door de van buiten inkomende Steenzappen, zyn versteent.

Ten anderen, dat wy, eene proef nemende, met die op eenen Robyn-molen te polysten, de stof der Schulpachtige (mits die niet vergaan zyn) zoodanig hebben bevonden, als der uit de zee gekomene.

Ten derden, blykt het ook, dat de versteende Visch-deelen, altydt veel weker, dan der Schulp-deelen zyn.

Te willen zeggen, dat, het Landt, de zoete rivieren en beeken, ook Slakken, Oesters of Mossels (met Horens en Schulpen omvat) hebben, sta ik gaerne toe, doch men zal ze ook veel ligter en dunder geschaalt, zoo wel hier te Landt, als in Oost of West-Indiën bevinden; daar wy noch byvoegen, dat die soorten in de zee niet gevonden worden: Want de Zee-Schulpen en Horens zyn, voor 't meerendeel, veel zwaarder, vaster en dikker van schors en stof; om dies te grooter geweldt, van een woester element, tegen te konnen staan. Ook worden de dun geschaalde in de Zeën, meest gevonden op zoodanige plaatzen,

 daar

daar ze de harde gronden en 't stuiven der baren tegen de steenklippen, niet onderworpen zyn. Dus verre achten wy het nodig ons hier in te laten, ook wel verder, indien 't werk het toeliet. Die meerder licht daar ontrent begeert, leeze het geleert werkjen van den Hr. J. de Ray *'t* IV. *Hooftst. van zyn Waerelts begin en eind, uit het Engelsch in 't Nederduitsch vertaalt, in 8vo gedrukt te Rotterdam by* Barent Bos. *Als mede de Nederlantsche Outheden, voor ontrent* 100 *jaaren door* R. Verstegen *opgestelt en op nieuws, met geleerde aantekeningen, in het licht gebragt, gedrukt t' Amsterdam by* van Rooijen *in 8vo. En wat belangt, het komen der Hoornen en Schulpen, in de allerzwaarste steenbergen, 't zal ligt te begrypen zyn, indien 't gevoelen van den Hr.* T. Burnets *heilige Aardkloots beschouwing, zoo veel ingang by den leezer als my heeft. Lees hem daar hy handelt, van het instorten, overstromen, en voortkomen der Bergen. Dat werk is mede uit het Engels vertaalt, en in 't jaar* 1696. *t' Amsterdam, by* Van Dalen *in 4to gedrukt. Van de voorgaande uit de aarde gegravene, als in de bergen gevondene versteende Hoorens en Schulpen, worden 'er veele by de Liefhebbers bewaart en gezien. Daar in munten uit (behalven de voornoemde) de Hr. Doctor* Ruysch, *de Hr.* Vincent *en andere. Van de grote menigte, die wy bezitten, zullen w'er maar eenige den Liefhebberen voorstellen: Zie de plaat* LVIII. *by de letter* E. *dit is eene keiharde Steen met verscheidene zoo Hoorntjens als Schulpen bezet, door den Hr.* Kreitsmaar *Kapitein onder des Konings guarde, buiten Brussel, onder 't graven in 't maken van eene sterkte gevonden: Die afgetekent staat by letter* F. *is een diergelyke, doch met een ander soort van Hoorntjens omzet, en my uit West-Indiën toegekomen: By letter* G. *eene andere bergklomp: En by letter* H. *een volkome dubbelde Oester, buiten en binnen geheel versteent, en in het Toscaans gebergte gevonden: by letter* I. *een hard versteendt Hoorn; en by letter* K. *een diergelyke versteende dubbelde Schulp. Op de plaat* LIX. *by letter* A. *is een Rotssteen, met verscheidene Schulpen, daar onder eene groote geribde, hoogblaauw van koleur: By letter* B. *op de zelfde plaat, een versteende Schulp, by ons de enkele* Zots-kap *genaamt, van welke ik de dubbelde ook versteent hebbe gezien. Op de plaat* LX. *by de letter* A. *is een* Pennehoorn, *de* Trommelschroef *genaamt, buiten en inwendig geheel versteent, verbeeldt: By de letter* B. *een diergelyke, doch noch in zynen rotssteen zittende: By letter* C. *eene dubbelde Schulp, waar van 'er veele in Hongaryen worden gevonden: By letter* D. *is een Hoorn,* Cornu Ammonis *genaamt, afgetekent, waar aan getwyfelt wort, of het een gewas, of hoorn is; doch zie de voor-en tegen-reden by den voornoemden* J. Ray. *By de letter* E *(deze heeft zyn volkome koleur) en is vuur-steenhard: En die by de letter* F. *een, by ons bekent onder de benaming van* Toot: *By de letter* G. *ziet men een zwart* Slakkehorentje, *met een flaauw wit bandtjen: En by de letter* H. *een, by ons onder de* Posthoorntjes, *bekent: Het verbeelde by letter* I. *is een getopt Hoorntje, zynde zwart en glanzig; alle zyn ze uit de Steenbergen gekomen, en zoo wel in-als uit-wendig versteent. Nu volgen, uit de vele die voor handen zyn, maar eenige uit de aarde gegravene en geheel versteende, die by de letter* K. *afgetekent, is een dubbelde* Jacobs-Schulp, *doch heel zuiver en schoon, met zyne ingeslotene visch noch by zich, maar, veel weker dan de voorgaande, versteent: Zodanig is mede de verbeelde by* L. *en by de letter* M. *eene geribde* Maan-Doublet, *of* Compas-Schulp. *By de letter* N. *een langwerpige Schulp met schuinze, tot malkanderen lopende, ribben: Daar wy mede eindigen; zullende op het* LXXXIV. *Hooftdeel verder van de andere Steengewassen schryven.*

LXVII. HOOFTDEEL.

Myites. Mestica Assousing.

De Myites *beschreven, zie de plaat* LX. No. 1. *word voor en Mosselsteen gebouden.*

PLinius *Lib.* 37. *Cap.* 11. maakt gewag van den Steen *Myites*, doch anders niets van hem schryvende, dan dat hy den naam zoude hebben van de gedaante eener muis; doch myn *Myites* is genaamt van een Mossel, dewelke in 't Grieksch eenen gemeenen naam heeft met de muis, hy word gevonden in een slach van Mosselen, die dun van schaal zyn, diep in 't zand stekende, en daarom boven in 't II. Boek, XXXV. Hooftdeel, Zandmossel of *Musculus arenarius* genaamt: Zeer zelden vind men in dezelve dit Steentje, 't welk men voor een kleine Mossel zoude aanzien, indien het niet steenhard was, aan 't bovenste einde wit en half doorschynende, aan 't onderste

K
D
C
I
B
A
E
F
H
G

ſte of dikſte eind, paars en blauwachtig, ſchaars een lid van een vinger lang. Ik hebbe maar een gezien, zynde meer voor een zeltzaam toeval dan een gewoon ſchepzel der natuur te rekenen.

Om de *Meſticæ* der Zeegedierten te beſluiten, zoo voege ik hier by de Paerl, die men in zommige Schulpen en Moſſelen in de Amboinſche zee vindt, dewelke klein en ſlegt zyn en daarom geen byzonder beſchryving behoeven. In de vlakke Zadelſchulp vind men de beſte, de regte Paerl naaſtkomende, doch geelachtig en hoekig, gelyk die men in den Amboinſchen Inham vindt: Schooner en grooter vallen ze op *Xula Mangoli* omtrent de Negory *Weytina*, als mede op *Boëton*, daar deze Schulp *Calepinda* hiet. In de Holſterſchulp of *Pinna* vind men ze ronder, doch paars of bruin, en beſterven metter tyd. *De Paerlen mede onder de* Meſticæ *gerekent.*

De Schryver geeft geene afbeelding van dezen Moſſelſteen, *doch alzoo wy eenen diergelyken bezitten, vertonen wy hem op de plaat* LX. N°. 1.

LXVIII. HOOFTDEEL.

Calapites. *Klapſteen.* Meſtica Calappa.

DE *Calappus*-ſteen is ten deele beſchreven *Lib.* 1. *Cap.* 111. van ons Amboinſch Kruidboek in de Hiſtory van den *Calappus*-boom, doch zal nu hier op zyn plaats zyn volle beſchryving hebben; behoorende onder die Steenen, dewelke *Plinius Lib.* 37. *Cap.* 11. *Dendritides* noemt; doch dewyl daar onder veele ſoorten begrepen worden, die men in deze Ooſterſche Eilanden en by na in allerhande ſlach van vruchten en boomen vind, zoo heb ik ieder een byzonder naam, naar de Pliniaanſche manier geformeert, gegeven: Het is te geloven, dat deze Steentjes geformeert worden uit den ſteenzap, dewelke uit den grond in de boomen en vruchten opgetrokken word, zich aldaar concentreert en uit het edelſte der zelver een *Gemma* of raar Steentje maakt, het welk, als meermaals gezegt, de Maleijers met een gemeene naam *Meſtica* of *Moſtica* noemen. Onder die uit boomen en vruchten komen is de bekentſte en gebruikelykſte de *Calappus*-ſteen, in 't Latyn *Calapites*, in 't Maleitſch *Meſtica Calappa*. Het is een wit Steentje, het wit kezelſteentje of alabaſt zoo gelyk, dat men hem daar voor zoude aanzien, doch de *Calappus*-ſteen is weeker, ſlaat geen vuur, heeft geen keiachtigen reuk, en noch eenige andere eigenſchappen, die hem van andere Steenen onderſcheiden, verdeilt in langwerpige en ronde: De langwerpige heeft de gedaante en grootte van eene duive- of eenes anderen vogels-hert, zomtyts ook van een Hagediſſen-ei, aan 't eene eind dikker met een donker kroontje als een uitgevallen tand, 't welk de wortel is, waar mede hy aan de ſchaal of *Tampoerong* heeft vaſt gezeten: Doch zommige hebben dit kroontje niet, 't welk een teken is, dat ze al van de ſchaal afgevallen en los in 't water gedreven hebben, dewelke dan het Hagediſſen-ei gelyker zyn, aan het ander en ſmalder eind, 't welk als een ſtomp kegeltje toeloopt, zyn ze op 't klaarſte en boven op met een blinkend plekje gelyk een ſtralend zonnetje, het welk zich openbaart als men ze tegen den dag houd, en als ze dit zonneken niet hebben worden ze voor dood gehouden. *De Calapites.* *Zyn Steenen uit vruchten en gewaſſen.* *Hun benaming in verſcheide taalen.* *Hun gedaante en eigenſchappen.* *Kenteken of die levend of dood.*

De *Calappus*-ſteen is zomtyds regt rond, als een groot erweet, zomtyts linze-vormig, zoo groot als een platte grieke, rontom met eenen ſmallen rand: Deze groeijen in 't appeltje, het welk men in d' oude *Calappus*-noot vind, en zoo ze daar af vallen dryven ze mede los in 't water. Beide zyn ze zuiverwit, te weten d' eerſte ſoorte melkwit, de tweede trekt uit den witten een weinig naar het blauwe, en zomtyts aan de randen half doorſchynend, daar ze in 't gemeen alle donker zyn: De ronde hebben *Hebben verſcheide gedaantens en kolenren.*

aan

aan de klaarste en meest verhevene zyde ook het witte zonnetje, aan beide ziet men zomtyts heel kleine en fyne scheurtjes, die niet diep ingaan en den Steen geenzins slimmer maken: Want dewyl de Steen in eene geduurige vochtige substantie groeit gelyk het binnenste hol van een *Calappus*-noot is, zoo kan 't niet minder zyn of de Steen moet scheurtjes zetten, wanneer hy aan de drooge lucht komt, het welk men ook ziet gebeuren aan den *Umbilicus Marinus*, als men den zelven varsch van zyn dier affnyd. Hoe ze in de *Calappus*-noten groeijen, heb ik van een ooggetuig geleert, zynde een Faandrig, dewelke in 't jaar 1672. naar de Zuid-Oostere Eilanden gezonden, aldaar onder anderen een *Calappus*-noot oopende, daar in het pit wel volwassen, doch noch niet hard was, aan het zelve een rood plekje gewaar wierde, een weinig buiten het ander vleesch uitpuilende, en daar in twee wittte platte Steentjes, die noch week waren en aan de schaal noch vast: De Inlanders zeiden; hadde die *Calappus*-noot noch twee maanden aan den boom mogen blyven, dan zouden de Steentjes ryp en hard geworden zyn.

Verhaal van haar rypheit.

Waar die 't meeste gevonden worden.

In de Amboinsche gewesten vind men ze niet, hoewel daar zoo veel duizent oude noten geopent worden, om olye daar uit te branden, doch van Kerams Noordkust worden veele gebragt naar het zeggen der Inlanders in hunne *Calappus*-noten gegroeit, daar ik mede aan twyffel, dewyl my niemant voorquam, die ze zelfs daar in gevonden hadde. De meeste vind men op *Celebes* en *Makkassar*, het land van de *Boegis*, *Cajeeli*, en op *Boëton*; het schynt dat die Landen een eigenschap hebben, dat ze meer steenzap in haare vruchten en boomen stieren, dan elders gebeurt, daarom ook de meeste *Mesticæ* van die plaatzen komen.

Hoemen die toetzen moet.

De proeve dezer Steenen geschiet gemeenlyk met scherpen Azyn of Limoenzap, als men een weinig daar van in de hand giet en den *Calappus*-steen daar in legt, zoo moet dezelve daar in terstont koken of bolletjes rontom zich opwerpen, en die dat niet doet word voor ondeugend of doot gehouden; maar ik heb meermaals deze proef verworpen, dewyl de Steen daar door zynen glans verliest en eene doodsche koleur krygt, al wascht men hem terstont met water. Ook doen dit alle weeke, donkere en poreuze Steenen, in welkers [*Pori*] gaatjes de Azyn of Limoenzap indringende de ingeslote lucht uitdryft, en daar door bobbeltjes veroorzaakt, gelyk men in *Europa* ook ziet gebeuren aan den *Lapis Victorialis* of *Astroites*, dewelke zich in den Azyn ook beweegt. De tweede proef zal deze zyn; als men hem op een matte legt en daar rontom rys of *Pady* strooit, zoo zal geen hoen derven een korrel daar van eeten, zoo lang de Steen daar by legt; doch dit heeft my niet willen gelukken, want had ik den Steen niet weggenomen, de hoenders zouden hem met den rys opgeslokt hebben, en nochtans meende ik, dat ik den regten hadde. De derde proef is noch ongelooflyker, dewelke ik van eenen ouden Malabaarschen *Empiricus* gehoort hebbe, als men den Steen aan den stam van den *Calappus*-boom bindt, zoo zouden alle de noten afvallen, 't welk ik niet in 't werk gestelt hebbe.

Andere proef.

Derde proef.

Vreemt gevoelen van Plinius.

Plinius op de voorschreve plaats schryft zynen *Dendritis* die eigenschap toe, dat hy onder de wortel van een boom begraven, die men omvellen wil, de byl niet laat stomp worden; het welk men aan den volgenden *Dendritis* in 't werk stellen mag. De langwerpige *Calappus*-steen heeft ook grote gelykenisse met den *Chamites* van d' eerste soorte, doch daar in te onderscheiden, dat de *Chamites* gemeenlyk een paerlachtigen weërschyn maar geen zonnetje heeft, ook in Limoenzap lankzamer en weiniger kookt dan de *Calappus*-steen: Metter tyd door 't draagen word de *Calappus*-steen ook smoddig, vuilwit en doodsch van koleur, den welken men weder zuiveren moet op deze wyze; men legt hem een halven dag in water van een jonge *Calappus*, en wryft hem met des zelfs liplap, of wascht en wryft hem in water, daar men rys in gewasschen heeft, die men kooken wil.

Hoemen die vuil geworden weder zuivert.

Worden bygelovig gebruikt by

De *Calappus*-steen word onder de voornaamste *Mesticæ* gerekent, die men draagt om gezondheit of goed geluk in eenig voornemen te hebben en tot veele andere dingen, die

die de Inlanders door bygeloof en inbeeldinge hem toeschryven, als om gelukkig te zyn in koopmanschappen, thuinen te maken, en in den oorlog iemant gezont en onquetsbaar te bewaaren; welk laatste immers geen schyn heeft, want wat heeft de vreedzame *Jupiter*, waar onder deze boom behoort, met den Krygs-God *Mars* te doen: Betere redenen hebben zy, dewelke hem tegens de koortzen gebruiken, als men hem in water legt en daar van drinkt om den koortzigen brand te blusschen; ook met water op eenen fynen steen gewreeven en in d' oogen gedaan geneest de verhitheit der zelver. De mooiste en ronde worden in zilvere ringen gezet, want in 't gout wil hy niet staan. De grootste worden aan de krissen gehangen ook met zilvere hoepen gesloten. De Malabaaren maken ook oordroppen daar van, die de vrouwen aan de ooren dragen, doch met gout ingevat, daar in ze nooit zoo blank blyven als in 't zilver. Het stuk koopt men in 't gemeen voor een Ryksdaalder, doch de ronde en mooi gestraalde gelden wat meer.

d' Inlanders. *Hun regt gebruik.* *Waarde.*

In 't jaar 1691. in Februarius is zekere meid by my gekomen, dewelke een oude *Calappus*-noot geschilt hadde, die op *Baguala* gegroeit was: Op de schaal of *Tampoerong* en onder de buitenste bolster heeft ze een *Calappus*-steen gevonden, niet aan het oog maar aan d' eene zyde van de *Tampoerong* in een vlak kuiltje zittende: In koleur en substantie was hy de andere *Calappus*-steenen gelyk, maar in gedaante verschilde hy; want hy was in de grootte van een dubbeltje en gedaante van een vlak hart, aan de onderste zyde plat, aan de bovenste bultig en aldaar een klein kuiltje, daarin men iets bemerken konde als een vezeltje van den bolster, en aan den eenen hoek was een schilffertje uitgevallen, waar onder een klein quastje was. De meid hadde hem in azyn gelegt, waar in hy gekookt en zich beweegt heeft, doch daar door iets van zynen glans verlooren.

Verhaal van eenen gevonden Calappus-Steen.

LXIX. HOOFTDEEL.

Dendritis Calapparia.

Een regte soorte van *Dendritis* uit een *Calappus*-boom is gevonden op *Ceilon* in het hout van des zelfs stam, kort te voren door den donder omgeslagen, want s' daags na dien slag gingen 2 Duitsche Officieren met hunne slaven daar voor by; de slaven liepen naar den omgevallen boom om het palmyt uit de kruin te haalen; wanneer ze dit Steentje in het hout van den stam vonden, daar aan men klaarlyk bekennen konde, dat het aldaar moeste gegroeit zyn, om dat het met dat hout digt omvat was; zy gaven het aan hun Meester den Kapitein, die het namaals in *Amboina* aan my vereert heeft. Dit Steentje was rond of een weinig bultig, in de grootte van een kriekje, hard en glad als een kezelsteentje, niet doorschynend, dooirgeel van koleur, daar op stonden rontom veele witte oogjes of kringetjes, binnen met een geel plein, zommige groot, zommige klein, als of ze geschildert waren; het bovenste oog was het grootste, en hadde in zich noch eenen anderen donkeren kring, gelyk de Iris van een oog; van de andere oogjes liepen zommige door malkander, zommige waren ook geheel wit, diergelyke kringetjes men byna ziet aan een soorte van den *Lapis Victorialis* of *Astroites*: Aan d' eene zyde zag men een wit plekje, doodsch van koleur, alwaar men vermoedde, dat hy van het blixem-vuur een weinig geraakt was: (De Kapitein verhaalde my, dat de Singalezen hem gezegt hadden, dat zulke Steentjes meermaals in 't *Calappus*-hout gevonden wierden; echter zy konden hem niet een te voorschyn brengen, noch daar van aanwyzing doen, hoewel hy doemaals als *Dessave*, dat is, Landdrost over hun lieden het gezag voerde: Naar zyn gissing mog-

De Dendritis Calapparia, wat het zy. *Haar gedaante omstandig beschreven.* *Worden in 't Calappus-Hout ge-*

 ten

vonden, en bygeloovig gebruikt ten ze wel diergelyke gehad doch voor hem verborgen gehouden hebben, om dat die Natie zoo wel als andere Indianen diergelyke zeltzaame *Mesticæ* in groote waardye houden, dezelve dragende om goed geluk te hebben, byzonder in den oorlog, 't welk ik eenigzins aannemen konde, indien hy zynen boom hadde beschermen konnen tegen des donders gewelt; doch het spreekwoort luid: *Als meerder komt, moet minder wyken.*) Ik heb van diergelyke niet meer gehoort noch gezien in deze Oostersche gewesten; hy is in een ring gevat in 't jaar 1682. en onder myne andere Rariteiten gezonden aan den groot Hartog van *Toscano* met den naam van *Dentritis Calapparia:* In Azyn of Limoenzap heb ik hem niet willen toetzen om zynen glans niet te willen bederven, maar by nacht tegens een Krystal of Achaat geslagen vuurde hy, doch weinig, gelyk alle harde *Mesticæ* doen, die of geheel, of ten deele doorschynende zyn.

LXX. HOOFTDEEL.

Pinangitis. Mestica Pinang.

De Pinangites beschreven. DEze *Pinang*-boom geeft tweederleije Steenen uit hem, van malkander veel verschillende. D' eerste is de gemeene *Mestica Pinang*, 't is een klein Steentje, wat groter dan een groene *Catjan*, van gedaante als een stomp kegeltje, zuiverwit, met eën straalend zonnetje boven op, niet zoo ligt verbleekende als de *Calappus*-steen. *Waar die gevonden word.* Men vind hem in de oude *Pinang*-noten steekende boven in den kern, de noot, die men eet, is in dat kuiltje, 't welk men het oog noemt, en waar uit een nieuwe spruit voortkomt: Doch men moet weten, dat men onder duizent noten hem qualyk in eene vindt, en dat meest op *Makkassar* en *Boëton.* *Hun waarde.* Zy worden wegens hun mooijigheit in ringen gezet en gedragen als *Calappus*-steenen, inzonderheit eigenen zich hem die geene toe, dewelke met *Pinang* te planten en verkoopen omgaan.

De tweede soort. De tweede *Pinang*-steen heeft een geheel ander fatzoen, en is anders niet dan een oude *Pinang*-korrel in een harde keisteen verandert, daar van hy ook meest de gedaante en grootte heeft, te weten, aan het onderste eind een weinig plat en voorts rond toelopende met een rimpelig kroontje boven op, donkerbruin met rosse stipjes, zeer hard, koud, en als men hem aantast vochtig schynende; hy word zeer zelden gevonden op *Makkassar:* *Worden voor Toetsteenen gebruikt.* In Limoenzap kookt hy niet; men kan hem voor een Toetsteen gebruiken, doch hy neemt het gout zeer ongelyk aan, want aan de zyde rontom neemt hy de natuurlyke koleur van 't gout aan en behoud die lang, maar aan de onderste vlakke zyde vertoont hy het gout bleek en onzienlyk, als mede op het kroontje.

De Mestica Bras zynde de derde soort. Voeg hier by den *Mestica bras*, zynde een klein langwerpig en wit Steentje, het welk men op *Makkassar* zomtyts vindt in plaats van een ryskorrel, in zyne natuurlyke bolster besloten, het welk die geene geerne by zich dragen, die met rys planten omgaan.

De Scorodites de vierde soort. *Scorodites*, dat is, *Mestica bawang poeti* is een witte Steen, niet doorschynend, behalven een weinig aan 't dikste eind, in de gedaante van een teen van look, doch tweemaal grooter, gevonden op Makkassar in een bol van look, gelyk men zomtyts ook lookbollen vind, die maar uit eene groote teen bestaan, dewelke men Mannetjes-look noemt; hy vuurt niet by nacht en in 't wryven riekt niets naar look.

LXXI. HOOFT-

LXXI. HOOFTDEEL.

Dendritis arborea. Mestica Caju.

Deze *Dendritis* is aldus in *Amboina* gevonden: Daar was een zeker Sinees, in 't eerst een arm en gering perzoon, die zich met Arak-branden geneerde, welke hanteering veel brandhout vereischte, en dat van 't beste slach; nu gebeurde het op zekeren tyd, dat een van zyne slaven een hout kloofde, doch de byl trof op iets hards in 't hout, 't welk daar uit en den meester voor zyne voeten sprong, 't zelve opgeraapt wierd het een mooi Steentje bevonden van eene ongemeene gedaante, 't welk in 't hout gepast zynde bevond men, dat het daar in gelegen en by gevolg gegroeit was, anders zoude men den kapper opgestreden hebben, dat hy in een steen gekapt hadde. Wat hout het geweest zy, daar op wierd toen niet gelet, doch namaals by nader onderzoek hielt de jonge staande, dat het *Casuaris*-hout geweest was, welk hout de Sinezen meest gebruiken tot het Arak-branden, om dat het fel brand en een vaste kool maakt. Dit Steentje was langwerpig rond als een lid van een vinger, doch wel zoo dik, en had men 't elders gevonden, men zoude het voor een hoornverwig Achaat aangezien hebben; het midden des Steens vertoonde een melkweg uit 7 smalle witte aderen gemaakt, gelyk men zomtyts een *Iris secundaria* ziet by een regte regenboog; de bovenste helft des Steens was hoornverwig, maar beneden den gordel lichter van koleur, gelyk een regte witte Achaat, en de onderste hoek was breedst en wat ruig, tegens het licht gehouden overal half doorschynend en by nacht vuurde hy ook gelyk Achaat, hoewel wat minder, aan hardigheit en glans den zelven mede gelyk. De voornoemde Sinees, *Nonko* genaamt, heeft hem van dien dag af in zyn gordel om 't lyf gedragen, en vermits hy van een arm perzoon in korte jaaren ryk wierd, heeft hy als een Heiden dat geluk dezen Steen toegeschreven; den welken hy zelden getoont, noch voor eenig gelt heeft willen missen, hoewel ik hem de zwaarte van goed gout daar voor aanbood, 't welk naar 't gewigt bedroeg omtrent 10 Ryksdaalders. Ik moest my laten vergenoegen, dat hy hem my voor een uurtje leende om uit te teikenen en te beschryven, zonder dat hy ondertusschen uit de kamer ging. Namaals in 't jaar 1693. by zyn overlyden is de Steen zoek geraakt, zonder dat de Erfgenamen iets daar van wilden weten; zoo hy hem gedragen heeft om naar 't gemeen gevoelen onquetsbaar daar door te wezen, zoo is het aan hem mis geweest, nademaal hem in een krakeel het tipje van zyne neus afgekapt wierdt.

De Dendritis Arborea. *Waar die gevonden word.* *Zyne gedaante en koleur.* *Bygeloof der Inlanders.*

Diergelyke Steenen in hout groeijende worden by de Maleijers in 't gemeen *Mestica Caju* genaamt, en zoo zelden gevonden, dat ik dezen alleen maar gezien heb, hoewel men zegt, dat 'er hier en daar onder de Inlanders noch eenige schuilen. Op *Makkassar* vind men ze nu en dan in knoesten of quastige deelen van *Cosassu*-hout en *Camoeneng batoe*, die ik noch niet gezien heb.

Worden zelden gevonden.

In 't jaar 1674. heeft een Sineesch Timmerman in een boom *Caju sicki* gevonden een Steentje, in de grootte van een *Bonga Manoors* knop, buiten witachtig en half doorschynend gelyk Achaat, doch zonder die aderen van de bovenstaande; naar binnen was de koleur wat zwarter en als donker: De Sinees, die hem gevonden had, wilde hem niet missen, want zy gelooven, dat de vinder van zoodanige Steenen groot geluk zal hebben, en achten hem krachteloos als men hem verkoopt.

De Mestica Sicki, wat die zyn.

Voeg hier by twee Steentjes, die leververwig, donker en hoekig zyn, gevonden op *Camarien* in de vrucht van eenen grooten *Casuaris*-boom, wiens vruchten viermaal grooter zyn dan de gemeene.

Twee Steenen uit de vruchten van een Casuaris-*boom.*

LXXII. HOOFTDEEL.

Nancites. Meſtica Nanka.

De Nancites *beſchreven.*

DE korrels, die men in het vleeſch van de vrucht *Nanka* of *Soorſack* vind, verſteenen ook zomtyds, en dat op het Land *Makkaſſar*, welke Steenen kleinder zyn dan de korrels zelfs, doch van het zelfde fatzoen, te weten als een langwerpig eitje, hard, glad, bleekgeel of immers witter dan de korrel: Men vind ze zelden, en hoewel de vrucht over de 100 korrels heeft, nochtans maar een verandert in eenen Steen, dewelke ook van ongelyke grootte zyn, in 't gemeen een lid van een vinger lang, zommige langwerpig rond, zommige wat plat gedrukt: Zy worden by de Makkaſſaren met vier zilvere bandjes ingevat, en aan hunne kriſſen gedragen; hoewel deze laffe vrucht geen eigenſchap met den oorlog heeft. De metalen toetzen eenigzins daar op, doch valſch, en de toets houd niet vaſt; het zilver vertoont zich als potloot, en 't gout word ook bleek en ongedaan; aan 't onderſte of dikſte eind is hy zomtyds ruig alf of'er een ſtukje afgebeten was. Voorts vind men noch *Meſticæ* in verſcheide andere boomvruchten en kruiden, dewelke van my noch niet gezien zyn, te weten in de houwen van *Tamarind*, in de vruchten van *Tsjeremey* of *Boa Malacca*, in de knien van 't kruid *Sulaſſi*, en meer andere.

Worden tot Toetſteenen gebruikt.

Verſcheide Meſticæ *uit vruchten en kruiden.*

Meſtica Clompan heeft de gedaante van een *Bidji Clompan*, maar is wit als *Calapites.*

LXXIII. HOOFTDEEL.

Sangites. Meſtica Sanga.

De Sangites *omſtandig beſchreven.*

WAt een ſchadelyke melkboom *Sanga* zy, zie in 't Amb. *Herbar. Lib.* 3. *Cap.....* waar van het Sineeſch vernis of *tsjad* gemaakt word; dragende eene vrucht de Amboinſche *Gajang* gelyk, doch veel kleinder: Deze vrucht ſteekt vol zwartbruine melk, die ook ſteenhard word, maar eene drooge witte korrel legt 'er binnen, dewelke zomtyds in eenen Steen verandert; deze behoud gemeenlyk de gedaante van de vrucht, met dergelyke uitpuilende aderen, doch kleinder dan de vrucht; hy is zeer hard en zwaar als een keiſteen, koud, kaſtanje bruin, donker en toetſt redelyk wel en vertoont de koleuren der metalen opregt: Zommige zyn kleinder, vol hoeken en kuilen, en wel zoo bruin. Zeker ooggetuig heeft my verhaalt eene vrucht aan dien boom gevonden te hebben, dewelke al half in ſteen verandert was, daarom hy een touwtje aan den ſteel bond om die vrucht te kennen, doch omtrent een maand daar na weder by den boom komende was de vrucht afgevallen, en lag onder den boom geheel in ſteen verandert. Een ander had dergelyke half verſteende vrucht afgebroken en in een *tomtom* gelegt, dewelke een tyd lang daar na mede geheel tot eenen ſteen geworden was: Waar uit men ziet dat veel en krachtig ſteenzap in dezen boom moet ſteken, waarom ook dat Sineeſch vernis zoo hard word gelyk men aan het verlakt houtwerk ziet. De boomen waſſen op *Makkaſſar* omtrent de kanten van de rivieren, van waar ik twee zulke Steenen bekomen heb.

LXXIV. HOOFTDEEL.

Parrangites. Meſtica Gondoe.

DEze *Meſtica* komt van de vrucht *Parrang*, anders genaamt *Faba marina*, en beſchreven *Lib. 7. Cap.......* hebbende de gedaante en ten naaſten by ook de grootte van een boon uit dezelve vrucht, zynde verandert in eenen harden ſteen, platrond, ter wederzyde in de midden uitpuilende, zwartachtig aan de kanten, naar den blauwen trekkende, zoo dat het ſchynt dat de geheele boon, dewelke donker kaſtanjebruin is, in zulk eenen Steen verandert is, hoewel de Makkaſſaarſche *Parrang*-boon veel grooter is dan d' Amboinſche, maar de ſteen is in de grootte van den Amboinſchen, en hoewel deze vrucht zeer overvloedig in *Amboina* waſt, zoo is my nochtans niemant voorgekomen, die ooit eenen Steen daar in gevonden heeft; zelfs op *Makkaſſar*, daar alles in ſteen verandert, is hy zeltzaam, en ik heb 'er een van daan gekreegen met rood koper ingevat, zoodanig dat men hem uitnemen konde, den welken zy aan 't lyf gedragen hadden, als zy ten oorlog gingen, miſſchien om dat de geheele vrucht de gedaante van eenen krommen houwer, en daar van den naam heeft. Hy toetſt mede, doch vertoont de koleuren niet opregt, te weten goed gout trekt bleekgeel, en ſlegt gout naar den roſſen, zilver word blank, doch daar ſchynt wat rood onder.

De Parrangites, waar van dezelve komen.

Haar gedaante.

Waar toe die gebruikt worden.

LXXV. HOOFTDEEL.

Manorites. Meſtica Manoor.

OP het Landt *Makkaſſar* zyn ook de bloemen niet vry van het verſteenen, 't welk zoo veel wonderlyker is dan in de voorgaande houten en vruchten, dewelke veel bequamer zyn den ſteenzap te ontfangen, dan een teere bloem of bloemknop, evenwel heeft *Meduſa* haar niet verſchoont.

De Manorites, wat die zyn.

Een *Manorites* dan, of Steentje uit den knop van een *Bonga Manoor* geworden, is my van *Makkaſſar* toegebragt, gevonden in een tuin van een Duitſche familie, alwaar de huisvrouw, in haar tuin tegen den avont de knoppen van deze bloem willende vergaderen, heeft onder anderen afgeplukt een knop, zoo zy niet beter wiſt, van een *Manora*-bloem, doch dewyl die haar los in de hand viel en wat zwaarder voorquam dan een natuurlyke bloem, bekeek zy die wat nader, en bevond het een wit Steentje te zyn, als of 'er een *Manoor*-bloem uit alabaſt geſneden was, doch de deiling van de bladeren konde men niet bekennen: Zy riep tot getuigen het geheele gezelſchap van haar man, en wees den ſteel daar het Steentje geſtaan had; deze namen het Steentje mede en leiden het zonder agterdogt op de tafel, daar by geval *Boerepons* geſtort was, een drank die van zuur Limoenzap gemaakt word, welk zap het Steentje rakende in korten tyd een hoekje daar af beet. In 't zelve jaar is hy my noch geworden, wanneer hy noch ſchoonwit was, doch na acht jaaren begon hy zyn ſchoone wittigheit te verliezen en grauwachtig te worden, doch met een mes geſchrapt, wierd hy wederom wit; namaals heeft my een Moorſche Paap verklaart, dat hy op *Boero* aan een *Manora*-ſtok diergelyke Steentjes gevonden heeft in de gedaante van zulken knop, doch het ſteeltje is altyd korter dan aan de regte bloem.

Verhaal van 't zelfde.

Tweede verhaal.

LXXVI. HOOFTDEEL.

Steenen die by geval in eenige Boomen, of Vruchten komen.

Andere Boom- en Vrucht-Steenen beschreven.

Onder de *Mesticæ* worden zomtyds, doch t' onrecht, zommige Steenen gerekent, die by geval in eenige houten of vruchten komen en in 't groeijen daar in gesloten worden, dewelke men daar aan bekennen kan, als zy de substantie en koleur van natuurlyke en bekende steenen hebben; waar onder evenwel zommige zyn daar aan men twyffelen mag: Ik zal daar van eenige voorbeelden voortbrengen, naar welke men d' andere schikken mag. In mynen tyd, doe ik op *Hitoë* lag, wierd op *Mamoa* (een plaats tusschen *Hila* en *Hitoelamma*, daar men veele tuinen maakt) in eenen stronk van een *Pissang*-boom een ronde doch wat gedrukte zwarte Steen gevonden, den gemeenen zwarten Toetsteen zoo gelyk, dat ik 'er geen onderscheit in vinden konde, behalven dat hy wat smeeriger was en de metaalen niet wel aannam, 't zelve misschien veroorzaakt, om dat hy langen tyd in dien vochtigen stronk gelegen had; de Inlanders hielden hem voor een *Mestica*, en dat hy in den *Pissang*-stronk gegroeit was, berookten hem naar hun manier alle vrydagen, bewaarden hem in een linne doekje, droegen hem aan 't lyf om goed geluk met hun tuinen te hebben. Andere vermoedden dat het een Dondersteentje was, dewelke men ook zwart, maar myns wetens nooit van eene ronde gedaante vindt, ook most het een machtelooze Dondersteen geweest zyn, dat hy door eenen weeken *Pissang*-stronk niet heeft slaan konnen. Naar myn gissing is dit Steentje by geval geworpen of gevallen op een jong *Pissang*-plantje, 't welk door zyn haastig groeijen dezen Steen omvat en in zich beslooten heeft; waar tegen de Inlanders inbragten, dat op die plaats geen Toetsteenen gevonden wierden, 't welk niet al te vast gaat, dewyl ik zelfs andere zwarte Steenen op die plaats gevonden heb, die de Toetsteenen zeer gelyk waren: Immers het is zwaar te gelooven, dat zulk een harde Steen in de waterachtige substantie van een *Pissang*-stronk zoude groeijen, hoewel men zeker weet, dat in zommige soorten van *Pissang*-vruchten kleine en vuilwitte Steentjes gevonden worden, die men dan voor den regten *Pisangites* of *Mestica Pisang* houden mag.

Eerste verhaal van dezelve.

Het gevoelen der Inlanders,

En de redenen van den Schryver daar over.

Pisangites.

Armilla magica of *Armilla Dæmonis* behoort hier by, zynde een Armring, naar 't oogenschyn door menschen handen gemaakt, doch naar 't voorgeven der Inlanders op de volgende manier gevonden: Zeker *Tuhua*, inwoonder van *Mosappel*, een Negorytje eertyds omtrent *Mamoa* gelegen, hadde zyne tuinen op 't voorschreve *Mamoa*, alwaar hy den voornoemden *Pissang*-steen ook gevonden heeft op deze manier; hy wilde op dezelve plaats eenige boschtouwen kappen, die men tot de bobbers gebruikt, wanneer hy door de takken en bladeren van eenen hoogen boom al ruischende iets hoorde afvallen, 't welk hy naspeurende dezen Armring vond, en zich inbeelde, dat hem die beschaart was door eenen gunstigen *Djing* of *Dæmon* tot zyn gebruik, den welken hy ook zorgvuldig naar zyn manier berookte en bewaarde: In 't jaar 1668. lange jaaren daar na is hy nevens den voornoemden *Pissang*-steen door zynen neef aan my verkocht, beide met kattoen wel bewaart, met çivet besmeert, en zoo hy zich geliet daar toe gedwongen: Hy gaf voor dat zyn Oom *Tuhua* die beide Steenen tot in zynen hoogsten ouderdom bewaart hadde, dezelve by zich dragende, wanneer hy ten oorlog ging, en men wiste niet, dat hy in zyn leven ooit gequetst of een droppel bloeds verlooren had, hoewel hy de troepen aangevoert en veele *Attaquen* bygewoont had; eindelyk tot eenen hoogen ouderdom gekomen en geene kinderen hebbende, behalven eene dochter, die hem mede door een vreemdeling ontvoert was, had hy de beide Steenen aan zyn neef behandigt en als eenen verborgen schat aanbevolen: Hy dan vreezende, dat het zelve lot hem als zynen Oom mogt overkomen, was gedwongen die Steenen weg te geven,

Het twede verhaal van d' Armilla Magica.

Hoe die gevonden,

En waar toe gebruikt word.

als

als bemerkende dat ze zyn geslacht niet langer gunstig waren. Hy wilde my ook wysmaken, dat de ring eerst klein geweest en metter tyd tot zulk eene grootte gegroeit was; weshalven ik hem in zyne tegenwoordigheit op een pampier afteikende, met voornemen om den zelven na verloop van jaaren hem weder te toonen, dat hy noch in de zelfste grootte was, doch wy zyn kort daar na van malkanderen geraakt, en hebben malkanderen niet meer gezien, maar de ring bleef in de zelfste grootte.

De Armring was zoo groot, dat men hem gemakkelyk over een hand konde stryken, aan de binnen kant vlak, een pink breed, buiten driekantig met eenen stompen rug naar de gedaante van een *Mamakur*, lootverwig, hier en daar wat blinkende als rauw *Antimonium*, niet glad maar wat gestreept en ruig, als of hy met een snydend werkmiddel aldus gefatzoeneert was, met een mesje ligtelyk tot een grauw poeder te schrappen, van substantie zeer gelyk eenen harden Leye-steen of diergelyken Klip-steen, waar van ik geheele bergen op 't Landt *Hoeamohel* inzonderheit op den strandt van *Erang* gezien heb. Ik kan ook anders niet gelooven, als dat hy door menschen uit zulk eenen Steen gesneden zy, doch hoe hy op den boom komt laat ik *Tuhua* met zyn *Djing* raaden, wel wetende dat de bedriegende geest vaardig is om waangelovige menschen naar hun begeerte iets te beschaaren of aan te wyzen, 't geen by ander geval daar gekomen is, gelyk hy aan zyne dienaars het *Vara*-Zaad in St. Jans nacht weet te beschaffen. Ik wel wetende dat hun voorgeven beuzelachtig was, en ook niets byzonders of zeltzaams aan die Steenen ziende heb ze egter uit hunne handen genomen, om dat slegt volkje van hun bygelovigheit te verlossen; ook weet ik wel dat de overwinning in den oorlog geenzins van zulke lompe Steenen komt, vinde egter raadzaam zulke dingen uit der Inlanders handen te krygen, waar op zy by tyd en wyl stout worden en hun verlaten, en daar door dikwyls zeer ligtveerdig ons zelfs den oorlog aandoen.

Zyn grootte en gedaante, beneffens 't gevoelen van den Schryver.

In 't jaar 1683. wierd een *Calappus*-boom omgevelt omtrent het Kasteel *Victoria* in 't velt, waar in men vond een grooten platten Steen, dien men wel bekende eenen gemeenen Veltsteen te zyn; hy lag in 't onderste van den stam, een paar voeten boven den wortel: Naar vermoeden is deze Steen daar gelegt, doe de *Calappus*-noot eerst geplant wierde om dezelve volgens gebruik toe te dekken, doch door de planters vergeten is hy van den opschietenden stam omvat, hoewel dit al mede haar zwaarigheit heeft, namentlyk waarom de groeijende en opwaarts stygende natuur des *Calappus*-booms den Steen niet hoger gevoert heeft, gelyk deze boom en de regte palmboom de natuur hebben tegens alle zwaarte op te dringen: Dit laat ik die geene raaden, dewelke gehoort en gezien hebben hoe het gras groeit; het is my genoeg te weten, dat het een gemeene Veltsteen was, die door den opschietenden stam ingesloten is. Van deze Steenen word ook gemeldt in 't voorgaande XXVI. Hooftdeel.

't Derde verhaal, en des Schryvers aanmerkinge van den zelven.

LXXVII. HOOFTDEEL.

Steenen die by geval een ongewoone gedaante hebben.

Hier behooren geenzins zoodanige Koraalsteenen en Zeeboomtjes, dewelke volgens hun gewoonlyke natuur de gedaante van eenige planten of dier hebben, en die in 't XII. Boek van 't Amboinsche *Herbarium* voorgestelt worden, om dat ze een *Vegetative* natuur, met de steenen vermengt, hebben: Noch zoodanige Landsteenen, dewelke van buiten altyd eene zekere figuur hebben door hun inwendigen geest voortgebragt, gelyk de seshoekige Krystallen, de vier en vyf hoekige

Gedaantens Steenen by geval.

Eerste voorbeeld, benoorden de Kaap de Bon Esperance gevonden in de Berg-spelonken, zynde paarden, ruiters, vogels, leeuwen, en meer andere.

kige *Androdamantes*, en meer andere. Maar ik versta zulke Steenen van een ongewoone gedaante, dewelke zy niet door intentie der natuur, maar by geval verkrygen, dewelke ontelbaar konnen zyn; ik zal maar eenige uitkippen, het eerste voorbeeld ontleenende van den Zuidelykſten hoek van Afrika, den welken de Oost-Indischvaarders omvaaren: Benoorden de Kaap *de Bon Esperance* op de hoogte van 29 graden Zuider breette leggen de bergen, by de Portugezen *Os montes de Pedra* genaamt, dat is, Steenbergen, aldaar by d' Oliphants rivier diep landewaarts in hebben d' onze groote spelonken, en overhangende klippen van dezelve bergen gevonden, aan welkers verwulfzels hingen als yskegels, gelyk men in de zalpeterige kelders vind, aan smalle halzen verscheide gedaanten van paarden, ruiters te paard, vogelstruizen, leeuwen, en meer andere, even als of ze uit den bovengenoemden Steen gesweet waren, doch hard en van steenige substantie: De bergen zelfs waren van rooden marmer. Van deze beeltjes hebben d' onze verscheide mede gebragt, zynde een vinger lang, steenhard en glad, ieder kan wel bezeffen dat deze beelden niet van de natuur met opzet gemaakt worden, dewyl ze geen eenderleije noch vaste gedaante hebben, maar of uit de bovenste klippen uitgezweet, of door het afvallen van de omhangende aarde aldus ontbloot zyn; doch 't eerste is waarschynlykst, want op de zelve manier ziet men op *Amboina* by de rivier *Batoegantong* overhangende klippen en spelonken, daar van boven veele grote mammen afhangen, en andere diergelyke van onderen daar tegen opgegroeit zyn, verbeeldende den mond van een grooten draak, dewelke noch jaarlyks groeijen; 't welk men daar aan gewaar word, dewyl alle naamen uitgroeijen, die voor eenige jaaren daar in gegraveert waren. Zoo vind men ook hier en daar op strand en in 't gebergte groote klippen, die door 't wegspoelen van d' omleggende aarde nu bloot staan en de gedaante van menschen hebben.

Redenen van den Schryver over deszelfs gedaanten.

Tweede voorbeeld, een mensch op een stoel zittende verbeeldt.

Voeg hier by het zeltzaam beeld van een mensch op een stoel zittende, op een vloer van enkel steen, naar 't zeggen der Makkassaren aldus van natuur gegroeit op eenen hoogen berg...... dewelke het Makkassaarsch van 't Boegissche gebiedt scheid in de straat van *Saleijer*, daar die Natie, doch heimelyk naar toe loopt om het vervloekte werk *Batappa* te verrichten, van den *Djing* of Duivel iets verzoekende, als geluk in den oorlog, voorspoet in 't winnen van rykdom, boelschappen, en meer andere dingen; waar op hun de Duivel een onbekend Steentje geeft, of eenige uiterlyke plechtigheden leert, die zy volbrengen moeten.

Derde voorbeeld, een steene Maria-beeldt.

Voeg hier ook by het steene Maria-Beeld in een spelonk van een berg in *Chili* gevonden, daar noit te voren Christenen gewoont hadden, by d' eerste aankomst der Spanjaarden, hoewel *P. Kircherus* zulks voor een Goddelyk mirakel wil verkoopen in zyn Onderaardsche Waereld 't..... Boek, Hoofdstuk.....

Vierde voorbeeld, van een halfvrouwe beeldt.

Waar 't zelfde gevonden en van de Inlanders voor gehouden is, die afgodery daar mede bedryven.

In 't jaar 1681. wierd in den Amboinschen Inham uit de Zee gehaalt een Koraalklip, dewelke na een weinig schrabben en graveeren van d' Inlanders de gedaante kreeg van eene Vrouw met het halve lyf, hebbende met het hooft onder en met den buik opwaarts gestaan, naar den aart des Koraalsteens in verscheide takken en hoeken verdeelt, als mede het hooft, borst, buik en scherpe hoeken mismaakt; dewyl nu dit beeld juist gevonden wierd voor de plaats van *Hative Kitsjil*, alwaar voor eenige hondert jaaren een Javaansch jonk aangelandt is, waar van de *Anachoda* of Schipper met zyn wyf of zuster *Teysilan* naar land willende varen, de prauw om sloeg en *Teysilan* verdronk, zoo dat ze noit voor den dag is gekomen, wordende daar omtrent een groote Koraalsteen in Zee getoont, dewelke haar *Toedong* of breede hoed zal geweest zyn: Deze klip nu voor den dag komende moeste *Teysilan* zyn, te meer alzoo men uitstrooide, dat ze in 't uithaalen eene zugtende stem van haar hadde gegeven: Een groot toeloop van volk schoot daar naar toe, inzonderheit van Heidenen en Chinezen, dewelke verzot zyn op diergelyke beelden, die de natuur maakt. De Inlanders hadden het zelve al in 't bosch verborgen, en naar vermoeden zoud de een of ander een afgod daar van gemaakt hebben: Want de *Morianen* nu onder *Halong* woonende rekenen hun afkom-

stig

ſtig van den voornoemden ſchipper; doch ik heb dat beeld met behendigheit tegen betaaling van 1 Ryksdaalder uit hunne handen bekomen, nu daar mede in myn tuin pronkende; daar namaals uit des zelf lyf verſcheide plantjes en bloemen groeiden, want ik had te voren het zaad daar van in de holle kuiltjes geſtoken: Kort daar na bragten ze my noch een beeld van eenen mismaakten man, ook uit de Zee gehaalt, doch dewyl het my niet luſte zoo veel gelt daar voor te geeven, hebben ze my niets meer gebragt.

Vyfde voorbeeld, van diergelyken Mans beeldt.

LXXVIII. HOOFTDEEL.

Melitites. Boatana.

DEze Steen is gevonden van een ſlaaf in het gebergte van eene bruine vette kleiachtige aarde onder den wortel van den boom *Oebat Toeni*, of *Seſoot*, met wiens wortelen men den Saguweer bitter maakt. Naar zyn zeggen in het eigenſte fatzoen, te weten achtkantig met vier breede en vier ſmalle zyden, aan beide hoeken zeer ſmal toelopende, in een vierkant plaatje, 2 duimen lang, in de midden dik, bruinachtig, met witte, geele en zwarte plekken en aderen gemarmert, redelyk zwaar, doch liet zich ligt ſchrabben, gefatzoeneert regt als een Leidekkers hamertje; naar alle vermoeden heeft hy hier aan gelogen, want men konde te klaarlyk zien, dat hy door 't ſchrabben en ſnyden met een mes aldus gefatzoeneert was, zynde miſſchien ten naaſten by in die gedaante gevonden: Zyn ſchrapzel is donkergeel als Rhabarber; aan de beide einden geeft hy witachtige melk, in de midden geelachtig, zoet van ſmaak, en hy is van reuk als de *Terra ſigillata*; waar uit ik beſluite, dat het een *Melitites* of Honingſteen moet zyn, hoewel hy wat te hard daar toe is; en naderhant heb ik bevonden, dat diergelyke Steenen in groote en kleine klompen in de rivier *Waytommo* gevonden worden: Waar van zommige zoo week zyn, dat ze qualyk den naam van een Steen mogen voeren, maar moeten voor een *Marga indurata* gehouden worden, waar van hier na. Deze ſlaaf wilde wonderlyke konſtjes met dezen Steen bedryven, hy wilde zich vaſt daar mede maken, zyn meeſter, een Duitſch Kapitein *des Armes*, van een langduurige longe-ziekte genezen; waar toe hy water, by nacht van een Moorſche Tempel gehaalt, moeſt hebben; doch na lang quynen ſtierf de meeſter: Hy zeide, dat de Steen gelukkig was voor die tuinen maakten, 't welk eenigzins zyn reden heeft, want wie dezen Steen by zich draagt, die heeft altyd aardvrucht by zich: vermits de vrucht in 't Maleitſch, *Boatana*, dat is, Aardvrucht hiet: Hy had hem zoodanig met çivet beſmeert, dat men hem den zelven niet benemen konde, niet tegenſtaande, wel 10 jaaren na s' meeſters doodt, ik hem dikwyls in water gelegt hebbe.

De Melitites beſchreven. Zyn gedaante.

Waar die gevonden word.

Bygeloof van een Slaaf met den zelven.

Voeg hier by den *Galactites* of Melkſteen, dewelke men van de kuſt *Coromandel* brengt, in 't Portugeeſch *Lama de Coſta* genaamt, hy is witachtig, zeer week en bros, ligt en aan de lippen kleevende: Hy word door Indien vervoert tot dienſt van de zogende vrouwen, dewyl hy de melk vermeerdert, en verhitte oogen verkoelt: Men brengt hem te koop in vierkante ſtukjes geſneden.

De Galactites of Melkſteen. Waar toe die gebruikt word.

LXXIX. HOOFTDEEL.

Satſchico. Alabaſtrites & Lychnites Chinenſis.

De Satſchico of Chineſche Alabaſt.

S*Atſchico* of *Satſcheo* is een ſlach van Alabaſt in *Sina* zoo verſcheiden van koleuren, dat men alle de ſtukken en veranderingen qualyk voor een Steen houden kan.

De eerſte ſoort, is verſcheidentlyk van koleur.

D' eerſte en gemeenſte is geelachtigwit, aan ſubſtantie en hardigheit het regte Alabaſt gelyk, niet eenparig van koleur, want de eene helft des Steens is geelachtig of vuilwit, d'andere helft bleekrood, daar hy ook wel zoo hard is; zommige ook wel uit wit en lichtrood gemengt als beelde waſch: Men ziet 'er ook plekken in van zwarte adertjes als takken van een doornboom; andere ſtukken zyn eenparig geel als bleek waſch, en zoo die eenparig van koleur zyn worden ze gebruikt tot Signetten voor den gemeenen man, want wy hebben boven gezegt, dat de Steen *Joc* of *Onyx* alleen tot des Keizers-wapen genomen word: Uit de ſtukken, uit roodgeel en wit gemengt, worden ſchoone gebeelde ſchaaltjes en kopjes geſneden, dewelke men in *Sina* onder huisraad rekent, en die men met reden voor de *Myrrhina* der Ouden mogt houden.

Waar toe die gebruikt worden.

De tweede ſoort, ten onregte voor Jaſpis *gehouden.*

Men vind noch eenen anderen Steen in *Sina* van den zelfden naam, doch by d' onze voor een ſoort van *Marmor* of *Jaſpis* gehouden, myns oordeels ten onregte, dewyl hy noch de hardigheit noch den glans van die beide heeft. Men vind ſtukken daar van vierkant als een Leye ingevat, donkergroen met veelderleije aderen door malkander lopende, ende eenige Landſchappen, bergen en rivieren vertoonende: Deze in dunne tafeltjes geſneden en ingevat, hangen de Sinezen op in hunne huizen in plaats van ſchilderyen.

Tot welk gebruik die zyn.

't Gevoelen van Boëtius *over de* Alabaſtrites *en* Alabaſtrum.

Boëtius in zyn *Gemmarium Lib. 2. Cap. 269.* is van die mening, dat 'er een onderſcheit behoorde te zyn tuſſchen *Alabaſtrites* en *Alabaſtrum*, ſtellende het laatſte eenen weeken Steen te zyn; dien men gemakkelyk ſnyden kan, die het ingegote water niet wel houdt, en den welken men tot gyps gebruiken kan, gelyk meeſt alle Alabaſt is, dat men in Duitsland vindt, en daarom *Spath* genaamt word. *Alabaſtrites* daarentegen hard en niet zoo gemakkelyk om te ſnyden, geene vochtigheit in zich drinkende, doch noch al weeker dan marmer, en daarom bequaam tot zalfdoozen. Hy oordeelt dan dat *Alabaſtrum* een beginnende Steen zy, die uit zyn klei eerſt begint hard te worden en metter tyd de hardigheit van *Alabaſtrites* bekomt, gelyk deze in 't vervolg tot marmer word; maar dewyl ik zulk eene onderſcheit by *Plinius* en d' Ouden niet vind, dewelke altyd *Alabaſtrum* voor eene zalfdooze houden, en *Alabaſtrites* voor eenen Steen, waar van ze gemaakt worden; zoo ſtel ik *Alabaſtrites* tot eenen gemeenen naam tot alle weeke en veelverwige Steenen, dewelke aan hardigheit en glans den marmer wyken. By den zelven *Boëtius* op de voornoemde plaats vind men noch een ander ſoort van *Alabaſtrites* omtrent de ſtad *Menz* groeijende, aan veelheit van verwen en aardig lopen van aderen den *Jaſpis* gelyk, en daarom van *Boëtius* voor eenen onvolmaakten *Jaſpis* gehouden, waar onder men brengen kan den voornoemden Sineſchen gemarmerden Tafelſteen; doch ik vertrouwe, dat de geleerde onder de Sinezen een onderſcheit maken tuſſchen den gemarmerden Tafelſteen en den eerſten *Satſchico*, dewelke immers in hardigheit en ſchilderyen merkelyk verſchillen.

Een andere ſoort, by Boëtius *met den voorgaanden vergeleken.*

De derde ſoort, Lychnites Sinenſis.

Noch een derde ſoort van *Satſchico*, in 't jaar 1671. uit *Sina* in *Amboina* gebragt, zoude ik houden voor den *Lychnites* van *Plinius*, 't welk een ſoort van Alabaſt of witte marmer wezen zal, aldus genaamt, als of men Kaerze-Steen zeide, dewyl hy in de holle bergen by het licht der kaerzen gekapt, en miſſchien ook geformeert word: Uit dezen Steen quamen omtrent 40 ſtuks in *Amboina*, tot kopjes, ſchaaltjes en bekertjes ge-

geformeert, met draken, bloemen en loofwerk aardig uitgesneden. De Steen zelfs was weeker van substantie dan de voorschreve soorten, zoo dat men hem voor gyps zoude aanzien; zy zyn veelverwig, doch de meeste waschgeel, aan zommige hoeken blauwachtig, voorts met hooggeele en roode aderen, waar van zommige breede banden uitmaakten, en zommige t'zaamen liepen in een wervel; aan zommige kopjes was 't meest blauw met purpere plekken, geele en rosse aderen, in 't kort, men konde geen twee onder die 40 vinden, die malkander gelyk waren van koleur: Op eenen steen met water gewreeven wierden ze tot eene dikke pap, als *Marga*, en op 't minste stooten of drukken braken ze aan stukken. Zy quamen uit het Landschap *Quantung*, alwaar omtrent de stad *Saukinhoe* een berg is, van binnen uitgeholt met een ingank ter zyden, alwaar de gravers ingaan met brandende kaerssen, en achter hen word de deur toegesloten, blyvende slegts een vierkantig gat open, waar door ze lucht scheppen. Deze elendige gravers gaan hier in zeer diep, daar ze eindelyk dezen Steen uitkappen, en, dewyl hy onder de aarde heel week is als kryt, straks formeeren en uitsnyden, zoo als zy begeeren en de Steen lyden wil, 't welk zeer gemakkelyk toegaat, zelfs de takken van de Festoenen, het lichaam van draaken en andere dieren met doorgebroken of doorluchtig werk uitbeeldende: Als ze nu aan den dag en in de lucht gebragt worden, krygen ze eerst hun behoorlyke hardigheit, en worden dan noch wat glad geschrapt of gepolyst. Zy vallen mede in het Landschap *Quancy*: Als men ze vervoeren wil, moet men ze tusschen rys-kaf inpakken. Alhier word 't stuk voor 1 Ryksdaalder verkocht, daar het, zoo ik hoorde, in *Sina* geen zêsje koste, en zomtyds veel minder als men ze eerst van de berglieden koopt; zoo dat het te verwonderen is, dat menschen voor zoo een geringe prys hun leven wagen, om zoo diep onder de aarde dezen Steen uit te halen. Deze soorte, waar van de gebeelde kopjes gemaakt worden, scheen met eenige vogtigheit gesmeert of daar mede gepolyst te zyn, want vogtigheit daar in gegoten wilde aan de kanten niet kleeven; zoo bleek 't ook dat 'er eenige gaatjes in geweest, en met stukjes van den zelfsten Steen gestopt, en met eenig lym vast gemaakt waren: De Steen is zoo week, dat men hem met den nagel schrabben kan, en daarom worden ze daar na niet meer geacht; doch het recht rype *Satschico* laat zich zoo niet schrabben, maar daar uit maken zy Slypsteenen met lystjes omvat, waar op zy de Sinesche inkt wryven als zy schryven willen, zynde in 't midden wat uitgeholt in een delle.

Zyn hoedanigheit.

Waar die gevonden,

En waar van veel zeltzame figuuren gemaakt worden.

Hoe de rechte Satschico moet zyn.

Het schynt dat de Sinezen, allerhand marmer *Satschico* noemen; doch zy hebben maar vier Landschappen, die het zelve uitleveren. 1. *Hokien*, omtrent de stad *Hocscheu*, geeft het meeste en beste, gemengt met geel, wit, en lichtroodt, zomtyds ook aschblauw, alle met zwarte aderen in eenen wervel of takjes geformeert, en daarom *Siusan* of *Susantscheu*, dat is, veelverwig genaamt. 2. Dat van *Quantung* levert mede veelverwig marmer, waar van ook weeker is gelyk Alabast, 't welk jonge of onrype steen is, waar van de gebeelde kopjes zyn: Van beide maken de Sinezen tafelbladen, en de groote Heeren estrikken tot vloeren, ook schilderyen met lysten ingevat, als ze vol landschappen zyn. 3. *Huquan* geeft geel en half doorschynend marmer. 4. *Leantung* geeft zwart en half doorschynend marmer: Alle deze soorten worden met den naam van *Satschico* of *Satscheo* genoemt.

Worden op vier plaatzen gevonden. De eerste plaats.

De tweede.

De derde. De vierde plaats.

LXXX. HOOFTDEEL.

Amianthus Ambonicus. Batoe Ramboe.

De Amianthus Ambonicus. Zie de plaat LVII. by letter H.

EEn flach van den *Amianthus*, 't welk onze Apothekers t' onrechte *Alumen plumosum* noemen, vind men in *Ambon* op *Leytimor*, inzonderheit in de valleye der riviere *Way-hau* of *Batou gantong*, by d' onze den *Alf* genaamt, waar in men geheele klippen vind van dezen bastaart *Amianthus*, buiten hard en zwartgrauw, doch schilfferig, en als men 2 of 3 van de buitenste korsten afneemt, zoo vind men den *Amianthus* als gryze haairen, doch vast aan malkander klevende en met veele zeegroene schilfferen op malkander leggende, dewelke beter het *Talcum* gelyken, waar voor hy ook in *Europa* aangezien is: Hy splintert ligt, zoo wel in haairtjes als in schubben, dewelke op de huid een jeuken veroorzaken, gelyk de gestotene *Amianthus*, of Krevelkruid pleeg te doen. Men kan egter met zagt slypen groote stukjes daar van krygen, dewelke uit den zwartgroenen en gryzen mooi blinken, ook in de lucht harder worden: Doch aan den Amboinschen is het gryze altyd meest, en die veel groen heeft, gelykt met zyne schilfferen beter naar het *Talcum*. Uit de voornoemde rivier d' *Alf* en der zelver kind *Waynitoe* worden veele zoodanige stukjes een vinger lang en kleinder uitgedreven, die men dan verstrooit vind langs den geheelen hoek *Oevitetto*, by d' onze genaamt de Galghoek, daar ze dan eenen langen tyd in de zon liggende de groenigheit verliezen en uit den gryzen grauw worden, en zulke kleeverige of aantrekkende krachten bekomen, dat ze aan natte lippen gehouden vast daar aan kleeven en schier het vel af haalen, als men ze weder aftrekt; doch een tyd lang in huis bewaart vermindert deze aantrekkende kracht allenkskens: Een weinig van dit kleeven word men ook gewaar aan die stukken, die men varsch uit de klippen kapt, als men ze eenige dagen in de zonne legt; dewelke daarenboven ook eenen aardachtigen reuk en smaak behouden, en als men ze met water op eenen steen wryft, zoo worden ze tot een witachtig papje. De geheele strand van *Waynitoe* tot voorby Oud *Amahoessoe* heeft verscheide rivieren, ook zwartachtige klippen, dewelke brokkelig en schilfferig, zwartgroen en loodverwig zyn, mede naar het *Talcum* aardende, waar in zommige Sinesche bergkenners my verzekerden loot te steeken, 't welk door middel van ander loot moeste uitgetrokken worden, doch het is tot noch toe niet onderzocht. In de rivier de Oliphant staan diergelyke klippen, ook brengt zy voort noch andere Steenen van groen, bruin en zwart gemarmert, die men ook voor groene marmer zoude aanzien, zoo ze niet te brokkelig waren. Egter vind men zoodanige harde en massive stukken, dat men kleine mortieren en schaaltjes daar van maken kan.

Wat het is omstandig beschreven.

Waar die gevonden word, beneffens hun eigenschappen aangetoont.

Word in Duitsland mede gevonden.

Diergelyke klippen van bastaart *Amianthus* en *Talcum* heugt my gezien te hebben in Duitsland, in dat gedeelte van den berg *Melibocus*, 't welk het *Rhyngouw* uitmaakt, en de hoogte (*de Höhe*) genaamt word, omtrent het overoude Stamhuis van *Catzenellebogen*, wiens vervallene muuren meest van dezen Steen gemaakt zyn en de gryze oudheit vertoonen, en vier mylen daar van daan het Kasteel Koninksteen; doch alle deze houd men voor een aart van Leijen of Schilffersteen.

Heeft gelykenis met de Pedra de Cananoor.

De Amboinsche *Amianthus* heeft mede groote gelykenis met den *Lapis Cononorensis*, in 't Portugeesch *Pedra de Cananoor* genaamt, by andere voor den *Lapis Armenus* gehouden, dewelke groenachtig is met grys gemengt, doch 't groene is hier aan het meeste, langdraadig en splinterig, harder dan d' Amboinsche, en zoo aardachtig niet van reuk, maar eer hoornachtig en met water gewreeven, 't zelve wit verwende. Andere stukken zyn donkergroen, breedschilfferig als d' Amboinsche, doch noch al harder dan *Talcum* behoort te zyn, anders van den zelfsten reuk en smaak. Deze Steen word door geheel Indien vervoert tot eenig medicinaal gebruik, en men moet hem op

Word in de medicynen voor

Bata-

Batavia tegens half zilverwigt betaalen; een weinig daar van in water gewreeven, 't welk zachtjes moet geschieden dat ze niet splinteren, en dan gedronken, word treffelyk goed bevonden in de kinderpokken om dezelve uit te dryven, als mede den brand in de koortzen door sweeten te blussen en den Oeryn sterkelyk te dryven: Wy hebben onder den Amboinschen zoodanige stukken gevonden, die de Cananoorsche zeer naby kwamen, ook by gebrek van dezelve gebruikt wierden, byzonderlyk om te verkoelen, hoewel hy slapper werkt. Het is gelooflyk, dat het een koude Steen moet zyn, die uit de klippen van den *Alf* gekapt word, zynde de koudste rivier van geheel *Amboina*, en de klippen staan altyd in 't water. *veele quaalen gebruikt.* *Inzonderheit om te verkoelen.*

Van *Cananoor* komt noch een andere Steen van den voorschreven niet veel verschillende, langdradig, groengeel met witte of gryze aderen, mede een witte melk van zich gevende met water gewreeven, tot onderscheid van den voornoemden word hy *Pedra fria*, dat is, Koudsteen genaamt, om dat men hem meest gebruikt om te verkoelen in de koortzen, en voor de verhitheit der oogen; hier onder loopen stukken, die zwartgroen zyn met weinig geel, niet langdradig maar breedschilfferig, beide naar 't zeggen der Mallabaaren in een en den zelfsten berg groeijende, zoodanig dat *Pedra fria* het buitenste zy, maar *Pedra Cananoor* 't binnenste van een klip, 't welk ook waarschynlyk en aan den Amboinschen *Amianthus* mede zoo te zien is. *Een ander soort,* Pedra fria *genaamt.*

Indien *Creagus* geen byzonder Steen zy, den naam hebbende van vleesch trekken, om dat hy aan de lippen blyft kleeven en quansuis het vleesch aan zich trekt, anders by d' Autheuren onder de soorten van den Magneetsteen gerekent; zoo weet ik geenen anderen Steen, waar aan die eigenschap klaarlyker te vinden zy, dan aan onzen Amboinschen *Amianthus*, die een tyd lang op strand in de zon gelegen heeft. *De* Creagus, *wat Steen hy zy.*

Wy hebben hier weder de afbeelding van een stuk Amianthus *Mineraal bygevoegt, daar in het onderste bruin, en vervolgens de witte streep, die 'er doorloopt, harde Steen, en de bovenste ader, met opgaande streepjes aangewezen, de stof is, daar men zegt dat het onverbrandbaar linnen van gemaakt word; altans het laat zich handelen en pluizen of het zyde ware; zie het op de plaat* LVII. *by de letter* H. *afgebeelt: Die begeerig is, om meer van diergelyke te weeten, leeze* Kircherus *Onderaardtsche Waereldt, het* 2*de Hooftstuk in 't* 8*ste Boek.*

LXXXI. HOOFTDEEL.

Lapis Tanassarensis.

VAn *Malacca* is my gebragt een Steen, die men in 't eerst voor een *Hæmatites* of Bloetsteen zoude aanzien, langdradig als een stuk vermolzemd hout, doch van koleur is hy donkerblauw, met weinige witte streepen; hy word gevonden op *Tanassari*, in de gedaante van een Schilffersteen of Ley, met water gewreeven verft hy lichtblauw; 't zal buiten twyffel een hout van zekeren boom zyn, 't welk in de rivieren aldaar vallende in steen verandert word: Hy is bevonden goet te zyn tegens den bloedgang, met water gewreeven en ingenomen; Men vind hem te koop op *Malacca*, aldaar aangebragt van *Tanassari*; verder kennis heb ik 'er noch niet van, dewyl ik maar een stuk gezien heb omtrent een hand lank en 1 duim dik, 't welk zich door de midden ligt doorzaagen liet, waar van ik de helft behouden heb. Tegens den rechten *Hæmatites* gehouden, bevind men dat de *Hæmatites* vry wat zwaarder en harder is, aan d' einden root uitslaande, maar daar hy gebezigt word, (gelyk by de zwaartvegers by het bruineeren,) glad en donkerpaars, blauw als gebruineert staal, maar de *Tanassaryn* is lichter met meer en grovere draaden in de lengte gestreept, uit den blauwen naar 't grauwe trekkende gelyk de Leye doet; ook ver- *De* Lapis Tanassarensis *wat die zy.* *Verft licht-blauw.* *Is goet tegen de rooloop.* *Dezelve met den* Hæmatites *vergeleken, en het onderscheit daar van aangewezen.*

verschilt hunner beider zap merkelyk; die ze met water gewreeven van hun geeven, dewelke in den *Hæmatites* root is, in den *Tanassaryn*, blauwachtig.

Hoewel hy als gezegt tot *Malacca* te koop is, zoo moet men hem egter onderscheiden van den *Lapis Malaccensis* by *Garcias Lib.* 1. *Aromat. Cap*...... beschreven: dewelke anders niet is dan de *Hystrisitis* of Yzervarkens-steen, waar van boven in het LII. Hooftdeel.

LXXXII. HOOFTDEEL.

Dominees Steen.

De Dominees Steen beschreven.

IN de rivier *Waytommo* achter 't Kasteel *Victoria* in *Ambon* vind men zekere Steenen van een ei of een vuist groot, van buiten vol bulten en kuilen, niet te min glad, zacht in 't aantasten, van eene fyne substantie; zy zyn zoo week, dat men ze gemakkelyk snyden en slypen kan, en die in 't wryven een kleeverig papje van zich geeven, waar van zommige stukken zoo mooi geadert en geplekt zyn, dat men ze voor een kostelyk marmer of Serpentynsteen zoude aanzien, zoo ze meer hardigheit en glans hadden; maar nu bevind men, dat deze Steen maar een beginnende *Marga lapidescens* is: Zy verschillen egter onder malkander in hardigheit, want zommige zyn zoo hard als een gemeene Steen, zommige zoo week en brokkelig, dat men gemakkelyk daar van byten kan, en in 't slypen vallen de stukken dikwyls van malkanderen. Van buiten vertoont hy geene mooijigheit, zynde gemeenlyk met een moschachtig slym bedekt, maar in 't slypen vertoonen haar eerst de koleuren en schilderyen; zyn meeste koleur is ros, grauw en leververwig, maar de geslepene vertoont veelderleye figuuren, wolken en plekken, van groen, aschblauw, root en zwart met veele fyne adertjes, waar in men zomtyds verscheide beelden kan beschouwen, doch in de meeste niet met al, of donker: Zommige zyn byna in 't gemeen groenachtig van koleur als wier of zeegras, die men niet qualyk voor den *Phycites* van *Plinius* houden mag.

Word met de Marga Lapidescens *vergeleken.*

Heeft verscheide koleuren, plekken en aderen.

Proef van dezelve.

Men kan ze daar aan van de andere Steenen onderscheiden, dat ze van buiten glad zyn als zeep, wanneer men ze een weinig tegens eenen anderen Steen wryft: Zy hebben hun naam bekomen van een zeker Prædikant, die ze in de *Waytommo* eerst gevonden en veel werk daar van gemaakt heeft, daar ze te voren veracht lagen, behalven de weekste stukken; die met fyn zand vermengt en week zyn, knappen ze op en eeten ze als *Batoe poean* of *Terra sigillata*: waar van ze deze Steenen voor medesoorten houden, die in der daad niet anders zyn dan eene veelverwige *Marga* allenkskens versteenende: Indien ze harder waren en die foute niet hadden, dat ze in 't slypen brokkelden, men zoud 'er fraaije werken van konnen maken zoo wel als van het *Marmor Zeplicium* of Serpentynsteen, dewelke niet veel harder is dan de hardste van deze Steenen: De voornoemde Domine wist door 't slypen fraaije hoekige mes-steelen en gebeelde tafeltjes daar van te maken, hoewel hem in 't slypen veel mislukte, want indien 'er geene fraaije beelden, plekken en wolken zich op doen, zoo zyn zy geene moeite waardig.

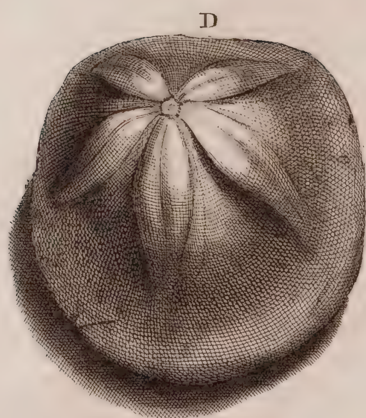
Is eene veelverwige versteende Marga.

LXXXIII.

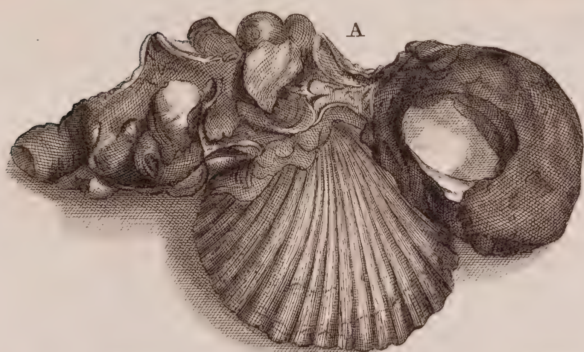
H

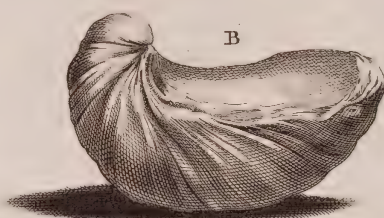
D

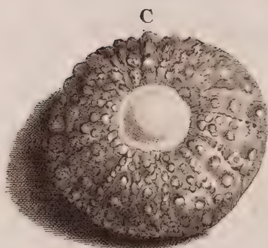
A

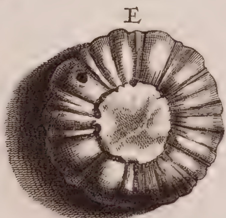
B

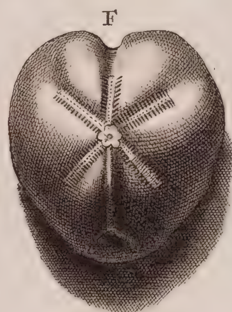
C

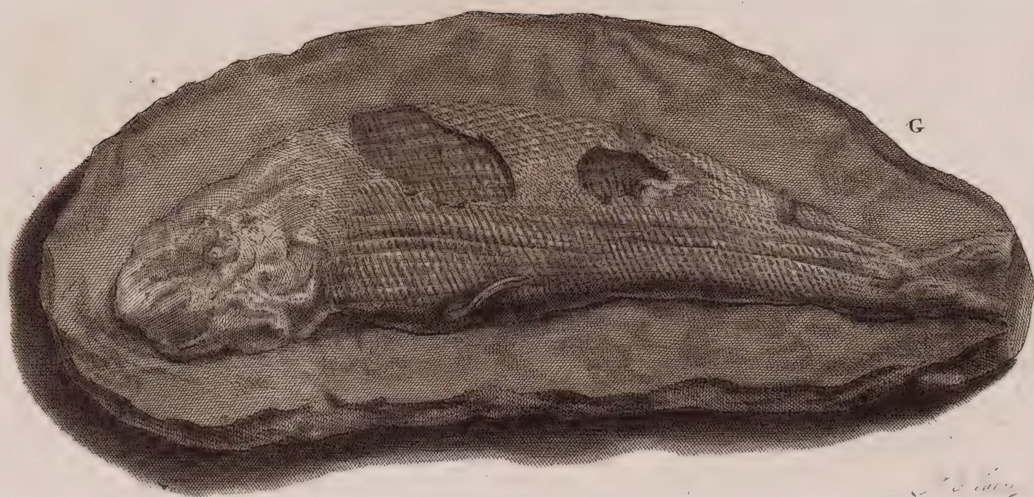
E

F

G

LXXXIII. HOOFTDEEL.

Coticula. Batoe Udjy.

Toetsteenen worden in *Amboina* ook gevonden, zwarte, donkergroene en bruine, waar van alleen de zwarte d' oprechte zyn: De beste vind men tusschen de dorpen *Laricque* en *Waccasihu* op eenen steenigen hoek van 't strandt, dewelke zeer zwart en glad zyn, doch niet grooter dan een hoender-ei, en de meeste als knikkers: Op andere stranden van *Ambon* en *Keram* vind men ze veel grooter, doch die zyn blauwzwart, en vertoonen 't gout bleeker dan het is, 't welk beter voor den koper dan verkoper is: De groene en bruine zyn maar kleine stukjes, en worden zelden gevonden, toetzen ook zoo wel niet als de zwarte. De goudsmeden hebben de manier, dat ze de groote stukken plat slypen als tafeltjes of slypsteenen, maar ik heb dit aan d' Amboinsche niet goed bevonden, dewelke van hun buitenste en zwartste korst berooft verre zoo wel niet toetzen als te voren, daarom men ze laten moet zoo als ze van natuur zyn. Het onderscheit, dat zommige maken tusschen d' onderste en bovenste zyde des Steens, daar hy van de zon geraakt word en beter toetst, is aan de Amboinsche niet te merken, dewelke op strandt leggen en geduurig omgerolt worden. De zwarte Dondersteen is van den zwarten Toetsteen aan koleur en toetzen niet t' onderscheiden, behalven dat de Dondersteen de gedaante van eene stompe byl, beiteltje, en vinger heeft, ook in 't aanzien gladder en blinkender is.

De Coticula zyn Toetsteenen, verscheide van koleur.

Waar die gevonden, en hoe die gebruikt moeten worden.

Toetsteenen van de Kust zyn zwarte ruige Steenen, zonder glans en gekartelt, met rood koper ingevat, hier op strykt men 't gout wat hard, en drukt het daar na af op een klontje wasch door kolen heet gemaakt, wanneer nu veel gout op de klontjes staat, zoo word het zelve gesmolten, en hier door krygt iemant, dewelke veel gout toetst, zonder moeite een menigte gout: By nader onderzoek word bevonden, dat deze Slypsteen gemaakt word van den Malabaarschen Amaril, waar van zie boven in 't XXXI. Hooftdeel.

De Toetsteen van de kust zynde een ander soort.

LXXXIV. HOOFTDEEL.

Cancri Lapidescentes.

Dewyl voor eenige jaaren de Heer Dr. *Andreas Cleÿer* zommige Krabben my toegezonden heeft, uit *Sina* gebragt, naar zyn schryven onder water levendig, en nu in steen verandert, zoo heb ik dezelve alhier onder de Steenen willen plaatzen; want het zyn harde massive Steenen, behoudende de gedaante van eenen gemeenen Krab, omtrent 2 dwars vingers breed en lang, behalven dat ik dit byzonder daar in aangemerkt heb, dat het schild (*thorax*) ter weêrzyden een dik aanwas heeft, gelyk vlerken, doch aan 't schild vast, daar aan de pooten staan, van koleur als een halfgebakken steen, doch de pooten zyn donkerbruin, gelyk ook 't lapje onder den buik: Zy gelyken wel eenen harden steen, laten zich egter gemakkelyk tot poeijer stooten. *P. Martinus* in zyn Sines. Atlas *pag.* 138. in de beschryving van *Kaochieu* de 8ste Hooftstad van *Quantung* zegt, dat ze op den grond van de zee leven tusschen gemelde Stadt en 't Eiland *Hainam*, als mede in een zeker (*lacus*) meir op 't zelfste Eiland; deze, zoo lang ze onder water zyn, zyn levendig, maar als ze in de lucht komen, veranderen in een harden steen, behoudende de vorige gedaante,

Cancri lapidescentes, *versteende Krabben, zie de plaat* LX. *by* No. 1. 2. *en* 3.

Gevoelen van P. Martinus. *Hoe dezelve in Steen veranderen.*

te, hoewel men aan die men vervoert altyd eenige pooten afgebroken ziet. Hy noemt ze *lapidescentes Cancri*: De Portugezen *Crangejo de Pedra*.

Hun kracht en gebruik inde geneeskonst. Onze Handelaars brengen ze van *Maccou* en *Canton*: Van hunne krachten heb ik 't volgende uit een (MS.) geschreven boek genomen.

1. Voor alle gezwellen met azyn gewreeven.

2. Voor den bloedgank met water gewreeven.

3. Voor allerhande kamergank met wyn gewreeven, doch zoo 't niet helpt met water gewreeven en ingenomen.

4. Zoo de Koorts met eenige gezwellen begint, waar dezelve mogten voorkomen met azyn gewreeven en daar op gestreken.

5. Pyn aan 't hooft met azyn gewreeven, en aan 't slag van 't hooft daar mede gestreken.

6. Voor alle kortazemheit of benautheit voor de borst met water gewreeven.

7. Voor eenige gezwellen, die op de schouder of rug veroudert zyn, en met geen andere geneesmiddelen konnen genezen worden, met azyn gewreeven en daar op gebruikt.

8. In 't gemeen worden ze gebruikt om de brand in de koortzen te blussen, gelyk ook *P. Martinus* schryft, met water gewreeven en ingenomen.

Verhaal van Mr. Christiaan Gerards. Uit het verhaal van meergemelden Mr. *Cristiaan Gyrarts* heb ik verstaan, dat tusschen de Stad *Boacheu* en 't Eiland *Eynam* Zeekreeften gevangen worden, dewelke, zoo haast zy uit het water komen, in Steen veranderen en houden hun gestalte; diergelyke Kreeften worden ook in zeker Meir op het Eiland *Eynam* gevangen. Men heeft daar omtrent plaatzen, als de kleine Stad *Cium*, daar noch ebbe noch vloed is, maar het water vloeit den eenen halven Maanschyn naar 't Oosten, en d' andere halve Maan naar 't Westen; het welk de Sinezen alhier ook bekrachtigen.

Wy hebben voor heen, in 't aanhangzel van 't LXVI. *Hooftdeel, eenige aanmerkingen gegeven, rakende de versteende Hoorens en Schulpen, die in de rotssteenen of aardegevonden worden; en alzoo dit Hooftdeel van versteende* Krabben *spreekt, hebben wy nodig geacht eenige andere, namelyk Zeeappels van verscheide soorten daar by te voegen, nevens vissen en planten; van welke wy wel eene heele reekze zouden konnen vertonen, indien 't bestek van deze ons niet weêrhiel. Te willen zeggen, dat de zulke mede steengewassen zyn, is tegen de reden en ondervinding; redenen zyn 'er hier voor vangegeven: Daar by wy noch voegen, en vraagen, waar ooit de natuur steenen heeft voortgebragt, met leden, scharen, poten, ruggen, buik, schorssen en andere hoedanigheden meer, alle overeenkomende met de zelfde dieren die leven en voetzel, in het water en op zeestranden hebben? Zulks kan men noch naakter zien aan de inwendige deelen, die (gelyk wy voor heen van de versteende Hoorens en Schulpen gezegt hebben) ook veel weker bevinden te zyn, dan de buitenste schors of hoornachtige huidt, en dat de Steenzappen alle de deelen doordringen, en zommige geheel versteenen; of ook wel maar alleen de uiterlyke, door aanzetting, met Steen-korsten omvangen. Zulks tonen overvloedig de* Zee-Heesters *en* boomtjes, *die in de Kabinetten der Liefhebberen bewaart worden, en van veelerlei gedaante en koleuren zyn, daar men de steenschorssen van kan afbreken, en alzoo de* Heesters *volkomen in haar houtgewas of natuurlyken staat herstellen, gelyk ze gegroeit zyn, eer ze met steen omzet wierden: Doch wy zullen ons niet verder inlaten, om van alle die zaken met en onderscheidelyk te schryven, alzoo daar toe wel een heel werk zou vereischt worden; maar voortgaan met het vertonen van diergelyke zaken als de Hr.* Rumphius *heeft beschreven, en daar van zyn Edt. aan ons gene afbeelding geeft; dieshalven hebben wy, gelyk voor heen meermaals hebben gedaan, onze toevlucht moeten neemen tot de bezitters van diergelyke zeldzaamheden; en om deze* Amboinsche Steen-Krabben *te verbeelden, heeft ons de* Ed. Gr. Achtb. Hr. Burgemr. Witzen; *de gunst van ze te laten aftekenen, bewezen; zie de plaat* LX. *en aldaar* N°. 1. *de bovenste, en* N°. 2. *de onderste zyde, vertoont: Op* N°. 3. *word eene andere soort, my uit de West-Indiën toegekomen, verbeeldt: Wy bezitten 'er noch meer andere, doch vertonen die niet, om het bestek der plaate niet voor by te springen, om dat ook noch meer, namelyk de* Zee-Appels, *afgebeeeldt moesten vertoonen, die, zoo veel de binnenste vischdeelen aangaat, groote overeenkomst hebben met de* Krabben, *zie de afbeelding op de plaat* LIX. *Die by de letter* C. *is zyn schors, steenhardt, doch het binnenste veel weker en geheel wit: Zoo ook de andere soort, by de letter* D.

De

A
N°. 1
N
K
I
B
H
G
F
N°. 2
N°. 1
C
N°. 3
M
D
E
L

De afgetekende, by letter E. *is geheel vuurſteenhard, bruiner van koleur dan de voorgaande, en uit een Bergſteen gehaalt: Die by de letter* F. *is een andere ſoort*, 't Dootshooft *genaamt, en mede van geſteltheit, als by letter* C. *Nu volgen de Viſch-ſteenen of verſteende Viſſchen, waar van my verſcheide ſoorten zyn voorgekomen, doch ik ben deze twee maar machtigh geworden; zie d'eene by de letter* G. *verbeeldt, deze zit in eenen vaſten zwarten Steen, en d'andere by* H, *zyn twee viſſchen met alle haregraten, rosachtig van koleur, in eenen witten, doch wekeren Steen, dan de voorgaande. Ik zal alle de verſcheide ſoorten van Houten, Vruchten, en andere Steen gewordene zaken, voorbygaan; om dat de veelheit der zelver wel een heele verhandeling vereiſcht; doch tot beſluit noch aanwyzen een ſtukjen op de plaat* LVII. N°. 1. *verbeeldt, het is een takje met bladeren en een vruchtje van den* Egelantierboom, *geheel tot Steen geworden, my overhandigt door den* Hr. Doctor Scholts *tot Rotterdam, groten Liefhebber van zulke en andere dergelyke zeldzaamheden, waar van zyn Ed. noch een veel groter ſtuk by hem heeft, nevens verſcheidene takken en bladeren, met de vruchten daar aan: Dit verbeelde is 'er maar een klein ſtukjen van.*

LXXXV. HOOFTDEEL.

Sal Ambonicus: Garam Ambon.

HOewel de Amboinezen door 't bywoonen der Europeërs van goed en opregt zout genoegzaam konnen voorzien worden, zoo blyven ze doch by hun oude gewoonte een grof en ongezien zout te maken, by hun *Saſſi* genaamt, gelykende beter, harde, donkere, en aſchgrauwe ſteenen dan zout, behalven dat het altyd vochtig is: 't Zelve word aldus toebereidt. Sal Ambonicus *beſchreven.*

Zy zoeken zoodanige houten, die langen tyd in zeewater gedreven, en van haar ſchorſſe ganſch ontbloot zyn, deze kloven zy in lange ſtukken omtrent 2 ellen lank, ſtapelen ze op kleine hoopen, en ſtooken vuur daar onder; onder 't branden ſprengen ze dezelve geduurig met zeewater, zoodanig dat even de vlam niet uitgaat, zoo lang tot dat het niet meer branden wil: Dit verbrande hout vervalt dan in roſſe en ruige Steenen, den *Lapis Calaminaris* byna gelyk, daar aan men alrede zien kan het zout blinken; daar na nemen ze korf jes uit groene bladeren ſlegt gevlogten, daar in ze de verbrande klompen doen, eerſt boven eenige holle bakken gezet, gieten al weder zeewater daar op, 't welk als een loog in de ondergezette bakken druipt, en dat zoo lang tot dat de klompen in aarde en aſch vervallen: Dan zetten ze veele potſcherven of halve potten, die ze *Ulen* en *Lamam* noemen, zoodanig dat men gemakkelyk vuur daar onder ſtooken kan. In deze potſcherven gieten zy de voornoemde loog en koken ze zoo lang, tot dat ze in een harde ſteen verandert, behoudende de forme van potſcherven als kleine koeken, die ze dan in den rook opgehangen bewaaren. Dit is hun gemeen Zout, 't welk zy in al hun koſt gebruiken, inzonderheit by 't eeten van *Papeda*, waar by het ſmakelyker is dan ons gemeen zout, hoewel het merkelyk naar loog riekt. Men ſlaat de koeken in ſtukken van een ei groot, en wryft daar mede de koſt, die men eeten wil, zoo lang tot dat ze genoeg gezouten is: Buiten den rook kan men dit zout niet wel bewaren, om dat het ſmelt en de plaats vochtig maakt; zoo deugt het ook niet tot inpekelen, om dat het niet ſcherp genoeg is. Dit Zout is ook goet voor die den kinkhoeſt hebben, veroorzaakt door eenige dikke en ſcherpe fluimen, die in de keel ſteeken en een moeilyk jeuken veroorzaken, als men zomtyts daar aan lekt, waer door de fluim verdunt en het jeuken eenigzins overgaat. De dryfhouten tot dit werk dienſtig krygen ze genoegzaam in de regenmaanden, wanneer geheele boomen in zee dryven in zulk eene menigte, dat ze dikwyls geheele ſtranden bedekken; inzonderheit in 't jaar 1664. wierden alle de ſtranden van *Ambon*, *Keram*, *Manipa* en *Boero*, die naar 't Ooſten leggen, met zoo zwaare en veele boomen bedekt, dat men den

Hoe en waar van het gemaakt word omſtandig beſchreven.

Hoe 't zelve tot ſpys en geneesmiddelen gebruikt word.

Het hout, waar uit dit Zout komt, word in zee en op ſtrand gevonden.

den ſtrand niet bekennen konde; deze alle wierden van hun baſt gezuivert, van de takken berooft, en daar door zoo glad gemaakt als of ze geſchuurt waren: Men heeft tot noch toe niet eigentlyk ervaren konnen, van waar al dit hout kwam, zynde voor en na dien tyd diergelyk niet meer gezien; behalven dat men voor zeker weet, dat in de bocht van *Kelkepoeti* of *Elipa Poeti* op *Kerams* Zuidzyde, een groot ſtuk landts, dat met hooge boomen bezet was, gezonken is, ook dat alle groote Rivieren van *Keram* door den geweldigen regen in dat jaar veele ſtukken landts met boomen en al hebben uitgedreven: Toen waren de zoutbranders in hun ſchik, dewelke dit hout ophaalden en kloofden, zoo wel tot het zoutbranden als tot de keuken. Nopens het zoutbranden, het is een moeilyk en verdrietigen arbeid, om dat het zoo geweldig rookt, als men 't zoutwater daar op ſprengt; hoewel het gekloofde hout een tyd lang te voren in de zon moet gedroogt zyn: Dewyl ze ook geen onderſcheid maken en ook niet wel maken konnen tuſſchen 't een en 't ander dryfhout, maar door malkander nemen zoo als 't hun voorkomt, zoo kan men wel denken, dat het een zout ook beter zy als t' ander, inzonderheit dienden zy daar op te letten, dat ze geen melkhout, 't welk eene ſchadelyke en bytende melk heeft, hier toe nemen, 't welk een ſchadelyk zout voor de tanden geeft; gelyk ook de kalk, die men van koraalſteen met zoodanig hout brand, en zomtyds tot het *Pinang*-eeten gebruikt, bevonden word het tandvleeſch los te byten.

En komt van't weg ſpoelen der landen en boſſchen.

Doch allerlei hout is niet even bequaam.

LXXXVI. HOOFTDEEL.

Lapis Cordialis.

De Lapis Cordialis *beſchreven.*

't Gevoelen van den Schryver, waar uit hy gemaakt word.

DEze is een gemaakte Steen door de Portugezen te *Goa*, doch nu door geheel Indiën vervoert wegens zyne goede krachten; doch waar van hy gemaakt word is my onbekent, behalven dat naar oogenſchyn en ſmaak zyne voornaamſte ingredienten zyn, gemalen gout, Bezoar, Ambra en Muſcus. Hy heeft de grootte en gedaante van een duiven-ei of van een klein hoender-ei, van buiten ſchynt hy vergult, van binnen donkergrauw met goude puntjes blinkende, zacht om te wryven, en klaarlyk naar *Muſcus* en *Ambra* riekende; van zyn gebruik en krachten heb ik 't volgende uit een (MS.) geſchreven Boek, van *Goa* gezonden, uit het Portugeeſch aldus overgezet:

Vertaling uit het Portugeeſch nopens de kracht en werking van dezen LapisCordialis.

Deze Steen is het uitnemenſte en werkzaamſte Cordiaal, dat 'er tot noch toe gevonden is, en daar is geen ander dezen gelyk: De Bezoar of eenig ander Cordiaal kan by dit niet vergeleken worden; die het onderzoekt zal de uitwerkinge van het zelve vinden, gevoelen, en meer, als ik zegge ofte aanwyze, bevinden.

1. De quantiteit die men van dezen Steen inneemt, zal 't gewigt van 6 gerſte korrels zyn, doch wat meer of min doet geen quaad.

2. In de brandende heete koortzen, wanneer de zieke met groten dorſt bevangen is, zoo mag men hem alle uuren iets van dezen Steen met water ingeeven, want hy doet niet alleen geen quaad of ſchade, maar verſlaat ook de groote hitte en dorſt, en maakt dat de quaadheit van de ziekte niet aan 't hart ſlaat, daar by verſterkt en verheugt hy op een wonderlyke wyze.

3. Zoo 't gebeurde dat de kranke tot wyn genegen is, zoo zal men hem een weinig van dezen Steen met wyn ingeeven.

4. Wanneer iemand geen koorts hebbende, zich bedroeft en zwaarmoedig bevoelt, dat hy neeme van dezen Steen met wyn, en hy zal zich terſtont verligt gevoelen.

5. Koorts met zwaarmoedigheit hebbende zal men van den zelven met water inneemen, en indien de koorts klein is en de droefheit aandringt, zoo mag men den zelven met gewaterden wyn inneemen.

6. De

6. De Perzoon aan de beterende hand of gezond zynde, en eenige zwaarmoedigheit gevoelende, moet den zelven als te voren gebruiken, want hy verheugt en versterkt alle leden des lichaams.

7. Ingenomen als voren is een werkzaam middel tegen alle soorten van vergift, 't zy door den mond, 't zy op een andere manier ingenomen; als mede tegen de beeten van Slangen met brillen, in 't gemeen *Cobra Capelo* genaamt.

8. Desgelyks tegen de beeten van Adders.

9. Ook tegen de steeken van Scorpioenen, en het neemt terstont de pyn en vergift weg; en 't is nodig, na dat men van den genoemden Steen gedronken heeft, een weinig van den zelven tot stof te maken, en op de steeken te leggen.

10. Iemant alle dagen 's morgens noch nuchteren zynde van dezen Steen met water of wyn innemende, mag zich verzekert houden dien dag voor alle soorten van Venyn bevrydt te zullen zyn, zoo van beeten, als van iets, dat door den mond ingenomen is.

11. Met water ingenomen dient het om 't bloed der borst te stoppen als mede der neuze; het is nodig een weinig stof van dezen Steen op de wyze van snuiftabak in te snuiven en 't overige in te drinken.

12. Ook is 't nut voor inwendige gezwellen met water ingenomen.

13. Desgelyks bewaart het gezicht als voren gebruikt.

14. Ook bewaart het voor bedorven lucht, gebruikt als voren.

15. Met wyn gebruikt bewaart iemant voor de vierdedaagsche koorts.

16. Als voren gebruikt maakt een goede memorie.

17. Als voren gebruikt verdryft de derdedaagsche koorts.

18. Gebruikt als voren bewaart iemant voor de besmettelyke quaade Melaatsheit of Lazerye.

19. Met water is dienstig voor de kinderpokjes.

20. Met wyn of water verwekt lust, en verquikt de zwakke en verflaaude door ziekte.

21. Met water doodt de buikwormen.

22. Als voren gebruikt is goed voor de ineetende zweeren of omloop.

23. Met wyn tegen 't graveel en steen.

24. Desgelyks tegen de beeten van een dolle hond.

25. Is mede dienstig, als voren ingenomen, tegen alle venyn uit de quetzuuren der pylen of eenig vergiftig geweer, en hier toe is noodzaakelyk den gequetsten eerst van den Steen te drinken te geeven, en daar na 't stof in de wonden te strooijen.

26. Met wyn ingenomen is goet voor den afgank, die uit koude ontstaat

27. Met water voor den afgank, die uit heete ontstaat.

28. Met wyn is dienstig en helpt, die niet wateren kan.

29. Met wyn maakt een open lichaam.

30. Desgelyks met wyn of water is goet tegen de vallende ziekte of *Apoplexia*, wanneer de perzoon, die deze ziekte onderhavig is, een, twee of meermaals 's daags van dezen Steen moet inneemen.

Dit alles met toestemminge der Onderzoekers en van de gestelde in de vergadering van St. *Paulus*, het nieuw gezelschap der Jesuiten te *Goa* 1655.

Men verkoopt ze te *Goa*, *Coetschyn* en op *Ceylon* by 't gewigt, komende een, die zoo groot is als een eend-ei, 12 *Pagodis* of 24 Ryksdaalders te staan. *Hun waarde.*

LXXXVII. HOOFTDEEL.

Succinum Terreſtre.

Het Succinum Terreſtre, *waar 't gevonden word.*

NAar 't verhaal der Sinezen vind men een *Succinum* diep landwaart in, uit de aarde gegraven, meeſt in de groote boſchen van pynbomen in het Landſchap *Sukuen* en de naaſt omgelegene. De Sinezen zeggen, dat deze Bernſteen anders niet zy dan het hers van gemelde pynboomen, 't welk omtrent 1000 jaaren in de aarde leggende in zulk eenen ſteen verandert; het is donkerder en rooder dan het Europiſch *Succinum*, en daarom veel ſlechter, blyvende het Europiſche by zyn hooge prys zoo wel in *Sina* als in *Japan*; de Sinezen noemen het *Houpek*; De Maleijers *Alambir*: Zoo verſta ik ook dat een *Succinum foſſile* uit de bergen van *Pegu* komt.

Haar benaming in verſcheide taalen.

Een ſoort van Hers den Amber gelyk.

De proef daar op.

Het Hers, in ons kruidboek *Dammar Selam* genaamt, langen tyd in zeewater dryvende word den Bernſteen mede zoo gelyk, dat men het daar voor aanzien zoude, inzonderheit als 't klaare en roſſe ſtukjes zyn, buiten ruig en witachtig, binnen klaar en doorſchynende: Het onderſcheid word men terſtont gewaar aan den reuk, als met het op koolen legt; ook ſpringt en knerſt de *Dammar Selam* te veel. Op 't Eilandt *Mauritius* word mede op ſtrandt gevonden een zeker Hers, 't welk men aldaar voor Bernſteen houd, doch of het uit boomen of uit de zee komt is noch niet beſchreven.

Waar van zie boven het XXXV. Hooftdeel, van *Ambra Gryſea* in 't verhaal van *Hubert Hugo*.

BLAD-WYSER DER VOORNAAMSTE SAAKEN

in dit Werk begrepen: N. betekent Neêrduitsch: M. Maleitsch: A. Amboinsch.

A.

---- *Haar*

C.

Ca-

---- Bia

Cha-

de

D.

---- *Hoe*

Ge-

E.

 Ge-

H.

Ham-

BLAD-WYSER.

I.

Klap-

M.

---- *Dient*

N.

 ---- *Ver-*

P.

---- *Hoe*

---- *Hun*

S.

---- *D'*

---- *Hier*

---- *Heb-*

T.

---- *Haar*

 ---- *Is*

---- *Hier*

U.

V.

W.

X.

Y.

Z.

B L A D - W Y S E R.

D R U K F A U T E N.

Pag.		Regel	lees
2.		23.	*(Thorax)*
16.		5.	*Cattam*
18.		28.	*Æneus*
29.		35.	*Echinus*
31.		42.	*Oculus*
32.		24.	*prima s. oblonga,*
33.		37.	*secunda s. rotunda,*
44.		39.	*Zoophita*
49.		40.	Oost Mousson
69.	op de kant.	3.	genaamt
91.		52.	*Areularia*

Pag.		Regel	lees
92.		4.	*Areularia*
		7.	*Areularias,*
132.		18.	*Cardissæ,*
137.		26.	is in 't jaar
138.		10.	*lævis*
168.		18.	*Laciniata.*
192.		20.	*Ostreis.*
207.		34.	Eigentlyke
286.		20.	*Satschico,*
298.	lees		296.

Pag. 281. 291. 295. 297. 301. 303. 309. 311. 317. 321. 335. boven aan gelieve den B. L. te leezen III. Boek.

E I N D E.